PUČKA KNJIŽNICA

IZDAVANA

DRUŠTVOM SVETOJERONIMSKIM.

KNJIGA LXXVIII.

GROF BOROVAČKI I JELKA VEČEVIĆEVA

OD

J. ZORIĆA.

U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1890.

GROF BOROVAČKI

I

JELKA VEČEVIĆEVA

(ANGJEO OBITELJI BOROVAČKE).

NAPISAO

JOSIP ZORIĆ

ŽUPNIK PROZORSKI.

NA SVIET IZDALO

DRUŠTVO SV. JERONIMA.

U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1890.

I.

Podno Zagrebačke gore nedaleko sela Jelkovca bila u vrieme, kada počinje naša pripoviest, malena kućica prilično trošna i klimava. Kućica bila u milovidnoj prodolici, kojom je žuborio gorski potočić ovdje ondje preskakivajuć hrpe kamenja i time praveć malene slapove. Kuća bila od kamena sagradjena, ali se na njezinih stienah opažale pukotine. Gospodar njezin začepio ih blatom i mahovinom, te je tako zatvorio vjetru ulaz u kuću. Slamnati krov bio je prekrit. Na kući bilo pet prozora: sa sjeverne strane dva, a sa južne tri. Stakla bijahu čista i prozirna, te bi se čarobno ljeskala, kad bi se u njih sunčani traci upirali. — Videć ovu trošnu kuću iz vana, začudio se svaki onomu redu i onoj čistoći, koju si u sobah našao. Prva soba bijaše prostranija, popodjena, stiene pobieljene, u njoj bilo pokućtvo jednostavno ali cielo i čisto. U sredini bio hrastov stol, u stolu izrezano ime Isusovo, okolo stola četiri stolca od isto takova drva. Uz zid bila klupa, a nad klupom polica za kućno posudje. U sobi bile dvie postelje veće uz stiene smještene, a jedna manja kraj zemljane peći; al na postelji mogao si opaziti čisto

uredno ruho: ponjave, vanjkušnice (jastučnice) i pokrivala. Na stieni nad stolom višaše propelo od hrastovine, a s jedne i druge strane stajahu slike prečiste Bogorodice i svetoga Josipa.

Do ove sobe bijaše druga nešto manja, ali čista i uredna sa dvie postelje, s pisaćim stolom, dva ormara, dvie škrinje, i nekoliko svetih slika na stienah. Za vratima višaše dvocjevka, samokres i handjar. Vidi se, da se gospodar i u oružje razumio, a i trebalo mu ga u tako zabitnu mjestu, bud da se od divlje zvjeradi bud od zlih ljudi osjegura.

Pred kućom naslonjena o zid bila namještena prostrana klupa za odmor u večernje doba, ili za razgovor, ako bi koji susjed ili prijatelj nadošao. Dvorište bilo živicom ogradjeno. U dvorištu bilo ponešto domaće peradi: kokoši, patakâ, dva tri purana, što se veselo dvorištem paslo i skakutalo. U malenoj od pletera zbijenoj štalici bila dojna rumenka, srednje vrsti, ali dobra dojkinja, a to najviše vriedi. — Za dvorištem s južne strane uz obalu potočića bijaše maleni vrtić od kakovih 600 četvornih hvati; vrt bijaše uredjen i obradjen da ne može bolje. — Bilo tudier povrća svake vrsti, dovoljno za kućnu porabu kroz cielu godinu. Uz kraj bijahu grede zarubljene raznolikim mirisavim cviećem kao: ružami, karanfili, gjurgjicami itd. U prikrajku bijaše i sjenica od grabrovine, a pred sjenicom dva već dobro porasla stabla jorgovana, koji su proljećem davali preugodan miris.

Branko Večević bijaše vlastnik ove kućarice i ove bašće. Njemu bijaše tek 45 godinâ, ali na glavi prosjedjele mu vlasi, navorano čelo, mršava i bliedo žuta lica kao što i upale oči bijahu svjedoci, da mu je i za ovoga ne baš dugačkoga

života prohujilo glavom mnogo težkih i crnih doživljaja. — Bijaše Branko sin siromaške plemićke obitelji, kojoj mali posjed jedva doticao, da uzgoji i prehrani dosta brojnu obitelj. Najmladji u obitelji Branko ostavi jošte za mlada u petnaestoj godini očinsku kuću i smjesti se u vlastelinstvu Borovačkom, da bi se priučio gospodarstvu i usposobio za gospodarskog činovnika. Branko bijaše umiljat i krotak, marljiv i poučljiv, te mu išlo u glavu sve, što bi u gospodarstvu čuo i vidio. Nadzornik Borovačkijev zavolio ga i povjerio mu poslove, na koje ne bi sam dospievao, kao poslove pisarske i računarske, u kojih se mladi Branko toliko uvježbao, da mu se kašnje mirne sviesti moglo povjeriti, da vodi i sastavlja godišnje račune, akoprem su oni bili dosta obsežni i zapleteni.

Branko bio sa svojom službom zadovoljan; poradi njegova poštenja i njegove revnosti zavoli ga nadzornik, a i vlastelinstvo, a kako je bio obziran, uljudan i dobroćudan, zavolio ga i narod, koji je u njem nazrievao pravoga prijatelja, što se vrlo riedko opažalo medju vlastelinskim činovničtvom. Tako potrajalo puno godinâ. Branko napredovao i uzpinjao se sve više medju činovničtvom; no to mu je već pribavljalo neprijatelja, koji su zavidnim okom pratili i gledali njegovo promaknuće.

Desilo se oko godine 1782., da se grof Borovački iz zdravstvenih razlogâ preselio sa svojom obitelju u Švajcarsku, a gospodarstvo povjerio sada već novomu nadzorniku, koga su mu ćak iz Magjarske preporučili. Bio je to rodjen Slovak, koji je samo toliko razumio Hrvatski, da je sa narodom mogao obćiti. Bijaše bahat i surov; prezirao seljaka i bio mu neprijatelj. Za svaki i najmanji bud šumski

bud poljski kvar (štetu) kaznio ga; a tko bi na robotu (tlaku) zakasnio, to mu se ne bi uračunalo na rovašu; a ako bi se to ponovno dogodilo, on bi tada u sred polja takovu seljaku dao po 15 do 25 batina odmjeriti. — Taj nadzornik preuzeo je račune u svoje ruke; ali je seljačke dugove i podavanja dvostrukom olovkom bilježio, a to je u toliko ogorčilo narod, da se na njega javno stalo rogoboriti i dizati. — Branka zaboljela duša gledajući kako taj sa siromaškim seljakom postupa, pak bi često molio i zaklinjao nadzornika, da tako ne radi, jer se tako nije prije radilo, a gospodarstvo je ipak napredovalo; govorio bi mu, da i grof, poznat sa svoje dobroćudnosti po cieloj okolici, ne bi takova postupka odobrio. — Ovo bijaše propast Brankova. Nadzornik u mjesto da ovaj liepi savjet posluhne, zamrzi nanj jošte jače. Pa da mu ne zanoveta na Borovcu, oklevetao ga kod grofa, da šuruje s narodom i podtiče ga na odpor, te izposlovao na lukav način njegovu odpustnicu. I tako je ubogi Branko ni kriv ni dužan pao na suhu granu: ostao bez službe.

Za Branka bijaše to težki udarac, tim teži; jer si je bio sviestan, da ga nije ničim zaslužio, no bio bi ga kako tako pregorio, da ga nije Bog obdario dosta brojnom obitelju. On se jošte za mladjih ljetâ bio oženio kćerkom susjednoga zakupnika, Stanom, s kojom je u sretnom braku uz rad i brigovanje proživio najugodnije dane svoga života. Stana mu rodila četvero djece, od kojih najstarijoj Jelki bilo istom 16 godinâ, dočim je Vladko brojio sedam a Evica i Janko blizanci istom četiri godine. — Branko je mislio u službi uztrajati, dok bude živ, a vlastelinstvo bijaše obično tako veledušno, te je

obitelji svoga činovnika pružalo priličnu podporu, dok se ne bijaše posvema obskrbila. Stoga i Branko nije puno mislio na budućnost, držeći, doteći će njemu i djeci; pak stoga ga je ovaj nenadani udarac upravo porazio. On se doduše obratio s molbom na grofa, ali nije dobio ni odgovora; bijaše mu dakle ostaviti Borovac. Imao je doduše nešto prištedjena novca, ali bez svake službe tim se ne će dati na dugo uzdržati; imao nešto i na dugu kod seljakâ; ali kako je već nekoliko loših godinâ zaredalo, ne bijaše nade, da će se tako lahko domoći tih novacâ. Bijaše smrvljen, bijaše klonuo duhom. Žena Stana prirodjenom si ženskom ljubežljivošću tješila Branka si: ne kloni duhom, — ta sada više nego li ikada prije treba ti da budeš bodar, odvažan i uztrajan; ta nisi sam, evo mene, evo četvero nevinih crvićâ, koji svi visimo o tvom životu, kojim treba tvoje krepke i uztrajne volje, tvoga pregnuća i razbora. — Misli, druže, valjda ćeš štogodj smisliti, ta sunce i danas sije kao i nekada; a Bog se i danas brine za svaki svoj nesretni stvor, kao što se je i nekada brinuo. Ogledaj se, ne bi li kupio kakav maleni zaselak — kućaricu, gdje bi se mogli smjestiti i živiti. Ta u mene imade jošte sile i snage, radit ću, a i Jelka će mi pomoći. Nije li tako Branko? Stana se zagledala u njegovo upalo oko, na kom je zablistala suza gorke boli i priegora.

Pravo imaš, Stano, valja se pobrinuti za krov, zima je na domaku, a ovdje prezimiti ne možemo. Ja ću jošte sutra u grad, da se upitam, ne bili našao zgodno mjesto; volio bih izvan grada, nego li u gradu. —

I meni je pravo, odvrati Stana, akoprem bi probitačnije bilo, da se u gradu nastanimo radi djece, kojim će trebati nauke i obuke. Medjutim radi po svojoj volji; ja ću biti zadovoljna. Jošte nešto; da si uredimo ma kakovo gospodarstvo, treba novca — nešto imaš, možda će doseći; ali evo imam i ja svotu od 200 for., za koju ti ne znaš, dar je to moje majke kao vjenčani miraz. Ja sam ju pohranila misleći, kad dodje vrieme, biti će opet dar našoj Jelki. Bude li potrebno, pa ćemo i nju upotrebiti.

I Branko pošao u grad, propitkivao za kakovu kućicu, da ju najmi ili da kupi, pa ga tako naputiše, da podno Zagrebačke gore blizu Jelkovca a nedaleko od samoga grada imade zapuštena lovačka kuća sa vrtom, koju bi vlastelinstvo rado prodalo. — Branku se svidjao predlog; pošao s mjesta u Jelkovac, pregledao kuću, pošao do vlastelinskog nadzorničtva, kupio ju, i namah izplatio. — Za tri tjedna nekako pod konac listopada nastanio se ondje Branko sa svojom obitelji. Išlo težko, dok se sve uredilo; trebalo popraviti krov, pobieliti stiene; a tomu je svemu zimsko vrieme nezgodno. Al kad se i to uredilo, tekao obiteljski život svojim naravnim tokom. Branko radio što šta u dvorištu, Stana i Jelka redile kuću, šile, prele, vezle i bavile se oko malića. Branko za dokolice sjeo medju svoje te jim pripoviedao priče i pripoviesti, što jih je za mlada slušao od svojih roditeljâ; pripoviedao, da su ga i djeca shvaćala. — Jelka naučila čitati i pisati u Borovcu; otac ju i sada poučavao, a ona opet uzela brigu, da utuvi u glavu mladomu Vladku velika i malena pismena, učeć ga sastavljati slovo

sa slovom, pak tako priučavat ga čitanju. Stana i opet nju učila kućanstvo i ručni posao.

Išlo dobro neko vrieme — al u siromaškog Branka jošte se u Borovcu zametnula bolest u prsijuh, koja je od dana na dan postajala sve to osjetljivija. Često ga kašalj napadao, a dah ostavljao, da je jedva govorio. Bilo je to osobito za vlažnijih dana, te nije po ciele noći spavao. Izkašljao bi po koji put i krvi. Stana to opazila — zapeklo ju u srdcu — al slutnju svoju krila pred djecom, koja jošte nisu opazila pogibelji, koja jim se sve bliže primicala.

Bilo prije božića. Branko poljeskavao kašljucajuć sve jače i jače, Stana do njega sjela čitajuć nešto iz stare knjige, što joj ju je domaći župnik uzajmio. Jelka bila u kuhinji, a ono troje mališa igralo na dvorištu praveć od sniega vojnike pa u njih sniegom gadjala. To ih veselilo. Uz njih pribralo se djece iz sela, pak jim u igri i šali prolazilo vrieme a da i ne opaziše, da se već suton uhvatio. Nitko jih nije zvao, pak su mislili, da jih u sobi ni ne treba. I nije jih trebalo; jer su otac i majka u to vrieme bili ozbiljnim poslom zabavljeni. Pohodio jih prijatelj iz Borovca, komu bijaše na polazku povjerio Branko svoje dugove, da mu jih ućera. Donio nepovoljne viesti. Trgovac Gašo, komu bijaše u njegovu poslu veću svotu pozajmio, propao sa svim i sve mu imanje propalo, a Branko do 300 forinti izgubio. Više seljaka, kojim je u nuždi bio uzajmio novaca, proćerao nadzornik sa njihovih selišta, jer je sumnjao, da drže š njime. I tudier je koja stotina pala u nepovrat. — Napokon bijaše im dužna neka sirota udovica, kojoj je Stana djeci kumovala, 100 for. Ova priznaje dug a

znajući u kakovu se stanju Branko nalazi, gotova je sve što ima prodati pa da ga namiri. Ona mu šalje obveznicu, kojom se veže da budućeg uskrsa podmiriti dug. Branko slušaše a niz lica mu kapao studen znoj, bliedio a ustne mu drhtale, nije mu bilo do novca, ali žena i djeca kako će živiti, kad se i ono malo prištednje kao na vjetru razplinulo. Branko primi u ruku udovičinu obveznicu. A što ćeš s njom? upita ga Stana, sirota je ko što i mi obsipala ju djeca a jedina kravica sve joj uzdanje, kojom hrani sebe i djecu. — Propalo toga toliko, pak nas ni ova malica ne će spasti. Pusti siroti dug, kuma sam joj djeci, djelo milosrdja, što joj danas činiš, naplatit će Bog tvojoj djeci. —

Pravo imaš, Stano, ti si uviek bila plemenita pak te plemenština ni u nuždi nije ostavila. Branko preleti okom obveznicu, pak ju podere na sićušne komadiće i baci na pod. I to je namireno, šaptnu Branko, pak doda glasnije: Kaži udovi, da nema brige za svoj dug, poklanja joj ga kuma za njenu djecu.

— Siromah, promrmlja prijatelj, u tolikoj biedi, pak jošte da bude veledušan, Bog mu naplatio! Prijatelj jošte nekoliko rieči izmienio sa Brankom, pa se onda oprostio s njima. Mrak se već hvatao, a do grada bilo ipak i dva sata hoda, a tudier je nakanio prenoćiti. —

— Stano! nije mi najbolje spopala me neka nemoć, ja ću leći, prošapta Branko; a ti imaj brigu na djecu. —

Branko legao, al nije mogao da usne, spopala ga mala groznica a iza nje nadošla vrućica, koja ga još više oslabila. Pred zoru nekako izmučen zadriemao; al kad se prenuo, bio sav u jednom

znoju — nije više ustao. Tako prolazio dan za danom, tako minuli i božićni blagdani — turobno neveselo; djeca nesluteći nesreću žamorila u kući; majka dvorila i njegovala otca, a Jelka joj, kako znala i mogla, pripomagala. —

— Stano, govoraše Branko, prihvativ ženinu ruku: zima odmiče, ali ja ne ću proljeća dočekati. Šuma će za koji mjesec prolistati i ptice propjevati, ali ja toga ne ću doživjeti. Ja ćutim, da su mi dani izbrojeni; ne žalim umrieti, ta i onako mi život nalikuje podsječenu drvu, koje mora obumrieti; ali kad na te pomislim, zebe me u srdcu radi tebe i djece naše. Stano! kaži mi, kako ćeš živiti, kad mene ne bude? Branko zašutio, kašalj mu rieč prekinuo, a Stanu obsipaše vrele suze; no ona zatomi prvu bol, podigne oči i zagleda se u bliedo lice Brankovo, pa će mu pridušenim glasom odvratiti: Život je čovječji u Božjih rukuh, on nam ga je dao, a kad mu je volja, on ga i uzimlje; mi se moramo pokoriti, ali Branko sa smrću se ne svršava sve; bude li Božja volja, da te odazove iz ovog jadikovca, sveza će ipak ostati čvrsta i stalna, koja će nas duševno i nadalje spajati. — Misao na tebe i na tvoju ljubav, pak vjera i pouzdanje u Boga dati će mi sile i snage, da branim i hranim i da uzgajam u dobru i u strahu Božjem našu sirotčad. Al možda i nije onako zlo, kako ti se pričinja, mišljaše uboga žena.
— Stano! ne — ja se ne varam, zanositi se nadom, gdje je već životna snaga malne obumrla, bila bi obsjena; a tješiti se obsjenom, što bi koristilo? Molim, sutra kad svane — uredi kuću što bolje možeš i priredi sve, što treba u tako ozbiljnu času, pak pošalji po župnika; rado bih, da se pomirim s Bogom, rado bih čiste duše i mirne sviesti poći

u susret onomu trenutku, komu se jošte nitko od umrlih nije uklonio. Sa svietom i onako sam obračunao. —

— A da pozovemo i liječnika, šaptnu Stana?

— Čemu, odvrati Branko; on bi došao, da se uvjeri o mojoj bolesti, kojoj lieka nema; pomogao ne bi, a onaj novac, što bi nanj potrošila, trebat će ti krvavo.

Drugi dan poslala Stana po župnika.

Župnik došao; izpovjedio i pričestio bolestnika, i zadnju mu pomast dao. Branko se poslije toga ćutio laglje, te stisnuv župniku ruku zahvalio mu na trudu. Došla sad i Stana, te se dugo razgovarali. Župnik obrekao, da će koliko mu bude moguće, pripomagati Stani u odgoju djece, a i to bila dovoljna utjeha, da ublaži težku bol duboko prokušane Stane. Znala je, da joj župnik, kako je sam slabo stajao, ne će moći novcem pomoći, ali u nuždi i dobar savjet zlata je vriedan.

Branko se je priredio, pak mirno čekao zadnji čas svoga života. Bivao sve slabiji, al ipak uviek kod sviesti razgovarajuć se razgovietno i razumljivo sa svojom obitelji. I svršit će se, reče jedne večeri Branko — znam da zore ne ću dočekati — jer mi se čini da padam a zemlja i sviet kan da mi pred očima izčezava. Nije se prevario.

— Zovni mi djecu da jih vidim za posljednji put, rekne ženi.

Stana dovela do otčeve postelje Jelku, koja bi i onako veći diel dana i noći kod otca probavila, vodeći za ruku Vladka, za kojim koracahu sumorni i podriemani Janko i Evica. — Otac jih pogleda vrlo ljubezno i milo. Vidjelo mu se, njima za volju želio bi živjeti, ali Božja je volja inače odlučila. —

Stano! hvala ti na ljubavi i požrtvovnosti; oprosti, što ti nisam mogao ljepšu budućnost ostaviti. Evo ti djece! bila si joj do sele majka, a odsele imat ćeš joj biti i otac i majka. Jelice, diete moje? — zapamti si ove moje zadnje rieči i duboko jih sahrani u duši svoj: Boj se Boga čini pravo. Ljubi i štuj majku i pomaži joj u težkom poslu, da uzmognete ove malene na noge osoviti i u strahu Božjem uzgojiti. Vladko, Janko, Evice, djeco moja, s Bogom! Bog vas blagoslovio! Otac umukne, uprv oči u propelo, prekriži se — uzdahnu i ne bijaše ga više. — Stana ostala udovicom a siromaška djeca bez otca. — Sprovod se obavio jednostavno na župno groblje. — Pokojnika sprovadjao župnik, a za liesom išla plačuć Stana sa djecom.

* * *

Prije stotinu godina po prilici većina naroda bijaše podčinjena gospodarom — vlasteli. Ti su gdje koji često puta nečovječno postupali sa svojimi kmetovi. Nu bijaše vlastelina, koji su svojimi kmetovi liepo i blago postupali, brinu li se za njih, te jih u vrieme gladi i nerodice uzdržavali. Medju ove spadao je i vlastelin Borovački, te dok su drugi susjedi vlastelini gonili lov i hajku na kmetove, on jih je na svojih imanjih (spajilucih) štedio i pomagao. — Nu ne bijahu često ni vlastela toliko kriva, koliko njihovi nadzornici, providnici, koji su si svojatali sva ona prava na siromaškoga kmeta, koja je imao i vlastelin. Proti ovakovim težko se liek a i pomoći našlo. Obično bilo najgore ondje, gdje su ovakovi činovnici gospodarili; jer su htjeli da bude vlastelinstvu njegovo, a kraj toga i njihovi žepovi da se napune. A to se je jedino moglo postići globljenjem siromaškoga kmeta. Grof Borovački bio je duša od

čovjeka, a kmetovi si boljeg nisu ni poželiti mogli. Dok je on vladao na svom dobru uz svog vjernog nadzornika Matušina — bilo dobro i voljko, te ako su i godine bile zle, dalo se živjeti. Nu odkako se grof preselio u Švajcarsku, Matušin umro, a njega nasliedio Gjula N. pomagjareni Slovak, od ono doba osvanuli crni dani kmetovom i u Borovcu. Bijaše tudier jošte Branko, koji je zagovarao i branio kmetove a ujedno i pazio na duge prste Gjuline. Zlo po sebe; Gjula bijaše svemoguć na Borovcu — a grof daleko. Branko ostao bez službe, u nevolji umro, a žena mu i djeca ostala sinje kukavice na suhoj grani.

Iza Brankova pogreba, ostala sva briga na Stani, sreća što ju Bog zdravu i krepku uzdržao te joj udielio snage, da pod bremenom toli težkih udaraca nije duhom klonula. U Jelki imala dobru i izdašnu pomoć. Bila djevojka zdrava i jaka, a u šestnaestoj godini znala je i mogla nešto i privriediti. Puno je teže bilo s ostalom trojicom malića. Vladko bio dorasao do nauke, al gdje i kako da se naobrazi? U selu ne bijaše škole, a da ga dadu u grad na nauke, nemahu sredstva; ta iza otčeve smrti ostala jim neznatna glavnica, a ova bi jedva dotjecala za domaće potrebe. A ipak se vruće željelo, da se nešto nauči. Tuj jih iz nevolje izvukao župnik. Imao orguljaša, koji se je uz orguljanje razumio u knjigu: znao čitati i pisati. Toga nagovori župnik, da poučava Vladka, što on župniku za volju i učini. A i sâm župnik poučavao bi ga, u koliko su mu to zvanični poslovi dopuštali, u predmetih, koji su mu se činili potrebniji. Vladko bio dječak vesele ćudi i bistra uma, a k tomu marljiv i u marljivosti uztrajan; knjiga mu omililа,

te bi on svakog jutra veseljem polazio učitelja i učio. Kad bi došao kući, ponavljala bi Jelka s njime, što je od učitelja i od župnika naučio. Župnik je osobito nastojao, da mu u mlado srdce zasije dobro sjeme Božjega nauka, da mu uciepi u dušu smisao za liepo, dobro i plemenito, a osobito da ga uputi, kako valja ljubiti Boga, a poslije Boga majku kao svoju najveću dobrotvorku.

Ne manja briga bijaše majci sa Jankom i Evicom. Djeca istom ponarasla, te stala pojimati stvari i predmete okolo sebe; valjalo jim uzporedu uzgajati i oplemenjivati srdce i dušu i nastojati oko tjelesnog razvitka. Ljubav je domišljata i uztrajna pa je našla sredstva i načina, da i tomu zadovolji. Jelka radila, čistila i odievala braću. Večerom razpremila jim čist uredan krevet, te prije nego bi jih unj smjestila, pomolila se šnjimi Bogu, bl. djevici Mariji i angjelu čuvaru. Svoju postelju smjestila do njihove, da bude pripravna, ako bi ju braća noću trebala. Jelka bi obično prva ustajala, u štali, u kuhinji obavila, što je valjalo obaviti a zatim probudila braću, pak jih umila, obukla i opet se šnjimi Bogu pomolila. Ona si taj posao navlastito od majke izmolila, što joj ona drage volje dozvolila nadzirajuć ipak okom brižne i ljubeće majke tako Jelku kao i njezinu braću. Bijaše jih petorica u kući a skrbiti za sve da bude i hrane i odiela, nije lahak posao za siromake koji se nemahu ni odkale nadati podpore. Na udobnost i zalihu nije bilo misliti; ali da bude i onoga, što je najnuždnije, valjalo je uprieti sve sile i sav mar. I Stana se često misleć na to zabrinula, nu Jelka opaziv ju tako zamišljenu tješila ju i bodrila, da će i tomu odoljeti. — Ta hvala Bogu, rekla bi majci, zdravi smo,

volje imamo za rad, a g. Bog ne će nam uzkrati svoje pomoći. — Pravo imaš, odvratila bi majka poći ću u grad i potražiti djela. Šiti znamo, vez znamo, pak ćemo i radom nešto privrieditι. I Stan pošla u grad. Naputiše ju u imućne i odlične kuće gdje je u prvi mah dobila radnje na pokus. Stan i Jelka prionule uz posao, radile najvećom pomnjom da ne bude djelu prigovora. I prije vremena dogo toviše ga. U gradu bili s poslom zadovoljni — pak jim davali i većih i skupljih radnja. Tako išlo o vremena do vremena. Bilo zaslužbe ako i ne velike a to ih je branilo od oskudice. Kad je granul proljeće, valjalo je misliti na vrt, koji ih uz kravic hrani; valja ga dakle čestito obraditi. Najmiše čo vjeka, koji im je izkopao i uredio zemlju, a sa ostali posao obavile su same. Zasijale sjeme, zasadil biline od svakovrstnog povrća — same plievile same okapale, same zalievale, i vrt bio u najboljem i najljepšem redu. I svakovrstna cvieća nasadiše te bilo milota pogledati u njihov vrt. Priraslo svega toliko, te se moglo što i prodati. Bijaše u vrtu graška, pasulja, rana krumpira, kašnje kelja, zelja krastavacâ, kad bi jih drugdje badava tražio Jelka bi običavala, što je bilo ljepše u vrtu, narezati, smjestiti u košaru pa odnieti u grad. U gradu ju jur poznavali, pak bi i rado od nje kupovali, jedno jer bijaše povrće liepo, a drugo jer ga nije precjenjivala. Takovom bi zgodom mlada vrtlarica kupila u gradu, što je za kuću trebalo; a sjetila se i braće te jim kupila što šta, da jih oveseli a time i potakne na što veću marljivost i dobrotu. —

Jednog dana došla već pod večer Jelka kući. Majka ju nestrpljivo čekala, bojeći se, da joj se nije štogodj dogodilo; pak stoga bila i zabrinuta.

Nu Jelka bijaše preko običaja vesela i dobre volje. Poljubiv majci ruku povuče ju za sobom na klupu: vidjelo se, da bi joj htjela nešto neobična saobćiti. Majko! danas bijaše sretan dan za mene — što sam doniela — na jagmu sam razprodala i dobila više nego li sam i računala, dobila sam i naručba koje sam morala odkloniti, jer naš maleni vrtić ne bi tomu mogao zadovoljiti. Bila sam i kod gospodje viećnikovice, ona me pitala kako mi živjemo itd. Pa kad sam joj sve kazala, rekla mi: ne bi li htjela k njoj u službu, da kuham i redim u kući i da šijem što bude za nju trebalo. Ti mi, se svidjaš, reče mi, pak bi ti pripravna bila plaćati godimice četrdeset forinti a s vremenom i više. Promisli samo četrdeset forinti, toliko mi obadvie jedva zavriedimo, a eto to se meni samoj nudja, a kraj toga ne bi ti bila na nepriliku, ne bi trebala na odielo mi trošiti; jer mi je sve to gospodja obećala. —

Kamo to misliš, diete moje, uzdahnu Stana, ti da si mi na nepriliku, ta ti si angjeo ove kuće, ti veći diel brige i rada nosiš na svojih ledjih. — Nu kad si već spomenula, da si voljna prihvatit zgodu, gdje bi nešto mogla sama privriediti, došlo mi na pamet nešto, što sam ti već od davna htjela saobćiti, ali mi nije dalo srdce, jer kad bi se ono obistinilo — ja ne znam što bi sama bez tebe — čini mi se da mi materinje srdce ne bi podnielo. —

Jelka se zamislila, te onda znalično pogledala majku, što li joj to ona ima saobćiti, te će joj posve tronuto: Draga majko, govori što ti je na srdcu; zlo ne će biti, jer tvoja plemenita duša ne može o zlu ni pomisliti.

Drago diete! uze sad majka, ti imadeš roda da ga i ne poznaš, nisi imala tomu ni zgode. imaš i tetku, ali je nisi nikad ni vidila — ona udala, daleko daleko odavle na granici Štajers nedaleko od Krapine. Suprug joj umro, ali j ostavio priličan imetak, koji joj je osjegurao živ zajedno s njezinom kćerkom Ružicom. Ona otvori gostionicu na zgodnom mjestu, koja joj liepo no Ona je doznala za našu nevolju, pak mi je ov dana i pisala. — Tu stane kan da promišljava, bi nastavila ili prestala, sabere se pak će nastavit Pisala mi, da joj dobro ide, pak jer je doznala, d imadem odraslu kćer, bila bi sklona uzet ju k seb da bude drugarica njezinoj Ruži, pak da joj kuhinji pomaže. Tuj bi štogodj zaslužila, nauči se kuhanju, a kraj toga mogla bi se i u ručno djelu izvježbati, što bi joj danas sutra moglo dobr doći. — Piše mi nadalje, ako sam s njezinim pre dlogom sporazumna da možeš k njoj, kad te je volja što prije to bolje. —

Ja sam često pomišljala, koliko si mi god po trebna u kući i kod uzgoja svoje braće, da b možebiti po tebe i po tvoju budućnost bolje bilo da podješ na godinu, dvie, u koju poštenu kuću gdje bi naučila ono, čega se kod mene ne može naučiti; jer nema tomu prilike, na primjer kako se vodi kućanstvo, kako se postupa u boljoj kuhinji itd Sad nam tomu pruža priliku moja sestra, a tvoja tetka; ja se nadam, da bi te liepo primila, inače ne bi te ni zvala, i da bi u nje našla ako i ne majku a ono rodjakinju i prijateljicu, koja bi te pazila i rukovodila, da budeš onakova, kakovu te želim ja i kakovu bi te želio tvoj pokojni otac. Misli o tom i promisli, možeš li pregorjeti na

vrieme domaći prag i ognjište, da po tom budeš vrstnija pomagati braću i sestru, kad bi jim tvoje njege i ljubavi više trebalo nego li danas. — Kad sve dobro razmisliš, kaži mi onda, što si odlučila. — Jelka probliedi te ne mogaše ni rieči reći. Pošla ranije na počinak, al o spanju ni govora. Razne misli vrzle joj se glavom, pred očima razvio joj se cieli dosadanji život, što ga je uz roditelje, uz otca i majku proživila. Ona je osjećala, da su joj roditelji stradali, da jih je stigla nezaslužena težka sudbina, ona je osjećala njihovu brigu, njihov napor, a da njoj ipak uza sve to ništa nije manjkalo. Pak što bi joj i manjkati moglo? Djetetu je najmilija roditeljska ljubav, a ta joj nije nikad ni za časak bila uzkraćena, roditelji su ju primjereno njihovu stanju uzgojili, naučili ju poznavati Boga, ljubiti ga, pouzdavati se u njegovo providnost, pak se priučavati priegoru i samozataji. Imala priliku gledati roditelja, koji odnemaruju djecu kao da jim nisu odrasla na srdcu, te jih pustiti da rastu kao divlja voćka u šikari, koja nema brižna vrtlara, da ju njeguje i oplemenjuje. Ona je već mlada opazila, kakovimi žalostnimi posljedicami radja takav zanemareni odgoj, pak je stoga po sto puta hvalila Boga, što joj je dao takove roditelje. Ona jih je ljubila svim žarom djetinjeg srdca te se posve pouzdano povjeravala njihovoj volji. Bijaše za nju težak udarac, kad je izgubila ljubezna otca, bijaše joj kad je zadnju grudicu zemlje bacila u otčev grob, kan da je ondje i svoje srdce zakopala. Misao na majku ohrabri ju i poda snagu, da je i tu bol proboljela noseć ipak uviek u dubini srdca svoga svetu uspomenu na preminuloga otca. Sjećala se uviek njegova nauka: Boj se Boga, budi dobra,

slušaj i ljubi majku, pak se zavjetovala, da će taj naputak do groba sliediti. —

Majka joj reče, da podje u sviet, istina u rod samo da što nauči. Znala je, da to majka za njezino dobro želi, ali će ona, tako je bila Jelka uvjerena, njezin odlazak najteže osjećati. A i njoj bijaše težko, težko ostaviti kraj, komu se već privikla. Mislila je, i zrak je ovdje svježi i čišći, nego li i gdje drugdje. Vrtić njezin bijaše joj sviet pun čara i miline, tudier poznavala svaku biljku, vodila razgovor sa svakim cvietkom. Ona je mislila, da mu nigdje ne će zamjene naći. I potočić kraj vrta tako je ugodnim romonom žuborio, da mu je privikla, kao što je slavulj priviknuo zelenu lugu ili košuta svježemu vrutku. — Al sve — sve to kako joj milo bilo, dalo bi se pregorjeti, al majka nje da ne vidi možda godine i godine? A Vladko a Janko a Evica ovi mezimci njezine sestrinske ljubavi — hoće li uboga majka dospjeti da nju zamiene? U nje ima doduše volje — ali tko zna hoće li biti snage? A da oboli — što onda? I Jelka prestala misliti, pamet kan da joj se zamaglila neprozirnom koprenom. Prenu se, ustane i podje do postelje, gdje su joj braća spavala i izljubi jih, orosi jih suzami — preporuči jih Bogu i bogorodici, legne u postelj i usnu. —

Čudna li joj prizora u snu pred očima. Pukla joj pred očima nepregledna pustoš, u kojoj nema ni vlage ni svježa zraka, ali ima žege i pripeke da izgoriš. Ona eto osamljena usred te pustoši, oko nje zaokružio se maleni prostor pokriven zelenilom i cviećem, u njem ima i sjene i hladovine i živa vrela — al sve je to tiesno i uzano, a naokolo divlja zvier i zao čovjek, ne znaš tko je gori, a

oboje se zaleće da ju zarobi i kao plien odnese. — Ona drhće kao trepetljika, usne joj dršću i šapću tihu molitvicu „i neuvedi nas u napast, nego oslobodi nas od zla amen."

Iza toga sniva dalje ovo. Pustoš zaokružila neprozirna tama — divlje zvieri nestalo, a čovječja prikaza primakla se 'malenu prostoriću, gdje se jošte opažalo svjetljucanje zapadajućeg sunca. Prikaza se sve bliže primiče, ali je oči oborila te poniknute glave spušta se na koljena moleć „i odpuštamo dužnikom našim".

Jelka se prenu, protare si rukom oči i uvjeri se da to bijaše samo san. Već je na istoku zora zabielila i dan se pomaljao, i kako još bijahu Jelkine oči podriemane — ona ustane — prekrsti se i Bogu pomoli — pak izadje na svoj obični posao. Podojila rumenku, pustila ju na pašu, nahranila perad, zalijala gredice istom jučer zasadjene. U kuhinji naložila vatru da priredi zajutrak. Unidje u sobu. Majka jošte spavala, kasno je valjda i ona usnula, jer su joj bile vlažne i krvave oči. Neka spava, pomisli, sirota, i nju tište brige a valjda radi mene. Probudi braću, umije jih i obuče po običaju, i kad su već bili s molitvom gotovi, probudila se i majka. — Jelko! što me nisi probudila, sunce već visoko odskočilo a ja u postelji, to dolikuje samo velikoj gospodi a ne nam siromakom.

Ništa zato, majko, ja znam, da ti je počinka trebalo a ja sam i onako sav posao već obavila. Majka se obukla, a do toga Jelka prostrla stol, te doniela kruha i punu zdjelu kuhana mlieka; to jim bijaše običan zajutrak. Išlo jim u slast; malići i po dva tanjura izpraznili, a možda bi i treći, da jim

ne reče sestra: dosta je. Vladko se spremi do uč
telja, a Janko i Evica odskakutaju u vrt. —

I tako je opet počeo dan u radu i razgovor
Majka bila s početka nekako mučaljiva, nu Jelk
započe: Majko, spomenula si jučer, da me tetk
k sebi zove, i natuknula si, da bi to i tvoja vol
bila. Znam, što smisliš, da je promišljeno i dobr
ja te slušam.

Ti bi dakle bila pripravna ostaviti mene? zapi
majka. Samo onda, odvrati Jelka, ako je tvoj
volja. — A da li je to i tvoja volja? opet će majk
Ja sam tvoje diete a djeca vise o volji svoji
roditelja. Roditelji za djecu misle i odlučuju, a nji
je slušati: tako me učio otac, tako si me učila t
a to nas uči i sveta vjera. —

Liepo od tebe, diete moje, što tako misliš
osjećaš, ali kaži mi ipak, što ti srdce kaže, hoće
li imati dosta snage, da to izvedeš? Ti nisi jošt
nikad bila izvan roditeljske kuće. Govori iskreno. –

Majko! ja se nisam nikada pretvarala i ne znam
što je pretvaranje, ja govorim kako ćutim i mislim
Ja sam uz tebe i braću najsretnija, te si ni ne želim
nikam od tebe, ali ti si rekla, da bi dobro bilo
da podjem u sviet, da se nešto naučim. Kad si t
rekla, mislim da si ozbiljno mislila, a kad je tako
ja se posve pokoravam tvojoj volji.

Ja sam slaba žena, opet će majka, i ono što
radim i odlučujem radim po najboljoj volji imajuć
pred očima dobro i sreću svoje djece. Ali ja se
u svojoj misli i u svom sudu mogu varati, a da
odtuda bude nesreće, nikad si toga ne bi oprostila
Znaš što, Jelko, gospodin nam je župnik prijatelj
on nam je obećao dobrim savjetom biti u pomoći

pitajmo njega, što on misli i sudi o tom, pak onda u ime Božje.

Meni je pravo, dapače drago mi je, da pitamo župnika; on je razborit čovjek i poznaje sviet; on nas ne će krivo svjetovati. Molit ćemo po Vladku gosp. župnika, da bi izvolio doći sutra do nas. Kod toga je ostalo. Vladko kaza majčinu molbu župniku. A on obreče, da će doći sutra poslije sv. mise.

Župnik je došao, kako je obrekao. Stana i Jelka bile za stolom i dogotavljale naručen posao, koji je jošte danas morao biti dogotovljen i odpremljen. Stupiv župnik u sobu sa pozdravom „Hvaljen Isus“, pozdrave ga majka i kći. — Došao sam kako ste željeli, prihvati župnik sjednuv na stolac, koji mu je Jelka pružila. Hvala liepa, odvrati Stana, al vas unapried molim, da ne zamjerite, što vam možebiti svojimi poslovi dosadjujemo. Al što ćemo, same smo, prijatelja nemamo do vas, a vi ste nam u potrebi pomoć obrekli, pa ju mi sa zahvalnošću prihvaćamo.

Dobro dobro, odvrati župnik i pravo ste uradili, vaše mi povjerenje laska; budite sjegurni, koliko je u mojih silah, da vam nikoje molbe ne ću odbiti. Nu sad mi kažite, o čem se radi i u čem bi željeli čuti moj savjet?

Stana pripovjedi župniku sav razgovor, što ga je imala s Jelkom, i o ponudi svoje sestre, pak i o odluci svoje kćeri, te napokon reče: što sudite vi, velečastni gospodine, o tom. —

Župnik se zamisli te u prvi mah nije znao što da odgovori. Stvar je ozbiljna, prihvati on, a svaki prenagljeni korak mogao bi imati zlih posljedica. Prije ipak nego li vas savjetujem, želim da mi odgovorite na jedno pitanje. —

Poznajete li vi dobro svoju sestru, mislim nje zinu ćud, njezinu narav, njezine običaje i nači života? zapita župnik.

Stana se zamislila: pitanje ju očevidno sbunilc jer ona nije ni mislila na to, što ju je župnik pita Nu sabrav se, odgovori.

Da vam pravo kažem — ja sestre svoje ve dvadeset godina nisam vidila, sve od onog vre mena, kako je iz otčinske kuće odišla. Nu čul sam, da je imućna. Odkako joj muž umro, preuzel je blizu Krapine gostionicu i svratište, a koji s ondje bili, pripoviedaju, da joj posao ide dobro. to znam, da je bila u dobrih kućah, da se razumi u kućanstvu, u kuhinju kao malo koja, a što glavno imade kćer jednu ili dvie godine stariju c Jelke, pak bi željela, kako mi je pisala, da si bud drugarice. Ja i onako ne mislim, da ondje ostane n dugo; jednu ili dvie godine najviše, a toliko je dc voljno, da nauči, što joj jošte manjka.

Nemate krivo, odvrati župnik, ali bih vas ipa na nešto upozorio. Sav sviet nije, kakvi ste v Oprostite mi, što vam to kažem, ali moram ipa reći, da je najokuženiji zrak u gostionicah i svra tištih; tudier često i protiv svoje volje može i na poštenije čeljade nastradati, a toga se ja bojim.

Mislite li, da bi se i Jelka u takovu okužen zraku mogla okužiti? zapita Stana.

Ja ne mislim — ali zle prilike već mnogog učiniše zlim čovjekom. — I Stana zamuknula, bil joj težko, jer je shvaćala, da župnik imade pravo

Medjutim i sunčani traci proniču do okaljani i smradnih stvari, a ipak jim svjetlo ostaje čistc I čvrst čovjek u opaku društvu može se održat

da ne padne. Pak može biti i u vaše sestre nije onako, kako se ja bojim. Imade i gostionica, gdje se štiti i čuva krepost i poštenje.

A Jelka biti će sudeć po uzgoju, po dojakošnjem životu dosta jaka i odvažna; ona će se znati svakoj pogibelji ugibati. Nju će uspomena na otca, na majku, na proživljelo zlatno doba nevinog djetinjstva čuvati od zabluda i napasti. Ali, diete moje, obrati se k Jelki, tako ti uspomene čestitoga otca tvoga, tako ljubavi i uspomene materinje, tako ti poštena imena, ne zaboravi nikada na Boga. Vidiš li, da je ondje zlo, ostavi kuću i vrati se opet majci i braći. Što bi ti vriedio cieli sviet, kad bi izgubila, što je svakomu najsvetije, pošten glas i nevinost srdca? Moguće da je Božja volja, da bude tako, moguće da ćeš tako danas sutra i braći i majci biti u pomoći. E pa idi, Jelko, u ime Božje; ali kako rekoh, čuvaj se zla puta, grešnih prilika. Bog te čuvao!

Hvala vam, gospodine župniče, za savjet. Budemo li ga i dalje trebali, mi ćemo se s pouzdanjem na vas obratiti, znajući, da ste nam dobar prijatelj, kao što bijaste i pokojnomu Branku. Božja je volja, valja, da bude tako. On nas ne će ostaviti.

I ne će doda tronuto župnik. On nije nikoga ostavio, koji ga ja poniznim srdcem za pomoć zatražio. Jelko! evo ti malene uspomene na ovaj čas, primi ovaj križić. I župnik joj pruži, križ od srebra. Čuvaj ga i nosi uza se. Kad ti bude težko; kad ti se bude možda boriti s pogibelju, uzmi ga u ruke, upri unj oči živom vjerom i djetinjim pouzdanjem; to će te utješiti; on bo je došao na sviet, da tješi i pomaže nevoljne.

Bijaše odredjeno, da Jelka podje k svojoj tet u Krapinu, samo je valjalo čekati zgodu, dok nadje prilika, koja bi ju onamo odvezla.

U Jelkovcu bio kovač, koji je imao bra krojača u Krapini. On se spremi o imenu Mariji poći na glasovito proštenje k čudotvornoj maj Božjoj Jeruzalemskoj u Trškom vrhu u Krapini, i obreče, da će sa sobom i Jelku povesti. P tovao je sa svojom ženom, a u njezinu društvu b jaše i Jelki put puno udobniji, nego li da sam putuje.

Do toga vremena Stana spremila Jelkino ruh napisala toplo pismo svojoj sestri, preporučaj joj svoje diete, i moleći ju, da joj mjesto nje bud majka.

Kad su već kovačeva kola stala pred vratim zagrli Stana svoje diete, pak joj kroz plač stad govoriti: „Čuvao te dobri Bog ljubezno diet Njemu je znano, koli se težko s tobom razsta jem; ali te dulje ne zadržajem ovdje, jer slutin da je to za tvoje dobro. Na razstanku ja ti n znam drugo reći, nego moli i radi, pak imaj uvie Boga pred očima. Ne ustaj nikada, a da se prij Bogu ne pomoliš, ne idi nikad na počinak, do mu se nisi za primljene blagodati toplo zahvalila Svaki rad počmi s Bogom, pak ga u njegovo im i dovrši. Ne propusti zgode, gdje možeš u crkv k svetoj misi; ondje ćeš naći hrane i okrepe duš svojoj. Slušaj rado rieč Božju, gdje bude zgode vremena, jer će ti ona biti kažiput u svem kolikom tvom radu. Ne zaboravi kao kršćanka kršćanskih dužnosti: svete izpoviedi i pričesti i više puta u godini. Ako ti se budu drugarice i sviet smijali i držali te bogomoljkom, to te neka ne smeta. Krist

se nije za nas stidio uzpet se na križ, a kako da se mi, njegovi sljedbenici, stidimo križa i milosti, što no nam upravo iz križa izvira? Čuvaj se zla društva, ne vjeruj nikomu, koji bi ti laskao bud radi tjelesne ljepote bud radi duševnih vrlina; laskanje zavodi na taštinu, a taština grob je kreposti. Doteče li ti vremena, uzmi valjanu knjigu, ona će te zabaviti i poučiti. U razgovoru budi oprezna, što govoriš i komu govoriš. Budi sa svakim uljudna i prijazna, a tetku štuj i ljubi kao majku svoju. Slušaj ju, budi joj dobra i vjerna, te pazi na njezine stvari, da ne bude imala povoda na tebe se potužiti. Ruža neka ti bude sestra, a sa svimi ukućani, koje ćeš ondje naći, budi ljubežljiva i susretljiva". Stana bi i dalje nastavila opomene i nauke, da ne bude nestrpljivi kovač silio na odlazak. S toga poljubiv Jelku jošte jednom i doviknuv joj: „Bog te pratio — blažena djevica Marija, i tvoj angjeo čuvar!" Hvala majko! šaptnu plačuća Jelka: budi uvjerena da tvoje rieči nisu pale na neplodnu zemlju. Jelka jošte toliko uhvatila vremena, da se je izrliv braću oprostila š njimi. Kovač zamahnuo bičem i za časak Jelke je nestalo materinjima suznim očima.

II.

U ubavom i milom Hrvatskom Zagorju na podnožju milovidnog gorja blizu susjedne Štajerske bijaše tada Krapina malo mjesto. U njoj tek nekoliko zidanih kuća uz župni stan i crkvu, a sve ostale siromašne drvenjare većim dielom slamom pokrivene. Ali i u tih potleušicah kao što i u ono malo zidanicah živio je sretan i zadovoljan narod;

imajući malenih i čednih potreba. Maleni g
a u njem bio zadružan život, ta sav grad m
bio jedan rod svezan medju sobom bud ženi
bud krvnim rodbinstvom. Najviše bavili se
pinci obrtom, imali svoje cehove, na koje s
ponosni te težko onomu, koji bi jih uvriedi
Bilo čižmara, stolara, kovača, bravara, krojač
Ali jim obrt nije bio glavno zanimanje, jer
svaki meštar osim svoje meštrije bavio i polj
stvom. Kad je nastala hora poljskomu radu:
panju, košnji itd., tada se ostavile igle i nako
pak ajde na polje, što je za motiku i gospo
gospodarica i kćerka i šegrt i naučnik, pak
ako se desio kod kuće. Bilo onda takovo vr
da se žuljevi na rukuh i u otmenijih ljudi
smatrali sramotom. Grad imao svoj magistr
njegov načelnik po patrijarkalnoj naviki upra
onako po domaću gradskimi poslovi. Tko j
skrivio, mogao je računati i na koješta, št
u današnje vrieme ne bi smjelo učiniti. Kra
bili inače pobožni i dobroćudni ljudi, te sa s
načina života i sa svoje uprave došli na gla
cieloj Hrvatskoj. Nema u domovini našoj m
o kom bi se toliko dosjetaka i priča baja
pripoviedalo, koliko uprav o Krapincih. —
su Krapinci bili i marljivi i radini, oni bi zn
uživati, kad je za to bilo vrieme. Nedjeljom i l
danom, pošto bi svojoj kršćanskoj dužnosti z
volili, razišli bi se kojekuda po gostionicah i vrt
da si i tielo okriepe dobrom kapljicom i mas
zalogajem.

Bilo u Krapini dosta krčma, ali bolji s
volio je izvan Krapine do Zlatnog Jelena. Bil
pristala gostionica sa prostranim vrtom, pol

od grada na drumu, koji vodi u Štajerski Rogatac i Kiselicu. Sviet je onamo rado zalazio; jedno da se prošeće, a drugo jer je znao, da se ovdje najbolje jede i najslastnija rumenika pije, pak k tomu u priličnu cienu. Gospodarica te gostionice bijaše već od više godina udovica, a zvali su ju u svoj okolici *majkom Lizom*. — Bila to vremešna, ali dobro ugojena ženska, puna rumena lica, iz kog bi provirivala dva crna oka; nekoć morala biti vatrena; ali sada je već vatra dogarala. Bila brza, okretna, razgovorljiva i gledala svakomu što bolje ugoditi. Imala kćer Ružu. Bilo to punahno živahno djevojče u dvadesetih godinah, nešto tromija i polaganija od majke, al joj se na držanju i licu opažala neka taština i oholost. Za veliki posao, kakav je imala Liza, imala ona i dvie djevojke; jedna je bila iz okolice, a druga iz susjedne Štajerske. Domaća se zvala Anka, a Štajerka Kata.

Bilo u jesen u nedjeljni dan; kako je čist i vedar ogranuo, a sunce se na vedru obzorju bez najmanjeg oblačka pomolilo, mislila Kata: danas će biti obilna posla, jer Krapinci ne će propustiti, da se te zgode ne naužiju, osobito kad je prošle dvie nedjelje uzastopce bilo ružno kišovito vrieme. Kato! Anko! koljite i snažite perad, da bude svega u pripravi, a ti, Ružo, skini s tavana one dvie butine (šunke, kuka dva), što su jošte preostale, te ih metni u lonac k ognju; trebat će jih. Kad djevojke i to obavile, zapoviedila Liza, da iz vrta donesu, što sve treba; da očiste i priređe posudje itd. Liza zapoviedala, djevojke radile, i do pol dana posao se obavio.

Liza se nije prevarila: prije tri sata već se kupila vesela Krapinska čeljad, a u tri sata već bi-

jahu svi stolovi u vrtu i u sobah zapremljeni, da bude društvo veselije, dodjoše i Krapinski muzikaši, da razigraju drûštvo, a dolazili rado, jer b jih vesela čeljad darivala, a gospodarica dobrom kapljicom vina počastila.

Liza je upravo po tanjurih redala tanke ko made sočne butine, kad iznenada bane na vrat plaha djevojka, kan da je s puta došla, pak uprav otvorila usta, da zapita za tetu Lizu. Nu ova u na logu posla slabo se na nju i obazriela, već joj dost neuljudno dobacila: Što tražiš ovdje, tuj se ne jed — ajde u sobu, biti će jošte prostora, pak kaž što želiš, pržolica, butina, piletine danas baš sveg imademo u obilju.

Taj se govor neugodno dojmio pridošlice — htjede da govori, ali joj rieč u grlu zabjegla ipak nekako tihim glasom promuca: Draga tetko ja sam!

Ja te nisam pitala, odvrati zlovoljno Liza, tko si ti, već što bi rada, što tražiš — hoćeš li jesti piti, govori? Draga, gospojo, opet će plaho dje vojka — molim vas liepo, slušajte me, ja sam. . .

Valjda prosjakinja upade joj oštro u rieč go spodarica, nu takovih mi danas treba! — ajde nos se, da mi ne pačiš — ja po petcih dielim siroma kom — a ostale dane hoću, da me puste u miru — Prosjakinja? nije li sramota, takovo mlado zdravo čeljade, pa prosjačiti. Čudan li je danas taj mladji naraštaj — jesti, piti, a ne raditi — radje prosjačiti — gotova sramota. Radi pak češ i jesti jer za lienčine ne rodi pšenica.

Djevojka se kamenila od boli i stida, a oči joj se suzami zališe. Draga tetko, plačućim će glasom pri- hvatiti Jelka: Mene je moja majka poslala k vama;

jer ste joj vi pisali za mene; ja sam Jelka Večevićeva, kći Branka Večevićeva.

A a, zategnu Liza, ti si kći moje sestre! zašto mi nisi namah kazala? to ti nije na čelu napisano, čija si — nu sjedi sada — pak se odmori, znam, da si gladna, pak založi nešto. I Liza otvori ormar, izvadi na tanjuru nešto govedine, što je valjda jošte jučer gostom preostalo, dade joj k tomu nešto variva i komad hljeba. Jedi, diete moje, pak odpočini — budeš li žedna, ima vode, ona je za mlade ljude najzdravija. Jelka jela, išlo joj u slast — ta Bože moj, mlado čeljade, zdrav želudac — a gladna. — Dok se Jelka sa starom razgovarala, i dok je ona blagovala, promatrahu ju sa strane Anka i Kata, pak će zlobno ova onoj prišaptnuti: Liepo li ti je nasjela ova mala guščica, ako li je mislila, da će ovdje u tete Lize biti gospodična; a i Ruža gledala ju preko ramena: u njezinu pogledu ne bi našao ni ljubavi, ni sućuti.

Kad se Liza opet u kuhinju vratila, predala joj je Jelka list od majke. Nu dobro, dobro, odvrati tetka, tuj je toga mnogo napisano; kad budem imala vremena, pročitat ću, pak obrativ se k Ruži, reče joj: Evo ti prijateljice i rodjakinje, budi š njom prijazna i ljubezna, da joj ne bude u nas dosadno; a Anko i Kato, evo vam drugarice i pomoćnice u radu; susretajte ju prijateljski, biti će vam svim ugodnije. A sad, Jelko, da te povedem u sobu, da vidiš, kako je u nas. Danas ima gostiju iz grada, jer je blagdan; toliko ih nema svaki dan. Pristojni su to i razboriti ljudi; sve sami gradjani i gradska mladež. Budi š njimi uljudna i prijazna, pak će te zavoliti. Jelka se nekako plaho ogledala po sobi. Za jednim stolom sjedjeli stariji ozbiljniji ljudi, te

se kraj čaše vina razgovarali o gradskih poslovih a ponajviše o gospodarstvu, dočim za drugim stolom nadobujna mladež živahnije žamorila, pravila šale i dosjetke, gdje se nije svaka na vagu metala, već onako lahkoumno na usta izlanula. Jelka izadje na hodnik, a tetka joj rekne: Ti si valjda umorna od puta, pa bi htjela odpočinuti; ajde sa mnom da ti pokažem sobu, gdje ćeš spavati, pak si u njoj uredi stvari po svojoj volji. — Jelki to dobro došlo; uzela brzo svoj svežanj, te pošla za tetkom. Ova ju uvede u malenu sobu tik smočnice sa jednim poluprozorom na dvorište. Soba bila upravo tolika, da se u njoj postelj i jedan stolac, te nekakav trošni ormar mogao smjestiti. Soba već nije bila možda mjesec dana pometena, a po stienah i po prozoru razpreli pauci svoje mreže, u koje bi se i vrebac, a kamo li ne muha ulovila. — Jelka bila od mala navikla najboljemu redu i čistoći u svojoj kući, a Bože moj, u kakvu li ju ovdje sobicu nastaniše. Ništa zato, pomisli si Jelka, ne će li biti šta gorega, ovo će se jošte dati podnieti. — Jelka se odšulja u kuhinju, ne bi li našla metlu; bila za vratima, — uzme ju i za čas dva pomela sobu, a kad je i tim bila gotova, zatvori prozor i stane razmještati stvari. Bilo malo toga, pak se i brzo svršilo. Već se zamračilo; svieće nije imala, te sjede na stolac, pak stade razmatrati današnje doživljaje.

Prvi susret sa tetkom neugodno se je dojmio; opazi umah, da tudier ne će biti materinje ljubavi. Ruža, u kojoj je mislila naći sestru, s kojom bi povjerljivo drugovala, činila joj se u prvi mah — tašta i ohola. Anka i Kata još manje joj se svidjale. Možda ima krivo, a biti će po svoj prilici

tako: čovjek se u prvi mah može u sudu prevariti, — ta danas prvi je dan u kući, a k tomu u kući toliko posla. — Ni društvo u gostionici nije joj se svidjalo. — Razkalašenost razigrane mladeži upravo joj nježna ženska čuvstva uvriedila. E ako bude morala takova šta često slušati i gledati, ona toga ne bi mogla podnieti. No tetka je kazala, da to samo kad što o blagdanih biva. A ja ću već nastojati, da jim ne dolazim na oči: ja ću se držati kuhinje. Sa vrta dopirao joj do ušiju cilik gusala i piev dosta već hrapavih glasova. Sa dvorišta dopirala joj u sobu vika i krika razilazećih se gostiju, a iz gostionice rieči govora, te zveket čaša; sve se to miešalo i plelo. Moglo je već kasno biti, a vedje na sumornih Jelkinih očijuh stale se zaklapati. Zaključa vrata, spremi se na počinak, preporučiv se prije Bogu i Bogorodici, te angjelu čuvaru u zaštitu. Uzev iz njedara križ, što joj ga župnik poklonio, pritisnu ga na drhćuća usta, te duboko uzdahnuv, zamoli „Isuse u tvoje rane izručam dušu i tielo svoje, ti me čuvaj i brani“.

Tako bijaše prvi dan i prva noć, što ga je Jelka provela u tetkinoj kući kao na pragu novog joj života.

Zorom drugog dana ustala Jelka, umila se, obukla. Bogu pomolila i pošla u kuhinju, da vidi kakav će joj posao namieniti. U kuhinji ne bijaše nikoga, s toga uzev metlu pomela hodnik i kuhinju, i spremala se, da pere posudje, koga bijaše ciela hrpa razbacana po kominu i stolovih. Na to dodju Anka i Kata. Sunce bijaše već visoko odskočilo.

Ti si uranila, rekoše joj, smijuć se; mogla si — rano si legla; dočim smo mi i do pol noći ska-

kale i dvorile. I tebi će biti tako, kad budeš radila, kao što mi radimo. Sad se već pokazala i gospodarica. Ružu boljela glava, ona ostala u postelji. Jelko, reći će tetka, ti si najmladja, a valja da se svakomu poslu priučiš; tvoje će biti držati čistoću u kuhinji i u sobah: pometat ćeš, prati ćeš lonce i posudje, donosit ćeš vodu i drva za kuhinju; jaka si dosta, a to će te jošte više ojačati; kad budeš tim gotova, gledat ćeš, kako se kuha i razna jestiva priugotavljaju. Budeš li dobro pamtila, za dvie godine najdulje biti će od tebe savršena kuharica i kućanica, a za to me u listu moli majka tvoja.

Drage volje, tetko, samo bih vas molila, da budete samnom nešto strpljiva; ja sam voljna vas slušati.

Jelka imala opredieljen posao, te akoprem bio u kući najteži, ona ga točno i bez prigovora obavljala. Jutrom prva ustajala, pometala sobe i kuhinju, prala posudje, nosila vodu i drva, a kraj toga nekom pohlepom gledala, kako se u kuhinji vari i peče, a bila bi posve sretna, kad bi joj dopustili, da koje jestivo i ona priredi. — Posla bilo u obilju; ali zaslužba nikakova. Jelka je nije tražila, ta bila je kod tetke, ali imala je pravo, da se š njom nepostupa kao služavkom; pa ipak je bila u kući tetkinoj manje nego li služavka.

Teta Liza sa Ružom blagovala u sobi za sebe. Kata i Anka, a š njimi i Jelka dobivale svoj obrok u kuhinji, i to variva i mesa, što je od gostiju od prijašnjeg dana ostalo. Jelka jela koliko mogla; često joj se grustilo, pak se volila zadovoljiti suhim hljebom i vodom. One dvie Anka najme i Kata

ni da bi okusile — već odrinule zdjelu na stranu ili hranu zasipale u napoj; tako išlo dan na dan. Jelka se tomu čudila, misleć si, od čega li djevojke živu, kad ništa ne jedu, a ipak su zdrave i rumene. Nu i toj zagonetki našla se doskora odgonetka. Jedno predpodne, kad bijahu djevojke poslom zabavljene, stvori se iznenada na kuhinjskih vratih teta Liza. Lice joj se bilo smrklo, a oko neobičnim žarom zasjevnulo; poduprv si rukama bokove, poče vrlo uzrujano: „Prekjučer bilo u kobači pet kopuna, jučer nismo nijednog zaklali, a danas našla sam samo tri, kamo su dva dospjela? Odgovarajte".

Znamo li mi, odvrati prkostno, Kata. Valjda ne mislite, da smo jih mi ukrale; tako daleko jošte nismo došle. Kažete, da dva kopuna fale. — Dakako da fale, odsieče tetka. — Možete li reći po duši, da smo mi krive? Dobili su kiku, pak poginuli, to vam je ciela coprija. Na ovo se još jače razžesti gospodarica „Ta kiku su dobili, pak poginuli, tako je valjda i ona šunka, koja je s tavana izginula, kiku dobila, tako je valjda i onaj zec u razsolu kiku dobio, pak ga nestalo. Jel da nije li tako? ali ja vam kažem, vi ste hrdjava čeljad, varate, kradete, pak bi ste me rado čim godj zasliepiti. Al nisam se danas rodila, da bi me takove ništarije za nos vodile. — Da mi nije za malo, s mjesta bi vas otjerala ili još bolje dala bi vas zatvoriti, da razmišljate, kako ta vaša kika nastaje". I stara se sve jače žestila, a na tu viku dotrča i Ruža, te stala majku miriti, a zagovarati služavke, kako su one čestite i valjane, pak da je grjehota dirati jim u pošten glas. — Pak i ti, ti krv moja, diete moje, ti se zauzimlješ za ono smeće; ti si, kakove su i one, i ti š njimi varaš,

kradeš, robiš svoju vlastitu mater! Je li to sviet ikada vidio, da se kći roti proti materi sa njezinimi neprijatelji? Bojiš li se Boga — imaš li dušu? govori nevriednice". Liza vikala i biesnila, dok nije sva zapjenjena od jeda ostavila kuhinju. Kata i Anka kazale joj za ledjima dug nos, a Ruža joj se porugljivo smijala.

Jelka vidila taj žalostan prizor; nešto ju stisnulo kod srdca i bila gotova da proplače. Vidjela ovdje drzovito varanje nevriednih služavka, koje hoće lažnom obranom, da se očiste od težke osvade, što ju bješe u pravednom gnjevu bacila na njih gospodarica. Ali više ju porazilo bezćutno držanje Ružino, koja se nije žacala biti u uroti proti vlastitoj majci, pak joj se k tomu smijati i rugati. Kakav je to morao biti uzgoj, gdje mladji ne štuje starijega, gdje se diete diže proti majci svojoj. Njoj je to tim teže bilo; jer je bila u posve drugom duhu odgojena i odrasla. A s druge strane vidila je, da je tomu i teta kriva. Kriva je bila, jer iz škrtosti nije priuštila svojoj služinčadi ni primjerene plaće ni pristale hrane. Zahtievala mnogo, a davala malo; a to je bio uzrok, da su ju krali i varali, gdje su mogli i imali prilike. A i prema Ruži bila je teta neobično hladna. Kakva je velika razlika bila izmedju tete i majke Jelkine. Kad bi bile sve majke takove, kakova je majka Jelkina, sav bi sviet bio bolji.

Medjutim u Lizinoj kući sve se to zaboravilo, voda tekla, kud je prije tekla, — Kata i Anka po svojoj naviki, a teta Liza po svojoj ćudi. Ruža bila uviek uz služavke, a proti majci. Jelka bila po strani, radila svoj posao, slušala tetku, i marljivo učila i pazila; ali je ujedno osjećala, da je dužna

braniti korist gospodaričinu, te nastojati, gdje bi mogla zapriečiti kradju i prevaru.

Jelka je doduše držala za posve vjerojatno, da su obje služavke onakove, za kakove jih drži teta. Na svoje oči nije vidila, pak si s toga ni izvjestna suda nije mogla stvoriti, dok se i njoj ma i nehotice ne pruži prilika, uvjerit se, koli je pravedan bio gospodaričin ukor.

Liza jednom pobolievala, te ostala u postelji; na jednoć zaželi gorke rakije orahovice, koju je držala u staklenki u smočnici. Zvala Ružu, ali nje nije bilo; zvala i Jelku. — Evo me, tetko, zapoviedajte. — Podji u smočnicu i donesi mi staklenku s orahovicom. Jelka odbrza i banu u smočnicu — ali ostane na vratih prikovana. Kod stola sjedjele Anka, Kata i Ruža. Na stolu bilo piletine, šunke i vina, a djevojkam išlo u slast. Zagledav Jelku sbune se, al se i brzo saberu, te ju pozovu k stolu. Uzmi, Jelko, pak jedi; bolje je, nego naš obični obrok. — A je li vam to dozvolila gospodarica? zapita Jelka. — Ha ha ha! nasmiju se djevojke; ona škrtica, da nam što takova priušti — objesila bi se prije; ali kad ona ne da — a mi uzimljemo same — jer je rieč, da tko radi, neka i uživa — po njezinu zlo i naopako po nas. Slabo nas plaća, a još gore hrani; nu ajde sjedi do nas, bolje i po te i po nas, da si uz nas nego li proti nama. — Nikada, dovoljno odvrati Jelka, i siromaška plaća, ako je zaslužena više vriedi i imade veći blagoslov, nego Bog zna koliki novac, ako nije na pošten način privriedjen. I korica suha hljeba uz čašu svježe vode, ako je moj — vjerujte mi, tečniji je, nego li vaše poslastice, što si jih neovlašteno prisvajate. To što vi činite, nije drugo no prevara i kradja,

a u tom kolu, dok mi je zdrave pameti, nikada m
ne ćete naći.

Vidiš li, kako se drži sveto i bezazleno, ka
da ni pet ne zna nabrojiti, takove su najgore. Na
prikorava, a Bog si ju znao, što sama postranc
čini; nu svjetovali bi ti, da svoje nauke za seb
zadržiš; mi jih ne trebamo; pak kad ne ćeš s nam
a ti nas pusti u miru.

Kato, Anko, na zlu ste putu — više vrieđ
dobar glas nego zlatan pas. Pročuje li se o vama
kakove ste, tko će vas htjeti najmiti, tko će va
htjeti držati u kući? A svaka vas imade roditelj
a s vašeg nedjela mislite li, da ne pada mraz i n
njihovo lice. U ostalom sedma zapovied Božja glas
Ne ukradi; a o nju se ne ogriješuje samo onaj, ko
tudje uzimlje, već i onaj, koji to gleda i vidi, pa
šuti; a ja ne ću da budem sukriva vašemu griehu

Ti nas dakle kaniš odati? zapita Anka; dobr
stara će ti možda vjerovati, ali možda i ne vjero
vati; ali to pamti; budeš li nas odala, da ne će
u toj kući imati veselih dana, da će ti tvoje uho
darstvo presjesti.

Nemate brige za moje vedre ili oblačne dane
nu znajte, da volim boraviti i u najsiromašnijem
kutiću zadnjega siromaka i stradati, nego li sje
djeti za stolom, gdje se uživa i blaguje tudje. —
To rekav, uzme staklenku s orahovicom i odbrz
tetki. Nu za njom pohiti Ruža, bojeć se, da ji
Jelka u istinu ne oda, I bilo je u horu, da je Ruž
došla — jer je Jelka bila gotova sve odkriti, ka
ju je tetka ozbiljno upitala, gdje se je tako dug
zadržala. Nu Ruža priskočiv majci, zapita ju, kak
joj je i da li se bolje ćuti, i tako skrenu razgovo
na drugo.

Kad je Jelka ostavila sobu, pošla za njom i Ruža. — Jelko, zovnu ju ova, — podji u moju sobu — imam ti dvie tri reći. Jelka podje za njom. Kad bijahu na samu, reći će Ruža. — Vidim, da nije pravo, što rade djevojke, ali to je više od lahkoumnosti nego li od zlobe.

Ali nije pravo, Ružo, ni ono što ti radiš, upade joj u rieč Jelka. Jer ih ti u njihovu nedjelu bodriš i sokoliš; da toga nije — i one ne bi takove bile — ne bi se barem usudile da budu. A ti si tetkina kći, ti si njezina buduća baštinica. Svaka privreda u gospodarstvu tvoja je korist, a svaki nazadak na tvoju je štetu. A i djetinja ljubav mogla bi te podticati, da budeš uz majku, a ne proti njoj.

Ruža bliedila i grizla si ustne; najvolila bi čim godj začepiti usta dosadnoj korilici; al taj čas svjetovaše ju opreznost, da se svlada i pritaji gnjev, što joj je buktio u grudima. Kriva sam i ja to priznajem, odvrati Ruža; al te molim ne kazuj majci, što si vidila. Znaš ju, kako je žestoka, moglo bi ju baciti u bolest; pak što bi joj to pomoglo?

Pomoglo, ne pomoglo; ali šutiti na nepravo, mal da nije isto koliko i činiti nepravo. Nu Ružo nije mi do nemira i svadje izmedju tebe i majke; pače duboko žalim, da nema medju vama onog duševnog jedinstva, koji bi morao biti. Ja ću šutiti; ali te, draga Ružo, molim, da toga više ne činite; jer kad bi činile, a ja to svojima očima vidila, ne bih više šutiti mogla; ja bih, kako me vidiš, živu istinu kazala, pak ma onaj čas za uvieke ostavila kuću.

Hvala ti, Jelko, nekako će prisiljeno Ruža; u buduće biti će drugačije. A ja se nadam, da ćemo i mi dvie biti prijateljice.

Dao Bog, odvrati Jelka, ako prem se vidil da je sve to, što je Ruža govorila, bilo neiskren — Jelki postajao položaj u tetkinoj kući sve n snosniji. Doduše obje djevojke laskale Jelki i p kazivale na oko, kolike su joj prijateljice, a i Ruž oko nje tetošila, te jedva nasmagala sladkih rieč kojimi bi htjela, da zadovolji svoju, kako od sad govoraše, rodjakinju. Bilo to puko pretvaranje, št je Jelka dobro opazila: jer bi joj potajice gdje s samo mogle radile proti volji. Nestalo li bi čega kuhinji — potvorile Jelku — ona je kriva — bil li bi crepovlja od polupana posudja — Jelka bil kriva — ona ga razbila, a teta Liza bila pripravn svako zlo vjerovati, pak bilo od koga, te se čest do site volje znala napsovati i nagrditi nedužn djevojke. Ona strpljivo trpjela, nadajuć se: i to ć dokrajčiti; pak i onako već pod jesen bila odlučil ostaviti kuću.

Ruža sa drugaricama nastavila posao od prij ali nešto opreznije, pazeć, da jih ne opazi Jelka Djevojke se liepo odievale. A za to, težko da b njihova malena plaća dosezala; morala je po svo prilici pripomagati Lizina novčarka.

Bilo jedno po podne, u kući u poslen dan n bilo posla, a teta Liza odputila se u susjedno selo da nakupi za kuću i kuhinju sira, maslaca, jaja peradi itd. Povela sa sobom Jelku, a Ruži prepo ručila, da pripazi na kuću. Odmaknuv dobar di puta, opazi Liza, da je kod kuće zaboravila nov- čarku. Pošalje Jelku kući, da joj donese novce ključi biti će kod Ruže. Jelka odbrzala, i za po sata bila već kod kuće. Zove Ružu, da joj dade novce; ali Ruže nema nigdje u sobi. Podje u vrt da ju ondje potraži. Primaknuv se bliže vrtu, čuje

žamor, hohotanje i glasno smijanje. Na kraju vrta bila malena sjenica, gdje bi se kad što biraniji gosti sastajali. Valjda je tko i ovaj put onamo došao, pomisli Jelka, podje bliže, pogleda sa strane; al imade šta i vidjeti. Za stolom u veselu razgovoru sjede Anka i Kata, na pročelju Ruža i još dvie djevojke iz susjedstva. Na stolu se točila kava, u zdjelah bilo svakovrstnog pečenja i kolača, a u boci caklila se iz podruma najbolja rumenika, što ju Liza imala. Jelo se, pilo se sve u šestnaest. Možemo si pomisliti, kako im je Jelka u nedobri čas došla. Ona zatraži od Ruže novce, i vrati se u dvorište (avliju). Al kad tamo, eto ti u dvorištu tetke sve zasopljene. — Ta gdje su djevojke? Gdje je Ruža? Zovem već dva časa, a nitko se ne odziva. — I ne će se odazvati: one su prečim poslom zabavljene, nego li da slušaju vaše zapoviedi, odvrati Jelka.

Kaži, gdje su? valjda si jih vidila — ljutito će Liza. Čula sam jih razgovarati u ljetnikovcu; ondje ćete jih naći, odgovori Jelka.

Liza podje onamo i zagledav, što se tu zbiva, mal da joj nije kap od jada pala. Ruža upravo kucnula s prijateljicami u dobro zdravlje majke Lize.

A tako vi meni gospodarite? Zagrmi Liza, što ju grlo nosilo.

Ruža izbulji oči, čaša joj pala iz ruku; a djevojke u strahu poustajale, te u hitnji prebacile stol. Vino tekle podom, a pečenka, kolači sasuli se pod stol, dočim je crepovlje od posudja jošte na podu zvečilo.

To je dakle ona kika, što davi moju perad, to je dakle ono nezasitno ždrielo, u koje teče moje vino i kava! Ja vas plaćam i hranim, a vi mene

varate, vi meni kradete. Za osam dana, da vas n vidim pod svojim krovom. Ne trebam vas.

Posramljene odšuljaše se. Ali obje bijahu jedn misli, da je Jelka svemu kriva, ona da je na nji vrebala i sve gospodarici odala; pak stoga i nji hova mržnja na nedužnu Jelku bila još veća. I ov osam dana, što su jih obje djevojke u kući jošt probavile, bijaše za Jelku gotov pakao. Svaki po gled, svaka rieč, svaka kretnja pokazivala je ko liko na nju mrze, i kako bi željele, da joj se osvete

Iza osam dana ostavila Anka kuću. Primi plaću, gospodarici ni ne zahvali, a kamo da ju za moli za oproštenje. Na Jelku sasu pogrda i poruga kako je samo to moglo zlobno čeljade. Jelka jo na sve mirno odvratila: Oprostio ti Bog kao št ti i ja praštam. Opametila se za budući život — Dva dana iza toga uredila i spremila Kata svo svežanj i spremila se na odlazak; ali eto ti jada pokore. Nadošao krojač i šoštar, u kojih se zadužila, tražeć svaki, da jih naplati. Ali odakle? Plaća što ju je od gospodarice primila, ne mogaše jih podmiriti. Kata plakala i zaklinjala, da ju počekaju. Čim se kući vrati, veli, da će jim novac poslati.

Ne ćeš ni makac odavle, dok ne platiš, izdere se krojač. Kata segne za novčarkom, da plati, al ne bijaše ni polovica, koliko je iznosila krojačeva tražbina; s toga ljutit segne za svežnjem — odveže ga i povadi odielo, što joj ga pred nekoj dan dogotovio. Ja sam namiren, a sad s Bogom. S krojačem bila gotova. Ali čim i kako da podmiri šoštara; a i ovaj bio neumoljiv ko kamen. — Plat ili ću te dati zatvoriti, grmio je on. — I pala uboga djevojka na koljena i molila i zaklinjala, da joj se

smiluje, da ju počeka. Bješe ti na to misliti, kad si dala robu praviti, bješe ti na to misliti, kad si tratila novac, kan da ga imaš bez broja na koje-kakove cifrarije, da se nagizdaš. Poznam ja takovu pticu. Taj put mi ne ćeš s lahka umaknuti. I on odpremi plačuću Katu na viećnicu Krapinsku, gdje je došla pod ključ. Liza joj doviknu: Pravo ti bilo! Što si sijala, to sada žanješ. — Ružu je taj slučaj potresao u duši, znala je, da je i ona tomu dopriniela.

Jelka požalila siromašku Katu, koja kan da počela okajavati svoju lahkoumnost i taštinu. Težka je to kušnja; ali zaslužena, dao Bog, bila joj opomena za budućnost!

Kata je već treći dan sjedila u zatvoru. Jelka stala misliti, ne bi li joj se dalo pomoći, pa s toga upitala, koliko će jošte sjediti u zatvoru. Tako dugo, dobije odgovor, dok ne plati ono šest forinti, što jih šoštaru duguje. A odkle će ona to smoći, mišljaše Jelka — roditelji su joj siromašni, koji bi i sami trebali podpore, a prijatelja nema, koji bi taj dug na se preuzeo?! Misli i smišlja, pak kan da se nečemu dosjetila, podje k šoštaru, te ga stane liepo moliti, da se smiluje Kati, ta ona je dosta kažnjena. Smilujte se, reče, ako ne njoj za volju, a to njezinim siromašnim roditeljem, koji će se žalostiti, kad dočuju za kćerinu sramotu, da je u zatvoru sjedila.

— Zato neka ona odgovara, odvrati šoštar, kako si je prostrla, onako neka leži. A čudo mi je, da se ti za nju zauzimlješ, a ne znaš li, da te je po cielom gradu grdila i ogovarala kao licemjerku.

— Ja znam, da nije o meni najbolje govorila, ali meni je nje žao; ta trpila je i trpi dosta

za svoju nesmotrenost. Ona će se opametiti biti bolja.

— Sve to liepo, što ti govoriš — ali od t melje ne bude hljeba, dok ne vidim na svom dlan dužnih šest forinti.

— Ali, majstore, opet će umiljato Jelka, d vam tko polovicu njezina duga plati, bi li ju htjel za drugu polovicu počekati?

Bi, odgovori majstor, nakon kratkog razmišlja nja, za drugu polovicu čekao bih do godine.

— Dakle, majstore, držim vas za rieč, ja ć vam donieti novce; pak vam ujedno hvalim za vašu dobrotu.

— Što, Jelko, reče začudjen majstor, vi ćete za nju platiti, gdje vam je pamet? Okladio bih se, da ne ćete nikada ni krajcare viditi.

— Nemojte tako — ja ipak mislim, da će Kata uviditi, da dobro mislim po nju, i da sam joj prijateljica. Ne plati li ona, Bog će naplatiti.

— Ajde podji prije na viećnicu, pak ju potraži u zatvoru, vidjeti ćeš, kako će te primiti, po tom dodji i kaži kakovu si ju našla.

— Jelka podje s mjesta na viećnicu, te si jedva težkom mukom izmolila, da su ju pustili u zatvor Kati. — Kata bila pogružena, snuždena, sjedeć na postelji, sakrila si rukama lice i vidjelo se, da je plakala, jer su joj lica bila suzami orošena. Opaziv Jelku pred sobom smrači joj se pred očima, a na ustima vidio bi, da joj igra porugljiv smjeh. Nu, Jelko, došla si, da me vidiš u mojoj sramoti, kaži nije li tako?

— Nije, Kato, odvrati umiljato i ljubezno Jelka. Bog zna i vidi koliko te žalim, i kako me se težko dojimlje tvoja sudbina. Ja sam uviek dobro mislila

za tebe, i da si mene slušala, nikada ne bi tako daleko došlo.

— Kata zaplače gorko, te će kroz plač: Kaži mi dakle, pošto si došla, i što želiš od mene?

— Ja sam došla, odgovori Jelka, da ti javim ugodnu viest: Ti ćeš jošte večeras biti slobodna; te se možeš bez svake zapreke povratiti u domovinu. Majstor će se za sada sa polovicom dugovine zadovoljiti, a za drugu će te do godine počekati.

— A tko da plati prvu polovicu, ti znaš, da nemam ni prebijene pare; što sam imala, odnio je krojač.

— Zato nemaj brige, to će se do mala izravnati. Šoštar dobiti će svoj novac, a ti ćeš biti slobodna.

— Kata je ipak htjela znati, tko je taj, koji će za nju platiti, te je moljakanjem tako dugo napastovala, dok joj nije Jelka odgovorila, da će ona za nju platiti.

Kata bila veoma tronuta, i bliedo lice oblilo se živim rumenilom. Debele suze kapahu joj niz obraze, a ona ih duboko ponižena pokrila rukama.

Jelko, zače ona jecajuć, sada vidim kolika li si mi i kakova si mi bila prijateljica. Bolja si nego li bijahu Ruža i Anka. Gorko li već oplakah svoje lahkoumlje! — Kad sam u tu kuću došla, bijah nedužno neizkusno djevojče imajuće najbolju volju, da poštenim radom zaslužim svoj hljeb. No prevari me ženskomu srdcu prirodjena taština i gizda, a u tom podnječivala me Ruža i Anka. Još da nije gospodja Liza toliko škrtarila, ne bih se dala u tu grešnu mrežu zaplesti. Al čemu da krivim druge, kad znam, da sam bila preslaba za obuzdanje svojih strasti. Ovako, vajmeh! meni izgu-

bila sam pošteno ime i dobar glas. A siromašni moji roditelji, koliko sam jim gorčine i suza pribavila, kad saznadu jednom kako sam duboko pala.

Jelka muče slušaše gorko kajanje i jadovanje Katino, te vidi u njenih suzah prvi korak k poboljšanju.

— Prijateljice draga, preuze sada Jelka, ne zdvajaj. Pouzdaj se samo u Boga, on će te kriepiti u budućoj borbi. U ovoj kazni spoznaj prst Božji, kojim ti kaže put k novomu životu. Iskusila si koliko je pogibeljno podavati se strasti i povadjati se za savjetom bezsviestnih ljudi, koji će imati za tebe srdca i sućuti, dok si u dobru; ali koji će te ostaviti, kad budeš u nesreći. „Potraži mjesto gdje u daljini, gdje te ne poznadu i gdje se ne ćeš imati bojati prigovora, a Bog će tvojoj dobroj volji pripomoći do pobjede.

— Hvala ti na utjehi i liepoj nauci, zlata Jelko, i budi uvjerena, da ne ću na tvoj nauk i na tvoje rieči zaboraviti nikada. Ja ću biti od sada druga.

To mi je drago, doda Jelka, molim te, ne kaži nikomu, tko ti je novac uzajmio; jer bi ljudi, kako su gdjekoji zlobne ćudi, mogli o tom koješta naklapati.

Kata i u to privoli, ali svečano izjavi, da ona taj novac prima kao zajam, koji će ona, kad bude mogla, točno i savjestno podmiriti.

Kata je svoje obećanje savjestno održala.

Jelka se dulje zadržala, nego je i mislila, pak se bojala, tetka će ju, kako je nagla, izgrditi. Požurila se s toga na posao, i gledala ga što prije obaviti. Tetka ju poprieko gledala i mrmljala, ali se je udobrovoljila, kad je opazila, da je ona svoj posao ipak obavila.

Poslije objeda požuri se Jelka, te opere i pospremi posudje, i opeta zamoli tetku, da joj dozvoli na kratko vrieme izaći. Tetka joj dozvoli, i za par časova bila već kod šoštara, te mu izbrojila obećani novac.

Majstora iznenadi neobična ljubav Jelkina prema Kati, te ju zapita: No kako ti se sada vidi ta tvoja prijateljica? Je li na putu, da se u istinu popravi?

Jest, odgovori odrješito Jelka, i kaže mu, kako se Kata zbilja iskreno kaje, što je takova bila, te da se zbilja kani popraviti.

A bi li se mogla zajamčiti, zapita dalje majstor, da je to sve u Kate iskreno?

Bi majstore, odvrati posve odlučno.

Nu kad je tako, odgovori majstor, to uzmi novac, što si mi ga dala, pak ga podaj Kati i reci joj, da joj sve poklanjam, nadajuć se, da će ostati kod rieči i odluke. — Jelko, vjeruj mi; ja nisam tvrd i nemilosrdan čovjek, kakav sam ti se može biti pričinio; ali sama ćeš razumjeti, kad čovjek ima posla s takovimi lahkoumnimi stvorovi, koji od taštine i gizde prave dugove, a nemaju ih odakle platiti, da tada obično ponestaje strpljivosti. Reci Kati u moje ime, da joj želim sretan put, a još sretniju budućnost. A tu će naći u molitvi i poštenom radu.

Jelki odlanulo na srcu. Znala je, da Kata, kad ju i puste na slobodu, nema ni probijene pare, čim bi put nastavila. Ova tri forinta, što joj poklanja šoštar, dobro će joj doći za put. Ona odbrza opet do viećnice. Udje u zatvor Kati, te joj javi, što je obavila, i pruži joj tri forinta. Evo to ti poklanja tvoj vjerovnik, biti će ti dobro za put.

— O kako li ste svi bolji i plemenitiji od mene! Ja sam majstora držala nemilosrdnom tvrdjcom, te ga u srdcu odsudila i proklela, a on mi evo zlo dobrim vraća.

Jelko, ljubezna i mila sestro, smijem li te tako nazvati? Tebe i tvoje ljubavi ne ću nikada zaboraviti; ja ću se moliti Bogu, da te on svojom milosti nagradi i naplati. A dodje li kada vrieme kad bih ti ja kakovu uslugu i ljubav mogla učiniti, pokucaj na moja vrata, pak bilo danju bilo noću, ja ću ti se odazvati, stajalo me to krvi i života.

Drugog dana jošte se jednom oprostila Jelka sa Katom; obje si sestre pale oko vrata, lijuć vruće suze s prave ljubavi. Obje se osjećale sretne i blažene: jedna jer je opeta našla pravu stazu k sreći i zadovoljstvu, a druga što je prijateljici pripomogla iz tmine na svjetlo.

Kad je posljednji put bila Kata posjetila roditelje, došla je bila nagizdana u svili sa zlatnimi naušnicami. Danas iza godinu dana vraća se opet u roditeljsku kuću u jednostavnom odielu bez ikakova nakita; pa ipak danas se ćuti sretnijom, nego li je onda bila.

III.

U Lizinoj kući od nekoliko dana nastala sumorna tišina. Liza bila zlovoljna i mučaljiva. Ruža pričinila se bolježljivom, pak se uklanjala svakomu radu; jedno stidila se s Jelkom i sastati; a drugo htijuć joj se osvetiti, ostavila je sav kućni posao, koji su prije četiri obavljale, da sad obavlja ona sama. Jelka se je i prije rano ustajala, a kasno polazila

na počinak; ali sada morala je jošte ranije ustajati i dulje čuti. Ona se doduše nije nikada poslu ugibala; ali ovo je bilo odviše. Još ju i to boljelo, što je tetka bila odviše sumnjičava i škrta. Ona nije više nikomu vjerovala, a škrtošću mislila nadoknaditi, što su ju prije varale. Jelka uz najteži rad morala se i sada zadovoliti najlošijom hranom; dočim bi si ona sama sa Ružom ipak priuštila na samu bolji i tečniji obrok.

Tako nije moglo ići. To je uvidila i sama gospodarica; te najmila služavku, koja bi barem prostiji posao u kući obavljala. To je bilo Jelki drago; jer je sada imala više prilike baviti se kuhanjem. Ona učila i pazila i molila tetku, da ju u svemu pouči što treba znati dobroj kuharici. Tako dugo kanila je Jelka jošte ostati kod tetke, dok se posve uputi u kuhanje.

Medjutim nadošao nenadani slučaj, koji je i preko očekivanja skratio dane njezina boravka u toj doista neprijaznoj kući.

Liza je u nekom poslu morala na više dana od kuće u Štajerski Podčetrtak k nekoj svojoj rodjakinji, koja je bila na umoru. S njom imala je Liza izravnati nekakove zaostale porodične račune jošte od pokojnog si supruga. Povela sa sobom i Ružu, i tako je u cieloj kući ostala Jelka sama sa služavkom i s jednim ostarjelim slugom. Liza predala Jelki ključe od svega: od pivnice smočnice, soba, pak joj po dva i po tri puta metnula na srdce, neka pazi na sve i neka dobro gospodari. Za tri četiri dana obeća tetka, da će se vratiti. Medjutim prošlo i šest dana, a tetke nema. Jelku nije to smetalo. Nu bijaše drugo, što joj je zadavalo sto briga. Za dva dana biti će sajam u

Krapini, i to najveći i najpoznatiji jesenski sajam (vašar), na koji bi dolazilo naroda ćak od Varaždina i Ivanca, pa iz susjednih krajeva Štajerske. Kako je Lizina gostionica bila najveća, a k tomu na najboljem glasu, sva je prilika, da će se i ovaj dan onamo sgrnuti silan sviet, a to će ona sama težko moći nadvoriti. Mislila, te mislila pak se napokon odvažila pitati savjet u majstora s kojim se od one Katine neprilike bila spoznala.

Majstor se začudio Jelkinu pohodu, znajući, da ona po gotovu nikamo ne zalazi.

Nu kakova te sreća k meni donesla? zapita ju dobroćudni majstor.

— Ne znam pravo, da li sreća ili nesreća; ali svakako neprilika, za koju nisam dosta pametna kako bi ju svladala. Ta sajam je prekosutra ovdje kako znate; a ja sama u kući, te ne znam kako ću sama na sve dospjeti. Da imadem deset ruku, imala bi posla, a što će samo dvie i onako dosta nevješte

— No, no ti si već dosta okretna; ali sama ne ćeš moći na sve doći. Uzmi koga, da ti pomogne, svjetova joj majstor.

— To sam i sama mislila, pak sam s toga i do vas došla. Vaša se žena u takove poslove razumije i ona je u gostionici odhranjena, razumije se i u kuhinju. Ne bi ste li bili tako dobri, te dozvolili, da taj dan dodje k meni, te mi pomogne?

— Ne, draga Jelko. Moja će žena imati tada kod kuće dosta posla, a ona ne bi ni sama htjela ići, znaš, da ti pravo kažem — zbog tvoje tetke.

Što ću dakle učiniti? Koga da uzmem, koji bi bio pouzdan i vjeran? zapita dalje Jelka.

Ovih dana nastanila se u susjedstvu neka djevojka, došavša iz Zagreba. Bila je tamo u neko

krčmi u službi, a sad traži ovuda mjesto. Ta će se u tvoje poslove dobro razumjeti i rado će poći s tobom, da bar štogodj zasluži, a čini mi se, ne će biti zla; jer sam ju skoro svaki dan vidio, da polazi crkvu.

E pa dobro, molim vas, budite tako dobri, pak joj dojavite, da dodje sutra k meni.

Čemu sutra — upade joj majstor u rieč — ja ću ju namah dozvati, pak ćeš s mjesta znati, na čemu si.

I majstor pošalje namah svoga šegrta k susjedu po Veru (tako se zvala djevojka) i za dva časa eto ti nje kod majstora.

Jelka joj kaže pošto je došla, pak ju zapita bi li joj htjela pomoći.

Drage volje, odvrati ova; pak ako me trebate, ostala bih u vas drage volje — vješta sam svakomu poslu, a i svjedočbe su mi dobre.

Što se daljne službe tiče ne mogu ništa reći, jer je tetka gospodarica, nu bude li koga trebala — a u istinu treba, ja ću vas preporučiti. Dakle sutra o podne.

Kako obrekla, tako i došla Vera, pak se namah latile sve tri posla. Priredile potrebno posudje; poklale živadi, izkuhale butina (šunke) i sve priudesile, što za takove zgode treba.

Sajmanski dan osvanuo vedar i čist, te se bilo nadati, da će biti sila naroda. Već od rana grnuo sviet sa svih strana sa svakovrstnim blagom; trgovci dolazili na kolih jedan za drugim, a do devet sati u gostionici „k Zlatnomu jelenu" bijaše sve puno na dvorištu, u vrtu i u sobah; jedni dolazili, drugi izlazili, a svi bili sa podvorbom, jelom i pilom podpuno zadovoljni. Jelka pripasala pregaču,

zasukala rukave, pak bila svagdje, gdje je trebalo dvoreć i primajuć novac. Bila podpuno zadovoljna jer je išao posao, kao još nikada, što je ona kod tetke. Oko podneva bila najveća naloga naroda da nije već nigdje bilo mjesta.

Medjutim dok je Jelka imala u kuhinji i u gostionici obaške posla, sbuni ju nenadana vika, što je s dvorišta dolazila. Al vika bivala sve jača, a uz viku čule se kletve i prietnje, da je bilo grozota slušati. Jelka skoči onako zasukanih rukava na dvorište, da vidi što je. U sried dvorišta bila dugačka kola rogozinom pokrivena, da se i nije vidjelo tko u njih sjedi, ali se vidio čovjek, koji je sprezao konje i vikao te psovao, da hoće svoju plaću ili će jih inače svući do košulje. Jelka pogleda kučijaša i prepozna ga, jer se više puta u tetkinu gostionicu navraćao. Bio je iz Ivanca, vozio za plaću robu i gospodu, čovjek doduše surov; al tko ga pobliže poznavao, morao je priznati, da baš nije hrdjav čovjek. Nu ovaj put moralo mu do živoga doći.

Nu što se zbilo, da ste toliku graju digli? zapita zlovoljno Jelka, ta niste sami, niti je gostionica vaša, da možete onako po volji uznemirivati mirne ljude. Evo tudier jih ima na stotine, pak svi ne učiniše tolike buke, koliko vi jedan.

Što me razdražilo? Evo ova fukara na kolih; vozim ju od jučer jutra, a da me nije ni čašom vina ni zalogajem hljeba ponudila. A sada kad sam zatražio plaću, ni makac. Mucaju nešto; ja jim jezika ne razumijem, ali jim iz očiju razabirem, da nemaju novca. A je li pošteno ovako varati poštena čovjeka? Nemaju li novaca, Bog jim dao noge, pak ako jih volja putovati, mogu i pješke!

No umirite se, Marko, vika vam i onako ne pomaže, može biti će se iz dobra što opraviti. Jelka dodje do kola; zaviri pod hasuru, i opazi cielu obitelj: otac i mati, tako si ona mislila, sjedjeli od traga, a spreda dva malena dječaka od pet do šest godina. Otac imao zavezanu glavu, te sjedio glavom naslonjen na zadnju stranu sjedala. Oči mu bile upale i mutne, a licem mu se prolilo smrtno bljedilo. Jelka vidi, da je taj čovjek bolestan. Do njega sjedjaše mu žena takodjer blieda i sumorna; a koliko joj je brige na srdcu, pokazivahu oni modri kolobarići, što joj se pod očima zaokružiše. Djeca bijahu zdrava i dosta dobre volje. Valjda nisu neprilike svojih roditelja poznavala.

Kad se Jelka pokaza, obrati se k njoj gospoja, moleć sklopljenima rukama, da umiri podivljala seljaka; dužna mu je vožnju, ali je sav novac izgubila; možda će naći jošte kakovu stvar, koju bi prodala, te namirila seljaka; i ona pogleda na vjenčani prsten, što ga imala na ruci; ali na taj pogled zališe joj se oči suzami.

Je li vam ovo suprug, a ovo vaša djeca? zapita Jelka.

Jest ovo mi je suprug, ali kako vidite bolestan i ranjen, a ovo su mi djeca; od sinoć nisu ni zalogaja hljeba okusila. U istinu naš je položaj zdvojan, jadikovaše gospoja.

Umirite se, tješaše ju Jelka, ja ću vam za ovaj par učiniti, što mogu, a kašnje kad budem imala vremena, razgovorit ćemo se, kako će biti dalje.

Marko! umirite se, reče Jelka kočijašu, koji ju je zablenuto gledao, dok se ona sa stranci razgovarala, neznajući ni rieči o čem naklapaju, jer govorahu njemu nepoznatim jezikom Njemačkim.

Umirite se, pak kad pospremite konje, dodjite u sobu, dati ću vam jesti i piti, i forintu za trud, a ostalo neka bude u ime Božje. Jeste li zadovoljni?

— Jesam, ali vam za volju. A sada neka izilaze s mjesta iz mojih kola, jer ja ih ne vozim nikam više.

Taki taki, odvrati Jelka, rekav gospoji, da sidje s kola, i da si suprugu pomogne. Dječaci poskakaše sami, i majka sašla, ali bijaše neprilike sa gospodinom. Jelka pomogne s jednoga kraja gospoji, te tako izvadiše i gospodina iz kola. Prtljaga jim sva bila u malenom svežnju, što ga Jelka sama uzela u ruke. A sad podjite u moju sobu, da odpočinete; drugdje nema danas prostora. Jelka otvorila sobu, uvela jih unutra, i kazala gospoji: Evo vam čiste postelje, smjestite na nju bolestnika, — on je umoran. Ja ću za čas doći, puna mi je kuća gostiju.

I gosti već stali mrmljati — jer su dugo čekali — nekoji na jelo, nekoji da plate; no Jelka zaprosila goste, neka se ne ljute, što jim nije bila umah na uslugu. Gosti ju izvinuše, jer su vidili, kako se zauzela za siromašne tudjince.

Za pol sata vrati se opet Jelka u svoju sobu. Bolestnik bio u postelji, žena ga dobro pokrila; jer ga je groznica spopala; djeca sjela do postelje na sanduk te upiruči oči u majku šaptala: Majko, gladni smo. Jelka to čula i rekne: Za ime Božje kako sam zaboravljiva; nisam vas ni pitala, bili što založili, nu počekajte, bit će svega. —

Jelka skoči u kuhinju i prije nego li bi deset nabrojio, donese jednu zdjelu ukuhane juhe, a u drugoj zdjeli variva sa mesom. Jedite da se okriepite. Ja znam da su dječaci već ogladnjeli. Uzmite

i podvorite se i sami, doniet ću vam i staklenku vina i vode — a onda me izvinite, jer imam mnogo posla.

Po sto puta vam hvala, tepaše gospoja, nemajte dalje brige za nas. Vi ste nas i onako za sada iz najveće neprilike izbavili.

I bilo je krajne vrieme, da se je vratila medj sviet, jer mnogi htjeli da plate, pa da odu, a drugi opet nadolazili. Sviet bio pošten, te što je potrošio, to je savjestno i plaćao. Jelka ubirala novac, nosila vino i jelo, gdje je trebalo, i nitko se ne mogaše potužiti, da ga nije dobro podvorila.

I tako potrajalo sve do četiri sata, kad se narod počeo razilaziti. Pod večer već bila gostionica k zlatnomu Jelenu skoro prazna.

Jelka sada zamoli Veru, da pripazi u gostionici, i bude li novih gostiju nadošlo, da jih podvori. Nemajte brige, ja ću vam sve po volji učiniti, odvrati Vera.

Jelki odlahnulo — posao je sretno obavljen; a s njim će valjda i tetka biti zadovoljna, pa sad mogu nešto vremena posvetiti i ovim siromašnim ljudem. No ne znam tko su, odkuda su i kamo će. Ništa zato, u nuždi su, a lice jim svjedoči, da ne moraju biti zli ljudi. — Izadje na hodnik, da unidje u svoju komoricu a tuj se na svoje čudo susrela sa gradskim stražarom, koji ju uljudno pozdravi i zapita, gdje su oni stranci, koji se danas tudier navratiše.

Jelka se sbuni i upita: Valjda nije ništa zla?

Nije odvrati pandur, ali gospoda hoće da znadu, tko je u gradu osobito, ako su strani nepoznati ljudi, pa me poslaše, da jih dovedem na viećnicu, da se izkažu, kakovi su ljudi.

Gospodin leži bolestan, on će težko s vami, ali će valjda moći njegova gospoja.

— Jelka odvede stražara u svoju sobu. Bolestnik bio malko zadriemao, a gospoja mu sjedjela kod postelje. — Opaziv službena čovjeka poboja se, ne će li biti kakove neprilike. Pandur to opazi te joj prijazno rekne: Ne bojte se, nema to ništa — uzmite svoja pisma pak podjite samnom na magistrat, sudac će pregledati i podpisati pisma, pak ste u miru. To ne će ni pol sata trajati.

Gospoja ustane, potraži u svom svežnju pisma, prebaci preko glave rubac i podje za pandurom.

Bolestnik i djeca ostala sama, a i Jelka ostala, da pripazi. — Bolestnik počeo se micati, digne ruku prema glavi te naglo malne neopazice skinu omot s glave. Tim je ozliedio jošte nezaraslu ranu, te ga oblila krv. —

Bože! što ću sad? — uzdahnu djevojka. Ne bijaše dugo promišljati — skoči, donese vode i ubrus; opere mu ranu, namoči u ocat krpu, metnu na ranu, pak iznovice zaveže glavu. Učinila to onom brzinom i vještinom, kojom se odlikuju ljudi, koji su već više vremena proživljeli uz bolestnike. — Stranac se opet primirio, zaklopio oči i zadriemao. Vidjelo se, da je vrućica popustila, a sad ga shrvala slaboća. — Dok se probudi, pomisli Jelka — načinit ću mu krepku juhu, pak će se ojačati. Samo da gospodja dodje, već je skoro sat, što je odišla.

Dječaci bili nekako uzplahireni, i ljubopitno motrili Jelku. Naravno ne bijahu dorasli, da uvide, u kakom su položaju — Ja sam jošte gladan — prošapta mladji — Jelka skoči, donese jim hljeba i sira te ih ponudi. Nate jedite, dobit ćete i više, samo dok se povrati majka.

Malići onako po domaću stali gristi kruh i sir, mileć se oko Jelke onako prostodušno, kan da su si davni prijatelji. U to dodje i majka. Jelka joj pogleda u oči i bila umirena, što jim ne prieti nikoja neprilika. — Dobri su u vas ljudi, na magistratu primili me posve prijazno, razgovarali se posve uljudno i kad jim izpripovjedih svoju nesreću, ćak me požalili; a sudac mi obrekao priliku, koja će nas do Celja odvesti; samo ako mi bude suprug dosta jak, da putuje.

U to se i bolestnik probudio, otvorio oči, pogledao oko sebe i vidio ženu i djecu oko sebe na okupu; proleti mu licem gorki smješak, pa će turobno svojoj ženi: Osjećam, da mi je bolje; ali ćutim u sebi neku slabljinu, kao u snu mi se pričinja, da mi je netko prevezivao glavu, a to mi bilo ugodno, te sam sladko zadriemao. To je, sladki druže, ova ljubezna Samaritanka učinila, rekne mu žena.

U vrućici — pridoda Jelka — skinuo si gospodin staru privezu, te si ozliedio ranu, da mu iznovice zakrvavila. Ja sam učinila, što sam mislila, da je trebalo učiniti. No sada bilo bi vrieme, da i našemu bolestniku dademo štogodj založiti. Jelka odbrza u kuhinju, i za čas u malenoj zdjelici doniela krepke juhe, što ju posebice za njega ostavila; metnula u nju svježe jaje, da bude jača i krepčija. Bolestniku išlo u tek, a vidjelo se, da bi bio voljan jošte kakav zalogaj potrošiti. Jelka mu doniela pečene teletine i ukuhana voća, i bolestnik potrošio jedno i drugo, samo mu nešto voća ostalo, a to su malići za sladki med oblizali.

Jelka opet ode i donese u zdjeli mesa i hljeba i kolača i reče gospoji: Uzmite i vi sada, pak jedite

s djecom, Bog vam blagoslovio! Ja jošte imadem u kući što šta obaviti. Kad budem gotova, doći ću opeta do vas.

I bilo posla preko glave i bez broja zamazana posudja, to valjalo oprati, smjestiti na svoje mjesto, pospremiti stolove i očistiti sobe. Vera redala u kuhinji, služavka snašala sa stolova tanjure, čaše itd., a to je i dva sata potrajalo, dok se u red stavilo.

Vi ste mi, Vero, danas veliku uslugu izkazali; da vas nije bilo, ne znam kamo bi se bila djela, i kako bi se dan svršio. Ovako hvala Bogu prošlo sve dobro i u najboljem redu.

Jelka na stol stavila ubrani novac, prebrojila i pronašla, da se kod „Zlatnog Jelena" u tri mjeseca nije toliko točilo i prodalo, koliko danas; platilo se sve, pak će liepa svota odpasti na čisti dobitak. Teta Liza moći će biti posvema zadovoljna. — Nu, Vero, vi niste danas ništa založili; umorna ste, sjedite, odmorite se i uzmite što vas volja, imate svega: ponešto mesa i kolača i variva, a ne će vam ni čaša vina škoditi.

Hvala liepa, odvrati Vera; vi ste se danas mogla uvjeriti, da se u posao razumijem; pak vas molim, da me preporučite svojoj tetki, možebiti bi me htjela u službu primiti, a ja bih bila sretna, da mogu uz vas biti; a i moji zahtjevi biti će posvema čedni.

Drage volje, odvrati Jelka — ja ću pokušati, čim tetka dodje, pak ću vam i javiti namah; a za današnji trud evo vam malene zasluge, i pruži joj forintu.

Ne ne, branjaše se Vera, ne ću plaće; meni je drago, ako sam vas samo zadovoljila; jedino

vas molim, kad bude zgode, da ne zaboravite na me. Ja sam siromaška djevojka, koja jedino od svoga rada živi, a kraj toga mora da podupire svoju staru bolestnu majku.

Budite sjegurni, da što godj uzmognem učiniti za vas, to ću učiniti; možda će biti prilike. Večeras ostat ćete ovdje, molim vas. Prespavat ćemo zajedno u ovoj sobi; jer ne bih rada dirati u tetkinu sobu; a svoju sam prepustila onoj siromaškoj obitelji, koja je danas onako nenadano došla ovamo.

Kako želite, učiniti ću vam po volji, odgovori u kratko Vera. Zatim sjedu obje k stolu, da večeraju zajedno. — Bile u brzo gotove. Vero, priredi postelj; ja ću na časak u svoju sobu; ne bude li me naskoro; možeš leći; znam da si umorna.

Jelka otidje opet k svojim gostom.

Obrok bio gotov i jošte preostalo. Dječaci stisli se u kut i stali driemati, a gospodja sjedeć na postelji razgovarala se s mužem.

Vam je driem na očijuh, reče Jelka, unišav u sobu i pogledav dječake. Uztrpite se, biti će vam taki uredjeno, da ćete lagodnije spavati. Skoči i donese dva veća jastuka, stavi jih na pod, pokrije plahtom (ponjavom), pak doda — evo ovdje ćete leći, a tuj vam i pokrivalo, da se pokrijete, ako bi vam bilo hladno. — I za majku ćemo se pobrinuti, doniet ću blazinu (perinu), pak ću ju kraj postelje namjestiti, gospoja će jur oprostiti, ako joj ne mogu onako poslužiti, kako bih sama željela. Ali što činim, činim rado i od srdca.

O kako ste vi dobra i plemenita, uzdahnu gospodja! Mi smo vam skroz strani, nepoznati ljudi, a vi ste nas ipak primili, kao da smo vam rod. — Vi ste se tako mila, tako ljubezna pokazala prema

meni, prema mojoj djeci, kao da smo najbolji znanci. Vaša me dobrota smela i ja u istinu ne znam, kako da vam se odužim, ako bi to ikada moguće bilo; jer se možda nikada više ne ćemo vidjeti. Kako da vam zahvalim?

Prestanite, plemenita gospojo — ja držim, da sam samo svoju kršćansku dužnost učinila. Tako su me učili dobri moji roditelji, te mi je milo, kad mogu po njihovu nauku raditi.

Gospoja pogledala na djecu, koja su već sladko i bezbrižno usnula, te se nehotice upitala, da li i ona kao majka nastoji ovako uzgojiti svoju djecu.

Ja ipak vidim u vašem držanju — prihvati gospoja, nešto vanredna, čega nije svagdje vidjeti. Kao što spomenuh, vi nas ne poznate, a ipak sve dosele niste nas ni zapitali: tko smo i odakle smo. Vi ste nalik na onoga Samaritanca u evangjelju, koji nevoljniku pomaže jedino s toga, jer vidi, da mu je umah pomoći. Vi ćete mi oprostiti, ako vam u kratko kažem nešto o našem položaju.

Moj suprug rodio se u Francezkoj u Parizu. Otac mu bijaše trgovac i vlastnik velike i prostrane trgovine, koja je trgovala sa najznamenitijimi trgovinami u velikih Europejskih gradovih. Edmund, tako je ime momu suprugu, izučiv trgovačke nauke u Parizu, stupi u poslovnicu svoga otca; nu za kratko vrieme posla ga otac u sviet, da steče potrebita iskustva i poznanstva u stranom trgovačkom svietu. Tako došao u Švajcarsku u Genf, te stupio u kuću moga otca takodjer trgovca. Ovdje se upoznasmo i zavolismo, te se oženismo. U mojih roditelja proživismo prvo vrieme sretnoga braka, kad najednom dobije moj suprug naputak od svoga otca iz Pariza, da podje ćak u Varšavu,

i ondje uredi neke trgovačke razmirice izmedju neke trgovačke kuće i naše. Pošli smo onamo, put bijaše dalek i tegotan, no mi smo ga sretno provalili. Došav u Varšavu, moj je suprug u brzo obavio dobiveni nalog, ali je ipak po naročitoj želji otčevoj ostao u tom gradu kao trgovački poslovodja u istoj trgovini. Tudier smo opeta probavili četiri godine; i ovdje nam se rodio Dragutin, dočim je Ljudevit jošte u Genfu sviet ugledao.

Najednom stiže poruka otčeva iz Pariza, da završi svoje poslove u Varšavi, pa da se požuri kući. On da je oslabio i obolio, pak bi želio sav posao — i svu trgovinu predati svomu sinu. — Ne bijaše druge, već ostaviti Varšavu i krenuti kući. — Da ne bude na putu neprilike, prodasmo skoro sve izim ruha i odiela i nešto dragocjenosti. Putujuć morasmo u Krakov, jer je i ondje bilo posla, da se obavi. Zadržav se ondje nekoliko dana nastavismo put Ugarskom. I ovdje je počela naša nesreća. Na jednoj od pusta napali nas zli ljudi, te nam oteli sav novac, što ga imasmo uza se, a bilo to i više tisuća. Tudier moj siromaški suprug dopao i rana na glavi. Gledajući u krvi ležećeg supruga bilo mi da poludim, mene doduše ostavili na miru uzev mi torbicu, u kojoj se nalazilo nešto dragocjenosti. Bijaše pješke nastaviti put; al se nije dalo. Prolazeć onuda neki seljak iz obližnjeg mjesta, smilova nam se, te nas uzme u kola do prvoga sela, kamo smo za sat i pol prispjeli. Srećom našao se tudier nekakav ranarnik, koji je Edmundovu ranu pogledao i zavezao, rekav da nema pogibelji, ali da valja biti na oprezu, — jer da se potrese ili da se nahladi, mogla bi mu se upaliti opna na moždjanih. Ovdje smo probavili tri dana. Toliko

trebalo da mi se suprug oporavi. Zato vrieme pri javih cieli taj dogadjaj sudu; ali valjda bez uspjeha. U suknji imala sam žep, a u njem novčarku, bilo u njoj do 50 forinti, ovo mi je ostalo, jer nisu na to zlikovci naišli. Dvie trećine od toga potrošila sam na ranarnika i na trošak u selu. Kad smo prispjeli u Kanižu, ostalo mi jedva 17 forinti. Polovicu od toga potrošili smo ondje; a za ostalo najmili smo vozara, koji nas je preko Varaždina u Ivance prevezao. Ovdje smo ostali bez krajcara novaca. Morali smo dalje, tudier nam ponude čovjeka, koji je i onako po svom poslu išao u Krapinu. Taj je obećao vozit nas malne badava za jedan i po forint. To bijaše na cielom putu najjeftinija prilika pak ni to ne mogosmo platiti. Kraj toga i mi djeca bijasmo gladni, te nismo od jučer pak do danas, od kako smo do vas došli, ništa topla okusili. Kad smo ovamo došli, došla mi misao, da posljednji ostatak naših dragocjenosti unovčimo. A to su vjenčani prsteni, koji vriede kakovih dvanaest forinti. Pa to ćemo i morati učiniti, da namaknemo troška barem za 14 dana; za to vrieme prispjet ćemo u Švajcarsku, a u Brnu imademo roda. Od onuda pak do Pariza nemam bojazni, da bi mogli doći u nepriliku. Do Celja imademo kola badava. To nam je obrekao vaš sudac; samo ako bude Edmund dosta jak, da nastavimo put. Ja se nadam, odvrati muž, da budem; samo ako ne bude ružno vrieme, jer ovo bi smetalo mojoj nesretnoj rani.

Toga se nije bojati, odvrati Jelka, mjesec se je jučer tako liepo za vedra promienio, — a na sviet priča, da se tada barem pet šest dana nadat stalnomu liepomu vremenu.

Pak dobro što Bog dade, mi ćemo sutra na put; da se što prije iz te nevolje izvučemo.

Ali draga mila domaćice, ja bih vas nešto liepo zamolila, ali molim vas, nemojte mi zamjeriti. Bez novaca ne da se putovati, ako ne za drugo, a to da kupimo barem koricu kruha za nas i za djecu. Treba nam, kako rekoh novaca; ovdje su dva prstena: moj i Edmundov; težko mi se od njih rastati — jer mi je kao da mi tko srdce komada; al mora biti; oni vriede 12 forinti; za veću sjegurnost da nemate bojazni, da biste na njih štetovali — ja vam jih dajem za deset forinti. Ili imade li u mjestu zlatar-draguljar, koji bi jih htio kupiti?

Gospoja je to sve kao na dušak izgovorila, bojeć se, da joj rieč u grlu ne zapne. Kad je dovršila, vidile joj se kapljice znoja na zabrinutom licu. Stajalo ju borbe i priegora.

Jelka stala nepomično, kan da pameću traži kakovu sretnu misao, koja bi se mogla činom pretvoriti. Istom iza nekoliko časova, odvaži se, te rogovori:

— Draga gospojo! Vi ste valjda uvjereni, da sam pripravna na sve, što je u mojoj vlasti, da vam pomognem. Ali ja ne mogu kupiti prstena, — jer nemam novaca, koje bih u tu svrhu smjela upotrebiti. Ja sam ovdje samo pomoćnica kod svoje tetke, koje za sada nema kod kuće. Ali oprostite mi, kad bih to i smjela i mogla, toga ipak ne bih nikad, a ma nikad učinila, da vas lišim najmilije uspomene — znaka vaše bračne sveze i sreće; ne toga ne bih mogla podnieti. Imade ovdje u mjestu zlatar Žid, koji bi to i kupio; jer je lakom na zlato; ali vas ni na njega ne ću uputiti. Ne, draga

gospojo, vi se ne smijete te uspomene lišiti pod nikoju izliku; ja to sudim po nazorih moje majke, a meni su oni sveti. Nego ja vas molim, ne odbijte mi ove molbe. Sirota sam djevojka, kao što mi je i majka sirota. Služim hljeb u trudu i muci; žal ga služim pošteno. Ovdje u kući nemam plaće; ja radim, da se naučim kuhati. Nu u vrieme odmora, u večer, kad mi bilo dokolice, radila sam, vezla sam i šila za druge, te tim privriedila i prištedila gdje koju krajcaru, nije puno jer nisam puno ni raditi mogla, ali naći će se do 40 forinti. Ja ću biti iskrena i reći ću, taj sam novac namienila sebi i majci, da ju na povratku obradujem. Ali ja sam podpuno uvjerena, da svojoj majci ne bi mogla učiniti veće veselje, nego kad joj kažem, da sam tim novcem pomogla poštenim ljudem u velikoj nuždi, izbavila jih od gladi zajedno s djecom. Ona će se tomu radovati, a i ja ću u tom uživati; jer sam, ako i sirota, iskrnjemu pomogla i jer — jer — vjerujem da svaki krajcar što ga dajemo iskrnjemu u nuždi -- nosi kamate već na ovom svietu — a sjegurnu glavnicu stostrukim dobitkom na drugom svietu. — Ja vas dakle molim, da tu uspomenu, koje ste se htjeli od nužde lišiti, sačuvate za sebe, a da uzmete od mene 30 forinti, što vam jih dajem ne kao dar jer to bi vas moglo uvriediti, već kao zajam, koji ćete mi vratiti, kad ga zatražila budem. — Ne bude li toga nikada, učinite tim novcem djelo ljubavi kojemu siromaku u moje ime.

Gospoja začudjena pogleda muža, a muž gospoju. Oboje bilo tronuto, i suze im zasjale u očima. Oni ne mogahu vjerovati, može li biti toli nesebične ljubavi, koliku nalaze ovdje u siromašn

djevojke. Edmund, koji je većinom šutio i slušao, osovi se na postelji i pogledav djevojku pronicavim okom reče: Da ti ne vidim pùti, rekao bih angjeo si Rafael, koji spašava siromašnog Tobija; al ovako reći ću: Angjeo si u čovječjoj pùti. Vidim, da misliš i govoriš iskreno; dakle ja primam tvoju ponudu, i prisižem, da ću ti se odužiti bud na koji način prema želji tvojoj. Brdo se s brdom ne sastaje, ali se sastaje čovjek s čovjekom; pak bude li zgode da se ikada vidimo, ja ću taj dan ubrojiti medju najljepše u mom životu. Moje je ime, upamti ga dobro, *Edmund Dumont*, a moje žene *Alice Dumont*, rodjena Duvald; djecu nam poznaš, ti si nas danas zadužila na *život i smrt!*

Jelka se sagnu pod postelj, izvuče malenu škrinju, otvori ju i iz zamota izvadi prištedjeni novac. Trideset forinta odbroji i preda Edmundu u ruke; a ostalih 10 forinti stavi u omot i zatvori u škrinju. Ona bi i taj ostatak žrtvovala ubogim stradalnikom, ali si je u krojača naručila odielo, a to će valjati izplatit. Edmund i Alica liepo joj se zahvale ponavljajuć ono, što su joj već prije kazali.

Već je gluho doba nastalo, u razgovoru proteklo vrieme, a da se ni opazilo nije. Jelka jih ostavi odšuljav se u sobu, gdje je već Vera od davna usnula.

Pomolila se Bogu i legla; al san nije joj htio na oči; razne misli vrzle joj se glavom, te joj ne dale, da se umiri i sabere. Doživljaji današnjega dana bijahu tako neobični, da si pod konac konca nije mogla dati jasna računa, da li je pravo ili nepravo uradila. Mlada i neizkusna kako je bila, sliedila je jedino naputke materinje, držala se načela, što jih je za djetinjstva usvojila. Pak promisliv sve

i najmanje prilike današnjeg susretaja rekla si: Savjest mi je mirna — ona mi kaže, što sam uradila, da sam dobro uradila. I okrenu se na drugu stranu, zatisnu oči i na silu htjede da usne; al joj se pred očima stvori otčeva slika sa milim ljubeznim smješkom. Pričinilo joj se, kao da otac diže ruku, da ju blagoslovi. I ona opet otvori oči i pomoli se vruće Bogu za pokoj njegove plemenite duše. Umirila se i usnula, kad je već kazalo na uri pokazivalo dva sata poslije ponoći.

Drugog jutra ustala Vera ranije, a videći Jelku gdje sladko spava, pusti ju u miru i podje u kuhinju da zajedno sa služavkom obavi posao, koji se nije prošle večeri dao dogotoviti. Kad se Jelka probudila, bijaše već sunce povisoko odskočilo; gotovo se zasramila, što ju je zateklo u postelji. Ustane brzo i obukav se podje u kuhinju, gdje već našla sve u redu. Sjeti se svojih gosti, da odilaze na put, pak jim s toga pripravila na brzu ruku topli zajutrak. Podje k njima, da vidi, jesu li se spremili na odlazak. Došav k njima, nadje ih već spremne, pozove ih neka idu s njom u gostionicu na zajutrak. Pokriepivši se, sjedoše u kola. Zahvalivši se jošte jednom Jelki za veliku njenu dobrotu, oproste se š njome. Kočijaš zamahnu bičem i za časak nestalo jih s Jelkina vida.

Sat kašnje odišla i Vera. Jelka joj obećala, da je ne će zaboraviti.

Jelka u kući ostala sama sa služavkom, radeć svaka kao i prije svoj obični posao.

Primicalo se podne i ona stala upravo misliti, kako to da tetka tako dugo izostaje, a ne daje ni glasa o sebi. Danas je već deveti dan, što je otišla, a bila obrekla, da će se najkašnje za pet

dana povratiti. Da nije samo kakove nesreće! I kad bi se upravo sličnimi misli zabavljala, zakrenu na dvorište kola. Jelka poskoči, da vidi, tko je. Bijaše to tetka.

Vesela priskoči do kola, pozdravi ju i hoće joj pomoći s kola. Na tetki se opažala zlovolja, te je i nepogledav Jelku skočila iz kola. Tako i Ruža, koja prošla mimo Jelke, a da se nije na nju ni obazriela. Jelki bilo čudnovato; nije znala, što to znači i što se to tetki dogodilo.

Pošle u kuhinju, Jelka za njima. Izvoli u sobu, draga tetko, pak odloži; ja ću reći slugi, da donese stvari za tobom; a do toga biti će i objed gotov. Tetka kan da je niema, ne progovori ni rieči. Stol se za njih dvie prostro, i Jelka doniela juhu, zaželiv jim dobar tek; ali ni odgovora. — Poslije objeda, kad se već posao u kuhinji dovršio, dodje Jelka u tetkinu sobu, da joj preda račun o svom gospodarenju. — Izbroji joj sav novac, pokaza, što se potrošilo, što li ostalo. Tetka prebrojila novac, ali se vidilo na licu, da nije zadovoljna. I to je sve? zapita iza kratke stanke tetka?

— Sve do posljednje krajcare, odvrati Jelka.

Ovdje je dakle i ono uračunano, što si dala onoj curetini, što si ju domamila u kuću, da ti pomaže trošiti. Tuj je i ono uračunano, što je ona klatež potrošila, koju si jučer cieli dan u kući dvorila; tuj je uračunano i ono, što je onaj foringaš potrošio, koji je onu klatež dovezao? Jel de? Govori, opravdaj se, ako možeš.

Jelka ne mogaše ni slutiti, da će joj tetka to nabaciti. Ti prigovori tetkini pogodili su u najnježnije žice njezina poštenja i značaja. Ona bi čas

probliedila, a čas opet do ušiju se zarumenila. Sabrav se do mala, odvrati tetki mirno i ozbiljno:

Draga tetko! ja sam u vašoj kući evo godinu i pol, i ne dadoh vam prilike, da o mom poštenju posumnjate; a ni danas nemate tomu povoda. Vi ste me ostavili samu u kući i povjerili mi svoje gospodarstvo. Bijaše li to povjerenje ili kušnja, ne znam? Ako li bijaše kušnja, ona ne bijaše na mjestu. Ja sam obavljala posao sama, dok sam mogla; ali vi znate, da je jučer bio sajam; u takovo vrieme vi znate, da ovamo dolazi mnogo svieta. Vi znate, da ja imadem samo dvie ruke, a sa dvie ruke vi ćete takodjer shvatiti, da nije moguće dvie do tri sta ljudi nahraniti i nadvoriti. Meni dakle nije preostalo već da zatvorim gostionicu; ili da nadjem i zaprosim nekoga, koji bi se u takove poslove razumio i htio mi pomoći. Naš majstor Grga srećom me naputio na neku djevojku, koja je pred nekoliko dana došla iz grada, a služila ondje u gostionicah. I to je djevojka Vera, koju sam uzela; ona mi je pomagala. Da ne bude nje, ni polovicu toliko ne bilo utrženo, što se je prodalo. A možete biti uvjerena, da vas Vera ne stoji ni novčića, ja sam joj htjela dati forintu; jer ju je zaslužila, nu ona je to odklonila rekav, da ne će ništa. Ako je koju žlicu juhe posrkala, tu je valjda i zaslužila.

Istina da ja sam jučer primila u kuću jednu siromašku nastradalu obitelj. Ja sam ju tako rekuć morala primiti, — jer ju je foringaš upravo dovezao na naše dvorište. Otac je bio bolestan, a djeca gladna; pak nisam imala srdca, da jih proćeram, — jer sam se bojala Boga, koji kaže: »*Sud bez milosrdja onim, koji nemaju milosrdja*«. Medjutim, gospojo; ja sam platila i foringašu forint t. j. dala

sam mu nešto, da ga umirem: imao je više dobiti, ali se je i tim zadovoljio; nu ja sam taj forint dala od svojega. — Istina, ono što su pojeli i ono par kapljica, što su popili, bijaše vaše, a s vašim nisam bila vlastna razpolagati, tu sam vam krivo učinila, pak ću vas od svoga odštetiti, da ne budete u ničem prikraćeni.

Dok je Jelka govorila, stara drhtala od jeda i ljutine te si grizla jezik i ustne. Htjela joj po više puta upasti u rieč; al ju grlo izdalo, te nije mogla ni glaska naći. Sad pošto je Jelka prestala, uhvati ona njezine posljedne rieči pak će gnjevno navaliti na ubogo djevojče:

— Ti, ti si dakle od svoga platila, ti ćeš me svojim odštetiti? A odkuda tebi novac? govori. Plaće ne dobivaš; dakle od onuda, od kuda su ga i druge uzimale — od kradje, od prevare? Ti hoćeš, da budeš Samaritanka na račun svoje gospodarice; hoćeš da budeš veledušna i milosrdna tudjim novcem, tudjom svojinom, i to držiš, da je pošteno? — Sram te bilo; licemjerka si kao i druge, zla i nevaljana kao i one dvie, koje sam odpravile tom razlikom, što se one nisu gradile sveticami, dočim se ti prikazuješ iz vana sveticom! — Ja te više ne trebam; sutra da te više ne vidim u svojoj kući.

Ono što je Jelka sada čula, nije jošte nikada čula. Što bi rekla njena majka da čuje, kako su ju u tudjoj kući taticom nazvali! Ona bi od stida u zemlju propala I Jelka bila blizu nesvjestice; trebalo joj da sve sile sabere, da se uzdrži na nogama. Nu posljednje rieči — osviestiše ju donekle, te sabrav svu snagu, progovori: Budi vaša volja — ja ću otići, i sutra me više ne ćete vidjeti pod svojim kro-

vom. Majka me poslala k vama, da u vas drugu
majku nadjem. — Ja sam vas služila kao posljednja
služavka uz plaću, da me na koncu kao taticu pro
ćerate iz kuće svoje. — Mene taj prikor žeže kao že
ravica — radi majke moje — — — i Jelka zaplače
te pred suzami nije mogla nastaviti. Za čas se
sabere, pak nastavi. Pitali ste, od kuda meni novac
Ja novaca ni nemam do nekoliko forinti, a te sam
na pošten način svojima rukama zaslužila, šijuć za
sestru župnikovu i ljekarnikovicu. Ja sam šila
radila, kad nije bilo drugoga posla a najviše noću
kod svieća, koje bi si sama kupovala za svoj novac
dakle ne vašom štetom. Pošto ste tako težku
sumnju bacili na mene, nalaže vam savjest, da se
upitate kod tih osoba, koliko sam od njih zaslužila
i da li sam od toga mogla kadkada i siromaku
udieliti, koji je bio u većoj nuždi od mene. —
Gospojo, ja vam hvalim na nauku i strpljivosti, što
ste ju imali samnom. Oprostite mi, ako sam va
kada ne hotice uvriedila! Jelka obrisav si suze
ostavi tetku i podje u svoju sobu.

Bol ju svlada i baci na postelj. Plakala
sirota, dugo plakala, a u suzah joj i odlanulo. Kad
se oporavila, stala pospremati svoje stvari. Po
spremiv svoje stvari, obuče se kao za put. Ogleda
se po tiesnoj sobici, koju eto za uviek ostavlja, obliš
ju suze. Segne u njedra i izvadi križ, ovu najmilij
uspomenu roditeljske kuće, izljubi ga i uzdahnu
Premili Spasitelju! u dnevih kušnje, ti si mi bi
jedini prijatelj i pomoćnik! Ne ostavi me ni od
sele — slaba sam i nejaka — neuputna i ne
vješta, al u tebe je jakost — u tebe je mudrost
pak dok si ti uz mene — tko da bude proti meni
Iza toga dodje jošte jednom u tetkinu sobu, stav

joj na stol nešto novca, što je iznosilo ono jelo i pilo, kojim je onu nesretnu obitelj bila podvorila, i rekne: „S Bogom! Bog vas blagoslovio! Jošte jednom hvala na svemu, što ste mi učinili. I izpane iz sobe. Tetka htjela nešto da odgovori, ali valjda ju prevladao stid te ostala šuteć, ne odzdraviv na posljednje rieči ubogoj djevojci ni jednom rieči.

Prolazeć mimo prozora, začuje porugljiv hohot i smijanje, i obazrievši se spazi na prozoru Ružu, koja joj doviknu: E Jelko! sad ćeš imati vremena promišljati o onoj staroj, ali uviek istinitoj rečenici „tko pod drugim jamu kopa, sam u nju pada".

To ne ide mene, odvrati ova mirno; no tebi preporučujem, da se moliš Bogu, kako se ona ne bi na tebi obistinila. Jelka bila uvjerena, da joj je tu pogaču Ruža umiesila, koja je bila najmila uhode, da vrebaju na sve, što se u kući zbiva.

IV.

Sunce se već primicalo zapadu. Jesenski dani su kraći. Do mraka nije bilo daleko. Jelka se našla osamljena na široku drumu, te onako neopazice krenula prema gradu. Bivši zadubena u misli nije ni pazila na prolazeće ljude, koji bi na nju svoje oči bacali, kamo li se ona pod večer odputila. Na jednom začu, da ju netko imenom zove. Bijaše to majstor Grga.

Nu kamo tako zamišljena, Jelko? Valjda nije kakova nesreća?

— Ne znam ni sama, odvrati ona. Idem u sviet; jer su me iz kuće proćerali.

— Tebe proćerali? u čudu će Grga. Ajde k meni. Razgovorit ćemo se, pak onda, ako je u istinu preša, možeš rano jutrom odputovati i dalje ćeš doći.

Jelka i sama uvidi, kako je nezgodno u noći putovati, te privoli drage volje na Grgińu ponudu, i podje š njim u njegov stan. Žena mu sjedjela kod prozora pletuć čarape. — Majko, reče Grga, doveo sam ti gosta. Veli, da su ju iz kuće proćerali; u nas će prenoćiti, a sutra što Bog da. Bara, tako se zvala žena, ustane, podje prema Jelki i pogleda joj u oči, a te bijahu suzami zalijane. Što ti je, diete, uze sad majstorica? Znam i muž mi je pripoviedao, da si dobra. Nisi dakle mogla ništa skriviti. Zašto su te dakle odpravili?

Ne pitaj, stara toliko na jedan put reče majstor. Ostavi ju neka se sabere; a ti gledaj da nam prirediš večeru. Za večere pripoviedat će i sama, što joj je na srdcu. — Pravo imaš, reči će Bara; ja ću doći za čas opeta, samo dok priredim večeru. —

Majstorica odišla, a Jelka ostala sama. Bilo joj u kući poštenoga Grge voljko i ugodno; ta on bijaše čovjek od srca i razbora.

Večera bude gotova, i njih troje sjednu za stol; naučnici, koji bi obično s gospodari blagovali, dobili su svoj obrok u kuhinji da ne smetaju njihovu razgovoru. Malo kašnje došla i Vera, da čuje, što se to dogodilo. — Jelka im iskreno sve izpripovjedila; držala bo je, da je to i dužna poradi svoga poštenoga imena.

Bara se čudila i križala, a stari Grga kimao glavom i mrmljao. No vidiš, reče Grga, da sam te poslušao, te ti poslao svoju ženu u pomoć, bilo bi

rieči i prigovora. No, da bi dirnula u mene, ja bih joj bio njezin pogani jezik izčupao.

Pak i mene osumnjičila, promumlja Vera? Cieli dan sam radila a nisam ni za deset novčića vriednosti potrošila, evo to je hvala od takovih ljudi.

Tko na zahvalnost računa, obično zlo prolazi; ali treba biti pravedan, reče Jelka. Ja žalim tetku, žalim ju, jer će ona zbog svoje škrtosti nastradati. Ona imade uza se ljude, koji poznavaju njezinu ćud, pak si sami pomažu, kako znadu i mogu — varanjem i kradjom. Pošto se ona o tom uvjerila, uvriežila se u nje sumnja i nepovjerenje prema svakomu, pak i prema najpoštenijemu čeljadetu, a to će biti uzrok, da poštena služinčad ne će u nje obstati; a zla i nevaljana, koja će se znati pretvarati, dovest će ju prije ili kašnje do propasti.

— Pravo veliš, doda Grga. Mi ćemo možda doživjeti, kako će se sav njezin imetak na vjetru razpuhati. Ja joj toga doduše ne želim, nu kakav si sprema krevet, na takovu će spavati. A kamo si ti Jelka sada naumila?

— Ja ću izravno kući k svojoj majci i braći, kojih već poldrugu godinu nisam vidila. Oni će se doduše čuditi momu nenadanomu povratku, jer jih nisam imala vremena ubaviestiti, nu sjegurna sam da će me s veseljem primiti. O moja mila majčice! uzdahnu Jelka.

— E pa Bog te pratio i doveo u materinje krilo! Kod kuće lahko češ sve zaboraviti, govoraše Grga. Znaš, majko, reći će ženi, nam je jošte ostala polovica pogače; tu će mu dati Jelki, pak i jedan sir; ne će joj trebati u krčmu ni zalaziti, a vode za napitak naći će u svakom vrelu.

Dà dà tako ćemo učiniti, reče stara; a sad idemo na počinak; Jelka će samnom u moju sobu. Jelka legla mirnija i spokojnija, nego li se i nadala, usnula s pouzdanjem u Boga. Drugog dana ustane rano, da može ranije na put. Uredi se, a zvonce na susjednoj župnoj crkvi zazvoni k misi. Podje, nerekav nikomu ništa, u crkvu. Molila pobožno, sve svoje jade izručila Bogu u ruke moleć ga, da je sirote nikad ne ostavi. Kad se vratila kući, majstorica već priredila zajutrak. Iza jela, zahvali se dobrim ljudem za ljubav, i krenu u ime Božje u svoj rodni kraj.

Liepo li je Hrvatsko Zagorje! Njim ti se mili putovati, jer ti ne dosadjuje jednoličnost predjela. Ovdje vidiš liepih ravnica obradjenih trudom radinoga Zagorca, ondje vidiš visokih gora i bregova, evo ti opeta krasnih zelenih prodolica, kojimi se vijugaju potoci i potočići. Ovdje ondje zapinje ti oko o krasne visočine, na kojih se bjelasaju u sunčanu svjetlu crkve i kapelice. Drum, kojim putuješ, liep je i biel, a putujuć sad si na čistini, sad u šumici, sad na briegu; svaki vršak pruža ti novi liepi vidik, te tako nasladjujuć se naravnom krasotom putuješ, a da ne osjećaš umora.

Tako bilo i Jelki. Ona se zaputila prema Krapinskim toplicam. Na putu ju sve zanimalo i crkvica i brežuljak i prodolica, ona se sa svakom biljkom i sa svakim cvietom razgovarala.

Putujuć tako i ne opazi, kako je vrieme odmicalo. Po suncu je poznala, da je podne. Spuštajuć se s briega u dolinu, opazi zvonik, kako se pomalja iz doline. Ljudi joj rekoše, da je to zvonik od topličke župne crkve. Pred toplicami nakanila se odmorit. Spustivši se do pred toplice, zapazi

razpelo medju dva briesta, do propela bilo klecalo za pobožne putnike, koji bi se htjeli Bogu pomoliti. Pod propelom bilo vrelo, kamenjem obloženo, koje je žedne mamilo, da se hladne dobre vode napiju. Okolo na okolo bila krasna hladovina.

Evo najzgodnijeg mjesta za odmor, mišljaše Jelka. Sustane i pogledav na propelo, ponajprije se pomoli, pa sjede na travu, da odpočine i založi.

Razveže svoj svežanj, uzme pogače i sira, te stane blagovati. Išlo joj u slast, ta zdrava je, mlada je, a od jutra nije ništa jela. Nahraniv se, primakne se vrelu, te se napije. Zatim opet sjede, da još malo odpočine. Sjedeć tako zamisli se u svoju prošlost. Prebaci se mišlju, kako je kao diete liepo bezbrižno živjela uz dobre roditelje u Borovcu, kako veselo skakutala dvorištem, perivojem, lovila u mrežu šarene leptire, te jih spremala u škatuljice, da jih kašnje preda učitelju, kad bi se u večer poslije škole k njim navratio. Sjeti se gredica u bašći, gdje bi sama svojom rukom ruže sadila i zalievala. Sjeti se, kako bi zajedno sa mladim gospodinom Pavlom trgala ruže, te jih sastavljala u kitice i nosila grofici, koja bi jih uviek kakovim sladkišem ili kojom laskavom rieči nagradila. Sjeti se otčeva i materinjeg milovanja, kad bi ju za vremena dokolice uzeli medju se, te ju kao razmaženku tetošili, učeć ju svemu, što je liepo, dobro i plemenito. Sjeti se i otčeve patnje i smrti u Jelkovcu; njegova joj slika bila pred očima; i ona se u nju djetinjom ljubavi zagledala i proplakala.

Iz snatrenja probudi ju krasan dječarac, odjeven na gospodsku, sa šeširom na glavi, na kom se vijala perjanica, koji se na jednom uz nju stvorio. Dječak jošte vruć, rekao bi u znoju okupan,

sagnu se k vrutku, da se napije. Jelka priskoči i zaviče: Za ime Božje ne pij vruć vode, jer ćeš umrieti. Dječak se ogleda, pogleda djevojku onako ljubobitno i upita: Zašto bi umro? zar je voda otrovana?

— To ne, odvrati djevojka; ali ti si vruć, uznojen; mlada ti se prsa nabujala, voda je ko led mrzla, pa da je piješ tako, razhladio bi si prsa i pluća, pao bi u sušicu i umro.

— Nu kad je tako, prihvati opet dječak, pričekati ću, dok se razhladim. Glej ti imaš pogače. Valjda je onakova, kakovu običaju peći proštenjari, kada idu na proštenja. O daj mi malo, da kušam.

Drage volje! na! I dade mu komad pogače, što joj bio preostao. Na ti i sira, dobar je. I dječak uze pogače i sira, sjede do djevojke i stane po sve po domaću, kan da se je s kakovom davnom poznankom sastao, blagovati. — Jelka ga zadovoljno gledala i stala na njemu ravnati i popravljati odielo.

Na drugoj strani druma bio okomit brieg, zarasao omorikom, a podno briega bila prostrana jama, gdje bi žene običavale prati i bieliti rublje.

Na jednom kan da se nešto od briega odlomilo te velikom silom palo u vodu. Dječak skoči, pogleda i zavika: Za ime Božje, moja sestra Minka pala u vodu. Jelka se prenu, ustane — poteče k jami — vidi gdje se voda zapjenila, i u trenutku bila u jami; voda joj segla do pojasa, ona načini dva tri koraka u vodi, segnu rukom u vodu, gdje se ono bila zapjenila, izvuče na površinu djevojčicu, koju je dječak Minkom nazvao.

— Hvala ti liepa, spasla si mi sestru, tepaše dječak oko Jelke, kad je već iz vode izašla. Da li živi, zapita dječak? Živi, odvrati Jelka, u jednom

času, a dulje ne bijaše u vodi, nije se mogla udušiti, ali od straha izgubila je sviest. Prokisla je sva. Jelka razveže svoj svežanj, uzme pregaču svoju te njom omota diete, da se ne nahladi. Dok su ovi opremali Minku, kao bez duše dobježi do njih uzgojiteljica. Evo Slavko, reče, što si načinio; odaljio si se bez moga znanja, a ja te stala zvati i tražiti, a do toga Minka sagnuv se sa obronka briega prema nizini pala u vodu. — Bože Bože! što će reći grofica? jadikovaše uzgojiteljica.

Nemajte brige, diete je spaseno, no ovdje ne može ostati. Ajde odnesimo ju u sobu, govoraše Jelka.

— Tako tako, dobro djevojče — ajde idemo — u gostionicu, gdje stanuje gospoštija. Ali jao jao, što će mi kazati?

I tako se sve troje odputi u toplice. Guvernanta išla napried plaha, zabrinuta. Za njom išla Jelka, noseć u naručaju Minku, a dječak privinuo se uz nju idući uzporedo.

Došav pred gostionicu, susretne jih gospoja i vidiv jih u onakovu skupu, pohiti prema guvernanti, pitajuć ju, što je za Boga?

— Bilo je zlo, ali je prošlo. Pošla sam s djecom u šetnju u šumu. Slavko se nekamo odšuljao, te sam ga stala zvati i tražiti, a do toga pala Minka u vodu. No idimo u sobu, pak s Minkom u postelj i po liečnika.

Jelka nosi diete, za njom ide grofica i uzgojiteljica. Brže svuku djetetu odjeću i polože ga u postelj. Djevojče na to otvori oči i nasmješi se majci. Ona bijaše presretna; diete je spaseno. — Sad se istom obrati na Jelku, te ju pogladiv rukom po licu reče: Hvala ti, plemenito diete za ljubav,

što si ju ukazala meni — siromašnoj majci, koja bi svisnula od žalosti i tuge, da joj je diete nesrećom poginulo. — Jelki postalo studeno, jer je bila sva mokra, te će stidljivo grofici: Milostiva gospoja! ja sam sva promokla, a odielo, što ga još te imadem, ostalo mi u svežnju pod briestom. Ja se moram presvući. — Da da pravo kažeš, nisam toga ni opazila. O kako je čovjek sebičan u svojoj sreći ili nuždi, on ni ne misli nego na sebe. Eto i ja sam sada tako uradila. Ja sam Minku uzela u ruke, spremila ju u krevet i poslala po liečnika; jer je moje diete, a na tebe, koja si mi diete spasla nisam se pravo ni ogledala, a ti evo sva mokra. No ne zamjeri, Jelko, tako ti je, čini mi se ime; idi samnom u ovu sobu, dati ću ti za nuždo ruha, da se presvučeš. — Nemam što zamjeriti, milostiva gospojo, plaho će djevojka, privikla sam oštrini zraka, te mi ne će naškoditi Ja imam svoje ruho u svežnju, ali taj je ostao vani pod briestom. Nego bih vas, milostiva, liepo molila, da biste koga poslali po nj.

Biti će namah. Dederte, Terezo, tako bijaše ime uzgojiteljici, pošaljite podvornika pod briest po Jelkine stvari. Tereza odbrza i za nekoliko časova eto i podvornika sa svežnjem u ruci. Baš je u pravo vrieme jošte došao; jer nekoji nezvani putnik počeo po svežnju prekapati. No ne uzme ništa do komad pogače i sira, što je Slavku izpalo iz ruku, kadno mu ono sestra pala u vodu.

Gospoja pogleda na prozor, da vidi ide li liečnik; al njega nema. Sobarica, koja je pošla po njega, javi da je nekamo odišao, te da ga po svoj prilici do večera ne bude kući. — Mati pogleda

Minkicu, ali ona bila rumena, te digla prema majci ručice i zatepala: „Gladna sam, daj mi jesti.“ — Hvala Bogu, mišljaše majka, tuj ne treba liečnika.

U to vrieme otac ne bijaše kod kuće. Bio sa najstarijim sinom Pavlom pošao u Klokovac, da pohodi ondješnjega vlastelina. Kad se je vratio, izpripovjedi mu Slavko sve već pred gostionicom, gdje je na otca čekao. Otčevo se lice smrknu, te reče: Eto tako čovjek plaća i uzdržava uzgojiteljice a čemu? Da se šepire kao paunice. Ne paze ni na djecu. Da ne bude providnosti Božje, bilo bi mi diete zaglavilo. No ja ću š njom brzo obračunati.

— Dragi tatice! nemoj se ljutiti, nije ni Tereza toliko kriva, koliko tvoj Slavko. Ja sam se neopazice od nje udaljio za leptirom. Ona me stade zvati i tražiti, a do toga spotakla se Minka i pala u vodu. Ali umiri se, tato, nema više nikakove pogibli. Minkici je posve dobro, već je mamicu prosila, da joj dade jesti. Što ne, tatice, ti ne ćeš zbog toga odpustiti Tereze? Jelku koja je izvadila iz vode Minkicu, moraš nagraditi! Dobra ti je to djevojka! A mila, znaš tatice kao dobra sestrica.

— Ti si valjda i previše s njome čevrljao, ti mali nevaljanče! A što ste razgovarali?

— Malo — malo, odvrati Slavko, nije bilo više vremena. Ona me ukorila, kad sam naglo banuo k vrelu, i htio da vruć i uznojan pijem. Rekla mi: Ne pij! jer ćeš umrieti.

A ti si pio? zapita zabrinuto otac.

— Nije mi dala, odvrati dječak, al mi ponudila pogače i sira, što je njoj od obroka ostalo. Ili bolje ja sam ju prosio pogače. Baš mi je išla u slast; samo šteta, što mi je izpala iz ruku, kadno je Minka

pljusnula u vodu. Tako u razgovoru ušli i u kuću Na vratima jošte molio Slavko za Terezu, da j ne bi ukorio.

Pusti me, odvrati mu otac, ja znam, što ć učiniti. —

Na vratima od sobe susretne se sa ženom. Ona ga zabrinuto pogleda, neznajući kako bi mu sv to saobćila. Muž to opazi, pak joj reče: Sve znam — Slavko mi je sve izpripovjedio. Nu nije li Mink u pogibelji?

Čini mi se, da nije. Već jede. Ostavila sam ju u postelji. A gdje je ta djevojka, o kojoj mi toliko Slavko nabajao, valjda nije odišla?

Nije, odvrati gospoja; presvlači se. Sva je bila mokra, a na trnju si i ruho poderala. Sad će ve biti gotova.

Jelka se brzo preobukla, te kad je opet go spoja unišla u sobu našla ju kraj postelje Minkine Ajde, Jelko samnom! moj suprug je došao, pak b te rado viditi. Primi ju za ruku i povede u drugu sobu. Opaziv gospodina lecnu se, jer joj se priči nilo, da ga negdje već morala vidjeti. Približiv mu se nakloni se smierno i poljubi ruku. Sad istom spazi, da si je na trnju ogrebla ruku, pak je sada i gospodinovu ruku okrvavila.

Što ti je to na ruci?

Ništa, odvrati djevojče, to je ogrebina od akaci- jeva trnja, što ga bijaše oko rupe, oprostite, što sam vas nehotice zamrljala.

No kaži mi, Jelko, tako ti je ime kako mi je kazivao Slavko, kamo ideš — kamo putuješ?

Idem k majci i braći. Nisam jih već godinu i pol vidila.

A odakle si? upita nadalje. —

Kod Zagreba pod Medvedgradom u selu Jelkovcu.

Imaš li otca?

Jelka duboko uzdahnu i reče: Nemam. Prije dvie godine mi umrie.

A kako se je zvao? zapita dalje grof.

Branko Večević, odvrati djevojka.

Branko Večević zategnu u čudu; jesam li pravo čuo?

Jest Branko Večević bijaše moj otac, ponovi djevojka.

No kaži mi, što znadeš o njemu, jer bi rado poznao muža, koji je takovo diete odhranio.

Jelka zače posve mirno i prostodušno pripoviedati o otcu, što je o njem bud sama znala i vidila bud od majke čula, pak u pripoviedanju nastavila: Moj otac uviek bi sa dubokim štovanjem govorio o svom gospodaru grofu od Borovca, spominjao njegovu obitelj, koja se medju vlastelinskimi Hrvatskimi obiteljmi najviše odlikovala blagošću i dobrotom prema svojim podanikom. Govorio bi, kako je i sadanji vlastelin Borovački Stjepan dobar i milokrvan svomu narodu, pak stoga da ga je tim jače zaboljelo, kad mu se javilo, da je odpušten od službe, a da mu se nije ni kazalo, zašto ga odpuštaju. Nu on je bio uvjeren, da toga grof o svojoj volji nije učinio; on je bio uvjeren, da ga je sadanji nadzornik Gjula morao oklevetati kod gospodara, a gospodar da mu je s lahka povjerovao pak ga odpustio.

A kako ste živili poslije otčeve smrti?

Kako već spomenuh, otac kupio kućaricu, u koju smo se smjestili i u kojoj smo, po otčevoj

smrti ostali. Mene je majka poslala tetki, da se pr
učim kućanstvu i gospodarstvu. Majka šije, vez
plete i obradjuje vrtić, a tim privredjuje toliko, d
prehrani sebe i djecu. Nu možda ću joj biti ja o
veće pomoći, kad se vratim. Već prije nudjali su n
u gradu službu. Nisam se usudila primit je, je
nisam bila sposobna i vrstna, da ju obavljam. Sad
bih ju mogla primiti, i primit ću ju, ako mi se pr
lika pruži, pak ću zaslužbom moći izdašnije poma
gati majku i braću.

A da li se ti sjećaš grofa Borovačkoga? l
li ga prepoznala, da ga sastaneš? —

Bila sam diete od 7 godina, kad se gospošti
preselila u Švajcarsku, i za to slabo što pamtin
No sjećam se kao u snu na neki znak, po kom l
ga možda prepoznala — al — al — ne bi bi
sjegurna. —

Nu ja ću ti pomoći, prihvati gospodin, te o
grnu s čela vlasi, koji mu se spustiše nad desn
sljepočicu. Jelka mu se zagleda u čelo i opaziv n
njem duboku brazgotinu zavapi „Bože dragi! ne v
ram li se, to ste vi, milostivi gospodine grofe o
Borovca!"

Ne varaš se, Jelko, ja sam glavom vlasteli
Borovački, onaj isti, koji ti je dobrog otca liš
službe, te bio ako i nehotice uzrok vašoj biedi i n
sreći. Ti mi iza puno godina dolaziš pred oči, dolaz
u moju blizinu, da otcu i majci spaseš diete a bra
da povratiš sestru, koja bi već sada bila mrtva, d
ju tvoja ruka nije od smrti spasla, pak i ove mrl
krvi na tvojoj i mojoj ruci znak su tvoje plemenit
duše. Kaži mi kako da ti nagradim? Najbolje,
ostani kod nas; ja ću te smatrati kao člana svo

obitelji. Što ne, Ljubo, ti pristaješ na to? Obrati se prema ženi.

— Drage volje, odvrati ova i zagrli srdačno ubogu u suzah plivajuću djevojku.

— I ti, Pavle, obrati se sinu, ti se sjećaš malene Jelkice, dok je stobom po vrtu loveć leptire ili ubiruć cvieće plandovala u nevinoj prostodušnosti. Smatraj ju kao sestru; jer je plemenita srdca, a to nadoknadjuje plemenštinu krvi i plemena.

Pavao će na to: Pravo veliš otče! Neka bude Jelka kod nas. Mali Slavko koji se je već prije bio privinuo k Jelki, stade ju sada rukama dragati i milovati.

Jelka duboko ganuta nije znala, kako bi svomu srdcu oduška dala. Pa sva zbunjena zahvali se ovako: Za mene u jedan čas previše sreće; ja je nisam zavriedila. Što sam učinila, učinila bi valjda i svaka druga na mom mjestu. Vi me uzimljete pod svoje okrilje, i ja vjerujem da bi u vas, plemeniti grofe, bila osjegurana; ali ja imadem majku, moj život, moje sile i moja ljubav pripada njoj. Ja hvalim na toj velikoj i za mene prevelikoj dobroti, ali ja ću se povratiti k majci svojoj.

— Dobro diete! a misliš li ti, da bi mi i htjeli pokušati odvojit te od majke? Bože sačuvaj; kad bismo to htjeli, mi bismo uvriedili tvoje djetinjsko čuvstvo, koje nam je sveto u tebe kao i naše djece. Naša nepravda tiče se u prvom redu tvoga otca i tvoje majke. Otca više nema; ali u majci možemo izpraviti ono, što smo otcu sagriešili. — Ako uzimamo tebe, razumije se, da ćemo ti se i za majku i za braću pobrinuti, te jih uzeti opet u Borovac. Ti više od nas ne ideš, već ostaješ s nami. Preko

sutra putujemo svi zajedno u Borovac. Kaži, jesi li sporazumna?

— Jelka ne odgovori ništa, ali suza u očima kazala je više nego li bi usta mogla izreći. Poljubi grofa i groficu u ruku, i podje u drugu sobu. Slavko se odšulja za njom gotovo pomaman od veselja, što Jelka ostaje kod njih. —

Grof je dao nalog, da se sprema za put; bilo mu dosta toplica, a zaželio svoj Borovac, koji je pred osam godina bio ostavio. —

Čovjek bi se čudio, kako se Borovačkomu grofu u tih zabitnih i zapuštenih toplicah htjelo ostati ma i osam dana samo, kad jih i onako od otmenijega svieta nije nitko polazio. One ne bijahu ono vrieme to, što su danas. Cielo mjesto sastojalo od kojih desetak drvenjara, u kojih bijahu i kupke i stanovi. U cielom mjestu bila jedna cigla zidana gostionica, u koju se mogao smjestiti koji odličniji gost, ako bi slučajno ovamo zabasao. Danas su te toplice liepo uredjene, kako su ma koje druge u naobraženih naroda.

U vrieme naše pripoviesti toplice bijahu dosta zapuštene a grof je onamo došao zdravlja radi; jer je u kostijuh ćutio nahladu. Na urečeni dan seo grof sa Pavlom u jednu kočiju, a grofica s Jelkom i djecom u drugu, te krenuše put Zagreba, a od ovuda u Borovac.

* * *

Obitelj grofova Borovačkih spada medju najstarije i najslavnije porodice naše domovine. Njezini članovi zauzimali su najviše crkvene i svjetovne časti: bilo jih biskupa, banova, vojskovodja, koji su isto tako sebe kao i narod svoj proslavili i kod kuće i u stranom svietu. Grofovi Borovački po-

državali su svezu i rodbinstvo sa glasovitijimi porodicami inih naroda, kao s Francezi, Niemci i Poljaci; pak stoga se njihovo ime i u onih stranah štovalo i uvažavalo. Značajna biljega ove obitelji bijaše dobroćudnost i blagost, i kršćanskim duhom proniknuta pobožnost. Tomu imade više liepih primjera

Bilo vrieme kad se dizala seljačka buna na vlastelu, koja nije ni mrtvim kamo li živim opraštala. Kmetovi grofova Borovačkih ostali mirni i vjerni svojim gospodarom. Kad bi kmetovi druge vlasteli podlegli, te jih ovi stali mučiti, grofovi Borovački bijahu jedini, koji su jih uzimali u zaštitu te jih branili kod kralja. Grofovi Borovački živući od naroda i koristeći se njegovim radom, nisu nikad zaboravljali ni dužnosti, što su jih imali prema svojim podanikom, a to je briga za njihovo tjelesno i duševno dobro. Prvoj bi zadovolili podupiruć kmetove za vrieme nužde materijalnimi sredstvi, kao novcem i hranom, žitom i sjemenom, što bi jim podavali budi na odvrat, budi na prikaz, ako bijahu veliki siromasi. Drugoj bi pako dužnosti zadovolili, gradeći crkve i podižući župe u prostranih predjelih svojih vlastelinstva. Ali ne samo što su gradili crkve i podizali župe o svom trošku, oni su ostavljali potrebita sredstva, da se one i uzdržavaju. Takove župe pod pokroviteljstvom Borovačkih grofova bijahu najbolje, a crkve najurednije i najljepše. Ali ne samo to; već je vlastelinstvo i primjerom prednjačilo svojim kmetovom. Život u njihovih obiteljih bio je uzoran, a htjelo se da i život njihova činovničtva za njimi ne zaostaje. U svojih dvorovih imali kapelice, a u ovih služila se svake nedjelje sveta misa, držala propovied i za gospodu i za služinčad.

Gospoštija gledala, da budu crkve obskrbljene pristojnim crkvenim ruhom i posobljem, te se i danas opažaju tragovi njihova mara i brižljivosti za crkvene stvari. Imade i danas u crkvah, što su spadale pod njihovo pokroviteljstvo, dragocjenih misnica (kazula), koprena za kalež rukom samih visokih pokroviteljica izvezenih, u kojih se isto tako zrcali nabožni kršćanski duh, kao što i pravilno shvaćanje prave umjetnosti. Kod župnih crkva nalaze se i danas izdašne zadužbine u razne plemenite svrhe, što jih je njihova darežljiva ruka stvorila.

Grad Borovac, sielo grofova Borovačkih, leži u liepoj prostranoj ravnini izmedju Zagrebačkog gorja i Save, kakova dva i pol sata od grada udaljen. Njegov posjed jest prostran i razgranjen, raširen na milje u duljinu i širinu. Bilo je to nekoć vlastničtvo Božjaka, predstavnika Vranskih, Zrinjskih, a napokon grofova Borovačkih, koji su u njem najradje stanovali. Bijaše tu prostrana na kat u četverokutu podignuta zidanica, providjena sa svim što udobnu životu imućnijeg vlastelinstva pripada. Dvorište bilo prostrano sa gospodarskimi zgradami u zadku, medju kojimi izticao se stan za gospodarsko činovničtvo vlastelinstva Borovačkoga. Preko puta bio uredjen krasan perivoj s raznim domaćim, kao što i inostranim biljem, stabaljem i cviećem. Bijaše reć bi ciela šuma od narandja i limuna, koje ako i nisu uspievale, kao što u svojoj domovini, ipak su bile na ponos svomu gospodaru. Za toliko toga stabalja, koje ne podnosi oštrinu našega podnebja, bijahu načinjene prostrane postave od stakla, gdje bi se o zimu pospremala. Na kraju vrta bio podignut ubavi ljetnikovac u Švajcarskom slogu, gdje bi gospoda za omare u vrieme dokolice

u bezbrižnu razgovoru plandovala. S desne strane grada na obali Zelinovca bila ukusna kapela na čast sv. Ivanu. Grof Ivan ju je i sagradio.

Stjepan Borovački, sadanji vlastelin Borovački, rodio se je u Borovcu. Odhranjen u duhu i smjeru svojih otaca, primivši iza otčeve smrti gospodarstvo, bijaše otac i prijatelj svojim kmetovom. Doduše oko mu nije svakamo dopiralo, ali su mu činovnici dobili nalog i uputu, kako da gospodare i postupaju s narodom. Uvidivši, da mu se valja ženiti, odabra si ženu po svom srdcu, i ljubavi. Bijaše to mlada grofica Ljuba Orovićka, kojoj roditelji jošte za djetinjstva pomrieše, ostavivši ju na brigi njezinu stricu. S njom nije Grof Stjepan Borovački dobio bogata miraza, ali je dobio, što više vriedi, ženu uzgojem, plemenštinom srdca i duha sebi jednaku. To se dvoje natjecalo, kako će si što ljepšu i zadovoljniju budućnost udesiti. Bijaše oboje ljubezno i svome činovničtvu i družini, a i mnogobrojnim kmetovom. Baš su onda nastale neplodne godine, te narod nije imao ni čime da se prehrani. Grofove žitnice bile pune te se našlo žitka i za narod. Grofu bila briga, da ne padne narod lihvarom u ruke, koji bi ga ogulili. Bili su i o tom uvjereni, da ono, što se kmetovom u jednu ruku dade, oni će jim to drugom nadoknaditi. Plemenita grofica pribrala oko sebe i djevojke iz bližnjega sela, te s njimi prela, šila i pripremala domaće ruho za porabu tako velikog kućanstva, kakovo se u njih vodilo. Tim dade priliku seoskim djevojkam, da štogodj privriede, što će jim dobro doći k udaji. Kad je bilo domaće djelo gotovo, smjedoše djevojke i za sebe presti i šiti pod njezinim okom. A to je bilo za njih dobro, što su se priučavale radu i štednji,

a drugo što su se tako uklanjale nepotrebnim, više puta i pogibeljnim sastankom sa mladići u selu. Kad se je koja od tih kmetica udavala, grofica je nije zaboravila, već bi ju nagradila kakovim vjenčanim darom, koji bi ona kao najmiliju uspomenu čuvala i za svoje daljne potomstvo. Pripoviedalo se o grofici, da ju je sve zavolilo, pače i perad u dvorištu, da joj poznala korak i glas, te kad bi se pokazala, sve bi ju saljećelo, sjedajuć joj na ramena, i uzimajuć si hranu iz njezinih ruku. Često bi jutrom običavala prošetat se perivojem noseć u košarici konopljena sjemena ili žita, koje bi prosipavala puteljci, kojimi je prolazila, a ptice doletele i žuborile oko nje skladajuć pjesme zahvalnice za njezinu dobrotu i brigu.

Iza godine sretnoga braka porodi grofica dječaka, sliku i priliku otčevu. Bijaše veliko slavlje i veselje u gradu, kad su se krstitke obavljale. Nadjenuše mu ime Pavao. Taj dogadjaj osta i kmetovom u ugodnoj uspomeni; jer je grof oprostio mnogim polovinu, a mnogim i sav dug od prijašnjih godina. Od to doba grofica živila u svom dietetu, te ga sama uzgajala uz pripomoć valjane dadilje. Ako već prije nije marila za bučne zabave, plesove, igre, sada jim se po gotovo uklanjala, te bi se jedva na molbu grofovu sklonula, da kadkada primaju pohode ili da jih uzvraćaju. Tako i neopazice prolazilo vrieme i proteklo petnaest godina. Na grofici opažalo se, da gine i vene a često i pobolieva. Grofa to zabrinulo, te pozvao liečnike, da ga svjetuju. Oni joj preporučiše, da za koju godinu promieni zrak, te da će se stalno oporaviti. Premda je grofu težko bilo ostaviti Borovac, ipak odluči poći s obitelju u Švajcarsku, gdje je imao prijatelja i znanaca.

Odlazak iz Borovca oteščavalo mu i to, što nije imao prave ruke, komu da povjeri upravu gospodarstva. Prijašnji mu je upravitelj, u koga je imao neograničeno povjerenje, umro, a novomu Gjuli, koga mu iz Magjarske preporučiše, nije poznavao ćudi i naravi. Ali briga za zdravlje ljubljene žene prinudi ga, te preda svu upravu Borovca i sviju svojim imanja (spajiluka) u Hrvatskoj tome novomu upravitelju. Opomenuo ga ipak ozbiljno, da ravna i upravlja blago i razborito, da bude pravedan i sdušan, a osobito stavio mu na srdce uboge kmetove, da ih ne zlostavlja i ne progoni, kako su to običavala susjedna vlastela.

Nekoga proljetnoga dana sabra grof oko sebe sve svoje činovnike, preporuči im medjusobnu slogu, a prema narodu ljubav i pravednost, oprosti se šnjimi, i krene sa ženom i s Pavlom, komu sad bilo četrnaest godina u Švajcarsku.

Došav u Švajcarsku kupi si vilu na Genevskom jezeru i osnova nov život daleko od svoje domovine. Tudier mu namah iza prve godine rodila grofica sina Slavka, a godinu dana kašnje kćer Minku. Sada je trebalo Pavlu vješta učitelja; a obim malim Slavku najme i Minki vrstnu odgojiteljicu. Našlo se oboje. Pavla obučavao izučeni pravnik, rodjeni Švajcar, Niemac. A za Slavka i Minku uze odgojiteljicu Terezu Nieburg, takodjer Niemicu. Roditelji sa djecom obćili Hrvatskim jezikom, dočim su učitelj i guvernanta govorili Njemački i Franceski.

Koliko je grof i mislio na svoja imanja u Hrvatskoj, nije se mogao toliko za njih brinuti iz takove daljine. Upravitelj ga je izvješćivao od vremena do vremena. On mu je doduše u ustanovljene rokove slao novaca; no svaki put bi pripomenuo,

da su slabe godine, te da i zakupnici neuredno plaćaju zakupninu, a kmetovi svoje daće. Grofu se činilo čudno, što mu nijedan drugi njegov činovnik ništa ne piše.

Bijaše to pred dvie godine, kad ga osobito zbunilo upraviteljevo pismo. Upravitelj mu najme javlja, kako oko kmetova obilàze neki ljudi, učeći ih, da je sada nastala doba slobode i jednakosti, pa da smo svi ravni i grofovi i kmetovi. S toga da mora i kmetstvo, to pravo robstvo, prestati. S takovih govora stadoše se već i gdjegdje kmetovi dizati i odkazivati dužnu robotu svomu vlastelinstvu. Vi ćete se čuditi, presvietli gospodine grofe, piše dalje upravitelj, kako da su i vaši kmetovi na takovu misao došli, te vam uzkratili poslušnost; vam, koji ste jim više otac, nego li gospodar bio. I ja sam se iz prva čudio; ali sad se više ne čudim, odkako sam se uvjerio, da i sami vaši činovnici tako isto misle kao i narod, te u mjesto da ga odvraćaju od toga, oni ga jošte huškaju i podbadaju na odpor. Ja sam neke s mjesta odpustio. To su bila dva špana, dvorski i jedan pisar. Ali će vas, presvietli gospodine grofe, jošte jače zateći, kad vam kažem, da je duša i glavni pokretač toj pobuni naš kasnar i ujedno blagajnik, Branko Večević. Ja sam mu uhodio tragove, pak sam ga upravo u zlu djelu zatekao. U njega su se noću ročili došljaci iz Ugarske, koji su baš za to došli, da bune narod. On jih je gostio puna dva dana; ja sam na njih vrebao, pak kad su odilazili, dao sam ih uhvatiti i pretražiti. U njih se našlo pisama i proglasa na narod sličnih onim, kakove su Franceski prevratnici širili medju narodom. Ja sam to Branku istavio; nu on je šutio,

jer se je ćutio krivcem. Ja ga nisam mogao odpustiti, da mi se ne rekne, da to samovlastno činim; htjedoh prije, da vam cielu stvar saobćim, a vi znajući ovo, izvolite odrediti, što i kako mislite.

Nu za umirenje mogu vas jošte izviestiti, da je momu odrešitomu postupku pošlo za rukom umiriti narod, te se nadam, da će se svi umiriti, ali samo onda, ako se Branko čim prije ukloni. Evo šiljam vam i njegovu odpustnicu, da ju podpišete. Ako li mislite, da ne možete, a ja vam uz najbolju volju ne mogu jamčiti za red i poslušnost vaših kmetova.

Grof pročita pismo, ne zna, bi li ne bi li vjerovao, pročita ga opet i baci na stol. Ne to — ne može biti — sam će grof za sebe — Branko služi u gradu od mladih ljeta, i nikad ne bijaše na-nj nikakove tužbe, on se uviek odlikovao kao točan i savjestan činovnik. Biti će kleveta. — A zašto da Gjula kleveće na njega, ta Brankov je položaj tako podredjen i čedan, da mu ne može, kad bi hotio pomrsiti račune. Biti će valjda štogodj istine. — Franceski prevratnici bacili lozinku; ona preletila iz jednoga kraja svieta u drugi. Sloboda, jednakost, čim je jače potlačena bila, tim će se jačom silom uzdići, da brani sebe i svoje pravo. — Branko bijaše nekakav sanjar, on je volio narodu, zagovarao ga i branio ga. Nije li i njega taj novi zrak zadahnuo i zaveo, da vojuje u svojoj domovini za jednakost i slobodu. Ne bih ni sam mario u drugih prilikah pod drugimi pogodbami, da se uvede sloboda i ravnopravnost; ali tko danas na to potiče narod, njegov je neprijatelj. Ja sam prijatelj svojim kmetovom, i kad bude tomu hora, ja ću prvi proglasiti slobodu. — Ali sada hoću, da bude red i

svaki pokušaj preokreta neka se već u zametku uguši; neka dakle ide Branko. To moram učiniti miru za volju. I grof segne za odpustnicom, podpiše ju i pošalje ju na poštu.

Poslije večere, kad su već djeca pošla na počinak, kaže grof svojoj ženi: Danas sam dobio pismo od upravitelja našega; baš me je iznenadilo.

— No što je? — zapita grofica — deder mi to pismo!

Grof joj predade pismo, a grofica ga čita pazljivo i kad ga pročitala, baci ga na stol i zapita:

— A što si ti nakanio učiniti?

— Što sam nakanio učiniti, to sam već i učinio. Podpisao odpustnicu i poslao na poštu.

— Stjepko! opet će grofica. Ti se nisi nikada prenaglio, no danas učinio si nešto, što ćeš požaliti. Kaznio si čovjeka i neslušav ga — bacio si ga na prosjački štap.

— Nego što ću? Hoću li mu dati, da mi buni kmetove proti meni, i tim mi zadaje neprilika?

— Slušaj mene Stjepko. Ja sam taj list pomno pročitala i vidila, da je on prosta kleveta od početka do konca: u njem nema ni rieči istine. Ja ne vjerujem, da se je itko bunio, a još manje mogu vjerovati, da bi Branko bio nama nevjeran.

Meni se taj upravitelj već iz početka nije svidjao. U njegovu oku imade lisičje lukavosti, licemjerstva; a njegova svaka proračunana rieč, što ju progovara, odaje zlu savjest i nemirno srdce.

— Draga ženo, ako si ti to sudila o našem upravitelju, zašto mi nisi toga rekla, a ti znaš, da bih te ja bio slušao.

— Moguće, reći će grofica, da se varam, moguće, da mu činim krivo; ali to sam uvjerena, da

da nisi pravo učinio, kad si podpisao Brankovu odpustnicu, a da ga nisi ni saslušao.

— Sada je tomu težko pomoći, upade u rieč grof.

— Opozovi odpustnicu, doda grofica, pak je stvar riešena.

— Ne bi pomoglo, odvrati grof. Moja odpustnica biti će prije u Gjulinih rukuh nego li opoziv. Bude li onako, kako ti veliš, da je Branko nevin, moj mu opoziv ne će pomoći, jer će ga upravitelj kod sebe zadržati; a na temelju moje odpustnice, on će ga s mjesta odpraviti. Ako li je pako u istinu kriv, onda u istinu ne treba za njim žaliti.

— Ja ipak mislim, da bi bilo vrieme vratiti se u domovinu, ja se bojim, da se ondje u naše ime zbivaju čudnovate stvari.

— Grof se zamisli za časak te reče: Imaš pravo; al sad govoriti o tom ne koristi, u zimi težko se putuje; rado bih da Pavao dovrši svoje nauke.

Pak vidiš i ja sam bolestan, te mi liečnici savjetuju, da na put ni ne mislim, dok ne ozdravim.

Grof osta još pune dvie godine u Švajcarskoj. Za to vrieme svršio je Pavao nauke, načinio izpite, pa su učitelja mogli odpustiti. Slavko napredovao i naučio već čitati, Minka počela pojimati i shvaćati predmete. Terezu odlučiše sa sobom povesti u Hrvatsku; jer je bila vrstna učiteljica. Pod konac kolovoza nastupi grof s obitelju put u domovinu.

Slavku i Minki nova domovina bila nepoznata o njoj su imali pojam samo u toliko, u koliko su čuli iz razgovora svojih roditelja. Pavao se od srca veselio povratku u Borovac; ta ondje mu bila kolievka, ondje ga majka prvi puta k srdcu privinula; ondje pod plavetnim nebom mile Hrvatske

počeo poznavati Boga i narod, komu je odsele odlučio posvećivati sve svoje sile.

Put je bio ugodan vodeći kroz čarobne predjele Tirolske, Koruške i Štajerske. Došavši iz Rogatca u Krapinske toplice, zadržaše se ondje nekoliko dana. A tu se je Jelka š njima upoznala i — kako jur pripovjedismo — š njima krenula u Borkovac.

VI.

O povratku grofa Borovačkoga nije se u Borovcu ni slutilo. Upravitelj mišljaše, čarobni predjeli Švajcarski više prijaju gospoštiji, nego li zanemarena Hrvatska, te ni ne sile vratiti se. S toga ga zatekla viest, što ju je netom primio, da se gospoštija vraća i za dva dana da će stići u Borovac.

Taj nenadani povratak ne bijaše mu po volji, a imao je tomu više razloga. Računi ne bijahu točno vodjeni ni zaključivani; a znao je, da će grof kad se vrati umah pitati za račune. Drugo bojao se, ne će li se narod potužiti grofu na njegovo kruto postupanje, za koje je i sam držao, da nije bilo čovječje, a znao je, da bi grof prije i svoj vlastiti probitak pregorio, nego li da kojemu od svojih kmetova što na žao učini. Nije drugo, van sve tako udesiti, kako grof ne dozna podpune istine.

Još dva dana i tvomu je gospodovanju kraj, šumilo mu u ušijuh. No Gjula nije tupoglavac, da ne bi mogao grofu, pa ma on bio i Borovački, upaliti rog za svieću. Dva dana — kratko vrieme, ne valja ni časa počasiti.

Slugam dade nalog, da bude sve u redu, u kući i stajah, blago da bude čisto i uredno. To mu

nije zadavalo puno brige. Valjalo pripraviti stan za grofa i za obitelj mu: to nije bilo težko. Sav gornji sprat bijaše uredjen; jer u njem, od kako ga je ostavila gospoštija nije nitko ni stanovao. Valjalo je sobe samo prozračiti, a stiene, podove i posoblje izprašiti. — Ali računi, računi, brojke — primitci — izdatci, to je težko pročistiti i urediti; ajde Gjula pokaži, što znaš. I Gjula se u pisaru zatvorio, knjige i bilježke preda se, pak uči, slaži, sravnivaj, maži, sliepi, što se bude dalo, ne bili kako načinio crno bielim, nečisto čistim. — Radi Gjula cieli dan od jutra do mraka, jedva smože toliko vremena, da dvie tri žlice čorbe srkne. Prodje dan, dodje noć, Gjuli curi iz čela znoj, ali računi težko idu na kraj, on uz njih i noć probdije, te jih istom prema jutru zaključi. Bit će dobro, mišljaše upravitelj, ta gdje je u grofa vještine i strpljivosti, da on stavku po stavku razglaba i prosudjuje. —

Jutrom dade nalog činovnikom iz bližnjih majura, da se do podneva nadju na Borovcu. Jedno da dočekaju gospodara, a drugo da se dogovore, kako će odgovarati, bude li se za ovo ili za ono pitalo. Reklo se i narodu, da dodje, ako prem se znalo unapred, da ga ne bude. Došlo nešto dječurlije i žena iz susjednog Anilovca, i to je prestavljalo sav narod prostranoga Borovačkoga vlastelinstva.

Vrieme odmicalo i sunce stalo zalaziti. Sad će doći, govoraše Gjula, opominjuć slugu na kapelskom zvoniku, da pazi, i čim zapazi, da dade znak zvonom, na koji će mužari zagruvati. Zvono zazvoni, mužari zagrme, i dvie četveroprežne kočije bijahu na vidiku. Ono činovnika, djece i žena, što se sakupilo, čekalo u drvoredu na mostu pred kapelom. Kočije

stanu, a upravitelj pristupi, da sa nekoliko rieči pozdravi povrativšega se gospodara. Al grof nije pazio na govor Gjulin njegovo je oko nešto tražilo, čega nije moglo naći, a to bijaše narod, to bijahu njegovi kmetovi. Grof si misli: osam i pol punih godina je proteklo, što me nije bilo u Borovcu, narod će željan biti, da me vidi, a mojih kmetova nema. Što je to?

To se vrlo neugodno dojmilo grofa. Grofica sišla s kola sa svojom pratnjom i djecom, pošla prema kapelici, da se Bogu zahvali na sretnu povratku i da mu se preporuči za sretan boravak. Jelka pošla napred, da otvori vrata; ali vrata bila zaključana. Gjula priskoči grofici i poljubi joj ruku zapitavši: Zapovieda li što, vaša milosti?

Hoću u crkvu. Odključajte, ju! kaže grofica.

Neka oprosti, vaša milosti, htjedoh kapelicu otvoriti već prije, al ključ se negdje zameo, te ga ne mogosmo naći. —

Vam je, čini mi se, crkva deveta briga bila, odvrati grofica zlovoljno. Ja hoću da bude crkva u jutro otvorena. Večeras jošte idite do župnika, i recite mu, da ga molim, neka bi došao sutra sam, ili poslao kapelana, koji bi u gradu misu odslužio; a vi rano da ste gore priliku poslali. Grofica se prekriži i pješke se upute u grad. Grof joj pruži ruku. Djeca i ostala pratnja idjahu za njima. —

Upravitelj ostao na strani, da jošte dade kojekakove naputke i zapoviedi pak obrativ se prema jednomu od svojih drugova reče porugljivo: Nu pomozi Bože, kad je ta bogomoljka ovamo došla.

Gjula, zapita jedan činovnik upravitelja, poznaš li ti tu cielu grofovu pratnju, što se je dovezla. Onamo jih prošlo troje; danas jih se vra-

tilo, nu koliko već i sam ne znam, dà, da sedmero jih se povratilo. Ono dvoje malića, to su jim djeca, a i Pavao k njim spada, nu što su one dvie, — valjda ne spadaju k obitelji?

Ala si, moj druže, nedotupavan, misliš li ti, da se velika gospoda sama bave djecom i njihovim uzgojem? To su ti uzgojiteljice ili guvernante; svako diete imade svoju.

— Gjula Gjula! u tebe su inače bistre oči, al se bojim ovaj su te put prevarile — kaži mi, jesi li onoj plavki zagledao u lice?

— Jesam onako na brzu ruku, odvrati Gjula.

— I ništa nisi opazio, ili kakovu barem sličnost primjetio? pita opeta.

— Nisam te nisam, no kaži mi, što znače ta tvoja pitanja?

Što znače, beno? Znače, da bi ti onu osobu, za koju te pitam, morao poznati; jer si ju nebrojeno puta vidio; ta to ti je Jelka Večevićeva.

— Jelka Večevićeva! otegnu Gjula. Nije moguće; kako i gdje bi ona mogla doći s grofovskom obitelju u doticaj. Tebe oči varaju.

Mene oči ne varaju, ja bih se glavom okladio, da je to kći bivšega blagajnika, koga si ti iz službe proćerao.

Grom i pakao, vikne Gjula. Ako je tako, za mene ne će biti ovdje dobro.

Drug obrza ravnim putem prema svojemu majuru, šapćuć si medju zubima: lija dolijala, ona će u stupica.

Bivši Jelka sama u sobi razgledala se okolo na okolo. Pod svietao i gladak; stiene damastom pokrivene, pokućtvo bogato i ukusno od orahovine, postelj sa svilenimi zastori. U sobi bio stol,

mali divan, nekoliko naslonjača. Bilo i liepo umjetnički izradjeno klecalo sa propelom od slonove kosti nad slikom Majke Božje.

Jelka gleda, a oči joj se zalievaju suzama. Klekne na klecalo, te moli vruće hvaleć Bogu za njegovu ljubav i dobrotu, što ju je čudnim putem doveo u kuću, gdje se je rodila i djetinjstvo svoje proživila. Ona moljaše Boga za svoje dobrotvore i cielu njihovu obitelj, a sjetila se i uboge majke i braće, koji možebiti stradaju, boreć se svagdanjimi potrebami. I u njoj rodi se goruća želja, da obadje majku, da ju utješi, da joj pomogne. Ovako udubena u molitvu ni ne opazi grofice, koja ju je već više časova motrila, nehtijući je buniti u njezinoj pobožnosti.

Iza molitve stavi joj grofica ruku na glavu, i reče joj milim materinjim glasom: Jelko! ti si se snuždila. Znam i zašto. Ti si mislila na majku i braću, nije li tako?

— Pogodili ste, milostiva grofice, i htjede još nešto reći; no rieč joj zape u grlu.

— Umiri se, diete moje, dobra si, a Bog te nije ostavio; njegova providnost dovela te pod naše okrilje. Moj ti je suprug obećao, da će se brinuti za tebe, za tvoju majku i za tvoju braću. On će rieč i održati. Uztrpi se nekoliko dana, dok se najprešniji poslovi urede; najkašnje za tjedan dana odvesti ćeš se k majci, pak ćeš ju ovamo dovesti. Mi ćemo joj urediti stan, gdje je i nekoć stanovala. Biti će za nju i braću ti dosta prostora. Tvojoj braći treba nauke; ona će se poučavati s mojom djecom; a ti ćeš zajedno s Terezom na sve paziti. I jošte nešto, Jelko, ti si razborita i naučila si dosta toga; ali trebalo bi ti jošte koječega,

a imati ćeš priliku, da naučiš. Tereza obučava Slavka u Franceskom jeziku. Kako si ti bistra uma, mogla bi za godinu dvie i Franceski naučiti, i usavršiti se u finijem ručnom poslu. No o tom razgovarati ćemo poslije, a sad ajdemo u blagovalište. — O milostiva grofice! kako ste vi dobri i plemeniti! Sto puta vam hvalim, znajući unapried, da vam se ne ću moći nikad odužiti

— Neka te za to ne boli glava!

Došav u dvoranu nadjoše grofa, gdje šeće. Lice mu bilo ozbiljno i smrknuto; vidjelo se, da nije najbolje volje. Pavao pregledavao nekakova pisma i bio zamišljen. Jedini Slavko i Minka pridržali svoju veselu ćud, žaleć što je već noć, te se ne mogu po volji jošte naskakati prije nego li će na počinak. Oni se privinuli uz Terezu, koja jim je nešto pripoviedala. Nu opaziv sada majku i Jelku, Minka se privila majci, a Slavko se prislonio k Jelki.

Prije večere pomolilo se Bogu. Večera bila kratka, ali išla u tek osobito Slavku i Minki.

Poslije večere Jelka i Tereza odvele djecu na počinak, oprostiv se s roditelji, dočim je grof sa groficom i s Pavlom ostao jošte u dvorani.

— Otče, ti nekako nisi najbolje volje, reče Pavao. Ne bi li zapušio, donio sam ti čibuk, i najfinijeg Turskog duhana? Čuo sam, da se u takovu dimu radjaju najbolje misli, a često se i brige razgone. Pavao napunio čibuk, dao ga otcu, pak ga onako po Turski zapalio.

— A ne bi li i ti isto učinio, mladi gospodičiću, reći će šaljivo otac? Kako mi se čini, ti si se u Švajcarskoj svemu priučio.

— Jesam, otče, odvrati Pavao, ali samo onomu, što je dobro, što ne može ni meni ni drugomu škoditi. I ja bih doduše zapalio; ali bojim se, bilo bi odviše dima, pak bi majci škodilo.

Nu možeš zapaliti, reći će grofica, kad mi bude previše, ostaviti ću vas same. Ali kaži mi sada, Stjepko, što ti je? danas je prvi dan našeg boravka u Borovcu iza povratka, pak što te se tako neugodno dojmilo?

— Da ti pravo kažem, meni su danas više puta došle na pamet tvoje rieči, što si mi ih jošte u Švajcarskoj rekla: da je naš upravitelj lukav i neiskren čovjek; ja sad počimljem uvidjati, da si imala pravo, kad si to rekla.

— A po čem to baš danas spoznaješ? zapita grofica.

— Evo po tom — možebiti je detinjarija; ali ipak meni ne ide u glavu. Kad bih se ja u prijašnja vremena vraćao s puta, pa ma bio na pol godine samo odsutan, narod je jedva čekao moj povratak. Naroda se na hiljade sakupilo, koji nas je s najvećim oduševljenjem u grad dopratio. Sada nas nije bilo osam i pol godina, te sam mislio: narod će nas s veseljem dočekati, jer nas je narod volio i ljubio kao malo koje vlastelinstvo; pak što smo vidjeli? dvie tri znalične žene i nešto dječurlije. Ono desetak činovničkih lica nisu dokaz ni privrženosti ni ljubavi. Sve su to nova nepoznata lica izim dvojice trojice; pak kad sam tim ljudem u oči zagledao, ja sam u njih čitao licemjerstvo. Oni su gospodarili ovdje, da se Bog smiluje.

— Ali, Stjepko, opet će blago gospoja, ti si jednom u naglosti učinio nešto, što nije bilo pravo i pokajao si se. Nemoj da padneš u istu pogrješku

po drugi put. — Moguće da imaš ovaj put pravo. ali bilo bi moguće, da imadeš krivo. Sad imaš vremena i prilike, da se osvjedočiš, a kad se budeš osvjedočio, onda, onda ćeš i znati, što ti je činiti.

— Otče! umieša se Pavao; i ja velim majka ima pravo; pak ako mi se ovi ljudi i ne svidjaju, jer u njih, tako se meni pričinja, opažam nešto nepoštena, ja bih si dao truda i vremena, da doznam podpunu istinu.

— E dobro — ja ću tako i učiniti; a početi ću namah sutra. Ti ćeš biti uza me, da sve vidiš i sve saznaš, da razpoznaš ljude; a to će ti kao budućemu gospodaru i vlastelinu trebati. A sada idimo i mi na počinak.

Sutra dan prva ustala Jelka. Svu noć sanjala o svojoj budućnosti. Gledala si majku i braću oko sebe sretne i zadovoljne, gdje joj se laskaju i blagoslivlju. San bijaše ugodan; pak se s toga vesela i vedra lica ustala. Pospremiv postelj i sobu zagleda k susjedi i ona već ustala, a djeca se amo tamo koprcala po postelji. Ustala i ona te za čas, bila obučena, pak na svu silu htjela da provale na hodnik i dvorište. Ta sunce se tako liepo s istoka pomaljalo; dan počeo krasan svitati, a u sobi za takovu čeljad tiesno i pretiesno. Kamo silite, susprezaše jih Tereza, uzbuniti ćete i podići svu kuću na noge; probuditi ćete majku, a ona se odmara?

O ne, majka ne spava više, ona je već ustala, ja ću k njoj, da joj zaželim dobro jutro.

— Čekaj, Slavko, zamoli ga Minka, dok mi Jelka splete pletenice, ići ćemo zajedno. Taj djetinji žamor čula majka, pak došla medju njih, izljubila ih i izgrlila i opomenula, da prije svoje mo-

litve obave, a onda tek da mogu izaći, jer je Bog i molitva prvo. Gledajte — stavi im na srce — da budete vas dan dobri i da slušate svoju učiteljicu, pa ćemo poći poslije podne u vinograd.

— U vinograd! u vinograd kliktaše Slavko. Što ne, tuj će biti groždja? Onako liepog sladkog, kakovo smo prošle jeseni u Porenju zobali? Uh ali je bilo sladko! Što ne, majko, i u nas su takovi vinogradi?

— No vidjeti ćeš i kušat ćeš, a sad na molitvu, vidiš i Minka je gotova. Onda možete u dvorište, pred dvor, daleko se ne razilazite, jer ćemo za sat u kapelicu.

Medjutim i grof je već s Pavlom uranio, te pošao u dvor, da pregleda gospodarska stanja, blago i gospodarski nared. Gjula valjda to slutio, te već pred gradom gotov čekao. Obašli sve i pregledali okolo na okolo, i bili zadovoljni. Sve bilo uredno, blago bilo čisto i gojno. Stočarstvo u Borovačkih vlastelina bilo uviek na dobrom glasu u cielom susjedstvu, te se odanle rado nabavljalo teladi za podmladak. Grof se je uvjerio, da mu stočarstvo, konjarstvo i krmadarstvo dobro napreduje.

Kad je grof to obišao bilo već blizu osam sati, valjalo se presvući; jer je urečeno, da će svi na misu. U to mu najavi sluga, da je gospodin župnik došao i da čeka u kapelici, i grofica i djeca već su spremni. I ja sam gotov, odvrati grof, podaj mi šešir i štap, pak ajdemo.

Već rano jutro otvorio bravar kapelu odpiračem, ali bijaše prekratko vrieme, da se prozrači, ta osam je punih godina zatvorena. Pljesnivoću i zagušljiv zrak osjetio je i grof i grofica.

Župnik bio u sakristiji i tražio odielo, da se obuče, ali jao opet pokore i neprilike. Najljepše odielo od crvenog damasta, zlatom izvezeno i najdragocjeniji dar, što ga je poslije svoga vjenčanja grofica poklonila, izjeli moljci i miševi, te ostavili jedva zlatne vezove i rubove: sve ostalo bilo izkosano. Na ormaru u škatulji bilo jednostavno odielo za svagdanju porabu; u tom se valjda i posljednji put misa služila. To je obukao župnik i pristupio k žrtveniku, te odslužio svetu misu.

Po misi došao grof i grofica u sakristiju. Župnik jim pokazao odiela, što su jih miševi upravo uništila, pokaza jim misale, ali i ovi oglodani svi do cigloga; valja se pobrinuti, da se nabavi novo, jer se u tom pristojno i dostojno ne bi dalo više misiti. Grofica gledala i ljutila se što od zlovolje što od stida.

Podjoše u grad. Zajutrak bio već na stolu, i župnik je došao. — No, gospodine župniče, reći će grofica, u toj kapelici nije se mnogo služilo, jer inače ne bi u njoj onako izgledalo, kako izgledje, da je gotovo na sramotu vlastelinstvu.

— Imate pravo; u kapeli riedko se služilo. Kako ste ostavili Borovac, jošte kakove pol godine držala se ovdje redovito služba Božja. Nu poslije prestalo, crkva se zatvorila i tako ostalo do danas.

— A kako je moglo do toga doći? ta vlastelinstvo u ime službe Božje u Borovcu uzdržaje na župi kapelana, daje mu plaću, a u ime hrane župniku žito, vino, dvoje krmadi itd. Mogla se dakle služiti misa ovdje kao i prije za služinčad i činovničtvo.

— Neka oprosti, vaše gospodstvo, odvrati župnik ponešto uvriedjen. Ja bih to bio drage volje obavljao, ali na silu i proti volji vlastelinstva nisam mogao. Gospodin upravitelj nekako pol godine iza vašeg odlazka pisao mi je, da u buduće ne treba davati mise u gradu, jer gospoštije nema kod kuće, a služinčad, bude li imala vremena, moći će k misi i u župnu crkvu. Pisao mi je, da po nalogu vlastelinstva, pošto prestaje obveza župnikova prema kapeli Borovačkoj, tako isto da prestaje i obveza vlastelinstva naprama župniku glede raznih podataka u to ime. Iz toga uviditi će, slavno vlastelinstvo, da ja nisam kriv, ako se nije u Borovcu služba Božja obavljala.

Oprostite župniče, toga nisam znao, odvrati po nešto ljutito grof. Samo bih vas molio, da mi potražite list upraviteljev. Ja vas uvjeravam, da je to upravitelj na svoju ruku, a proti mojoj volji uradio. U buduće izvolite odrediti, da bude svake nedjelje ovdje misa, kao što je i dosele bila. Obveza ostaje, kako je i dosele bila. Žao mi je dragocjena ruha, jer bijaše još dragocjenija uspomena. No nabaviti će se sve, što za crkvu treba. Poslije toga prošao i na drugo razgovor, o gospodarstvu, o novostih itd. Iza toga ode župnik kući.

Grof dao osedlati dva konja, jednoga za sebe, a drugog za Pavla, i javio upravitelju, da želi obaći vanjsko gospodarstvo. Gjula bio već na konju, dok su gospoda došla i zasjela na svoje vrance.

Vlastelinstvo Borovačko mnogo se staralo, da mu bude gospodarstvo u redu. Gospoštija gledala, da si zaokruži svoje zemljište, kako ne bude vjekovitih zadjevica sa kmetovi zbog poljskih šteta, koje su upravo ondje neizbježiva, gdje se nalaze

razcjepkana zemljišta. Takova komasacija težko bi se provodila na seljačkom posjedu; jer su tomu sami kmetovi stavljali zapreka, pak je s toga vlastelinstvo barem za sebe gledalo da ju provede.

To nije bilo tako mučan posao. Smetao mu li ovdje ondje kmet sa svojim posjedom, vlastelin ga dogovorno s kmetom zamienio, davši mu na drugom njemu možda zgodnijem mjestu zemljišta. Kmetovi bi na to rado pristajali, jer su uviek bili na dobitku, vlastelinstvo bo sklono narodu davalo mu često u zamjenu dvostruko za ono, što bi uzimalo. Na Borovačkom vlastelinstvu nalazio bi oranica na jednom okupu po 100 po 50, ali najmanje dvadeset i pet jutara, a isto tako i livada. Pašnjake u nepreglednoj Savskoj nizini ustupilo je kmetovom na porabu. Svako kmetsko selište imalo za sebe šumu za ogriev; a drvo za gradju prema dokazanoj potrebi dobivalo u vlastelinskih šumah.

Grof je započeo pregledavati svoj posjed namah iza grada od sela Alinovca prema Posavini, zatim ravnom Posavinom do Kraljevca, s kojim je Borovac graničio, a onda natrag kući. Obradjivanju ne bijaše prigovora. Ogromni prostori oranica bili jur zasijani oziminom, koja je ovdje ondje svojim zelenilom pokrila površinu. Oranice bijahu kao viencem obrubljene grabami, a ovdje ondje izpresjecane odvodnimi kanali, čim se je postiglo, da su za manjih povodnja oranice i zemljišta bila sjegurna od poplave.

Kad se grof s Pavlom vratio kući, mogla već biti i ura po podne. Objed bio gotov. Sjelo se za stol i razgovaralo o onom, što se opazilo. Poslije podne odvezla se grofica s djevojkami i djecom u vinograd. Grof i Pavao ostao kod kuće, da nastave

svoj posao. Zapaliv Pavao sebi i otcu čibuk, ostadoše kod stola sami razgovoru.

Nu, Pavle, kaži mi, zapita otac, što držiš do našega gospodarstva?

— Nije loše, odvrati Pavao. Upravitelj uredio sve tako, da mu ne može biti razložita prigovora; ja sam pazio na svaku sitnicu, al nisam osobita ništa opazio.

— A nije li ti upravo ništa u oči udarilo za naše obhodnje? opet će grof.

— Nije ništa, otče, odvrati nekako u čudu Pavao, znajući da otčevo pitanje u sebi krije nešto, što je njegovu motrenju izmaklo.

— Ne čudim ti se, sinko; jer kad smo ostavili Borovac, bio si mlad dječak jošte neizkusan, te ne pamtiš, kako je mnogo — mnogo prije bilo u Borovcu. Vidiš, mi i kmetovi, tako si ja mislim, sačinjavamo jednu obitelj, u kojoj mora da vlada podpun sporazum, a ovaj može biti samo osnovan na medjusobnom štovanju i ljubavi. Kad se je moj pokojni otac, a tvoj djed Gjuro pokazao u narodu, sve ga je saletilo. On se s kmetovi razgovarao, onako prostodušno neprisiljeno, kako to biva medju prijatelji. Kad se u polju radilo a ja s otcem bio kod kmetova, za vrieme odmora opet bi razpreli razgovor o radu, o gospodarstvu, o kući i kućanstvu. Kad bi idući u lov prolazili kojim selom, nudili bi nas svaki da se k njemu svratimo i da što založimo. Tvoj djed ne bi nikada takova poziva odbio; on bi zašao i u najsiromašniju kuću, metnuo u usta koricu kruha, komadić sira, pak se upustio u razgovor sa starci i mladići sa ženami i djevojkami i istom dječicom. Danas, sinko, što si opazio? Opazio si, da nam se narod, gdje nas je samo

opazio, uklanjao s puta. Opazio si, kad smo gdje mimo sela prolazili, da su nas iza plotova motrile zvedljive žene i djeca. Gospodara ili odrasla muža nisi nigdje opazio, ako je i bio kod kuće, on je svoju lulu pušio, i ne mareć za nas, kan da nas i nema. A vidiš, sinko, to je ono, što me uznemiruje, to me boli; jer na svoje oči gledam, da nam se kmet otudjio, da nas ne voli, a to nije dobro. — Borovački grofovi nisu tomu navikli, i mi moramo da tomu pronadjemo uzrok, te ga uklonimo, dok ne bude prekasno.

— Otče! imaš pravo; i ja sam to opazio, ali nisam tomu davao nikakove važnosti.

Grof pozvoni.

Što ćeš, otče? upita sin. —

Pozvat ću Miška, da dodje k nam na razgovor, odgovori otac.

Miško bio najstariji član grada Borovačkog; služio je grofova djeda i otca, a u službi ostario i onemogao. Jošte prije deset godina stavio ga grof u mir, davši mu u gradu poseban stan, a hrana mu se davala sa činovničkog stola. Stavilo mu se na volju, da radi što hoće. On se najradje bavio u vrtu, plijuć i zalievajuć cvieće. On bijaše jedini, koga je grof od stare služinčadi na povratku našao jošte u gradu; sva druga družina bila je nova izim one dvojice podvornika, koji su s grofom bili u Švajcarskoj, a sada se š njim i kući vratili. Mišku bilo sada osamdeset i četiri godine. Na glas zvonca dodje podvornik.

— Je li Miško kod kuće? upita grof.

— Kod objeda je bio. Bit će valjda negdje u vrtu, odvrati sluga.

— Idi potraži ga i dovedi k meni, naloži grof. Sin je znatiželjno čekao, što će otac sa starim Miškom govoriti. Dok oni čekali na Miška, začuje se vika kao sa dvorišta. Oba ustanu podju k prozoru, da vide, što je. Vozio seljak iz polja proso, i htijuć se ugnuti grabi skrenuo k briegu te prebacio kola i žito u blato, a sada viče i jadikuje, neznajuć si pomoći.

— Bože! kakav je to put i za prazna kola, a kamo li ne za teretna. Mogao mu se ugnuti ovuda uz kraj dvorištem; ovuda se i nekoć vozilo. Dok je grof taj prizor motrio, dodje i Miško. Grof ga umah ne opazi; s toga Miško zakašlje, da se tako javi. Grof se na to ogleda i reče: A ti si to, moj Mijo! dodji amo pak vidi, što to vani biva.

— Vidio sam, vaša milosti, Perica Bucetić vozi žito, pak prebacio kola u blato.

A zašto se nije ugnuo onomu putu kroz naše dvorište; ovud je sviet i prije vozio. —

— Jest prije je vozio; al je pred nekoliko godina gospodin upravitelj taj put seljakom zatvorio, pak kad su se kmetovi tomu protivili, pozivajuć se na stari običaj, dao jih trojicu na cesti izbatinjati; od onda se svaki tomu putu ugiblje.

— A zašto nije onda onaj put dao popraviti? Mogao je zapovjediti, pa bi se onaj put bio popravio, te si ne bi morali ubijati blago.

— Vaša milosti, i bilo bi tako: ali upravitelj nije dozvolio. Dobro, dobro, nu mislim da ne će baš tako biti, kako ti kažeš, odvrati grof. Sjedi, pitat ću te nešto. —

Vaša milosti! ja ću i stojećki odgovarati, meni ne dolikuje, da u vašoj dvorani sjedim.

— Samo sjedi, odpovrnu grof, naš bi razgovor mogao za dulje potrajati.

— Nu kad zapoviedate, sjesti ću i stari se spusti na stolicu, što je kod peći bila.

— Mijo, bliže ovamo k stolu, da se laglje čujemo i razumijemo; ali ti unapried kažem, da odgovaraš iskreno, otvoreno i istinito; upravo onako kao na sudu Božjem, gdje se ništa ne može zatajiti.

— Vaša milosti, odvrati Miško, primaknuv se bliže stolu; vi zapoviedate, ja ću slušati, u vašoj sam službi odrasao i osjedio, a Bog mi je svjedok, da nikad nisam slagao; ali se bojim, da je moje pamćenje oslabilo, te vam možda ne ću u svemu zadovoljiti.

— Nu dobro, Miško, uze grof, ja ću ti stavljati pitanja, na koja ćeš lahko odgovoriti. Ali odgovaraj onako kako znaš, onako kako si u duši uvjeren; a što pravo ne znaš, onoga ni ne kaži.

— Reci mi, sjećaš li se Branka Večevića?

— Kako ne bi, vaša milosti, sjeća ga se svako dieti u Borovcu. On bijaše jedini medju svimi činovnici, na koga se mogao seljak s pouzdanjem obratiti.

— Dà dà, preuze grof, k njemu su seljaci i kojekakovi drugi ljudi zalazili, pak jih je bunio i huškao proti gospoštiji.

Vaša milosti, što je Branko sa seljaci govorio, toga ne znam; jer niti sam čuo niti mi se pripoviedalo; al to znam da je svaki kmet govorio: Branko je pošten čovjek, on je jedini, koji onako s kmetom postupa, kako bi i sam grof postupao. To znam, da je on bio marljiv i neumoran: prvi ustajao a zadnji legao.

— I ti si ga dakle volio, što ne?

— Ja sam ga štovao kao svaki pošten čovjek, jer je za svakoga imao dobru prijaznu rieč, jer nikog nije odbijao, i napokon, jer je svakomu, koji ga što prosio, rado pomogao, ako mu je mogao.

— Da pomagao je, reći će grof, ali da li svojim ili vlastelinskim, da li iz svoga, ili iz tudjega žepa, to je drugo pitanje Deder mi na to, odgovori!

— Vaša milosti! Ja istinski odgovaram, pa ću i na to odgovoriti. Ja sam star i na rubu groba; ja se ni čega ne bojim, ni zlobe upraviteljeve, pa ma i vašu milost izgubio — a volim sve izgubiti nego li poštenje. Čujte dakle. Branko činio je dobro, podpomagao siromake, u koliko je mogao; da li od svoga, ili od vašega ne znam; ali to znam, da kad bi vi vidjeli ubogu udovicu sa četvero siročadi, koja nema ni brašna ni soli, ni smoka ni začina, a djeca joj viču hljeba, hljeba majčice, da bi joj i vi udielili milost, da joj vi ne bi dali umrieti od gladi. Tako je udovicu vlastelinskog kolara, koji je sav svoj život radio za vlastelinstvo, kad je umro, pustio, da umre od gladi. Ona je kucala na vrata upraviteljeva, a on ju je psi dao odćerati. Ona bi se bila iz zdvojnosti ubila, da joj nije Branko pomogao. Od svoje tri kravice dao joj jednu, da imade mlieka za djecu; dao joj brašna i sočiva; a Brankova joj žena, Stana, slala juhe i druge okrepe, dok je bolestna bila. Da li je Branko od svoga ili vlastelinskog dielio, ne znam; ali rekao bih, da je od svoga; jer kad je odilazio, odilazio je kao siromak, neprištedivši si ni toliko, da bi mogao pristojno hraniti ženu si i djecu.

— A da li su, zapita dalje grof, kakovi strani ljudi zalazili k Branku, a on jih kod sebe gostio i pojio?

— Ne mogu odgovoriti. Ljudi je uviek dolazilo i odlazilo, kao što je posve naravno kod gospodarskog činovnika, ali da bi se u Branka gostilo i pojilo, to nije istina.

— Jošte jedno. Meni se javilo, da se je narod u Borovcu stao buniti, krateć se ići na tlaku, a na to da jih je Branko huškao i podticao. Što mi znaš na to odgovoriti? —

— Mijo se zamislio, bilo mu mnogo toga na jeziku, a nije znao kako bi odpočeo. Iza male stanke odgovori u kratko. — Vaša milosti! što vam se javilo, nije istina od početka do konca. Nit se narod bunio, niti ga tko bunio, al kad bi takova što bilo, ili kad bi se tužakanja mogla uzeti za bunu, tada bi toj buni bio otac gospodin upravitelj i nitko drugi, koji je u istinu sa narodom onako postupao, kao što nisu ni Turci sa svojom rajom postupali. To znam, to su pripoviedali i ljudi, da jih je Branko tješio i mirio, umirivajuć ih i tim da će se vaša milost do skora povratiti, pa će tako prestati taj zulum.

— Rekao si mnogo, težka je to osvada. Bi li mi to mogao dokazati, da je moj upravitelj baš tako zlo postupao s narodom?

— Vaša milost želi dokaza? Dobro! Sazovite k sebi koji dan bolje gospodare iz više sela; izaberite sami, koje želite; pak jih onako redomice strpljivo saslušajte Oni će vam pružiti dokaza, koliko hoćete, i vi ćete, milostivi gospodine, biti na čistu i poznati ćete svoje ljude.

Na ove odrešite rieči staroga poštenjaka Miška, ustane grof, stavi ruku na Miškovu glavu pak će mu svečano i ozbiljno reći: Vriedni pošteni starče! vidi se starog si kova; poštenje ti nije tek prazna rieč, ti

bi poštenju za volju bio gotov sve progorjeti pak i milost svoga gospodara. Ne boj se, ona ti je osjegurana; ja ti vjerujem; ali mi zato treba dokaza, da mogu po savjesti sve urediti. Sad možeš odići; nu čaša vina ne će ti škoditi, i grof mu u svoju čašu natoči i pruži da pije. Hvala, vaša milosti, baš izvrstna kapljica; ona grije i kriepi, a toga i treba ovako starim kostim, kao što su moje. S Bogom!

— Samo jošte ovo. Ja bih želio sazvati ljude; ali ne znam kako bi to udesio. E dati ću nalog španu ili dvorskomu, da jih pozovu.

— Ne činite toga, upade mu u rieč starac. Sva je služinčad u rukuh upraviteljevih, ona mu je posve odana. Tim putem ne bi došli k cilju već i zato, što jih kmet ne trpi, pak jim ne bi ni vjerovali. Nego ako zapoviedate, ja ću vam taj nalog sam obaviti. Kažite samo, kada to želite.

— Čim prije tim bolje, odvrati grof. Ja bih već sutra htio biti na čistu.

— Pa dobro, vaša milosti. Ja ću učiniti po vašoj volji.

— Daj upreći, pješke ne idi; star si, slab si.

— Ne, gospodaru, kad se radi o volji gospodarovoj, tada osjećam jošte sile i snage. Ja ću to sve obaviti, a da se ne bude ni opazilo. —

Starac uzme šešir i lulu i ode. Za pol sata mogao si opaziti kako je zakrenuo u Anilovac, a odanle se uputio prema Posavini.

— A sad, Pavle, čuli smo dosta; ajde idemo pred majku u vinograd, daj osedlati konje, ili voliš li pješke.

— Otče, odvrati Pavao, nije daleko, podjimo pješke. Obukli se, i zakrenuli desno od grada uz

brdo u Kozlovac. Bio to najbolji vlastelinski vinograd od kakovih 15 jutara, a zasadio ga pokojni grof Gjuro. —

— Otče! gledaj koliko to imade zemljišta na ugaru! koliko bi ovdje moglo prirasti, a ovako nikomu nikakove koristi!

Pravo imaš, sinko, a gotovo grjehota ne upotrebiti ono u svoju korist, što mu je sam Bog tako rekuć ponudio. Nu i to ima svoj uzrok. Zemljišta ima u obilju, a naš predjel kako je sam po sebi rodovit, slabo je napučen. U nas doći će na četvornu milju jedva 1500 duša, dočim jih u Švajcarskoj a i u drugih puno neplodnijih zemljah dolazi na isti prostor do četiri i pet tisuća. Hoće li se ondje sviet prehraniti i pristojno živiti, on mora raditi i neumorno raditi, on mora svaku grudicu zemlje obraditi, on mora i na kamen s našati zemlje, ako hoće da se dostane ma kakova ploda. Tako si vidio u Švajcarskoj, tako biva u Italiji, ali tako biva i u naših susjeda Slovenaca, pak i u istom Primorju našem. Naraste li u nas s vremenom više pučanstva, i u nas će se zemlje i bolje i više obradjivati. Iduć tako u razgovoru za tri četvrta bili u Kozlovcu. Grofov vinograd ležao na obronku a u sredini bila prostrana udobna kliet. Uzpinjuć se po malo uz brdo, eto ti Slavka i za njim Minke, trčuć, što jih noge nose, pred otca. — No, no! vi tepčići jedni! zar ne možete gore čekati, dok se uspnemo? Možete se ovako uznojiti te uznojeni opet nahladiti. A ti, Minko, i onako si svoju nesmotrenost malne glavom platila. Blago će otac djecu ukoriti. Ne srdi se, tatice, laskavo će Slavko, mi moramo pred tebe i pred Pavla doći. Ne srdi se, tatice, pri-

hvati Minka; ta mi smo dobri, pitaj majku, pita Jelku i Terezu, jesmo li jih danas razljutili?

— Opraštam vam, reče otac, ali da mi toga niste više učinili. Za časak eto jih na obronku Pavao vodi Slavka a otac vodi Minku za ruku Grofica već bila izašla pred njih.

— Liepo što si došao, reče grofica, nismo na to ni računale — ajdete odmorite se, a onda ćemo malo založiti.

Za čas donese punu košaricu birana grožđja zatim se izvadi iz druge košare, što su bili sa sobom ponieli šunke, maslaca, sira, hljeba.

— A gdje su naši mali? zapita grof. Valjda se opet natjeravaju vinogradom.

— Ne već biraju grožđje, koje će vam svakomu posebice donieti. I eto Slavka, gdje nosi dva velika grozda Izabelina. Uzmi, otče, ovo je najbolje.

Ne vjeruj, otče, opet će Minka, ovo je muškat a ovaj ti je najbolji, tako mi je kazala djevojka s kojom sam se ovdje sastala.

Sunce se već duboko na zapad spustilo, a grofova obitelj vrati se kući. Grofica se odvezla, kao što se bila dovezla s djecom i s djevojkama. Otac i sin idjahu pješke polagano za njima.

Bilo već kasno kad su se sakupili u blagovalištu. Podvornik zapalio na trorožnjaku svieće, i prostro stol.

Grof se sobom šetao motajuć nešto u glavi. Pavao nešto prevraćao po svojoj bilježnici, dočim bi se djeca privila uz Jelku moleć ju, da jim valjda štogodj pripovieda; grofica s Terezom bila odišla u svoju sobu. U to netko pokuca na vrata. Na odvrat: Napried, otvore se vrata i u sobu stupi upravitelj Gjula. Svečano obučen, u rukavicah,

duboko se nakloniv zamoli, da mu se oprosti, što je možda u nevrieme došao. Bio bi to i o podne obavio, ali je vidio, da se je gospoštija u vinograd odvezla.

— Svejedno onda ili sada, odvrati grof, ponudiv mu da sjedne. Gjula sjeo, al je upro svoje oko u Jelku, koja uz stienu sedjela, igrajuć se s uvojci bujne Minkine kose, koja joj se bješe na krilo naslonila. I Jelka onako slučajno podigla oči i sukobila se sa upraviteljevimi; bijaše joj nekako neugodno.

Nu kažite, gospodine upravitelju, kakova vas preša ovamo dovela? —

Gospodarski poslovi, odvrati Gjula. Jučer smo obašli nutarnje i vanjsko gospodarstvo; gospodin grof, nadam se, bit će zadovoljan. —

— Podpuno, odvrati grof.

A sad bio bi red, ako imadete gospodine, grofe, vremena, da se pregledaju računi; oni su u redu sve do minule godine. Ovogodišnji zaključit će se tek svršetkom godine.

— Čim uhvatim vremena, pregledat ću jih; samo neka budu u pripravi i potrebitimi prilozi obloženi. Ja želim, da jih zaključite upravo do današnjega dana.

— Gjula se lecnu, ali na brzo odvrati: kako zapovieda vaše gospodstvo, onako će se i načiniti; ne čini velike razlike. —

— Ali, gospodine grofe, nastavi Gjula; sada je malne rujan na izmaku. Tim mjesecem iztječe zakupnina regalnog prava na našem vlastelinstvu. Sada bi valjalo zakupne ugovore sa dosadanjimi zakupnici obnoviti, ili razpisati novu dražbu. Ja bih svjetovao, da se pridrži i obnovi stara zaku-

pnina sa prijašnjimi zakupnici, jer je ona po vlastelinstvo povoljna; boljemu uspjehu težko bi se bilo nadati. —

— Ja pako želim, odvrati grof, da se razpiše i proglasi nova dražba. Vaša neka bude briga, da se prema postojećemu običaju sastave uvjeti dražbe; dan dražbe ustanovit ćemo na dan prije Miholja.

— Dobro, odvrati Gjula ravnodušno, ja ću to učiniti.

— Jošte jedno, nastavi Gjula. Vrieme je berbe na domaku. Vinogradi, kako je vaše gospodstvo opazilo, liepo stoje, grož dje već posvema dozorilo. Dosele bio običaj, da je najprije gospoštija obavila berbu, a istom se poslije dozvolilo kmetovom, da idu u berbu, Kako misli sada vaše gospodstvo? Bi li najprije mi brali ili možda da kmeti prije beru?

— Dà, reći će grof, vinogradi liepo stoje, grož dje je podpuno zdravo i dozrelo; ali kako je povoljno vrieme, bila bi šteta, da se naglimo berbom. Počekat ćemo jošte dva tjedna. Kmetovom dozvolit ćemo, da beru po volji namah po Miholju; bude li koji htio, može počekati.

— Ali ovo može biti štetno po vlastelinstvo, upade Gjula, jer kmetovi pobravši svoje vinograde, mogli bi zalažiti u vlastelinske vinograde.

— Ne, ja želim, da se moja volja ovrši. A što se šteta tiče, imade pudara, koji će na to pripaziti, odvrati grof posve odrešito; jer posve su drugi razlozi, koji svjetuju gospoštiji kasniju berbu, a opet kmetu raniju. Gospoštija proizvodi vino za promet; a seljak ubire toliko, što mu dostaje za kućnu potrebu. —

Preporučam se vašoj milosti rekne Gjula. Ustane i podje. U taj par stupi grofica u dvoranu;

Gjula joj se približi, nakloni i poljubi ruku, htijuć se izvinuti radi onog malog nereda u kapeli. Nu grofica ga hladno pogleda, te ne odvrativ ni rieči prodje na drugu stranu. Gjula ostavi dvoranu, mrmljajuć medju zubima: Gospoština, čini mi se, nema u mene povjerenja; valja biti na oprezu; no Gjula se je za svaki mogući slučaj osjegurao.

Iza odlazka upraviteljeva sjeli za stol k večeri, a poslije se razišli na počinak. Grofica sa svojom družbom pošla u svoje prostorije. Otac sa sinom ostao časak u dvorani izpušiv svaki svoj čibuk.

Pavle, reći će grof, sutra bit ćemo na čistu, samo ako je Miško moj nalog obavio. Ti češ biti samnom kod preslušavanja; jer se moraš uputiti u sve spletke, koje se mogu u vlastelinstvu splesti za odsutnosti gospodareve, ako je hrdjav i nevaljan upravitelj.

— Nu ja mislim, pridoda Pavao, da bi ovdje morao biti i upravitelj prisutan, da se opravda; jer bi mu se moglo krivo učiniti. Kmet bi mogao iz osvete i oklevetati upravitelja. —

— Toga ne mislim, primjetnu grof, al ja ću se pobrinuti, da i Gjula bude pri ruci, ako ga budemo trebali.

* * *

Sutra dan čim se grof ustao, pozva Miška, da sazna, što je Miško obavio. Miško dodje i izviesti, kako je dobivenu nalogu zadovolio.

Bio sam glavom u Anilovcu kod svih skoro gospodara, javio jim vašu poruku, ljudi se časak skanjivali a onda obrekli, da će doći. Iz Anilovca pošao sam u Posavinu te u prvom selu Metusiću

obašao neke gospodare i isto im saobćio i ov
obrekli doći. Već je nastala noć, te mi ne bijaš
moguće dalje, a nije ni trebalo; jer ima tamo po-
štenih pouzdanih ljudi, koji su obrekli, da će ist
nalog i u susjednih selih izvršiti. Poslije toga vratil
se kući. Na hodniku sretoh upravitelja, pa me o
upita, gdje sam bio. U selu odvratih. A on će: A
kakova si ti posla imao po selu, tko te je poslao
To na vas ne spada, odvratih zlovoljno. Za čud
ovu večer nisu me ni k večeri zvali.

— Moći ćeš i to pregoriti; ne će se više po
noviti. Budi u hodniku, pak kad bude narod dolazio
odvedi jih u veliku zbornicu i tuj neka čekaju, dok
se svi sakupe. —

Grof je iza toga napisao nekoliko rieči upravi-
telju, gdje mu nalaže, da neki posao u kancelarij
obavi, i nikamo da ne odilazi, jer bi ga mogao
trebati. Obavivši to podje u dvoranu na zajutrak,
gdje je već sve svoje našao. Razgovarao se, pravio
razne osnove, izpitivao si o koječem djecu; zapalio
čibuk dimeć onako udobno na naslonjaču; al taj
mir bio onako prividan: jer se u istinu i sam bojao
toga sastanka.

Sad stupi u sobu Mijo i javi ponizno, da se je
pozvani narod u velikoj zbornici jur sastao; ima jih
do četrdeset iz svih sela Borovačkog vlastelinstva.

— Pavle, idemo, rekne grof. Pazi dobro na
svaku rieč, a znamenitije stvari bilježi.

Velika zbornica bijaše u prizemlju, široka i
dugačka u obliku četverokuta. Uz stienu bijahu
namještene hrastove klupe za narod, u sredini bio
stol sa nekoliko stolaca. Na stolu stajalo propelo
a uz svaki mu kraj dvie svieće voštanice. Već ovo
posoblje ti kaže, u koju je svrhu obično rabila ova

dvorana. Tuj su se najme držali sudovi u točno opredieljene dane; jer je vlastelinstvo nad svojimi kmetovi i sudbenu vlast vršilo, pače imalo pravo suditi na život i smrt. Takova dvorana bila obično narodu mrzka i zazorna; nu Borovački se je podanici nisu bojali; jer se u njoj nije nikomu nepravda dosudila, navlastito kad je sam vlastelin sud krojio. Za odsuća grofova bijaše doduše malo drugačije; ali danas jih je sam grof pozvao; pa ako prem je i prema njemu bilo povjerenje uzdrmano, ipak se mislilo, kad jih glavom želi saslušati, da jim ne će ništa na žao učiniti.

Kad se otvorila vrata i grof u dvoranu stupio, ustali kmetovi, duboko se naklonili, a zatim znatiželjno uprli oči u starog i mladog gospodara. Prvog poznavali iz prijašnjih vremena, i bio jim u najboljoj uspomeni; dočim bi mladog poznavali tek kao malenog dječaka, kad bi kad što s otcem medju narod dolazio. U seljaka mogao si opaziti neku plahost, kroz koju bi provirivalo nešto ljubopitnosti. —

— Sjedite, prijatelji, zače grof, prošav okom cielom dvoranom i pogledav svakomu u lice. Prošlo više godina, što se ne vidjesmo, a zato vrieme moglo se što šta dogoditi, što može biti nije bilo ni vama po volji, a ni meni po ćudi. Pozvao sam vas, da čujem iz vaših usta vaše želje, a možda i tegobe. Budite iskreni, otvoreni i kazujte po duši i savjesti, što vas tišti, što vas boli; i bude li tomu moći pomoći, rado ću vam pomoći. I grof pristupiv k prvomu, reče mu: Ne varam li se Matiša Vučinić, jesam li pogodio?

— Jeste, vaša milosti, odvrati upitani. Ta moj otac služio je u gradu 15 godina kao dvorski, ali ga

namah iza vašeg odlazka odpraviše. On je umro, ja sam mu sin i evo već petu godinu gospodar u zadrugi Vučinićevoj.

— Pogledaj u razpelo i kazuj mi po duši, je li ti se za sve ovo vrieme, što ja nisam bio kod kuće, kakova nepravda učinila?

Matiša pogleda grofa, rekao bih s pouzdanjem, te odvrati: Kad ste nas ovamo pozvali, prijazno primili i kada tako pitate, kao što je i vaš otac običavao, bila bi grjehota, da vam povjerenje s povjerenjem ne vraćamo, te vam živu istinu ne kažemo. — Moja zadruga ima tri i pol selišta, jer je velika i brojna, i daje godimice toliko težaka, koliko je dana u godini, dapače i na Božić mora koje čeljade Vučiničeve zadruge u grad, da vrti purana na ražnju, (grof se tuj nasmješi, pak će kao šali. Nu tomu ipak nije bilo najgore, koji je purana vrtio, jer je po svoj prilici i njega nešto zapalo; nu nastavi dalje). — Neka mi oprosti, vaša milosti, ja sam to s toga naveo, da kažem kako je zadruga točno i savjestno vršila svoje dužnosti, te služila tlaku od svoga posjeda bez prigovora. Taj posjed u svom obsegu bijaše jednak, kako ga najstariji ljudi u selu pamte. U tom posjedu bila i livada na Zelenici najljepša u zadrugi, a možda i u selu, bilo je osam jutara, a davala prvu i drugu travu u obilju, i ostajalo jošte izdašne paše pod jesen za volove. Prije tri godine pozvao me ovamo vaš upravitelj, te će mi reči: Naš vlastelin grof Borovački naložio mi, da točno pregledam gruntovne karte (liste), jer će biti zemljišta, koja uživaju kmetovi, a pripadaju vlastelinstvu. Ovakova zemljišta valja s mjesta uzeti kmetu, pak jih prodati ili pripojiti vlastelinstvu; ja sam našao medju takovimi

zemljišti i tvoju livadu. Ja ju uzimljem u ime gospoštije. — Ja sam se branio i dokazivao; livada je moja, ona je stotinu godina u posjedu zadruge; i nikada ne bijaše radi nje prepora. Bilo sve badava, nam se uzela livada, ali se nije pripojila vlastelinstvu, već ju je upravitelj u ime gospoštije prodao nekomu novo nadošlomu plemiću, koji se nedavno u našem selu nastanio. Jedan od mojih zadrugara, komu se nije rado razstajalo s livadom, zaprietio upravitelju, da će on glavom potražiti grofa, pak ma ga na kraj svieta tražio, jer je sjeguran, da on toliku nepravdu ne će odobriti. Ali mu to prisjelo: upravitelj dao ga ovdje u vašem hodniku po klupi protegnuti, te mu dvadeset i pet vrućih odmjeriti, doviknuv mu porugljivo: Eto ti putni list (pasuš), kojim ćeš potražiti grofa.

— Matiša Vučiniću! težka je tužba, što si ju izrekao, prihvati grof, ruku na srdce, a oko na razpelo i kaži, da li je živa podpuna istina, što si sada govorio.

— Gospodine grofe! majka me učila, da je grieh lagati, a ja sam se laži uviek klonio, pak i sada kažem: nevidio nikad Božjega lica, ako nisam istinu govorio. Pitajte narod, on će vam potvrditi, zagledajte u knjige, morati će biti ondje ubilježeno. Nije li ubilježeno, onda je to dvostruka otimačina i prevara.

Grof je probliedio, jer mu se to odviše krupno činilo. Obrativ se Pavlu upita ga: je li glavno ubilježio?

— Mal ne svaku rieč, odgovori ovaj.

— Grof se prošeće sobom, nešto misli i zaustaviv se pred Matišom, stavi mu ruku na rame

i reče ozbiljno: Pronadjem li, da je tako, kako s
rekao, livada će biti tvoja jošte ove godine.

— Hvala, vaša milosti, odvrati posve ponizn
Matiša.

A sada, Grgo, reci mi ti, što ti je na srcu
Grga Bujić se izpravio, prijazna ga rieč ganula, t
poljubiv grofovu desnicu progovori. Hvala vam
vaša milosti, na liepih riečih, vidim da ne smatrat
kmeta robom ili pukim orudjem, kako to mnog
čine, a to me bodri, da vam otvoreno iskreno izpri-
poviedam svoje jade; mislio sam, da ne ću nikad
imati prilike tomu, a evo vi mi ju u svojoj do-
broti sami pružate.

Vam je poznato, gospodine grofe; da je zadrug
Bujićeva jedna od najbrojnijih, danas broji do 6
članova. Da se tolika čeljad prehrani, treba zasu-
kati rukave i raditi, i u nas nema ni komadić
zemlje, koji ne bi obradjen bio. Zadruga imal
oranica, livada, šuma i pašnjaka, al nije imal
vinograda, a radina čeljad htjela bi se kad št
okriepiti dobrom kapljicom barem u godovih. Mo
djed, Bog mu dušu pomilovao! videći da u Ko-
zlovcu imade s istočne strane velika izbočena viso-
čina od kakovih 30 jutara, na kojoj je rasao sam
praprut i borovica, a od ovoga nikomu velike ko-
risti, a da bi tudier mogao biti liep vinograd, te ode
do vašega djeda i zamoli ga neka bi mu od toga
praprutnjaka ustupio kakova dva jutra, na kojem b
vinograd zasadio. Grofa veselilo, što je njego
kmet htio da zasadi vinograd, i u obće njega je
veselio svaki napredak njegovih kmetova. — Drag
volje, odvrati milostivo grof, podji k momu provi-
dniku, neka ti dade odmjeriti dvie rali. Ja ću ti
izdati pismo. Davati češ u to ime, kad već bude

zasadjen vinograd, dva Požunska vjedra gornice i jednog kopuna o Martinju. Kaži jel ti krivo? — Nije, vaša milosti, odvrati moj djed. I odsjeklo dvie rali tog pustog zemljišta, a moj djed natjerao svu zadrugu, da krči i ravna. Bilo truda, treba vremena, al složna braća posao obavila, a već do godine počeo se saditi vinograd. Grof nam je sam iz svoga vinograda dao potrebitih ključica. Za pet godina bio ondje vinograd, da mu u gori nije bilo premca izim vlastelinskoga. Buduć da se je dobro obradjivao, rodio obilato, a buduć imao dobar nasad, davao izvrstnu kapljicu. Zadruga davala točno uglavljenu gornicu i najboljeg kopuna. Tako bilo za vašeg djeda i otca, tako bilo i za vas, dok ste bili u Borovcu. Al sadanjemu upravitelju moj vinograd bio trn u oku. — Nekog dana pozva me u grad preda se, i reče mi: Tvoj je vinograd na gospoštinskom zemljištu.

— Jest, odvratim, ali mi je to zemljište gospoštija dala uz gornicu i kopuna, što ga svake godine redovito dajemo.

— Tvoj vinograd daje na godinu popriečno do sto vjedara, opet će upravitelj. Od takova vinograda davao bi drugi i deset vjedara, dočim ti daješ dva, vidiš, da je premalo.

— Al morate uzeti, gospodine, opet ću ja, da mi od gospoštije nismo dobili vinograd, već pusto tlo, gdje je rasao drač i borovica. Mi smo ga sami svojima rukama izkrčili i zasadili i s toga je gospodin grof i udario tako malenu gornicu. Upravitelj tražio od mene gorni list, koji sam mu ja i dao. Pročitao ga, te ga na sićušne komade razderao rekav mi: Ne vriedi ništa. Gospoštija mi je nalo žila, da uredim gornjake, a vinograde, koji se

mogu uzeti, da uzmem. Pošto taj vinograd spada u tu vrst, ja ću ga uzeti, i današnjim ga danom uzimljem. Bijaše to upravo u oči Martinja. Ja sam se branio, pozivajuć se na grofove rieči, na svoj gorni list, koji je ležao na podu poderan, sve bijaše badava. Ni rieči više — odreže mi surovo — ili će te batina naučiti, da držiš jezik za zubima

— Nisam navikao batinam, pa sam radje šutio znajuć, da je nebo visoko, a grof daleko.

— Da si imao barem prepis gornoga lista, dometnu grof. Evo ga odvrati Grga, dao sam si ga načiniti kod gospoštinskog odvjetnika.

Grof preleti okom gornji list i predade ga sinu, rekav mu, neka i to zabilježi.

— A tko drži danas taj vinograd?

— Prve godine obradilo ga vlastelinstvo; no već druge godine prodao ga upravitelj istomu onomu gospodinu, komu je i prodao Matišinu livadu.

— Ne boj se ništa, ja ću izviditi i budeš li u pravu, vinograd će ti se vratiti. Borovački grofovi nisu običavali nikada nikomu činiti krivice, a najmanje svojim kmetovim.

Grof se opet prošetao sobom gore dolje, motreć ovoga i onoga i plašeć se unapried, što će sve još morati slušati, ali nije druge; na pravednosti jedino može se ustaliti stalan red.

Do Grge sjedio starac, sjeda mu se kosa spletena u perčin spustila niz pleći, glava pod bremenom godina klonula na prsa; a oči, koje su nekoć odavale vatru, danas kan da dogaraju. Nabrano čelo blieda navorana lica, pomodrile ustne odavahu staračku nemoć, a i težke jade, što mu nad siedom glavom prohujiše.

— Grof stane predanj, pogleda ga blagim, ali pronicavim okom, te će ovako zapresti razgovor: Andrijo! kako mi to izgledaš, kan da si već sa svietom obračunao. Vrieme nosi breme. Što ćeš mi ti reći?

— Vaša milosti. Nije me toliko starost obhrvala, koliko zloba i nepravda ljudska. Ona me u srdce pogodila, a to je rana, kojoj nema lieka do Boga. Onaj može do svoje livade, ovaj do svog vinograda, ali tko da okljaštrenu stablu vrati odsječene grane? Nitko. Živio sam dugo, a živio u radu i borbi, ali taj me sokolio i hrabrio. Ja sam uz vašega djeda opasan sabljom i kalpakom na glavi, proputovao Ugarsku, prateć ga na njegovu putovanju, ja sam uz njega vojevao na Turčina i dopao rana i ove sam prebolio; vratio se kući, da se odmaram i u miru zatvorim ugasle oči. Imao sam pet sinova, svi mi pomrli do najstârijeg; pak i ovaj jošte mlad razbolio se i umro, ostaviv mi jedinu uspomenu nejačkog unuka Valenta sa snahom mladom udovicom. Njegovao sam unuče kao oko u glavi, ta bijaše krv od krvi moje. Na koljenih ga svojih ljuljao, kao što običava majka jedinca svoga, kad hoće da ga uspava Odrasao dječak, bio zdrav, krepak, jak, prava slika i prilika pokojnomu si otcu. Bilo ga milina pogledati, kad je uzjašio vranca pod kolima, te naheriv šišir odkasao bud u šumu, bud u polju. Na radu bio prvi medju prvimi; za dokolice medju braćom i vršnjaci najveseliji, najzabavniji. Svima bio povoljan drug, jer ne bi nikad nikoga ma ni ciglom rieči uvriedio. Bio dječak za ženitbu. Sinko, reknem mu, ajde da te ženimo; vrieme je, majka je slaba, a rada bi si vidila zamjenu u kući. Hoću, djedo,

odvrati mi Valko; ali da se ženim po srdcu i volji. Razumije se sobom, odvratih mu, ta ne ženim se ja, već ti, pak si biraj, koja ti je srdcu mila, jer ćeš š njom viek vjekovati, dobro i zlo dieliti, ali molim te samo, da ne vodiš u kuću razkalašeno ili svojeglavo čeljade; jer bi ga i tebi i kući bilo preko glave. — Djedo! ja sam izabrao, oko me, nadam se, nije prevarilo, biti ćeš zadovoljan. — I pošli prosci (snuboci) malo daleko, ćak onamo preko Save iza Orlovice u kuću čestitog starješine Vranišića. Prosci izprosili i prstenovali. Dječko se bio u nju zagledao na Bartolskom proštenju u Orlovici jošte minule godine. U zimi pred poklade bili svatovi, kakovi se jošte u nas nisu vidjeli. Bogati Vranišići, a i naša kuća ne bila prazna: vino se na vjedra mjerilo, a perad poklala bez broja i dvoje svinja i krava i dvoje teladi. Kad su mladu u naše selo doveli, sav se sviet njezinoj ljepoti divio: bila vitka kao jela, rumena kao jabuka, punahna, živahna, okretna kao srna. Mladež zavidila Valku njegovu izboru i uspjehu. Cielo se selo gostilo tri dana. A da se znade, kad se jedinac djeda Andrije ženi, pozvao sam u goste i gospodina upravitelja; ali u zao čas po sebe i po Valka. Njegovo oko zape o krasnu Anicu. On joj neprestano dobacivao kojekakove rieči, na koje bi ona čas bliedila, čas rumenila. Valko nije toga opazio, ali momu oku nije se to omaknulo, te se počeh bojati, jer s te strane gospodin upravitelj nije bio baš na najboljem glasu. Prošlo i to. Anica se udomila i obavljala posao reduše u kući, na tlaku nije polazila, jer je za taj posao bilo i druge družine, a reduše imale obično i u kući pune ruke posla. Upravitelj htjede svakako, da i ona kad što dodje

na gospoštinsko djelo, pak ju mamio u grad na ženski posao oko rublja i tkanja i druge malice. Ja sam se tomu protivio, ali gospodar bojeć se neprijatejstva upraviteljeva odredi, da neka i mlada ide u grad na posao. Polazila, dolazila često sbunjena, nemirna, zamišljena, često opet preko mjere dobre volje. Valko opazio, da mu se žena nekako promienila odkad je u grad zalazila, s toga je molio, gospodara, da je više ni pod koju izliku onamo ne šalje. Gospodar u to privolio već meni za volju. Kad su ju zvali, izgovaralo bi se, da je bolestna. Ali Jana kan da je i sama željela u grad, pa jedno dva puta na svoju ruku odišla. Valko bio gnjevan, i da ne bude mene, on bi i ruku na ženu stavio. Nemoj sinko! — rekoh mu — gledaj kako sam star, a nikad se nisam sa ženom povadio, a kamo li ruku stavio na nju; pak ni tvoj otac ne; ne čini ni ti iznimke. Tim bi ju jošte više od sebe odbio. — Primirio se siromak, a ona obrekla klonit se grada, pak i držala rieč. — Jednog dana bijasmo svi u polju; spremalo se sieno. Kod kuće ostala gospodarica i reduša. Po podne nekako pozlilo Valku, te morao kući, a podjoh i ja š njime. Valko se najprije svrati u komoru, ali mal da se nije okamenio, našavši upravitelja u razgovoru sa ženom, gdje joj baje i po licu ju gladi. Zamagli mu se, u nesvjestici segnu za sjekirom i da ga ne budem zaustavio, posjekao bi bio zlotvora svoje bračne sreće. Pusti me, djede, zavika u očajnosti, meni je odzvonilo, moja je sreća umrla. Za toga umakne upravitelj nasmijav se djavolskim posmjehom na siromaškog Valka, koji se je srušio na postelj. One godine imala dati gospoštija 15 novaka za vojsku, a ovi se uzimali iz redova onih, koje bi

imao upravitelj na rovašu, a na njem na prvom mjestu bijaše urezan Valko. Znao je to dobro siromak Valek, te se skrivao kojekuda osobito po noći. Napokon ga uhvatiše jednom u šumi i na dvanaest godina uvojačiše.

Za tjedan dana nestalo iz kuće i Valkove žene: pošla u grad za majuricu. Nu za godinu dana izčeznula i iz grada nevidom. Istom kad je sviet stao umakati konoplje u Zelinici, našli su mrtvo tielo pritisnuto k zemlji brvljem i kamenjem. Selom se govorilo, da je to tielo pred dvie jošte godine najljepše žene Jane Valkove. — Sada je svemu kraj — ja sam izkazao svoje, cielo će selo potvrditi, da nisam lagao; sada mi je odlanulo, što sam mogao svoj jad izjadati. Od Valka nisam čuo ni traga ni glasa.

Grofu bilo težko pri srdcu, jer kako je bio plemenit, shvaćao je i pojmio starčevu bol; nije znao što da mu odvrati i kako da ga utješi. Unuka da mu vrati i kako je bio uplivan, težko bi mogao, jer se vojnici tako s lahke ruke ne odpuštaju, a najmanje sada, gdje je na sve strane kipilo i vrelo. Pogledao si sina, ali i ovomu opazio suzu u očima.

— Dobri starče, reći će ipak, ti ne misliš, da sam ti nevolji ja kriv, da je to mojom voljom učinjeno?

— Ne mislim, odvrati starac, ta ja sam u obće prestao misliti, jer mi se cieli sviet pričinja zvjerinjakom, a u njem je čovjek najgrabežljiviji. Ja znam, da vi to odsudjujete, a ipak podržavate ljude, koji su takova šta uradili. All ne — oprostite starcu — pamet me ostavlja, ne znam, što govorim. Vaši su vas ljudi prevarili — a vi ste jim vjerovali. Jedan bijaše samo pošten, ali i toga su valjda ocr-

nili, pak ga uklonili s puta. Jošte jedan put neka oprosti vaša milost, i starac se prignuo da poljubi grofovu ruku.

— Starče, ako budem ikako mogao, ja ću sve upotrebiti i gledati, da ti se unuk povrati.

Grof se približi sada četvrtomu. Bijaše to krepak, jak muž, otvorena čela, bistra oka, ali ozbiljna i ponešto smrknuta lica. Grof ga nije prepoznao. Ne sjećam se, da sam te vidio, kaži mi, kako se zoveš.

— Nikola Vurović, odvrati upitani; dok ste vi jošte ovdje bili, ja nisam dolazio na tlaku.

— No pa što ćeš mi ti kazati? nastavi pitati grof.

— Kmetu je sudjeno, da radi drugomu. No neka bi i to bilo, kad bi se š njim čovječji postupalo. Ali kad se čovjek na tlaki smatra kao životinja, tada — tada je težko i očajno. Bilo prije dvie godine, kad se sijao kukuruz. Zapovjedilo se kmetovom iz našega sela, da rano jutro dodju na Kotlovicu orati. Ogromna je to zemlja; da se izzore u jedan dan, treba joj petdeset plugova. Zapovjedilo se, da mora biti uzorana i zasijana jedan dan. Moj sin bio konjar, mlad dječak kao kaplja, stidljiv ko djevojka, brz i okretan ko vevjerica, brčići ga istom pod nosom posuli. Luka, rekoh si sinu, sutra ćeš rano na Kotlovicu; gledaj, je li plug oklepan, je li sprava u redu, da ne bude pokore, jer znaš, da se gospoda ne šale. Sve je u u redu, odvrati sin, ja ću uraniti, te gledati, da budem medju prvimi na Kotlovici. Siromah podje rano, da upreže konje; al nesreća htjede, te mu ridjan izpod rude utekao, i pobjegao medju druge konje u Čret. Trebalo vremena, dok ga uhvatiše i

upregoše, a to je bio uzrok, da je siromaški Luka posljednji bio na Kotlovici. Do četrdeset plugova već oralo. Upravitelj sam na jednoj strani nadzirao i opominjao, da se brzo radi. Opaziv Luku, gdje je istom nadošao, zovnu dva špana, pak ni pet ni šest, dade Luku na drvo povaliti i odmjeriti mu petnaest batina. Luka molio i zaklinjao, da je nekriv, da mu konj utekao, da će on nadomjestiti, što je zakasnio; sve je bilo badava. Na petnaesti udarac reći će mu upravitelj, sad ustani pak žurno na posao; drugi put zakasniš li, dobit ćeš dvostruku porciju. — Ali siromaški Luka ne može da ustane: što od stida, što od boli izgubio sviest. Polievahu ga vodom, i tako došao k sebi, ali ga spopala groznica. Upravitelj zlovoljan, kaže mu: Ajde kući pak sutra da si ranije došao. Ali Luka jedva će na kola, a kamo da konje ravna. Jedan susjed, koji je onuda prolazio, sjeo do njega u kola i krenu kući. Gospodine grofe! volio bih da me grom na mjestu ubio, nego što sam onako izmlaćeno siromaško diete opazio. Spremimo ga u postelju, iza groznice došla vrućica, pa opet groznica; tako osam dana za sebice. Kad se nebogo diete oporavilo, nestalo ga iz kuće. Ostavio mene otca, bio mi jedinac, ostavio ubogu majku, ostavio zadrugu, braću i prijatelje. Kamo se metnuo, Bog si ga znao; ja ne mogu nikada doznati. Jedni rekoše: ode u Zagreb, te se dade u vojnike upisati. Drugi opet, da je sa ciglari prešao Savu, te odanle u Srbiju ili Rumunjsku. — Ja sam ostao bez djeteta, bez sina, a žena mi, kad se toga samo sjeti, gotova da poludi. O globljenju, o zatvoru, o kladah, kojimi je gospodin upravitelj tako darežljiv, ne ću ni da govorim.

Grofu bilo i previše, što je čuo, jedno bilo krupnije od drugoga. Na posljedku svi će mu izkazati samo zlobu i lopovštinu upraviteljevu. Zato bi sada u kratko zapitao ovoga, onoga, pak trećega o njegovih tegobah. Bijahu slične: otimačine, zlostavljanje, globljenje, okrutno postupanje, ako je tko i nehotice kakovu poljsku štetu učinio. Špani po nalogu upraviteljevu ubijali namah blago, pak bio to konj, vol, krava, samo ako je pripalo ma i na praznu vlastelinsku zemlju. Napokon se još kmetovi potužili, da moraju plaćati za putove, ako si hoće njima s livada sieno, a s polja žito izvesti. A ti su putevi u prijašnja vremena bili kmetovom uviek otvoreni.

Čuvši sve to grof duboko uzdahne. Pozvoni zvoncem, što je stajalo na stolu. Na glas zvonca udje u sobu podvornik, a grof mu naloži, da kaže upravitelju, neka bi umah došao u dvoranu.

Podvornik se udalji i za nekoliko časova eto upravitelja.

Opazivši tolik broj kmetova, lecnu se upravitelj i neka zla slutnja preleti mu glavom; ali se brzo umiri i odvažno zapita grofa, što zapovieda.

Grof ga pogleda i začudi se njegovu miru, ta pričinja se, kan da je najpošteniji čovjek na svietu, pa će ovako:

Gospodine upravitelju! Kad sam polazio u Švajcarsku, povjerio sam vam grad, gospodarstvo i kmetove, da savjestno i razborito ravnate i upravljate š njimi. Iza osam i pol godina evo me opet u domovini. Već prvi dan sa žalošću opazih, da mi se je narod odtudjio. Htio sam znati, koji je uzrok tomu, pa sam nekoliko gospodara pozvao danas, da

iz njihovih ustiju čujem, kako se š njimi postupalo, dok mene ne bijaše medju njimi. Čuo sam dosta i previše, pak da bude i polovica istine, vi bi ste ostali krivac pred zakonom, te bi morali podnieti njegove posljedice; ali ja hoću da čujem i vaše opravdanje.

— Gospodine grofe, vi ste dakle danas odlučili držati sud nad menom, a evo ovi kmetovi to su moji tužitelji. Takovu postupku nisam se nadao od grofa Borovačkoga, koga u obće hvale sa njegove razboritosti i stroge pravednosti. Kmetovi su dakle moji tužitelji, oni isti kmetovi, koji su se dizali proti vlastelinstvu, koji su se kratili davati tlaku, koji su svakom zgodom upadali u gospoštinska prava, vlastelinstvu štete činili, svojatajuć si vlastelinsko dobro kao da je njihovo; gospodin grof stoji sada kao branilac kmetova proti onomu, koji je njegova prava branio.

— Upravitelj ne govori istine; to je kleveta, mi se nismo bunili proti vlastelinstvu, niti mu uzkraćivali, što mu je pripadalo. Tako se čuo glasan žamor u narodu.

Grofa na čas sbuni smjelost upraviteljeva, jer joj se nije nadao, te mu odvrati posve mirno, ali ozbiljno.

— Gospodine upravitelju! Vi ste rekli, da je grof Borovački poznat sa svoje pravednosti. Tako mi časti mojih djedova, ja hoću da budem pravedan i biti ću pravedan. Ja tuj vršim zadaću pravedna sudca; pak ako uztreba isto tako proti svojim kmetovom, kao što i proti svomu upravitelju. Grofovi Borovački imućni su, ali svoj imetak nisu sagradili na nepravdi, na otimačini i prevari, pak toga ne ću

ni ja. Kažite mi, gospodine upravitelju, kako je sa livadom Matiše Vučinića. On je rekao, da ste mu ju vi oteli i pripojili gospoštiji.

— Ako sam to učinio — učinio sam za dobro vlastelinstva; učinio sam to s toga, jer je sjenokoša Zelinovica ubilježena u zemljištniku kao vlastelinska.

— A da li ste zagledali u zemljištnik zadruge Vučinićeva? Može biti se i ondje nalazi? upade grof u rieč.

— Zelinovica, odvrati upravitelj, nalazi se i u Vučinićevu zemljištniku; pak s toga je jasno, da jedna te ista stvar ne može pripadati dvjema gospodarima.

Alaj krivo i nepravedno sudite! Ako se koja čestica zemljišta nalazi u zemljištniku i kmetskomu i vlastelinskomu, znak je sjeguran, da ono pripada kmetu, a ne vlastelinu. Zemljištnike izradio je gospoštinski odvjetnik, te nije moguće, da bi se mogao kmet ušuljati kao vlastnik onoga, što nije njegovo. Nu pogrješka može biti u tom, kad se davala seljaku koja zemlja ili livada, da se ona unesla u kmetovu gruntovnicu, a nije se brisala u vlastelinskoj. Vi ju dakle niste bili vlastni onako naprosto kao neprepornu uzeti Vučinićem. Pak imao bih vas sjetiti, da ovdje ni nema nikakove pomutnje, jer su dvie Zelinovice, dolnja i gornja. Gornja je od uviek pripadala vlastelinstvu, dočim je dolnja pripadala Vučinićem. Tu je dakle bez svake sumnje Vučinićem krivica učinjena. A tko posjeduje danas tu livadu, da li vlastelinstvo ili tko drugi?

— Upravitelj videći, da ga je tim pitanjem grof zatjerao u stupicu, pokuša, da se iz nje lažju

izvuče, te kaže: Ja sam pomenutu livadu prodao nekomu plemiću iz Zaladske županije, koji se ovdje nastanio imenom Nemarišu.

— A je li prodaja u knjigi provedena? zapita grof.

— Nije, odgovori nesigurno upravitelj, ali će se provesti.

— Dakle tako, istom će se provesti. A da li je barem to u knjizi računskoj provedeno, te prodajna svota u primitku izkazana.

— Čini mi se, da jest, ali ako nije, to je onda samo pometnjom izostalo, ali svakako je u mojoj bilježnici ubilježeno.

— Dobro — razumijem vas, odpovrnu grof, ali sada mi kažite, što je sa vinogradom Bujićevim? Grga se tuži, da ste mu ga uzeli.

— Jest, odvrati upravitelj, uzeo sam ga u korist vlastelinstva, jer spada u vrst onih vinograda, koje gospoštija svaki čas može uzeti. Ja sam držao, da će mi grof biti zahvalan, što sam to učinio; jer je vinograd vriedan i 500 forinti.

— A jeste li barem pogledali u gorni list, te se osvjedočili, da ste pravo uradili?

— Jesam, gospodine grofe, odvrati upravitelj.

— Pokažite mi ga, da vidim.

— Dao sam ga natrag Bujićevim, odgovori upravitelj.

— Laže, zavika pridušenim gnjevom Grga, ta poderao ga je pred mojima očima.

— Ti si to valjda grofu kazao, pak zašto me onda pita, odvrati prkosno upravitelj.

Vi se zaboravljate, gospodine upravitelju, preuze opet grof, a tim upravo dokazujete, da niste pravedno radili; kažite mi sada, u koga je taj vinograd?

— Ja sam uvjeren, odvrati upravitelj, da je gospodin grof već čuo, što je s tim vinogradom, ali je već zaboravio, za to ću mu ja ponoviti. Taj vinograd prodan je gospodinu Nemariću, komu i Vučinićeve livade; novac je stavljen u blagajnu, a u računih izkazan je u primitku.

Grofu je trebalo sve jakosti, da se svlada i umiri nad toli nečuvenim bezobrazlukom Gjulinim. On je bio uvjeren, da je upravitelj i ovaj put lagao, te da u računih i knjigah nema ni traga prodaji toga vinograda.

— Poznate li, gospodine upravitelju, ovoga starca? Pogledajte mu u lice, da se ga laglje sjetite. Evo ovaj vas starac tuži, da ste mu oteli jedinu podporu njegovih starih dana — njegova unuka, a snahu mu zaveli, pak na posljedku ubili. To je zločin, za koji su i vješala premalo.

— Na ove rieči protrne sav upravitelj. Na predjašnje tužbe slegao je ramenima, ali ova obtužba zbog zavadjanja tudje žene i ubijstva ošinula ga kao grom. Sabrav se, odvrati sav zbunjen:

Starčev unuk, čini mi se Valko, jest vojnik jer netko mora da bude vojnik; i vlastelinstvo jih je petnaestoricu moralo staviti. Što sam ja kriv, da je i na Valka kocka pala? Što se njegove snahe tiče, ona je dolazila u grad, služila u gradu; ima li u tom što zazorna? — Iza nekoga vremena ona izčeznu iz grada, a kamo i kako, nitko toga ne zna. Mrtvo joj tielo poslije nadjoše u Zelenici, a tim se razjasnilo, da se je sama utopila.

Grofu se grustilo daljne izpitivanje. On u obće nije mislio, kako duboko može pasti kršten čovjek. On je bio uvjeren, da su seljaci istinu govorili.

Zato da taj neugodni posao dovrši, reče upravitelju, da mu donese računske knjige, da vidi one dvie prodaje: najme livade i vinograda. Upravitelj ode, a grof pošalje za njim i dva svoja podvornika, da mu pomognu donieti knjige. Kad su već ovi odišli, reče i sinu, da podje za njimi, i da uzme ključe od blagajne. Kad su došli do upraviteljeva stana i pisare, koja bijaše na drugoj strani dvorišta, uvede jih Gjula u sobu, ponudi mladomu grofu stolac, da sjede, segne u džep po ključ, da otvori ormar, u kom se čuvahu knjige; ali nenašav ključe, reče grofu, neka se malko uztrpi, jer će prieko u svoju sobu, gdje je u svom pisaćem stolu ostavio ključ od arkiva; on da će namah doći. Mladi grof do toga pregledavao u izvadku račune od prošle godine, što su upravo ležali na stolu otvoreni, pregledavao stavku po stavku, pak se zamislio; u tih računih ne bijaše ni krajcare u primitku od prodaje gospodarskog prihoda budi od žitka, budi od vina ili blaga. Pridignu knjigu, a pod njom nadje bilježnicu, gdje si je bilježnik razne stvari bilježio, te u njoj opazi, čim je bacio oko, zabilježeno, da je minule godine prodano do 4000 vagana pšenice po 3 forinta, čemu u računih ni spomena nema. — Ovo razmatranje zabuni grofa, a da ne opazi, da je već i četvrt sata prošlo, od kako je Gjula išao u svoju sobu tražiti ključ. Mladi grof digne glavu, te pošto jošte nije došao upravitelj, pošalje podvornika, da ga potraži. Za tri časa povrati se podvornik blied iz upraviteljeve sobe i kaže, vrata su od sobe upraviteljeve — zaključana, a i sva druga vrata, pak i ona na hodniku. U cielom stanu nema ni žive duše. Mi smo zatvoreni. Pavao skoči na hodnik; ide k jednim, drugim i trećim vratam: sva zaključana,

podje na hodnik i ona vrata zaključana, a ključa nema — u vratima. Što to znači? Il se je upravitelj u koju sobu zatvorio te namjerava izvesti kakovo ubijstvo! Tko bi znao? pomisli Pavao. Al što bi to značilo? Ha! puklo mi pred očima. Gjula nas zatvorio, a on pobjegao; zatvorio vrata, da ne možemo za njim, i ja bih se okladio, da je on u štali uzeo konja Lastavicu, i izčeznuo. Al kako sada van? Na svih prozorih bile gvozdene rešetke: tud se ne da. Da vičemo, tko bi čuo? jer je grad na protivnoj strani dvorišta. Ne preosta nego čekati. Kad bude otac vidio, da nas dugo nema, on će nas već potražiti.

I grofu se dalo na čudo, što se upravitelj ne vraća. S početka mislio, da potražuju potrebite izprave i račune, ali kad je već cieli sat prošao, a ni Pavla, ni upravitelja, i nikoga od podvornika nema, zabrinu se, ne bili bilo nesreće. Podje sa dvojicom seljaka, da vidi što je. Začudiv se našav vrata od hodnika zaključana, a vrata bila jaka željezom okovana. Al na kucanje, odazva se glas iz nutra, da su zatvoreni; neka bi otvorili — ključa da nema. Ne bijaše drugo no razbiti vrata, a to je potrajalo opeta pol sata i više. Kad je grof ugledao sina onako zbunjena, upita ga: što je — on mu izkaza, što je, i što on misli. Gjula da uzmogne pobjeći, izhitrio izliku, da nas u sobi ostavi same, a do toga zatvorio nas i pobjegao. Pusti me da pogledam u konjušnicu; jer on pješke nije pobjegao. Pavao pogleda i ne nadje Lastavice. Tko je konja odveo — upita naglo slugu, koji je upravo u štalu došao. —

Prije ure i pol osedlao ga je upravitelj i uzjašio, pak brzim kasom odkasao prema Alinovcu.

Tim je bilo sve razjašnjeno. Od Alinovca stranputice došao opeta na glavni drum, a odanle, kud ga budu oči vodile.

Sada razbiju i vrata njegove sobe. Pisma bijahu po sobi razbacana, a blagajna otvorena. Grof zavirio u nutra, ona bijaše prazna; na dnu našao se papir, na njem bilo ovo napisano: „*Ne tražite me; jer me ne ćete naći. Naš susret bio bi koban ili po vas ili po mene ili po nas obojicu.*“ — U pisari nadjoše u ormaru računske knjige. Uzeše jih sobom, da jih pregledaju. Potraže one stavke o prodanoj livadi i vinogradu, ali ne nadjoše jim traga. Bijaše dakle izvan sumnje, da jih je upravitelj za sebe zadržao. — Grofu bijaše težko, jer se uvjerio, da ga je nevriedni upravitelj prevario, a znao unapred da će tuj biti i većih pronevjerenih svota, nego li bijahu one dvie prije spomenute.

— Jošte jedno bih vas upitao, obrati se grof, kmetovom, kažite mi po duši: je li vas Branko Večević ikad huškao proti meni?

— Nikada — Nikada bijaše jednoglasan odgovor. On nas dapače tješio i nagovarao na strpljivost obećavajuć nam, da ćete se u skoro povratiti, te svaku nepravdu izravnati. On je mnogo trpio, i napokon bio nekriv i nedužan odpušten.

— No sad smo gotovi. Što ću moći urediti, uredit ću pravedno. Što ne bude moći, valjat će vam pregorjeti; ja sam još najgore prošao. Pozvat ću svoga odvjetnika. On je pošten čovjek i urediti će mi sve ove stvari. Matiša i Grga dobit će svoje, i ostali, kojim je što u ime gospoštije oduzeto. A sad pošli s Bogom, zaboravite, što ste prepatili. Od sele toga ne će biti.

Kmetovi se razilazili ljubeći ruke svomu gospodaru i šapćući medju sobom: Dobar je ko dobar dan; ali bezdušnici rabili su njegovu dobrotu na svoju korist.

Premda su bila već četiri sata, grof nije na objed ni pomislio, a isto tako ni Pavao. Druge jim misli zadavahu brige i posla. Vrativši se medju svoje nadjoše jih u blagovalištu sakupljene.

— Stjepane! ti si blied i uzrujan. Što se dogodilo? zabrinuto zapita grofica.

— Svršilo se, odvrati u kratko grof. Sve se razjasnilo; mi smo prevareni, okradeni, a zlotvor je netragom pobjegao. Gjula je izmaknuo.

— Ali otče! upade mu u rieč Pavao, mi ne ćemo pustiti, da on nekažnjen izmakne, ti ćeš valjda odrediti, da se progoni.

— Kamo to misliš, sinko? odvrati mu otac. Tko bi ga suztigao? on imade četiri sata pred nama, a Lastavica priniet će ga za dva tri dana do granice carevine, a kad je prekoračio granicu, tad ga nitko više u ruke ne dobije. Ondje će biti sjeguran. On će bez sumnje u Francesku; ondje su ljudi Gjulina kova sada dobro došli. Nego mi ćemo sada razviditi svoje knjige; ja se bojim, mi ćemo i gorim nepodobštinam u trag doći. A to ćemo sutra činiti. — A ti, Jelko, pristupi k meni. Jelka se plaho primakne grofu, koji će joj tronutim otčinskim glasom ovako progovoriti: I prije već prekarah se, što sam ti otcu krivo učinio; danas ti mogu i sam dati najsvečanije svjedočanstvo, da je tvoj otac bio vjeran, sdušan i savjestan činovnik, da je on gledao spasti čast Borovačke obitelji proti zlikovcem, koji su ime ove obitelji blatom kaljali. — Tvoj otac je pao — a tomu sam i ja kriv ma

i proti svojoj volji. Sada odlučih svaku nepravdu izpraviti. Pa pošto se mrtvi ne probudjuju na život, duh tvoga poštenoga otca oprostiti će mi, što mu učinjene krivice ne mogu izpraviti. Ali koliko mogu, olahkotit ću težak položaj tvojoj majci, tvojoj braći, a ti si me i onako mnogo zadužila svojom požrtvovnosti, koje ti ne ću nikada zaboraviti.

O hvala vam, plemeniti grofe, za vašu dobrotu; ja sam dosele vršila po svojih slabih silah samo dužnost svoju, a to ću i dalje rado i sdušno vršiti, koliko ću moći.

— Jelice, opeta će grof, nesebična požrtvovnost ma kako malenih i nizkih više vriedi, no bahato hvalisanje odličnika i velikana; jer je prvo trajne vriednosti, dočim je ovo drugo tek prolazno, dok ovi imadu odatle kakovu korist. No ostavimo to; ja te razumijem, ti kan da i ne misliš na sebe. Tvoje pregnuće posvećeno je ostavljenoj majci tvojoj i braći tvojoj, a to je ona alem kruna, što ti krasi mladjahnu dušu. Ja znam, da i ne želiš drugo no zagrliti majku i biti joj u pomoći. Pa neka ti bude. Sutra si možeš pohoditi majku i dovesti ju zajedno s djecom u Borovac. U gradu naći će priredjen stan za sebe, kako joj dolikuje. Braća naći će ti obuku uz moju djecu. Martin neka upreže kočiju, pa te neka odveze u Jelkovac. —

— Tata, tata! saleti Slavko otca; i ja ću s Jelicom, jer se bojim da bi mogla Jelica i ne doći više, a to ne smije biti.

— Jelka će imati i drugoga posla i brige, nego li da putem imade brigu na tebe. Ona će se vratiti opeta, a ti ćeš ju liepo sa Minkom na po-

vratku dočekati. Ovako odgovaraše otac Slavka, da se primiri. —

— Ali ja ću biti dobar, ja ne ću ni kuda od Jelke. Ona ne će imati samnom nikakve brige. Što ne, Jelko, ti ćeš me uzeti sobom. —

— Ako dozvoli gospodin otac, ako te pusti majka; jer znaj da je prva dužnost djece da slušaju roditelje. Slavko nije prestao tako dugo zabavljati, dok mu napokon ne dozvoliše, da ide s Jelkom.

Iza toga sjeli objedovat. Kod objeda malo se razgovaralo; svaki bio sa svojimi misli zabavljen. Jelka se duhom preniela u Jelkovac k majci i braći.

V.

Ljudi često sami na sebe navale biedu i nesreću, a često puta pošalje i gospodin Bog kome nesreću, bilo da ga kazni bilo da kuša. Ove potonje hoće On da pročisti u biedi, kao zlato što se kuša u vatri. U ovu zadnju vrst nesretnika ubrojiti se može i Stana, Brankova udovica. Ona sirota izgubila ljubljenoga supruga, ostala sinja kukavica sa sitnom dječicom u tom hladnom svietu. Nije ona klonula duhom, nije očajavala. Vjera i pouzdanje u Boga dizala joj i jačala materinja krila, da pod njih sakuplja, njima da grije i goji ubogu si dječicu. U Jelki imala izdašnu pomoć. No kako ju Jelka ostavi, morala je ona podvostručiti svoj rad i brigu, ako je htjela, da joj djeca ne stradaju. I išlo to nekako, dok je bilo zdravlja; al kako stala pobolievati, bila njena bieda vršak postigla.

Švela od drugih nije mogla preuzimati, jer nije imala snage, da jih izvede, a tim je presahlo najbolje vrelo prihoda. Vrt nije se mogao onako obradjivati, da bi i za prodaju bilo, jedva je smagao toliko, što se u kući trošilo. Stana imala iz sretnijih dana nešto zlatna nakita, ali i to se prodalo, da se za djecu nabavi odiela, začina, soli i brašna za hranu. Vladko polazio učitelja i župnika, te marljivo učio, ali i njemu trebalo i knjiga i boljeg odiela, a za sve je to trebalo novaca, kojih je već posvema nestalo.

Bila jedno po podne Stana zamišljena: shrvale ju brige, što će biti, oskudica sve to veća, a ona sve to slabija. Ne bilo više ni začina, ni soli, ni brašna, te se moralo živjeti o sočivu, a djeca neshvaćajuć toga molila, hljeba, hljeba majčice! Siromaška majka proplakala od težke boli i nevolje. Ovakovu nadje župnik, kad ju pohodi.

— Vi ste snuždena i zaplakana, što se dogodilo? I nečekajuć njena odgovora, nastavi, ja sam baš došao, da vam javim, kako Vladko liepo napreduje. Naučio čitati, pisati, računati, pak kako je dobre glave, bilo bi vriedno, da ga dademo u grad na nauke. Znam, da ga nemate čim školati, ali ja ću mu naći mjesto u kom samostanu. Imadem prijatelja, poći ću i k njima za-nj moliti. Od svog starog odiela dati ću mu načiniti opravicu i haljetak; biti će za nj dobro. A za knjige i druge malice smoći ćemo i skucati koju krajcaru.

— Stana ne odgovori ništa, jer joj nešto sapelo grlo. U to doskače u sobu Evica, moleć majku hljeba. Majčice gladna sam, prosim komadić kruha. Već ga dva dana nisam okusila, već samo krumpir te krumpir i taj bez soli. — Vladko ju primi za

ruku, pak joj prišapnu: Ala si zla i nestrpljiva, ta u kući nema ni brašna, ni hljeba, pa odkuda da ti dade majka; uztrpi se, dragi će nam Bog svega dati; ali budeš li nestrpljiva, ne dobiješ ništa. — Stana pokrila si rukama lice i zaplakala.

Župnik je u jedan mah shvatio položaj siromaške udovice, koja je voljela stradati s djecom, nego li prosjačenjem dodijavati drugim.

— Gospojo, ne plačite, pred menom se ne trebate stiditi, jer vas poznajem u dušu. Kad bi to prije znao, što sad znam, ja bih vas sam iz neprilike izbavio. Uzdajte se u Boga, on je otac sirota i udovica, on vas ne će ostaviti.

— Kažite mi, jeste li što o Jelki čuli, je li vam što pisala ili poručila?

— Prije godinu dana dobila sam pismo od nje, donio mi ga kovač, koji je ondje bio. Piše mi, da je zdrava; da je već puno naučila, te se nada za godinu najkašnje da će se kući vratiti. O da mi samo dodje, odlanulo bi mi mnogo!

— Nu dobro, kad je tako promrmlja župnik. Bilo je vidjeti, da župnik o Jelki i više znade, al za ovaj čas, držao je, da bi bilo nezgodno, da joj to javi. Ja sam vas vidio. S Bogom! Doći ću opeta sutra. Neka ide Vladko samnom.

— Hvala vam liepa, što ste me pohodili! S Bogom! rekne Stana.

Za pol sata vrati se Vladko. Sav zažaren od žurbe i veselja bane pred majku, stavi joj pred noge punu košaru kojekakovih stvari. Vidiš, majčice, Bog nas nije ostavio; evo donio sam ti svačesa; pogledaj samo, to ti je poslao župnik i obećao i u napredak pošiljati. Oj kako je dobar! A jesi li mu barem zahvalio i poljubio ruku? zapita mati.

Jesam, jesam i tri puta, pak kako i ne bi? ta ti si me učila, da moramo biti zahvalni. — Stana zagleda u košaru i stane iz nje vaditi stvari. Bio tuj lončić s mašću, bilo na tanjuru soli, bilo tuj pol hljeba bieloga kruha; dva tri komada suhe slanine, a bilo u boci bistre rumenike. To je majci za okrepu, rekao je župnik, toga ne treba nama davati, izruči Vladko; za djecu je najbolja voda, tako misli župnik, pak i pravo ima. Što ne, majčice, večeras prirediti ćeš nam bolju večeru.

— Hoću, hoću, djeco; ali ne mislite, da moramo sve na jedan put potrošiti.

Istom Stana pospremila stvari, što je Vladko donio, ali je već prispio i župnikov sluga, noseć nešto u vreći. Nazvav: Hvaljen Isus reče: Gospodin župnik liepo pozdravlja, pak vam evo šalje, da si spravite. Bijaše to kuruzno brašno kakova pol vagana. Stana i to spravi u smočnicu, pak predav slugi praznu vreću i košaru, reče: Pozdravite gospodina župnika, i recite mu, da sam dala liepo zahvaliti.

Za nekoliko dana bila Stana obskrbljena; uvjerila se, da ipak nije posvema ostavljena.

Ovu večer bijahu djeca veselija i razgovornija, ta imali su začinjena krumpira i svaki komadić mesa, a toga već nisu dugo ni vidili, a kamo li okusili.

Župnik išao drugi dan u Zagreb, da potraži za Vladka kakav stan. Na pola mu se ovdje ondje obreklo; ali za sigurno nije mu nitko obećao. Svagdje mu rekoše: još je vremena; ne dodje li koji od onih, kojim smo obećali, uzet ćemo vašega štićenika. To je doduše malo vriedilo i slabe nade pružalo; ali je župnik ipak čvrsto odlučio s Vlad-

kom u školu, pa ma morao sve kanoničke pragove obaći. Kad je došao kući, već se i mračilo.

Drugi dan odmah iza sv. mise ode župnik do udovice. — Ona već pospremila kuću i zajutrak s djecom potrošila, pak se odpravila u vrt, da pospremi ono nešto povrća, što će joj ga zimu trebovati, jer već bijaše rujan na izmaku. Nu na pragu susretnu župnika, pak se vrati u sobu. Danas bijaše mirnija i vedrija; a možda je k tomu i župnik štogodj doprineo.

— Ja sam bio jučer u Zagrebu, te sam se nešto dulje ondje zadržao. A to je uzrok, što nisam rieč održao. Bio sam tu i tamo, da gdje god smjestim Vladka; ali nisam nigdje za sigurno ništa dobio. No ja ne ću mirovati, dok ne nadjem ma bilo gdje kakav kutić, gdje bi ga zaklonio.

Uzdajmo se samo u Boga, jer on će vam i tuj pomoći, te ćete vi jošte viditi sina si kao svećenika pred žrtvenikom Božjim.

— Stana uzdahnu, pogleda prema nebu te zavapi: Bože daj! ali tomu se hoće godina rada i mara, žrtva i pregaranja — — —.

— Umirite se i nadajte, to ne stoji toliko do nas koliko do volje Božje. No ja sam danas došao i u drugom poslu; bio bih to onda obavio, ali sam vas našao odviše žalostnu, te sam to odgodio na danas. Tiče se vaše Jelke. —

— Jelke? za ime Božje! nije li koja nesreća? zavapi majka.

— Nemojte se uzrujavati, dok ne čujete sve. Nije baš povoljno, ali zato baš ne mora da bude nesreća, odvrati župnik.

— Ja sam se prošle nedjelje u Zagrebu sastao sa župnikom iz Krapine, nastavi župnik. Mi se

poznajemo od mladjih ljeta i dobri smo prijatelji. Sjetih se, da je u njegovoj župi vaša sestra, a kod nje Jelka, pak sam s toga zapreo razgovor, ne bi li što o njih saznao. Župnik mi kaza, da pozna vašu sestru Lizu, ona drži gostionicu k zlatnomu jelenu. Posao joj ide da ne može bolje, a sviet ju drži imućnom i bogatom. Al ju ljudi drže za škrtu i nepovjerljivu, pak s toga se u nje i služinčad često mienja; jer ju bud vara bud krade. — Upitah ga dalje, poznaje li neku djevojku, koja je prije godine i pol onamo došla. Ona da je iz moje župe, pak bi mi drago bilo o njoj što doznati. — Dà, da, odvrati moj prijatelj, sjećam se, mlado je to i ćedno djevojče, vidjevam ju kad što u crkvi, a po ponašanju sudio bih, da je dobro odhranjena. Ja sam i požalio, što je u onu kuću došla; jer sam unapried znao, da joj ne će biti duga obstanka. A tako se to i dogodilo. Prije tjedan dana moj ju susjed šoštar Grga opazio, gdje sa svežnjem pod rukom putuje iz Lizine kuće, te ju upita kamo će. Ona mu odvratila, da ide kući, jer da ju je teta odpravila. Kroz noć je bila u mog susjeda; pošten je to i valjan čovjek, koji joj je jošte i na put koješta dao.

— Za Boga i dušu, pak to da nije nesreća? zavapi Stana lamajuć rukama. Ubogo diete, tetka ju proćerala — ta šta si sakriviti mogla ili nas nesreća uviek i svuda progoni? Stana opet zaridala, a župnik ju badava tješio. U to netko pokuca — i vrata se od sobe otvore. — U sobu stupi mlada djevojka vedra i vesela lica, jedra i punahna. Bila na gospodsku odjevena, akoprem jednostavno i bez nakita. Uz nju se privinuo mlad dječak, vatrena pogleda, vedar kao vedar dan,

živahan ko ptica u slobodnom zraku, bio odjeven, kako se običavaju odievati djeca iz odličnijih obitelji.

Župnik se prvi prenu i okrenu prema vratima, a i Stana podigne glavu, i podje prema nadošlim. Časak stajahu muče sučelice Stana i djevojka. Ova nemogav se dulje uzdržati razširi ruke zavapi: Sladka jedina majko! te se baci Stani u naručaj. Stana malo da se ne ne osviesti — — — i promuca: Jelko moja!.. Jelko! Ona joj vrućimi cjelovi osušila suze, što su joj niz lica kapale. Nekolike čase držale se majka i kći sretne u zagrljaju. Župnik stajao postrance, a dječak razkolačio oči nerazumievajuć, što se tuj zbiva. Trgnu se iz zagrljaja, te će Stana: A Jelko, kako ti sada ovamo? Odkuda? Baš sam ovaj čas čula, da te je tetka iz kuće proćerala.

— I to si čula, majčice, i to te, kako vidim, zaboljelo u srdcu. Ali hvali Bogu, da se tako dogodilo. Tetka me ni krivu ni dužnu iz kuće proćerala, ali prvi korak izvan njezine kuće bijaše osvitak sretnije dobe za mene, za tebe i za braću moju. To bijaše, majčice, za mene najveća sreća, ali stavimo to na stranu, biti će vremena i poslije da o tom razgovaramo.

Sad se istom Jelka nakloni župniku, htijuć mu poljubiti ruku, što je on odklonio. I dječak se približio da isto učini. —

— Jelko! pa da se ne zbivaju čudesa? Ta ovo što sada gledam, moram ubrojiti u čudesa Božje providnosti. Tko je taj liepi umiljati dječak? Jelka pogladi dječaka po licu, i reče: To je moj vjerni pratilac, grof Slavko Borovački iz Borovca, nu poslije ću vam sve izpripovjediti. Nego molim vas

gospodine župniče, da bi dozvolili, da smije naš kočijaš k vama u dvorište, jer ovdje nema prostora. Župnik pogleda na prozor i opazi krasnu kočiju sa grbom grofova Borovačkih, a pod nju uprežena dva krasna vilovita vranca.

— Drage volje, začudjen će župnik, al ne će znati gdje zaokrenuti; poći ću ja š njim, al ću se i vratiti do skora. Župnik sjeo u kočiju te se odvezo u svoj stan, onako gospodski, kako se jošte nikada nije vozio. Pokazav kočijašu štalu i sušu, te davši mu krme i zobi, udje u kuću.

Župnik je znao, da bi Stana željela podvoriti kćer, ta za nju je to dan radosti i veselja, ali nema čime. Zato dade uhvatiti dvoje pilića, a govedine imao kod kuće, što ju iz Zagreba jučer donio, pak to sve posla Stani.

Bliedo Stanino lice se razvedrilo, oči joj opet zasjale mladjahnim žarom; gledajuć Jelku zaboravila na cieli sviet i na pretrpljene nevolje. Sad se Stana obazrie na mladoga Slavka, koji joj tako željno virio u lice i reče: To li je mladi grof Borovački; nisam ga poznala; on se nije u Borovcu rodio, al Pavla sam poznavala. — A kaži mi, Jelko, gdje si se ti sastala sa Borovačkim grofom? Meni je sve to tamno, nerazumljivo.

— Vjerujem ti, to ću ti ja već sve potanko pripoviedati, za sada ti samo to kažem, da sam ja u Borovcu kod grofa Borovačkog; i dolazim k tebi, da tebe po želji grofovoj odvedem u Borovac, gdje ti je sve priredjeno za udobno stanovanje.

— Ja sam došao s Jelkom, uplete se malić, jer ju sad imam, dobra je ona jako dobra; ja sam se bojao, kad bi jednom odišla, da nam se može-

biti ne bi više vratila, a mi ne možemo biti bez nje. —

Stani, gledajuć maloga grofića, pale na um uspomene proživljele mladosti u Borovcu.

— A gdje su Vladko, Janko, Evica? zapita Jelka.

— Vladko je odišao po običaju k učitelju, a Janko i Evica mora da su u vrtu pod sjenicom; oni se igraju, dok jih opet pozovem, da jih poučavam. — Ako želiš u bašću, naći ćeš ih ondje, oni te ne će prepoznati; alaj će ti se radovati!

Jelka uzev Slavka za ruku podje u vrt, a Stana u kuhinju. U kuhinji već nadje župnikova slugu s košarom u ruci; bio donio za objed mesa i hljeba i nešto vina. Hvala gospodinu župniku na dobroti, dobaci Stana slugi, kad je izašao. Koliko li je dobar vriedni čestiti starina župnik, da njega nema, ja ne znam, kako bih to vrieme preživila, Bog mu platio! Stana prionula uz posao. Sunčanica pokazivala već jedanaest sati. — Dok se Stana u kuhinji bavila, zabavljala se Jelka sa braćom u bašti. U to dodje k njima župnik, vodeći Vladka za ruku.

Gledaj, Jelko, kako je narasao! E naučio on već čitati, pisati, računati gotov: djak dorasao i za gradsku školu. Vladko opaziv Jelku, za koju mu je župnik putem pripovjedio, objesio joj se za vrat te ju stao grliti i cjelivati. Za tim se približi i k Slavku, komu se nije svidjalo odviše ovo milovanje Jelkino s braćom, misleći da Jelkina ljubav samo njemu pripada. Al se ipak u brzo sprijateljili, skačući po vrtu preko greda te jih je Jelka morala i ukoriti, jer su cvieće pogazili.

Stana se žurila s objedom. Ovaj put nije dala, da joj Jelka pomogne. Ne — rekne ona Jelki, kad joj se bila ponudila, da će joj u kuhinji pomoći — danas si mi ti najmiliji gost, koga ću sama podvoriti a i željna su te braća, budi medju njima, pa bi Slavku bilo možda nemilo, da ne budeš uz njega.

Do dva sata objed bio gotov, stol prostrt, a ciela obitelj našla se opet na okupu. Čelo stola sjeo župnik, posadiv kraj sebe Slavka.

Ne znam, jeli ova obitelj ikada tečnije blagovala od danas. Ne bijahu to birana jela; ali bijahu puna i prepuna srdca majčine ljubavi i djetinjega blaženstva. Poslije objeda, odskakala djeca opet u vrt, a š njima i grofić Slavko. Sada je Jelka na želju majčinu stala potanko pripoviedati sve svoje doživljaje od onoga dana, kako se bila s majkom rastala. — Nije premučala ni jedne zgode, jer joj je sve to bilo u svježoj uspomeni. Bilo joj najteže spomenuti posljednji sukob s tetkom, gdje ju ova nazvala nepoštenom. Na ove rieči i sada se sva zarumienila, a majku oblile suze. Stane se osobito dojmio susretaj sa grofom Borovačkim, a neugodno se je dojmiše nezgode grofove sa nevriednim upraviteljem. Bio joj melem u srdcu, kad joj spomenula Jelka, kako je grof upoznao i priznao, da jim je krivo učinio, povjerovav klevetam Gjulinim; a kako je pripravan na Brankovoj obitelji popraviti, što je njemu sakrivio. Kaže joj i to, da je grof odlučio da se njezina djeca odhranjuju s njegovom, i on svu brigu da na sebe preuzima. Dok je tako Jelka pripoviedala, uhvatio se i sumrak a vani zahladilo djeca ne bijahu se jošte vratila; s toga skočila Jelka da zovne Slavka i braću. Ovaj čas doći ćemo

pustite nas jošte samo pet časova ni trenutka više. —

Kad se vratila u sobu, zače opet Jelka: Kad bi ti, majčice znala bila, kakova me sudbina čekala u tetkinoj kući, ti me za cielo ne bi onamo odpremila, a niti bi te na to gospodin župnik bio svjetovao. Pa ipak koliko bilo gorkih časova, oni su prošli, koliko bilo skušnja i progona, i to je minulo, a dobri je Bog sve to okrenuo na moje dobro, a i na dobro svih nas. Divni li su putevi Božje providnosti! —

— Da da i danas se obistinilo, što sam vam, gospojo, prekjučer kazao: gdje je nužda najviša, pomoć je Božja najbliža. Danas jošte razbijali smo si glavu o Vladkovoj školi, a sad je već ovo pitanje i preko našega očekivanja riešeno. Oprostite, ja polazim kući; nastaje noć.

— Hvala vam za pohod, gospodine župniče, al bih vas liepo molila, da biste izvolili jošte sutra prije podne doći ovamo. Nije to baš u redu, da vas ja ovamo mučim, ali vi ste mi obrekli biti savjetnik, a vaš savjet rada bi u nekoj stvari čula, jer sutra po podne odlazim.

— Drage volje, odvrati župnik. Lahku noć! I župnik ode.

— Slavko! Slavko! poviknu Jelka, pet časova je minulo, a vas još nema.

— Jošte pet, moljaše Slavko!

Niti časa, odvrati Jelka, već je noć, a i zahladilo je; moglo bi vam naškoditi. Na tu odrešitu Jelkinu rieč sakupi se sva mala četa u sobu. Stana im dala malo večerati, pa onda pošla djeca na počinak.

Stana i Jelka imale si mnogo toga pripoviedati o prošlih vremenih, a još više o budućnosti. Ova jim se sada prikazivala vedrija i jasnija. — Meni ti, Jelko, i nije baš mnogo stalo do mene, reče Stana, jer sam već privikla patnjam i stradanju, koliko mi je više za djecu, kojim treba dobra uzgoja, kojega im ja u sadanjih prilikah ne bi bila mogla dati. Vladko, komu će biti devet godina, kako me uvjerava župnik, darovit je dječko, dobro mu je srdce, a bistar um. Oko njega trudio se domaći orguljaš, te ga u toliko usposobio, da će moći s uspjehom i dalje napredovati. Ja sam mu vrlo zahvalna, i rada bih mu tu zahvalnost činom pokazati, jer i on živi mal ne od tudje milosti i od naroda, koji ga za njegove usluge barem donekle podpomaže. Ali ja toj želji ne mogu zadovoliti.

— Možebiti bi se ipak dalo, prihvati Jelka. Mi ćemo se medjutim o tom sutra sa župnikom razgovarati, a ti ne ćeš imati ništa proti momu predlogu.

— A taj bi bio, upita znalično majka?

— Vidiš, preuze Jelka, ti ćeš s djecom u Borovac. Ondje ćemo biti obskrbljeni svi. Ove nam kućarice u Jelkovcu ne će trebati, a nije ni nužde, da ju prodajemo. Ona je jedini ostatak privrede pokojnoga nam otca u Borovcu; ne vriedi puno, ali je udobno uredjena. Ja mislim, da bismo mi tu kuću na bezplatno uživanje ustupili tomu čovjeku, on i onako plaća najamninu u seljačkoj kući. Je li ti pravo, majko?

— Dakako ja pristajem na to. Premda mislim, da je on ni ne bi trebao, pošto se je preselio u crkvenu kuću, a ondje mu je obćina dala u ime

orguljanja bezplatan stan. No mi ćemo pitati župnika, što on o tom misli.

Dok se ovako snovalo i razgovaralo, prolazilo vrieme, i kazalo na uri, što je na stieni visila, pokazivalo dvanaest. Kasno je, rekoše obje, i podjoše na počinak. Odkako je Stana u Jelkovcu, bijaše to prva noć, što je zadovoljna i mirna srdca legla na počinak, pomoliv se dragomu Bogu zajedno sa kćerkom i zahvaliv mu na dobroti, što jih je ovako na čudesni način nevolje izbavio.

Kad se jutrom probudile, već se sunce uprlo svojimi zlatnimi traci na prozore. Preko običaja zakasnismo, rekoše obje; predugo smo sinoć naklapale. Dječaci su se već od davna probudili i stali žamoriti, skačući po podu i po postelji. Slavku to godilo, jer se prvi put mogao onako po volji i neprisiljeno kretati. Siromaška kuća uboge udovice svidjala mu se, te nije ni opazio razlike izmedju svoje postelje i sobe u Borovcu i ove u siromašnom zabitnom selu. Jelka ustala, obukla se i uzela Slavka oblačiti i umivati. Kad ga posvema opremila i počešljala onako po gospodsku, rekla mu: Zahvali se dragomu Bogu, što si sretno noć prospavao i preporuči mu se, da te čuva i ovaj dan. — Hoću, Jelko, ali daj i ti samnom. E dakako — odvrati ona, te se ujedno glasno razgovietno pomoliše Bogu. Slavko je već bio priučen na to, da netko š njime moli, i to ili majka ili uzgojiteljica Tereza.

U to Stana uredila ostalu trojicu: Vladka, Janka i Evicu.

Kad bijahu svi gotovi i sobe pospremljene, donesu kuhana mlieka i kruha, te se okriepiše.

— A sad, djeco, reći će Stana pospremajuć stol, poći ćemo u crkvu, da se pomolimo Bogu. Župnik običaje služiti u osam sati, dospjeti ćemo na vrieme.

Župa u Jelkovcu bila malena, a prema njoj i crkva bila tiesna i malena; u njoj bila tri žrtvenika. U crkvi nije bilo bogata nakita i nareda, al što je bilo, bilo je čisto i uredno. Glavni žrtvenik bio blaženoj djevici Mariji posvećen. Slika bijaše umjetna; poklonio ju Jelkovački vlastelin crkvi, kao uspomenu i zagovor, što je u Turskom ratu dobivenu ranu sretno prebolio. — Slika bila velika u liepom drvenom okviru. Umjetnik je vještom četkicom Marijinu licu utisnuo nebesku dobrotu i blagost. Držeć na krilu božansko diete, uprla oči pune ljubavi i milosrdja u pobožan pred nogama joj klečeći narod. Kod tog žrtvenika svaki put bi i uboga stana dobijala snage i utjehe za daljne priegaranje i borbu. Ta blaga majka Božja, pak milo se smiešeće djetešce, kao da joj govorilo rieči sv. Bernarda: Stano! nitko nije jošte bio ostavljen, koji se je materi Božjoj utekao. I ovaj put klečeć pred žrtvenikom, duboko tronuta Stana uprla oči prečistoj Bogorodici u lice, poluglasno šaptaše molitvicu: „Zdravo kraljice, majko milosrdja, živote, slasti i ufanje naše!“ — U slične misle uronjena moljaše i Jelka; dočim djeca pomoliv se malko, poustajaše te stadoše razgledavati po crkvi i po ostalih žrtvenicih. U to zazvoni, i župnik pristupi k žrtveniku. Majka i Jelka sjednu u klecalo, pribrav oko sebe malenu čeljad.

Poslije svete mise ostadoše neko vrieme u crkvi, kan da se š njom opraštaju možda za uvieke. Na rastanku svaka nam je stvar dvojako mila, koja

nas sjeća bud sretnih, bud nesretnih ,proživljelih časova. Kad su izašle, nadjoše pred crkvom župnika sa starim orguljašem. Bio to sied dobroćudan starac, koji sa svojom sudbinom posvema zadovoljan bio uviek vedra čela i vesela lica. Ovaj put opažala se i na njemu neka promjena. Oči kan da mu se zamaglile, a čelo stisnulo u nabore Slušao župnika i uzdahnuo, prošapnuv, kad je i to moralo nadoći, nek se puni volja Božja; za dugo ne će trajati; ja sam se grobu već prilično primaknuo.

Kad su ovi izašli iz crkve, prekinuše razgovor. Župnik uzev Slavka za ruku stade mu pokazivati krasan vidik prema Zagrebu, podno kojeg opažala se srebropjena Sava, kako se vijuga u raznovrstnih zavojih. Pokazao mu zatim sa sjevera Medved grad kako se ruševina koči na visokih grebenih. Nad Medved gradom uzdigla se visočina, koju narod Šljemenom zove, odkuda se otvara bajan vidik na liepo Zagorje, a i daleko na zapad i iztok.

Podjoše svi zajedno k Staninoj kući. Orguljaš htjede, da se od njih odieli, ali ga župnik povukao sa sobom. — Došav kući, djeca se izgubila u vrtu; Stana pošla u kuhinju, a Jelka sa župnikom i starim orguljašem u sobu.

— Ti si me zamolila jučer, da dodjem do vas. Evo me, ja stojim na službu.

— Jelka će na to najprije starcu orguljašu: Vi ste nam, vriedni starče, u našoj nuždi veliku uslugu i ljubav učinili, koje vam ne možemo naplatiti. Vi ste se trudili oko Vladka, te ga obučavali i pripravili za daljne nauke.

— Ne govorite o tom, draga gospodično. Ima li u tom zasluge, zasluga je gospodina župnika; ja sam samo po koje zrnce doprinosio, koje je,

kako se nadam, palo u dobru zemlju, a i ja sam si tim prikraćivao vrieme. Drago mi je, što sam vam mogao biti na uslugi. — Danas — danas, zategnu starac, ne bih vam više te ljubavi mogao učiniti.

— Naš je starina — prihvati župnik — onemogao, te mu je i glas u pjevanju sve to slabiji, a naš sviet do pjevanja puno drži; s toga su župljani pod rukom kopali proti njemu, da ga iztisnu i da drugog mladjeg dobiju. Radiše to i nepitajuć mene, koji bi u tom prvu rieč morao imati. Jućer na večer, kad sam se od vas vratio, našao sam odluku na njega, kojom se rješava službe orguljaške, a imenuje drugi, koji će već buduće nedjelje tu službu preuzeti. Za orguljaša opredieljen je stan u crkvenoj kući; a kad novi dodje, naravno je, da se stari mora ugnuti.

— A ne bi li se dalo tomu pomoći? zapita Jelka.

— Žalibože ne bi; jer je starcu prijatelju ta služba u istinu tegotna, pak kad bi i ustao prot toj odluci, ne bi uspio. Jedino mogla bi se zamoliti kakova podpora, a tu bi morao dati narod pak kako ja znam, protivio bi se tomu.

— Što dakle namjeravate sada? obrati se Jelka opeta orguljašu.

— Znam li ja? odvrati ovaj, komu je već ta razgovor postajao neugodan. Poći ću u svoju za drugu, tamo u Pokupje. Ona će me morati primiti ako me i ne će rado gledati; jer jim ne buden mogao koristiti. Nu nadam se, da im ne ću dug biti na nepriliku; oslabio sam već posvema.

— Vriedni pošteni starče! preuze nekom va trom Jelka, vaše poštene kosti nisu zaslužile, da

se potucaju po svietu, prije nego li legnu na vječni počinak. Vi ste ovdje svoju mladost proživili, vi možete ovdje mirno dočekati i posljednji dan svoga života. Nam se Bog smilovao. Mi imademo opet mjesto u Borovcu, te ćemo Jelkovac ostaviti. — Pogledajte si ovu kuću; nije Bog zna kakova, ali je dobro uredjena za miran i spokojan život. Imade ovdje i liepo uredjen vrt. — Evo ovu kuću, ovaj vrtić ostaviti ćemo vam na uživanje. Imademo i kravu, i te nam u Borovcu ne treba; imademo i pokućtva, kojega ne ćemo sobom premiti. Pak evo ovu cielu kuću sa svim, što se u njoj nalazi, ostavljamo vam, dok ste živi, a po smrti i onako ničega vam više ne treba. U toj kući nas je petorica mogla živiti, moći ćete i vi. — I to je ono za što sam željela savjet čuti gospodina župnika; nu to se je evo samo po sebi riešilo.

Starac nije vjerovao, da li je to istina, što je čuo, i da ne bude poznavao u dušu ovu obitelj, držao bi to za nedostojnu šalu; ali ovako tronut sa suzom u upalom oku, hoće da obuhvati Jelkinu ruku i poljubi, što ona odkloni. Uzdahnu i protisnu kroz usta: Hvala vam i plaća od Boga, od mene je ne možete očekivati.

— I ne treba da očekivamo, odvrati Jelka; vi ste nas već prije zadužili, nego li smo i slutiti mogli, da bi vam se ikad mogli odužiti.

— Pristaje li i gospoja majka? zapita zabrinuto starac.

— Nemajte brige, ta ja ne bih ni krajcarom razpolagala bez njezine privole; no evo majka će vam i sama isto kazati. Što ne, majčice? — obrati se Jelka — prema njoj, kad je unišla u sobu.

— S veseljem pristajem — odgovori Stana — ta to je upravo moja želja, da se odužim barem donekle vam za vašu veliku ljubav.

— Vi ćete, gospodine učitelju, — nastavi Jelka — već u četvrtak moći taj stan preuzeti; jer će majka u sriedu odići.

Župnik je taj plemeniti naum odobrio i blagoslovio. Sad prije rastanka molim liepo gospodu, da ostanu kod našeg siromaškog ručka, koji će biti brzo gotov, pozva ih Stana. — Obojica ostaše š njima.

Poslije objeda podje Jelka jošte na osamljeni grob svoga dragoga otca, i pomoli se toplo za pokoj njegove plemenite duše. Dobri joj pokojni otac, ako joj nije ostavio bogate baštine, ostavio joj je čisto i neokaljano ime, a tomu imenu imade zahvaliti ovaj sretni preokret na bolje. — Š njome podjoše Slavko i brat joj Vlatko.

Jelkovačko groblje bilo kakova slaba četvrt sata izvan sela na sjevernoj strani, podno Medvedgradskomu gorju. Bilo maleno; jer je i župa bila malena, sačinjavalo četvero kut, ogradjen živicom, koja bi se svake godine snažila i prisjecala. — U sred groblja bio velik križ od kamena; a od njega prema sjevernoj i južnoj strani nizali se redovi grobova, sredinom išao širok puteljak, posipan smrvljenim gorskim kamenom. Brankov grob bio sa sjeverne strane u prikrajku. Grobovi bijahu humci sa drvenimi križevi, kojih je već sa starijih grobova nestalo. I na Brankovu grobu bijaše drven križ; ali u redu držan, na kom se i danas posve razgovietno mogao pročitati nadpis; nad grobom bijaše uredjena gredica obrubljena sitnim vrbovim šibaljem. Na gredici bio maleni cvietnjak birana cvieća, što su ga zasadile i njegovale brižne ruke

tugujuće žene i dječice. Vidio si iz daleka, da je nad tim grobom iskrena ljubav svoja krila razkrilila. Jelka opazi, da su u njegovanju cvieća na otčevu grobu njezine ruke zamienile materinje. Položiv vienac svježa cvieća na drveni križ klekne i moljaše se pobožno, a vrele suze obarahu joj se niz obraze. — I Slavko i Vladko kleknuše na grob i šaptahu ustima molitvicu. Ustavši uze grudicu zemlje sa otčeva groba, i sahrani ju pomno u džep od oprave. Slavko ju zažalno zapita: Zašto si tako plakala? Jelka mu ručicom prodje preko glave i odvrati turobno: Slavko! ti imaš dobroga plemenitoga otca, dobru i plemenitu majku; ti jih ljubiš i slušaš, jer si dobro diete. Da nesrećom, što ne dao dobri Bog, izgubiješ bud otca bud majku; ne bi li jim ti suzami natopio grob za znak sinovske ljubavi i zahvalnosti? Bi doista. Vidiš i ja sam imala otca; bio mi je dobar i ljubezan, izgubila sam ga, a mrtvo mu tielo krije ovdje ova hladna zemljica, na kojoj sam klečala i molila za njegovu dušu, da ju dobri Bog pomiluje.

Vratiše se s groblja, Martin već čekao s kočijom pred kućom. Jelka se s majkom izljubila i pošla da sjedne u kočiju. A Slavko zapita Jelku: Zar ćemo sami? Moja majka za stalno očekuje, da će i tvoja majka i tvoja braća doći, zar ne idu i oni s nama?

— Sada ne, odvrati Jelka; jer imade još posla, koji treba prije urediti. Oni će posutra; do onda biti će sve uredjeno.

— Ali Vladko mogao bi s nama. Daj dozvoli Vladku, da ide s nama.

Jelka nekoliko rieči izmienila s majkom, koja na to zaogrnuv Vladka pusti ga, da podje sa se-

strom. Tada sve troje sjelo u kočiju. S Bogom majko, domahnu Jelka, do vidjenja u četvrtak na večer.

— Do vidjenja, odvrati majka, ako bude Božja volja. Janko i Evica zaplakali za sestrom i bratom. Majka jih tješila, da će se za dva dana opet sastati, a da se ne će više rastajati. — Martin zamahnu bičem i kočija odjuri brzim kasom put Zagreba, a odanle put Borovca. Stana gledala za njima, otiruć si rubcem suze s očiju, dok se nisu s vida posve izgubili.

Dan je bio liep, a put dobar, za tri sata bijahu u Borovcu. Uprav je zamračilo, a na kapelici naviestilo zvono večernju Zdravu Mariju. Grof jih sa svojom obitelju pred gradom dočekao. Prvi s kola skočio Slavko, priskočiv k otcu i majci; za njim izašla Jelka, vodeć Vladka za ruku. Grof zapita: A gdje ti je majka?

— Majka vam ljubi ruke — reče Jelka — hvali za vašu dobrotu. Danas nije mogla s nama; jer imade još nekoje poslove obaviti, ali je liepo molila, da biste imali dobrotu poslati po nju prekosutra.

— No mislio sam si, da ne će namah moći doći. Pa dobro prekosutra poslati ćemo po nju. — A to ti je brat, zapita dalje grof, primiv Vladka za ruku.

— Jest, vaša milosti. No jesi li barem poljubio ruku?

— Jesam, jesam, odgovori Vladko, što su i drugi potvrdili. — A sad djeco podjimo u dvoranu.

Vladko se u brzo spoznao i udomaćio. Jelka pripoviedala, kako je našla majku u Jelkovcu. U

razgovoru prošlo vrieme, prošla večera, i pošli na počinak.

Za dva dana prispjela i Stana s djecom; bilo joj nekako čudno pri srdcu, kad se je približavala Borovcu. Davne neugodne uspomene lebdile joj pred očima.

Grof i grofica primiše ju prijazno; odrediše stan u samom gradu u prizemlju zajedno s djecom, dočim se Jelka kod njih uz njihovu djecu nastanila. Stani se povjerilo cielo nutarnje gospodarstvo, i nadzor nad kućnom služinčadi. To joj je zanimanje bilo po volji. — No blagovali su svi zajedno u gornjoj dvorani.

* * *

Već odulje vrieme mučiše se grof i sin mu Pavao, kako bi zamršene i neuredjene račune vlastelinske uredili. Iz netočnih bilježaka nije se dalo razabrati, kako upravo stoji vlastelinska imovina. — Gjuline privatne bilježnice, koji je on u hitnji u svom pisaćem stolu ostavio, izjašnjavale su što šta; ali su ujedno pokazivale duboki jaz, u koji bi se vlastelinstvo pod konac konca stropoštalo, da mu se ne bude jošte u zadnjem času u trag ušlo. Pronašlo se, da je Gjula od vlastelinskoga dobra Borovačkog i poveće skupine oranica i livada razprodavao. Te je valjalo opet izkupiti. — Pronašlo se, da je u posljednje dvie godine priroda bilo prodano za 20.000 forinti, dočim u knjizi računa nije bio o tom ni krajcar unesen. — Pronašlo sa, da su regalna prava dana u zakup nosila priličnu svotu od deset hiljada, dočim nije u računih ni polovina izkazana. — U knjigah bilo je više

seljaka zabilježeno, kao da duguju kojekakve daće, a ovi se namirami izkazali, da ne duguju ništa.

Koliko se već iz ovoga moglo razabrati, upravitelj Gjula prevario je vlastelinstvo najmanje za 70000 forinti. Medju Gjulinimi spisi u pisaćem stolu našlo se i jedno Brankovo pismo. U tom pismu piše Branko, da on ne može odgovarati za blagajnu, pošto sam upravitelj bez njegova znanja prima i izdaje novac. Opaža se — kaže Branko — dalje nekakav tajinstveni postupak u svoj upravi: čudno se upravlja novcem, računi se ne vode točno, on da ne smije ni do knjiga, ni do blagajne, s kmetovi se postupa nepravedno. Na posljedku grozi se Branko u listu, da će sve to javiti grofu u Švajcarsku. Još su se dva Brankova pisma na grofa u Švajcarskoj našla, do duše poderana, ali se ipak iz njih dao smisao razabrati. U prvom javlja on grofu cielo gospodarstveno stanje i kruto pašovanje Gjulino, a u drugom moli Branko grofa, neka ga ne odpušta iz službe; jer on nije ništa kriv. Oba ova pisma uhvatio je upravitelj.

I gospoštinski odvjetnik imao je pune ruke posla, dok je riešio i uredio sve zamršaje izmedju kmetova i vlastelinstva.

Sve gospodarstvo preuzeo sam grof u ruke. Više činovnika odpustio; jer se dokazalo, da su sa upraviteljem u jednu tikvu puhali.

Uz neumoran rad starog i mladog grofa, te gospoštinskog odvjetnika pošlo je za rukom gospodarstvo navrnuti u pravu kolotečinu.

I u Borovcu nastao nov život uz stare običaje i stare gospodare. One brazgotine, što jih surova ruka bezdušnog upravitelja usjekla u živo tielo kmetu Borovačkomu, izgladio je sam gospodar dlie-

tom vješta naimara. Led nepovjerenja bio probijen te je kmet opet stao štovati i ljubiti svoga gospodara.

Grof zabavljen prostranim gospodarstvom nije mogao toliko brige posvećivati obiteljskomu životu, kao što je to činio u Švajcarskoj; no to je savjestno činila plemenita grofica. Njezin život, njezin sviet bijaše njezina obitelj, ona se u krugu svoje obitelji ćutila najsretnijom. Kad bi ju tko zapitao, što joj je najdraže? ili u čem je njezino blago, ona bi bez sumnje odgovorila, da su joj djeca najveće blago, uz njezina supruga. Jelka joj znatno pomagala, te bila Terezi desna ruka. Vladko brat Jelkin, pak mali Slavko bili nekako suvrstnici, te mogli zajednički učiti. Minka, Evica i Janko opeta vršnjaci primahu posebice obuku. Naravno da na sve nije dospievala Tereza, kako bi htjela; zato odlučiše uzeti vješta, ali i čedna učitelja, koji bi obučavao oba dječaka. Bilo je to zbilja plemenito od grofovske obitelji, što su rado dali poučavati Jelkinu braću sa svojom djecom.

Jelica u vrieme dokolice prionula uz nauku, uzela učiti Franceski jezik. Tereza ju uvjeravala, da će ga za kratko i bez velika napora naučiti. S Terezom čitala Franceski, i tako se priučavala pravilnu izgovoru. U svom obćenju držala se čedno i skromno; držeći, da bi bilo drzko i preuzetno, htjeti biti ravnom grofovoj obitelji. A baš ta čednost i sukromnost učinila ju ljubimicom grofa i grofice, a Slavko i Minka bili najsretniji, kad jim je Jelka pripoviedala koju od pripoviesti, što jih bješe od svoga pokojnoga otca naučila.

Pavao se sav posvetio gospodarstvu. Za objeda ili večera i za dokolice rado boravio u obitelji, bio

razgovoran i ljubezan. Pavao je takodjer volio Jelku. Nekom zgodom zagleda se u njeno modro oko, i nazrie u njem novi sviet. Taj pogled rodi u srcu njegovu neko milo, ugodno čuvstvo. Poslije bi se čisto bojao u te oči često zagledati.

Jelka kan da nije toga ni opazila. Njezino držanje bijaše uviek naravno, čedno i umiljato. — Grofica se tim laglje mogla posvetiti svojoj obitelji pošto je cielo nutarnje gospodarstvo povjerila vještim i pouzdanim Staninim rukama. Stana znala i umjela u smjeru i duhu grofičinu upravljati kućom. Služinčad postajala povjerljivija i pouzdanija, osjećajuć se nekako po domaću u grofovoj kući. I kmet je s pouzdanjem u grad dolazio, znajući, da ga ne će psi izćerati. Stana opet stala prikupljati okolo sebe seljačku žensku čeljad po večerah na prelo, u koju bi svrhu opredieljena bila velika zbornica. Grofica često medju njih zalazila, te jim razgovorom i poukom nastojala oplemeniti duh i srdce. — Uz prelo učile bi djevojke, kako se šije, veze i plete. Te bi djevojke vlastelinstva Borovačkog bile vješte i sposobne svakomu poslu. — Stana jih poučavala u kuhanju i priučavala redu i čistoći, učila jih kako će barem najobičnija jela znati valjano priugotoviti; bude li u kući bolestno čeljade, znati će mu snaha, žena ili kućanica priugotoviti valjanu juhu.

Bijaše u drugoj polovici mjeseca prosinca, Božić bijaše na domaku; a to je opet iza devet godina prvi put, što će ga gospoštija proslaviti u Borovcu. — Pa kao što je taj blagdan u narodu najmiliji, to je ovaj put želio i grof, da se ovi blagdani onako po domaću i narodnim običajem proslave.

Sad će se na slaviti uspomena rodjenja Kristova, te vječne nepromjenljive ljubavi, pak je hotio, da se ona i seljaka i kmeta dojmi, te da bude jednom karikom više, koja će ga spajati s njegovim narodom. — Da svoju namisao izvede, dogovori se on s groficom i sa Stanom, kako bi sa narodom skupa što ljepše proveli Božićne blagdane.

Stani napisao župnik imena najboljih mladića i najčestitijih djevojaka u vlastelinstvu, te se je za svakoga po želji grofičinoj nabavilo darova liepih prema njihovoj potrebi. Nabavilo se djevojkam gjerdana od fina crvena koralja, što se držalo najljepšim uresom i za imućnije djevojke i žene. Djevojku pod prstenom bilo je stid, ako joj nije vrata djevojačkoga resio taj nakit. Nadariše i nekoliko siromaških obitelji kolači, pečenkom i novcem. Napokon grof po svom odvjetniku dao načiniti pisma, kojimi se popravljaju kmetovom po upravitelju učinjene nepravde, te jim se uzete čestice zemljišta vraćaju.

Velika zbornica — najprostranija dvorana u gradu, uredi se za božićnu proslavu. Stiene se izkitile bršljanom i zimzelenom, a u sredini pročelne stiene namjestio se liep Betlehem sa štalicom. — Bijaše to velika liepa radnja, zauzimajuć u objamu prostor od dva hvata. Bili na njoj likovi pastira, životinja, bilina izradjeni u primjerenoj veličini, da su se i iz daleka lahko razabirali. U štalici bijahu smještene jaslice, kraj kojih izticala se prilika prečiste Bogorodice s jedne strane, a s druge prilika sv. Josipa. S obje strane Betlehema bjehu dva božićna drva liepo okićena. Kraj toga sa svake strane bijaše smješten poveći stol sa raznimi darovi za

mužku i žensku mladež sa oznakom imena, komu koji dar pripada.

I one godine pao Božić u pun mjesec. Vrieme bilo liepo. Narav se doduše zaodjela snježnom bjelinom; inje se caklilo na drvlju i grmlju poput sitna bisera na bliedom svjetlu mjesečevu. Zima bila osjetljiva, pod nogama škripao snieg, ali je to upravo godilo i prijalo mladomu svietu. Na badnjak pohrliše ciele čete u Borovački grad, veselu mladež obojega spola pratilo iz svakoga sela po više žena i mužkaraca.

Već prije sedam sati stao žamor mladoga svieta oko Borovca. Točno u sedam sati otvoriše se vrata od dvorane. Dvorana sva sjala od tisuće sitnih voštanica, kojih se svjetlo odrazavaše o zlatnih zvjezdicah, što su izpod zelenila na stienah svjetlucale. Još bajniji bijaše pogled na Betlehem, koji je u polutami utonuo, dočim se dalje od grada u po dno briega izvila štalica plivajuća u moru svjećica. Nad štalicom lepršahu u zraku angjeli. Sve te to moglo duhom prenieti u daleki iztok, te ti u ušima kan da zuje romoneći zvukovi angjeoske pjesme „Slava Bogu Višnjemu, a mir ljudem po njemu“.

Sva grofova obitelj dodje u dvoranu, uz koju bijahu i Stanina djeca. Mališi potiskivali se napried, a u zadku zauzeše mjesto grof i grofica i Pavao, Jelka s Terezom zauzela mjesto u prikrajku, odkale bio liep pregled cielom prostranom dvoranom.

Grof dade znak i u dvoranu nagrnu djeca i mladež, a i odrasliji. Ušavši u dvoranu razkolače svi oči. Sve to bijaše za njih nešto nova, nečuvena i nevidjena; ali svakomu se napokon zaustaviše oči na Betlehemskoj štalici. Kad se mladež ponamje-

stila i umirila, zapjevaše u zadku s lieve strane za ovu zgodu uvježbani seoski pjevači „Djetešce je porodjeno, u jaslica je položeno“, kojim odzvanjaše sa suprotne strane radostan odjek, „Isus srčeni, Bože moj, srce li dajem da bum tvoj“. Za ovom sliedila je obična božićna pjesma: „Narodi se kralj nebeski“.

Tada stupi župnik u sredinu i liepom besjedom raztumači mladeži značenje sv. božić-dana, te završi ovako:

Od ono doba nastao liepi običaj, da se prigodom božićnih blagdana sjećaju roditelji svoje djece, gospodari svojih ukućana, a gospoštija svojih kmetova, pružajuć jim znakove svoje dobre volje i ljubavi. — Pak i vaš plemeniti gospodar i vlastelin grof Borovački, hoće, da vas ovu svetu večer nadari. On evo uresi dvoranu, koja vas sjeća ljubavi i dobrote Božje, pak i plemenštine srdca vašeg gospodara. Plemeniti grof priredio vam liepih darova, koji će vas ugodno sjećati i u kašnijih godinah na ovaj dan. Ja ću vam jih evo podieliti, a vi ćete se za njih zahvaliti i pomoliti Bogu, za dug i sretan život svoga vlastelina i ciele njegove plemenite obitelji.“

Sada poče župnik redom pozivati one, koji bijahu zabilježeni za darove. Svakomu je srce živo kucalo, kad je stupio napred, a u oku zacaklila mu suza zahvalnica, kad je u ruke primio namienjen si dar. Najljepše darove dobile su djevojke, primivši liepe gjerdane od finih koralja. Mnogo tih gjerdana nalazi se i danas u gdjekojih obiteljih, te prelaze od koljena do koljena, kao dragocjena uspomena na gospoštiju Borovačku. Djevojke su poljubile ruke svojoj velikoj dobrotvorki grofici Boro-

vačkoj, koja je bdila nad uzgojem i ponašanjem seoskih djevojaka, želeći da budu danas sutra čestite majke i valjane kućanice. Na posljedku bjehu pozvani oni seljaci, kojim je bio upravitelj nepravdu učinio, te jim se predala pisma, kojimi jim se vraćaju uzete zemlje. — To je trajało cieli sat. — Tada se narod veseo razišao svojim kućam. A grofovska obitelj ušla u svoju obiteljsku dvoranu, gdje su takodjer bile jaslice i božićno drvo s darovi za njih. Svaki je dobio po kakav dar. Jelka je dobila od zlata vještački izradjen znak vjere, ufanja i ljubavi na zlatnoj verižici. Tako je u veselju, pjevanju i igri sprovela ciela obitelj do polnoći, a tada išla na počinak. Družina je o polnoći pošla sva k polnoćnici osim dvojice, koji su pripazili staje i dvor. Na Božić odveze se sva grofovska obitelj k podnevnoj misi, jer se nije taj dan služila sveta misa u njihovoj kapeli. — Prvi dan Božića prošao tiho mirno u obiteljskom krugu i u domaćih zabavah. Nu za drugi dan Božića, na koji je bio i grofov god, očekivali su prijatelja i gostiju iz okolice. Borovački nisu doduše tražili mnogo društva ni zabava, ali jih nisu ni odbijali. Sa nekimi starimi obiteljmi prijateljevahu odavna, a s nekimi su bili i u rodu. Medju ove spadahu i grofovi Ratkaji iz Zagorja, pa su te takodjer na Stjepanje očekivali. Taj dan bila je za cielu obitelj i kuću služba Božja u domaćoj kapeli.

Grofici je bilo drago, što će i Ratkajska obitelj doći, i to s više razloga. Ratkaji bijahu u daljnom rodbinstvu sa obitelju Orovićkom, od koje je ona potjecala, te si tako bijahu nekakav rod. Ratkaji bijahu ugledni članovi Hrvatskoga plemstva, iztičući se osobitimi vrlinami, s kojih bijahu paženi

i gore na dvoru, i obljubljeni u narodu. No za groficu bilo najvažnije to, što je sadanji Ratkaj imao kćer za udaju osamnaest godišnju Malvinu, koju su hvalili isto tako s njezinih duševnih vrlina, kao što i sa izvanredne tjelesne ljepote. Tako si grofica mislila: to bi bila možda žena za njena sina Pavla; dobro je dakle, da se i Pavao s Malvinom pobliže spozna. Pa ona to i mužu si saobći, što joj ovaj odobri.

Stjepanje osvane vedro, ali dosta studeno; nebo bilo čisto kao ribje oko. Poslije zajutraka primao grof čestitke. Primao jih veseo, znajući, da dolaze iz iskrenih srdaca. Svakomu kazao po nekoliko rieči i sa svakim se prijateljski izrukovao. — Kad se i to svršilo, i u dvorani ostali sami: grof i grofica sa Pavlom, reći će mu otac: Sinko! mi smo posao uredili, a ti si pri tom pokazao i srdca i vještine, što ti na čast služi. Pokazao si, da si već vrstan i samostalan gospodar biti. Ima ti dvadeset i pet godina, a to je doba, u kojoj čovjek može misliti na samostalni položaj, na vlastito ognjište. Treba ti samo drugarice, a drugo sve će sé samo po sebi udesiti. Danas doći će nam u goste grof Ratkaj sa obitelju. S njime će doći i kćerka njihova Malvina. Ti se je valjda sjećaš, jer smo se na povratku u domovinu š njome sreli u Rogatačkoj kiselici. Ja ti preporučujem, da ju danas zabavljaš. Možda ti se djevojka svidi, a i ti njoj, pak bi mogla biti . . . . tu prekinu; jer je upravo unišla Jelka i najavi, da su se gospoda u četveropréžnih kočijah dovezla. Biti će Ratkajski, doda grof, te reče sinu: Podji pred njih i dovedi ih gore. To se sve tako brzo slučilo, da Pavlu nije ni preostalo vremena, da razmišlja o otčevu savjetu.

Bijahu Ratkajski: stari Laci sa ženom si i sa kćerkom Malvinom. Malvina bijaše zbilja liepa djevojka, koja se ugodno dojimala svačijeg oka. Sastanak bijaše iskren i srdačan: stari se izljubiše i izgrliše, a mladji si pružiše ruke. Iza njih dovezlo se gostiju jošte na dvie kočije.

Udarilo je 11 sati, a sva gospoda podju s cielom gospoštijom u kapelicu k misi. U kapelici bijahu klupe za gospodu crvenim damastom pokrivene. U prvih klupah zauzeše mjesto gospodje s djecom, a za njimi gospoda.

Poslije službe Božje gosti se sakupili opet u dvorani, gdje se prostro bogati stol sa biranim dragocjenim posudjem. Bivalo to riedko u Borovcu, ali kad je bivalo, bivalo je upravo veličajno i sjajno. Jela bijaše na izbor, ali po Hrvatski priugotovljenih, gdje nije smjelo ni kiselo zelje izostati, pilo se vino birano; ali priraslo u domaćem vinogradu, da mu ne bi ni Francez, ni Niemac mogao prigovoriti. Društvo bilo dobre volje. K tomu je mnogo doprinesao domaći župnik, koji je na molbu grofovu ravnao stolom. Prvu zdravicu nazdravi župnik samome svečaru, kojoj se sav stol jednoglasno odazvao, a popratilo ju gruvanje mužara iz perivoja. Iza kako se domaćin zahvalio, zaredale su zdravice stranim pridošlim gostom, koji se sjetiše današnjeg svečara. Na posljedku ustade sam domaćin očito razdragan, te s punom čašom najbolje rumenike, zahvali se svojim čestitarom i ujedno nazdravi medjusobnomu iskrenomu prijateljstvu. Njegove rieči razpališe društvo ko mala iskra barut, te se cielo društvo maši čaša i izkapi ih do kapi.

Kad se objed svršio, a zdravice se nazdravile, pozva domaćin goste na sklizalište, koje je za taj dan dao liepo izgladiti i urediti na domaćem ribnjaku u perivoju. Grof je to vidio u Švajcarskoj pa je i on htio, da takova nešta uvede kod kuće tim više, što se je i onako u njegovu ribnjaku okolišna seljačka mladež rado sklizala. Tako se je i danas dobrahno seljačke mladeži sakupilo oko ribnjaka. Domaćinovu pozivu odazvalo se družtvo te ogrnuvši se ovaj plaštem, onaj kabanicom, izidjoše u perivoj na sklizalište.

Jelka ostala sama, akoprem ju je Slavko vukao sa sobom. Ona bila nekako nujna i sjetna, a sama nije znala zašto. Povukla se u svoju sobu, uzela knjigu, i stala po njoj listati. Udubla se opet u misli, a ovako zamišljena nije ni opazila, da se vrata otvorila i netko u sobu stupio i istom kad je za dva koraka prema njoj koraknuo, prenu se, digne glavu; opazi pred sobom Pavla. Ne malo se smete, zagledav njega sama. Kada se ne bi bila bojala, da će ga uvriediti, s mjesta bi bila umakla iz sobe. Sabere se i ustane, da čuje, što će joj kazati. Ona se u obće š njim vrlo riedko i to vrlo na kratko razgovarala.

— Mislio sam, zače Pavao ponešto nesigurno, da ste sa družtvom na sklizalištu.

— Meni je ugodnije ovdje u samoći; vi tražite majku, ona je pošla s Ratkajskievimi i s ostalim družtvom u perivoj; ako želite na samu s njom razgovarati, ja ću skočiti dolje i kazati joj to. I Jelka segne za ogrtačem, da se ogrnu; to joj se činila najbolja zgoda, kako će se ukloniti.

— Jelko, opet će Pavao, ne idite nikamo, ja bih rad s vami dvie tri prigovoriti; to i onako riedko biva, kan da smo si posvema tudji.

Što zapoviedate, gospodine grofe, ja slušam, posve će ozbiljno i mirno Jelka.

Vam ja ništa ne zapoviedam, nego bih želio, da me dva tri časka saslušate. — Jelka ne odgovori ništa, ali je postajala sve to nemirnija i plahija. Grof započe: Danas mi je otac očitovao želju, da se ženim, a mislim, da je u tom i majka š njim iste misli.

Ja sam odlučio njihovoj želji zadovoljiti no pod uvjet, da si izaberem za ženu onu, koju ja volim.

— No dobri vaši roditelji ne će se za cielo opirati vašemu izboru; jer ćete vi izabrati zaručnicu vriednu vas i vašega imena.

— Meni se čini, kan da bi već roditelji sa svojim izborom bili na čistu. Tako sam barem danas opazio.

— Ako je tako, onda je za cielo taj izbor pao na onu, koja je vriedna, da nosi ime i čast grofice Borovačke.

— Moguće; ali srdce treba da nadje srdce, komu se skroz povjerava i predaje, u koga su jedne te iste želje i težnje, jedni te isti osjećaji; jednom rieči, koji su vrstni da budu jedna duša. — Meni su namienili Malvinu Ratkajskijevu. Djevojki nema prigovora; ona je zavriedila i boljega i pristalijega druga, nego li bih joj ja bio. — Pa ipak ja je se odričem. Malvina ne će nikada biti moja žena.

— A zašto ne? zapita u čudu Jelka.

— Ja ću vam u kratko odgovoriti, prihvati opet Pavao; ja je ne mogu uzeti i to za to, što odviše štujem njezin rod i nju samu, nego li da bi i pomisliti mogao, da ju prevarim. A prevario bih ju, kad bih joj pružio ruku; jer bi mislila i vjerovala, da ju ljubim; a ja je ljubiti ne mogu, a po tom medju nama ne može biti braka.

— A zašto da je ne bi mogli ljubiti? Ta ona je krasna, ona plemenita, ona dobra i mila — zapita ga Jelka.

— Ja sam iskren, te o tom danas prvi put govorim, i to upravo s vama — ne domišljate li se zašto to činim? — Ne tražim odgovora — jer mi ga vi, kako vas poznam, ne biste htjeli dati — Ja ne mogu uzeti Malvine, jer je ne mogu ljubiti, a ne mogu je ljubiti, jer ljubim drugu, a ta druga jeste — vi, Jelko!

Jelki se pred očima zamagli; ona nije znala: je li to san, ili java, te se naglo okrenu i htjede da izmače. Pavao je zaustavi i reče svečanim glasom: Jelko! Pavao vam Borovački nije nikada povoda dao, da o njegovu značaju i poštenju posumnjate. On vas je poznavao kao diete bivši i sam djetetom, igrajuć se uvojci vaših svilenih vlasi. On vas se je sjećao daleko od domovine u zemlji slobode, gdje je već odavna porušen zid, koji je ljude po odličnom rodu ili bogatstvu rastavljao. Stupiv u domovinu, vaša mi prikaza bila prva, koja me je sjećala najsretnijih dana preživljelog djetinjstva. I providnost je Božja htjela, da smo zajedno pod jednim krovom. Ja sam se prema vama tako vladao, da vi niste jamačno ništa zla o meni ni sumnjali. Danas vam se pouzdano približih, jer me roditelji opominju, da se ženim, pa htjedoh, da čujem vašu

rieč ili bolje privolju: hoćete li poći za mene, Jelko?

— Grofe Pavle, duboko će potresena Jelka: *nikada* — jeste li čuli: *nikada*. To je moj prvi i posljednji odgovor na to pitanje.

— Grofa dirnulo tako odrješito očitovanje djevojčino, dirnulo ga tim više, što je bio u duši uvjeren, da je ono u opreci sa njezinim srcem i osjećajem. Ona to čini sa priegorom i samozatajom nehtijući da bude povod nesporazumu izmedju sina i roditelja. Ali zato će opet Pavao nastaviti: Jelko! vi ste izrekli dvie strašne rieči, kojim u naglosti niste shvatili domašaja — nikada. Ja nemam prava, da se borim proti tomu. Ali jedno čini mi se, da imadem pravo zahtievati od vas, i zamolit vas, da mi kažete uzrok tomu vašemu kobnomu: nikada.

Jelka se težkom mukom sabrala, skupivši svu duševnu snagu, da mu i na to pitanje odgovori.

Pavle! vi ste bili prema meni iskren, pa dozvolite, da vam i ja isto tako iskreno kažem svoje misli. — Plemeniti grofe! pomislite na svoj rod, na svoje pleme, na svoje sveze, što jih imadete u domovini i izvan domovine, pomislite svoj položaj u društvenom životu; pak napokon ne zaboravite ni na bogatstvo ni ogroman posjed grofova Borovačkih; pak ne ćete li doći i sami do posve razborita zaključka: da mladić, da muž vašega imena, vašega plemena, vašega položaja, mora imati i ženu, koja će ga u svih tih odnošajih znati dostojno zastupati. — A što će grof Borovački sa ubogom djevojkom bez zvučnog imena i plemena, djevojkom, koja se probijala siromaštvom kroz sviet, djevojkom, koju je jedino dobrota i ljubav vaših

roditelja pridigla, da i sada s majkom i braćom ne strada i ne skapava od gladi i oskudice. — Kakav bi to položaj bio za grofa Borovačkog, kad bi mu ženu izključili iz svoga društva, ili ju postrance prezirnim okom gledali kao ugnjelicu, koja se lukavštinom uvukla u njihovo gniezdo. — Gospodine Pavle, to bi bilo poniženje za vas, a vi ga niste zaslužili; to bi bilo i za mene poniženje najniže vrsti, koje bih težko ikad pregorjela, a to tim više, što se ne bih ni pred savjesti svojom mogla izvinuti, da ga nisam sama sakrivila. A napokon vi ste svjedok, koliko me vole vaši roditelji, i jučer me darivali darom, kojemu se nisam ni nadala, niti sam ga zavriedila; pak sada da se stavim izmedju vas i njih kao zloduh, koji će jim uništiti njihove želje i osnove, te da mi onda punim pravom doviknu: Nevriednice i nezahvalnice! Mislite li, da bih ja taj prikor mogla podnieti. — Nikada. Grofe Pavle ja sam vam iskreno i otvoreno kazala razloge, s kojih sam onako odriešito kazala: *nikada*, a vi ćete mi, kako ste pravedan i razborit, dati i pravo. — A sad bi bilo vrieme, da se rastanemo; jer će se i društvo do skora povratiti.

— Jošte časak, Jelko, mi se ovako ne smijemo rastati. Ja sam vas pomno slušao, i znam, da ste ono, što ste mi tako mirno, ali odlučno rekli, iz srca rekli. Ali ovo očitovanje vriedi mi više, nego sve blago ovoga svieta, jer mi je ono odkrilo podpuno veličinu vašega značaja, koji se može takmiti sa veličinom najljepših značajeva, koje bismo i u najodličnijih krugovih badava tražili. — Jelko! ja sam u svom naumu čvrst i postojan, i ja se ne odričem nade, da ću ga jednoć i izvesti. Nu jedno

bih vas, Jelko, zamolio. Ja sam vam razgalio dušu svoju, odkrio vam srdce svoje, vi ćete mi vjerovati, da to nije, bila zamka ni hinba. — Recite mi samo, kako je sa vašim srdcem, jer do toga stoji moja buduća sudbina.

— Grofe Pavle! opet će Jelka, ja se divim vašoj iskrenosti, i ja joj vjerujem;. hoćete da znadete, kako je s mojim srdcem. Ono vam je šukromno i zatvoreno pod sedam pečata; ali u tom je srdcu sahranjena uspomena i slika jednoga muža, koga ne ću nikada zaboraviti; a ta je slika grofa Pavla Borovačkoga. Ona je u sjegurnom zakloništu, moje će mu srdce ostati vjerno, i njemu za ljubav spremno na svaku žrtvu i samozataju.

— Hvala vam, Jelko, za to. Moja će biti briga, da toga ne ćete nikada požaliti. Pavao joj se prvi puta sada pokloni, prihvati joj ruku, i pritisnu na svoja usta. Jelki se činilo, da joj se tlo pod nogama odmiče, njoj se stalo magliti i bila blizu nesvjestice!

Grof izpade iz sobe i ode na sklizalište u društvo, koje ga već bilo spogriešilo.

Jelka ostala sama zabavljena svojimi misli.

Društvo na sklizalištu bilo osobite volje, te i zaboravilo, da se sumrak uhvatio. — Da bude na sklizalištu vidnije i ljepše, zapalila djeca oko ribnjaka kriesove, koji svojim svjetlom i plamenom davahu cielomu prizoru njeki čaroban lik. — Prispjev u društvo Pavao, stade se sklizati, te se pokaza najvještijim sklizačem. Djeca čas sklizala, čas se grijala kod vatre i ne mislila na povratak. Za čas došla i Jelka onamo, da povede djecu u kuću; jer su već predugo na ledu.

Opaziv ju Slavko dotrča pred nju, uhvati ju objema rukama, te htjede, da ju povuče na led. — Ne, Slavko, ja ne idem na led, rekne mu ona, jer ne umijem sklizati, ali i ti bi dobro učinio zajedno s Minkom i onimi drugimi nevaljanci, da ostavite sklizalište, gdje ćete prezebsti i nahladiti se. Gledj, onomad bio si na ledu, pak te zato tri dana kašalj mučio, da nisi ni iz sobe smio.

— Jelko, ti imaš pravo, nisam na to ni mislio, nu ostani ti samo ovdje, mi ćemo se vratiti kući. Majko — majko, rekla Jelka, da bi se mogli ovdje prehladiti; biti će bolje, da se vratimo.

Jelka imade posvema pravo, a mi smo svi na to zaboravili, nu podjite zajedno; Jelka će vas izpratiti. I bilo za čudo, mali Slavko i kako bio živahan, a često i svoje glave, Jelki bi se na prvu rieč pokorio. A tako bilo i sada, akoprem je ovaj put sudjelovao ponešto i glad, koji se u želudcu mladoga Slavka počeo javljati.

Pod večer razidjoše se gosti, samo osta Ratkajeva obitelj, koja je ostala i drugi dan u Borovcu, jer su treći dan kanili poći u Horvatovac s grofom Borovačkim.

Kod večere bili domaći i Ratkajski; u prijateljskom razgovoru prolazilo im vrieme. Mladi grof Pavao pripoviedao mnogo o Švajcarskom životu. Živahnimi bojami risajuć borbu tamošnjeg naroda za svoju slobodu, nije mogao a da se ne takne stanja u našoj domovini, gdje se često nečovječno postupa s narodom. — Razgovarahu i o najnovijih dogadjajih u Franceskoj, gdje je buknuo prevrat, komu je težko proračunati dohvat i posljedice.

*

Dok su oni tako u razgovoru bili, donese listonoša iz Zagreba za grofa cieli svežanj listova. Grof premetao pisma. Bijahu to ponajviše pozdravi i čestitke prijateljske. Samo jedan bijaše objamom veći, a poštarske biljege pokazivahu, da je iz daleka. Naslov mu bijaše Franceski napisan ženskom nesigurnom rukom. Prelomi pečat, razmota ga, pogleda na podpis: bijaše Vilhelmina Kaltenberžka. Ljubo, reći će grof svojoj ženi, to je za tebe, ali su pune četiri strane, hoćeš li da sama čitaš, ili da nam Pavao pročita, u njega su bistrije oči, a tko bi se u te babje kvake razumio. Pavao primi list; preleti ga okom, ali se već na prvoj strani uozbiljio; a kad ga do kraja preletio, dahnu: za današnji blagdan nisu baš najpovoljnije novosti. Ako želite, ja ću vam pročitati.

Čuvši Ratkaj od koga je to pismo, rekne: A, a od Vilme je to! Sjećam se je iz mladjih godina. E tomu je davno! Što piše, deder čitaj.

Pavao se izpravi, i stane čitati:

Ljubezna moja Amalijo!

Kad si me ono posljednji put prije svoga odlazka u domovinu pohodila, zaokupi mi dušu neka mujnost, srce pritisnu neka tjeskoba. Slutih tada, a tako slutim i sada, da sam te zadnji put vidjela. Znaš i sama, ostarila sam i onemogla, noge me iznevjerile, a oči mal ne posvema ostavile, što ćeš lahko i iz ovoga nečitljivoga pisma razabrati. Težko je čovjeku osamljenu u svietu. — Od roda, tvoja mi je porodica jedina jošte u životu, a ti si mi vazda bila najbliža, a srdcu najmilija. Želja mi vazda bijaše, a tako i sada želim, da mi ti zaklopiš oči. — Liječnici me doduše tješe, da ću

još koju godinu poživiti, ali ja im ne vjerujem; jer osjećam, da svieća moga života dogara; zviezda moja gine, i za koje vrieme uminut će u nepovrat. Bojim se, da proljeća ne ću doživiti. Rekla sam, da se ćutim osamljenom; ne mislim time reći, kao da nikoga kraj sebe nemam. Imam služinčad, imadem i dvie djevojke iz boljih kuća, koje su mi na uslugu, koje me dvore. U njih biti će možda volje, ali nema ljubavi, ni sućuti. Ja sam im tudja, i one će mi nekim zadovoljstvom zatisnuti ugasle oči, pak računati, što će jih iza moje smrti zapasti. A ta misao probudjuje u meni gorka i bolna čuvstva.

Da vidim tebe, moja ljubezna Amalijo, uza se, bilo bi mi kao da gledam posljednji svietli tračak zapadajućeg sunca na kraju moga života. Bih li se tomu nadati smjela? — Ali jošte imade nešto, rad šta bih želila, da dodješ, i da se s tobom porazgovorim: — Imade obiteljska baština u dragocjenostih, što je u mojoj ruci; ona je tvoja i tvoje djece, a od velike je vriednosti; ne znam, kako bih ti ju izručila, van, da sama dodješ po nju. — Od roda pokojnoga mi muža nema više nikoga živa. Moje imanje Kaltenberg i ono drugo preko Rena u Alzaciji biti će tvoje i tvoje djece svojina. Ja sam doduše načinila oporuku, i zapisala sav svoj posjed tebi i djeci tvojoj; ali ja se slaba žena u to ne razumijem, a mogli bi me drugi i prevariti. Pak da ne bude parbe i neprilike iza moje smrti, vruće sam želila, da dodješ ti, i da dodje s tobom tvoj suprug ili tvoj sin Pavao, koji se u te poslove razumiju; pak da ove stvari urede po svom najboljem znanju. Ja bih sve to još dok živim, darovnicom prepisala na tvoju porodicu; suprug bi tvoj to preuzeo, pak bi tim iza moje smrti sve mirno

proteklo. — Ja znam, da je ovo zimsko doba za putovanje nezgodno; ja znam, da će vam se težko biti odvažiti tako daleko, jer ste se istom vratili. Ali ako vam je ikako moguće, ja se nadam, da ćeš, ljubezna Amalijo, tu posljednju ljubav svojoj gotovo već umirajućoj tetki učiniti.

Na posljedku moj te blagoslov, koga sam od tvoje majke baštinila, neka prati u tvom sretnom i zadovoljnom životu. Zagrli mi Pavla, koga bih volila imati uza se, jer bi me svojom živahnosti i razgovorljivošću tješio i bodrio. Zagrli mi i poljubi Slavka i Minku tu malu mezimčad. Pozdravljajuć Tebe i Tvoga vriednoga i plemenitoga supruga Stjepka, ostajem Tvoja u životu i u smrti ljubeća te tetka.

Kaltenberg, 1. prosinca 1792.

Vilhelmina Kaltenberžka.

Pavao dovršio, a društvo bilo tronuto. Grofica plakala, domaćinovo se lice tugom naoblačilo, a i u Pavlovu oku bila se opazila suza na oku. — Jelka stajala na zid naslonjena, te se i njoj izvio iz srdca uzdah sućuti za ubogu staricu. Iza kratke stanke progovori domaćin.

— Pismo se u prvom redu, Amalijo, tebe tiče. Što veliš na taj poziv tetkin?

Dragi Stjepko, ti znaš, da bih ja željela viditi tetku, ta bila mi je uviek tako dobra i ljubežljiva ali prosudi ti, da li ja mogu sada onamo. Ti mi svjetuj, što da činim.

— Istina, ja razumijem tetkinu želju, te držim da nam je dužnost nju pohoditi, a i vlastita naša korist to traži. Ali sada je putovanje u one strane dosta nezgodno. — Zima je, a u zimsko doba u

brdovitih predjelih, gdje običaje vijavica i na drumovih naslagati bregove od sniega, nije probitačno putovati, a uz to ima i zlih ljudi.

Drugo, a to je najglavnije, Kaltenberg je na granici Franceske. Ondje je stecište Franceskih bjegunaca, a i savezne vojske, a u takovih predjelih i prilikah, niti je sjeguran imetak, niti život. — Franceska vojska po više puta potisnula je saveznu vojsku, te je moguće, da će zaposjesti cielo Porenje, a tada mogli bi i nehotice postati gradjani slobodne Franceske republike, kojom ravna i upravlja toli glasoviti odbor za obće blagostanje. I to je što treba prije dobro razmisliti, nego li se odlučimo na putovanje.

I opet je nastala stanka, koju je za čas prekinuo Pavao. Otče, imaš pravo, putujuć u današnje vrieme do blizine Franceskog prevrata znači toliko, koliko i život izlagati očitoj pogibli. Ali osim bojazni, neprilike i pogibli, imade i drugih obzira, koji u vitežkom narodu, u vitežkoj plemenitoj obitelji nešto vriede, a to su obziri pravednosti, obziri rodbinske ljubavi, obziri zahvalnosti i obziri obćega dobra. Pa kad bi čovjek jedino gledao na svoju udobnost, na svoju korist, te zazirao svake težkoće i pogibli, onda ne bi u svietu bilo ni kreposti ni vitežkih djela. Ja znam, dragi otče, da i ti tako misliš, ali ti se bojiš za majku. Ne boj se, ona je pod zaštitom zakona uljudbe, koja se klanja ženskoj kreposti, pak bio i neprijatelj. A drugo, ako ti privoliš na putovanje, ja ću pratiti majku, i braniti ju svojim životom.

Stjepan s veseljem motrio zanos svoga sina; al mu ipak odvrati: Sinko, i zanosu imade granica, što jih je zdrav razum odmjerio. Ići u

očitu pogibao, bez ikakova izgleda na uspjeh, ni
vitežtvo, već mahnitost. Tvoja majka na svom pu
tovanju može biti sjegurnija od tebe. Nju bi mog
orobiti, oplieniti, ali tebe mogli bi ubiti. A da
razum savjetuje svoj život tako malo cieniti, t
češ prosuditi i sam. — Jest u životu mor
čovjek i borbi priviknuti, ogledat se s nepr
likami ma i sa istom smrti, ako to zahtieva
znamenite dužnosti. U takih zgodah nisu s
bojali Borovački nikakovih neprilika. Jest, maj
nalaže dužnost, da si obadje tetku i ja ne d
da budem zapreka toj svetoj djetinjskoj dužnost
Ali ona sama, razumije se, ne može putovati,
tko je prvi zvan, da ju prati i brani? Ja njezin su
prug, tvoj otac. — Ženo, ja sam odlučio, mi ćem
putovati. Uzdajmo se u Boga, on će nam biti
pomoći i braniti nas od pogibli.

Otče! ja sam te možda kojom nepromišljeno
rieči uvriedio. Oprosti mi.

— Ne, sinko, prihvati otac, nisi me uvriedi
poznajem te u dušu i ponosim se s tobom.

Hvala ti, otče, dahnu Pavao, ali molim te, do
zvoli mi da vas i ja pratim.

— To ne može biti, sinko, odvrati otac. Ja
majka i ti ne živimo sami za sebe; ti imadeš brać
Majka putuje, pratit ću ju ja. Djeca i braća ostaj
kod kuće, i ovi će ostati na tvojoj brizi, na tvoj
duši. Zrio si i dosta pametan, te ćeš toj dužnos
moći zadovoljiti. A i naše gospodarstvo i naši kme
tovi trebaju tebe kod kuće. Jedan put smo to osta
vili na tudjoj brigi, pak je zlo bilo, a to se
Borovcu ne smije više ponoviti.

— Razumijem te, otče, odvrati Pavao, ja s
tvojoj volji pokoravam.

Jelka se primaknula grofici, te joj nešto u uho prišaptnula. Grof je to opazio, te zapitao.

— No, Jelko, što je? što ti šapćeš?

Jelka je poluglasno odvratila: Milostivi gospodine grofe, ja sam zamolila gospoju groficu, da me uzmete sobom.

E, Jelko, to je teško. Ti imadéš liep zadatak kod kuće; ti treba da budeš uz Slavka i Minku i uz svoju braću.

— Ali ja vas liepo molim, da mi ne odbijete molbe. Pavao će dospjeti, da nadzire kuću i gospodarstvo. Moja majka i Tereza podupirat će ga, one će i oko djece nastojati. A ja, ako sam i neiskusna djevojka, mogla bih vam možebiti biti na korist i poslugu.

— Otče! dozvoli da ide Jelka s vama, zamoli Pavao, jer vam ona zbilja može trebati na putu i u Kaltenbergu. Na te ga rieči Jelka zahvalnim okom pogledala. On je razumio njen pogled.

— Dobro dakle, neka ti bude po volji, uzet ćemo te sobom. U takovu razgovoru i promatranju primakla se i gluho doba noći; pak će s toga domaćin obrativ se svojim gostom: E prijatelji, oprostite, što ne možemo s vami, kako smo namislili; dat će Bog, te ćemo vas umah, kako se vratimo, pohoditi.

Lahku noć! I tako se podje na počinak.

Drugog dana ostavili Ratkajski Borovac zaželivši domaćinu sretan put i još sretniji povratak. Pavao se izljubio sa starim, i poljubio ruku gospoji i Malvini.

U Borovcu cieli se taj dan spremalo na put, a treći dan već su i odputovali: grof i grofica i Jelka.

VI.

Iza dugotrajnog napornog putovanja pod kona
mjeseca siečnja 1793. prispješe naši putnici sretn
u Kaltenberg k tetki. Bila je, kako jim je u pism
i javila, veoma slaba. Bijaše joj licem prosievnul
životna snaga opaziv svoju miljenicu Amaliju i su
pruga joj, koga je uviek u velike cienila. Iz po
četka kan da nije očima vjerovala, te je stišćuć ne
ćakinjinu ruku šaptala: Jesi li ti to diete moje
Jesam! jesam! draga tetice, pogledaj mi u oč
pak ćeš se uvjeriti; ja i moj suprug ne mogosm
drugčije učiniti, već da ti želju izpunimo. N
ne mislim, da je baš onako zlo, kako si nap
pisala.

— O ne varaj se, drago diete, zlo je zlo, a
tomu zlu biti će kraj, ja vidim da se tlo po
menom ruši; ja se penjem rukama po zraku, d
ne padnem — al napokon noge se ne će imati gdj
zaustaviti, i ruke se neće imati na čem uzdržati,
— mene ne bude. Al ne marim umrieti, ti si ko
mene a u tvom će mi naručaju i smrt lahka bit
— No Amalijo, ja sam te zvala ne jedino rad
sebe, ta to bi bilo odviše sebično, već i radi teb
da ti glavom izručem, što sam tebi i tvojoj Mink
namienila. Evo ti pod uzglavjem ključeva
ovim najvećim otvori škrinju, što je u kutu ko
peći. U škrinji naći ćeš kovčežić, digni ga i dones
amo.

Amalija učini, kako joj se reklo, izvadila i
škrinje malen svilom obložen, a srebrom okovan
kovčežić. Je li to tetko? upita.

— Jest, diete moje, odvrati ova, a sad g
otvori ovim najmanjim ključićem. Amalija i t
učini, a pred očima joj zasievnu dragocjeni nizi bi

sera i dragog kamenja; bijaše tuj skupocjenih naušnica, ogrlica, prstenja i križića dragim kamenjem obloženih. Eto to ti je obiteljski dar, koji potječe iz kraljevskih ruku. Naša jedna prababa dobila ga je za vjenčani dar od svoje kume kraljice Franceske. Taj dar prolazio je od koljena do koljena od majke na kćer. Pošto ja nemam djece ni kćeri, to ga evo poklanjam tebi i Minki tvojoj, pak ga čuvajte i služite se njime na uspomenu stare svoje tetke, koja vas je kao majka ljubila. — Uzmi to i spremi medju svoje stvari. — A sad bih rada i sa suprugom tvojim uredila glede imanja. Zovni ga da dodje ovamo.

Grof udje i poljubi tetki ruku, na što će stara slabim glasom; Hvala ti, sinko, da si došao; bijaše to žrtva za tebe, ali ti si ju doprineo već svojoj ljubeznoj ženi za volju. Zašto sam vas zvala, mogao si već iz moga pisma razabrati, akoprem sam uvjerena, da nisi radi same baštine tako dalek i tako tegotan put poduzeo. Nu i ta se mora urediti. Ja sam po svom odvjetniku uredila sve, što je po njegovu savjetu bilo nuždno. U mom ormaru naći ćeš pisma, gdje se sav moj posjed prenaša na moju nećakinju i njezinu djecu, a ti ćeš sve to primiti kao njihov naravni i zakoniti zastupnik. Što ne ti privoljuješ? . . .

— Učinit ću po vašoj volji, odvrati grof.

Dobro preuze starica, ja sam dala sastaviti našastar svih pokretnina i nekretnina. Sve je to vaše; dugova nema nikakovih, a ono obveza što jih stavljam na tebe nije u pismo uneseno, jer sam uvjerena, da ćeš jim i ti na moju rieč zadovoljiti. — Po savjesti i zasluzi želim, da naplatiš i nagradiš moju služinčad; koliko jih ide, naći ćeš u

knjizi ubilježeno; bila sam š njimi zadovoljna; št jim misliš preko toga dati, ostaję na tvojoj volj Elisi i Ernestini, dobre su i čedne djevojke a dvo rile me i njegovale u bolesti, dat ćeš svakoj p četiri hiljade, biti će jim kao vjenčani miraz z udaju. A providniku, koji mi je rukovodio gospo darstvo namienila sam zaselak ne daleko Kalten berga; ti napiši posjedovni list. — Želim i mal zadužbinu za sebe i za svoga pokojnoga supruga ostaviti; ti ju možeš polag volje uložiti ovdje ili Hrvatskoj kod svoje župne crkve. Kad umren želim, da me sahranite u župnom groblju bez sva kog sjaja; ali primjereno momu položaju. Biti ć gotovine za sve ove potrebe. — Ti se možeš stavit u dogovor sa mojim odvjetnikom, koga sam ve unapried nagradila, da cielu stvar što prije kraju privede. — A sad mi kaži, jer me to zanima, št namjeravaš sa Pavlom? Mladić je za sve sposoban razuman i okretan. Želiš li da bude vojnik?

— Ne želim, odvrati grof.

Pravo imaš, odvrati starica, misliš li da se posveti državnoj službi?

— Ne i toga ne mislim, mlad je, radin je, pak neka se služi stečenim izkustvom te unapredjuje svoje gospodarstvo a time poučava i kmeta idu mu na ruku; jer je daleko zaostao.

— Pravo imaš, odvrati starica. U nas vlastela troše a ne skrbe, rasipavaju a ne stječu, a to je za njih propast. — Gledaj samo, da si nadje valjanu drugaricu, kako si ju ti našao, pak će sve dobro biti.

— Nadam se, da će on, kako ga ja poznam dobru ženu izabrati, a ja mu ne ću izboru stavljat zapreka.

Stara bi se bila rada jošte razgovarala, ali je već i onako previše govorila, pak je onemogla legla na uzglavje, šaptnuvši, da bi željela imati kraj sebe Amaliju.

Grof se udalji i reče ženi, da ju tetka želi kod sebe. Da se prije obavi, što se želilo obaviti, dao se grof na posao, te pomoćju domaćeg odvjetnika, kao što i uslugom ondješnjih oblasti pošlo mu za rukom, da se je za tjedan dana sve obavilo. Grofa Borovačkog proglasilo vlastelinom Kaltenberžkom.

Tetkino zdravlje išlo na gore, slabost staračka rasla sve više, tako da je jednog jutra izrazila želju, da pošalju po župnika, jer da bi se rada s Bogom pomiriti.

Župnik dodje i podieli joj sv. sakramente. Dva dana iza toga zatisnula joj nećakinja ugasle oči. Njezina se želja izpunila. Umrla je u naručju one, koju je toliko ljubila i milovala. Pogreb i zadušnice bijahu po želji pokojničinoj obavljene. Grof je poslije toga jošte tjedan dana ostao u Kaltenbergu, te cielo gospodarstvo povjerio dosadanjemu providniku, za koga se je uvjerio iz računa i iz gospodarstva, da je čestit i valjan. Njemu je povjerio i ono dobarce, što je ležalo preko Rena u blizini Strasburga u Alzaciji. Sada ga je neki Strasburžki trgovac imao u zakupu. Grof bi ga najvolio prodati samo, da ima komu.

Bijaše već odredio, da se sprema na put, jer su već šest tjedana probavili izvan domovine. No u večer prije polazka dobi pismo od svoga zakupnika iz Strasburga, u kom ga ovaj moli i pozivlje, da bi ono dobarce pregledao; pak ako ga bude volje i prodao. On bi ga rado kupio. — Grofu ta

ponuda došla u horu; jer će se tako riešiti nepri-
ličnog posjeda.

Ljubo, reći će ženi, za sutra odgadjamo put
zovu me preko. Našao se kupac, koji bi kupio ono
dobarce. Ja ću ga svakako prodati a onda ćemo
bez odvlake kući. Jutrom odilazim a večerom se
vraćam.

Samo da ti se što ne dogodi ondje — mišljaše
grofica — jer je ono neprijateljsko zemljište. Naša
je carevina u ratu sa Franceskom.

— Od. onuda dolaze ljudi ovamo, a od ovuda
onamo, pak se nije nikomu ništa dogodilo. Ja se
ne ću ondje ni deset sati zadržavati. Nemaj straha
ni brige.

— Bog te pratio i branio! bijaše grofičin
odgovor.

Drugog jutra priedje grof preko Rena, na su-
protnoj strani dočeka ga zakupnik, te se zajedno
odvezu na rečeno dobarce. Za pol sata bijahu ve
u dvorcu. — Dvorac bijaše ukusno sagradjen, liepo
uredjen, obskrbljen posobljem i udobnošću za svaku
i najotmeniju obitelj. Bijaše to ljetnikovac grofova
Kaltenberžkih. — Zakupnik pokazivao mu sobu za
sobom u gradu, tumačio mu slike i umjetnine, po-
kazao mu zemljištnik, kolik mu je obseg i pal
napokon zapita grofa za cienu.

— A koliko bi vi bili voljni zanj platiti? uz-
vrati grof.

Zakupnik iza kratke stanke ponudi 30.000 fra-
naka.

— Pristajem, odvrati grof, ajde napišimo kupo-
prodajni ugovor.

Zakupnik spremao se, da piše ugovor. U t
se sa ceste začuje topot konjskih kopita i tutar

bubnjeva. Grof pristupi k prozoru i vidi četu Franceskih dobrovoljaca pod oružjem i zastavom, gdje se upravo pred dvorcem zaustaviše.

— Što to znači? zapita grof ponešto zbunjen.

— Ništa osobita; Franceske su čete pocerale vaše zemljake, koji zabludiše nezvani u naše krajeve, a sad se vraćaju u Strassburg.

— Ali se ovdje pred gradom zaustaviše, dočim nemaju ni četvrt sata do Strasburga? Opet će grof sve to nemirnije.

Zakupnik htio upravo nešto da odgovori, kad se na jednom otvore vrata i u sobu stupi Franceski častnik, koji zakupniku reče: Republika traži od gradjanina Simona, da mu ustupi dvorac za bolnicu ranjenika, koji su u posljednjem krševu nastradali.

— Ali gospodine Žile, ja nisam vlastnik ovog dvorca, eto vlastnika. Ja sam upravo sada š njim ugovorio, da ću ga kupiti. Ali kad ga republika u svoju svrhu traži, tad se neka ona nagodi sa gospodinom grofom.

— Republika ne poznaje grofova ni velmoža, već jedino slobodne gradjane i državljane. Tko ste vi, gospodine grofe, ja vas ne poznajem — reče Žil oštro i rezko, obrativ se prema zapanjenomu grofu, koji ga sad istom u oči pogledao i promjerio od pete do glave. Munu mu glavom slutnja, ali možda se vara, on je tog čovjeka morao već vidjeti; njegovo mu se obličje činilo nekako poznato.

Ja sam grof Borovački, podanik i državljanin Austrijski, došao sam, da primim baštinu svoje tetke, koja je nedavna umrla; a k toj baštini spada i ovaj dvorac, kao što se to možete iz službenih izprava uvjeriti.

— Ha ha ha! nasmija se zlorado častnik Žil, podanik Austrijskog cara, koji je zametnuo rat sa republikom Franceskom, došao je ovamo u neprijateljsku zemlju, da traži baštinu, dočim su vojnici i čopori njegova vladara došli nezvani ovamo, da pliene i robe slobodne gradjane; nu kojim smo mi odbili rogove. Grof Borovački došao ovamo, da se roči sa Franceskimi bjegunci i izdajicami na zator republike, grof Borovački, podanik vitežkog vladara, snizio se do uhode, da razgleda naše gradove! Nije li tako? Ali u Franceskoj imade sile i snage, da ratuje s cielim svietom, Franceska imade moći i snage, da kazni uhode i urotnike. I vi ste od ovog časa, gospodine grofe, zarobljenik Franceski — vam će suditi odbor za obće blagostanje u Parizu, komu ću jošte ovaj čas podastrieti prijavu i izvješće o vašem uhodarstvu.

Grof je na taj nečuveni bezobrazluk bliedio i kamenio, cielim mu tielom preletila munjevna struja, i da ne bude od davna privikao samozataji, bio bi ovog zlotvora i hulju s mjesta zadavio, ali si nije htio kaljati ruku njegovom krvi. On je u njem prepoznao svoga nekadašnjega upravitelja Gjulu.

— Dakle taj poziv danas bijaše zamka i izdajstvo, reče grof, obrativ se zakupniku; taj napadaj danas nije no početak najpodlije osvete čovjeka, koji je već od davna za svoje lopovštine vješala zaslužio, to su čini, koji ne dolikuju vitežkomu narodu.

— Gospodine grofe ni rieči više! I ovo je previše uvrede u jedan mah. Ja bih vas mogao na svoju odgovornost dati ustrieliti kao uhodu. Ali ta kazan bila bi za vas blagodat; a te vam ne ću priuštiti. Vam će suditi krvavo Parižko sudište,

koje se već u krvi takove plemenite gospode deset puta okupalo. Vi ste me prepoznali; tim gore za vas: ja sam vam javio, da si nemojte željiti toga sastanka, jer bi mogao biti koban ili po vas ili po mene, ili po obojicu. Nu sudbina je hudu kob samo vam dosudila. S Bogom, grofe, mi se više ne vidimo. I Žil zapovjedi svomu podčastniku, da ga pod pratnjom odvede u Strasburg i predade gradskomu načelniku. Predade mu i pismo, u kom bijaše ubilježen uzrok njegova uhićenja.

I grof, koji je mislio jošte sutra vratiti se u domovinu, bijaše na putu da proputuje tamnice ove slobodne zemlje, dok ne doputuje do stratišta.

Dok su vojnici odpratili grofa, napiše Žil Metier kako se sada zvao, obširno izvješće na konvent u Parizu, te oriše siromašnoga grofa najcrnijimi bojami kao Austrijskog uhodu, koji je ovamo došao, da oko sebe prikuplja urotnike i Franceske bjegunce. Kad je tim bio gotov, zahvali se zakupniku na pruženoj uslugi, te sjede u grofovu kočiju, pa se odveze put Verduna, gdje je njegova pukovnija stajala.

Konji uzeli se za vojničku porabu, a kočija se prodala.

Kako je bilo grofu, kad se je našao sam osamljen u tiesnoj sobi medju četiri zida, gdje ne bijaše inog posoblja do gvozdene postelje sa nešto slame i gunja, pak jednog stola i klimavog stolca, mi ne bismo mogli opisati. Bio nemiran, uzrujan, gotov da očaja. Htjede da vidi gdje je i na kojoj strani, ali ne može do prozora; taj bijaše malen, a visok, željeznimi rešetkami obložen, a i preko njega je tek okomito svjetlo dolazilo, pa i toga je sve malo po malo nestajalo; jer se je hvatao mrak; ta zimsko je doba, a dani su kratki. U sobi bila je gvo-

zdena peć, ali ne bijaše naložena. Grof nije osjetio studeni, ako prem mu se dah na brkovih smrzavao.

Sav obamrvši što od tuge što od studeni svali se na postelj. Htjede da misli, ali ne može; opipa si bilo, ono silno tuče, stavi si ruku na srdce, ono kuca silno. — Sjeti se žene — sjeti se djece — uzdahnu, a oči mu se zališe suzami. — Ta čovjek sam, muž sam, a taj ne smije da zdvaja, dok je u njemu života. I pade mu na um rečenica svetoga pisma: „Gospodin je ufanje i spasenje moje, pa koga da se bojim?“ Na to kleknu na ledeni pod, te se stane vruće i odano moliti Bogu. U molitvi mu odlahnulo. Ustane, sjede i opet misli. Hoće li ovdje do vieka ostati, pomisli, ta već ima dva tri sata, pa ipak jošte ni živa stvora ne bijaše k njemu, da mu kaže, što se to š njim zbiva. U sobi tmina, a svieći ni traga, oćutio žedju, a ni kapi vode! U to zaškrinu vrata, u sobu stupi sluga podvornik ili tamničar, donesav uljenicu, vrč vode i komad hljeba. To će biti gospodinu za večeru, ako uzhtije: to reče i hoće da ide. Ali ga zaustavi grof, pitajuć ga: Ne znaš li, hoće li me preslušati, hoće li me kamo zvati ili hoće li tko ovamo doći?

— Ne mogu služiti, nu po svoj prilici doći će sutra načelnik, jer to biva uviek, kad odpremaju zarobljenike na koje daljne mjesto. Ali dalje me ne pitajte, jer vam ili ne bih znao, ili ne bih smio odgovoriti.

Jošte samo jedno, dobri čovječe, opet će grof. Uhitili me nenadano i zatvorili; a tamo mi je preko obitelj. Bih li joj mogao dojaviti moju sudbinu, na primjer kartom ili listićem?

— Bi, odvrati upitani, ali dozvolom načelnikovom.

On će, rekao si, istom sutra oko podneva doći; a ja bih rad, da to čim prije javim. Nije dva sata daleko, evo ti tri zlatna dukata, obavi to.

— Podvornik malo promišljavaše, pak će napokon: Napišite, ali kratko, stvar je doduše pogibeljna; ali čovjek mora i za dušu nešto učiniti.

— I za dukate, pomisli grof, pak napokon taj bi mogao primiti novce, a ne obaviti poruke!

Uze ipak listnicu, otrgnu listić iz nje, napisa nekoliko samo rieči, smota, zaliepi lepenkom, pak predade slugi: Evo to je list mojoj gospoji u Kaltenbergu. Želio bih, da ga sutra dobije. A evo ti obećane nagrade. Je li vjera?

Nemajte brige; biti će po vašoj volji. — Služiti u tamnicah, nije ugodan posao; ali dade se zaslužiti, ta ovi kukavci svaku uslugu trostruko plaćaju, koja jim obično ništa ne pomaže. Taj želi, da mu list što prije dodje ženi u ruke; premda kad godj dodje, doći će kukavnoj ženi i prerano. Tako mišljaše sluga u sebi; a prošav kroz vrata, promrmlja: Ipak je taj Žil veliki lopov; on vreba i njuši, a to mu nosi i glavnice i kamate.

Iza grofova odlazka bilo grofici, kan da si ju na igle stavio: nemirna: uzrujana prolazila iz sobe u sobu pospremajuć stvari u kovčege. U svemu opažala se žurba, kan da je htjela u jedan mah biti gotova. Jelka ju pomagala, ali se i na njoj opazila grozničava bojazan. Opazi groficu, gdje dršće, bliedi, te zato ova zatomi u sebi svoj strah, da može laglje tješiti gospodaricu.

Došlo podne, grofa nema. Grofica bila sve više nemirna i zabrinuta, a Jelka ju tješila, da grof nije

mogao posao obaviti, a čim bude gotov nema sumnje, da će se žuriti natrag. Cielo po podne sjedila grofica kod prozora, zureć u daljinu, ne bi li grofa opazila. Uzalud. Nasta večer i noć, a njega nema. Bože moj, što to znači? mišljaše siromašna žena.

— Biti će, da nije mogao posao urediti, uzvraćaše djevojka, ali sutra — sutra će doći. Ne klonite samo duhom prije vremena.

— Dobro diete, dahnu grofica, sokoliš me i bodriš, a lice te i glas odaje, da u svoje rieči ne polažeš ufanja. — Bilo i pola noći, kad legoše na počinak, ali nijedna nije oka zatisnula.

Drugi dan jutrom bijaše sve za odlazak spremljeno, i grofica nije nikad toliko čeznula za domovinom, koliko u ovaj par, te bi polovicu života dala, da joj se je stvoriti u Borovcu u krugu svoje mile obitelji. O kako je tamo voljko i ugodno, kako je tamo zrak i nebo prijaznije, nego li ovdje u tudjini! Lećela bi da imade krila — al sve kad bi jih i imala ne bi mogla, jer si očekuje muža. Doći će, šaptaše Jelka. Doći će ako Bog da, odvraćaše turobno grofica. I opet minulo podne. Sobarica prostrla stol i doniela objed; ali ga se obje jedva i dodirnuše. Bijahu zamišljene, mučaljive, ni ne opazivši, da je sobarica donesla na srebrnom pladnju maleni listić.

— Milostiva grofice! neki dječak donio je upravo sada za vas list, evo vam ga.

Grofica se okrenu, uzme list; bijaše sgužvan i zamrljan; naslov bijaše drhtavom rukom olovkom napisan. Otvori ga naglo i preleti okom. Glasan vrisak očajne duše bijaše znak, da ga je pročitala. Isuse i Marijo! što sam vam sagriešila, zavapi raz-

govietno; list pade s ruku i ona se sruši onesviešćena, — polumrtva na pod. — Jelka se sagnu, prihvati pisamce i pročita poluglasno: Ljubezna ženo! ja sam se susreo s našim nekadašnjim upraviteljem Gjulom; on je častnik u Franceskoj vojsci; dao me uhvatiti i odvesti u zatvor. Tuj sam i sada; vrati se kući, jer nema nade, da bi mi mogla pomoći. Bio Ti Bog u pomoći! — *Stjepko.*

Bože, što će sada biti, viknu Jelka. Prignu se nad onesviešćenu gospodaricu, opipa joj bilo — živi i diše, ali nije kod sviesti. — Pohiti do ormarića, uzme stakalce sa nekom tekućinom i natare joj sljepočice. Za časak otvorila oči, te nesigurnim plahim okom skrenula po sobi. Ha, Stjepko, tuj si; daj, Jelko, upreći, idemo, idemo daleko odavle, prije nego li poginemo. No pristupi bliže, zlati supruže, pomozi mi, da se dignem. Oj kako to sve žeže i pali — izgorit ću — vode — vode; ta evo sve je u plamenu; — ali glej sve me ostavilo, i Stjepko moj se ne miče i on me odnemario; a kaži, vjeruješ li u Boga, jesam li te ikad uvriedila? Jelko — Jelko! ti si tuj — hoćeš li me i ti ostaviti? Sve me ostavilo, a zašto da i ti budeš bolja od drugih. — Sirota umukla i opet zaklopila oči.

Jesi li ikada vidio kip od mramora, na kom je dlieto vješta kipara izrazilo očajnu bol, kojoj se čovjek otimlje, kako joj ne bi podlegao. — Nisi li? a ti pogledaj Jelku. Veće umjetnine nije čovječja ruka stvorila; pak i ove nije stvorio čovjek, ona potječe od Boga. — Sklopiv ruke i dignuvši suzami zalite oči prema nebu, baci se na koljena i moli vruću molitvu nebeskomu Spasitelju, moleć ga za onu gorku muku, što ju je na Getzemanskom vrtu podnio, da bi se smilovao ubogoj težko izkušano

njezinoj gospodarici. Mili Isuse! ne ostavi je bez pomoći, ne daj, o ne daj, da joj svjetlo razuma potamni! To bi bila od svih nesreća najveća. — Iza toga sagne se nad groficu, te ju uze milovati i tetošiti dozivljuć ju sladkimi imeni, kakovih se samo u djetinjskoj svojoj domišljatosti sjetiti mogla.

Zdrava narav grofičina pripomogla joj, da ne podleže prvoj navali grozne nesreće, koja joj se u najcrnijoj slici prikazala u duši. Ona otvorila oči. Nježne ju ruke pridigle i pomogle da sjedne na naslonjač. Jelka ju pustila, da se razabere, te istom kad je opazila, da se je oluja prve boli utaložila. i da joj se duševni vid ponešto razbistrio, stane joj mirno, promišljeno i s najvećom nježnosti i sućuti govoriti:

Milostiva grofice, bilo bi suvišno a i nečedno od mene neuputne djevojke, da vam dozivam u pamet, ona uzvišena načela kršćanske vjere, po kojih se do prave sreće dolazi priegorom i samozatajom. Ta to vi kamo bolje znate i osjećate od mene; kao i one nepobitne istine, da je u borbi život i to u poštenoj plemenitoj borbi; da Bog čovjeka nikada bez pomoći ne ostavlja; i gdje je nužda najviša, tuj da je pomoć njegova najbliža. Vi vjerujete, a čvrsta i nepokolebiva vjera i bregove prenosi; a ta vjera spast će i vašega plemenitog supruga. — Ali sada ne valja oklievati, ne valja biti malodušnim, već ozbiljno i odvažno valja nešta stalna odlučiti. Što dakle misli milostiva grofica? Grof svjetuje, da se vratite kući k svojoj obitelji; jer da mu pomoći ne možete.

— Nikada — Nikada, odgovori grofica glasom, koji je odavao sile i odvažnosti, kojoj se Jelka ni nadala nije. Nikada, ponovi ona, moj život svezan

je njegovim životom; ja sam prisegla, da ga nikad ne ću ostaviti ni u kakovoj nesreći. Nas može jedino smrt razdružiti. Ja idem k njemu. Ali ja nisam vlastna, da vežem tebe uza se; ti si slobodna, tvoj život pripada majci tvojoj, braći tvojoj, ti se vrati u njihovo krilo.

— Milostiva grofice, prihvati Jelka, čuvstvom duboka tronuća, ne mislite vi, da bih vas ja mogla ostaviti. I kad sam vas zamolila, da me uzmete sobom, učinila sam to zato, da vam ako uzmognem, budem u pomoći; doseIe mi tomu ne bijaše prilike, a sada, gdje me u istinu trebate, da vas ostavim? Ne može biti; ja ću vas sliediti; ja ću vam pomoći tražiti supruga; pa ma bilo to i s pogibelju života spojeno. — Ali drugo je sada; mi moramo stvoriti odluku, i prema toj odluki i naš rad udesiti. — Uzmimo novca sa sobom, pak krenimo tragom vašega supruga. Nije to lahka zadaća, nije to put bez pogibli; ali u mene je nade, a ta nada temelji se na vjeri; mi ćemo naći grofa, mi ćemo ga spasti i mi ćemo se ma bilo kad vratiti kući. —

— Hvala ti, Jelko; primam tvoju žrtvu. Priredi po svojoj uvidjavnosti sve, pak da sutra krenemo u Strasburg.

— Biti će uredjeno — odvrati Jelka, osjećajuć se sretnom, što se je grofica svladala.

Drugi dan jutrom krenula grofica sa Jelkom na put, te iza trosatne vožnje prispješe u Strasburg. Odsjedoše u svratištu, a iza kratka odmora zaputiše se k načelniku. Izkazavši mu grofica, tko je i što će, zamoli ga, da ju pusti k suprugu. Načelnik bio čovjek dobroćudan, vidjelo se; da ga sudbina grofičina dirnula, te mu bilo žao, što joj nije mogao želji zadovoljiti, jer je grof danas odpremljen s dru-

gimi zarobljenici u Chalon, a odanle po svoj prilici dalje u Pariz, kamo bi obično sve znamenitije zarobljenike odpremali. Prvi dakle korak plemenite grofice bijaše bezuspješan. Sada zamoli plačuć načelnika, da ju svjetuje kako i na koji bi način mogla do supruga; zamoli ga, da joj kaže i način, kako bi ga izbavila. — Načelnik potrese glavom i reče: Plemenita gospojo, vi tražite od mene, što je ne moguće. Imade jedan način, da izbavite muža, a taj nije u našoj vlasti, tim razpolaže samo Bog, a to je čudo. Ja bih vam svjetovao, da se vratite u domovinu svoju; jer putujuć dalje izlažete se pogibli, da i vas uhvate i zatvore, a tim si niste supruga izbavili.

— Ali ja sam odlučila ne vratit se bez muža kući, pa ma ovdje i život morala ostaviti; molim vas, kažite mi put, kojim da putujem; dajte mi ako Boga znate kakovu zaštitu, da barem bez zapreke mogu do Pariza, gdje bi — nadam se u Boga — mogla ipak viditi supruga. Tolika ljubav i požrtvovnost ganula načelnika.

— Žao mi je, preuze ovaj, da vam na putu za vašu sjegurnost ne mogu pružiti sjegurna jamstva. Ali ipak da već na prvoj postaji ne padnete bezsvjestnoj rulji u ruke, dati ću vam putni list do Pariza. Rekoh vam da ne jamčim, da će vas on spasti, ali ipak imati ćete barem kakovu takovu nadu, da ćete moći do Pariza dospjeti. — Al svakako preporučujem vam, da budete osobito oprezni. Neka vas Bog štiti!

Grofica vratila se snuždena srdca u svratište, čekajuć na putni list, koji joj je načelnik obećao; a do toga biti će se i konji odpočinuli za daljni put. — Iza neprekidna putovanja prispješe u Chalon,

te odsjedoše u jednoj od manjih gostionica na kraju grada. Ovdje već znatiželjna svjetina blejila u kočiju, na kojoj se nalazio grofovski grb, pak već i vanjština putnica kazala svakomu, da pripadaju otmenijemu družtvu. Čim su stupili u svratište, približi jim se službenik javne sjegurnosti tražeći putni list. Pokazav mu ga, reče ovaj: U redu je; možete mirno odsjesti. — Svratište svojom vanjštinom ne prikazivaše ništa osobita, ali nutarnje uredjenje bijaše dosta dobro, bez prigovora Na hodniku sustavi jih mlada ljepušna djevojka, koja se nekom znaličnosti zagledala u nove goste. Bilo to milo lice sa bistrim dobroćudnim pogledom.

— Zapoviedate sobu? — zapita ta djevojka — ima jih u gornjem spratu nekoliko praznih, u nas nema baš velike naloge gostiju.

— Molimo sobu, odvrati isto tako ljubezno grofica. Djevojka pošla napried a za njom naše putnice.

Unišavši u sobu nadjoše ju udobno uredjenu. A sad se uredite, kako znate; peć će se naložiti; a uztrebate li što za okrepu, biti ćete služeni. — I djevojka se okrenu da podje, no na vratima obrativ se susrela se sa pogledom Jelkinim, te je nehotice popostala časak, kan da je htjela nešto pročitati sa prozirna Jelkina oka. Našle se dvie srodne duše, koje se u čas sporazumile i sljubile; što je možda manjkalo u mirnu i sukromnu oku Jelkinu, to se nadomještalo u žaru crnih vatrenih očiju nepoznate djevojke. Čim obavim posao u kuhinji, doći ću do vas, reče i izčezne na vrata.

Čudnovata je pojava ova djevojka započe grofica. Baš je prijazna. Kako se tebi čini, Jelko?

I meni isto tako. — Čini mi se, u njezinu oku imade nešto tajinstvena; njezino lice akoprem vedro i čisto, mora da krije neku tajnu bol; nu možda ćemo od nje koješta saznati, što bi nam moglo biti od koristi.

Za kakova pol sata došla opet djevojka. Peć se već ugrijala, bit će voljko u toploj sobi; vani je tako neprijazno; kan da se kiši sprema. No mislite li, gospodje, ovdje duže ostati?

To ćemo vidjeti, odvrati grofica.

Danas se sve ravna po prilikah, danas se jede, pije, pleše, zabavlja po okolnostih; ali ja bih se okladila, da te okolnosti nisu ni za vas najbolje. Vi od nužde putujete; oprostite; vidi vam se na licu.

— Pogadjate, odvrati grofica; vi ste valjda imali priliku više takovih putnika primiti pod svoj krov.

— Dakako, to je danas običajno, odvrati djevojka nehajno; no ja sam došla pitat vas, želite li što založiti?

Donesite, što imadete, mi mnogo ne trebamo, odvrati grofica.

Djevojka odbrza, donese stolnjak i posudje, prostre stol, a za čas donese i jelo. Obično blaguje se u blagovalištu, ali znam da volite biti na samu, rekne djevojka. Dolje imade radoznalih ljudi, oni dolaze i odlaze; pak je bolje da vas i ne vide. Nu molim vas, ne zamjerite, moj mi je otac kazao, da zatražim od vas putni list, i da mu ga donesem. Nemajte brige, ali mi imademo nalog da svakog gosta, koji se k nam svrati ubilježimo u knjigu.

— Evo vam ga, reče grofica, pruživši joj putni list, s kojim je djevojka odbrzala niz stube. — Prošao i cieli sat, dok se vratila.

Ne zamjerite, imala sam posla, morala sam ga obaviti; nu sada mi preostaje vremena za čevrljanje i razgovor. I nepitajuć dalje uzela stolac, primakla ga Jelki te sjela do nje. Nehotice primila ju za ruku. Ova se k njoj obratila i opet se pogledale. Jelka se potresla od neslućena čuvstva: jer je opazila oči djevojčine suzami zalijane. Dirnulo to Jelku u toliko, da je bila gotova i sama proplakati, neznajući zašto.

Ja ću vam se pričiniti čudnom djevojkom, ta stala sam s vami čevrljati kan da se od davna poznajemo; držat ćete me možda za brbljavku, jer ta se mana obično našemu spolu predbacuje. Al rekla bih, da te mane nema u mene, barem ne od ovo dvie tri godine. Ja obično i ne govorim; nemam vjere ni pouzdanja u ljude, oni se pretvorili u grabežljivu zvjerad, koja se medju sobom kolje i razdire; danas mi se razvezao jezik; danas mi je nekako voljkije pri srdcu, jer sam vidila vas, a s očijuh vam čitala, da ne spadate u onu vrst ljudi o kojoj sam prije govorila. Opazila sam, da pred vami mogu govoriti; jer se od vas ne trebam ničega bojati.

Grofica upre svoje pronicavo oko u djevojku, kan da bi od nje rada nešto saznala, što bi opravdalo onaj njezin prijašnji tako strogi i oštri sud o čovjeku. Nu Jelka uplela se sama u razgovor, te zapitala: Vi ste morali valjda ako i mlada dosta već pretrpiti. Vam su morali ljudi puno toga na žao učiniti?

— Više mi nisu mogli učiniti, van da mi i ovaj kukavni život, koji i onako puno ne vriedi, ugrabe. Slušajte me, pripoviedat ću vam, a mislim da će mi srdcu odlahnuti. Osim mene bila u obi-

telji i dva brata. Mi smo se ljubili i milovali, kako to sama narav medju rodjenom braćom zahtieva. Jedan mi brat postao svećenik a prije četiri godine i župnik u dosta dobroj župi. Zvao se Marcel. On bio u svom zvanju zadovoljan i sretan. Drugi mladji brat Nikola stupio u vojsku, te se popeo do časti nadporučnika u kraljevoj vojsci. — Kad je ono buknuo prevrat, te siromaškog kralja Ljudevita XVI. skinuli s priestolja, sva mu vojska okrenula ledja. Bilo nekoliko samo pukovnija, koje ne htjedoše krenuti vjerom, a medju ovima bila i pukovnija, u kojoj je moj brat služio. Momčad njegove pukovnije razvrstili po drugih pukovnijah, a častničtvo počevši od pukovnika pa do posljednjeg poručnika kao divlju zvjerad postrieljali. Pasti u boju proti neprijatelju u obrani domovine slavno je i častno; ali pasti od domaće ruke na domaćem zemljištu rad osvete grabežljive rulje, to je sramota; a moj siromaški brat tako je zaglavio. — Prevratnici stvorili zakon, koji se protivi Bogu, vjeri i savjesti, pak stali siliti svećenike, da se na taj zakon zakunu, da ga prihvate. Tražilo se to i od mog siromaškog brata župnika. Nije mu dopustila savjest, da zataji svoju vjeru, zato mu uzeli župu i bacili ga u zatvor; u zatvoru čamio tri mjeseca, ja ga kad što polazila i tješila — plakasmo zajedno; a suze bijahu liek našoj boli. Radilo se, da ga izbavimo, i bilo nade no pod uvjet, na koji nit je mogao moj brat pristati, niti bi ikada pripravan bio primiti slobodu žrtvom poštenja svoje sestre, a podli izrodi zahtievali su tu žrtvu od mene. — Djevojci, kad je to spomenula, zarumeniše lica a oči joj sjevnuše izrazom najvećeg prezira. — Jednog dana pošav u grad susretnem kola, na kojih se

vožahu uboge žrtve na stratište uz vojničku pratnju i udaranje bubnjeva. Dignem oči i glednem na kola. Smrači mi se, ostavi me sviest, zavikah iza glasa — medju nesretnimi žrtvami opazila sam jadna i svoga brata, i padoh onesviešćena.

Kad se osviestih, nadjoh se u svojoj sobi na postelji. Kraj mene stajaše majka i . . . ; ali zašto da tajim, nije grieh ni sramota; kraj mene bijaše Žilbert moj zaručnik, s kojim bi se imala do koji dan vjenčati. On prolazio onaj čas kraj mene i vidio me blizu nesvjestici, primio me i tako rekuć odnesao u moj stan. O to vam je liep, ugladjen, pošten i plemenit mladić, jedinac u jedne plemićke obitelji. Vidjesmo se, zavolismo se i zaručismo se. Dan iza toga dočujem, da su i njega zatvorili, a nema sumnje, da ga ista sudbina čeka ko što i moga brata. Kad sam vas opazila, obrati se prema Jelki, kan da mi pred očima sjevnula prikaza moga brata i moga zaručnika, bijahu slični, kan da su na istom srdcu odrasli; a vi ste jim, gospodjice, tako slični kao jaje jajetu: isti potezi lica, iste rumene ustnice, iste obrvice, isto plavo jasno oko, jednaki vlasi; pak se s toga ne čudite, ako ste mi u oku opazili suzu, kad sam vas pogledala.

— A kako su vam roditelji, kako je njima u toj nesretnoj borbi? zapita Jelka.

— Moji roditelji, uzdahnu djevojka — i za čas umuknu, pak nastavi — oni samo motre tu krvavu borbu, motre niemo krv djece svoje, što su jim na srdcu odrasla. Revni su gradjani slobodne republike. Žalili su tvrdokornost djece svoje, što se nisu htjeli da pokore volji republike. Moj otac pače je i član u gradskom vieću; no koliko može, on štedi nedužnu krv, on nije prijatelj progona; on

dapače i rado pomaže jadnim prognanikom, ako mu je to moguće bez osobne pogibli. Inače je dobroćudan, ali u svojih načelih slab je čovjek. Majka stoji uz njega. Nu sad vam izpripovjedih sve; po tom se možete uvjeriti, da se možete u mene podpuno pouzdati, a to vam u današnje vrieme mnogo vriedi. Možebiti će vam i moj savjet dobro doći.

Jelka na to stane pripoviedati doživljaje od onog časa, kako su u Kaltenberg došle, kako su grofa izdajnički uhvatili i zatvorili u Strasburgu, a odanle ga odpremili ovamo u Chalon, itd. te završi riečmi: Gospodja grofica odluči tražiti i spasti si supruga.

— Vi ste dakle grofica Borovačka — nakloni se djevojka, a vaša pratilica što vam je ona? — Oprostite, pitanje nije čedno, ali može ipak nečemu vriediti.

— Ona je za sad moja pratilica, kći jednog od mojih činovnika; ali meni je ona i više, — jer ju volim kao da mi je na srdcu rasla.

— Dobro! ona je dakle diete naroda — za nju nema pogibli; ali za vas i previše. No ja bih vas u najboljoj namjeri svjetovala ovako: Prvo da svoj putni list, na kom je ubilježeno vaše ime sa podpunim naslovom vaše grofovske časti zamienite drugim. Taj bi vas putni list mogao izravno baciti u ždrielo vaših neprijatelja, prije nego li bi i dospjeli do Pariza. Ako vam je s voljom, ja bih zamolila otca, da bi vam pribavio drugi putni list, koji bi glasio na jednostavnu Alzačku gradjanku, koja putuje sa svojom nećakinjom u Pariz na službu. Privoljujete li?

Grofica kimnu glavom na znak, da privoljuje.

Drugo, preuze djevojka, vi ne smijete ovako putovati, kako ste ovamo doputovali; vi možete o sreći govoriti, što vam se dosele nije nikakova neprilika dogodila. Odpravite vi svoga kočijaša sa kočijom kući i to namah sutra. Ne jamčim, da će se s konji i kočijom provući do granice. To će mu po svoj prilici oteti u svrhu republike; nu on bi se mogao spasti. Žrtvujte i to, jer mora biti. Vi najmite ovdje prosta seljačka kola; u njih ako i ne bude udobno sjediti, biti će sjegurnije putovati. Jeste li sporazumni?

Kad mora biti, šapnu grofica, neka bude.

Treće, i ovo odielo što je na vama odložite; vi se preobucite kao Alzačke seljakinje, te tako putujte. Biti ćete sigurnije. Ako pristajete na to, ja ću vam taki nabaviti takovo odielo, jer su kod nas dvie Alzačke djevojke u službi. Pristajete li na to?

— Kako ne bi, odvrati grofica, kada kažete, da ćemo tako biti sigurniji na putu.

— Želite li jošte šta? Ponavljam vam, da se pouzdajete u mene. Zovite me Žanetom, jer mi je tako krstno ime.

— Draga dobra Žaneto — uze Jelka — tko će ti naplatiti ljubav i brigu svoju za nas? Jedini Bog! a taj te neka čuva, neka ti udieli sretnije dane. Nu oprosti, ako bih te jošte nešto zamolila? No traži, što te volja, reče Žaneta, budi uvjerena, da ću ti koliko je do mene učiniti.

— Hvala ti, odvrati Jelka; ti znaš, zašto mi putujemo, svrha nam je, da nadjemo grofa; u tu svrhu grofica je na svaku žrtvu pripravna. U Strasburgu kazali su nam, da su ga ovamo u Chalon

odpratili. — Tvoj otac imade rieč i sielo u vieću; ne bi li nam znao štogodj o njegovoj sudbini kazati

Žaneta se zamisli, oblačak tuge vine joj se inače vedrim čelom, te odvrati: Učiniti ću ti po volji, ali dok vam to sve obavim, što sam obrekla, morati ćete se za nekoliko dana uztrpiti. Ja ću gledati učiniti vam sve po volji, koliko god budem mogla. A sada moram za poslom, pod večer se običaje sastajati sviet, pa bi me spogriešili. Trebate li me što, a vi me izvolite zvati.

Žaneta ustane, nakloni se i prihvati vrata i izpade iz sobe.

Grofica probavila u Chalonu mal ne podpun mjesec dana. Slugu i kočiju odpravila po savjetu Žanetinu kući u Kaltenberg. O svom suprugu doznala toliko, da su ga u istinu ovamo u Chalon dopratili. Ona molila i tražila, kako bi došla do njega, da ga barem vidi. Nije se dalo. On je bio pod osobitim nadzorom, te ako bi se i htjelo popustiti želji uboge žene, ipak se je svatko bojao; jer bi ga to moglo i života stajati.

Jedno po podne, kad bijahu obje, grofica najme i Jelka zadubene u ozbiljne misli, banu k njima u u sobu Žaneta poražena i poništena upalih očiju. Jelka spazivši, da mora biti nešto zla, pristupi k njoj, primi ju za ruku, ali se ne usudi pitati. Žaneta zače sama: Zviezda moga života zadje, a nikada se više ne će pokazati. Mog Žilberta odsudili na smrt; sutra će mu odrubiti glavu, — ni krivu ni dužnu. Recite mi, nije li se sviet prometnuo u divlju i grabežljivu zvjerad. Žaneti zališe se gorkimi suzami oči, te ona stade gorko — gorko plakati ko ljuta godina. Jelki bijaše milo djevojke, a bilo joj težko, jer je nije u taj par znala ni umjela tje-

šiti. Nu Žaneta bijaše jošte toliko jaka, te je svoju bol ma i najvećim naporom zatomila, te sabrav se predala grofici novi putni list, što joj ga otac pribavio. Iza male stanke rekne tužna Žaneta grofici: Plemenita gospodjo! rado bih vam doniela povoljnih viesti, jer ako mi i srdce krvari u vlastitih bolovih, ipak bi mi bilo na utjehu, kad bih je drugim mogla ublažiti; ali toga ne mogu. Vaš suprug bio do danas u jutro u gradskom zatvoru, čekalo se glede njega iz Pariza naputaka, jer ga uvrstilo u pogibeljniju vrstu neprijatelja Franceske republike. Danas su stigli ti naputci i njega pod jakom pratnjom sa još jednim zarobljenikom župnikom Morierom odpratili u Pariz. Kakova ga ondje sudbina čeka, ne bi bilo težko pogoditi. Vi ste odlučili, da ga sliedite. Dobro je to i plemenito djelo; Bog će ga nagraditi. U ljudi nema milosrdja Ako se je koji iz pandja ovih ljudi spasao, spasao ga je samo Bog. Možebit će se dobri Bog i na vas smilovati. Ostajete li vjerni svojoj odluci, ne preostaje vam drugo, van da odputujete. Odielo vam je gotovo, pak ako zapoviedate, ja ću vam naručiti kola i kočijaša iz sela, čovjeka pouzdana, koji će vas voziti. Kažite samo, kad bi ste htjeli odputovati. — Čim prije, odgovori grofica umah sutra zorom; biti ćemo prije u Parizu, gdje nas čeka smrt ili spas.

— Bog bi dao, da bude ovo posljednje! dometnu Žaneta i izpade iz sobe.

Grofica ono malo stvari, što jih je imala sobom, pospremila u kovčeg. Zatražila račun za stan i dvorbu, te ga podmirila. Obje djevojke, što jim odstupiše svoje odielo, bogato je nagradila. Njihova

imovina sastojala u nešto gotova novca i u zlatnom nakitu, što ga grofica imala na sebi. Naravno ona je sada sakrila sav taj nakit. Ona je sada prosta siromašna gradjanka Alzačka, a Jelka joj rodjakinja kao drugarica. — Na večer prije počinka pomoliše se Bogu, tražeći u njega milosrdje, kojemu se od ljudi nisu smjele nadati.

Rano jutrom posjetila jih Žaneta. Obje već bjehu ustale. Žaneta pomogla im obući novo odielo, koje osobito Jelki pristajalo, kan da bilo na njoj saliveno. Žaneta ju nekom milinom motrila, pak staviv joj ruku na rame, reče: Jelko sestro, ne znaš, kako se težko opraštam s tobom; tvoja mi se slika utisnula u dušu; znam, da se više ne ćemo nikada sastati, a znaj volila bih s tobom i na kraj svieta poljećeti. Sjeti se mene kad što u molitvi, sačuvaj mi kakovu takovu uspomenu u svom plemenitom srdcu. Hoćeš li?

— Hoću! hoću! zajeca Jelka oviv ruke oko Žanetina vrata. — Budi sjegurna, da te ne ću nikad zaboraviti. Nu prilika je već prispjela, a i sunce granulo, vrieme je rastanku. Vi putujete u Pariz, a ne znate, gdje će te odsjesti, gdje će te se nastaniti — a to nije ugodno. U Parizu u ulici sv. Antuna pod brojem 48. jest kuća na kat; nije Bog zna kakova; ali je dosta udobna. To je kuća moje tetke. Uzmite ovaj list za moju tetku. Ja vas preporučam njezinoj dobrohotnosti, e da bi vas uzela na stan. U nje biti ćete možda najsjegurnije, a sada s Bogom!

Grofica bi drage volje Žanetu nadarila, ali se bojala, da je ne uvriedi. Zato će joj reći: Plemenita si, a plemenština ne traži plaće. Za to uzmi na uspomenu na mene i na Jelku ovaj prsten, i

uzev prsten s ruke i preda joj ga. On te neka sjeća našega susretaja i naše medjusobne ljubavi.

Hvala vam, evo mi na ruci prsten moga zaručnika; ne će mi služiti, ali će me sjećati njegove ljubavi. Ovaj prsten neka bude uspomena prijateljstva, koje bijaše iskreno i čvrsto. S Bogom. Rastaše se.

Uzev ono malo stvari sadjoše niz stube, te se popeše na siromaška seljačka kola. Kočijaš zamahnu bičem, a konji, ma da jih je i gonio, jedva slabim kasom grabili napried.

VII.

Poslije mučna i duga putovanja sretno osvanuli na domaku novog Babilona-Pariza. Tik pred gradom zadesila jih nemala neprilika: susreli se s ruljom bezposlene klateži, koja jim napala kola pod izlikom, da štogodj zabranjena sobom ne voze, u istinu pako samo zato, da jih opliene. Na kolih ne bijaše ništa do kovčega i jednog svežnja, u kom je bilo raznovrstno ruho. Svežanj su ostavili, a kovčeg odnieli, a u kovčegu bio sav njihov imetak. Došle su u Pariz, kao sinje kukavice bez novca — a bez novca živjeti u nepoznatu svietu gotovo da zdvojiš.

Prva jim briga bila u Parizu, da potraže ulicu i kuću, koju jim bješe Žaneta preporučila. Nadjoše ju sretno i predstaviše se gospodarici, predavši joj Žanetino pismo. Gospodarica Kleron, tako joj bilo ime, bijaše u godinah, bez obitelji; jer joj je sve izumrlo. Živila sukromno od čedna prihoda, što joj ga kuća nosila. Zanimala nije se ničim, izim što bi od duga vremena plela čarape, šila odiela, ali

samo za svoju porabu, pak čitala knjige. U prijašnja vremena redovito bi polazila crkvu Al od kako je prevrat ukinuo vjeru, obezčastio crkve i žrtvenike, prognao savjestno svećenstvo, klonula se i ona svakoga vjerskoga čina, jer se to držalo izdajstvom državnih zakona, a takovo se često i smrću kaznilo. Ona bi se u svojoj sobici, gdje je nije nitko mogao opaziti, molila Bogu. Otvori list i pročita, te doda: Dobro vas je uputila, u mene su dobri a ujedno najjeftiniji stanovi. Želite li na samu više za sebe odieljeno od drugih stanovati, imam vam u prizemlju na dvorištu kraj drvarnice prostranu sobu; nije Bog zna kako uredjena, ali stoji samo franak na dan. I drva dobit ćete u mene. Grofica i Jelka se pogledaše, te privoliše na tu sobu, kamo ih je stara odvela. Bijaše to kukavna sobica, pod trošan, stiena vlažna, u sobi izim prosta stola, dva stolca i dvie postelje nikakova drugoga posoblja. Ako i nije grofica navikla na ovakav stan, ali nemajući novaca prilagodi se i tome. Ono novca, što ga imale sobom, i ono vriednosti nakita, što su ga imale u kovčegu, nestalo zajedno sa kovčegom. Protraživ sve kod sebe našla grofica malenu novčarku s novci u žepu odiela, što je bilo u svežnju: moglo biti kakovih 50 franaka. A osim toga imala o vratu križ na zlatnoj verižici i vjenčani zlatni prsten na ruci i ništa više. Jelka isto tako smogla nekoliko franaka, ali tim je moći tekar nekolike dane živjeti u Parizu. — Kako se dalo, tako se uredilo. Odlučile su malo izlaziti i to samo, kad je baš velika nužda. Jelka preuzela sav posao na sebe: pribavljala hranu, čistila sobu, prala rublje, razgovarala sjetnu i neveselu groficu, tješeć ju milimi riečmi, i tako prolazio dan za danom,

a da se nisu gradom ni obazrele, a kamo li da bi ušle u trag, što je s grofom. Jedno popodne, kako su se nablagovale reče Jelka grofici, da će u grad.

— A što ćeš u gradu? ne sječaš li se, što ti je rekla Žaneta, da imade svakojakih ljudi, pa za tebe je opasno, da sama izilaziš.

— Nemajte brige! ne će me nitko ni pogledati; idem samo do prve crkve, i umah ću se vratiti.

E dobro, pa idi; ali nemoj dugo izostati; jer ću ja biti u strahu, da ti se je kakova nesreća dogodila.

— Bog će me braniti i angjeo čuvar, odvrati Jelka. Ogrnuv se ogrtačem i pokriv glavu rubcem, našla se na ulici. Tudier nije baš bilo mnogo svjetine; ali što je dalje išla, to se više naroda vidilo. Popostane, opazi pred sobom u pročelju crkvu a pred crkvom čitavu hrpu ljudi. U početku pomisli: bit će večernja i sviet grnu na pobožnost. Poći će i ona. Nu čim bliže dodje, spopade ju strava. Tuj se pred vratima vikalo, grdilo, rogoborilo, psovalo, plesalo, kan da su zli dusi iz pakla provalili, te tuj pred Božjom kućom izvodili svoje bezbožne igre. — Pristupi bliže poniknute glave i oborenih očiju spazi na svoj užas, gdje iz crkve iznose sveto ruho i posudje, slike, propela i sveta moćišta, a sviet po njih pleše i gazi. Rekao bih, okamenila se: tako stala nepomično, a kako gledala u zemlju opazila od slonove kosti razbito razpelo, gdje u blatu leži. Pogana ga ruka digla iz crkve i bacila na polje; a još pogania ga noga pogazila. Jelka se sagnu, dignu pojedine česti razbita propela, i sahrani ga u njedra. — Tik do nje začuo se porugljivi smieh: *Ha ha ha, rodoljubi čiste crkve, a tuj u njihovoj sredini imade*

izdajica — neprijatelja, koji dižu praznovjerske ostatke i kao kakovo svetište sahranjuju u njedra! — Tko je taj drznik, gdje je — koji se usudjuje križati osnove i odluke republike? — Ču se ozbiljan žamor iz naroda.

Evo vam ga, zaori gromoran glas nepoznata čovjeka, koji je u zadku stajao, a sad se primakao bliže te snažnimi mišicami pograbio drzkog vikača, i bacio ga u sredinu rulje. Evo vam ga, potražite mu džepove, pak ja kriv, ako se niste na pravog namjerili. — Rulja stala kukavca natezati, a bio bi po svoj prilici zlo prošao, da ga nije stražar uzeo u obranu. Ne dirajte ga, osieče stražar, sudit će mu odbor; bude li kriv, zna, što ga čeka.

— Al ja nisam kriv, mucaše napadnuti, ja nemam ništa kod sebe; ja sam vas upravo upozorio na jednu ženskinju, koja se ovamo došuljala te pobirala propelo i metala u njedra. —

— Nije istina! pogledajte mu džepove, čuo se glas od traga. I stražar, pruži ruke u džepove mu te izvadi kojekakovih svetih predmeta; bijaše tuj polumjesec od zlata za svetu hostiju, jedna malena dragocjena kutijica za svete moći. Sve su te stvari uzete iz crkve, ali taj jih nije sahranio od pobožnosti, već od lakomosti. Ti si naš — ajde s nami na redarstvo. I dvojica primiše ga medju se i odvukoše onamo, kamo si za cielo nije želio. — Za ovog prizora sagnuo se neki nepoznati čovjek do djevojke, te joj u uho prišaptnuo: Nosite se odavle, tuj vam nema mjesta; mogli biste nastradati.

Djevojka se s mjesta udalji i odbrza s tužnoga i kobnoga prizora. Nepoznati prijatelj njezin gledao za njom, dok je zaokrenula u jednu od najživahnijih Parižkih ulica pa se tada i on udaljio, pošav

pravcem, kojim se i Jelka zaputila. Dostigav ju zapita ju: Za ime Božje! kamo ste nakanila poći? Jelka ga čudno pogleda i odgovori mu: Moram brže kući, tetka me nestrpljivo čeka.

— A gdje stanujete, upita ju nepoznati čovjek?

U Antunovoj ulici br. 48. odvrati Jelka.

Tuda ne ćete onamo; jer ste udarili posve protivnim pravcem, koji će vas dovesti do novih neprilika i pogibli. Vi ćete zabluditi i doći do crkve, gdje ćete opaziti još više bezbožnosti, nego li ste ih ovdje vidili. Tamo slavi razkalašena i pogana rulja svečanost boginje zdrava razuma; vi o tom dakako niste jošte ni čuli; jer vam je taj grad, kako mi se čini nepoznat.

— A što je to ta boginja razuma, zapita Jelka rastućom znaličnosti?

To vam je polunaga plesačica zla glasa, što su ju stavili bezbožnici na žrtvenik, da joj se nerazložna svjetina klanja. Vi biste mogli i nehotice onamo zabasati, a to bi moglo imati za vas žalostnih posljedica.

— Ne ne ću onamo, plaho će Jelka. Kuda bi najprije došla do svoga stana?

— Ja ću ići napried, a vi me sliedite za kakovih dvadeset koraka od traga. I on ne čekajući odgovora pošao dalje, a Jelka i nehotice po njegovu naputku za njim. Za kakova tri četvrta sata bijahu na mjestu. Nije li to vaš stan, zapita neznanac?

— Jest, odvrati djevojka. Hvala vam na ljubavi, Bog vas naplatio, kad vas ja ne mogu!

— Dobro dobro, držim da sam samo kršćansku dužnost izvršio. Ostajte s Bogom, pak me se u

molitvi sjetite. Jelka časak gledala za njim, dok ga na zavoju bližnje ulice nije iz vida izgubila.

Vrativši se kući nadje groficu već u postelji, a to ju prestraši. Pristupi k njoj, primi ju za ruku i poljubi. Grofica otvori oči i reče: A ti si, Jelko moja — dugo te nema. Spopala me neka vrst groznice, pa sam legla — i zadriemala malko; no reci mi, gdje si ti bila i što si sve vidila.

Jelka sjedne na postelj kraj nogu grofičinih, te joj stane pripoviedati, što je sve u ova dva sata doživila. Grofica sva protrnjivala, kad joj je Jelka kazivala, kako su oni bezbožci haračili po crkvi i pred crkvom. A na njenu rieč, da je mal ne nastradala, što je digla razlupano razpelo, grofica se mal ne onesviesti. Izvadila iz njedara i komadiće potrta propela. Bilo je to djelo umjetno a od slonove kosti. Nu ruke i noge bijahu odkinute, a glava i lice blatom okaljano. — Jelka uzela vode te ga oprala i očistila, a zatim voskom priliepila mu opet ruke i noge. I kad je tim bila gotova, bacila se na koljena te uzdahnula: Dobri Isuse! nezahvalni te narod žudijski razapeo; jer te nije poznao; pogani ti uspomenu progonili, jer nisu vrstni bili pojmiti ljubavi tvoje; novovjeki bezbožci, pošto su te spoznali, grde ti ime, tvoj križ blatom kaljaju i nogami gaze. Isuse blagi! smiluj se ti nam i izbavi nas težke kušnje i brige, daj da nam iza mraka i noći sine sunce tvoje dobrote. Razsvietli pamet svim ovim, koji te vriedjaju. Pritisne propelo na svoja usta, te poda i grofici, da ga poljubi.

— Jelko! imam ti jošte nešto kazati, uze grofica. Iza tvoga odlazka bila ovdje naša gospodarica, te nas sjetila, da valja platiti stanarinu; mi smo

ovdje mjesec dana, a to će iznieti trideset i jedan franak; hoćemo li smoći toliko?

Jelka stala računati, brojiti ono malo novca u novčarki, nabrojila 32 franka pa ni krajcare više. Kad platimo stanarinu, ostat će nam jošte franak za život, uzdahnu Jelka.

— Franak samo; to može dotjeći za sutra, da upravo ne gladujemo — a prekosutra — a dalje; što će biti od nas, Bože moj? Bacit će nas na polje — a onda što drugo van umriet od gladi. Četiri smo nedjelje ovdje; a jesmo li se primakle ma za korak samo našemu cilju? Gdje je ubogi moj Stjepko? — u tamnici? ili možda u grobu? a da i ne znam, gdje mu mrtvi ostatci počivaju. O Bože! — ja sam ipak preslaba, srdce će mi klonuti pod prevelikim bremenom.

Jelka shvatila i pojmila svu težinu svoga položaja, vidila da su u zlu, od kog se gore težko i pomišlja. Al obazriev se na propelo, koje je nedavno izpod poganih nogu izbavila, zatinja joj u duši tračak ufanja, te će uhvativ obje grofičine ruke ovako ju tješiti:

Prorok Božji Daniel, bačen u lavsku jamu nije imao ni obrane ni hrane — vjerovao u Boga i uzdao se u njega, a vjera ga spasla. U zraku imade milijuna krilatih stvorova, koji niti siju niti žanju, a Bog jih hrani i uzdržaje. Cvieće odjeveno je najljepšim odielom, a niti prede niti šije — odieva ga Bog. A jesmo li mi Bogu manje vriedni od ptica i cvieća? Nismo doista; pak kako da onda klonemo duhom, kao oni, koji u Boga ne vjeruju. Plemenita grofice! u mene je vjere i ufanja, da će nam Bog pomoći. Ja sam se i danas uvjerila,

da nas njegova ruka štiti; ali kako će to biti ne znam, a ipak da bude, ja živo vjerujem.

— Hvala ti za utjehu, diete moje. Bog te naplatio!

Drugog dana iza obična posla bilo najprije da se plati stanarina — Jelka uzela novac te ga odniela gospodarici. Nije baš sada moralo biti, ali kad ste doniela, biti ćete bez brige, odvrati stara, sahraniv novac u novčarku.

Grofica nešto pobolievala te ostala u postelji Jelka znala, što joj fali, a boljelo ju, što joj nije mogla pomoći. — Grofica ne navikla takovu stanu a još manje takovoj hrani bila oslabila, a k tomu ju briga i bojazan za supruga posvema uništila. Trebalo joj prije svega okrepe. Jelka se ogrnula rubcem — izašla na ulicu. Grofica ju zamolila, da dugo ne ostane. — Pošla ravno ulicom, a tamo na zavoju bila gostionica, iz koje bi obično donosila hranu, i danas skrenula onamo. Nenašav nikoga u sobi, pošla ravno u kuhinju. Kod komina našla gospodaricu, zvali ju majkom Sanon, gdje namješta lonce, bila zle volje i smrknuta lica.

— Majko Sanon, reče plaho Jelka; molila bih dobre juhe za svoju tetku, da se okriepi; od jučer nekako stala pobolievati.

— Nu baš si mi dobro došla: na kominu ni ognja, a odkuda juha, traži ju drugdje, i onako ne znam, gdje mi je glava. I opet se pokaza u kuhinji druga prilika, bijaše djevojče od kakovih deset godina. No što bi pak ti rada? osoro ju upita gospodarica.

— Ništa zla odvrati djevojče. Blandina me molila, da vam kažem, da na nju ne računate, jer je oboljela; a liečnik joj zabranio i maknut se iz po-

stelje. A ni Ruža ne će doći: nje je sinoć iz grada nestalo; ona odputova nekuda s bratom svojim.

— Tako! povika gospoja Sanon, ove me djevojke ostavile na cjedilu; a sada sama u kuhinji — a svaki dan sve to više gostiju, osobito danas, kad je u mene cieli jedan ured naručio objed, što ću učiniti? Da sam to sinoć znala, bila bih se za pripomoć pobrinula.

— E majko Sanon, uzmite mene; ja ću vam pomoći, ponudi se Jelka.

— A razumiješ li više nego li vatru ložiti i posudje prati, zapita gospodarica?

— Ako ne budete zadovoljni, ja kriva. Ta učila sam u najboljih kuhinjah i u svratištu i u gospoštijah, pokušajte; pak da vidite, jesam li zašto.

— A ti ostani i primi se posla; ali rekla si, da ti tetka pobolieva, pa će te i ona trebati.

— Istina i ona me treba, ali ja ću joj jutrom i večerom sve prirediti, pa će i bez mene probaviti; nu za sada trebala bi samo nešto dobre juhe za nju, da se okriepi.

— No, ostalo je nešto od jučer, reče gospoja; metni ju na komin, da prekipi, nije loša, ja sam ju za sebe bila ostavila.

Jelka naloži vatru, prekipi juhu, metnu u nju svježe jaje i nalije u svoj lončić. Oprostite, dok to odnesem — za pet sam časova eto me tudier.

— Idi, odvrati joj, ali da me nisi prevarila.

Ne ću, ne ću, čuo se Jelkin glas, koja već sa svojim lončićem bila na ulici.

I prije pet časova vratila se opet Jelka u kuhinju, pripasala pregaču, zasukala rukave, te prionula uz posao. Gospodja Sanon gotovo se čudila, kako se ta mlada djevojka razumije u posao. U

svemu se opazila podpuna vještina i okretnost u poslu, koji bi na čast služio svakoj ma i kako okretnoj i vještoj kuharici. Jela bijahu birana i priugotovljena onako izvrstno, da se bolje nije ni očekivati moglo. Ostane li tako, mišljaše gospodja Sanon, ona će mi obje djevojke podpunoma nadomjestiti.

Kad već nije bilo posla u kuhinji, pošla bi Jelka kući, te se u jutro u svoje vrieme opet vraćala.

— Ti mi se svidjaš — rekne joj poslije gospoja — ja bih te i posve k sebi htjela uzeti, i dobro ti platiti, ako hoćeš.

— Drage bih volje na to pristala, da sam sama; ali mi je na srdcu tetka, koje ne mogu i ne smijem ostaviti. Dok budem ovdje, ja ću drage volje svaki dan dolaziti i raditi, kako sam i sada radila; i ja bih bila zadovoljna, da mi dajete toliko, koliko nam treba da platimo stanarinu; a to je franak na dan, i da mi dadete iz svoje kuhinje toliko, koliko bi trebalo za moju siromašku tetku.

— Neka ti bude, kako želiš, odvrati gospodja Sanon, a ja ću gledati, da te i inače nagradim. Eto sada uzmi, koliko misliš, da ti treba za tetku, imadeš svega na izbor.

Po sto puta vam hvala, draga gospoja, a ja ću nastojati, da budete samnom zadovoljni. Jelka sad u lončić nalijala ukuhane juhe, zatim uzela nešto počenja i hljeba i htjede da podje.

Nu evo ti jošte staklenka dobra vina, biti će ti tetki za okrepu, poda joj gospoja.

Rekao bih, u čas našla se kod kuće; otvoriv vrata i staviv na stol košaru potekla grofici, poljubila ju u ruku, te se stala izvinjavati, što ju tako dugo samu ostavila. Znala sam, šaptaše, da vas sa-

moća i dosada ubija; ali vi ćete mi oprostiti, kad vam kažem, da tako mora biti, jer je to jedini način, da proživimo još neko vrieme u gradu, dok nam se dragi Bog smiluje I grofica sjela za stol. Bila vrlo ganuta; Jelku zagrli i poljubi u čelo.

Jelka upali svieću, prostre stol, i stavi jelo. Blagovale zajedno i išlo jim u slast; juha bila tečna, krepka; pečenje izvrstno, kruh bez prigovora. Na posljedku izvadila zapečaćenu staklenku s vinom. Biti će izvrstno, tako je rekla gospodja Sanon, ovo je za vas, okriepit će vas; za mene biti će i voda dobra.

— Grofica se čudila svemu tomu, kad joj je Jelka sve izpripovjedila, kako će one sada dobivati hranu i novca za Jelkin rad u kuhinji.

— Sada smo osjegurane za vrieme našeg boravka ovdje. Hranu ćemo dobivati, a zaslužba će moja dotjeći, da plaćam starinu. Nisam li dakle pravo rekla, da nas Bog nije ostavio, završi Jelka svoje pripoviedanje?

Kako bilo danas, tako je bilo i sutra i svaki dan. Jelka sve više ulazila u volju gospodji Sanon, te ju posvema zavolila; imala i razloga; jer joj je kuhinja sve na bolji glas dolazila. Gospodja Sanon izpitivala Jelku o ovom i onom, ona joj odgovarala u toliko, u koliko je mislila, da joj može i smije odgovarati. Osobito bi spominjala žalostan položaj svoje tetke, kojoj samoća mora da dosadjuje.

— A razumije li se vaša tetka u žensko ručno djelo? zapita Sanon.

— I te kako! odvrati Jelka.

— Dobro dakle preuze Sanon, ja bih joj slala svoju kćer Luizu, da se uz nju izvježba u ručnom poslu. Ja bih ju za to i nagradila.

Jelka se o tom dogovori s groficom; i već drugi dan dovela sama gospoja Sanon Luizu grofici. — Od to doba opažala se neka svježost i vedrina na licu grofičinu, koju bi jedino pomućivala misao na sudbinu milog joj supruga.

Prošla opeta puna dva tjedna. Jednu večer zadržala se Jelka nešto dulje u gospodje Sanon, nego li je to obično bivalo. Vraćajuć se kući susretne se sa dva mlada čovjeka. Bilo joj je do stana još kakovih sto koraka. Vidivši ih, htjede da im se već s daleka ugne; ali ju oni ipak zaustaviše.

— Kuda tako naglo, plaha golubice, nagovori ju jedan?

Neobazrievši se na njih, popodje dalje; nu na prvom ju koraku zaustaviše, pograbiv ju za ruku. Iz ruku izpala joj košara, a iz košare prosipala se hrana po zemlji, što bijaše za siromašku groficu. Jelka se sad pusti u molbu, da ju puste u miru, te stade plakati.

— Ne budi luda i ne plači; što ti je do večere, ti ćeš s nami večerati, kak još nisi nikad večerala. I oba pustolova uhvatiše ju svaki za svoju ruku, htijuć, da ju sa sobom povedu. Isuse! spasi me iz ruku zlotvora, zavapi pridušenim glasom uboga djevojka.

Nu Isus će ti slabo pomoći, ti si u naših rukuh, ne ćeš li s dobra, a ti ćeš na silu.

— Nikada, zaviknu djevojka u očajnom strahu, i sabere svu silu, da se iztrgne iz ruku napastnika. Ali i to joj ne bi pomoglo, da ne bude drugih snažnih i krepkih mišica, koje pograbiše za šiju drznika, te ga baciše na drugu stran ulice, da je od boli sve zajauknuo, a drugoga gurnuše u prsa, da je zemlju poljubio. To se je sve tolikom brzi-

nom dogodilo, da Jelka nije svoga izbavitelja ni opazila. Istom onda kad je vidila, da je spasena, ogleda se i pred sobom opazi istog onog nepoznatog dobrotvora, koji ju je ono prije četiri tjedna iz pogibelji izbavio.

Djevojko! a što radiš sama na ulici u to doba? To je za djevojku opasno: reći će joj glasom otčinskog ukora neznani prijatelj.

— Ne sudite me krivo, plemeniti gospodine. Ja radim u kuhinji kod jedne gospoje, i time uzdržavam svoju tetku. Danas sam imala više posla, te idem nešto kašnje kući.

Oprostite nisam vas htio uvriediti; vidim, da ste poštena. Idite sad u miru Božjem, ulica je prazna, nemate se ničega više bojati.

Jelka dahnu drhtavim glasom: hvala, i za čas bijaše kod kuće.

U sobi gorjela svieća, kod stola sjedela grofica, dogotavljajuć nešto na odielu, što joj ga bila Luiza doniela. — Opaziv bliedu drhćuću Jelku, gotovo se prestravila. — Što ti se dogodi, diete moje, da nije kakva nesreća?

— Nije nesreća, ali bi mogla biti, da ne bude nepoznatoga dobrotvora, koji mi je već po drugi put život i poštenje spasao. I Jelka na dušak izpripovjedi, što je malo prije na ulici doživila.

Grofica se zamisli, kako se dobra Jelka izlaže svakoj opasnosti njoj za ljubav.

Jelka sjetivši se, da nema danas večere za groficu, zamoli ju, neka joj oprosti, što nema večere.

— E ostavi to, draga Jelko; ja bih morala tebe prostiti za oproštenje, što sam te ma i nehotice dovela u vrtlog ovog izkvarenog svieta.

— Ne govorite tako, mila gospodarice; ta vi ste dali novi život mojoj cieloj obitelji; pak zar me niste time za cieli život obvezali; pak da i ne bude toga, ja bih za vas, plemenita grofice, bila uviek pripravna i život žrtvovati. — Grofica ne mogaše odgovoriti: suze joj zatomiše rieči.

Jelka ove noći nije okom trenula. Razne ju misli obletale; je da li je to početak ili svršetak borbe. A i čudnovata prikaza nepoznatog dobrotvorca, neprestano joj dolazila na oči.

Kad je drugi dan gospodja Sanon opazila Jelku bliedu i zamišljenu, dalo joj se na čudo, jer je djevojka inače bila živahna i vesela. Nu doznav za razlog bila i ona uznemirena, bojeć se, da se takovi prizori ne bi češće ponavljali, te s toga odluči nikad je same ne puštati kući. — Ali se o podne još više zabrinu, kad joj je u kuću u službenu poslu došao službenik javne sigurnosti, želeći š njom na samu govoriti. Što mi imadete kazati, zapita ga Sanon, kad bijahu sami u sobi?

— Vi imadete u kući djevojku, koja nije odavle. Nije li tako, upita službenik?

— Jest, u mene je djevojka Alzačkinja, poštena, pametna i razborita: nema joj nikakova prigovora.

— A kako je već dugo kod vas?

— Mjesec dana, bijaše odgovor.

— Ja sam dobio nalog, da ju pozovem, da večeras dodje k jednomn gospodinu. Taj je član odbora za javno blagostanje, a kad takav što zapovjedi, znate i sami, da se mora slušati.

— Bože moj! lamaše rukama gospodja Sanon, što vam je ova kukavna djevojka sakrivila; da ju napastujete, ona je mislila, da jučerašnji napadaj i

današnji poziv stoji u nekom savezu), ta ona nije vrstna ni mrava uvriediti, pak čim bi se tako velikoj gospodi mogla zamjeriti?

— O zamjeri nema ni govora, reći će službenik; meni je naloženo, da vas uvjerim, da je njezina osoba i sloboda posvema sjegurna. Ona mora svakako doći u osam sati u večer. Pozovite sada i djevojku, da i njoj to isto kažem. Sanon pozove Jelku, a kad ona to čula zavapi: Nikada, nikada; ta nikomu nisam ništa sakrivila! zašto me zovu?

— Umirite se, opet će službenik; ta nisu ni svi vragovi onako crni, kako se slikaju, a moj gospodin po gotovu nije; on vam jamči svojim poštenjem, da vam se ne će ništa na žao učiniti. Ali to vam ujedno javljam, da doći morate, inače dao bi vas silom dovesti, a toga ne bi želio.

— Kažite nam barem njegovo ime, moljaše Sanon. To mi je upravo zabranio, da ne smijem reći; dakle upamtite dobro: u Golubinjoj ulici broj 31. prvi kat, u osam sati. Ja se nadam, da nam ne ćete dati povoda, da upotrebimo silu. — S Bogom.

Kad je otišao stale o tom razgovarati Sanon i Jelka, razbijajući si glavu, što se to iza brda valja. Ako je prevara ili zamka, jao meni, zdvojno će Jelka.

— Jelko, ići moramo; ja ću te onamo pratiti. Tko bi dirnuo u tvoje poštenje, tako mi vjere žive, ja bih mu oči izkopala. Neboj se, odvažno odsieče Sanon.

Jelka se umirila i bila uvjerena, da došlo što došlo, Bog je ne će ostaviti; a možda i taj poziv krije u sebi što dobra. — Po podne kad je grofici

donesla objed, saobći joj i taj nenadani poziv k tome odličnome gospodinu.

— Ne idi, diete moje, plačuć će grofica. Po konac konca, da i ti nastradaš, što ću ja jadna!

— Bilo što bilo, ovdje se zbivaju čudnovate stvari, a Bog zna, kamo to vodi. Bog i angjeo čuvar bit će uza me. Pa ovdje i nema druge, već ići. Sa mnom će poći i dobra Sanon, a u nju mogu se pouzdati: ona je poštena.

VIII.

Čim se približavao večer, bivala Jelka sve to nemirnija, i pošto se sa groficom oprostila, čekala u Sanoninu stanu čas, kad joj je valjalo poći na tajinstveni sastanak. I stara gospodja bila nemirna i uzrujana. Znajuć kakova su vremena a i kakovi su ljudi, nije se mogla oteti temeljitoj bojazni, da ne bude i ovdje kakove zamke i prevare. Jelka se preporučila Bogu, ponešto se osokolila, te stala mirnije čekati, kako će se to sve svršiti. Na ur odbilo pol osam. — Jelko! reći će Sanon, sa je vrieme, da krenemo, gospoda bo obično prek urečena časa nerado čekaju.

Jelka se ogrnula u rubac; jer bijaše veče hladna, te bila pripravna na polazak. Kad su otvo rile vrata, stvorio se pred njima isti onaj službeni javne sjegurnosti, koji jih je bio o podne pozva na sastanak.

— Vi ste gotove, reći će, tim bolje; moj m gospodar bojeć se, da ne dodjete, poslao po va a da ne lutate koje kuda, poslao je evo kočij Izvolite samnom. Sjedoše u zatvorenu kočiju

brzim kasom odjuriše prema središtu grada. — Kod naznačene kuće stala kočija. Službenik skočio, otvorio vrata i pomogao im, da sadju. Kuća je to bila ukusno sagradjena na dva sprata; hodnik rasvietljen, isto tako nekoliko prozora u prvom spratu, sve ostalo bilo tamno. Valjda su uredi, koji običavaju noću biti zatvoreni, mišljaše Jelka. Pratilac ih odvede kamenitimi stubami u prvi sprat. Na stieni visila uljenica. Pratilac otvorio prva vrata, koja su vodila u predsoblje, iz predsoblja vodila dvokrilna vrata u prvu dvoranu .Na stropu visio svjetionik sa kakovih dvadeset svieća, koji je razsvjetljivao cielu dvoranu. U sredini bio odugačak stol pokriven zelenim suknom. Oko stola bijaše do dvanaest naslonjača crvenim baršunom preobučenih. Uz stiene bilo divana i stolaca, a to sve kazalo, da se ovdje običaje na viećanje i razgovor sastajati. — Po sredini stiena visjela ura, koja upravo pokazivala osam sati. Okolo na okolo bijaše povješanih slika u bogatih okvirih, prikazivajućih znamenitije osobe današnje Franceske. Jelka sustala kod jedne slike; ta ju osobito zanimala. Njezino lice i pojedini potezi činili joj se poznati; ali se ne mogaše dosjetiti, gdje je tu osobu vidila. Jelka bi se i dulje kod slike suzdržala, da se nisu u taj par otvorila vrata bližnje sobe, i u dvoranu stupio muž, koga je upravo ona slika predstavljala. Bijaše to prikaza najbolje muževne dobi i visoka uzrasta, dugoljasta lica, povisoka čela, vatrenih zagasitih očiju. Na licu i čelu opažalo mu se nabora, što je dokazivalo, da je u svietu već mnogo toga doživio i preživio.

— Opaziv uz mladu djevojku i staru gospoju, reče ovoj: Vaš nisam zvao; jer vas ne trebam.

— Oprostite, milostivi gospodine, smetena će Sanon, ali ova djevojka služi u mene, i ja sam za nju odgovorna, pak sam ju s toga pratila.

— Suvišna bojazan, odvrati domaćin, za njezinu sjegurnost jamčim ja svojim poštenjem. Nu kad ste već došla, pričekajte u predsoblju, ja se imam s tom djevojkom na samu razgovarati.

Sanon se nakloni i povuče u predsoblje.

Jelka se posvema zagleda u domaćina, nemogav š njega oka skinuti. Čudne joj se misli vrzle glavom; ali jih nije mogla u stalnu cjelinu prikupiti.

— Vi me nekako u čudu gledate, zače domaćin, čini vam se zagonetkom, što sam vas dozvao. Na to još doda: ja ću vas nešto pitati, a vi mi iskreno i savjestno odgovorite, pak će se zagonetka odgonetnuti. Kažite mi, jeste li se u Franceskoj rodili?

— Nisam, gospodine, bijaše odgovor.

— Odkuda ste i gdje vam je domovina?

— Ja sam iz Hrvatske.

Jeste li prije bili u nekom gradiću svoje domovine u nekoj gostionici?

— Jesam, gospodine

A kako se zovete?

— Jelka Večević.

— Sjećate li se svojih doživljaja iz onoga doba?

— Kako ne bi? Često su mi na pameti.

— Sjećate li se nekih siromaških putnika, koji se navrnuše u gostionicu. — Bijahu stranci: muž i žena i dvoje djece?

Jelka jače otvori oči, i pogledav pronicavo u lice domaćinu zavapi začudjenim glasom: Bože sveti! je li moguće Edmund Dumond, ili me samo oči varaju?

— Ne varaju vas oči, Edmund Dumond stoji pred vami. Onaj isti, koga ste prije dvie godine kod sebe nastanili, dvorili, bolestna njegovali i spasli od sramote. Onaj isti, komu ste udielili možebiti posljednju uštedjenu krajcaru, kojom je mogao put svoj dalje nastaviti. Ja sam vas nedavno kod gospodje Sanon opazio; lice mi se pričinilo poznato; htio sam se uvjeriti, jesam li se prevario, pak sam vas zato ovamo pozvao. I drago mi je, jer vidim, da mi je oko i pamćenje jošte dobro; nisam se prevario. No vi ste se bojali ovamo doći.

— Jesam, odgovori Jelka. A kako i ne bi? Već dva puta bijaše mi ovdje i život i poštenje u pogibli. Tu izkaže u kratko, što joj se pred crkvom dogodilo, i što opet jučer u večer. I čudnovato, nastavi dalje, da nije bilo nekoga plemenitoga čovjeka, koji mi je svaki put kao angjeo čuvar u susret došao, te me iz grabežljivih pandja izbavio, ne znam, kako bi bila prošla.

— A poznate li vi toga čovjeka, upade Dumond u rieč.

— Ne poznam, imena mi nije kazao, a ja se ga nisam usudila pitati, odvrati Jelka.

— A ne biste li mi ga znali opisati?

— Donekle bi, koliko sam ga prvi put vidila, drugi put bijaše noć, te ga nisam mogla dobro viditi, već sam ga samo po glasu poznala, da je to onaj isti, koji mi je bio i prvi put pritekao na obranu. Čovjek je srednje visine, suhonjav, blieda lica, upalih očiju, visoka čela i ne varam li se nad desnim okom imadjaše znamenku kao madež. Bio zaogrnut crnom kabanicom. Glas mu je zvonak.

Dumond mišljaše; pak kad se domislio, reći će kao za sebe: Nesretni grof Morier, što ga ovdje drži!

— Grof Morier! zategnu Jelka, pak se zamisli.

— Dà po svoj prilici grof Morier, zar vam je njegovo ime poznato?

— Čula sam ga jedanput samo, preuze Jelka, ali to bijaše župnik Morier. U Chalonu rekoše mi, da ga odpratiše u Pariz kao pogibeljna zajedno sa grofom Borovačkim.

— Pravo ste čuli i upravo je danas sudbina obojici odlučena. Grof Borovački i župnik Morier odsudjeni su na smrt, a sutra u devet sati krvnik će nad njima svoju dužnost obaviti.

— Grof Borovački odsudjen na smrt, sutra će poginuti, jesam li pravo čula? zavapi očajno Jelka, zalomi rukama i kao bez duše sruši se na pod.

Vapaj bijaše toli zdvojan, toli bolan, toli glasan, da se je čuo i u bližnju sobu i u predsoblje. Sanon i nemareć za zabranu banu u dvoranu, pokrajna se vrata otvore i pokaza se blieda uzrujana gospodja Dumondova. Na sagu (ćilimu) leži bljedolika Jelka kao mrtva. Sa strane motri ju suzom u očijuh gospodja Sanon; a Dumondica i neznajuć, što se zbilo ustoboči se kod vrata kao kip od mramora. Dumond kao satrven skrstiv ruke zuri u djevojku.

— Što ste se okamenile ovdje? Donesite što znate i umijete, da privedemo djevojku k životu — onesviestila se.

— A od čega zapita Sanon, pogledav nekako nepovjerljivo gospodara?

— Ne pitajte već se mičite, znati ćete poslije.

Dumondica ode, za čas se vrati, donese kojekakovih mirisa i kapljica, spusti se do djevojke, tare joj čelo i sljepočice, dade joj mirisati nekakovih mirodija. To ju dozvalo k sviesti; ali čim je oči otvorila, prve joj rieči bijahu: Jadna uboga grofice, supruga su ti ubili, ti ga ne ćeš preživiti; došla si u Pariz, a da samo doznati možeš, gdje se on nalazi — nema ga više; i opet zašuti, ali joj se vrelo suza otvorilo, te stalo roniti bliedim licem i spuštati se na grudi.

— Hvala Bogu, reći će Dumond, oporavit će se; suze su najbolji znak, da se povraća sviest. Pustimo ju časak.

Prošlo i četvrt sata, djevojka se pridigla, a Dumond joj pomogao do divana. Kad se na njem poravnala, sjeo do nje Dumond, pak će joj primiv ju za ruku ovako:

— Osviestite se, saberite se i ne zdvajajte. Vi ste u kući prijatelja, koga ste na život i smrt zadužili. Recite mi sve iskreno i pouzdano, pak budite uvjereni, da ću vam pomoći, samo ako budem mogao. Vas je prestravila viest o osudi grofa Borovačkog, nije li tako?

— Jelka potvrdi, da je tako.

— Recite mi, ali brzo i iskreno: Kako se vi poznajete s grofom Borovačkim i što je on vam? To ja trebam da znadem.

— Jelka se izpravi, metnu ruku na čelo, kan da je rada sve svoje misli sabrati u cjelinu, te poče pripoviedati, kako se ona spoznala s grofovom obitelju, kako je grof dobar njoj, njenoj majci i braći, spomenu, kako je i zašto grof došao u Francesku i kako je izdajnički uhvaćen; pripovjedi mu u kratko svoje i grofičino putovanje kao i živo-

vanje u Parizu. Osobitom nježnosti i ljubavi opisa plemenito srce grofičino, kako je ona dobra, kako strpljiva, kako oskudieva i strada samo da može viditi svoga muža. Napokon završi:

Dumonde! Vi ste tako dobar i plemenit, te me se tako dobrostivo sjećate, akoprem ono, što sam ja učinila vama nije ni spomena vriedno. Kad ne bi bio na kocki život, do kojega mi je više nego li do moga — ja — ja vas ne bi nikada zaprosila ljubavi i pomoći u ime onoga, što sam vam drage volje učinila. Ali vi mi ne ćete zamjeriti, ako vam spomenom vlastite rieči na našem rastanku u mojoj domovini: Prisižem, da ću vam se odužit bud na koji način prema želji vašoj. Brdo se s brdom ne sastaje, ali se sastaje čovjek s čovjekom, pak bude li zgode, da se ikada vidimo, ja ću taj dan ubrojiti medju najljepše u mojem životu. Moje je ime, upamtite si ga dobro Edmund Dumond, vi ste me danas zadužili na život i smrt. — Ne zamjerite siromaškoj djevojci, ja sam vas možda ovim spominjanjem uvriedila. Ne ne — ne mislite, da sumnjam o vašoj dobroj volji. Ali u mom srdcu vrije i buči, u njemu kan da su nagomilane sve muke i jadi; ja štrepim i dršćem za život onoga muža, koji mi je poslije Boga i majke moje najmilije. — Što ne Dumonde? Vi mi ne zamierate, i Jelka mu prihvati ruku i poljubi ju.

— Ne — budite sjegurni, ne zamieravam. Vi ste skroz plemenita. Ja sada sve razumijem. Dozvolite mi par časova, da si promislim, što bih mogao za vas uraditi.

Za časak će opet Dumond: Osuda je izrečena i podpisana; ovaj par ne može se promieniti. Podje li mi za rukom odgoditi osudu bar za četiri dana

— pobjeda bi bila vaša — grof bi bio spasen. Ne podje li mi to za rukom, ja ne znam, što bih mogao učiniti?! — Našao sam sredstvo i za taj slučaj. Iza male stanke nastavi Dumond: Ja ću grofa spasti!

— Oj Bog vam platio! dobri gospodine Dumonde. Dao Bog, te izveli to bez svoje ikakve pogibelji! uzdahnu harna Jelka, kojoj odlahnu u duši.

Videći Jelka, kako je Dumond dobar čovjek, usudi se zamoliti ga jošte, da bi i župnika Moriera spasao; jer je njegov brat nju obranio u dva puta.

— Djevojko! reći će Dumond, vi odviše tražite. No neka bude, kušat ću i župnika spasti, akoprem je do njegove glave više stalo, nego li do stotine drugih zarobljenika. On bo je republici zadao velikih neprilika: digao je na noge i oružje čitavu Vandeju. Ne biste li vi htjeli vidjeti moju ženu i djecu? zapita napokon Dumond. Oni će se svi veseliti, da vas vide.

Jelka odvrati: Baš mi je drago, što ih mogu sve pozdraviti. Na to pozove Dumond ženu si, kaza joj: Poznaš li ti ovu djevojku? — Dumondica oči raširi i povika veselo: Ta to je naša velika dobrotvorka iz Hrvatske! Dobro nam došla! Pa šta vam je za Boga bilo ono prije? Jelka i Dumond kažu joj uzrok. I Dumondica preporuči svome mužu, da bi se zauzeo za grofa, i povede Jelku u drugu sobu k djeci. Kazavši mati djeci, tko je Jelka, radostno pozdrave djeca Jelku, i prijazno ju stanu zapitkivati, kako je ona došla u Pariz i kako ovdje živi. Jelka ih je nježno milovala i na pitanja im kratko odgovarala. Pak i gospodja Dumondica izpripovjedi Jelki, kako je njima išlo iza njihova rastanka u Krapini.

Onim novcem, što jim ga je bila na rastanku Jelka u ruku utisnula, dodjoše u Švajcarsku. Odanle putovahu bez zapreke do Pariza, gdje joj je suprug preuzeo otčevu trgovinu. Ali pošto je buknuo prevrat, ostavi Edmund svoj posao; prodade trgovinu, preseli se u svoju kuću, poče živiti za sebe i obitelj. Imetka imao toliko, da mu se nije trebalo bojati oskudice. — U težko vrieme obćeg meteža, znao si steći povjerenje svojih sugradjana, koji su ga izabrali u sabor i u odbor za obće blagostanje. I vi ste, Jelko, čuli o tih ljudih koješta pripoviedati, ali malo dobra. Većina pod izlikom da rade za obće dobro, rade za sebe, većina jih veli, da se bore za slobodu, ali su njezini grobari. — Edmundu nije se svidjao taj položaj, i on bi se ga bio najradje odrekao; ali se bojao da ne posumnjaju o njem kao da je neprijatelj republike; time bi i sebe i obitelj stavio u pogibelj. A s druge strane mislio je, ostane li gdje je, da može često zapriečiti gdje koje zlo ili ga barem ublažiti; ali vjerujte mi, da je i nama taj život dosadio. U nas tko je danas na vlasti sutra pada, i tko je danas zapoviedao ubijati, sutra ga drugi ubiju; i tako u toj zemlji slobode nitko nije ni za svoj život ni za svoju privredu sjeguran.

Dok se ovi tako razgovarali, dodje medju njih i Edmund, ljubezan prijazan, ali i ozbiljan. — Jelko, ja ću vas sutra po podne potražiti u vašem stanu, te vas izviestiti o svemu. Rado bih u istinu tu plemenitu groficu poznati, te joj, u koliko se bude dalo, ublažiti položaj. A sada ajdmo, da malo založimo.

Poslije kratke večere, kod koje je bila i gospoja Sanon, oprosti se liepo Jelka s čestitim Du-

mondom i njegovom obitelju, i podje utješna srca kući.

Pred kućom stajala kočija, koja jih je bila i ovamo dovezla; uz kočijaše sjedio isti službenik.

Kako su se ove dvie odvezle, obuče se Dumond, uzme svežanj pisama i sidje niz stube, gdje ga je čekala kočija. Prišaptnuv nešto u uho kočijašu sjede u kočiju, i brzim kasom odjuri put Robespierove palače. Ondje je danas bilo vieće o državnih poslovih i o sjegurnosti. U tom vieću imao je Dumond kao član odbora za obće blagostanje sielo i glas.

Dumond je imao težak zadatak, koji bi ga lahko i života stajao; zauze se naime, kako bi se za koji dan odgodila smrtna osuda grofa Borovačkoga i župnika Moriera. Dobro mu dodje viest, koju je odbor dobio iz vana o nekakovih tajnih urotah, o kojih bi župnik Morier mogao što znati. To on zgodno i vješto upotrebi, te izhodi u vieću, da se izvršba smrtne kazni nad grofom Borovačkim kao i župnikom Morierom odgodila za četiri dana.

Dumond sam glavom predade odluku odborovu nadzorniku tamnice, u kojoj su boravila oba odsudjenika. Sišavši na ulicu da sjedne u svoju kočiju, prodje mimo njega čovjek, koji mu se po vanjskom obliku činio, da ga pozna. — Emete! zovnu glasno Dumond, i svoj se čovjek okrenu. Nisam se prevario šaptnu za sebe Dumond.

— Tko me to zove? otresne se zlovoljno prolaznik.

— Zar me ne poznaš? odvrati Dumond.

— Imam li oči mačje, da poznajem ljude u mraku? Za cielo ne bi ni ti mene prepoznao, da

nije ove grbe na mojih ledjih. Emet bijaše u istinu grbav.

— Imaš li vremena, sjedi sa mnom u kočiju. Imao bih s tobom nešto razgovarati, ovdje na ulici nije tomu zgodno mjesto.

— Hvala ti liepa. Gdje je tvoj stan, a gdje moj — na sat razdaleko, pa da onda od tebe pješke tumaram kući; i jedna mi grba previše, druge ću se čuvati.

— Ja ću te dati kući odvesti pod sjegurnom pratnjom — jamčim ti, da ti ne će ni vlas s glave spasti. Bodraše ga na pola u šali Dumond.

— Ajde neka ti bude. I oba sjedoše u kočiju i za četvrt sata bijahu već za stolom u Dumondovu kabinetu.

Naš novi znanac Emet bijaše liečnik, dosta neprijazne vanjštine i nakažen, ali pod inače surovom korom sakrivalo se toplo plemenito srdce. Od više godina sprijateljio se s Dumondom, komu bijaše kućni liečnik, a medjusobno si već izkazali mnogo znamenitih usluga. Prije kakove pol godine imenovali ga liečnikom u državnih tamnicah na Dumondovu preporuku.

— Što dakle želiš sa mnom? prvi će Emet.

Dumond: Malu uslugu.

Emet: Drage volje, ako ti mogu čime poslužiti.

Dumond: Poznaš ti sve zasužnjenike u uzah.

Emet: Imade jih previše; a glava moja niti je tako velika ni pamćenje tako obsežno, da bi jih se svih sjećati mogao; pak oni se danomice mienjaju — jedni dolaže, drugi prolaze, a trećim se tek mjesto pripravlja.

Dumond: Ali ipak možda se gdjekoga sjećaš n. p. župnika Moriera i grofa Borovačkoga.

Emet: Da, te se dvojice sjećam.

Dumond: Što ti veliš, kakvi su to ljudi?

Emet: Najpošteniji, najčestitiji ljudi, kakovim ne bi smjelo biti mjesta u tamnici.

Dumond: Bi li dakle bila grjehota, da ih pokušamo spasti.

Emet: Čudnovata pitanja; da te ne poznam kao pametna i ozbiljna čovjeka, rekao bi: šalju zbijaš.

Dumond: Ni najmanje. Njihova je osuda do duše pravomoćna; ali je njezina izvršba odgodjena. Za četiri dana dalo bi se mnogo toga učiniti za njihov izbavak.

Emet: Moj prijatelju, župniku će Morieru slabo pomoći, on će se do toga vremena i sam izbaviti, krvniku će prištediti trud.

Dumond: Dakle radi se o njegovu izbavku? I ti misliš, da će to poći za rukom.

Emet: Da, da! On će se izbaviti. Ima moć, koja je jača i od Robespiera i od vas svih, a to je smrt. Siromaški Morier, meni ga je žao, već od nekoliko dana pobolieva: danas mu je znatno pozlilo. Tražio svećenika, nisu mu ga dozvolili; večeras je za nj odlučan čas; sutra biti će mrtav. On opraštа svojim neprijateljem, a moli za sreću i spas Franceske domovine. Vidiš nije li to čudnovata sudbina. On bijaše jedan od onih koji su imali smjelosti upozoriti kralja Ljudevita XV. na onaj duboki jaz, koji je puknuo medju kraljem i narodom, on bijaše jedan izmedju onih, koji su svjetovali štednju u državnom i kraljevskom kućanstvu. On bijaše jedan izmedju onih, koji su žigosali žensko gospodarstvo i rasipnost u dvoru, i svjetovali, da žene odpusti iz dvora. On bijaše jedan izmedju onih, koji su zahtievali, da se i narodu dadu prava,

koja je dosele samo plemstvo i svećenstvo uživalo. Pak tog je muža progonio dvor; toga muža progone i tobožnji Franceski slobodoumnici. Ti ga odsudiše na smrt, te će pohlepno gledati njegovu plemenitu krv teći, koje jedna kap više vriedi, nego li većine konventa. — Nu smrt jim pomrsila račune, i osujetila krvavu nasladu, oni će moći svoje slavlje slaviti jedino nad njegovom lješinom.

Dumond uzdahne: Bog ga pomilovao! I bolje je tako: jedna mi briga manje — a on danas da je na slobodi, za mjesec dana opet bi jim došao u šake. — Nu kako bismo mogli spasti grofa Borovačkog?

Emet: On je Austrijanac i Hrvat. Obtužiše ga, da je na svom dobru u Porènju oko sebe prikupljao Franceske bjegunce i uhodio gradove u Alzaciji. Ja sam podpuno uvjeren, da to nije istina, i da je on jedino žrtva zlobe i zavisti. Njega ovo tamnovanje nije jošte slomilo; on je sačuvao svježost srdca i duha, kan da se podao svojoj sudbini. Ali moj prijatelju — vješt motrilac i poznavalac ljudi u njegovu oku, na njegovu čelu, čitat će onu težku borbu, kojom se bori za život čovjek, koji ima ženu i djecu. Taj se nekako sprijateljio s Morierom: jednaki se dusi brzo sbližuju; oni se medju sobom tješe. — Ajde, Dumonde, da učinimo u skrovitu dobro djelo pak da spasemo grofa. Nema dvojbe, ti si u nekakovu savezu s grofom. Pa ajde da kušamo spasti toga plemenitoga grofa.

Dumond: Ja imadem uzroka, da pomognem izbaviti grofa, ali ti su uzroci čisti, plemeniti — i ti ćeš ih kašnje saznati. Kaži kako da ga spasemo.

Emet: Bogu mi laglje pitati nego odgovarati; čekaj časak, dok saberem raštrkanu pamet; možda ću se čemu domisliti. I liječnik se zamislio i dva tri puta prošao rukom preko čela pak nastavio: Istina noću dolaze najpametnije i najzrelije misli; tomu se po danu ne bih tako lahko domislio — Evo ti osnove: Morier mora umrieti, njemu nema spasa. Ja ću izviestiti, da je umro na priljepčivoj bolesti. Sahranit će ga, al već sutra mora i grof oboliti; a ja ću reći, da je od Moriera bolest dobio; dakle da je i njegova bolest priljepčiva. Da se ne okuže drugi uznici, ja ću odrediti, a to imam i pravo, da se prenese u drugu sobu. Kad bude na samu, bit će moja briga, da za 24 sata umre. Kad umre, zahtievat ću, da se mrtvo tielo prenese u moj laboratorij, gdje ću ga otvoriti i označiti bolest. Kad bude grof kod mene, i kad službeno potvrdim smrt i način smrti, tada je i naša igra doigrana, i grof je spasen.

Dumond: A misliš li ti, da će to sve tako gladko ići, kako si ti to sad gladko pripoviedao?

Emet: Ja sam sjeguran, da će osnova uspjeti. Ja sam možebiti osoba, o kojoj se najmanje sumnja a to imam svojoj vanjštini zahvaliti.

Dumond u čudu gledao svoga prijatelja — valjan čovjek valjaniji svakako od mene; jer mene veže dužnost i zahvalnost, a on preuzimlje na sebe najteži posao iz puke nesebične ljubavi prema iskrnjemu.

— Da te zagrlim! — vriedan si — nisam se tomu od tebe ni nadao.

Iza toga sjednu opet u kočiju, pa će kući.

Snujući ovako osnovu, kako će grofa Borovačkoga izbaviti iz tamnice, dodjoše i do kuće Dumondove. Tu sidjoše iz kola, popeše se uz stube

i izpiše svaki dvie čaše rumenike Bordoške, jer je liječnik bio kazao, da je žedan. Oprostiv se liečnik s Dumondom, odveze se u istoj kučiji liečnik kući, a Dumond podje na počinak, naloživši slugi, da ga sutra točno u šešt sati probudi.

*
* *

Iza Jelkina odlazka na urečeni tajni sastanak bijaše grofici nekako težko pri duši. Mučila ju bojazan za sudbinu požrtvovne djevojke, koja se toliko brine za nju. Njezina bojazan, koja se već u trzavicu pretvarala, bivaše sve veća, kako je opazila, da vrieme odmiče, a Jelke sveudilj nema te nema. Ona uzela u ruke vezivo da veze, da joj vrieme prodje; ali za sat i to odložila, te segnula za knjigom poviesti odabrana naroda Izraelskoga, ne bili u njoj našla utjehe svojoj uzrujanoj duši. I čitajuć čudnovate puteve Božje, kroz koje je on narod proveo iz robstva na slobodu, pomislila na sebe i svoj položaj, te se pitala nadom, pošto je i ona stvor Božji, nad kojim bdije ruka providnosti Božje, da ne će ostati bez pomoći. Odloživ knjigu, kleknula je i molila; a istom joj u molitvi i suzah odlahnulo. Tračak svjetla prosievnuo joj umom u tamnoj neprozirnoj noći njezina položaja. Na uri bilo jedanaest a ona začu tihe korake, upre oči u vrata, i ona se otvore — u sobu stupi Jelka. Lice se grofičino donekle razvedrilo, ali za čas namah zamračilo. Jelka ju pozdravi, primaknu se k njoj i poljubi ju u ruku, a ova ju materinskom nježnosti privinu na grudi.

— Jelko, reče grofica, pogledav joj u oko, na kom se jošte caklila suza djetinjske ljubavi i priegora; ti si dugo izostala; da nije što zla?

— Ne bojte se, plemenita grofice, nije ništa zla. No sad istom kad je valjalo govoriti, stane misliti, bi li bilo uputno, da joj sve kaže, što je danas doživila i doznala. Ne, zaključi u sebi, doznat će postepeno sve; kazat ću ju onoliko samo, koliko će joj za utjehu i umirenje biti dovoljno. — I stade pripoviedati sada, kako se sastala s Dumondom, opisala mu ga, kakav je to čovjek, i kako joj obrekao, da će nastojati izbaviti grofa, koji je još za sada u zatvoru, ali je živ i zdrav.

— A ima li nade, da će to do skora biti? zapita naglo grofica.

— Moguće i prije nego bismo se i nadati mogli, a moguće, da bi se i otegnuti moglo. — No uzdajmo se u Boga i njegovu providnost. —

— Iza kratka jošte razgovora legoše na počinak. Grofici spao kamen sa srca, ona se nadala. Al Jelku uznemirivala briga, hoće li Dumond moći izkupiti svoju rieč. Ne će li moći, tada je već sutra grof mrtav. A, Bože, što će tada uboga žena u tudjem svietu?

Drugi dan po običaju pošla Jelka gospoji Sanon, te obavljala svoj obični posao; bila zamišljena i mučaljiva, a gospodja znajući za što je takova, nije u nju ni dirala.

Kad je već sav posao obavila, obrati se gospodarici, te ju zamoli, da ju za po podne odpusti; jer i onako ne bude posla.

— Znam, znam, odvrati Sanon. Dumond ti je obrekao, da će pohoditi groficu i doniet joj ubaviest o njezinu mužu. Ostani samo kod nje. Dao Bog, bili povoljni glasovi!

— Jelka ranije došla kući, doniela objed; objedovale, pak sele svaka na svoj stolac i zanesle se u težke misli.

Oko četiri sata stala u dvorištu kočija. Grofica se začudila, al Jelki se razvedrilo lice, te skočila na dvor, Iz kočije izašla gospoja Dumondova sa svojimi dječaci, koji na prvi pogled saletili svoju staru poznanku, te joj stali laskati. Dumondica začudila se siromašnu stanu, a još siromašnijemu posoblju — jer je znala, da grofica nije bila tomu navikla. Ona ju ljubežljivo i uljudno pozdravi i pruži joj ruku.

Drago mi je, da vas mogu poznati; ova mi djevojka o vas mnogo toga pripoviedala i opisala vaš sadanji položaj. Moga je supruga to duboko ganulo, te je obrekao, da će sve moguće učiniti, kako bi vam supruga izbavio. On bi bio i sam ovamo došao, ali nema kada, on vas liepo pozdravlja i poručuje vam, da ne klonete duhom.

— Obje gospoje sjedoše na ona dva stolca.

Grofica i Dumondica pripoviedale si svoje doživljaje, koji bijahu izprepleteni težkimi borbami i neprilikami današnjega burnoga života. — Dumondica ju pitala, je li joj Pariz poznat, i imade li u njem znanaca ili možda prijatelja.

— U Parizu nije me dosele bilo; a i nemam znanaca do jedine vojvodkinje Lambale, s kojom sam se pred nekoliko godina spoznala i sprijateljila u Švajcarskoj. Ja sam već i na nju mislila; ali nemadoh prilike, da koga zapitam za nju, a kamo li da ju potražim; možda bi nam i ona mogla pomoći.

— Vojvodkinja Lambale, uzdahnu Dumondica, ne bi vam mogla ništa pomoći; badava biste ju i tražili.

— Razumijem vas; htjedoste reći, da se veliki ljudi ne sjećaju rado onih, koji su u nuždu i nevolju dospjeli, pa ćemu im i dosadjivati. Nije li tako?

— Nije, grofice, vojvodkinja Lambale bijaše veledušna i plemenita. Ona je stotine ubogih odjela i nahranila; ona je nebrojenim u najvećoj nuždi pomogla. Ali kako reče narod: ona imadjaše jedinu pogrješku, što je pripadala plemstvu, i što bijaše vjerna i odana svojoj nesretnoj kraljici Antoaneti.

— Smatra li se to u vašoj domovini za grieh i zločin? zapita grofica.

Sviet i današnji vlastnici tako smatraju, prihvati Dumondica. Vojvodkinu šćepaše u njenu stanu — izvukoše medju razjarenu svjetinu; rasjekoše ju na četiri komada, a čestí njezina tiela natakoše na koplje, noseći ih u obhodu oko tamnice, gdje je čamila nesretna kraljica. Kraljica s toga prizora grozno se zgražala i gorko plakala nad sudbinom svojih nesretnih prijatelja. No ostavimo to, to su neugodne uspomene; potomstvo će badava nastojati, da jih izbrišę iz poviesti; ali danas govoriti o njih, nije uputno. — Razgovor navrnuo se na drugo.

Gospojo grofice, opet će Alica. Za vas je ovaj stan pretiesan i nezdrav, ta evo po stienah spustile se kapljice od vlage. Sjest će vam na prsa i narušit zdravlje, a ono je i onako od tolika napora i borbe narušeno.

— Ja sam i tim zadovoljna, dok mi je samo nade, da ću svog supruga viditi opeta izbavljena. Do duše ćutim, kako sam osamljena; ali mi je u toj nevolji dobri Bog dao najveću utjehu u ovoj dobroj

djevojci, Jelki mojoj, koja se muči i kini, misli i razmišlja, kako bi mi ugodila, i razgovorila me, da zaboravim na svoju nevolju.

— Ja vam u istinu čestitam, odvrati Dumondica, što vam je Bog ovog angjela poslao, i ja sam kao sjegurna, da onaj, uz koga je ona, ne će poginuti.

— Nemojte, molim vas liepo, o meni govoriti, uplete se Jelka zarumeniv se do ušiju.

— Iza toga nastavi Dumondica: Ovaj stan ne valja, te bih vas stoga svjetovala, da se odavle izselite. Imate li u nas povjerenje, ja ću vam naći i dati udobniji stan u jednom od udaljenijih predjela gradskih. Sutra u jutro mogli biste se onamo preseliti.

— Kako ste dobra, gospojo, upade joj Jelka u rieč, mi sa zahvalnošću primamo vašu ponudu; mi vam se posve povjeravamo.

— Majko! majko, upade u sobu Karlo, pak privinuv se materi na krilo reče: U nas je ljepše nego ovdje; pak vidiš, ti si već o Jelki toliko toga pripoviedala, kako bi ju rada jošte jednom vidila, a sad kad je ovdje, za što je ne bi k nam uzela. Ta u nas je toliko prostora, da će za sve mjesta biti, i za nas i za Jelku i za njezinu majku. Mališ držao groficu za Jelkinu majku.

— Po to smo ovamo i došli, ne boj, se imat ćeš jošte prilike oko nje skakati, samo kad bi ona htjela kod nas ostati.

A sad poljubite, djeco, gospoji ruku, pak idemo — Dà u kolih imade nešto, što smo donieli za Jelku i gospoju. Na to donese kočijaš košaru sa dvie staklenke vina, pečenja i poslastica. To je za danas i za sutra u jutro — dalje vam ne će trebati. — Nadajte se — i Bog će dati; dani vaše

skušnje primiču se kraju. Ja baš ne znam, što moj suprug snuje, ali znam, da će biti dobro. — S Bogom.

Gospoje se oprostiše, kao da su davne znanke i prijateljice, a Jelka izljubiv se s Karlom i bratom mu sprovela jih do kočije, pak se sa iskrenim s Bogom oprostila.

U jednom Parižkom predgradju malne izvan grada bijaše Dumondov ljetnikovac. Nu on već od dvie godine ne obitava ondje, već ga dao u najam liečniku Emetu. On ovdje liečio bolestnike, koje bi držao u podpunoj obskrbi, a razi zemlje imao svoju poslovnicu i laboratorij za paranje lješina. Nu ovaj par ne bijaše nijednog bolestnika ovdje; pak bi i Emet riedko ovamo zalazio. Jučer dao nalog, da se gornji spłat očisti i priredi, da će se u njem moći ciela obitelj smjestiti, pak se pobrinulo i za posoblje. U prizemlju poslovao u svojoj poslovnici Emet, te se pripravljao na razudbu jedne lješine, koju su mu upravo iz jedne od državnih uzah donieli. — Liečnik zatvorio se u svoj laboratorij i radio, a kad je bio gotov razudjenu lješinu spremio u drvenu škrinju, pak ju predao redarstvenikom, da ju sahrane na groblju. Svršivši posao — umi si ruke, počešlja se i poravna brkove, pak rekne: Hvala Bogu, osnova uspjela, a sad bi ju jedino neopreznost ili zloba mogla osujetiti. Dumond biti će samnom zadovoljan. Napisav točno izvješće, što ga imao podnieti nadzorniku uza, dao upreći, te se odvezo u grad, da obavi zvanične poslove, a zatim da potraži Dumonda te ga u svemu ubaviesti.

U gornji kat Emetova stana u ljetnikovcu nastanila se nova obitelj, sastojeća od matere i kćeri i jedne Alzačke služavke. Bijahu to grofica i Jelka

i sobarica iz kuće Dumondove, što jim bijaše pridieljena za dvorbu i poslugu. — Groficu iznenadio novi stan; bilo tu više bogato uredjenih soba, u kojih bijaše svega, što se za izobraženu i bolje odgojenu obitelj moglo želiti. Bio u dvorani ukusan glasovir. Bilo slika prvih i najboljih umjetnika, bilo svake vrsti knjiga na izbor. Bože! nije li to posljednji sievak propadajuće nade ili sreće; ili nije li to tek osvitak novomu sretnomu životu: mišljaše si grofica, šećuć sobama i promatrajuć slike na stienah.

Prošao dan i nastala noć i nitko se ne prijavio, nitko ne došao, ako prem je već pred dva dana Dumond obrekao, i akoprem jim njegova gospodja obećala, da će ih pohoditi. Neizvjestnost u odlučnih trenutcih grozno muči čovjeka. Tako je i dobru groficu težko mučilo, što nije znala, što će biti s mužem joj, a što š njom.

I drugi dan prošao tako. Istom poslije podne dovezla se Dumondica sa svojom djecom. Grofici odlahnulo, ona željno uprla oči u svoju prijateljicu, želeći iz njih pročitati, što bi jim ona možda zatajiti htjela; no ne nadje ništa takova.

— Vidi vam se, zače Dumondica, da vas neizvjestnost muči. Uztrpite se i nadajte se, ja vam doduše ne znam ništa sjegurna kazati; ali moj suprug, koji će sam ovamo doći, razjasnit će vam sve i kažati vam čistu istinu. Ja se nadam, biti će sve dobro.

Do večera bilo još kakova dva sata; prošli u razgovoru i naklapanju. Na večer zapalio se svjetionik, a dvorana prelievala se ugodnim ublažujućim svjetlom. Dumondica sjela glasoviru, i mekanimi

prstići stala prebirati po tipkah glasovira, te je milóglasno skladje ozvanjalo u prostorijah razsvietljene dvorane, dočim se grofica i Jelka prepustile ugodnu snatrenju.

Kad je prestala Dumondica, sjede grofica za glasovir i prošav rukom nekoliko milih — akorda kao zaplivala u moru glasbe, izvadjajuć podpunom vještinom maštanje (sanjariju), divne jedne skladbe, kojom se u časovih osamljenosti i zaborave uzdiže duh i srdce do nebeskih visina, gdje je jedino pràvi izvor sreći i zadovoljstvu.

Osam je sati, a supruga mi nema, šaptnu Dumondica i sama uznemirena; jer je bilo vieće Robespierovih protivnika, koje je viećalo, kako bi se već tako dugo trajućemu krvoproliću načinio kraj. Svakako pogibeljan sastanak. Sazna li on za nj, eto ti i opeta nekoliko glava palo.

Eto ga, eto Dumonda. On stupi u dvoranu dobre volje i zadovoljan. Pozdraviv prisutne, primaknu se grofici, koje do sada nije bio još ni vidio, te ju posve udvorno nagovori.

— Grofice Borovačka! Jelka, vaša drugarica pripoviedala mi o vam i o vašem suprugu. Ja sam njegovu stvar uzeo u svoje ruke, a bio sam to dužan činiti Jelki za volju. Kakav bijaše tomu uspjeh, znati ćete jošte večeras, jer imade jošte jedna osoba, koja je ovdje sudjelovala.

— Dakle ni sada jošte ništa izvjestna — zavapi grofica. — Samo sat, dva najviše; i taj treći član u našem društvu prispjet će i vi ćete sve doznati. Zatim razpreo se obćeniti razgovor, za koga je sobarica prostrla stol. — Hodnikom čuli se koraci.

— Biti će, koga očekujemo. I vi ćete sve znati, reče Dumond.

— Na vratima pokuca — i u sobu stupi Emet, a uz njega išao stasit muž visoka uzrasta, ozbiljna držanja, ali blieda, ponešto upala lica. — Emet pozdravio prisutne, a pratilac mu stajao sred sobe, nemogav se razabrati, što to š njim biva. Grofica najprije pogledala Emeta, zatim svrnula okom dvoranom. Ustala zavapila i pala u naručaj grofu Stjepku Borovačkomu.

Jelka stala u prikrajku i blaženim zadovoljstvom motrila nenadani prizor, te u duši uzkliknula: divni li su putevi Božje providnosti! I Dumondica bila iznenadjena.

Grof se prvi sabra, te razgledav se dvoranom reče: Čini mi se, da me prenielo u carstvo bajka. I ja od ovo nekoliko dana i ne znam što sa mnom biva. Legao sam, usnuo sam dubokim snom; a u ušiju kan da mi zujila trublja, koja me zvaše na stratište, i ja sam gledao i sviet i krvnika i čuo ciku pomamna svieta; vidio se krvlju omrljana; i još u dublji san pao; a kad se probudih, našao sàm se u pristaloj sobi liečnika, doduše slab onemogao; ali živ, i tuj se ne mogoh podpunoma razabrati. A evo moj me prijatelj vodi u društvo, a u društvu — evo našao sam i ženu svoju. Ali možda je i to san, obsjena. Možda bijaše san moje uhićenje — moje tamnovanje — moj život, razjasnite mi sve ovo, ili ću poluditi, ako već nisam podpunoma lud.

Dumond pristupi sada grofu, i primiv ga za ruku, odvede k naslonjaču, gdje je mogao udobno sjesti, jer bijaše u istinu umoren.

Grofe! Vi ste kod podpune sviesti i zdrav, nešto ste samo onemogao, ali to je od mnogih zala, što su vas snašla. Vi i sami ne shvaćate svoj po-

ložaj; jer vam je mnogo toga tajnom, kao što vam je i cieli ovaj prizor tajinstvenom nekom koprenom do sada prekriven. Vas su uhitili na Franceskom zemljištu, a vaše uhićenje prijavili konventu. Uhitili vas, jer da ste oko sebe prikupljali Franceske bjegunce, te snovali osnove proti obstanku republike; a napokon vas jošte obiedili, da kao Austrijski podanik uhodite Franceske gradove u Alzaciji. Glavni vaš tužilac bijaše neki Žil Metier, koji je svjetovao, da vas kao pogibeljna rovara odsude na smrt. Za to vas i dopratiše u Pariz iz Chalona, gdje bi vam se inače bilo sudilo. Vi ste bez dvojbe držali, da ćete iz Pariških uza ravno na stratište.

Grofe! Kad ne bih od prije već bio uvjeren, da Bog svietom i sa svakim čovjekom upravlja, vaš udes bi me sada o tom podpunoma uvjerio. Vi ste mislili, da ste osamljen, a vas je stopimice pratila vaša plemenita supruga. Vi ste mislili, da nema stvora, koji bi o vašem spasenju radio, a evo ova čestita djevojka, kao vjerna i jedina drugarica vaše gospoje, radila neumorno, da vas spase, te je napokon njezina ljubav, njezina požrtvovnost pobiedila. I tuj nastavi pripoviedati, kako i gdje se je on prvi put sastao s Jelkom, i kako je na njenu molbu spasao grofa.

Plemeniti grofe! jošte je tudier jedna osoba, bez koje ne bi bilo moguće vas izbaviti, a to je vriedni moj prijatelj liečnik Emet. On je sretnu zamislio osnovu, kako će vas izbaviti, on ju je i sretno izveo, a dà kraj toga nije ni na koga pala ni sjena sumnje. I na njegovu zapoviest moraste vi i prividno umrieti, da po tom uzmognete na sjeguran život uskrsnuti.

— Grof Borovački slušaše sve to vrlo napeto, te će ovako: Hvala vam, vriedni i pravedni čovjekoljubi i prijatelji za vašu veliku ljubav. Ja vam tolike ljubavi nikako ne ću moći naplatiti. Bog vam platio!

— Zato vas neka ne boli glava — odvrati Dumond — Što sam ja učinio, bijaše mi dužnost, a vezala me rieč i zakletva ovoj djevojci i pri tom pokaza na Jelku. Što je supruga učinila, učinila je iz supruške ljubavi i vjernosti, a ovaj angjel Jelka kaza mi, da vam je veliku zahvalnost dužna. Jedino naš prijatelj Emet učinio je najveću žrtvu sa pogibelju vlastitoga života. Ta je požrtvovnost njemu prirodjena. On je već više puta bližnjemu pomogao s pogibli svoga života. Njemu je najugodnije onda, kad je komu vriednu čovjeku pomogao iz nevolje. Nagrade ni plaće nema, koja bi ga uzniela. On drži, da je čista savjest najveća nagrada poštenu čovjeku.

Grof ustane, pruži ruku liečniku, koji je do njega sjedio, te mu tronuto reče: Hvala vam! hvala velika! To je malena nagrada u dvie rieči, a plemenitoj duši dovoljna. Kad sam vas u tamnici gledao, kolikom sdušnošću svoj posao vršite, sažaljivao sam vas u duši; mnoge ste po dužnosti svojoj izbavljali iz naravske smrti; ali ih niste mogli, kako biste bili željeli, iz krvničke ruke. Meni ste učinili jedno i drugo, meni ste izkazali nečuvenu ljubav.

— Ne govorimo o tom gospodine, grofe, prekinu ga liečnik. Ozbiljni se muževi razumiju, a da jim i nisu misli uviek na jeziku. Kažite mi, kako vas se dojimlju pojave, koje ste imali priliku na

oči svoje gledati u Franceskoj, u zemlji znanja i prosvjete?

— Da vam pravo kažem, prihvati grof, sve mi se to čini čudnovato. U zemlji gdje su kroz stoljeća i stoljeća kraljevi imali velik ugled, i gdje se je kraljevska čast bi reći srasla s naravi samoga naroda, za čudo mi je to stanje. U zemlji, gdje se kršćanska sviest digla toli visoko, te podigla spomenike svoga kršćanskoga osjećaja, slala u daleke krajeve novo odkrivena svjeta svoje sinove, da šire vjeru i kršćansku naobrazbu, danas se ruše crkve i žrtvenici, progone se i ubijaju svećenici, to je u istinu nepojmljivo. Tim pojavam mora da su duboki i važni uzroci, kojih ili se nije znalo, ili se nije htjelo za vremena ukloniti.

— Imate pravo, preuze Emet, ove pojave imadu duboke uzroke. One ne postoje od danas i jučer, one imadu svoj zarodak u prošlosti. — Upravo oni, koji su bili zvani, da jih uklone, nisu na to ni mislili. — Narod po sebi nije zao; on je blag i dobroćudan, ali se nije s njim prema njegovoj naravi i prema njegovim potrebam postupalo. Njegova se sila i snaga izrabljivala u sebične svrhe. Vlada trošila i rasipavala narodno dobro; siromašila narod, dovodila ga do zdvojnosti. To su mnogi od pametnijih i poštenijih ljudi opažali, pa i svjetovali, da se okrene u drugu kolotečinu. Vjera se grdila i zanemarivala, crkva hulila i progonila, a to je moralo roditi zlimi posljedicami. Bilo je ljudi, koji su javno govorili i pisali, da je društveni život podrovan, koji će u danoj zgodi proizvesti užas. Ali se na to nije obaziralo. Onih sada nema u životu, koji su baš sakrivili taj prevrat. Samo nekolicina ih se zakloni za vremena u sjegurna mjesta,

dočim je sva nesreća spala većim dielom na nedužne ljude, koji su pokazivali i srdca i volje, da siromašnomu narodu pomognu. Medju ove ubrojiò bih ja plemenitoga, ali nesretnoga kralja Ljudevita XVI. Otci njegovi sagriešiše, a on za njihove griehe pade žrtvom.

Začetnici prevrata pričahu mnogo o slobodi, a kad su došli do vlasti, bili su najveći okrutnici. Ti ljudi branili su tobože narod od globljenja, a sami na račun toga naroda vodjahu razkalašen i razuzdan život. Slavili su pobjedu razuma, a nikada nije nitko tako nizko i duboko pogrdio razum, kako upravo ovi ljudi.

Takova načela morala su izkvariti narod i pretvoriti ga u divlju zvier. No ja se još uviek nadam, da će se narod osviestiti i povratiti k vjeri svojih otaca.

— Gospodine grofe! ja ne znam, kako je u vašoj zemlji; ali svakako to stoji, da boljarstvo imade uzvišeni zadatak, naime da narod oplemeni, da ga u kršćanskom pravcu digne i prosvietli. Ja sam uvjeren, da ćete vi i prema svomu srdcu i prema stečenomu iskustvu znati svomu narodu biti ono, što Bog i vjera od vas zahtieva.

— Moj prijatelj Emet, upade Dumond, govori onako, kako ćuti i neobaziruć se ni na vrieme i okolnosti, u kojih živimo. — Sad valja, da razmišljamo, kako bi započeti posao nastavili i dovršili. — Gospodin grof Borovački oslobodio se tamnice, ali dok je u našoj zemlji nije jošte za svoj život i slobodu sjeguran. Valja pronaći pute, kako će preći preko granice, što nije tako lahak posao sva bo zemlja vrvi vojskom i uhodami. — Što veliš ti, moj prijatelju?

U to stupi u sobu podvornik i nešto prišaptnu doktoru u uho. On ustade i izpriča se, da će se za čas dva vratiti. I za kakova četvrt sata vratio se, vodeć izpod ruke nepoznata čovjeka crnom kabanicom omotana. Jelka ga u prvi mah prepozna. To je bio njezin branilac na ulici.

— Vikomte Morieru! što je vas ovamo donieło? Dahnu nekako smeteni Dumond.

— Morier nije upravo došao, preuze Emet, da pohodi Dumonda, jer će imati dobrih razloga, da mu se uklanja. On je posjetio mene, da ga kao liječnik svjetujem. Ja sam ga doveo i ovamo, znajući, da će za čas i moj prijatelj Dumond zaboraviti svoj položaj kao član odbora za obće blagostanje, pak ustupiti mjesto prijateljskim plemenitim osjećajem. — Izvolite sjesti, gospodine Morieru.

Nagovoreni odloživ kabanicu i prema Dumondu se obrativ reći će mu zvonkim drhtavim glasom, u kom bijaše toliko boli i priegora pomiešano, da te se nekako turobno dojimao srdca: Vidio sam, gospodine Dumonde, da vas se moj dolazak neugodno dojmio; nije čudo, jer je moje ime medju neprijatelji današnje vladavine velikimi pismeni ubilježeno. — No ja vas uvjeravam, da je moj zadatak svršen, i ja ne ću više smetati ni republici ni njezinim doglavnikom. Došao sam ovamo, da spasem brata si župnika Moriera; nisam uspio, al spasao ga Bog; otev ga rukam krvničkim, predao ga zagrljaju smrti, kojoj svi pripadamo.

Ja bih imao samo jednu molbu; ako je moguće, da ju uvažite; vi bi ste me zahvalnošću obvezali. Medju spisi moga brata, koja mu bijahu prigodom zatvora oduzeta, imade i obiteljskih izprava, koje su za mene i za moju porodicu vrlo znamе-

nite, a ne stoje ni u kakovu savezu s današnjimi zapletaji zemlje. — Ja bih vas molio, ne biste li mi jih mogli dobaviti?

— Kamo ste nakanili? upita ga Dumond.

— U Švajcarsku, odvrati Morier. Ondje imadem roda, a mislim, da ću ondje naći sjegurno zaklonište.

— U Švajcarsku, zategnu Dumond; a da vam ne dodje napast. pak se pridružite neprijateljem ove zemlje, da napokon proti svojoj domovini potegnete oružje?

— Morier bijaše očito uvriedjen, ali se svladao te posve mirno odgovorio: Moj život, kao i život moje ciele obitelji, koja se od vajkada borila u prvih redovih za čast i slavu Franceske, ne podavaju povoda takovoj sumnji. Uvjeravam vas, da ću se kloniti političke borbe, ali nadodje li vrieme, da bi me domovina trebala, budite uvjereni, da ne ću požaliti krvi za svoju domovinu. U rieči i uvjeravanje jednoga Moriera možete mirne duše vjerovati.

— Vjerujem vam, odvrati Dumond, i nastojati ću, da vam želji zadovoljim; ali gospodo, vremena su ozbiljna, moje su sile slabe, a i vlast samo od danas do sutra; s toga ostavite ovu zemlju, i potražite si što brže sjegurno zaklonište.

Za sve vrieme ovog razgovora zadubio se bio doktor u ozbiljne misli i kad je Dumond svoje dovršio, reče posve zadovoljno: Našao sam, osnova je gotova, stoji samo do toga, kako će se provesti. Nadam se, ne nadodju li nenadane neprilike, da će uspjeti.

Gospodin grof i moj prijatelj Morier morati će se preobući, to jest uzeti na sebe drugo obličje. Možebiti da će se grofu težko biti rastati sa bra-

dom i brkovi, kao i momu prijatelju Morieru. Ja ću ih i u licu preobraziti, pa ja kriv, ako ih bude tko razpoznao.

Kod sjeverne vojske tuže se, da nema ranarnika i dostatne podvorbe. Vas dvojica putovati ćete, kao pomoćno osoblje zdravstvenoga zbora u Strasburgu, a gospoja grofica i Jelka preuzet će službu milosrdnica ili podvornica kod ranjenika. Naravno Dumond će se pobrinuti, da nabavi potrebita pisma i popratnice. — Putovati ćete na državnih kolih — i to brzo bez odmora, jer će vam na svakoj postaji mienjati konje. — Većih se mjesta osobito Chalona ugibljite, pak radje odpočivajte u manjih seoskih krčmah, gdje nema toliko gospode. Govorite malo i kratko. Dodjete li jednoć do granice, vaša neka vas vještina prevede prieko.

Osnova se Emetova svima svidjela. Iza toga sjeli su za prostrti stol.

Jelka, koja je dosele postrance kad što pogledala Moriera, približi mu se sada, te duboko naklonív se reče: Plemeniti gospodine! čini mi se, da me oko i uho ne vara — ja sam se s vami dva puta sastala — i vi ste mi svaki put i nepoznatoj izkazali uslugu. Vi ste mi jednom spasli život, a drugi put život i poštenje — ja vam se odužiti ne mogu — ali zahvalit vam svakako moram, te vam obećajem, da ću vas zadržati u harnoj uspomeni. A razbijen križ, što sam ga pogažena iz blata digla, biti će mi svega moga života najsvetija uspomena. On će me sjećati Božje providnosti i moga izbavitelja. — Hvala vam.

— Primam hvalu — jer od srdca dolazi — akoprem sam učinio samo ono, što mi je kršćanska dužnost nalagala, i sretna se scienim, da sam tako

plemeniti cvietak ženske kreposti iz poganskih ruku izbavio.

Poslije večere vratio se Dumond sa svojom obitelju u Pariz, dočim se Emet sa Morierom jošte zabavio, te mu odredio za stan sobu uz svoju poslovnicu.

Kad je grof ostao na samu sa suprugom si i Jelkom, reče tronut, prihvativ ruku jednoj i drugoj. — Hvala — hvala i po sto puta hvala za vašu ljubav. Amalijo, ti si do duše vezana za mene svojom sudbinom i svojim životom, ali ova se djevojka žrtvovala za nas za moj izbavak. Nije li naš Pavao imao pravo, kad je ono zadnje večeri u Borovcu rekao: Uzmite Jelku sa sobom — jer je ona angjeo naše obitelji? I grofovom glavom munu nova misao — on pogleda djevojku izrazom otčinske ljubavi i stisnuv joj jošte jednom ruku, zaželi lahku noć.

IX.

Za tri dana bijahu naši znanci i prijatelji na putu, obskrbljeni svime, što bi jim na putu moglo trebati. Dumond održao rieč: Morieru pribavio obiteljske izprave, pa izrukovav se prijateljski sa grofom Borovačkim, sa suprugom mu i Jelkom zaželio jim sretan put u domovinu. Kako bijahu preobučeni i preobraženi, nitko živ ne bi u njih upoznao ni Moriera ni Borovačkog. — Držali su se točno naputka te putovali neprestano, uklanjajuć se večim mjestom i gradovom, i protiv volje Jelkine, koja je svakako zaželila jošte jednom zagrliti Žanetu, i š njom se oprostiti.

Na cielom putovanju ne bijaše nikakve neprilike, te tako mogahu sretno prispjeti u Alzaciju.

Bijaše nekako prvih dana mjeseca lipnja kadno prispješe u Moselheim, maleno mjestance, jedva nekoliko sati udaljeno od Strasburga. Moglo se s naporom i u sam Strasburg, ali kako bijahu umoreni od dugotrajna puta i kako su im već konji smalaksali, držahu da je probitačnije ovdje prenoćiti, pak sutra rano nastaviti put dalje. Zakrenuše već sumrakom u gostionicu, što jim došla prva na oko, te pošto kočijaš potražio mjesta za sebe, dobiju i oni dvie čiste uredne sobe u prizemlju. — Razpremiv se u kratko, podje grof u dvoranu, da potraži, ne bi li našao kakovih novina, ili inače dočuo kakovih novosti. — Gostionica bila rasvietljena, i nekoliko ljudi (sudeć po licu bezposlica), sjedjelo za stolom u razgovoru, i uz čašu vina zbijajuć kojekakve šale i lakrdije. U jednom zakutku za prostrtim stolom sjedjela dva vojnička častnika čitajuć novine. — Grofu se nije svidjela ta družina te se vratio k svojim, odredivši, da će u svojoj sobi blagovati i ranije leći na počinak. Jelka pošla u kuhinju, da naruči večeru.

— Za kakova pol sata došla sobarica, prostrla stol, doniela jelo i pilo, i opet jih ostavila, jer se i u blagovalištu kupilo sve više gostiju. — Poslije večere zaželila grofica čaja; Jelka skočila u kuhinju, da ga naruči. Kuhinja bila taj čas prazna, a ona ostala da čeka, al čekajuć tako čula tik prozora poluglasan razgovor: Da nema sumnje, to je on — ta ja ću ga ma bio gdje po njegovoj brazgotini poznati. — Može bit se varaš, ču se drugi glas, mrtvi ne ustaju, a on čim je došao konventu

u ruke — bio je mrtav; jer taj ne poznaje obzira; taj tako s lahka ne pušta svoje žrtve.

Ali ja ti ipak kažem, to je on i glavom bih se okladio, da me oko nije prevarilo. — On je morao pobjeći bud mitom, bud tudjom pomoći. — Njega nije mogao na moj izvještaj konvent pustiti na slobodu; ali on nam ne će ovaj put uteći. Ja ga moram glavom pratiti do stratišta. Oni će ovdje prenoćiti: tako mi je njihov vozar kazao. Sutra će tobož u Strasburg k zdravstvenom zboru. Liepo i lukavo izmišljena osnova, ali će se naći u čudu, kada će sutra naći drugu priliku i drugu pratnju, koja će jih odpratiti u gniezdo, iz koga su prije reda odprhnuli. — Evo ti pisma; s ovim ćeš u Landau, ali s mjesta; za dva sata da si ondje; a za četiri sata biti će ovdje i odjel konjanika, kao počastna straža grofu Borovačkomu do Pariza.

Jelka nije više čula — glasovi se izgubili; a nije ni htjela čekati, već podje izravno u sobu i neobaviv naručbine.

Sama nije znala, kako joj je bilo. — Opazila groznu nesreću, kojoj da izbjegnu, treba biti posve kod sebe, hrabar i postojan.

Kad je stupila u sobu, dade znak svima, da budu tiho, a tada reče: Mi smo u pogibli, a spas je u Bogu i u hladnom razboru. Ja ću vam sve kazati, ali pustite me da se saberem. I bilo joj toga treba; drhtala cielim tielom, koljena joj klecala i ona se morala držati za stolac da ne padne. Kad je sjela, obrati se grofu, koji ju je ukočenim okom gledao, pa će u kratko: Gospodine grofe! Žil Metier ili bolje vaš nekadašnji upravitelj Gjula dolje je u dvorani. On vas je prepoznao. On je u Landau poslao čovjeka po vojničku stražu, koja će

za četiri sata biti ovdje — i vas će natrag odpratiti u Pariz.

— A šta to kažeš? zapanjen će grof. Je li zbilja tako?

— Jest, grofe, ja sam vam rekla golu istinu; jer sam ju na svoje uši slušala, i sad pripovjedi sav razgovor, što ga je malo prije slušala.

— E pa što ćemo sada?

Morier, koji je do sada muče slušao, ustane, postavi se medju grofa i groficu i reče tihim ozbiljnim glasom: Ja sam uvjeren, da će nas Bog spasti, a vi imadete dovoljno dokaza njegove providnosti. No i mi sami treba, da si pomognemo, i to brzo, mudro i obzirno. Mi ćemo se pričiniti, kan da odilazimo rano na počinak; za jutro naručit ćemo zajutrak, i kočijašu dati nalog, da bude u vrieme gotov. — Mi ćemo se medjuto spremati na put; što možemo na sebi ponieti, poniet ćemo; a što ne, ostavit ćemo. — Iz hodnika prošuljat ćemo se u dvorište, iz dvorišta iza pojate u vrt, a tada preko plota u polje, pak na drum, a onda u ime Božje, kud nas budu noge nosile, a oči vodile. Mi ćemo imati svakako tri dobra sata pred svojimi progonitelji, a to je mnogo.

— E nije drugo, nego tako valja uraditi, pridoda grof, i to umah.

Netko je na vratima pokucao, dahnu plaho grofica.

Pričinilo ti se tako, odvrati grof, ja nisam ništa čuo. Al u taj par čulo se glasnije, da netko kuca, i na odvrat: napried, pokaza se na vratima sobarica, da pospremi stol i zapita: Ne bi li gospoda jošte štogodj izvoljela.

— Priredite nam dobra čaja, ali da dugo ne čekamo.

Bog zna sluti li što ova djevojka o našem položaju, dometnu Morier.

— Ne mislim, reći će Jelka, ovo će biti tajna Žilova i njegova druga, koji su i prvi put uhvatili grofa u stupicu.

Za pol sata bio čaj na stolu. A sad da se okriepimo i ojačamo. Izpiše svaki po šalicu čaja.

Kad je i to bilo obavljeno, i sobarica došla, da odnese šalice, naruči joj grof, da priredi jutrom rano zajutrak, jer da će odputovati. Naručiše joj ujedno, da upozori kočijaša, kako ne bi trebalo na njega čekati. Što se tiče zajutraka biti će te služeni po volji; ali kočijaša vam nema; on je doduše razpregao; ali se sjetio da imade u mjestu roda; pak je s koli i konji pošao onamo, obrekav, da će se zorom vratiti.

— Dajte da vam platimo sve: večeru, zajutrak i sobu.

— Šest franaka odvrati sobarica.

— Evo vam deset, naplatite tim naš dug, ostalo neka bude vama za trud i uslugu, odgovori grof, predav joj banku od deset franaka.

Hvala liepa, odvrati ova — lahku noć i dobar počinak. I nestane je.

— A sad, prihvati Morier, ne treba ni časka da izgubijemo; vrieme bježi a neprijatelj ne spava.

Svojom opremom bijahu brzo gotovi. Suvišnu prtljagu ostaviše u kovčegu. Prebaciv preko sebe kabanice, a grofica i Jelka ogrtače, spremiše se na polazak. Jelka izvadi iz njedara propelo; ono isto što ga u Parizu izpod poganih nogu iz blata dignula; primi ga u ruke i kleknu, te se vruće Bog-

pomoli za spas svih njih. To učiniše i ostali po njezinu primjeru. U molitvi nadjoše najviše jakosti i ufanja, da će jih Bog spasti.

— Ja ću poći prvi, reče Morier, ja sam se na dolazku ovamo razgledao dvorištem i vrtom. Tamo iza pojate vrata su na vrt. Budu li otvorena, tim bolje; ne budu li, otvorit ću jih; za menom za časak neka ide grofica i Jelka, a na posljedku u kratkom razmaku vi, gospodine grofe. Ne vratim li se za čas, znak je, da je dvorište prazno, i vi možete za menom. Vratim li se, biti će znak, da još nije vrieme odlazku. A sad u ime Božje!

Morier pošao prvi; ogledav i opipav, ima li sve kod sebe što mu treba — podje tihano kao sjena — došulja se do vrta — vrata bijahu na sreću samo prislonjena. Hvala Bogu prvi je korak uspio. Postoji malko, da počeka ostale. Nije dugo čekao. Groficu izpod ruke vodila Jelka, a za njima išao grof. Prešavši preko vrta nadjoše vrata, koja iz njega vode na cestu zatvorena. Trebalo truda i napora, dok se razbila ključanica, i dok se moglo prieko.

Prvi prešao Morier. Ali istom što je nekoliko koraka napried koraknuo, primaknu mu se neka sjena kao sablast, spopa ga jakima mišicama, te mu doviknu: Zla kob po drugi put bacila vas u moje ruke. Prvi put, gospodine grofe, izbjegli ste smrti, ali ovaj put tako mi života ne ćete više.

Lažeš, lopove jedan, začu se glas od traga, i prije nego li bi se mogao okrenuti i razabrati, ležaše na zemlji. Grof bo vidiv Moriera u pogibelji jednim skokom bio za ledjima Žilovima, šćepao ga obima rukama i bacio na zemlju.

— Žil htjede da zapomaga; ali mu ozbiljno zaprieti Morier: Šuti, ni rieči ili si mrtav, staviv̌si mu oštrac svoga mača na prsa. Iza toga odpasa Morier remen, kojim je bio opasan, prereže ga na dvoje, jednom polovicom svezao mu ruke otražke, a drugom polovicom noge, da se nije mogao ganuti. Zatim mu kus rubca natiskao u zube, da nije mogao vikati, a drugim rubcem zavezao.

— Udušit će se hrdja, primjeti grof, koji je Morieru pomagao, dok su grofica i Jelka gotovo umirale od straha.

Lahko bih za taj grieh Bogu odgovarao, odvrati Morier; ali taj se ne će tako lahko udušiti, ta nosnice su mu kao u vola.

Kad su bili tim gotovi, zamisli se časak Morier. Što ćemo sada; pustimo li ga ovako, kasno još nije — može ga tko naći i izbaviti, pak nam vraga opet na vratu. Ja mislim, da je za nas sada najpreča dužnost samoobrane; ubijmo ovoga obješenjaka kao pseto, — Morier to tako govorio, da ga Žil čuti mogao. On se tresao kao da ga u jedan mah deset groznica spopalo — očima prevraćao, i svaki potez lica na sjaju mjesečevu odavao strah pred smrću.

— Ne Morieru, mi si ne ćemo kaljati ruke njegovom poganom krvi; nu ovdje ga ne možemo ostaviti. Otisnimo ga onamo u šumu; pak neka ondje čeka svoju sudbinu. I oba primiše nesretnog Žila, te ga odnesoše u šumu, tamo ga spremiše u jarak i pokriše granjem, da ga ne bi tko opazio.

Gadni stvore, reče mu grof. Ti si me prevario — okrao, omrazio momu narodu, ti si mi segnuo za životom, izdao me i oklevetao; a što sam ti, nesretniče, učinio?! Vidiš, u mojoj si vlasti, mogao

bih te ubiti kao psa — al ne ću, neka ti sudi Bog — jer njemu ne ćeš uteći. Mi te ostavljamo ovdje samo zato, da nam ne smetaš, dok ti se ugnemo.

I grof uhvati Moriera za ruku, te ga odvede naglo na mjesto, gdje su groficu i Jelku ostavili. One bile bliede, ali se uz sve to držale dosta hrabro, vidivši da je njihov neprijatelj svladan. Idimo napried — pol sata izgubili smo, ali ništa za to — ovaj lopov — ovdje će za sjegurno i jutro dočekati, kaza Morier.

Nastaviše put. Klonivši se glavnog druma sadjoše seoskom cestom u šumu. Šuma bila gusta — a mjesec se stao sakrivati za oblake. Došav iza četvrt sata na čistinu, Morier pogledao na okolo, te šaptnuo: Bože, kako se iznenade naoblačilo, sprema se bura, a ovdje ni krova ni zaklona. I grof je to opazio; ali je šutio, da ne uzbuni žena.

Kuda sada, promrmlja Morier, okolo na okolo zaokružila nas gusta šuma, a ne znaš, kuda bi iz nje izašli. Da nastavimo kolnikom, taj će nas najprije dovesti u kakovo selo?

— Pak nastavimo, prihvati grof, i bjegunci podjoše dalje izravnim putem uz brdo. Domakav se opeta gusta bukvika stadoše se penjati uz brdo. Grofa zazeblo, pogledav si onemoglu ženu, koja upiruć se o ruku svoje pratilice sliedila jih šuteć, podavajuć se svojoj sudbini i Božjoj providnosti. Cielo obzorje zaokružili gusti sivkasti oblaci: ne vidiš ni prsta pred nosom. Već počela i kiša propadati u gustih i debelih kapljih, a u daljini čula se mukla tutnjava od grmljavine, koja sve bliže dolazila, dok se za kratko ne prometnula užasnom rikom sievajućih munja i gromova, koji

bi na časove prikazivale cieli nepregledni šumski predjel u plamenu moru; a taj bi jim bljesak jedini pokazivao, da su jošte na kolniku, da nisu skrenuli stranputicom. Ali eto i gore nevolje; rekao bih nebo se prelomilo te lievalo pljuskavicom kao iz najvećega kabla.

— Ne može se dalje, uzdahnu grof, odniet će nas bura i zalijat voda, nije drugo van da se zaklonimo pod koje krošnato drvo. I stisnuše se na okupu pod granati dub, koji ih je barem donekle zaštitio od sve to veće lijavice. Al i tuj jim ne bijaše trajna odmora; ne daleko u suhi hrast udario grom, a zemlja jim se potresla pod nogama. Za ovim gromom sliedio drugi, treći, četvrti, a sve to pustom šumom odjekivalo groznom jekom i lomljavinom.

— Mi se izlažemo pogibelji, da i nas grom opali; biti će bolje da nastavimo putovati, mišljaše Morier. Tako i uradiše. Pak ako i bilo težko sklizavim putem napried, a to se ipak koracalo, kako se moglo Pokisli do kože, uspjeli se na obronak briega, kolnik vodio dalje nizbrdicom. Hoće li do skora taj grozan put dokrajčiti; ali na užas mogahu sada razabirati silan šum bujice, koji jim se razliegao pod nogami; o svjetlu križajućih se munja opaziše, kako jim je pred očima puklo kao more od silne vode, koja se razlijala čitavom kotlinom. Gusti mutni valovi prebacivahu se poput bregova, noseć sobom drvlje i kamenje u nedoglednu ravan, što jim se otvaraše pred očima. Ne možemo dalje, jer da kušamo vodu pregaziti, bujica bi nas sobom odniela u nepovrat; mi se moramo držati visočine. I opet krenuše prema sjeveru uz brdo, gdje je doduše nestalo kolnika; ali je bila dosta široka utrta staza. Podjoše ovim pravcem i eto jih opet

na obronku, iz kojeg se malo prije spustiše u kotlinu. Kiša već prestala padati; grmljavina sve slabijom postajala a ovdje ondje križajuće munje bijahu jim provodičem u toj kobnoj noći. Na obronku bila ravan i čistina, iz kog dalo se pogledati u daljinu; a sad već i vidik bio čistiji; jer se mjesec iza oblaka opet pomolio.

— Napried, odvažno će grof; ne varam li se, čuo sam upravo u ovom pravcu lavež pasa, mora da je bud selo, bud kakova šumarska kolibica. Nije se prevario. Što su se bliže primicali, bivao lavež sve jači, dok se za kakova četvrt sata ne nadjoše pred osamljenom kućaricom.

— Hoće li nas primiti pod krov, mišljaše Morier; u takovo su doba gosti nepriliční, a ljudi nepouzdani. Pokušat ćemo. I primaknuv se prozoru stane kucati, a ovo kucanje pratio je još veći lavež pasa, koji su se nesretnim putnikom sve bliže primicali. Grof je imao dosta posla, dok jih je odvratio. — U kući čulo se koracanje, a i svieća se zapalila. K prozoru primaknuo se valjda gospodar kuće, na pola ga otvorio, te će surovim neprijaznim glasom. Tko je i što traži?

— Dobri čovječe! otvori nam vrata i pusti nas pod krov, zabludili smo — promokli smo i onemogli, odvrati Morier.

Zabludili ste, a tko pametan ide na put u takovoj noći, ako mu je savjest čista? Danas se probija ovuda kojekova klatež, pak da svakoga primam, ne bi imao mjesta ni sam u svojoj kući, odazove se glas iz kuće.

— Nismo zli ljudi, niti klatež — pustite nas, da se odmorimo, ne ćemo vam dugo ostati na vratu, moljaše grof.

— Ne primam nikoga, ču se odrešit glas iz nutra. Idite ravno pravcem, kojim ste došli; za dvie ure dobra hoda prispjet će te u selo. Ondje ima krčma, gdje ćete naći mjesta; do zore biti ćete ondje. S Bogom i lahku noć! I svoj čovjek počeo zatvarati prozor.

— Ljudi Božji, ima li u vas srdca i duše, vjerujete li u Boga i njegovu dobrotu! ne dajte da poginemo pred vašima zatvorenima vratima, zaviknu u strahu i zdvojnosti Jelka, jedva držeć u rukuh pola onesviešćenu groficu.

— Pusti me, Ivo, ču se glas iz nutra, taj mi je glas poznat; ja sam ga negdje čula. I žena se protura do prozora — otvori ga — i zapita. Od kuda ste, ljudi Božji, i koja vas nevolja ovamo bacila?

— Ne pitajte, ako Boga znate — otvorite i sve ćete znati, ljudi smo, stvorovi Božji — kojim treba sada Božje i vaše pomoći.

— Počekajte, otvorit će vam se.

— Zlati Ivane, reći će žena svomu mužu, idi otvori — dobri su ljudi; i ja slutim, da sam čula Jelkin glas, o kojoj sam ti toliko toga pripoviedala. — Ivan posluhnu ženu, prebaci oko sebe kabanicu i izadje na hodnik te otvori vrata.

Bjeguncem odlahnulo, stupili u prostranu narednu sobu, u njoj bilo ugodno toplo, a to je baš trebalo našim putnikom.

Žalostna bijaše to slika. — Grof i Morier izgledali akoprem promokli još koje kako; ali uboga grofica i Jelka bijahu posvema onemogle. Do kože prokisle, a kraj toga šumom na granju i trnju poderale si odjeću, a blatne bile do pojasa.

— Za ime Božje! ne varam li se, to si ti moja draga, zlata Jelko Večevićeva! Jesam li pogodila?

— Jesam, odvrati Jelka, uprv u nju svoj pogled. A ti? ti si Katica Š. — Jesam li te dobro upamtila?

— Nisi se prevarila, odvrati ova.

— Nu sada nije vrieme razgovoru. Imaš li mjesta — imaš li postelj, da smjestimo moju gospodaricu. Njoj treba odmora i počinka.

— Biti će sve u redu, odvrati domaćica i otvori vrata svoje sobe — u kojoj bijahu dvie postelje i nešto posoblja. Podjite vi dvie ovamo; dat ću vam svoga odiela, da se presvučete. — Katica za sobom zatvorila vrata — ostaviv onu dvojicu sa Ivanom na samu u prvoj sobi.

— Ne mislite, gospodo, preuze Ivan, skidajuć sa svojih gostiju prokisle kabanice, da se osuše, da sam tvrda srdca — ne Bog mi je svjedok; al danas tako su pogibeljna vremena, tako nepouzdani ljudi, da čovjek i pred svojom sjenom nije sjeguran. — Sada dolaze jedni — sada drugi — jedni obećaju — drugi se priete; a da poslužiš jednomu ili drugomu, život ti je u pogibelji. Jučer prošla ovim pravcem jedna pukovnija — sutra će valjda druga — a svaka potražuje, ne bili što sumnjiva nanjušila. S toga nije čudo, da mi je svaki dosta nepriličan. — Ja sam vas primio, — jer me žena zamolila. Njoj mi je težko molbu odbiti, a ona kako mi se činilo prepoznala je djevojku po glasu, koja je evo s vama. O njoj mi je već toliko puta pripoviedala, da ju je jednom zgodom neprilike i sramote izbavila. — Budite umireni — odmorite se — u nas vam se ne će ništa zla dogoditi; za to vam ja jamčim. Sad je i grof u kratko

izpripovjedio svoje doživljaje, u koliko bijaše potrebno, da jih Ivan razumije.

Grofovo pripoviedanje Ivana smelo, jer je počeo uvidjati, da to ipak nije onako bezazlen posao, kakova si je on prije mislio. Žil Metier bio u cieloj okolici i previše poznat, a da ga se ne bi trebalo bojati. On je u duši prikoravao svoje goste, što su Žila tako s lahka pustili, jer jih on ne će pustiti u miru, dok mu je života u opaku tielu. Na to otvori žena vrata, vodeć si prijateljicu Jelku za ruku.

— Ivane! nisam se prevarila; to ti je djevojka, koja mi je nekoć u časovih najveće neprilike bila jedina prava prijateljica. A mi, mal da je nismo izpred našega praga odpravili. Ne zamjeri nam, Jelko, toga; jer smo zbilja ovdje u vjekovitoj neprilici zbog kojekakvih ljudi, a drugo nismo tebe ni poznali.

— Ta što bih zamjerila, odvrati Jelka? Mi vam pače hvalimo, što ste nam pružili prijateljski krov i toplu sobu.

— Znam znam — ti i ne znaš zamierati — ali sada treba da štogodj založite.

— Ne ne, draga domaćice, nama nije do jela, koliko do počinka; a mi smo večeras već i blagovali, izpričavaše se grof.

— I ne treba nam ničega, rekne Jelka, ali samo bih te molila za gospodju groficu — daj joj od vina, ako ga imaš, načini juhu — njoj treba da joj se tielo i živci ugriju, jer je sirota odviše pretrpila.

I jedva to rekla, Katica skočila, da joj želji udovolji. Na kominu bilo žeravice, vatra se brzo uzpirala, a za kakova četvrt sata bila vinska juha

gotova. Grofica srknula vinske čorbe, te poćutila, — da joj se život povraća. — Jelka i grofica i domaćica zatvorile se u svoju sobu na počinak, dočim je onoj dvojici i Ivanu bilo priredjeno za prespalo u prvoj sobi. — Noć bila daleko odmakla — do dana bilo jedva kakova dva sata. Doista strašna noć.

Ivan protegnuv se na klupi — ni da bi okom trenuo; bio do kraja uznemiren: ime mu se Žilovo neprestance motalo po glavi. Jedva zoru dočekao. Ustao, prebacio pušku preko ramena, te pošao u šumu. Bio mu je to svaki dan običaj, a danas ga osobito nešto sililo na zrak.

Gosti i domaćica poustajali, kad je već sunce visoko odskočilo. Kata priugotovila zajutrak, kako već znala, pa očekivala i Ivana, koji bi se u ovo doba običavao vraćati sa šumske obhodnje. Nemogav ga dočekati, dala gostovom da blaguju, a za blagovanja izpripovjedila svoje zgode od onog vremena, kako se bijaše sa Jelkom u Krapini rastala. — Njezina poviest bijaše kratka i jednostavna. Vrativ se k roditeljem, probavila u njih kakova tri mjeseca, dok joj se nije pružila prilika, da podje u službu u neki Štajerski gradić, gdje si je marljivošću i vjernošću stekla ljubav i podpuno povjerenje svoje gospodarice, koja je bila udovica — ali u malo tjerala trgovinu sitnom robom. Katica se i u to brzo uputila, te u trgovini bila točna i savjestna. Gospodarica stavila ju više puta u skušnju, ali se uvjerila, da joj može sve svoje podpunom sjegurnošću povjeriti. Njih dvie živile kan da su jedne te iste obitelji, a u bolesti Katica svojom ljubežljivošću toliko joj ušla u volju, da ju je u oporuci učinila svojom baštinicom. — I po njezinoj smrti baštinila je dosta znatan imetak.

— Neko vrieme tjerala trgovinu za sebe; ali to nije joj se svidjalo. No sluči se nešto, što ju ponukalo, da i trgovinu napusti i samo svoje boravište ostavi. — Neko najme Francesko društvo iz Alzacije, koje trguje drvom, došlo onamo, da kupi što više šume. S timi trgovci bio i Ivan. Tu se ona s Ivanom spoznala, jedno drugo zavolilo i tako se oženilo. No Ivana vukla želja za domovinom, te si nagovorio ženu, da prodade svoj posjed, u što ona i privolila, te se preselише u Alzaciju. Ivan bio izučen šumar, te se pobrinuo za mjesto šumarskog činovnika u koje gospoštije. Za prvi mah zadovoljio se i sa podredjenim mjestom, te ga namjestilo kao podšumara u Strasburžkom okolišu, gdje se nastanio u sred šume u šumarskoj kućarici, gdje smo se š njim i sastali. — Oboje živilo zadovoljno i sretno; jedino zadavalo jim neprilike vjekovito političko komešanje, nutarnji i vanjski zapletaji, koji se ponajjače osjećahu na granicah.

Kata sve to u kratko izpripoviedala svojim gostovom izčekivajuć povratak Ivanov. Začuju se koraci, eto Ivana, pomisliše svi; ali on nije bio, već jedan njegov lugar. Lugar bijaše blied i zamišljen, ne govori ništa, već samo preda domaćici sgužvan kus papira i udalji se. Kata drhtavom rukom razmotala papir i pročitala ga za sebe. Bijaše malo rieči, ali joj i ove kao olovo pale na srdce. „Naši su gosti u pogibelji: neprijatelj jih progoni; susreo sam četu od kakovih dvanaest konjanika, a vodi jih Žil, mene uzeše sobom, da jim u šumi budem provodič. — Sakrij jih u sjegurno mjesto, ja sam jedva kradomice uhvatio toliko vremena, da ti ovo napišem.“

Kati drhtale ruke, te joj papir spao na zemlju. Jelka ga pročitala, pak pitajući pogled uprla u prijateljicu.

Pogibelj je, jer vam uhode tragove; nadju li vas, propali ste, a i mi s vami. Ne klonite duhom. Bog koji vas je dosele branio, ne će vas ni sada ostaviti; ali jedno je potrebno, da mi se bez prigovora pokoravate; i najmanja neopreznost mogla bi nas sve upropastiti.

— Do toga i grof i Morier pročitali kobno pismo — te napetom znaličnosti čekali, što će na to domaćica. — Uzmite — rekne domaćica — sve svoje što imate sa sobom, da se ništa u sobah ne nadje, pak za mnom.

Domaćica odvede jih u svoju sobu, te zamoli grofa i Moriera, da joj pomognu dignuti na podu vrata, na koja se niz stube dolazilo u podrum. Kad su sišli dolje — upali svieću, te u stieni potraži skrovita vrata, koja su opet vodila u veliki podzemni izdubak, tako velik, da bi se u njem za silu i deset osoba moglo smjestiti. Kata uvela svoje prijatelje u taj podzemni prostor, u koji bi jedva malo svjetla i zraka od zgora na površini kroz zaraslo grmlje i mahovinu dopiralo. — Poda im nešto hljeba i vode, pa ih zatvori.

Da se ne bi opazila vrata, zametala jih u hitnji pieskom, što je bio u podrumu. Uzpela se zatim stubami opet u sobu, i zatvorila vrata. Pošla u kuhinju na posao onako mirno i bezbrižno, kan da se ništa nije ni dogodilo. — Za pol sata eto ti zaustavi se malena četa pred kućom i u sobu stupi Ivan, praćen dvojicom častnika.

— Rekoste, da niste vidili nikakvih stranaca, a ipak nisu se prometnuli pticami, da bi cieli taj

obsjeg mogli na krilima preletiti. Tako govoraše zlovoljan, namrgodjen — jedan od častnika, u kom na prvi mah prepoznajemo Žila.

— Ja vam rekoh živu istinu. Ne vjerujete li, prosto vam bilo, protražiti i cielu moju kuću. Ja ne krijem nikoga, odvrati uvriedjeni Ivan.

— Neka nam poštovani gradjanin Ivan ne zamjeri; ali nam je dužnost preča od svih inih obzira, a mi ćemo ju izvršiti. Koliko vas ima u kući?

— Ja i žena i nitko drugi, bijaše odgovor.

— Nemate li sluga, ni službinja?

— Upravo nikoga; jer lugari obitavaju u posebnih kućaricah u šumi, a ovamo dolaze bud da me izvješćuju, bud da primaju naloge.

— Njih smo preslušali — ali nismo ništa doznali — pozovite si ženu, da dodje ovamo.

Kata i nezvana pokazala se na vratima.

Evo je, reče Ivan, pak obrativ se ženi, reče joj: gospoda će te preslušati.

Na Katinu licu ne vidje se nikakove zabune. — Na sva pitanja odgovarala kratko odrešito, iz čega nije se ipak ništa razaznalo. Kata niti je koga vidila, niti čula, a još manje na stan primila.

Čudnovato kimnu glavom Žil; nam preostaje jošte jedan posao, da potražimo kuću; i dadoše se na posao. Ivan morao biti uza njih, a da ne bude prevare uzeše u pomoć dvojicu vojnika, te zaredaše sobami, zaviriv u svaki nesjetni kutić, u peć, u dimnjak, na tavan, u svaku škrinju, ali ne nadjoše ništa sumnjiva.

Vodite nas u podrum, zapovjedi osoro Žil.

Izvolite za menom i Ivan jih odveo u Katinu sobu — otvorio vrata na podu — zapalio svieću, te se spustio stubami u podrum; vojnici ga stopi-

mice sliedili. — Podrum bijaše malen; u njem dva lagvića (suda) s vinom, jedan badanj i nekoliko sanduka za sočivo. Pregledaše lagviće, badanj, škrinje — badava i opet ništa, te ništa; protražiše stiene, ne bi li se našao kakav tajni otvor — i to bilo badava. Izadjoše opet iz podruma. Podjoše dvorištem, zaviriše u zdenac, navratiše se u sušu, premetnuše svaku slamku, svaki i najmanji predmet, al opet badava. Udjoše opet u sobu. — Potratismo mal ne dva sata, uzalud izgubismo toliko vremena, a to je moglo doći samo u prilog našim bjeguncem, koji su opeta uhvatili vremena, da umaknu dalje. Vojnici su zlovoljni i utrudjeni, jer već punih šest sati tumaraju gudurami. — U podrumu vidjesmo da imaš vina — donesi jim jedan škaf, da se okriepe, a i hljeba smo vidjeli, daj im da založe, rekne Žil.

Ivan posluhnuo — te za čas dobili vojnici i vina i hljeba; oni posjedali u dvorištu, dočim je u sobi priredila domaćica mali doručak za častnike.

Žil po malo uz čašu vina zaboravio na svoju nedaću; ali žalio samo, što mu je plien i ovaj put izmaknuo rukama. — Ne zamjerite, domaćine, što smo nešto točnije vršili svoju dužnost. Vi ste barem tim dokazali, da na vama nema sumnje, kao da šurujete sa urotnici. — A nije ni šala. Bjegunac koga tražimo, ugledna je osoba, ali tim pogibeljnija republici. Ona je bila u zatvoru u Parizu, te morala pasti žrtvom pod žilotinom. Umakla je svojoj sudbini — pobjegla je iz zatvora; a to opet nije mogla bez sudjelovanja i podpore drugih znamenitih osoba u samom konventu. Kad bi nam pošlo za rukom uhvatit ga, ušlo bi se po svoj prilici u trag novoj zavjeri proti današnjim gospoda-

rom. Tu bi nam uslugu Robespier punom pregršti zlata odplatio. Tako govoraše Žil.

Da ste mi to prije kazali, ne bi vam trebalo bilo toliko vremena upravo u taman potratiti. — Vi tražite grofa Borovačkog, kako mi je vaš drug kazao. Ako je on pobjegao, kako vi kažete, a vi budite sjegurni, da je on sve sile upotrebio, da što prije dodje na granicu, a tada preko Rena na drugu stranu na svoja prostrana vlastelinstva. Nije on tako lud, da se ovuda potuca i probija šumami, gdje mu svaki čas možete biti za petama.

Znam ja, da je njegova najpreča briga, da dodje na granicu, ali vi morate znati, da takovo putovanje uz najveći oprez njegovih pomagača može imati zapreka. Takova jedna zapreka bio sam ja, koji sam ga sinoć u Moselheimu u gostionici prepoznao.

— Tada, moj gospodine, oprostite, što to kažem — krivnja je jedino na vama, što ga niste s mjesta uhvatili, i ne dali mu prilike, da dalje pobjegne.

Žil se zacrvenio, sjetiv se jučerašnje nezgode. On se jedva spasao najvećim naporom. Ogulio si je kožu na rukuh upravo do krvi, dok si je ruke i noge oslobodio, te nekako smeteno odgovorio: Htio sam, da se osjeguram, te sam poslao u Landau po vojničku pomoć. Ali dok je ova stigla, grofa je nevidom nestalo; a meni nije preostalo, no da ga tražim i progonim — a znam pod izvjestno, da nije krenuo glavnim drumom — imao je tomu i razloga — već je skrenuo šumskim kolnikom, gdje je mislio, da je sjegurnije. Nu jučeranja bura i mećava otegotila mu put, te sam mislio, da ga morala i zaustaviti, da potraži negdje zakloništa, tim više što

on putuje u društvu dviju ženskih i jednog pratioca. Do ovih mi nije stalo, samo do grofa.

Ivan se nešto zamisli, i za časak odgovori: Kad bih znao, da mi vjerujete, dao bih vam savjet, koji bi vas najprije cilju doveo.

— Kazuj samo, mi ti vjerujemo, odvrati Žil.

— Ako je vaš bjegunac, kako kažete šumom zakrenuo, onda je on jedino mogao krenuti prama Strasburgu. Prema Švajcarskoj granici nije mogao krenuti; jer je sinoćna bujica, kako sam danas opazio, odniela sve mostove — a voda se razlijala na hvate u širinu. Kad bi kušao gdje god pregaziti vodu, našao bi sjegurnu smrt, a kad bi i to silom hotio da izvede, nije mogao radi ženskinja, koje š njim putuju. On je dakle pošao na Strasburg; moguće, da je u kojoj krčmi odpočinuo — ali sada je on za stalno u gradu. Pa ondje biti će mu laglje da se sakrije, jer će i ondje naći prijatelja, koji će mu ići na ruku. Moguće da će se ondje koje vrieme zadržati, dok uhvati zgodu da može neopažen na drugu stranu. S toga evo vam u kratko savjeta: Krenite čim prije put Strasburga; na putu možete doduše propitkivati, akoprem vam to ne će koristiti. Bolje da idete ravnim putem. Došav onamo, stavite se u sporazum sa pograničnimi stražami; pak točno pazite i vrebajte na svakog prolaznika. Budete li tako udesili, mogao bi vam grof pasti u ruke. — Idete li izravno onamo, biti ćete do večera na mjestu.

Pravo govori, mišljaše Žil, i bit će najbolje, da se držimo njegova naputka. — No hvala vam na savjetu, reče glasno — ja ću krenuti. — Momci su se valjda već odmorili. — Nije pravo, da nas badava hranite i pojite — što smo dužni?

— Ja nemam krčme, da prodajem vino. Što sam dao, dao sam drage volje ljudem, koji rade, koji se bore za čast i dobro moje domovine. Ja vam želim sretan put i najbolji uspjeh.

Žil se još jednom zahvali, te izrukovav se sa Ivanom rastadoše se kao najbolji prijatelji. — Mala četa krenula na sjever, a Ivan posve zadovoljan, kad su mu već gosti izmakli iz vida, vratio se u sobu.

— Hvala Bogu, sretno je! Bijaše to strašno pogibeljna kušnja, govoraše Ivan svojoj ženi stupivši u sobu. Prošli su i nadam se, ne će se više vratiti. Kata saleti ga sada pitanji, na koja bi on što kraće odgovarao.

— Ne pitaj previše, već se pobrini za svoje goste; ja znam, da im nije najbolje pri duši. — Al za ime Božje, kliknu Ivan spaziv pod stolom svoje pisamce, što joj ga bijaše jutros napisao. Vidiš, da Bog nad timi ljudmi ne bdije, tvoja bi ih neopreznost rinula bila u čeljusti ovih krvnika. Da je ma i jednomu taj papir pao u oči, kaži mi, što bi bilo od tvojih prijatelja?! Kata se prestravila. Digla pisamce i umah ga bacila u vatru.

Našim prijateljem pod zemljom ne bijaše najbolje pri duši, po gotovu ne, kad su čuli premetačinu i žamor u podrumu. Odlahnulo jim malo, kad su čuli, da jih više nema u podrumu. — Da smo onu hrdju sinoć udavili, danas ne bi bilo ove pokore, u kojoj mal da ne nastradasmo mi i naši prijatelji — mrmljaše Morier.

— Ja sam sjeguran, da ne će svojoj kazni uteći, a ja nemam volje, da ga uzmem na svoju dušu, reče grof.

U tom duplju mogahu biti već kakova tri sata; za glad jih nije tištila briga; ali podzemni vlažni zrak tištio jim prsa, što je osobito grofica bolno osjećala. Nije dugo potrajalo, a Ivan i Kata počeli odgrtati piesak sa ulaza, i za kakova četvrt sata bijahu putnici opeta na čistu zraku u sobi. Pobrinulo se, da založe: Kata priredila, kako je najbolje znala, tečan obrok, da se okriepe.

Ivan jim izpripoviedao neprilike današnjega dana, pak završio: Vidi se, da vam pomaže Bog; jer inače tolikoj pogibelji ne biste mogli umaći. — Za sada mislim, da vam je dalji put siguran. I kako bih želio već ženi svojoj za volju, da vas koji dan kod sebe zaustavim, to ne mogu, jer se bojim, da ne bi to bilo za vaše dobro. Vi ćete morati što prije taj predjel ostaviti. — Vi ćete odavle krenuti prema zapadnoj strani na Švajcarsku granicu.

— Ja bih volio na Strasburg, odvrati grof, da se navratim u Kaltenberg; imao bih ondje i neki posao obaviti.

— Ali vi ne smijete na Strasburg; jer bi ondje pali u ruke svojim progoniteljem. Da vam osjeguram put na Švicarsku, naputio sam Žila, da vas čeka na Renskoj obali kod Strasburga. Čim bi se vi ondje pokazali, bili biste u šakama, a tada dvojim, da bi jim više izmakli. Imadete li posla u Kaltenbergu, a vi možete onamo i preko Švajcarske doduše nešto duljim, ali svakako sjegurnijim putem.

— Dobro — ja se pokoravam. Hvala vam za toliku brigu i ljubav.

Kako rekoh, preuze Ivan, vi ćete na granicu, i istom onda, kad ju prekoračite, moći ćete govoriti o svojoj slobodi. Ja ću vas pratiti; jer su

mi putevi poznati; vi biste sami lahko zalutali Put do prvog sela prebacit ćemo pješke. Ondje imadem prijatelja, koji će nam dati kola; a na kolima do sutra večera biti ćemo, ako Bog da, na mjestu, gdje vam je život i sloboda osigurana.

A imate li što novca? Ako nemate dosta, recite mi otvoreno, a ja ću vam rado dati štogod od ženine prištede, koju će nam grof u svoje vrieme povratiti. Što ne, Kato, ti si s mojim predlogom sporazumna.

— Svakako, odvrati Kata, a to će biti i odmjena za one velike usluge i ljubav, što mi ju je nekoć Jelka izkazala.

Grof imao do duše jošte nešto novca, ali je mislio, da je dobro imati i više, jer se ne zna, što čovjeka može snaći na putu, te kaže, da zahvalno prima ponudu dobroga Ivana i njegove žene.

Evo vam, ponudi Ivan, *tisuću franaka*, nije mnogo za daleki put, a i danas je i onako novcu pala ciena u velike.

Hvala vam, bit će to dosta; jer nešto imade i u mene. Ja ću vam izdati pismo na svoga nadzornika u Kaltenbergu; kad vam bude moguće i potreba, moći ćete si u njega dignuti novac. — Jošte nešto; ako vam se ne bi svidjelo, da ovdje ostanete, ja vam nudjam mjesto na svom dobru prieko, reče grof.

Hvala vam, grofe, odpovrnu Ivan, bude li mi potreba, ja ću drage volje primiti ponudu; za sada jošte ostajem svakako na svom mjestu.

Grof je napisao pismo svomu nadzorniku u Kaltenbergu, u kom mu nalaže, da njegovu donosiocu izplati tisuću franaka; i ako bi što od njega želio ili molio, da mu u njegovo ime učini.

Kata i Jelka imale k tome jošte posla, da poderane oprave poprave. Tako odmarajući se od težka puta i velika straha sprovedu taj dan u prijateljskoj kući. Sutra dan ranom zorom ustao Ivan i probudio grofa i druga mu Moriera, jer da je vrieme za odlazak. Jelka opremila groficu, a Kata kao brižljiva kućanica pripremila zajutrak.

Rastanak bijaše težak za Katu i Jelku; davne si prijateljice pale oko vrata, te zaplakale od nutarnjeg čuvstva i ljubavi.

— Jelko, šaptaše Kata, kad smo se ono posljednji put rastale, nisam nikad ni pomisliti smjela, da ćemo se ikada sastati; ta gore i doline, rieke i potoci su nas rastavljali. — Pa ipak Bog je htio, da se sastanemo. Bog mi je uslišao molbu, da ti se za tvoju dobrotu i ljubav odužim. Budi uvjerena, što smo vam učinili, da smo drage volje i od srdca učinili. Draga Jelko, jedno te molim da mi u svom srdcu sačuvaš uspomenu, a budi uvjerena, dok sam živa, da ja tebe nikada ne ću zaboraviti.

Ni ja tebe, šaptaše kroz suze ganuta Jelka — ne ću zaboraviti. Možda bi se mogla opet nadati zgoda, da se opet vidimo, Bilo to u sretnijih i povoljnijih prilikah, nego li su danas!

Grofica je žalila, što nije mogla ovih plemenitih ljudi, kako bi želila, čestito nagraditi; no to je ostavila na buduća sretnija vremena, a sad se je samo sa srdačnim hvala i s Bogom — stisnuvši im ruke š njima oprostila.

Ivan ih je vodio gledajuć, da mu osnova podje za rukom. U prvom selu najmiše kola, koja su ih dovezla do granice, te akoprem i bilo dosta vojske, nadje Ivan ipak mjesta, gdje su mogli prieko prieći bez opasnosti. — U prvom gradiću slobodne

Švajcarske oćutiše svježiji i slobodniji zrak; jer jih je minula pogibelj od daljega progona.

U Švajcarskoj bila za sada i obitelj Morierova, imajući u zakupu ljetnikovac na Genavskom jezeru. — Prijatelj Morier pozva grofa i groficu s Jelkom, neka se navrate k njemu, i koje vrieme ondje proborave.

Grof rado primio taj poziv; jer je grofici od tolikoga napora i straha sva snaga tiela bila smalaksala, te je upravo trebalo, da se ona čestito oporavi za dalje putovanje.

U Morierovih bijahu prijateljski dočekani i primljeni, a na svježu zraku u krasnoj okolici uz nježnu njegu i vještinu liečničku bijaše nade, da će grofica do skora ozdraviti.

X.

Bijaše pod konac prosinca, kad se grof sa groficom i Jelkom dao na daleko tegotno putovanje. Od onoga vremena protekli dani, tjedni i mjeseci, a mladi grof Pavao u Borovcu tek to doznao od svojih roditelja, da su sretno u Kaltenberg prispjeli i tetku težko bolestnu našli. Dnevice očekivao viesti od roditelja; ali nema ih te nema. Već se proljeće u svoj ljepoti pomolilo, a iz dalekih krajeva, kamo se naši putnici zaputiše, nema ni kakovih viesti. Pavao bio silno zabrinut za svoje roditelje; jer je znao, kako je blizu Kaltenberga zaigralo opasno kolo. Nikako si nije mogao raztumačiti toga, što mu roditelji ništa ne pišu.

U Borovcu išlo gospodarstvo najboljim tekom. Pavao bio marljiv i okretan; svaki komadić zemlje

bio obradjen, sjenokoše pročišćene i jarcima izpresjecane. Vinogradi već i po drugi put okopani. Pavlu je bilo lasno nastojati oko vanjskoga gospodarstva; jer je imao uza se vrstnih i sviestnih pomagača, na koje se mogao osloniti, dočim je nutarnje gospodarstvo i kućni red bio u vrstnih i prokušanih rukuh Stane Večevićeve. — Tereza bavila se jedino s djecom, uzgajajući ju i učeći. Ona istom brigom tetošila i milovala djecu Staninu kao i grofovu, a i djeca se medju sobom razumjela i pazila ko rodjena braća. Stana bila Terezi u velike zahvalna, te joj to i svakom prigodom pokazivala. Kako je god Tereza i bila vješta i revna, ali nije mogla na sve doći; jer je jednu djecu valjalo učiti ovo, a drugu ovu; pa se zato nakanilo uzeti za dječake učitelja kojega. No toga ne htjede na svoju ruku da učini Pavao, već on sam podučavaše u prostih satih Slavka i Vladka. Večerom iza obavljena posla sjela bi ciela obitelj u dvorani za stol, te bi izmjenice sad Pavao sad Stana zabavljala djecu pripoviedanjem bud iz bibličke bud iz obće bud iz domaće poviesti. — Djeci se takovo pripoviedanje mililo, te bi rado i lahko shvaćali i pamtili, što jim se pripoviedalo. Pavao takimi zgodami nije mogao dosta odgovarati djeci, koja su neprestano zapitkivala, kada dodju roditelji i Jelka. Djeca su živo želila roditeljskog milovanja i ljubavi.

Jedno popodne mjeseca kolovoza šetahu se Pavao i Stana perivojem, dok su se djeca pod nadzorom Terezinim vozila na ladjicah prostranim ribnjakom. — Čudnovato, reći će Pavao, ne mogu si protumačiti te šutnje. Već sam toliko puta pisao roditeljem u Njemačku, pa nikada nema odgovora ni na jedno pismo. Što to može biti? Početkom

srpnja poslao sam onamo čovjeka pouzdana i odana, da nas obaviesti, kako je otcu i majci i kada će se vratiti. Evo već teče i drugi mjesec, i opet nema nikakove ubaviesti. Znam, da biste i vi radi znali što god o Jelki. Pa i njoj se čudim, što vam ništa ne piše. Da ih nije stigla kakova nesreća!?

— Ne dao Bog, uzdahnu Stana. Pravo imate, grofe, i ja sam već jako zabrinuta, što ništa ne čujemo ni o milostivih roditeljih vaših, a ni o Jelki. Ne znam, za što bar ona nešto ne piše meni; ta zna, kako me tare briga za nju.

— Ja sam već pomislio i sam onamo poći — vrieme je povoljno — dani jasni i dugi — ja bih se za šest tjedana mogao natrag vratiti. Glavni je posao vani obavljen — ljudi su pouzdani, koji će i za moje odsutnosti znati posao u gospodarstvu nastaviti. — Vi ćete kao i dosada voditi nadzor u kući. Što kažete vi na to?

— Što bih vam ja mogla svjetovati? Ja bih vas samo sjetila, da je volja vašega otca bila posve odrešita, da ostanete u Borovcu. Milostivi vaš otac povjerio vam je kuću i gospodarstvo. Ljudi su da što pouzdani, dok jih ravna čvrsta ruka. Opaze li, da te ruke više nema, koja bi jih suztezala, ja se bojim da se ne bi skrenulo opeta stranputicom, jer su mnogi preostali iz Gjuline škole. A drugo, ja dvojim, da bi i vaše putovanje što pomoglo; van ako je milostivog otca zadesila nesreća, da joj i vi žrtvom padnete. A te žrtve, podpuno sam uvjerena, ne traži vaš otac. Medjutim počekajmo jošte koji ćedan — ja se nadam, da ćemo dobiti glasova.

— Bože! meni se sto misli mota po glavi. Što bi bilo, ako je kojom nezgodom otac pao ne-

prijateljem u ruke. — Ta Renskimi predjeli križa sad naša sad neprijatejska vojska. Zar ne bi bilo moguće, da je ovoj potonjoj dopao u šake?

— To bi bila nesreća, ali je vi ne bi mogli ukloniti. To bi bila nesreća, koja bi još jače zahtievala, da svoje sile, svoju snagu posvetite svojoj braći, koja do vas ne bi nikoga imala, da ju čuva i brani. — No vaše su slutnje odviše crne, nego li da bi se mogle obistiniti. U ostalom, grofe, vi činite, što vam srdce i zdrav razbor svjetuje. — Al uzdajmo se u Boga.

— Da to je najbolje — ali je on čovjeku dao i razbor. da misli i sudi a volju da sudjeluje; ali kako bih to mogao? — moja pamet barem sada ne shvaća.

U razgovoru i ne opaziše, da jim se približio podvornik noseći mladomu grofu na srebrnu pladnju zapečaćen list.

Grof se lecnu; uzme pismo. Moralo obaći polovicu Europe: toliko bilo na njem pečata. Naslov lista bio Franceski; al ruka, koja ga je pisala, bila je mladomu grofu skroz nepoznata. Ne piše dakle ni otac ni majka ni Jelka — već treća nepoznata ruka.

Prekinuv pečat stao grof čitati; al čitajuć bliedio, a kad je dočitao, pogledao prema nebu te zavapio: Bože! moja se slutnja obistinila. Otac i majka dopali robstva: odvukli jih u Francesku! Izvolite samo čitati. — Stana uzela list i čitala, kako su grofa premamili na Francesku stranu; kako ga ondje uhvatili i poveli u Chalon, a možda i dalje. Grofica kad to čula, pošla za suprugom nehtijuć ga sama ostaviti, a š njom pošla i djevojka, što bijaše uz nju. Što je sada š njimi i gdje

su sada, to nije stajalo u pismu. Tako je na posljednje Pavlovo pismo izviestio u kratko vlastelinski providnik u Kaltenbergu. Više valjda nije ni sam znao.

Stano! crne žalostne viesti, da se crnije ni pomisliti ne mogu. Ja se sgražam, kada samo i pomislim na to, da su oni u Franceskoj, u kojoj je krv nedužnog kralja i kraljice na stratištu protekla. U zemlji gdje se u podpunom bjesnilu zapodjeo rat proti crkvi i žrtvenikom, proti svećenstvu i plemstvu! Ja ne mogu na to ni misliti! — Ja ću sutra na put — ja ću potražiti otca i majku i Jelku; ja ne ću odpočinuti, dok jih ne nadjem bilo žive bilo mrtve, ma me i glave stajalo.

— Grofe! reći će Stana, ja poznajem vaše plemenito srdce, poznajem vašu ljubav prema roditeljem, te se ćutim slabom i nemoćnom, da vas odvraćam od vaše odluke, akoprem bi to i prema naročitoj volji vašega otca bilo najuputnije. No vi ste gospodar svoje volje, te možete po njoj raditi. Pomolite se Bogu — a pomolit ću mu se i ja — nadam se, da će vam dobri Bog nadahnuti, što treba da činite.

Djeca već od davna ostavila čamce, te se uz Terezu prikupila oko Pavla i Stane. Vidiv Slavko ovo dvoje nekako zabrinuto, zapita ih plaho: Pavle, što je majka pisala ili otac? Možda im ide zlo? Nije li tako? Kazuj, da i ja čujem.

— Umirite se djeco, i idite u kuću — molite se Bogu za otca i majku, da ne bude nesreće, tješaše ih Pavao.

Podjoše u grad i kad već djeca s Terezom pošla na počinak, razgovarao se jošte dugo Pavao sa Stanom, praveć osnove, kako bi udesio svoje

putovanje, koje je naumio već sutrašnjim danom nastupiti.

Odredio što se ima i kako se ima za njegova izbivanja raditi, davao svojim ljudem naputke, pa kad je i to obavio, pošao u blagovalište, gdje ga već Stana i braća čekala kod zajutraka. — Bio neobično razgovoran; govorio braći, kako će na put na nekoliko dana do Ratkajskih, jer su ga onamo u važnu poslu pozvali. Dok Pavao tako sa svojimi razgovarao, dodje sobarica i rekne mu, da je dolje neki čovjek, koji bi htio da š njime govori.

Pavao ustane i podje dolje. Došavši dolje, zapita ga stranac:

Imadem li čest govoriti sa mladim grofom Borovačkim?

Pavao potvrdi, da je on taj.

Grof Borovački posla me s ovim pismom k vam. Putovah koja tri ćedna.

Pavao uze list, prekinu brzo pečat, pogleda podpis — bijaše njegova otca i sav list od početka do kraja bijaše pisan njegovom rukom. Pavao nije mogao odoljeti srdcu, već skinuv šešir i digav oči prema nebu zavapi; Blagi i milostivi Bože! hvala ti na utjehi, što si mi ju u času velike stiske i brige pružio. Pročitav list, razvedri mu se lice, a oči mu sievnu velikom radosti.

— Vi ste dakle iz Švajcarske iz zemlje, koja je i meni mila; jer sam se u njoj odhranio? zapita listonošu.

— Jest! ja sam Švajcar, a u službi sam grofa Moriera, u koga se i vaš otac kao gost nalazi. Htio je, da vam javi svoj položaj i da vas ubaviesti o svojoj sudbini, al znajuć kako listovi preko granice težko prolaze, zamolio je moga gospodara,

ne bi li znao čovjeka, koji bi voljan bio njegov list glavom odnieti u Hrvatsku. Za volju svomu gospodaru, pak i za volju vašega plemenitoga otca — ja sam tu zadaću sam preuzeo; pak kako vidite i sretno ju izvršio.

— Hvala vam, prijatelju! Vi ćete svakako koje vrieme ovdje probaviti, dok se odmorite?

— Tri dana najdulje, odvrati listonoša; jer će me i moj gospodar i vaš otac nestrpljivo očekivati.

— Ostanite samo ovdje, pa se tudier odmorite. Imat ćete prilike, da si razgledate našu okolicu, i da vidite naš sviet, jer je sutra nedjelja. Na to ostavi Pavao Švajcara, skoči k svojim i prišaptnu Stani, da novomu gostu naznači sobu, i da se pobrine, dok je ovdje, da se ne bude ni na što mogao potužiti. — Zatim dodjite opeta ovamo — da čujete viesti, koje će vas zanimati.

Kad se Stana vratila, stao Pavao čitati. Djeca se u okrug oko njega prikupila. List je glasio:

Ljubezni moj Pavle!

Minulo mnogo vremena, što se rastadosmo, a od nas sve od onog vremena nisi nikakovih viesti dobio, a pošto nisi po svoj prilici čuo tomu razloga, znam, da si naslućivao kakovu nesreću! Ako si tako mislio, nisi se prevario; jer nas u istinu stigla neslućena golema nesreća. No sada je uklonjena, a time bila bi i svaka bojazan suvišna. — Ti ćeš se jedva domišljati uzroku naše nesreće! Naš nekadašnji upravitelj Gjula, koji je valjda namah, čim je od nas pobjegao, prebjegao u Francesku, gdje je postao vojnički častnik, zakuvao bijaše meni tešku poparu. Lukavštinom primamio me preko Rena u Alzaciju, gdje me za-

robio i predao kao pogibeljnog političkog krivca oblastim Zatvoriše me u Strasburgu; odavle odpremiše u Chalon, a napokon u Pariz, i tako sam se više od dva mjeseca potucao po Franceskih tamnicah. Briga me mučila za tvoju majku, kojoj sam jedva kriomice mogao dojaviti, što mi se dogodilo. Svjetovah ju, da se vrati medju vas. No ona to ne htjede, već me sliedjaše stopimice od grada do grada, a da ja zato ni znao nisam. Istom kad sam već bio izbavljen, sastasmo se nenadano. Taj sastanak u Parizu, ne bih Ti znao ni mogao opisati, kao što jedva mogu orisati i svoje patnje i svoj spas.

Nu jedno ti moram pripomenuti. Na našem polazku svjetovao si me, da uzmem Jelku sa sobom; jer da je ona angjeo naše obitelji; posluhnuo sam te i hvalim ti za savjet; jer moram priznati i priznat ću uviek, da je uz Boga Jelka Večevićeva naša izbaviteljica. Da ne bude nje, ti ne bi danas više imao ni otca ni majke. Kako se to slučilo, bila bi duga i široka poviest, a tu ćeš točno doznati, kad se vratimo. Velim ti to samo, da shvatiš njezinu junačku žrtvu, da je ona mal ne puna dva mjeseca radom svojih ruku uzdržavala i hranila Tvoju majku ljubavlju i nježnošću požrtvovna djeteta. Mi smo joj u istinu dužni veliku zahvalnost.

Da ne bude neke neprilike, mi bismo već danas bili u Borovcu. Dugotrajno naporno putovanje, neprekidna bojazan i nesigurnost pred neprijatelji, pak i razne patnje narušile su zdravlje tvojoj majci, te smo jedva sretno umaknuli u slobodnu Švajcarsku, — dalje nije se dalo, jer je majka posvema onemogla i oboljela. Tako smo bili prinukani prihvatiti ponudu grofa Moriera, te se za vrieme u

njegovu ljetnikovcu nastaniti, dok se majka oporavi. Kroz tri tjedna bila ona u pogibelji za svoj život. Jelka stajala uz nju dan i noć; a mi smo ju jedva na kratko vrieme mogli zamieniti, da se barem ponešto odmori — jer smo se već bojali i za njezino zdravlje. Nu Bog ju sam drži u krepku zdravlju, podavajuć joj snage, da u svojem plemenitom nastojanju uztraje. — Danas ti mogu javiti, da vam je majka izvan svake pogibelji; njoj treba jošte koji tjedan, da se posvema oporavi. — Do polovice listopada nadam se pouzdano, da ću Vas u Borovcu zagrliti.

Budite dakle posvema umireni; nam više ne prieti nikakova pogibao. Ti upravljaj, kako najbolje znaš i umiješ. — Imaj brigu i skrb za svoju braću. Pozdravi Stanu i izruči joj isto tako najnježniji pozdrav od Jelke, koja ju u duhu grli i cjeliva. Ona se Vas svih sjeća, a osobito svoga Slavka. A sad bio ti Bog u pomoći! Tvoj ljubeći te otac Stjepan.

Družba slušala Pavla, dok je čitao, rekao bih bez preduška, a kad je dovršio, bile Stanine oči suzami zalijane, a i u mališa zrcalila se po koja suzica u znak velike radosti.

Pavao obrativ se Stani pruži joj ruku i reče: Primite iskrenu hvalu, što ju mi svi dugujemo vašoj plemenitoj kćeri.

Stana ne odvrati ništa, nego podigav oči u vis, zahvali Bogu i pomoli mu se za sreću svoga djeteta.

Od sada prolazili dani vedrije i veselije, a od polovice rujna počelo se računati vrieme na ure i časove, kada će se putnici vratiti. Sve izgledalo nekim osobitim čeznućem povratak milih roditelja i

gospodara. — Pod konac rujna javi otac, da će se vratiti u Borovac desetoga listopada.

Glas o grofovu povratku raširi se u kratko vrieme čitavim vlastelinstvom, te su se svi pripravljali, kako bi ga što ljepše i dostojnije dočekali.

Deseti listopad te godine pao na nedjelju. Bijaše liep ugodan jesenski dan. Sviet grnuo u župnu crkvu, a iz crkve pohrlio do Borovca. Oko tri sata sav prostor u drvoredu pred gradom bio zapremljen narodom, dočim su prostor kod kapelice i u kapelici zauzele djevojke i mladež obojega spola u svečanom narodnom odielu.

Kapelica izvana bila zelenilom obložena, a iznutra vienci i cviećem izkićena. U kapelici na svjetioniku, na žrtvenicih i na stienah plamsao plamen od stotine voštanica, a pred samim žrtvenikom bilo namješteno klecalo baršunom pokriveno. — Od kapele prema gradu bile poredane djevojčice sa cviećem u košaricah. — Oko četiri sata opazi se na cesti od Zagreba četveroprežna kočija; pred njom jašilo na čilih Posavačkih vrancih do dvanaest slobodnjaka u novom ukusnom slobodnjačkom odielu. Na domaku perivoja zagrmiše gradski mužari, zvonovi zatutnjiše, koje je zanosna vika oduševljena naroda zaglušivala. — Grof bio tronut, te već pred perivojem i drvoredom sašao iz kočije zajedno sa ženom i Jelkom, i odkrivene glave prolazio medj narodom, odzdravljajuć mu na iskrenu pozdravu. — Kod kapelice tik vrata opazio seljake, kojim je Gjula toliku nepravdu učinio. Ali oni to zaboravili, te se s najvećim počitanjem primaknuli grofu i poljubili ga u ruku. Grof jih pogledao, a u očima jim suzu opazio. — Hvala vam, braćo i prijatelji, reče ganuti grof

mi zaboravljamo uvrede i nepravde, da i nam Bo
oprosti naše griehe.

Grof se i nehotice sjetio svojih nedavnih do
življaja u Franceskoj i nepravda, što ih je i njem
i narodu njegovu učinio zloglasni Gjula.

Grof uljeze u crkvu, baci se pred žrtvenikom
na koljena, te se vruće zahvali Bogu, što mu s
dao sretno povratiti u domovinu. Ovdje pred ž
tvenikom Božjim zavjetova se tiho i svečano, d
će odsele sav svoj život posvetiti svomu narodu
svojoj obitelji. — Ustav i pruživ grofici ruku, podj
izmedju kliktajuće mladeži u grad. Prije dva t
mjeseca nije ni slutio, da će se ikada ovamo po
vratiti. — U dvorani dočekao ga Pavao, dočekal
ga sva djeca sa Stanom. Na sinov pozdrav zalijale s
obim oči suzami. Otac zagrlio sina, ali nije naša
rieči, da mu pozdrav odzdravi. A tako i grofic
Jelka primaknuv se Pavlu, pruži mu ruku, koj
je on objema svojima prihvatio i srdačno stisnu
Ona se za tim bacila majci u naručaj. Za cielo b
jaše to najnježniji sastanak.

Slavko i Minka zaokupiše Jelku, te ju sto stva
u jedan čas zapitaše. Cieli mjesec pripoviedalo s
i razgovaralo u kući samo o doživljajih u Fran
ceskoj. Jelka naravno najviše znala i doživila, te
najviše pripoviedala, nu prirodjenom si čednos
većim dielom mimoišla sve ono, gdje bi se njezin
požrtvovna ljubav izticala. Djeca slušala pazljiv
te reć bi, da su si svaku važniju u srdce i pame
uciepila; medju slušaoci bio najpazljiviji Pava
koji je znao cieniti žrtve i priegor plemenite dje
vojke.

— Jelka sve to liepo pripovieda, ali ne će d
prizna, kako je ona bila požrtvovna, i da bez njen

ali baš bez njene pomoći i dobrote mene ne bi bilo nikada ovdje medju nami: običavao bi grof reći. No to je liepo; tim je veća ciena dobroga djela, čim manje o njem govori onaj, koji ga je uradio. To moram reći — nastavi grof glasnije — Jelka se zbilja od male maloće žrtvuje za druge; ali ju je Bog obilno nagradio time, što je dao i providnošću svojom tako udesio, da joj je svako dobro djelo urodilo obilnim plodom, ne toliko za nju, koliko za druge, i ja znam, da ona upravo u tom uživa najveće blaženstvo, što je mogla drugim koristiti.

Pavle — okrene se sada grof k sinu — da mi i ne kažeš, kako si gospodario i s narodom postupao, kaže mi to veseli doček. To mi je jamstvo, da će u tebe narod naći dobra gospodara, a naša obitelj dostojna predstavnika. Nam nije stalo do sjaja i vanjskog veličja; to je sve prolazno. Sjaj će potamniti, veličje će pasti, ne bude li imalo jače i snažnije podloge, nego li je slava i taština ljudska. — Ali treba da nam bude do naroda, do njegova uzgoja, do njegova blagostanja. Naša se obitelj uz narod digla — proslavila — obogatila, naša obitelj cvasti će i napredovati u ljubavi i sporazumu s narodom, a bojim se, da bi ona, kad bi se odvojila od naroda, nalikovala na suho drvo, koje nemajuć u sebi života ide svome rasulu.

Grof bi tako običavao često govoriti, a Pavao pomno ga slušao, ali si i svaku dobro upamtio; a ne bijaše mu to ni težko; jer se i sam već od prije razkrstio sa predsudami, koje su se u plemstvu podržavale, te odlučio poći svojim pravcem, kako mu ga označuje zakon vječne ljubavi i pravde.

Neke zimnje večeri sjedjahu u toploj sobi za stolom otac i sin. Zapalivši si smotke, stadoše se razgovarati.

— Otče, preuze Pavao, pustiv dva jaka dima iz cigare u zrak, ovdje je tako voljko i ugodno u sobi, dočim se vani poigravaju sniežne pahuljice na oštrom sjevernom vjetru. Deder pripoviedaj mi, ako ti nije neugodno, kako ti je prolazilo vrieme u zatvoru.

— Moj sinko! odvrati otac prebaciv noge na naslonjaču, i odbivši dva tri dima iz usta, doživljaji, kako sam ih ja doživio, ne zaboravljaju se nikada. Ti doživljaji, ako su i bili gorki i teški po mene, učvrstiše me u mojih načelih, kojim se ja ne ću nikada iznevjeriti. — U Strasburgu i Chalonu baciše me u običnu tamnicu, gdje se ne čini razlike medj krivci bud koje vrsti. U prvom mjestu proživih jedva dva dana; ali ovi bijahu mi najdulji i najnesnosniji; jer se ne mogoh iznaći u svom novom položaju. U Chalonu probavio sam mal ne mjesec dana; u početku da očajaš, al kašnje malo po malo priviknuh svojoj sudbini te očekivah svaki čas bud svoj izbavak bud smrt. Bijaše li jošte pravde, mišljah si, pustit će me. Nema li je više, krvnička će me sjekira izbaviti daljnih patnjâ i neprilikâ. Vjeruj mi, sa sobom bio sam na čistu — ali žalio sam majku, žalio sam tebe i tvoju braću. Jedan dan rekoše mi, da ostavim sobu, pomislih si svemu je kraj. No oni me odpremiše u Pariz, gdje da će mi se izreći osuda. Kakova će ona biti, moglo se pod izvjestno naslućivati. Na putu dobio sam druga župnika Moriera; tamničar mi prišaptnuo da je to pogibeljan krivac, s kojim bi već od davna

bili obračunali, da se nisu nadali saznati od njega više sukrivaca.

Ali vjeruj mi, sinko, ja nisam u životu poznavao poštenijeg čovjeka od župnika Moriera. Sva njegova krivnja sastojala je u savjestnu vršenju njegovih svećeničkih dužnosti. Kad su već crkve zatvorili a žrtvenike oskvrnuli, kad su u konventu dokinuli vjeru, župnik je Morier, kao pravi apostol mira i ljubavi, obilazio tamnice, tražio u skrovištih zastrašene kršćane, da jim ponudi službu svoju; da jih utješi utjehom, koju samo živa vjera pružiti može. Pripoviedao mi je vriedni taj svećenik, kako su se u nekih predjelih ciela sela iselila u brdine, te si u podzemnih špiljah priugotovili crkve i žrtvenike. Maleno zvonce na kom drvu davaše znak, da ovdje imade kršćana i kršćanske vjere. Na taj znak sakupljahu se kršćani na svetu misu i propovied. Ovdje u Božjoj naravi ili pod vedrim nebom ili pod zemljom — izpoviedali se i pričešćali vjernici. Ovdje sklapale se ženitbe i krstila djeca, a Morier bijaše duša ove kršćanske obćine. Za njegovo se djelo saznalo, te ga uhvatiše, zatvoriše i mučiše, htijući da od njega doznadu imena njegovih drugova, u čem naravno ni prietnjami ni mučili nisu uspjeli. S ovim indi Morierom upoznah se na putu iz Chalona u Pariz, a upravo sam sretan, što sam i u Parizu mogao u njegovu društvu ostati. U Parizu vidjeh pojava, kojih ne bih nikad vjerovao, da jih nisam na svoje oči vidio. — Neke od starih tamnica iz vremena kraljeva razorila revolucija do temelja, kao što to bijahu glasovite Bastile, a druge bijahu upravo prenapunjene. Zato trebalo uzeti u drugih prostorijah mjesta za sve to veći broj krivaca. I jednu od palača vojvoda Orle-

anskih prirediše, da služi zatvorom za okrivljenike. Ovamo smještahu krivce iz odličnijih krugova. Tudier bijaše vojvoda, knezova, grofova, prelata. Bijaše ljudi svake dobi starih i mladih svakog spola — mužkih i ženskih. Ovamo smjestiše mene i prijatelja mi župnika Moriera.

Kad sam ja onamo prispio, mogaše jih biti kakova stotina u tom zatvoru. Al da budeš slučajno pod večer onamo došao, nikad ne bi rekao, tuj su odsudjenici, koji čekaju na smrt, već bi mislio, to je salon, u koji je bogati ukusni gospodar pozvao otmjeno društvo na zabavu. — U velikoj dvorani kod prozora na jednom kraju, našao bi ugledno društvo, što se prikupilo oko nekog mladog čovjeka, koji jim čita kakav književni sastavak — pripoviest ili pjesmu. Sve ga sluša pak mu napokon pljeskom ruku čestitaju na njegovoj umotvorini. — Na drugom kraju iste dvorane vidjet ćeš više igraških stolova; oko njih zaredali stari i mladi, koji nastoje, da si u kartah ubiju dosadu, koja jih muči. — U drugih dvoranah naći ćeš umjetnika, koji na svojih glasbalih izvadjaju najnovije komade, a drugi prate sve to većim uzhitom. — Ondje opet sakupila se u suprotnoj dvorani vesela bezbrižna čeljad, što gleda dobrovoljne glumce, koji stali da predstavljaju kakovu šalu ili lakrdiju iz današnjeg života. Da je tuj bilo i prostih nečednih prizora i doskočica, možeš si misliti; obćinstvo sve to povladjuje — smije se i zabavlja. — Gledajuć sve ovo, težko bi mogao i pomisliti, da će možebiti onaj, koji je danas zanosom svog mladjahnog srdca svoj umotvor čitao, koji je onako skladno i točno izvodio koji glasbeni komad kakova čuvena glasbenika na svom stroju, da će gdjekoj od onih, koji je jučer

u bezbrižnosti kraj karta večer potratio, da će velim već sutra biti pozvan, da krvlju svojom nakvasi tlo slobodne Franceske. — A ipak tako je bilo. — Svakog prije podneva oko devet sati morali su se svi kažnjenici sakupiti u velikoj dvorani na očevid. Tudier su nekom grozničavom trzavicom očekivali sudbenog izaslanika, koji bi svaki dan redovito u opriedieljeno vrieme dolazio, te iz pisma pročitao — desetak imena; pak se opet udaljio. Pročitani ostaviše svoje drugove — oprostivši se u kratko koji suzom u oku, koji smješkom na ustima uzpevši se na kola, koja jih odvedoše na stratište. — Taj cieli medjučin trajao jedva kakova pol sata, a preostali nastavili svoj posao od jučer.

Tako bivalo dan na dan kroz sve vrieme, što sam ondje probavio. U to vrieme članovi toga zatvora već se po tri i četiri puta izmienili — jedni odlazili u nepovrat, a drugi dolazili, da jim mjesta popune.

Na mene i na Moriera, rekao bih, da se zaboravilo.

Po takovu, smijući će Pavao, tvoj boravak u Parizu nije baš bio nepovoljan; ti si se valjda pridružio pjevačem i glasbenikom.

— Ne, sinko, mi se tomu možemo danas smijati; ali tada vjeruj mi nije bilo do smieha i šale. Ja sam se sgražao nad onom lahkoumnošću, kojom se gledalo smrti u oči. — Ja pojmim junački priegor — samozataju i žrtvu, koja se doprinosi na žrtvenik domovine i obćega dobra. Ali nisam mogao pojmiti, kako dobro odhranjen i naobražen čovjek, kako žena, kako mati, kako otac, koji iza sebe ostavljaju, što jim je na svietu najmilije imalo biti, stu-

paju onako bezbrižno na prag novoga svieta — na prag budućeg života, na prag vječnosti, dočim su večer prije probavili — u nedostojnih igrah i šalah. Ja sam držao, da je to znak duševne propalosti.

Meni se takovo društvo nije svidjalo. Meni je bilo najmilije drugovati i razgovarati s Morierom, koji je i ovdje, u koliko je mogao, vršio svoje uzvišeno zvanje. A imao je tomu i prilike. Bilo ljudi i ovdje, kojim je više stajalo do duševne zabave, koji su više tražili vjerske utjehe, nego li lahkoumne i bezbrižne dokolice u sigrah i inih zabavah. Ovim bijaše Morier angjel tješitelj. Poznavao sam tudier mladu gospodju, kojoj je naoblačeno čelo i suzno oko odavalo nutarnju bol. Suprug joj je u Vandejskom ratu poginuo; a nju su neprijatelji — jer je tobož urotnike kod sebe zaklanjala — uhvatili i ovamo dopratili. Sirotici nije bilo stalo za njezin život toliko, koliko za dječicu, koja će bez nje ostati puste sirote. Siromašnu dječicu krišom odvede sluškinja joj k tetki. Dobri Morier ju tješio i ona strpljivo s pouzdanjem očekivala svoju sudbinu. — Jedno jutro sudbeni izaslanik medju odsudjenimi i njezino ime pročitao. Ona probliedi — uzdrhta; ali se i brzo sabra. Prikučiv se Morieru pade mu k nogama i zamoli ga za odriešenje. Pobožni ju svećenik odrieši i blagoslovi. Službeni ga izaslanik prekim okom pogledao, i prezirno dobacio: Župnik Morier zaboravlja, da ovdje ne smije nikakve službe obavljati.

Mene se taj ukor neugodno dojmio, tim više jer sam bio uvjeren, da će me na putu na Kalvariju moj prijatelj za koje vrieme preteći. Morier bio miran i spokojan, te se posljednjim pogledom

— pogledom otčinske brige i ljubavi oprostio za uviek s nesretnom udovicom, koja pošla, da se sa svojim suprugom za uvieke sjedini. Drugi dan Morier obolio ne od straha pred smrću — jer je toj već toliko puta neustrašivo u oči gledao — već od duševne boli i napora, pod kojimi smalaksale su mu i tjelesne sile. Znam, da mi nema pomoći — veljaše on — ali hvala Bogu, da je u svojoj dobroti i ljubavi s menom tako udesio — rado ću i mirne sviesti zatisnuti oči; ali jedno bih vas liepo umolio; ja imam brata, koga sam svojom brigom odgojio, i koji mi na svietu bijaše najmiliji. Izbavite li se kada odavle i bude li vam prilike, da se š njim sastanete, recite mu, da sam ga na samrtnom času blagoslovio; da sam se pomolio za sreću njegove obitelji; recite mu, da ostaje vjeran svojim načelom, — jer će jedino onda moći koristiti rodu i domovini. Rado bih, da imam uza se svećenika — no ne može biti — a to nadoknadjuje vjera i pouzdanje u Boga. — Imali smo i liečnika, nije ga baš trebalo; jer on kako je bio vješt i dobroćudan po svom zvanju, čuvao je žrtve, da ne izmaknu žrtveniku narodne slobode. — Čelo i lice bilo mu nabrano, a oko mrko i tamno, ali srdce bijaše mu — to sam dobro opazio — plemenito. Bio mi naklon i prijazan a i Moriera je volio. On se je za cielo u duši radovao njegovoj bolesti. Za dva dana umrie Morier, a treći dan sam i ja obolio. Oćutih slabljinu i nesvjesticu, te me svako pamćenje ostavilo. — Kad sam došao k sviesti — bijah slobodan. Plemeniti liečnik Emet spasao me. Na čiju ponuku i kako, to ti je poznato. Ja sam se s grofom Morierom, župnikovim bratom, na čudnovat način sastao, te mu uručio zapis umirućeg brata.

Isti Morier sprijateljio se s nami. On je po dva puta, kako si čuo spasao Jelku, i tako našemu spasu pripomogao. — On je s nami putovao, on nas primio k sebi na svoj ljetnikovac, on nam pružio gostoljubivo svoj krov i svoju uslugu. U njega smo cieli mjesec i više probavili, dok ti se majka izliečila i posvema oporavila. — Kob, što je zadesila Francesku, običavaše govoriti Morier, nije došla neočekivano, nenadano. Ona nije no posljedica neprikidna nemira, raznovrstnih uzroka, koji se već od kakova dva stoljeća nizahu jedan na drugi. Godinami i godinami snašalo se na hrpu gorivo — a jedna iskra, što je pala u nju — prouzročila požar te uzbuktila plamen po cieloj zemlji.

Valovi Franceskoga prevrata zapljuskat će sve narode. Sinko, i mi ćemo njegove posljedice oćutiti. Zato valja biti na oprezu. S kmeti treba liepo postupati, pravedan im biti, za njih se brinuti. No dosta o tom. Lahku noć, sine!

Stari grof ode, a mladomu grofu Pavlu ne dale svakojake misli one noći dugo usnuti.

* * *

Božić osvanuo, a grof je i ove godine namienio svomu narodu liepu božićnicu. Čestitija i siromašnija seoska mladež bila kod jaslica nadarena raznovrstnimi darovi, a kmetovom odpustio se sav dug minulih godina. Učinio to grof Bogu na hvalu, što ga je izbavio iz tamnice.

Drugi dan Božića bio i obiteljski praznik, ta bio je grofov imendan. Nadali se gostiju više no obično; jedno da čestitaju svečaru k imendanu; a drugo da ga vide iza njegova povratka iz Fran-

ceske. Pripoviedalo se o tom koješta, te mnogi želio, da što čuje upravo iz grofovih usta.

Grof bi bio najvolio taj dan provesti sâm sa svojom obitelji. — Djeca su se osobito tomu danu veselila te spremala darove, čim će otca nadariti, i učila čestitke, kojimi će mu svoje želje očitovati.

Jutrom kad je grof ušao u dvoranu, našao ju izkićenu zelenilom i gdje gdje cviećem. Prva došla čestitat malena družba s vodiljom Terezom, a na čelu joj bila Minka. Približiv se otcu i poljubiv ga u ruku izpričala mu čestitku u svoje ime, i u ime svojih malenih drugova, koji su sad redomice stavljali svoje darove na stol pred grofa. Otac zadovoljno primio čestitke, pak poljubiv svakoga u čelo odpustio jih k njihovim igračkam.

Sad mu se približi Pavao. Svečanim i tronutim glasom izrazio je iskreno veselje, što ga je u vrieme najveće pogibelji providnost Božja sačuvala svojoj obitelji i svomu narodu, te mu zaželio, da bi ga ista providnost Božja pratila i u buduće onom stazom, koju si je sam u svom plemenitom srdcu odabrao na korist naroda, a na čast i slavu svoje obitelji.

Zagrlio si otac sina i poljubio ga u čelo, odvrativ mu tronuto: Hvalim ti na iskrenih željah, al da postanu tielom; moj viek i moje sile ne će dotjeći, al sam umiren znajući, da ih mogu povjeriti pouzdanim i sjegurnim rukam — a to su tvoje. Sjedi Pavle, u tom svečanom trenutku rado bih ti dvie tri stavio na srdce. — Momak si od oka, vrštan živiti svojim životom i misliti svojom glavom; ti si zvan, da me danas sutra kao glava obitelji izmieniš. Zato ti valja misliti i na ženitbu. — Tu sam ti želju lani izrazio, tu ti želju i danas po-

navljam. To ti je savjet otca, koji te ljubi, a tvoj razbor i tvoje srdce neka odgovori.

— Otče, prihvati Pavao, kad ti želiš, i meni je pravo, te sam pripravan izpunit ti želju; ali pod jedan uvjet.

A taj bi bio? upita otac.

— Da mi pustiš slobodan izbor, odvrati sin.

— Ne misli, Pavle, prihvati otac, da ću te ja nagovarati; a kamo li siliti na savez do groba bud ma s kim proti volji tvojoj? Ni kada. Kad sam se ja ženio, i tvoju majku odabrao, pitao sam srdce svoje i pamet svoju, pa sam sretno odabrao. Nikad se nas dvoje ne pokajasmo, što smo svoji. Tu istu slobodu dajem ja i tebi, znajući dobro, da ne ćeš izabrati onakove, koja bi bila nedostojna tvoga imena i naše obitelji.

— Otče, ja sam već odabrao, odgovori laganim, a svečanim glasom Pavao.

Odkada? Nasmija se otac pola zadovoljno, a pola u šali.

— Prije godinu dana, upravo na današnji dan, odgovori sin. Grof prevraćaše nešto u pameti, kan da se htio nečega sjetiti. I sjetio se dražestne crnke Malvine Ratkajskijeve, koja je lani s roditelji na taj dan bila u Borovcu. Nije čudo, mišljaše si otac, ako mu se na njoj srdce ulovilo. — E pa kako da mi nisi ništa o tom kazao, hoće kao koreć ga otac.

— Znaš i sam, da nije bilo za to prilike, a kad bi i bila, ne bih ti se bio usudio kazati; jer nisam sjeguran, hoće li ona privoliti.

— A jesi li danas siguran? zapita grof sve to znatiželjnije.

— Nisam ni danas; al kad želiš, da se ženim pokušat ću, da saznam; ja se nadam.

Sinko, da ne naklapamo, kaži mi, koju si si odabrao; ja ću to i onako morati znati.

— Ja sam odabrao, a srdce mi kaže, da sam dobro odabrao — *Jelku Večevićevu*. Pavao je to ime lagano — razgovietno i svečano izgovorio.

— *Jelku Večevićevu* naglasi otac i pogleda si ženu, kojoj kod tog imena navrle suze na oči, te si jih rubcem otirala.

— Ljubo, ti plačeš, što ti je zapita ju grof?

— Plačem od tronuća i ljubavi; jer si nikad ne bih bolje i vrednije snahe, a sinu krepostnije žene zaželila, nego li je Jelka Večevićeva. Nije li tako Stjepko?

— Pravo imaš, odvrati joj suprug, gotovo se stideć, što ga taj izbor u prvi mah iznenadio i nešto zbunio.

— Rekao si, prihvati otac, da nisi sjeguran, hoće li na to pristati.

— Jest, otče; jer kad sam joj danas godinu dana svoju ljubav odkrio, ona me je odrešito odbila.

A znaš li zašto?

Znam, a i ti, otče, znaš — ali ovo je samo dokaz njezine kreposti i plemenitosti njezina srdca.

No mi ćemo biti u kratko na čistu. — Grof prišaptnu si nešto ženi u uho; i ona se udalji; za časak povratila se vodeć Jelku pod rukom.

Jelka bijaše u ovaj par izvanredno liepa, dostojanstveno stupala, a ipak čedno i umiljato, jednostavno, a ipak ukusno odjevena uz groficu. Plavetne oči sjajile joj samom dobrotom i požrtvovnosti, a vedro čelo, o koje se uvijali zlatni pramovi svi-

lene joj kose, kan da bijahu vidni znaci njezine djevičanske kreposti. Grofu i grofici nikada se nije ljepšom ni dražestnijom pričinila. — Primaknuv se grofu pružila mu kitu svježa cvieća, što ga bijaše malo prije u perivoju u staklenoj postavi ubrala. Pružajuć mu tu kitu, rekne: Milostivi gospodine grofe, primite ovu kitu cvieća kao znak mojega najdubljega štovanja i neograničene zahvalnosti na vaš svim nam mio imendan. Malen je to dar iskrene moje duše.

Hvala ti, Jelko, odvrati grof, primiv ponudjenu si kitu cvieća; sjedi do mene. — Danas biti ću ti sudac, ali kaži mi unapried, podvrgavaš li se mojoj osudi?

— Podvrgavam bezuvjetno, smiešeći mu, odvrati Jelka. — Pamti dobro, što si rekla, jer ljudi, kakova si ti, ne opozivlju svoje rieči.

Pa ne ću ni ja svoje — sudite mi.

— Ja sam svoga sina svjetovao, da se ženi — nastavi grof. — On mi je odvratio, da će mi savjet poslušati, pustim li mu slobodan izbor; jer on da je već odabrao; a odabrao je tebe. Da li ti je to kazao?

— Jest, kazao mi je, gospodine grofe, dahnu Jelka poniknuv glavom.

— A ti si ga odbila? opet će grof.

— Jest, ja sam ga odbila, odvrati Jelka.

Pavao ustane, približi se Jelki i prihvati joj ruku, te reče: Jest odbila me; ali mi ujedno očitovala, da si je moje ime i moju sliku za harnu uspomenu u svom srdcu sahranila, te je nikad ne će zaboraviti. Nije li tako Jelko?

— Jest, odvrati ona, tako sam rekla, a Bog mi je svjedok, gospodine Pavle, da sam istinu kazala.

— Ti dakle ljubiš Pavla?

— Gospodine grofe, vi me i nehotice stavljate na muke — a zašto?

— Rekla sam, ljubim ga.

— Hoćeš li, da ti bude muž? zapita opeta svečanim glasom grof.

Jelka ustane, i pogledav golubinjim okom u grofovo lice odvrati prostodušno, ali ozbiljno: Gospodine grofe, kad sam rekla, ljubim ga — sve sam rekla. — Ali da ljubeći sina vašega naidjem na odpor u otcu njegovu i majci, da budem kamen smutnje u vašoj krasnoj obiteljskoj sreći, da postanem prema svojim dobrotvorom nezahvalna? Nikada; sve bih prije pregorjela i istu bih ljubav u svom srdcu zatomila, no da budem možda uzrok, da je grof Borovački uzvisio do sebe ubogo djevojče prosta naroda bez imena i naslova. — Jelka bi još i dalje — ali joj suze i uzdasi udušiše glas u grlu.

— Što govoriš, diete moje, blago će i tronuto grof — ti me poznaješ, a to ti je dovoljno jamstvo. Ljubite se — moj vam blagoslov, a blagoslov vam i majka ne će uzkratiti — ljubite se i budite muž i žena. Ti za cielo ne ćeš nanieti sramote obitelji grofova Borovačkih. — No pružite si ruke; pak da obavimo namah i zaruke. Mladi se prstenovali, pali si u naručaj, a grof i grofica od srdca jih blagoslovili.

Ali jošte je tuj jedna osoba, koje nismo ni pitali, a i njezina vriedi, koliko i naša, reče grof. A to je Stana.

I u istinu na Stanu nije nitko ni pomislio. — Ona je stala u prikrajku, a oči joj zasuzile suzami neslućene radosti. Ona uzdigla oči prema nebu — te hvalila Bogu na tolikoj milosti i sjetila se svoga

supruga Branka Jelkina otca. O koliko bi se i on tomu času radovao! Ali on mu se i gore raduje, a njegova žrtva bijaše primljena.

Kad se o podne društvo prikupilo, grof je svojim prijateljem i susjedom predstavio Jelku Večevićevu kao svoju buduću snahu i Pavlovu zaručnicu. Dakako mnogim se izbor nije svidjao, te su mu koješta prigovarali. Drugi bi govorili: kad je njima pravo i nam nije krivo; nu većina pripisivala to posebnim nazorom grofovim, s kojimi je on najmanje za jedan viek prerano banuo. — Jedini Ratkajski odobravali i hvalili grofov izbor, te nehinjeno i od srdca mladoj zaručnici čestitali. Malvina ju kao sestru zagrlila, jer ju je u velike cienila i poštivala osobito od ono doba, od kako je čula, kolikom se je požrtvovnosti za svoje dobrotvore žrtvovala.

Već buduće nedjelje oglasio je župnik u crkvi sa propoviedaonice, da se je grof Pavao Borovački zaručio sa Jelkom Večevićevom, kćerju Branka i Stane Večevićeve. Naroda se ta viest ugodno dojmila, jer mu je obitelj Večevićeva bila u ugodnoj uspomeni, a radovalo jih tim više, jer je Jelka i poriekłom i osjećajem bila pravo pravcato diete naroda.

Treću nedjelju slavio se u Borovcu pir, koji je ostao kod naroda u trajnoj uspomeni; jer se je tom zgodom grof i svoga naroda obilnimi darovnicami sjetio.

* * *

Mi bismo ovim mogli svršiti svoju pripoviest. Možda bi tkogod zaželio doznati daljnu sudbinu raznih osoba naše pripoviesti, pa ćemo jim ma i u kratko toj želji zadovoljiti.

Liza Jelkina tetka, vlastnica gostionice „k zlatnomu Jelenu“ u Krapini, postala žrtvom svoje nepovjerljivosti i škrtosti i imetak joj od dana na dan propadao, dok joj pod konac i gostionicu na javnoj dražbi ne prodaše. Ostalo joj jedva toliko, da se mogla zakloniti u malenu kutiću seoske kolibice, gdje je u siromaštvu i oskudici zatisnula

ugasle oči. — Kći joj se Ruža od davna od nje odmetnula, te prisvojiv si mal ne svu materinju gotovinu, pobjegla s nekim mladim pustolovom u daleki sviet. Iza više godina stigla gradskomu poglavarstvu prijava, da je u Gradačkoj bolnici umrla.

Ivan Š. sa suprugom si Katom, naši dobri prijatelji iz Moselheima, ostaviše Alzaciju te priedjoše Ren, gdje je Ivan kod gospoštije Kaltenberžke dobio mjesto providnika. — Grof mu se na njegovoj uslugi — grofovski odužio.

Dumond iza pada Robespierova odrekao se svakog javnog djelovanja, te se povukao u privatni život. Sinovi stupili mu kašnje u vojsku, te se u Napoleonskih ratovih borili za slavu Franceske. Jedan je kod Berezine poginuo, a drugi se sretno povratio u domovinu, da bude svjedok padu prvoga carstva.

Gjula ili Žil Metier, taj zloduh obitelji Borovačke, nije umaknuo zasluženoj kazni. Tražeć grofa i preko Rena, dopao šakâ savezne vojske, koja ga kao pribjeglicu i uhodu dala na mjestu ustrieliti.

U Borovcu u obitelji grofovoj prva uminula sa vidika pobožna i plemenita grofica Amalija. Već iz Franceske osobito iza kobne one noći kod Moselheima doniela sobom u domovinu zarodak svoje bolesti na prsiju, koja bi se od vremena do vremena sve to većom žestinom ponavljala, osobito pod jesen i u zimu, dok ju poslije pet godina nije u grob shrvala. Ona umrie mirno i spokojno — pomirena s Bogom i svietom u krilu svoje obitelji, koja ju je kao kakovu sveticu cienila i štovala. Zaklopila je oči zadovoljno; jer si je djecu, jer si je obitelj ostavljala sretnu. Ona je u naručaju svoje snahe Jelke izpustila dušu, oprostiv se prije sa suprugom i djecom.

Dvie godine za njom sliedila ju Stana. Po njezinoj želji sahraniše ju u Jelkovcu kraj njezina supruga.

Odrastavši Slavko preuzeo dobra u Varaždinskoj županiji, gdje se i oženio, a Minka udala se u susjednu Štajersku za jednoga Blagajskoga.

Vladko Večević zavolio knjigu, izučio bogosloviju, te postao svećenik. Neko vrieme kapelanovao, kašnje postao župnik u Jelkovcu, na koji ga vezala uspomena mladih ljeta i djetinske ljubavi. Ta ondje mu počivahu ostatci milih mu roditelja, nad kojimi su podigli Borovački krasnu kapelicu, u kojoj bi mal ne svakog ćedna mladi župnik za spas svojih roditelja misovao. — Za nekoliko godina postao kanonik, te bio na ponos Zagrebačkomu kaptolu.

Janko izučio prava te postao odvjetnik i zastupnik svih dobara grofova Borovačkih sa običnim sielom u Borovcu.

Evica ponarasla i razvila se u krasotu djevojku, bila i srdcem i duhom slika i prilika sestre si Jelke, kojoj postala nerazdruživom drugaricom, dok joj nije providnost dosudila, da se uda za mlada Moriera, nećaka našeg znanca i prijatelja Moriera. Čudnovata jih zgoda sastavila i svezala. Za Napoleona protegli Francezi svoju moć u Hrvatsku sve do Save. U Franceskoj vojsci bio mladi Morier podpukovnik, te na vrieme boravio u Karlovcu. Začuv da u blizini imade svoj posjed Borovački, koga je iz Švajcarske poznavao, preduzeo si, da ga posjeti. Grofova ga obitelj primi prijateljski, te pridrži na nekoliko dana, dok mu to služba dozvoljavala. Tuj se upoznao sa Evicom, a oboje se zavoljelo. Vjenčali se u Borovcu, od kale si Morier odveo mladu u svoju domovinu.

U Borovcu ostao Stjepko, al sve gospodarstvo predao sinu, a on živio mirno baveć se bud knjigom bud cviećem u svom vrtu. Jelka, rekao bih, na rukuh ga nosila i tetošila, a sin mu svakoj i najmanjoj želji zadovoljio. Starac uživao u sreći svoje djece, te mu bila najmilija dokolica, kad si je unučad oko sebe pribrao, te joj pripoviedao doživljaje svoje mladosti, a u mladjahna jim srdca ucjepljivao zrnce po zrnce plemenita i koristna nauka. Unučad ga zavoljela, te mu se rado srdcu privijala. Moramo spomenuti, da je Bog Pavla i Jelku blagoslovio sa dva krepka i čila dječaka i sa dvie krasne djevojčice. Dječaci zvahu se djedo-

vim i otčevim imenom: stariji Stjepkom a mladji Pavlom, dočim se djevojčice zvahu starija Stanom a mladja Ljubom.

Starog je grofa jošte na svietu jedna želja držala — a to bijaše njegova omiljela osnova, kojoj je sve sile svoje posvećivao. Ona je uspievala jer su joj pokretači i osnovači podavali životne snage.

Na prostranom Borovačkom vlastelinstvu bijahu dvie škole podignute. Da se za njih mladež i narod predobije, bijaše obuka bezplatna; a i učila i knjige dielile se mladeži badava. Za mladež iz odaljenijih sela načinio se kraj škole poseban stan; gdje su i spavali i hranu dobivali pod nadzorom učiteljevim. Siromaška mladež dobivala k tomu i obuću i odjeću, a vlastelinstvo gledalo da kod sebe i kod gospodarstva namješta samo one, koji su školu izučili. Uz takova sredstva nije čudo, da je narod školu zavolio i naloga djece postojala tolika, da se već osjećala potreba jošte treće škole. — Taj napredak grofa je u velike radovao.

Mladež, koja je pokazivala dara i sposobnosti, a takovih se uviek našlo u dovoljnom broju, slala se dalje u školu, te mnogi od njih postali svećenici, učitelji, odvjetnici, a drugim opet dala se prilika da izuče koji obrt. Grofa jošte više radovalo, kad je opazio, kako se narod liepo vlada i dobro živi, kako zlih navika i običaja nestaje, a pravi se kršćanski duh širi u kućah. Prije malo si koju zadrugu našao, da ne bi zadužena bila. Danas medju Borovačkimi kmetovi dug se ni ne pozna. Pred kakovih još desetak godina nalazilo se u cielom vlastelinstvu zemalja na stotine jutara ležati na ugaru; vidio si livade zarasle korovom i šikarjem. Danas svaka je čestica uzorno obradjena, svaki je korov i šikara izkrčena.

U osvitak 1846. godine umro je grof Stjepko u 87 godini dobe svoje. Umro je, kako umiru pravednici u podpunoj sviesti, da je savjestno vršio svoje dužnosti.

Vidivši, da mu se primiče konac, rekne sinu si: Sinko, ti ćeš dočekati, čega ja nisam dočekao.

Pavle, jedno te molim, nastoj djeci svojoj uciepiti ljubav prema Bogu i narodu ovom, da se dragoj domovini nikada ne otudje, nadošle ma kakove mu drago prilike. Grofovi Borovački neka budu s narodom i za narod brineć se i boreć se za svoja i njegova prava.

— Dragi otče, tvoja volja meni je zapovied, a meni tim laglje, što je ona istovjetna s mojom. Djeca su uzgojena u smjeru i pravcu naše obitelji.

Dovedi mi jih da jih blagoslovim, rekne stari grof.

Djed je unučad svoju blagoslovio, te na rukuh uviek si mile i drage snahe Jelke izpustio dušu.

Osvanula i znamenita godina 1848., koja je za uvieke ukinula kmetstvo.

I u hrvatskom saboru pod vedrim nebom stvorio se zaključak, kojim se kmetstvo ukida. Kad je ban Jelačić u tom smislu izdao proglas, grof Pavao Borovački bijaše prvi, koji ga je doglasio svojim kmetom.

Bijaše liep srpanjski dan; na prostranom polju Kotlovici oralo preko petdeset kmetskih plugova. Oko podneva dojašio na polje medj kmetove grof Pavao. Upravo je na susjednoj župnoj crkvi podne zazvonilo. Narod stao i Bogu se pomolio te počerao blago, da dodje na glavice, gdje jih je gospodar čekao.

Pristupite k meni u okrug, zovnu jih grof.

Kmetovi ga zaokupiše.

Djeco i prijatelji! današnjim je danom tlaka ukinuta. Vi ste slobodni te se možete kućam svojim vratiti. Zahvalite Bogu, a ja ću mu se iz dna duše pomoliti, da vam udieli pamet i razbor, kako biste se sa stečenom slobodom znali na svoju pravu probit koristiti. Mi ćemo u ostalom ostati prijatelji i moj ćete dvor u svako vrieme u svakoj potrebi naći otvoren.

S Bogom djeco — Bog vas blagoslovio!

Pavao uzjašio konja i pošao kući. Narod dugo za njim kao u čudu gledao te zaviknuo: Živio grof Borovački, živila njegova vriedna plemenita obitelj!

Dr Milan Hodža

PUČKA KNJIŽNICA

IZDAVANA

DRUŠTVOM SVETOJERONIMSKIM.

KNJIGA LXXXVI.

JAGICA I MIJO

SLIKA IZ SEOSKOGA I OBRTNIČKOGA ŽIVOTA.

OD

JOSIPA ZORIĆA.

ZAGREB

TISAK DIONIČKE TISKARE

1892.

JAGICA I MIJO

SLIKA IZ SEOSKOGA I OBRTNIČKOGA ŽIVOTA.

NAPISAO

JOSIP ZORIĆ

ŽUPNIK PROZORSKI.

NA SVIET IZDALO

DRUŠTVO SV. JERONIMA.

ZAGREB

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1892.

PRVI DIEL.

I.

Uzpneš li se na obronak starodavnoga Griča, i na Štrosmajerovo šetalište, otvori ti se oku prekrasan vidik na nedoglednu ravnicu prema jugo-iztoku. Ravan je ova ovjenčana visokimi vrleti onamo od Okića do Kleka, pa od Ivančice i Kalničkih planinâ, podno kojih razastrle se poput zelena saga izatkana milovidnim cviećem bajne drage i prodolice, kojimi protječu potoci i potočići tražeći si iz gorskih prolomâ lagodniji i udobniji put svojim koritom. Nebrojeni brežuljci zasadjeni vinovom lozom, i bujne guste šume, u kojih nije jošte zaharačila zatorna sila sjekire, podavaju upravo čarobnu sliku.

Sredinom ove ravnice vijuga se sad u ravnoj sad u krivudastoj crti srebropjena Sava, koja često kanda se htjela s prirodom našaliti, smještala je po miloj volji svoje korito sad ovako sad onako, tvoreći u pojedinih stranah gotove otočiće. Kao prkosna djevojka struji pravcem, koji često i naprasito mienja čineći štetu okolišnomu narodu. Ali samim ovim prkosom kanda izazivlje čovjeka, ne bi li se š njom ogledao, te joj gospodovao. Pa kad bi to čovjek znao i htio, ona bi mu bila vrelo blagostanju. Uz njezinu obalu digli se i razvili

gradovi i trgovišta nanizala se ubava sela, u kojih obitava dobroćudan i milokrvan hrvatski narod.

Tri po prilici milje od Zagreba na lievoj obali Save bilo vidno i ugledno selo Željkovac. U njem narod čil i krepak, radin i marljiv, bavio se najvećim dielom gospodarstvom, akoprem ga jedna čest svake godine zalazila u daleke krajeve Banata Bačke i Srbije pa ćak u Rumunjsku na zaslužbu po ciglanah. Obavivši ondje posao vraćali se kući liepom privredom, da njom unapriede i prošire svoje gospodarstvo.

U vrieme kad se počinje naša pripoviest, bijaše u Željkovcu 25 kućâ, ali u tih kućah živjelo je preko 700 dušâ. Živjelo se dakle u zadrugah. Kuće poredane su uz cestu, većina gradjena jih je na triem. Prema broju zadrugarâ bile su prostrane, kako su mogle svim potrebam svojih mnogobrojnih članovâ odgovarati. U prizemlju bila je skupna soba u slici pravilnog četverokuta, prostrana, zračna i svietla. Soba ova bijaše obično boravište zadrugarâ zimi i ljeti. Ovdje su žene obavljale svoj posao: prele, tkale, vezle, šile, gladile i spremale rublje. Ovdje se zimi za dokolice odmarala čeljad, ovdje se blagovalo a za ljuće zime i spavalo. Na drugom kraju prizemlja bila prostrana soba, gdje se čuvala hrana i sočivo: kao kupus, repa, korienje, hljeb itd. Na triemu bijahu razporedane komore ili klieti za vjenčane parove. U tih komorah osim obične prostrane postelje bio je stolić, dva tri stolca, kovčezi i škrinje, u kojih se čuvalo ruho i odielo, pak i posebna njihova prišteda.

Prama kući bila su gospodarska zdanja, kao prostran štagalj sa ogradjenim gumnom za vršitbu, staje za konje i rogato blago sa obori; svinjci, kokošinjaci za raznovrstnu perad itd. Izmedju svih gospodarskih zgradâ osobito iztiče se hambar, vrlo ukusno izradjen. U

njem bijaše spremljen veći diel zadružne privrede iz polja. Svaka kuća imala je na strani zidanu i criepom pokrivenu peć za kruh i sušenje voća; pokraj svega toga uz mal ne svaku kuću opažaš pčelinjak (obično svojina pojedinih zadrugarâ), koji im je priličan prihod nosio. Svaka kuća za sebe je neka malena ali dobro uredjena skupina.

Punoljetna čeljad bira u proljeću izmedju sebe gospodara, koji ju u kući i izan kuće zastupa, koji redi i upravlja poslove zadruge, opredjeljuje radnju, kupuje i prodaje za zadrugu i u ime zadruge. Pametan i razborit gospodar ne će ni jedan važniji posao na svoju ruku poduzeti i izvoditi, već u sporazumu sa svojimi ukućani. Takovo gospodarstvo ide napried i uspieva uz nepomućenu slogu i dobru volju čitave zadruge.

Narod je visoka uzrasta, čvrsta i jaka uztroja, zdrav, žilav i uztrajan. Marljivošću i ljepotom odlikuje se Posavkinja u obće; radi neumorno ljeti u polju, vrtu, sjenokoši i na drumovih; zimi u kući na preslici i tkalačkom stanu, jer sve ono ukusno i krasno odielo, kojimi se Posavac i Posavkinja odieva i gizda njezina je briga, njezin je trud, od kako ga je u zemlju usijala, pa dok ga je svojom rukom našila i izvezla. Ima tudier do u gluho doba noći posla, osobito ako je mladu snahu Bog blagoslovio, te joj osim muža i po veći broj djece na brigu stavio.

Posavačka je zadruga imućna, te se tako lahko ne boji glada ni oskudice; dvo i trogodišnja nerodica ne će je uništiti, ta u žitnici joj na tisuće vaganâ raznovrstna žitka naslagano, a staje i obori puni su liepa po izbor blaga, vilovitih konja, jakih volovâ, dobrih muzarâ; a u krmadarstvo Posavac se od vajkada razumio; jer mu od njega bilo hrane i začina, a suviškom je podmirio sve kućne i javne potrebe.

Zadruge slične su jedna drugoj kao jaje jajetu. U njih je svim potrebam naroda bilo udovoljeno, pa se stoga i nije radjala želja za diobom. I u ovo vrieme kada se počinje pripoviest, dakle prije dvadeset i pet godina ne bijaše u čitavom Željkovcu nijedna zadruga razvrgnuta. Ono dvie tri ugledne kuće, što su u Željkovcu uz zadruge postojale, ne bijahu osnovane razvrgnućem zadruge, već dobrovoljnim ustupom i prikupom vlastelinskoga zemljišta.

Željkovac je oveće i reći ću bogato selo. Imade svega što se takovu mjestu želi i hoće. Ima crkvu t. j. kapelicu do duše od drva i malenu ali, za Željkovčane dosta udobnu i prostranu. Već su prije sto godina zaželjeli, da imadu svoga svećenika u selu, t. j. da imadu župu, pa su stoga kraj crkve podigli i neku drvenjaru, da bude župniku stan, a seljani se sa poštenjem svojim obvezali, da će mu u naravi podavati sve, što bi mu trebalo za svagdašnji život. I dao im se svećenik, koji je samostalno župničke poslove u Željkovcu obavljao. No to nije bilo za dugo, a svećenik bio prinudjen ostaviti povjerenu si župu i Željkovac, i to stoga, kako je u staroj spomenici ubilježeno, što se nije mogao priviknuti onakovu načinu života, kakav su mu njegovi župljani bili priredili. Od ono doba posta Željkovac opet filijal župe Dugovačke, ali se je redovito držala služba Božja u Željkovcu onako, kao što i u župnoj crkvi svake nedjelje i blagdane; a imali su za sebe izpovied, proštenja i groblje.

U Željkovcu bijaše i škola podignuta već pred četrdeset godina. Ne misli da bijaše to po kakovoj graditeljskoj osnovi uredjen hram pučkoj prosvjeti, ne, to bijaše čedna potleušica zbijena od drva sa prostranom doduše i zračnom školskom sobom, i sukromnim stanom za učitelja. Prvi učitelj bijaše mlad okretan i marljiv

pregalac pučke naobrazbe, koji je sve svoje sile upro da svojoj težkoj ali častnoj zadaći zadovolji. Uspjeh se već u prvih godina opažao, te je Željkovački mladji naraštaj: mladići i djevojke dolazio sa molitvenici u crkvu, skladno je i liepo pjevao; a to je ono što se narodu osobito mili. Mlada učiteljeva supruga bijaše vatreno i okretno čeljade, te kako je volila narodu i njegovu napredku, podupirala je svoga supruga u njegovu zvanju, što je više mogla. Prikupljala oko sebe djevojčice posljednjeg razreda i opetovnice, te jih u vrieme odmora uzimala u kuhinju, da jih uputi, kako se priugotavlja zdrava i tečna hrana, kako će se danas sutra kao valjane kućanice moći iznaći u svakoj prigodi obiteljskog života. Ona jim je pokazivala, kako se postupa u mljekarstvu, kako se pravi tečan sir i maslac; upućivala ih u peradarstvu, vodila ih u vrt, te im pokazivala razne vrsti sočiva, kojega one kod kuće nemaju, a služi za slastnu hranu. Ona ih upućivala u šivanju, vezivu i pletivu; a to bijaše uzrok, da su ju Željkovčani zavoljeli, isto onako, kao što joj i supruga, te su ih u svemu podupirali. Tako su bili i učitelj i žena mu posve zadovoljni u Željkovcu, premda su bili udaljeni od gospodskoga svieta.

U Željkovcu bila je krčma (gostionica) i trgovina.

Nedaleko crkve bila je stara razklimana drvenjara; nekoć po svoj. prilici služila je za stražarnicu i buharu, a danas ju je vlastelinstvo pretvorilo u krčmu, dogradivši joj maleni prostor za trgovinu. Jedno i drugo imao je u zakupu Jakov Izrajel. Već mu ime kaže, da je potomak Abrahamov, kakovih imade po svih krajevih i selih naše domovine, gdje se dade štogodj steći i privriediti.

Jakov bijaše okretan i prometan čovjek; razumio se s narodom a ovaj ga zavolio, osobito stoga, što mu

radi raznih tražbinâ ne bi nikada tužbami dodijavao. Narod u njega uzimao sve što mu trebalo i ne trebalo, a u njega se svačesa našlo. U njega uzimao vino i rakiju, brašno i sol, duvan i svieće često za gotov novac, a još češće za stvari u naravi: za pasulj, kukuruz itd. Jakov najvolio trgovati sa mladimi snašami i djevojkami, koje mu osobito pod jesen i zimu obsjedale čedan dučančić, kupujući svilu, vunu, pamuk i razne malice, što jim je k vezivu i pletivu trebalo. Sve je u njega bilo dobro i jeftino, kakono je on sam uvjeravao, a najviše ga preporučivalo, što bi on takove stvari običavao davati kao u zamjenu za jaja, maslac, guske i purane; što se je onako i neopazice moglo uzeti iz zadruge.

Žena mu Liza bila je okretna i štedljiva kućanica, koja bi svakog tjedna barem po jedan put polazila u grad sa nakrcanima kolima razne peradi i sočiva, da to unovči. Razumije se, da je uz takovo gospodarstvo krčma i trgovina Izraelova dobro uspievala.

Obrtnika ne bijaše u Željkovcu. Željkovčani umjeli su si i sami načiniti mal ne sve, što jim u kući trebalo; jedini kovač bijaše jim potreban, ne toliko za podkivanje konjâ, koliko za okivanje kolâ, plugovâ itd. Pak se stoga u Željkovcu našao kovač, domaći čovjek, koji je u susjednom Dugovcu zanat izučio. Zvao se Gjuka Boršić. — Dobar, marljiv i radin čovjek, koji se ipak nije samo zanatom bavio, već i poljodjelstvom. Gospodarstvo mu je liepo napredovalo, jer je u selu dobivao težakâ na pretek za podkivanje, klepanje itd. Kraj toga svaka mu kuća davala po mjericu žitka za razne radnje kroz godinu, a tim bi on tovio blago i svinje, te jih preprodavao trgovcem. Imao je ženu Mandu; nju je poznalo cielo selo sa neoprana i pogana jezika, koji ne bi nikoje čeljade pustio na miru. Njezin jezik sezao je i preko sela, i u obće ne bijaše novosti u cieloj župi, koje ne

bi Manda saznala, da ju namah naravno sa mastnimi primjetbami dalje odpremi. Gjuki bijaše ona gotova pokora, ali joj je s vremenom priviknuo, te ju pustio, da jezikom mlati po miloj volji; do njezina naklapanja nije se ni onako puno držalo.

Ovako je po prilici izgledao Željkovac, u vrieme kad se počinje naša pripoviest.

II.

Godine 1866. nekoliko dana prije Terezijina, bilo se je vrieme, prije liepo, kano u jedanput promienilo. Nebo zastrlo se gustimi oblaci, iz kojih već dva tri dana padala kiša, a sada se tomu pridružio jak sjevernjak, te se površinom stale poigravati pahuljice sniega. Doista nešto prerano.

Jakovljeva krčma bila danas pusta i prazna, prostrana soba i onako nizka sa malenimi prozori bijaše već u četiri sata posvema mračna i tamna. Jakov sjeo do prozora te bulji na cestu, ne bi li koga opazio. Stara mačka smjestila se udobno na gospodaričino krilo, i prede po svom običaju. Liza laktom podbočila glavu, te zuri u vatru, koja se na kominu upravo razplamsala.

Zla su vremena, mrmljaše Jakov kao za sebe. Najamnina velika, a posao skoro nikakov, vino prolazi, a novac ne ulazi.

Dà, novac ne ulazi, oglasi se stara od komina, a tko je tomu kriv? Ti i nitko drugi, daješ na pamet, na vjeresiju, a tko se danas dobre volje sjeća, da plaća, što je na vjeresiju uzeo. Evo pol sela pije i puši, kan da je badava — sve na račun. Gledj i Marko starješina, Bog ga vidio, već matori čovjek, ima ženu, djecu, pa i on u bezbrigi pije i troši sve u Božje ime; a tko će pod-

miriti? Kaži mi, jesi li već pol godine od njega i novčić primio. On mal ne svaki dan po polić a kad što i po dva izpije. A kraj toga jošte si mu i novaca uzajmio! Pogledji samo na vrata, ta sva su ti od kraja do kraja kredom izšarana, proračunaj koliko li imade tuj polića (oka), koji ne budu nikada uplaćeni! Nova se godina primiče, valja platiti najamninu, lagvi su prazni, valja nabaviti vino, a odkuda novac? Tužiš se na zla vremena; ne, vremena su jednaka, ali su tvoju pamet vrane izpile. Liepu li spremaš budućnost našoj djeci. Baš si čovjek!

Jakovu bilo žao, što se potužio na zla vremena, nije mislio ni računao na ženin ukor, pa će joj stoga nešto zlovoljno, ali ozbiljno:

Zla su vremena; bilo jih je uviek, ali mi nismo propali, točili smo vino i prodavali stvari na vjeresiju, a da kraj toga nismo ništa izgubili. Računaj, koliko si ove godine dobila za guske, purane, maslac, sir, jaja, grah itd., pa ćeš se uvjeriti, da nije uviek ono izgubljeno, što se je dalo na vjeresiju. Sa starješinom nešto je drugačije, ali ne smijemo mu se zamjeriti; jer ruka ruku pere, a obadvie lice. Pa i on će platiti, kad digne plaću, ili što godj proda; ako li ne plati ni onda, kupit ću sjenokošu, koju mi i onako nudja, pa ću si obračunati dug.

A ti još misliš, da si pametan, uleti mu žena u rieč. Zar si zaboravio, da je Marko na sve strane dužan, a i Martin da ga drži za vrat. Kad ovi sve poberu, ne znam, što će tebi ostati. Medju tim radi, kako te je volja, ali to ti kažem, da se u tvoju pamet ne pouzdajem. Gledaj, tvoj rodjak Filip iz Dugovca u par godinâ sgrnuo tisuće, a ti, evo te ovdje već desetak godinâ, pak još uviek nosiš poderane hlaće; uztraješ li ovako na dalje, ti ćeš

biti posvema spodoban svomu praocu Adamu u zemaljskom raju.

Žena bi i dalje bila zanovetala i bockala muža, da se nisu u taj par otvorila vrata i u sobu stupio onaj, o kom je domaćica tako ljubezno i prijazno naklapala, a da on o tom nije ni slutiti mogao; bijaše to Željkovački starješina Marko Cvietić.

— Dobar večer, Jakove, reče starješina, stresav sa kučme kape i sa haljine snieg, što ga bijaše zaprašio. Ružna li vremena a još gora puta, gotovo da skapaš. Da nije velike sile, ne bi me danas vidio Dugovac ni Dugovački sajam (vašar). Trebalo je nešto prodati, da se podmire najprešnije potrebe.

— Bio si dakle na sajmu, reći će Jakov dignuv se sa stolca, da li je valjao?

— A ma upravo ništa, odvrati Marko, prodavača bilo doduše i previše, ali kupce bi na prste prebrojio. Tko je htio što prodati, morao je na pol pokloniti. Eto prije mjesec danâ nudjali mi za svinje 60 forinti, a danas sam za njih težkom mukom dobio 50; uz to sam se blata nagazio i naužio žedje i glada. Nu deder donesi oku vina, da se okriepim.

Jakov je krzmao, al ipak pošao; bilo mu je već na jeziku, da ne da na vjeresiju, al kad je čuo, da je ipak trgovao; pomisli si, da će se Marko i svoga duga sjetiti.

Dok je Jakov pošao u podrum, nadošlo je i više seljakâ gospodarâ, vraćajućih se sa sajma. Medju njimi bio je i kovač Gjuka, dva tri Željkovčana i nekoliko Ratkovčana. Neki izmedju njih trgovali su na povratku medju sobom, pa se navratili, da kod Jakova izpiju pogodjeno likovo. Svi su se tužili na vrieme i današnji sajam, a još više na ovrhoviditelje, koji već od nekoliko danâ zaredaše obćinom, da ućeraju zaostali porez.

Oka vina, što ju je Marko zvao, bila je u tren izpita; pak sada zaredao polić za polićem; umorna čeljad posjedala okolo stola, te stala piti, kako bi zaboravila neprilike današnjega dana.

No sa današnjim sajmom može ipak naš susjed (komšija) Gjuka biti zadovoljan; on je barem prodao volove kako je sam hotio; bolje ih ne bi ni u Zagrebu prodao, reče neki seljak.

— Istina, odvrati Gjuka ponosno, ja sam zadovoljan, al morate znati, da takovih volova nema nitko u Željkovcu, kakovi bijahu moji. Ja sam ih zato i uzgojio, i nekoliko vagana (mirova) kukuruze potrošio, a ta mi se bolje izplatila, nego li da sam ju na zrnu prodao.

Bog ti blagoslovio trud i novce, rekoše drugovi, ali ti ćeš ipak u to ime nekoliko oka platiti; ta znaš, da smo ti mi kupca našli.

Pa neka bude, prihvati Gjuka. Pet oka na moj račun, da znaš Jakove, da ih ne bi drugomu zaračunao.

Na to poče Gjuka nešto tobože osobito pripoviedati. Ja sam prodao volove mesaru za 300 fr. i ovaj mi je nabrojio 6 komada posve novih pedesetača. Novce sam spravio i pošao svojim putem, kad al me iznenada zaustavi neki trgovac, rekav mi, da je iz Varaždina, te me zamolio, ne bi li mu htio dati banke za cekine; on da će mi još kod svakoga cekina popustiti forintu. — Nisam se nikada razumievao u takove poslove; pa sam stoga nepoznatog gospodina na prosto odbio. Al taj opet navali na mene nagovarajući me, da ne budem lud, gdje kod 300 for. mogu na najlaglji način dobiti jošte prida punih 75 for. I on segnu u žep te mi pokaže nekoliko cekina; alaj su bili novi novcati; sjali se kao sunce.

Da ne misliš možda da je to kakova prevara, rekne on, podji samnom u dućan i mi ćemo jedan izmieniti, da

vidiš koliko vriedi; i on me uzeo za ruku i odveo u dućan k Filipu. Trgovac pregledao cekin, te mu zanj nabrojio pet banka forintača.

Valjaju li ovi cekini, upitah plaho trgovca? Dakako, pravi pravcati cekini, svaki vriedi po današnjoj cieni novca pet forinti u bankah.

Bijah zadovoljan; nisam se više skanjivao, već izvadih svoje pedesetače, a on meni nabroji 75 komada zlatnih cekina, što vriede 375 for., papirnatoga novca; pa na račun toga ne marim ako i koju oku više izpijemo.

Seljaci slušali u čudu vesela kovača, a Jakov, koji je iza ledja slušao pripoviedanje, reče Gjuki:

Deder, da vidim te cekine, kako izgledaju.

Drage volje, bezazleno će Gjuka, evo jih, i on razveže mošnjicu, a na stol se prosipali cekini. Jakov primi jedan komad i stane ga sa svih stranâ motriti; cekin, cekin, ali zvuk nije bio pravi. Iza nekoliko časakâ reče Jakov: Prijatelju ja se bojim, ti si danas najgore prošao; ti si volove prikazao a ne prodao, jer ti ovi cekini ne vriede ništa, oni nisu od zlata.

Gjuka probliedi, pa rekne: To ne može biti; kako bi inače Filip dao za jedan komad pet forinti?

Ja ti opet velim, da Filip za sve ove komade ne bi dao ni forinte. Onaj čovjek, od koga si dobio cekine, mogao je imati i koji pravi cekin, pak je ovoga izmienio, da te lakše može prevariti, te ti krive podmetnuti. A da se uvjeriš, da imadem pravo, podji sutra u porezni ured; pokaži jim novac i vidjet ćeš, imam li pravo.

Gjuka nije dalje slušao, već pokupiv svoj novac odjuri kući, zajaši konja i odkasa po sniegu u Dugovac. — Veselje mu prisjelo; ali se je ipak tješio: može biti

se Jakov ipak vara; a možda će još ondje zateći varalicu i tim spasti svoj novac.

Ostali seljaci ostali su za stolom; neprilika jih Gjukina malko uzrujala, al se i to brzo zaboravilo. — Zapreo se razgovor o koječem, pripoviedale se šale i dosjetke, koje Marko kan da je iz rukava sipao; a kraj toga pilo se obilnije no obično, ta vani je studen i snieg, a u sobi tako voljko i toplo, a oni žedni i umorni.

Gostiju se sve više prikupljalo, što sajmarâ, što bezposlicâ, da u razgovoru i vinu protraju večer. Nezgoda Gjukina proniela se u tili čas kan da si ju na veliko zvono objesio. Neki su ga žalili, neki mu se smijali, naklapajući o težkoj pokori, što će mu je radi toga njegova jezičava drugarica nametnuti.

Soba bila sva zadimljena od prostoga Željkovačkog duhana, koji bi kao olovo sjeo na prsa. Slabo svjetlo čadjave uljenice jedva je toliko prodiralo, da su se ljudi mogli razabirati. Sve to nije mučilo seljaka; žamor postajao sve veći, razgovori sve glasniji, dok pod konac konca Marko sa svojim inače zvonkim glasom, ne zapjeva staru posavačku »Oj djevojko imaš koga svoga«. U toj vrevi i žamoru, nije se ni opazio, novi gost koji je evo uprav nadošao. Bijaše to za ovo mjesto i za to kasno doba neobičan pojav. Mlada djevojka zaogrnuta kožuncem i rubcem na glavi pokazala se na vratima, upravo u čas, kad je Marko svoju pjesmu dopjevao, tražeći nekoga nemirnima očima, koga u gustu i neprozirnu dimu nije mogla opaziti.

Što tebe nosi ovamo u to doba a po takovu vremenu, upita ju Liza, koja ju bješe prva opazila.

— Tražim oca, odvrati djevojka, mislila sam da je ovdje, al ga ne vidim.

Pogledaj bolje, eno ga za stolom, upravo je čašu pograbio, valjda će zdravicu nazdraviti; čuti ćeš ga.

I u istinu Marko je ustao, te s čašom u ruci, ne znam dali od zbilje, dali od šale nazdravio Jakovu i Lizi.

Djevojka probliedila i htjela da umakne nevidom, kako je i došla, ali sjetiv se, da ju je upravo majka poslala, popodje k stolu tik do oca, koji je baš u taj čas čašu iztrusio i sjeo na stolac.

— Oče! — promuca slabim i plahim glasom djevojka.

Marko se okrenu i lecnu opaziv pred sobom kćer.

— Jago! što radiš ovdje, pošto si došla? — neprijazno će i oštro Marko.

— Poslala me majka, da te potražim — odvrati zbunjeno. — U nas se dogodila nesreća.

— Nesreća! Otegnu Marko. — Kaži što se dogodilo? —

Pod večer došao ovrhovoditelj iz Borovca, te odveo rumenku; sutra nemamo u kući mlieka.

— Kuga ga ubila, ražesti se Marko, kako se usudio doći onako iz nebuha pod krov jednog starješine! Zašto me niste potražili? ja bi mu jur pokazao vrata.

— Rekao je, prihvati Jaga, da te i ne treba; krava je bila već od prije zaplienjena za dužnu daću (činž) vlastelinstvu. Pošto ju nisi sve dosele namirio, da će ju odvesti, i preko sutra na dražbi prodati, ako sutra ne platiš.

— Toga on ne će učiniti, dok je Marko starješina, sutra me eto u Borovcu, a rumenka je kod kuće.

Tako je i majka rekla nadodav, da si upravo stoga i pošao danas na sajam, da namakneš novac za dužnu daću.

Nu ajde sad kući, reče Marko — nije tolika ne-

sreća — sve će se izravnati — za pol sata i ja sam kod kuće.

— Oče podji i ti samnom, jer kod kuće imaš gosta, koji bi rad s tobom govorio.

— Kakav gost? opet će Marko — ja u večer ne primam nikoga. Tko me treba, neka me danju potraži.

— Martin je iz Lepušice, traži te već jučer i danas, al te nije mogao dočekati; reče, da mora s tobom govoriti.

— A, ja ne idem ni njemu za volju. Ajde kući, pa reci, da me nisi našla.

— Ali oče, opet će djevojka nježnim djetinjim glasom, podji kući, majci nije najbolje, ona već dva dana pobolieva a da je nisi ni pogledao; ona te očekiva, i večera je gotova. Vidiš vrieme je tako ružno, a noć neprijazna; i Jaga primi oca za ruku pogledav ga tako nježno i ganuto, kako to samo ljubeće diete može.

No u Marka su nježnija čuvstva od davna već otupila, te ga ni Jagin pogled i molba ne mogaše ugrijati; njemu bijaše već previše njezina naklapanja, te otresnuv se na ubogu djevojku i gurnuv ju od sebe reče:

Nosi se kući, ovamo te i nije trebalo; jer ja znam i sam na svoja vrata.

Jaga ne reče ni rieči, ali da si joj u oči pogledao, vidio bi joj dvie biser suze, što no joj se na trepavicah zacakliše. Stupiv na dvorište uzdahnu i proplače, te po sniegu i mećavi odbrza kući. Ne bijaše daleko, kakova četvrt sata, al preko Željkovačke brvi moglo se i kraćim putem za kakovih pet časovâ do starješine. Jaga pošla tim kraćim putem i nemisleć na brv, ta ona je njom danju i noći nebrojeno puta prošla, a da nije na kakovu pogibelj ni pomislila. I ovaj put došla do brvi, koja je bila uzka i bez naslona. Ona kroči sjegurnim korakom, ali se na brvi uhvatila pole-

dica, noga poskliznu, a uboga djevojka pade u potok, koji je od nekoliko danâ znatno nabujao, te bio ravan s obalom.

»Isuse i Marijo!« ču se očajan vapaj uboge djevojke, i nesta je u koritu mutna potoka.

Al angjeo čuvar razkrilio krila nad nevinom žrtvom djetinjske ljubavi, te ju u odsudnu času od očevidne smrti spasao. Na suprotnoj strani obale u isti čas počuli se brzi koraci, na obali pokazala se ljudska podoba, koja se u isti čas bacila u vodu, te u dva tri trenutka izniela na površinu onesviešćenu djevojku.

Bijaše to susjedov momak, sluga Mijo Panić, koga je posao upravo u odlučnu času na brv doveo i dao mu prilike, da izvrši plemenito djelo kršćanske ljubavi.

Za ime Božje Jago! koja te nesreća snašla, što se to s tobom dogodilo? Jago, Jago! čuješ li osjećaš li? Al Jaga naslonila glavu na mladićeva prsa i nerekla ni rieči: izgubila je sviest.

Što ću, smišljaše mladić, ovdje je ne mogu ostaviti, promokli smo oboje, pak bi moglo i gore nadoći; sabrav svu snagu, privinu ju na svoja prsa, ponese ju u starješinovu kuću, koja bila od brvi tek kakovih dvie sto koračaja udaljena.

Markova kuća bila je pristala potleušica od drva, kao što i sve druge u selu, al pobieljena i criepom pokrivena. — Na drum gledahu joj četiri prozora, nešto veći nego li obični. U kući bile su s jedne strane dvie sobe: jedna veća a druga manja, dočim je na drugoj strani bila kuhinja, smočnica i spremište za razne gospodarske i kućne potrebe. Sobe su bile čiste i u njih svaka stvar na svom mjestu, što je odavalo marnu i vještu kućanicu.

Kata, tako se zvaše starješinova žena, sjedjela ovaj čas u kući kod tople peći, tužna, zamišljena, uz noge bio joj kolovrat, al je mirovao. Glava joj bila klonula,

te si ju je rukom podbočila. Već ju od duže vremena pobolievala glava, a danas po gotovu, gdje su joj iz kuće odveli za dug najbolju kravu. Njoj se razne misli vrzle glavom kao žeravica. A muž joj tumarao selom po tobožnjem poslu; kako je jutrom pošao na sajam, ne bijaše se jošte vratio kući. Tako on odnemaruje kuću i obitelj, nebrineć se za ženu i za svoje dvoje djece: Jagu, koja je skoro za udaju i Janka, komu je dvanaest godina.

U to joj nadošao neugodan gost Martin iz Lepušice. Kata ga nije volila, jer su se o njem pronosili kojekakovi ne baš najbolji glasovi. Marko je s njim češće i više drugovao, nego li se to njoj svidjalo; ona je u tom naslućivala nesreću za njega i za cielu obitelj. Kata ne bi znala razloga svojoj sumnji i slutnji; a ipak je bila kao uvjerena, da joj s te strane prieti pogibao. Danas joj po gotovo nije dobro došao; pa se s toga sprem njega držala hladno; te mu istom na pitanje odgovarala.

— Kumo Kato, kako vidim, nije vam najbolje, čuvajte se da ne bude groznica ili upala, sviet i onako jako boluje. Da vam pravo kažem, ja ne bih ni došao, da me ne bi prešni posao, što ga imadem s vašim mužem nagonio; tražim ga već evo treći dan, a on mi se ne znam jeli slučajno ili hotimice ugiblje.

— Mislim, odvrati Kata, biti će posao, ta vi ste kako mi se čini prijatelji, te vam se dosele nije ugibao. Ja sam poslala medjutim k Jakovu; jer se po svoj prilici ondje zadržao; za koji časak za cielo će se vratiti. Barem Jagica bi se morala vratiti; ta već je skoro ura prošla, što je otišla.

Ha evo jih, ustane, pošto je na hodniku počula korake, podje k vratima da jih otvori, al se prestravi opazivši pred sobom čovjeka, što drži djevojku u na-

ručju; korači dva tri koraka natrag, pograbi uljenicu da vidi, tko je to.

Za pet ranâ Božjih! to je moja Jagica, zavapi uboga žena i zalama rukama, kakova opet nesreća! Što se je dogodilo? — Mijo, govori za Boga, što se je dogodilo, gdje si se sastao s Jagicom?

— Razpremite postelju, da smjestimo djevojku, dahnu mladić drhtavim glasom, ta gledajte, da je bez sviesti i na pola smrznuta.

Vraćao sam se s dolnjega sela, kaza Mijo, kamo me je gospodar poslao. Došav do brvi spazim djevojku, kako je poskliznula i pala u vodu. — Vi ste pametna, pa znate što vam je raditi, a ja bježim kući da se presvučem, ta i na meni jur se košulja oledenila. Bacivši još jedan pogled na djevojku, izpade Mijo iz sobe.

Martin, koji je sve to nekoliko časaka motrio, pa bezbrižno izlanuo: Nema pogibelji, bijaše još prije ostavio kuću, te se u noći izgubio.

Martin medjutim ne ode u Lepušicu, već na desno prema Jakovljevoj krčmi, ali ne preko brvi nego sjegurnijim putem.

* * *

Kad je ono iz Jakovljeve krčme izpala Jaga, zamislio se Marko, te se činilo kan da se u njega savjest probudila, koreći ga, da ne čini pravo, što odnemaruje kuću i obitelj; al to je bio tek prolazan tračak. Marko opet osovio glavu, te će porugljivo: Ovrhoviditelj valjda misli, da je Marko spao na tako nizke grane, te ne može podmiriti kukavnih četrdeset forinti, što jih duguje; baš mi je drago da sam danas trgovao; inače bi bio u neprilici. No Jakove jošte oku! pa da se vratim kući, bilo bi inače grieha i pokore.

Jakov je donio. A Marko da barem ono plati što je danas potrošio, segnu u žep, izvadi ono sitniša što ga imao, al ne bijaše dosta. Morat ću načeti petaču, promrmlja i segnu rukom u kožnatu torbicu, što ju je uviek nosio na sebi. Lice mu se uozbiljilo; traži, premeće rukama, al ne nalazi što je tražio. Potraži u hlaćah, u prsluku, u kožuncu; badava, ništa te ništa. U prsima zapeo mu dah, a lice mu se bljedilom pokrilo.

Tri sta mu jada, izlanu u neke nekavice, snivam li ili sam budan? Ta svi znate, da sam se sa sajma vratio, vidjeli ste, da sam prodao svinje — a evo novaca nema. U Filipa kupio sam novu novcatu novčarku, u nju naslagao komad po komad deset petača, a sada evo niti novčarke niti novacâ.

Grga, Gašo, Bolto, Andro koji se nalažahu za stolom — kano u čudu pogledju sad Marka sad jedan drugoga, a da nitko nije do rieči mogao.

Prijatelju Marko, znam da si primio novce; jer ti ih je na moje oči trgovac izbrojio, i ti si ih metnuo u torbu. Što se je kašnje dogodilo, ne znam, no da ne bude sumnje, da su u nas koga, evo ti moja torba, moj kožunac, pogledaj žepove, pak se na svoje oči uvjeri; jer je sumnja nemio gost.

— Ne, ne, ja ne sumnjam na vas, ta vi ste pošteni ljudi. Ako sam novce izgubio, izgubio sam ih u Dugovcu; a tada ih ne ću nikada više vidjeti. Marko jošte jednoć potražio svaki kutić svoga odiela; uzeo uljenicu, pogledao pod stolom, pod klupom — sve badava — novcu ni traga ni glasa.

Bit ćeš iste sreće sa Gjukom, pomisli Jakov, samo što će on laglje i svojih 300 forinti pregorjeti nego li ti svojih pedeset.

Marko se spustio na stolac, podbočio glavu rukama te zurio u stol. — Ne platim li sutra, prošla je rumenka;

i novac što sam ga u tu svrhu namaknuo, izniknuo, a sramota je, starješinovo blago na ovrhi prodati!

Dok je Marko tako mislio i misleć snivao, susjedi ga jedan za drugim ostavili; i on se u krčmi našao sam. Liza zlovoljna pošla na počinak, a Jakov dimeć iz svoje lule dremuckao kod peći; kad je već posljednji gost otišao, htio se primaknuti Marku, da ga sjeti, kako je i njemu vrieme da odlazi; al u taj par otvore se iz novice vrata, i na pragu pokaza se novi neočekivani gost Martin iz Lepušice.

Jakov razkolači oči, opaziv u to doba Martina u svojoj kući; al ovaj ga u brzo umiri rekav, da je došao potražiti Marka, koji se upravo prenuo i protro oči. Kad je Marko svoga prijatelja opazio, bilo mu, kan da si ga ledenom vodom polio. Ali za čas se svladao; te na prijazan Martinov pozdrav isto mu tako prijazno odzdravio.

Ne zamjeri, što nisam došao kući, kad si me zvao; morao sam svršiti neki posao.

— Znam znam, ujedljivo mu odvrati Martin, ti imadeš uviek preko glave posla; a tvoja je glavna poslovnica krčma Jakovljeva. Nu sve jedno, došao sam možda i proti tvojoj volji, da uredimo neke stvari, ma je i kasno. Martin uze stolac, te sjede sučelice Marku.

— Jakove, oku vina što ga imadeš najboljega nastavi Martin, naš je prijatelj promukao, možda će mu se grlo izgladiti a srce ugrijati; ta izgleda kan da si ga vrelom vodom popario.

Domaćin je Martinovoj želji zadovoljio.

— U dobro zdravlje, uze Martin, natočivši čaše sebi i prijatelju. Ti mi se od nekog vremena ugibljeŝ, kao da smo si tudji, a to nije liepo; prije si mal ne svaki dan k meni zalazio.

— Dok sam imao vremena, odvrati Marko, ali služba je služba, koja se ne smije zanemariti, a imade svakovrstnih nalogâ i zapoviedi, kojim se mora zadovoljiti. Pa tako nedostaje mi vremena za zabavu i posjete. To je i razlog, što nisam u potonje vrieme u Lepušicu ni zalazio.

Pravo imaš, ti držiš do svoje časti i službe. A nije ni mala stvar biti Željkovački starješina. Da tu službu zadržiš, naravna je stvar, ne smiješ se zamierati gospodi. Da ti pravo kažem ja sam došao, da uredimo svoje poslove. Od predprošle godine dugovao si mi 100 for. Ove godine o Vidovu, kad si polazio na sajam, uzajmio sam ti 200 for. Nije li istina?

Marko kimnu, da jest.

Liepo od tebe da priznaješ, nu osim toga potrošio si na vino i rakiju 20 for. što sve ukupno čini 320 for. Kamatâ nisi ni krajcare platio. Obrekao si, da ćeš o Miholju stari dug platiti ujedno s kamatami. Rieč nisi održao, dapače od onog vremena ugiblješ mi se gdje samo možeš. Ovako ne može dalje, treba mi novaca, nakupovao sam zemljišta, koja treba platiti; odgovori iskreno, kad ćeš svoj dug podmiriti?

Marku je kapao s čela debeo znoj; bio je kao na žeravici, a nije kukavac znao, što da odgovori.

— Martine, reče napokon, ti i sam znaš, da ti i ne kažem: ja nemam novacâ, dakle ne mogu ti u taj mah želji zadovoljiti; počekaj do budućeg uskrsa, dok što prodam, pak ću ti barem polovicu podmiriti.

— Ti ne ćeš ni onda platiti, ma da što i prodaš. Pa što ćeš i prodati? rumenku ti danas odvedoše za dužni činž, a porezni te ured takodjer ne će dalje čekati; ta ti nisi, kako mi danas poreznik reče, već četiri godine poreza platio. Do koji dan doći će i oni, da ti zapliene, sve što imaš, pa čim ćeš onda mene platiti?

Jošte nešto; danas sam bio kod kotarskog suda, i ondje sam doznao, da te tuže krčmari iz Dugovca i drugih sela zbog duga na vino, što si ga popio a nisi platio, a to sve izniet će opet koju stotinu. Da to sve podmiriš, ne će ti dotjeći kuća i ognjište. Nije li tako?

Marko je šutio, te istom iza dulje stanke odvratio: zar si ti za to došao, da me na muke stavljaš? Što je tebe briga za moje dugove? ti jih ne ćeš plaćati. Ja ću nastojati, da ih sve po malo odplatim. Gospoda me vole, pa će mi ići na ruku.

— Ha ha ha! nasmija se Martin, gospoda te vole i te kako. Vidjet ćeš za koji dan, kad te pozovu pred sud, kad ti odrede pljenitbu. Ti misliš, da se takav starješina, kakav si ti, ne će naći u Željkovcu? — Ja sam to sve razmislio, pa da spasem svoj novac, sastavio sam evo ovo pismo, u kom su u jednoj sbrojci navedeni svi tvoji dugovi zajedno sa zaostalimi kamatami. Ti ćeš to svojim podpisom potvrditi. Za ovaj dug dat ćeš mi u žalog svoju sjenokošu Krčevinu kraj potoka, koju ću ja tako dugo kositi, dok ne podmiriš zaduženu glavnicu. Evo ti pisma, pa ga pročitaj.

Marko primi u ruke pruženo pismo, preleti ga očima, te se lecnu opaziv ukupnu svotu svoga duga izkazanu sa 400 for. Vidio te Bog, promrmlja starješina. Malo prije sâm si kazao, da ti dugujem 320 for., kako je to dakle za ovo nekoliko časova naraslo na 400 for.?

— Gledj ti mudrijaša, misliš li da je novac badava bez kamata, a ti dosele nisi ni novčiča platio. Povrh toga ja ću se na tu Krčevinu dati uknjižiti, pa i to novaca stoji, a to je sve ovdje uračunano. Medjutim nije li ti pravo, ne moraš podpisati, ali ja ću tada u Zagreb, da te predam odvjetniku, a tada budi sjeguran, da ne ćeš u svojoj kući uskrsovati (vazmovati). Martin kao uvriedjen ustane i hoće da podje.

— Sjedni jošte časak, promuca Marko, te ne budi tako žestok i nagao. Vidiš, ti uzimlješ Krčevinu kao zalog i pod kamate; to je moja najbolja sjenokoša, ima je do blizu tri rali, te daje u prvoj i drugoj košnji do blizu 200 centa najbolje krme, što medju braćom vriedi sto forinti, a sto forinti kamate od glavnice na 400 for. vidiš i sam, da je previše. Marko se časak zamisli pak nastavi. Al neka bude samo mi jošte na prijašnju svotu uzajmi 60 for ; treba mi ih, da platim dug vlastelinstvu. Danas sam prodao svinje a novac u tu svrhu opredielio; al nesrećom taj sam novac negdje na sajmu izgubio, te nemam čim da izkupim zaplienjenu rumenku. Ne kori me već i pomozi; ti ne gubiš ništa.

Martin u čudu pogleda druga, pa zategnu: i opet zajam. Ta čovječe Božji, kamo ćeš dospjeti; novac nije pljeva, da se onako po vjetru rasipava; al neka bude i to, dat ću ti jošte i tih šestdeset forinti. Martin uze pismo, i uvrsti unutar i tu svotu. Sad je i Marku odlanulo, te uzev pero drhtavom rukom kao dužnik podpisao svoje ime na obveznici.

Sad je gotovo, reče Martin izbrojiv mu šest desetača, naš je posao svršen, a ti gledaj da čim prije pribaviš novac i platiš, pa je Krčevina opeta tvoja. Martin je to onako s lahka rekao znajući unapried, da Marko toga nikada ne će izkupiti.

A sad u dobro zdravlje i naše staro prijateljstvo — dometnu Martin natočivši obojici čaše. Prijatelji se kucnuše i izpiše.

Prijatelju Marko! već ovo nekoliko danâ vrzle mi se osobite osnove po glavi; pak i danas, kad sam pošao k tebi, bio sam odlučio, da ti jih saobćim. Znaš me i poznaš, nisam danguba ni potucalo, već čovjek na mjestu, komu je u kući svaki kutić pun. Mladić nisam; al me i sjedine nisu jošte posule, četrdeset godinâ najjača je

doba, a više mi nema. Svega imam, jedno mi samo manjka a to je dobra valjana kućanica i vjerna žena, a takova bila bi tvoja Jaga. U tebe žalibože sve propada, al najdragocjenije ti blago ostaje i divno uspieva, a to je kći tvoja. Reći ću ti iskreno, ona mi se svidja, njezina slika duboko mi se usjekla u srce i pamet, te mislim, da bi š njom bio sretan i zadovoljan. To sam ti bio nakanio saobćiti. Naravno, ja bi tvoje dugove preuzeo i izplatio, al te ujedno obvezao, da novih ne praviš. Što kažeš ti na to?

Marko izbuljio oči u Martina; ovo ga zateklo i potreslo, al nije našao ni smogao rieči, da mu odgovori.

Marko! što ne? ti se čudiš mojoj osnovi? došla ti je iznenada, ti si u neprilici što da mi za prvi mah odvratiš. No ne razbijaj si glave; bilo pak prošlo ko kratak san, jer ti nemaš više kćeri, a po tom naravno ne možeš ni na zeta računati.

Ne razumijem te, govori jasnije, nekako će u strahu Marko.

Večeras vraćajuć se kući tvoja kći — reče Martin — došla je na brv, poskliznula se i pala u vodu. Mijo Panićev izvadio ju iz potoka, te ju mrtvu donesao kući.

Marko nije posljednje rieči ni čuo, rekao bih mozag mu se zavrtio, pograbio kapu, teturajuć banuo na vrata, te u noći izčeznuo, ne rekav nikomu ni s Bogom. Uzalud ga Martin zaustavljao, uzalud Jakov potrčao za njim: njega je nestalo.

Da ne bi na brv nabasao, promrmlja Martin?

Ne, zakrenuo je prema mostu, odvrati Jakov.

Kaži mi, da li je to istina, što si ono malo prije nesmotreno izlanuo?

— Dakako, odpovrnu Martin. — Vidio sam ju na svoje oči, ali mrtva, mrtva, ja nisam na njoj znaka života opazio; moguće da se je samo onesviestila; no

svakako ja ne bih mnogo dao za njezin život, a još manje za njezino zdravlje.

Ne pojmim te, Martine, ti si ovdje mal ne dva podpuna sata naklapao s Markom, a da mu ni riečju nisi spomenuo nesreće, koja mu se u kući dogodila, rekao bih, da te se sudbina nesretne djevojke nije ni dojmila, pa ipak kakono si na posljedku rekao, nakanio si ju zaprositi i vjenčati. — To je nešto neobična, Bog me občuvao takova zeta! Tako mišljaše Jakov motreći svoga susjeda, komu se činjaše lice, kan da je od mramora izklesano.

Ti me ne razumiješ, hoće Martin, a misliš li, da bih ja bio dospio do njegova podpisa, da sam mu to namah u početku saobćio. Ovako sam svoj novac barem donekle osjegurao.

A da djevojka kojom srećom ozdravi?

Da ozdravi, postao bih opet snubokom; jer moram reći, a priznat će to i cielo selo, da je Jaga djevojka, kojoj srcem i uzgojem nema premice u cielom Željkovcu. Ne laskam si, da bi me od ljubavi uzela; ali se ni volji očevoj ne bi opirala; a on je meni odviše obvezan, nego li da bi mogao uzmaknuti.

III.

Kako je Marko izpao iz kuće, letio je pokunjen kao na krilima kući; al kad je u svojoj kući opazio slabo svjetlucanje uljenice, stislo ga nešto oko srca, a koljena mu stala klecati. Da ne padne, objema se rukama prihvatio za uglić od kuće, te se malo po malo došuljao do vrata. Kao krivac bojao se, da jih otvori, te dva časka držeć za kvaku stajao neodlučan. Otvori jih i stupi u sobu ne rekav ni rieči. Oči upro u kut, gdje je stajala postelja, kod koje je sjedjela Kata zureć zaplakanim

očima u sada već zažareno lice svoje kćeri. Marko se tik postelje ustubočio, a da ga žena nije ni opazila. Odlanulo mu, opaziv u očima i u licu svoje kćeri znakove života. Hvala ti, Bože, što si me poštedio, dahnu poluglasno, na što se i Kata okrenula, te sad istom opazila si muža. Ne reče ni rieči već pokaza rukom na svoje diete.

Hvala Bogu po drugi put, šaptnu Marko, još živi.

— Stajalo nas je truda, dok smo ju priveli životu, odvrati tihano Kata; ali pogibelj nije jošte minula. U početku tresla ju groznica, a sada ju spopala vrućica. Ti, Marko, ajde na počinak; a ja ću sama probditi kod kćeri. Kata opazila na mužu duševnu borbu; pa ga pustila, da š njom obračuna.

Marku trebalo počinka, ta bio u dnu duše satrven i poražen; doživljaji ovoga dana duboko mu se usjekli u pamet.

Marko ipak nije mogao spavati; misli mu ne dadoše mirovati.

Kata ostala sjedeć do Jagina uzglavja, motreć svaki potez nemirna joj lica. Svuda grobna tišina, vani se već nebo razvedrilo te po nebeskoj plavetnoj modrini zaplovio mjesec u podpunu sjaju šaljuć svoje trakove kroz prozirna okanca starješinove kuće u njezine nutrinje, i tužno se odrazavaše njegovo bljedilo na bliedom i izmučenom licu materinu. U toj tajinstvenoj tišini mogao si čuti svaki kucaj srca materina, svaki uzdisaj bolestnog joj djeteta.

Gluho je doba noći od davna minulo. Jaga zaklopila oči te usnula, a sirota majka zaronila mišlju u daleku prošlost, te ju stala sravnjivati sa današnjom tužnom ozbiljnosti.

Bože moj koli je ogromna razlika!

* * *

Cvjetićeva zadruga bila jedna od najvećih i najbogatijih u Željkovcu. Imala je $3^1/_2$ selišta, sa više od sto jutarâ dobra zemljišta što oranicâ i livada, a što šumâ i pašnjakâ. Cvjetićevi umjeli su gospodariti i štediti, pa su u svem liepo napredovali. Tomo Cvietić bijaše od više godinâ špan a kašnje dvorski na vlastelinskom majuru u Željkovcu, pa kad mu se već nije htjelo služiti, povratio se u zadrugu. Navikavši sam za sebe gospodariti, nije mu se svidjalo u zadrugi, pa mu ova medjusobnim sporazumom izlučila 12 jutarâ iz zadružnog posjeda, dočim se on za buduće odrekao svakoga prava na zadružni posjed. Tomo od svoje prištednje prikupio jošte nekoliko jutarâ pustoseline, te si tako zaokružio i uredio liep posjed, na kom je sam sa svojom obitelju živio. Imao je ženu i troje djece, dvoje već doraslo do motike a najmladjeg Marka uvrstili u školu, koja se upravo u ono vrieme otvorila u Željkovcu. Tomo kao vješt i razborit gospodar, vodio gospodarstvo u najboljem redu, u čem mu pripomagala žena i sinovi. Imao dovoljno blaga, što mu trebalo, a kraj toga svake bi godine po koji suvišni komad mogao prodati. Mladi Marko u školi liepo napredovao; bio marljiv, a kako je bio bistar i otvoren išlo mu u glavu, te u tri godine nauči čitati, pisati i računati, kako ne bi drugi ni za pet godinâ. Učitelj ga zavolio, pa mu podavao koristnih poučnih knjigâ, koje bi on najvećom nasladom čitao. Zanimalo ga voćarstvo, te je veći diel voćakâ na školskom vrtu sam ciepio, a učitelj priznavajuć mu mar i marljivost podavao mu već oplemenjenih ciepovâ, koje bi si on kod kuće u vrtu zasadio. Voćnjak Cvjetićev bio je u cielom selu najljepši, a ljeti i jeseni bila gotova milina gledati dozrelo voće na drveću, koje se slašću i mirisom odlikovalo. Medjutim Tomu zadesila nesreća: oba mu starija sina jedan u devetnaestoj a drugi u dva-

desetoj godini pomrli, jošte neoženjeni. Ostao Marko sam s ocem, školsku je obuku jur svršio a sad mu bilo svom snagom prionuti, da pomogne u radu staromu onemoglomu ocu. Koliko su i bili radini, nisu mogli na sve posle dospjeti, već im trebalo uzeti dvoje služinčadi u kuću. Tako išlo tri četiri godine. U to umrla majka a pol godine za njom umro i otac, ostavivši jedinoga Marka na prostranom ali dobro uredjenom gospodarstvu.

Marku bilo dvadeset i dvie godine.

Tugovao za ocem; ali i pomišljao kako će unapried, doduše mlad jošte i neiskusan. Volje i najnuždnijeg gospodarskog znanja bilo je u njega. Ali trebala mu vrstna žena pa za to valjalo mu se ženiti. Marko bio krasan mladić: krepak, okretan i svakomu poslu vrstan, a kraj toga čedan, pošten i krepostan. Za njim otimala su se srca djevojačka, i mnoga majka imajuća kćer za udaju, bila bi presretna, da joj kao snubok pokuca na vrata.

Al Marko je već odabrao po srcu i osjećaju Katu Višnjićevu iz susjednog Črnovšćaka. Kata je bila glavita, ponosna djevojka, da joj nije bilo na daleko i široko ravne. Visoka vitka stasa, rumena a punahna lica, vatrena oka, nalikovala u najljepšem času procvaloj ruži. I za nju su se momci otimali, te imala prosaca što no rieč na svaki prst. Kata nije mogla odoljeti žaru Markova oka, te mu dala s rukom i svoje ljubeće srce. Mladi se zavoliše i vjenčaše.

Brak jim bio sretan i zadovoljan. Marko nastavio gospodariti pridržav u kući prijašnje sluge.

Prošlo nekoliko godina. Bog jih blagoslovio s dvoje djece i to namah prve godine sa kćerkom, koju po kuminoj želji okrstiše Jagom, a tri godine kašnje sinom, koga, jer se upravo drugi dan Božića rodio, prozvaše Jankom.

Mili Bože, kakav li je Marko! Zorom ustao, a tamnom noći legao na počinak. Jutrom obilazio hlieve i pojate, išao s motikom u polje, i s kosom u livadu, te radio da mu je sve znoj curio s čela. Kad se već umorio i orudje odložio, eto mu žene s doručkom. Kako je tečno blagovao!

Tako prolazio dan za danom. Usjevi bili mu prvi usijani i pospremljeni; livade ogradjene i grabami izpresječene, vinograd bio mu uzorno obradjen, pak s toga žitnica puna svakovrstnog žitka, smočnica nakrcana svake vrsti hrane i masti. Kraj toga kad bi Marko u praznik ili nedjelju sjeo za pun stol uz svoju ženicu, uzeo na koljeno malenu Jagicu gladeć joj zlatne pramove bujne kose uzkliknuo bi od radosti »Hvala ti Bože na tolikoj sreći. Što će meni carevo blago, kad ja imam, što je srcu drago, tebe Kato i moju dječicu!« pa bi oboje privinuo na grudi, i izljubio ih od milja.

U kući Markovoj bilo svega u obilju: sreće i zadovoljstva, blaga i imanja, ona bila u svako vrieme poštenu čovjeku otvorena: siromaku i bogatu.

Tako bilo sad se spominjalo, često bi uzdahnula Kata.

Marko bio u selu ugledan čovjek, pak s toga njegova se rieč pazila i uvažavala. Stari starješina umro, a selo i obćina starješinstvo ponudila Marku.

— Nemoj, druže ako Boga znadeš, odgovarala bi ga žena, obćinska služba u selu gotova napast za pošteno čeljade. Vidiš, priviknuo si radu i gospodarstvu a ovo ti je uz mar i trud Bog blagoslovio. Kao starješina odviknut ćeš radu i odnemariti gospodarstvo, koje si tako liepo baštinio od oca; a što je najpogibeljnije, dolazit ćeš u društvo svakojakih ljudi, koji više piju nego li misle, više lienjare i dangube nego li rade i privrjedjuju, a zli primjeri uspievaju kao kukolj u pšenici.

Slušajuć ju Marko nasmieši se, pa pogladiv ju po licu odvrati: Ne boj se, Kato, nije Marko badava knjigu učio, nije se badava učio redu i radu u svojoj kući. Ja hoću da pokažem i pokazat ću, da dobar muž i pametan gospodar može biti i pametan i razborit starješina u selu. Budem li u službi mogao koristiti selu i narodu, biti će mi drago; ne budem li mogao, pustiti ću službu, baciti palicu te opet prionuti uz gospodarstvo. Jedna će doduše sila faliti u gospodarstvu, al moja će ju služba dvostruko nadomjestiti.

Žena vjerovala i ne vjerovala, ali svakako vidjela, da se Marku hoće službe, pa s toga ona ma i ne rado popustila, bojeć se, da ga ne uvriedi sumnjajuć o njegovoj dobroj volji; jer joj do sada tome nije dao povoda. Tako Marko posta Željkovački starješina.

U početku tko da Marku išto zabavi, ta sama je točnost i urednost, da ga bilo milina pogledati. Bistro oko doprlo mu svuda, gdje je bila kakva obćinska potreba, gdje je valjalo selu ili ma kojemu pojedincu pomoći.

Pazilo se na puteve, poljski se red točno držao, štete se redje činile, a gdje je medju pojedinci došlo do razmirice, starješina bi jih znao prijateljskim putem izravnati. Ali već i sad se opažalo, da Marko ne pazi onako na svoje gospodarstvo, kako je to prije običavao. A već se i to opažalo, da se i Markova narav nešto promienila, a za koju godinu ta se promjena jošte jače iztićala. Svakog ćedna po dva tri puta zalazio bi u Dugovac, gdje si je kao starješina uviek našao posla. Ondje se sastajao sa svojimi drugovi iz gornjih selâ i s ljudima svakovrstne ćudi i zanata, koji su ga mamili i zavodili u svoje kolo. Marko jim se iz početka otimao; al napokon stao popuštati, te zalaziti u krčme, ondje piti i trošiti više, nego li je bilo potrebno i pametno.

Danas pilo se na račun ovoga, sutra onoga, danas za gotov novac, sutra na vjeresiju; a tako se pravili dugovi na sve strane u svih krčmah prostranoga kotara.

Marko dolazio kasno i mamuran kući; žena ga molila i opominjala, da toga ne čini više. Marko rumenio i stidio se pred ženom, obećavao, da će se popraviti; ali žalibože bio preslab, te ne mogao održati rieči.

Gospodarsto stalo nazadovati, zemlje obdjelavale se s diela i to kojekako, sjenokoše se zalagale za dug ponajviše krčmarom, a porez se nije plaćao. Marko od dana na dan sve se više zapuštao i tupio. Sviet kako ga je prije štovao, tako ga sada preko ramena gledao, sažaljujući njegovu ženu i djecu.

Marko je ipak nešto zadržao od svoje prijašnje navike, a to je odrješitost i točnost u stanovitih poslovih, koji su mu se nalagali. Starješina bio nenaknadiv kod ućerivanja poreza, kod provadjanja ovrha. Bila je po njega nesreća, što mu se povjerovalo, da ućeriva školske globe, i ine manje namete. On je to dakako obavio, ali često novac za sebe zadržao i potrošio, a kad je došlo do gusta, nije preostalo drugo već uzajmiti i zadužiti se.

Devet godina starješinovao Marko, i devet godina žena ga zaklinjala, da ostavi službu; ali sve uzalud. Ubogoj Kati ne preosta drugo; no da mutna oka zuri u još mutniju budućnost. Marko bijaše otac. Djeca bila su mu nekoć razkoš i radost, š njima proživio je najugodnije dane svoga života; danas kan da jih i nema. Ona su ostala jedino na brigi materinoj, koja ih je s toga dvojakom ljubavi na svoje srce privijala.

Kad je bilo Jagi 8 godina poslaše ju u školu; u školi bila ljubimica sviju; jer je bila krotka i mila, čedna i marljiva. Što je u školi učila, kod kuće bi ponavljala; a kad je već uspjela u čitanju za zimnjih večeri pri-

kraćivala bi vrieme sebi i majci čitanjem poučnih i koristnih štiva. Treće godine htjede otac da ju kod kuće zadrži; jer je došao red na Janka za školu, no materina je volja odlučila, da jošte jednu godinu ostane u školi, te se uz knjigu priučava kućanstvu. Ona se posvema priljubila učiteljici te uz nju probavila vrieme u kuhinji, smočnici, u vrtu i šivanju. Želila je sve znati i razumjeti, a to je učiteljici godilo. Pak kad je već i prestala polaziti školu, ona bi ipak za dokolice po blagdanih zalazila u školu k učiteljici, te š njom ili pod njezinim nadzorom šila, vezla i plela. — Radi kućnih neprilika Janko je već treće godine istupio iz škole; al je po večerih i blagdanih našao u svojoj sestri revnu i sdušnu učiteljicu, koja je gledala nadomjestiti, što nije podpunim polazkom u školi polučiti mogao. Može se reći, da su Markova djeca uz svu nebrigu očevu bila čestita i valjana, da su bila dobro uzgojena; a to je bila u dnevih kušnje jedina utjeha za siromašnu majku.

Jaga bila vrstna radilica, te znala isto tako vješto kretati motikom i srpom, kao što i iglom. Vrt joj bio osobito omilio, te si uviek našla toliko vremena, da ga valjano uredi. U njem bilo povrća svake vrsti, za koje drugi Željkovčani ni znali nisu. U njem bilo svakovrstna cvieća po gredicah razmještena. A to godi oku, a mili se duši.

Evo ovako je izgledala u to vrieme Markova obitelj. Kata sjedeć ovako zamišljena uz postelj svoje kćeri, prošla pameću sve zgode svoga života; sve promjene u njem, a napokon svoje promatranje završila vrućom molitvom, da bi joj se muž opametio, a djeca srećna bila.

Prema jutru smanjila se Jagi vrućina i lakše je disala. Ali čega se bojala majka, to je nadošlo. Jaga stala se tužiti, da ju probada u prsima, a to bijähu znaci upale.

*

Marko je slabo spavao; čim je osvanulo, pregledao je kćeri, te se zaputio u Dugovac, da potraži liečnika i uredi svoje poslove. Činž je platio i rumenku izkupio uzajmljenim novcem. Al što je sinoć izgubio, nije našao; obišao je sva mjesta, gdje je god jučer bio, propitkivao svuda oprezno; al uzalud: ništa nije doznao. Mnogi ga sažalio a mnogi mu se narugao, što ne umije čuvati novca, koga i onako nema previše. Tudier se sastao i s kovačem Gjukom. O njegovu trgovcu ni traga ni glasa; izčeznuo je nevidom, a kod Filipa se uvjerio, da je onaj cekin, što ga je on izmienio bio pravi pravcati cekin; dočim su svi njegovi bili patvoreni: bijahu igraće marke.

Vratiše se obojica kući, al se i zavjeriše, da će u buduće bolje paziti na svoje siromaštvo, samo ako bude tomu prilike.

Jaga se oporavljala, za ćedan danâ bila izvan pogibelji, te mogla ustati; dočim se je za drugih osam danâ posvema oporavila te mogla na svoj obični posao.

Od ciele bolesti mogla se sjetiti, kako ju na brvi spopala nesviestica i kako je pala u vodu. Tko ju je izbavio, nije znala, dok joj nije majka kazala, da je to bio Mijo Panićev.

Mijo Panićev — kod toga imena sustala i duboko se zamislila, te joj neka neobična struja prošla cielim tielom.

A tko je taj Mijo Panićev?

Najsiromašniji al ujedno najčestitiji mladić u selu, tako je bila Jaga u svojoj duši uvjerena. Služio je kao pastir u susjeda Grgića za hranu i odielo i za ciglih godišnjih dvanaest forinti. Nije imao kuće ni ognjišta, ni oca ni majke, bio je sirotan, al čestit i pošten, te ne dao ni kada prilike svomu gospodaru, da se nanj potuži. Pasući blago u Čretu, kamo bi i Jaga sa svojom stokom zalazila, pazio je na svoje i njezino blago, dok

je ona sjedeć u hladu šila ili vezla. Kad se vraćao kući, zahvatio bi u studencu vode, te napojio njezino i svoje blago; a najveća mu bila plaća, kad bi ga djevojka prijazno pogledala. Bio plah i stidljiv, te joj se nije usudio ni približiti, ili ma kojom rieči odkriti svoja čuvstva, ako prem mu cielo držanje odavalo, kako voli djevojci.

Jaga bila sukromno djevojče; ali bistra pronicava oka, te je sve to dobro opažala. Nije ipak ni ona nikad ničim pokazala, da joj je on bliži od svakoga drugog Željkovačkog mladića. Drag joj je on bio, te bi joj misli češće bile sakupljene oko osobe toga sirotana. Znala bi si reći: Ta Mijo mi je spasao život; da ne bude njega, i mene više ne bi bilo. A zašto je to učinio, pitaše sama sebe? Po svoj prilici za to, što me voli, što mu nisam tudja.

Jaga znala, da životom ljudskim vlada providnost Božja; ona je čula, da imade u životu ljudskom trenutakâ, koji odlučuju njegovom sudbinom za cieli život, pa nije li Božja providnost upravo Miju odabrala, da joj spase život, a time kao da joj prišaptnula, da bi u njegovoj ruci njezin život bio u budućnosti sjeguran. Ona bi tako najvoljela vjerovati, pa si sama priznala, da za Miju ćuti i osjeća nešto više, nešto nježnije, nego li za ostale mladiće. Da joj u taj par bude pokucao ma koji snubok na vrata, sva je prilika, da bi ga bila odbila.

Što bi duže tako mislila, bivala je sve nujnija. Vedrim čelom razprostro se tračak sjete i boli, te bi i nehotice bolno uzdahnula: Ta Mijo je siroče bez kuće i ognjišta, koji ne može i ne smije misliti na ženidbu. Gdje bi savio gniezdo, kamo bi mladu odveo? — Da se u kuću priženi — puko maštanje — neizvediva osnova. — Jagini roditelji ne bi u to ni kada privoljeli.

IV.

Martin se često propitkivao za Jagino zdravlje, i koliko je prije o njezinoj oporavi dvojio, toliko mu bilo sada draže i milije, kad je čuo, da je djevojka ozdravila. Zalazio često k starješini, gdje ga je barem Marko rado vidio kao gosta. Jagica mu se gdjegod je samo mogla ugibala. Nije znala njegove osnove, a ipak je s nekim strahom slutila, da joj njegovi pohodi ne će donieti sreće ni blagoslova. Martin joj se doduše ulagivao donoseći darovâ, koje bi ona nerado, i to samo ocu za volju primala, te jih netaknute čuvala u svojem sanduku. Marko se za neko vrieme klonio krčme, ali to češće zalazio na Lepušicu, gdje bi duge zimske večeri uz čašu vina, uz razgovor i naklapanje probdio sa Martinom.

— Bojao sam se, reče jednoć Martin, kad je vidio, da mu je susjed razigran i dobre volje, da ne će Jaga preboljeti, ali hvala Bogu, da je tako. Ja nisam zaboravio, što sam ti one kobne noći saobćio, najme, da mi se Jaga svidja, i da bih uz nju, kad bi mi žena bila, bio sretan i zadovoljan, pak stoga ponavljam isto i danas, te pitam te: bi li mi ju dao za ženu?

Akoprem se Marko takovu pitanju već od davna nadao, i bio nanj pripravan, ipak se nije mogao u prvi mah razabrati, što bi i kako bi odgovorio. Martina nije nikad pravo volio; on mu se dapače u koliko je mogao uklanjao; ali nesretne prilike i njegova lahkoumnost sbližila ga je i svezala s tim čovjekom. Danas bijaše mu posvema u rukama. Ta u njegovoj je vlasti, da ga učini bezkućnikom i prosjakom, a u njegovoj je moći, da ga izbavi iz neprilika.

— Ti razmišljaš, a mogao si biti već od davna svojom odlukom na čistu, nastavi Martin, moja ti ponuda i prosba nije došla iz nebuha. Medju tim ja bih

tvoje misli pogodio. Što ne? ti misliš: Djevojka je mlada, a ja zrio i podpun muž; pa da ne bi jedno za drugo pristalo.

Istina, njoj je tek šestnaest godinâ, a ja sam već navršio četrdesetu. Nisi li više takovih ženidaba vidio, pa su bile mnoge sretnije, nego li one, gdje su se mlada neiskusna djeca pobrala i stupila u brak. U gospode i u gradovih takove su ženitbe česte, pa se o njih nitko ne spotiče. Pa i roditelji u obće žele, da jim bude diete dobro smješteno i za budućnost osjegurano, da im nebude pod stare dane jadovalo i kuburilo. S te strane valjda si uvjeren, da si boljeg zeta, ne bi mogao ni pomisliti. U mene ima líepog zemljišta, kakova u vas malo tko ima, a sve čisto bez krajcare duga. U mene svakovrstnog blaga, koliko za gospodarstvo i kućnu porabu treba.. U mene pun podrum, pun hambar, pun tavan, pune škrinje, te se budućoj ženi ne će trebati mučiti ni poslom natezati. Biti će dovoljno, ako uzdrži i uzčuva, što je našla. Budi uvjeren, da će joj biti ljepše i bolje, nego li mnogoj gradskoj gospoji, koja često nema ni ono, što joj je najnuždnije — hrane. U mene naći će se i novca, što gotova, što na dugu ali osjegurana, a to je najbolje jamstvo za sretnu budućnost.

— Ja ti vjerujem, Martine, hoće sad Marko, i ja ne oklievam ni časka sa svoje strane da privolim; ali znaš i sam, da ovdje imade rieč i moja žena, koja će valjda pristati uz mene. No glavna je i odlučna Jagičina, jer se to sve u prvom redu nje same tiče. Privoli li ona, ja sam zadovoljan.

— Ta stvar stoji do Jagice, prihvati opeta Martin, jer se radi o njezinoj budućnosti, koje ona kako je mlada nije kadra shvatiti i razumjeti. Pa za to tko je prvi zvan, da ju svjetuje i upućuje? Roditelji: otac i majka. Ali ne smiješ ni to zaboraviti, da je sa budućnosti

tvoje kćeri najuže spojena i tvoja budućnost. Medjutim ako se Jaga i ne bude zaniela mojom prošnjom, ona me ipak, ako to bude tvoja volja, ne će odbiti.

Pripravi si dakle ženu i kćer, ja ću buduće nedjelje doći u snuboke. Jeli ti pravo?

Jest, pravo mi je i nadam se, da ćeš uspjeti.

Prijatelji izpiše još svaki po čašicu, pa se u najboljoj nadi rastaše.

* * *

Treba, da se nešto pobliže upoznamo sa Martinom. Prije kakovih pet godinâ osvanuo kao iz oblaka Martin u obćini Dugovačkoj. Odkuda je došao, čim li se je prije zanimao, u obće kakova mu bijaše prošlost nitko nije znao, niti si tko tim razbijao glavu. Novca je imao, jer je sve potrebe običavao gotovim namirivati. Od vlastelinstva kupio si pustoselinu u Lepušici, gdje si je podigao pristalu kuću i uredio gospodarstvo. S privolom vlastelinstva otvorio je krčmu, a imao uviek žednih gostiju, jer se u Martinovoj pivnici nalazilo uviek dobre kapljice, kakove ne bijaše ni u prvih Dugovačkih krčmah. A Martin, kako se izvana prikazivao i po sudu naroda, ne bijaše baš ni loš čovjek; doduše njegov mrki pogled, njegova mučaljivost i ukočenost nemaše ništa privlačiva, al na to se nije puno pazilo, jer je on u nuždi svakomu rado pomogao. — Dodje li vrieme da se plati porez, ili da se ma koja daća podmiri, a ne bilo novca, seljak je sa pouzdanjem pokucao na Martinova vrata i dobio koliko je trebao. Za kamate nije si seljak razbijao glave, pa ma one iznosile i četvrtinu uzajmljene glavnice na godinu. Martin je najradje uzajmljivao na zalog. Seljak bi dobio traženi novac na pr. 50 for. a on bi mu u ime kamata i za jamstvo založio oranicu ili livadu, od koje

bi sam prirod za dvie tri godine pokrio glavnicu. Nemogav je dužnik iskupiti, zaduživao se dalje, dok nije pod konac konca založena sjenokoša ili oranica prošla posvema u Martinovo vlastničtvo, koji ju je na svoje ime dao prenieti u gruntovnicu. Po takovu nije čudo, da je Martin za kratko vrieme postao bogat čovjek, a za njegovo se prijateljstvo i gospoda otimala. On ih je u stanovitih zgodah bud ovim bud onim znao darivati; sad puranom ili guskom sad opet lagvicom birane rumenike. O svom imendanu ili koji dan u pokladah znao je kod sebe prirediti čast, na koju je pozvao gospodu i od kotara i od obćine. Tu se častilo, gostilo, pilo i pjevalo sve u šestnaest. Tudier nije falilo ni mladih snaša iz sela, osobito kad je znao, da će time komu ugoditi.

To bijaše uzrok, da se na Martina nije pazilo, nit se pitalo, na koji li se način podkožio. — U svojoj kući imao je troje služinčadi; kuću mu redila kućanica, koju su zvali Stazom. Bila je Martinove dobi; može biti godinu dvie mladja. — Bijaše li mu rod, prijateljica, ili za plaću sluškinja, Bog bi ga znao: za to nije nitko pitao, a kad bi i pitao, ne bi dobio odgovora. Nu to stoji da je bila gospodarica na mjestu: radina i vješta svakomu kućnomu poslu. U kući, u kuhinji, u smočnici i svagdje, gdje je njezina ruka upravljala, opažao se najljepši red. Jednim se je ženskomu spolu riedkim svojstvom osobito izticala: šutljivošću. Govorila je, kad je morala govoriti, i to onoliko, koliko bijaše upravo nuždno. Kad bi ju gosti bud za ovo bud za ono upitali, znala se svakomu odgovoru mudro ukloniti. — I mnogi se u čudu pitao, je li joj to u njezinoj naravi, ili možda šuti namjerice i po dogovoru. Toliko se pod izvjestno znalo, da nije Martinova žena. Pa to je ona i sama priznala.

Kad bi u Martina bila čast i gosti se razigrali, običavala je pasti sad ova sad ona dosjetka o Martinovu

živovanju kao neženji, te bi mu se onako nuzgredice i u šali pripomenulo, kako bi mu kuća kamo udobnija i milovidnija bila, da imade liepu pristalu ženicu. Martin se takovom zgodom obično zamislio, pa jedan put kad se udobrovoljio i nehotice izlanuo: E kad vam se tako dopada, ne marim; jošte ove zime o pokladah nakanio sam dovesti mladu u kuću, te vas unapried sve skupa pozivljem u svatove.

Živio Martin! kliknuše zajedno, kucnuvši čašami. Tako valja, prije negoli ti je snieg zaprašio brkove. A koja li je ta odabrana, na kojoj su ti se oči priliepile, ded nam reci, da ti pomognemo snubiti.

— Toga vam za sada ne ću reći; jer u takovu poslu ne trebam mešetarâ ni pomagačâ. Tu će odlučiti ona i ja.

Kako vidjesmo, Martin je ozbiljno mislio o ženidbi. Koju da uzme, i o tom je bio na čistu; to smo razabrali iz njegova posve ozbiljna razgovora sa Markom. Jaga bijaše liepa, čestita i valjana, da joj se nije moglo ništa prigovoriti: to je bio sud svih u selu. Al voli li ga ona, da li će drage volje za njega poći: o tom je Martin vrlo sumnjao, jer mu se je djevojka svakom prigodom uklanjala; riedko da ga je i gledala, a kad bi ga i pogledala, pogled njezin ne mogaše ga sokoliti: on bijaše hladan, ukočen. Stade već i naslućivati, da bi mu Mijo mogao biti pogibeljan takmac; jer ovo dvoje, tako mišljaše barem on, moradu se razumjeti. Ali i s te strane nije se bojao zapreke. Mladi ako se i vole, ne mogu se uzeti; jer je Mijo ne bi imao kamo odvesti, ta on je bio sirotan bez oca i majke, bez kuće i ognjišta, a Jagini roditelji, kad bi i htjeli, ne bi ga mogli u kuću priženiti; jedno, jer imadu sina, koji će i sam do koje godine dorasti za ženidbu, a drugo, jer su preko glave zaduženi.

Martin htjede prije nego li se oženi, da u svojoj kući neke stvari uredi, da kašnje ne bude svadje ili barem zadjevice.

Jedne nedjelje, kad se je pod večer vratio kući, našao je krčmu praznu. Staza sjedjela kraj peći, i nešto prebirala po starom molitveniku. Martinu bilo to u ovaj par po volji. Udje u svoju sobu, zaključa se, zapali čadjavu uljenicu i metnu ju na stol; uze ključe, otvori škrinju, te stane prekapati po raznih pismih, što su bila na dnu škrinje naslagana. Uze oveći omot i nekoliko vrećica, pa ih stavi na stol. Uljenica mu je slabo svietila, pa zato si upali i svieću. Odrieši omot. Evo to je gruntovnica — liep posjed od 40 jutarâ zaokružena zemljišta. Tko bi rekao, da će Martin u tako kratko vrieme postati gotovo mali vlastelin — ali valja mu pamet, koja mnogim fali, pa gube i ono što imaju, kao što i moj budući tast. Evo opet obveznica: ova na 300 fr., ova na 200 fr., ova opet na 150 for. itd., čini ukupno 2000 for. Sve u redu, točno sastavljeno i uknjiženo. Martin složio sad pisma jedno na drugo, omotao, svezao i zapečatio, i stavio na prijašnje mjesto. — Bit će i gotovine, nasmieši se zadovoljno Martin, i stane vaditi iz stare kožnate novčarke banke, te jih redati po stolu, bijaše stotinjarka, pedesetača, desetača, petača itd., liepa hrpica, iznosi okruglo 2000 for. A imade i zlatiša i srebriša: sve prištednja mladjih dana, a i to da se promieni, vriedi najmanje tisuća. Liepa podloga za budući bračni život, i ja bih rado znao djevojku, koja bi se ustručavala u takovu se kuću udomiti. Ne bude li u prvi mah ljubavi, doći će s vremenom sama od sebe; ta Martin nije ni ružan čovjek, pak da se uvjeri da li je tako, ustade pred ogledalo — poravna brkove, pogladi vlasi, pak će posve dopadno: Doista pristao čovjek, ovoj brazgotini na lievom licu već će se priučiti. Pak što je i na onom golo-

bradom deranu Miji? ništa do mladosti, koje će doskora nestati. Nu sad moram da o tom i Stazu ubaviestim, da vidim, da li se je voljna toj promjeni prilagoditi, ili me ostaviti. Ha! obračunat ću s prošlošću, te stupiti u kolotečinu novog života. Pa da ne mogu i ja postati pošten čovjek? Tako šaptaše kao za sebe Martin, pospremajuć novce i zatvarajuć škrinju. U redu je.

Odključa vrata da pozove Stazu, kako bi se i š njom sporazumio. Staza bila na istom mjestu kraj peći. Martin mišljaše da spava, al Staza nije spavala, ona je samo snatrila, bludeć mišlju po nedoglednih krajevih svoje prošlosti. Knjiga joj izpala na krilo; te se istom prenula, kad ju je gospodar po imenu glasno zazvao.

— Mislio sam, da spavaš. Rado bih s tobom dvie tri rieči progovorio. Hodi ovamo u moju sobu.

Staza ustane i podje za Martinom. U njezinu licu ne bi opazio ni zabune ni čuda. Potezi njezina lica bijahu kao uviek hladni, ukočeni, kao godj i njezin pogled, iz koga ne bi nikad mogao naslućivati, što u duši ćuti i osjeća.

— Sjedi Stazo, želim s tobom govoriti; na nešto sam se odlučio, što ti svakako saznati moraš, bolje prije nego li kašnje. — Stazo! ja sam se nakanio ženiti, i oženit ću se svakako jošte ovih pokladâ. — Staza zievnu i razkolači oči; vidjelo se, da ju je Martinova izjava iznenadila; nu za čas se sabra te joj ustne prasnu u glasan porugljiv smieh.

Ha, ha, ha! Martin se ženi, je li to istina ili samo pokladna šala? Ili je moj gospodar opet izabrao žrtvu za svoj pustopašni život? Je li tako Martine?

Martinu se smrknulo lice, a kuštrave mu se obrve gotovo naježile, te će nekako pritomljenim gnjevom:

Stazo ja te danas ne poznam, petnaest si godinâ u mojoj kući, i nikad se nisi nasmijala i našalila; kaži mi, odkale ti danas taj djavolski smieh, ta poruga? — Pamti, ja sam odlučio ženiti se, a svoju ću nakanu izvesti; ti me znaš, da svoje ne poričem; ja sam ti to saobćio, jer sam mislio, da tako biti mora, te da imam posla s razboritom ženom.

Staza se razabrala, a na licu opet si joj opazio onaj hladni i ukočeni izražaj.

— Martine! mene je vaše očitovanje iznenadilo, te ne držeć ga ozbiljnim morala sam mu se nasmijati. Ne mogu ni pomisliti, da ste zaboravili Nastu Ob. liepu mladu, a dobru kao dobar dan djevojku, koju ste laskanjem primamili za sebe, prstenovali, a pod prstenom zavedenu ostavili. Nije li vam ta žrtva bila dovoljna? Ne, vi ste se polakomili za drugom, s kojom ste se i vjenčali, jer vam je u kuću doniela liep miraz, ali vi je niste ljubili. Vi ste ju zlostavljali i posvema odnemarili. Vi ste se upuštali u nečiste poslove sa Nikolom i Maksom Bojanićem; zapleli ste se u mrežu, iz koje ste prispjeli u Ilovu, gdje ste svoje griehe okajavali višegodišnjom tamnicom. Za to vrieme ostavila vas je žena, jer joj nije mogao obraz podnjeti tolike sramote; prošla je, čini mi se, preko Save u Srbiju k bratu svomu. — Vi se i opet ženite, ne će li to biti treća žrtva? Ne može vam biti žena, jer ste oženjeni; pa da se i prevarom vjenčate, toj prevari bila bi posljedica Lepoglava!

Martin je sve to pognjurene glave slušao, a da nije ni okom trenuo, no kod posljednjih se rieči izpravi i slabim pridušenim glasom odvrati: Moja žena Manda, za koju si rekla, da je u Srbiji, umrla je ondje prije dvie godine; njezin brat pisao mi je, da je na Šabačkom groblju ukopana.

Mrtva je, opet preuze Staza, dobro dakle, Bog joj dao duši pokoj, što ga nije kod vas naći mogla. S te strane ne bi bilo zapreke, al uza sve to vi ne ćete ni ove, koju namjeravate vjenčati, učiniti sretnom. K tomu se hoće ciel slobodan muž, koji za sebe i za svoju ženu živi, a takav vi niste. Bogat ste i imućan, reći ću i ugledan, jer vas i gospoda polaze i stišću vam ruku. Al na vašem je blagu trostruko prokletstvo, koje ne će donieti nikomu, a ni vam blagoslova. Htjeli ste, da vas siromak muž smatra dobrotvorom; uzajmljivali ste mu novaca na lihvarske kamate, koje ga baciše na prosjački štap. Ne boli li vas srce, kad pogledate poderanu, otrcanu, podivljalu djecu Nace Porića, komu ste za uzajmljeni novac dali prodati sav posjed gotovo u bezcjenu, te se sada kukavna siročad potuca od nemila do nedraga, dok si ne nadje stalno boravište u kojoj kaznionici. Ne boli li vas srce, kad samo pomislite, da ste za dug, što ga je ona vucibatina Panić na vinu učinio, kupili na dražbi cieli njegov posjed od kakovih dvanaest jutara za ciglih 200 for. a toliko vam je onaj nitković dugovao, dočim danas njegova unučad obija tudje pragove. Suze su mi često navrle, gledajući onog umiljatog dječaka Miju, koga ste tobož od milosrdja primili pod svoj krov, a u istinu da vam kao nadničar radi najteže poslove za koricu kruha, što ga je dobivao s vašega stola; pak i toga ste proćerali Bog si ga znao zašto, uzevši mu ono odielo, što ga bijaše u vas krvavo zaslužio. Evo, to je izvor vašega blaga, vašega bogatstva, pak od ovuda da bude komu blagoslova? Nikada. — Ali kad već govorim, biva riedko, a ja ću valjda s ovim i završiti, jer se naši putevi razilaze i mi moramo svaku svezu, pa ma bila ona kakova prekinuti. — Vaš imetak potječe jošte iz jednog ali kamo nečistijeg izvora: od kradje i grabeža, a ovaj kad izadje na vidjelo, znate i sami što vas čeka.

Martin, koji je sve dosele hladno slušao, skoči sa stolca kan da ga zmija ujela, digne stisnutu pjestnicu na gospodaricu, kan da će ju sad na zemlju oboriti. Staza sjedjaše mirno, na njezinu licu ni traga strahu ili uzrujanosti. Ona posve mirno uprv oči u Martina nastavi: Nikola i Makso zloglasni starješine ciganske bande jošte živu, i sve mi se čini ako me oči ne prevariše, da je Makso u vašoj blizini; ja sam ga sinoć vidjela, kako je okolo naše kuće obilazio. Ja bih se okladila, da ne će ni tjedan proći, a selom će se glasiti, kako su ovomu, onomu kola i konji ukradeni.

Martin je probliedio; spustio se opet na stolac, te sakriv si rukama lice stao nešto kao za sebe mrmoriti.

Staza ustala, te se potiho odšuljala iz sobe, pošav na počinak.

Došav u svoju sobu, koja bijaše s druge strane hodnika, zakračuna vrata, pa izvadiv iz njedara maleni zlatni križić, jedinu uspomenu mladjih dana, pritisnu ga na dršćuća usta i stane cjelivati. Baci se zatim na koljena i sklopiv ruke u nakrst moljaše kroz suze, koje joj navrieše na oči. »Bože budi milostiv siromašnoj grješnici! Petnaest godina težkog kajanja i jošte teže pokore i previše je za slab i nemoćan stvor, kakav sam ja!« Tako se moljaše dugo, u molitvi joj odlanu. Poslije toga mirno usnu, kako nije već tolike i tolike godine.

Martin ako je i bio tvrde i okorjele naravi, koga nije svaka malica mogla potresti, ovaj razgovor sa Stazom potresao ga je i uzrujao tako, da su mu se spomenuti drugovi kao kakve sablasti prikazali. On si pokrije lice objema rukama, zaroni mišlju u proživljelu prošlost, razne mu prikaze iz one tamne dobe dolazište napried, a ne mogaše jih se ni uz najbolju volju otresti. On je kao polusanen snatrio, podbočivši o stol težku svoju glavu

objema rukama. Bio bi u takovu položaju možda i noć probavio, da ga nije jaka lupa na prozoru k sviesti dovela. Martin se na to prenu, otvori oči i sluša. Lupanje bivaše sve jače.

— Nu taj će mi na posljedku razlupati prozor, promrmlja zlovoljno Martin, i prodere se jakim glasom: Tko si i što tražiš u to doba noći? Ja ne otvaram nikomu više.

— Otvori, inače razbit ću ti prozor. Ja moram da se s tobom porazgovorim.

— A tko si? opet će Martin; dok mi ne kažeš, tko si, ja ne otvaram; budeš li htio na silu, ja ću silu silom odbiti.

— Ne bojim se ja tvoje grožnje! Ne sjećaš li se Maksa B. svoga znanca i druga iz Moslavine a i plačidruga Horskoga. Otvaraj umah.

Martina probio ledeni znoj, ali ne bijaše druge, već valja otvoriti. On nabije na glavu kučmu kapu, te otvori vrata. Bolje je da se medju četiri oka razgovorimo; inače mogao bi i cielo susjedstvo probuditi, mišljaše Martin. Stazo, Stazo! tvoje te oko ipak nije prevarilo. Ovako mrmljao Martin za sebe, i uveo u sobu gosta, koji mu sada nije dobro došao.

Makso, bijaše čvrsta jaka ljudeskara; crni mu se brci uzvinuli do ušiju, a vrana mu se kosa u debelih uvojcih spustila niz ramena, na prsluku i kaputu sjala mu srebrna puceta, a na kaži-prstu desne ruke blieštio velik zlatan prsten sa kamenom. Lice mu bilo garavo kao i oči, kojima je oštro pilio u svoga nekadašnjega druga i prijatelja. Po svem se vidjelo, da je ovaj ciganin medju svojimi odličnije mjesto zauzimao.

— No ne nudjaš mi, da sjednem, zače Makso, sjesti ću sam, a ti kako te volja. Mislio sam, da će te moj pohod obradovati, a ti si nekako kiseo, kan da se stidiš

svoga prijatelja i nekadašnjega našega drugovanja. Ja riedko dolazim, al kad dolazim, znaš dobro, da je u tvoju korist. Nekoć su ti takove prilike dobro dolazile: a što je to danas s tobom, deder kaži mi.

Da ti pravo kažem, sabere se Martin, ja sam s prošlošću obračunao, pa bih najvolio svaku svezu, koja me š njom spaja, prekinuo.

— Ti bi rado, prihvati Makso, ući u novu kolotečinu života, a da to uzmogneš morao bi koleso svoga života izvući iz stare kolotečine, nije li tako? Ti bi rad, što no cifrasti sviet kaže, postati poštenim čovjekom. — Biti će malko težko, jer je i na tebi, Martine, odviše blata i koje čega, što bi valjalo prije očistiti, a crnca oprati da bude biel znaš kakav je posao? No, Martine, ja nisam došao, da čevrljam ovde s tobom o babjih tričarijah, o kreposti poštenju, o tom možeš s popom razgovarati, ako ti bude volja. Ja sam došao u našem poslu. Prilika je, da zaslužiš koju stotinjarku bez muke i napora, a što je najglavnije bez svake pogibli; takove se prilike ne nadavaju svaki dan.

— Da čujem, dometnu Martin nehajno.

Kazat ću ti sve, preuze prvi, a ti slušaj, pa sudi. U Lepoglavi upoznao sam dvojicu vrlo darovitih našemu zanatu baš vrstnih i pristalih pomagača. To su ti već odrasli brkati mladići, kojim rekao bih lopovština viri iz očiju. Zatvorili su jih zbog malenkosti, zbog tučnjave, koja se smrću svršila. Što su oni krivi, što nije svaka glava dosta tvrda za jači udarac. Oni odlučiše, da izvedu koje znamenitije i unosnije djelo, n. p. kakovu veću kradju, čim kući dodju. Oni su već od pol godine ovdje kod kuće, te mi nedavno dojaviše, kako će jedne noći izvesti kradju, kakova se još nije spominjala, konjâ, kola i drugoga koje čega, jer da ima u ovoj okolici upravo krasnih konja. Za takav podhvat treba,

da je sve pripravljeno. Najprije treba novaca za nagradu našim pomagačem, zatim pouzdanih ljudi, koji će preuzeti blago i dalje odpremiti, i napokon koji će spretno preprodati ukradeno. Al što ti ja to sve nabrajam, ta to je tebi isto tako dobro poznato kao što i meni. Ti preuzimlješ samo prvi i najsigurniji i najlaglji posao na sebe: ti ćeš dati novaca: 200 for. To će tebi donieti najmanje trostruku korist. — Sve ostalo biti će moja briga. Reci mi.

— Nikako! odvrati Martin rezko i odrješito.

— Dviesta forinti u takovu poslu nije doduše veliki novac; taj će i kapetan Makso moći i znati namaknuti, a što se diela tiče; ja ga se drage volje odričem u tvoju korist.

— O kako je to veledušno od tebe, porugljivo će Makso, novac dakako mogao bih i ja dati, toliko jošte važe Maksova kesa, da bi mogla i veće potrebe podmiriti. Al pamti dobro, ja hoću da i ti glavom budeš pravi dionik našega podhvata. Ja hoću da imadem barem kakovo takovo zaledje, a za to si ti kao stvoren, jer sam čuo, da u toj okolici nisi baš na zlu glasu, a to puno vriedi. Medjutim ne boj se, naša je stvar sjegurna. Preklani bilo je samo u dva sela do 18 najboljih konja odvedeno; ti se toga dobro sjećaš; jer nisi na svoj diel zaboravio. Ciela obćina i kotar bio je na nogama, na sve strane letjele tjeralice za ukradenimi konji, seljaci obilazili vrače i gatalice, da jim odkriju skrovište njihova blaga, putovalo se na sve četiri strane svieta; a sav taj trud ostao je jalov: što se ukralo, nije se više našlo. Pa tako se nadam, da će i sada biti.

— Bilo kako mu drago, odvraćaše Martin; možeš doduše imati pravo, al si perem ruke za buduće, mene u vašem kolu ne će biti. Pak i oblasti u novije su vrieme postale obzirnije, te paze na svačije prste. Na vašu ski-

tajuću družbu čini se, da oblasti budno paze. Zbog učestalih kradja pred kakove pol godine proglasila je županija zagrebačka prieki sud za neke krajeve županije; a sva je prilika, tako se barem pogovara, da će se on i na ovaj kotar protegnuti. Š njim, vjeruj mi, ne bih bio voljan imati posla.

— Ha ha ha! nasmija se Maksim porugljivo, ti si kako vidim vrlo osjetljiv postao, te se bojiš za tvoju glavu i kožu, kan da zlata vriedi. Dakako ciganska je koža tvrda i debela, na njoj se tako ne osjećaju udarci, a i vrat je valjda žilaviji i pristaliji za konopac. Što ne, vam se svidja, korist i dobit, a nam uz ovaj da bude kolac i konopac. No bilo kako mu drago, tebi je naše društvo neprilično, pa bi ga se želio otresti, jer držiš, da ti ga više ne treba. Bilo i to. Mi te ne silimo, ali tako na lahku ruku ne puštamo te. Plati odkupninu!

— Došao si dakle po novce, prihvati Martin, kaži dakle, što i koliko tražiš?

— Pet sto forinti, odsieče odrešito Maksim.

— Pet sto forinti, zategnu Martin, misliš li da stotinjarke na vrbi rastu. — Ne dam, rekao sam svoju, a sad me pusti u miru.

Dobro, ja idem, preuze Makso, ali pazi, da se ne pokaješ. — S Bogom!

— No stani, pridrža ga Martin, ti se prietiš, kaži što namjeravaš učiniti?

— Što kanim učiniti, zategnu nehajno Maksim, prvom te zgodom odati, ti stojiš i padaš zajedno sa mnom; bude li do konopca, visjet ćeš sa mnom, dodje li do tamnice, sjedit ćeš samnom. Sad sam i ja kazao svoju; ti želiš, da odilazim, pa ja i idem. Sretno do vidova!

— Jošte časak, promrmlja Martin. Jesam li ja siguran, da me u buduće ne ćeš tražiti i napastovati, kad bih ti izplatio traženu svotu?

— Jesi, evo ti moje rieči. Položiš li danas u moje ruke novac, ti za mene više ne obstojiš, kan da te nikad ni vidio nisam. Tvoje ime ne će preko mojih usta, ma me i na vješala penjali. Ja ću se razkrstiti s ovom okolicom. Drugoga jamstva ja ti ne mogu dati; ciganska rieč doduše ne vriedi mnogo, al Maksim nije nikada krenuo njome. Ja držim, da donekle i medju lopovi može biti poštenja.

Martin se časak zamislio; al se napokon i odlučio. Dobro, dat ću ti što tražiš; previše je, al neka te voda nosi. Segnu u sanduk, izvadi novčarku, te mu izbroji pet stotinjarkâ, što ih bijaše malo prije tolikom nasladom naslagao. Evo ih, težko mi se od njih rastati, ali neka budu žrtva moje slobode. Maksimu je porugljivi smješak zatitrao na ustnicah, ali ne odvrati ništa. Primiv novce, razgleda ih, da li vriede, složi ih u novčarku i metnu u žep. Zakopčiv kaput i nabivši šubu na glavu, nesta ga iz sobe.

— Sretno pošao, al mi se nikad više ne vratio, promrmlja kao za sebe Martin izprativ gosta na cestu. Ogledao se naokolo, ne bi li koga opazio. Nigdje nikoga, sve tiho i mrtvo. Maksima je na zavoju Dugovačke ceste nestalo; čuli su se samo njegovi koraci. Zviezde kan da su potrnule, a i mjesec stao se za oblake skrivati. Martin se vratio u kuću, na hodniku potiho zaključao vrata, a ušav u sobu zakračuna se i sav slomljen pade na stolac. Na uri je izbio sat poslije ponoći. Kasno je, vrieme je, da legnem. Bacivši se na mehke perine, pričini mu se kano da je na trnje legao. — Neka zebnja stade mu trzati tielo, a navuče na sebe pokrivala; za čas opet opet stisnu ga vrućica, te mu se debeo znoj pokazivao na čelu i obrazih, mislio je, da je na žeravici, te bi sve sbacao sa sebe. Vrtio se sad na ovu sad na onu stranu, sve sablasti, o kojih je nekoć za mladjih ljeta čuo pri-

poviedati, zaokupile ga, da mu piju mozag i krv. — Bože, ta gore ne može ni u paklu da bude! — Al sve jedno hvala Bogu riešio sam se jednog svjedoka svoje prošlosti, ma i za skupe novce; a sutra puklo kud puklo skinut ću si s vrata i drugog; pa se je Martin preporodio.

Prema osvitku dana primiri se i usnu.

* * *

Kad se Martin ustao bijaše se već sunce visoko diglo, te svojimi traci prodrlo u svaki kutić Martinove sobe. Nije se osjećao dobro, ta mozgom kan da su mu mravci vrvili, a koljena kao nesjegurna stala mu klecati. Odlučio ostati u sobi. Obukav se onako nehajno stao je hodati gore dolje po sobi.

Staza je po običaju uranila, te sav posao u kući svršila, i upravo se spremala, da odnese gospodaru obični zajutrak. Bilo joj je čudo, što Martin nije već ustao, pa sluteći da mu je pozlilo, pokuca na vrata. Martin otvori vrata, i opaziv Stazu s tanjurom u ruci pusti ju da unidje. — Martinu ne bijaše do jela, pa stoga odrinuv tanjur na stranu upre oči u Stazu, ne bi li na njoj što osobita opazio. Bojao se, da je može biti i ona za jučerašnji Maksimov pohod što čula.. Al kad bi Staza štogodj i znala, njezino držanje, njezino lice, njezin pogled bijaše tako naravan i običajan, da se iz njega i vještiji poznavalac ljudi ne bi ništa naučio.

— Nisam gladan, progovori Martin, sveudilj motreći svoju kućanicu. Stazo, sjedi malko; jučerašnje tvoje pripoviedanje tako mi se svidjelo, da bih želio da ga nastaviš; imademo baš vremena. Mnogo si toga spomenula, što bi bilo bolje, da je ostalo za uviek pokriveno. Iz tvoga naklapanja mogao sam razabrati, da ti je u mojoj kući dosadilo, te da je ne bi marila ostaviti. Ne mam ništa proti tomu. Nas je usud nekakovom tajnom

silom privezao zajedno, ali čini mi se, da taj vez nije tako zauzlan, te se ne bi dao razriešiti. Zrela si žena i vrstna prosuditi zamašaj svoje odluke. Slobodna si, u koliko se o slobodi u naših prilikah može govoriti. Pitam te dakle, je si li ti zbilja voljna mene ostaviti, ili si se jučer tek našalila, da me izkušaš i doznaš, što ja o tom mislim?

— Ne, Martine, odgovori Staza, meni je šala već od davna presjela, a kad govorim, govorim ozbiljno i promišljeno. Želim da se rastanemo; biti će to za nas oboje najbolje.

— Dobro, ne prigovaram, preuze Martin, no ti si mi sinoć dosta odrješito i bezobzirno izbrojila cielu čitulju mojih grieha, pa sam pomislio: Staza je na svoju prošlost zaboravila, i misli da joj valja mesti pred tudjima vratima. Nije li tako?

— Nije, odvrati Staza, meni je moja prošlost vazda pred očima, i ja je ne mogu, kad bi i htjela, iz pameti izbrisati. To vam najbolje svjedoči moj boravak u ovoj kući. No znajte dobro; u mom životu imade zabludâ, ali nema zločinâ.

— Gledj ti farizejke, upade joj Martin u rieč, a ne znaš li, što se dogodilo u noći pred Miholjem prije petnaest godina? Dakako, tada si bila mlada, liepa i živahna. — No to je bilo davno, te prošlo u zaborav; ono ipak nije bila tek zabluda mladenačke dobi.

Staza zarumeni do preko ušiju, valjda prvi put poslije toliko i toliko godina, srce joj se u grudima potreslo, a na oči joj navrle suze. Potrajalo to časak, suze se osušile, a oči zasjale plamenom uvriedjena ponosa. Izpravi se i promjeriv okom svoga gospodara, nastavi svečanim, ozbiljnim glasom:

— Mislila sam, da mi toga ne ćete nikada spotaknuti, jer imade li u onom krivnje, većim dielom

odpada na vašu dušu. Prevarila sam se, a sada me čujte, kazat ću vam, što vam nikada kazala nisam, a po tom sudite i svoj postupak samnom. Bijah mlada neiskusna, od kakovih sedamnaest godina. Moja me kuma i vaša žena uvela u kuću, da joj pripomažem u kućnom poslu; rado sam ju sliedila, jer mi je bila uviek dobra, te me kao sestru volila, a k tomu izgubila sam bila i onako roditelje. I vi ste na to privolili. Nisam bila badava; radila sam i bila sam vrstna svakomu poslu u kući i u vrtu. U vas je bio vaš bratić, snažan i ljepušast mladić, za tri četiri li godine stariji od mene. On mi je laskao i udvorivao. Priznajem, da mi se je svidjao. Vi ste nas po više puta nagovorili, da se uzmemo. Zaručismo se po vašoj želji; vi ste nam sam prstenje kupili. Vjenčanje bijaše uglavljeno u jesen. Nu slučaj ili nesreća, ili promišljena zloba, sve je izvrnula. Vašeg rodjaka nestalo je bez traga: vi ste ga po nekom poslu odpravili nekamo, a on se više nije vratio. Kuda je prošao, Bog si ga znao.

Posljedica toga poznanstva bijaše po mene kobna i gorka: ja se osjetih majkom, i one kobne noći, što ste mi ju u pamet dozvali, rodih diete. Strah, bol, stid sve me obuzelo, bijah u nesviestici, a kad dodjoh sviesti opazim kraj sebe mrtvo diete. Da li se takovo rodilo, da li kašnje preminulo, možda se i zadušilo ne znam; nu njegovoj smrti ja nisam kriva. Što je dalje, vaše je djelo; jer ste me vi na to nagovorili. Diete mrtvo spustismo u potok. Kad je u ljetu sviet umakao konoplje, dodjn i tragovi djeteta na površinu, glas se selom raznosio, i sviet o meni sumnjao. Želila sam da bi me nestalo, da bi zemlja podamnom zievnula i proždrla me: bijah tjelesno i duševno satrvena i uništena. Obolih i ležah dugo viseći izmedju života i smrti. Vam je u to vrieme pošlo za rukom, kako sami rekoste ušutkati razna naklapanja, te je tako ciela stvar zaspala. Al kad sam

se oporavila, postala sam druga: narav se u meni promienila. Ostala sam uz vas kao prikovana, služila vas kao posljednja služavka vjerno i požrtvovno punih petnaest godina, a da me niste nikad ni pitali: zašto vam služim. Služila sam vas, jer sam vas se bojala! — Kašnje upustili ste se s raznimi zlikovci kao s Nikolom i Maksimom u nečiste poslove, dok vas ne odsudiše na tamnicu. U to vrieme vodila sam vam gospodarstvo i sav vaš posao, te kad se vratiste predala sam vam točan račun do posljednje krajcare; sebi nisam zadržala ni probijene pare. Kad ste ono pred pet godina sve svoje razprodao, rekoste da podjem s vama, i pošla sam i sliedila sam vas kao robinja, i ovdje se s vami i uz vas nastanila. Mislila sam, da ste se već u Ilovi razkrstili s prošlošću, mislila sam na miran sukroman život, ali ovo što ste ovdje začeli raditi, uvjerilo me, da vuk dlaku mienja ali ćudi nikada. Pošto velite, da se kanite ženiti, vidim, da mene više i ne trebate. Vam će biti još i drago, da vas ostavim; jer ne ćete imati vazda uza se svjedoka svoje prošlosti. Jest ja odilazim.

— Dobro, reći će Martin, proti tomu ja nemam ništa. No to ti preporučujem, da ne zaboraviš na svoju prošlost, ako bi bila voljna o mojoj govoriti. Čedomorka nema prava nikoga osudjivati.

Staza planu gnjevom, kao što nikada dosele u svom životu; oči na pola mrtve i ugasle prometnuše se živom žeravicom, a dršćuće ustne kao izliev uvriedjene duše, izkriviše se na bolan ali i porugljiv izražaj.

Martine! reče; ima li u vas ma i trunka čovječjeg osjećaja i poštenja, kad mi to spotičete?! Vi ste i sam uvjeren, da ja to ni pošto nisam. Grješnica sam, jer sam se laži i hinbi dala zavesti, a tomu ste pripomogli vi. Posrnula sam, a to sam gorko okajala. To gospodin Bog znade. Ali da sam svomu djetetu uzela život, proti

tomu se diže svaki dah moga života, svaka kapljica krvi moga slomljenoga srca. Da, Martine, vjerovali vi ili ne vjerovali, živa je istina, i Bog mi bio svjedok, da se ne pretvaram, da sam diete svoje ljubila, i da bi mu dahom svoga života udahnula život, da bi krvlju svoga srca ugrijala mù obumrli život, kad bi mi to moguće bilo; jednom bi mu rukom branila život, a drugom skrbila za hranu i okrepu. Jest njegov život iskupila bih svojim životom, kad bi se to od mene zahtievalo. A da se onako u istinu pridesilo, nisam ja kriva; života mu nisam mogla povratiti! — U ostalom ne bojte se, da će se moje misli s vami zabavljati; budne li kada, biti će za cielo proti mojoj volji. Vjerujte mi, ja ne ću nikada o vama govoriti. I čim se razidjemo, mi smo si posve tudji, a sva prilika, da se naši putevi nikada više ne će sastati.

— Kad si već odlučila otići, ostani barem još preko zime i božićnih blagdana, dok se ogledaš za kakovo mjesto, rekne ponešto uzdrman Martin.

— Ne ću, odvrati Staza. Nadjite si drugu, koja će vam dotle, dok se oženite, rediti kuću. Udova pokojnoga Nace Šarića vrstna je i pristojna ženska, sposobna za svaki posao u kući i izvan kuće. Sirota je, pa će se i s malom plaćom zadovoljiti, samo da se prehrani. Ona je sviestna i štedljiva; njoj možete svoje gospodarstvo posve mirne duše povjeriti.

Martin je petnaest godina proživio uz Stazu, te je mislio, da ju pozna u dušu; ona mu se činjaše kao mrtvi stroj, koji se kreće po volji svoga gospodara. Ali danas prikazala mu se u pravoj slici. Iza kratke stanke boreći se Martin sam sobom upita ju nešto prijaznijim glasom. Ti valjda ne ćeš onako bez svega što no rieč goloruka u sviet? Kaži dakle, što tražiš od mene, da ti dadem?

— Martine! Ja od vas ne tražim ništa drugo, nego li ono, na što mislim da imadem pravo, što mi ni vi ne ćete zaniekati. Služila sam vas petnaest godina; ja uzimljem da sam vam bila jednostavna sluškinja, pa zahtievam plaću, kakova se daje sluškinjam najniže vrsti, a to je godimice 24 for. što kroz sve ovo vrieme iznosi 360 for. Jeste li zadovoljni?

— Ne prigovaram, odgovori naglo Martin. — Potražit ću udovu, koju si mi preporučila, a ti joj pokaži u kući cielo gospodarstvo i sav posao, što će ga imati obavljati.

Poslije podne prispjela je već nova kućanica. Bila je to žena vremešna, kojoj su valjda više brige i nevolje nego li godine ostavile na pognutom tielu osjetljivih tragovâ. Staza joj je pokazala sve, što joj imala pokazati, izručila joj ključeve, koji su kod nje bili, dala joj nekoliko kratkih naputakâ, uklanjajuć se svemu, što bi se odnosilo na Martinovu osobu. Kad je već sve svršeno bilo, predade joj Martin novce kojim je jošte nekoliko forinti dobrojio, pa se je sa hladnim s Bogom uklonio rastanku: pošao je u Željkovac, kamo je ovo potonje vrieme sve češće zalazio.

A Staza spremala se na odlazak. Došav u svoju sobu i ogledav se po stienah stislo ju nešto oko srca, ta u tom je ona prostoru kao u tamnici toliko i toliko godina probavila — ona mu je navikla, a sad se š njim za uviek oprašta. Podigav zatim oko na drveno propelo, što joj višaše nad posteljom, baci se na koljena, sklopi ruke i stane se vruće moliti Bogu, da ju nikad ne ostavi. Stala zatim ono malo svojih stvari pospremati u sanduk. Svršivši to, sjede da čeka kočijaša, koga bijaše do Dugovca najmila. Za to vrieme prolazile joj kraj očiju slike proživljele prošlosti. Kraj jedne slike ipak joj

se misao zaustavila. Bijaše to slika krasnog umiljatog dječaka, koga bijaše Martin kao siroče uzeo k sebi; pošto je prije cielu njegovu baštinu za djedov dug prisvojio i na sebe u gruntovnici prenio. Ona je tog dječaka zavoljela i milovala, kan da mu je bila majka; ona mu potajice šila i priugotavljala ruho, da nije onako otrcan i zamazan izgledao. Za to joj je bio sklon, te joj svakom zgodom u svakoj nesjetnoj stvari gledao da ugodi, a to bijaše valjda uzrok, da je Martin na nj zamrzio, te tražio zgodu, da ga proćera. I proćerao ga, oduzev mu isto odielo, što mu ga bijaše Staza darovala.

Staza htjela da moli za nj gospodara; ali joj se nije dalo. Sada gdjeno se rastaje za uviek s ovim krajem, dodje joj na um, da sav novac, što ga je dobila, uloži njemu na korist; ne bi li se sirotan ma kada njime što pomogao. U to dodju i kola, a Staza sjedne u njih i raskrsti se za vazda s Martinovom kućom.

V.

Zima se primakla. Selo je od dana do dana postajalo živahnije, jer je vrieme, gdje se mladići vrstni za ženitbu spremaju u snuboke. Djevojke se kite što bolje mogu; kupuju cvieće i vezanke, da ukrase glavu i pramove; svaka želi da se dopadne, svaka se nada, da će joj već može biti sutra banuti prosci na vrata.

I Jakovu se smieše brci i masti brada; jer mu je maleni dučančić pun svake vrsti čeljadi; mladići kupuju svilene marame, bogatiji skupocjene djerdane, čim će darivati svoju odabranu, a isto tako i djevojke što misle, da jim za takav slučaj treba; a kraj toga izpraznila se mnoga oka a na Jakoljevu sudiću osušila gdje koja dužica.

Blagdan je svih svetih liep i ugodan osvanuo; sunce grijalo kao u proljeću, a nebo vedro čisto i prozirno kao djevojačko oko. Narod ovršivši svoju kršćansku dužnost kod mise i večernje sabirao se oko Jakova, dočim su se žene i snaše poredale u klupko na Željkovačkom mostu. U sredinu stala kovačeva Manda u očitoj namjeri, da nešto pripovieda, a znati željne susjede blejile u nju, da im ne bi samo koja njezina rieč izmakla. — Djevojke stajahu po strani čineći se nevješte, što to starije medju sobom naklapaju, a ipak naćulile uši, da i one koju uhvate, a svaka se bojala, da se neoprani jezik Mandin o nju ne zadjene.

— Vidiš, vidiš, kako se Ruža nakitila, gotova paunica; vienac nije za cielo kupljen u Jakova, jer takovih on ne prodaje, a gledaj vezanke, kojimi je kite oplela, ljepših ni varošanke ne nose, a što tek da rekneš o suknji i pregači, koliko se tuj svile i vune potrošilo. Nada se proscem; ja jako dvojim, da će joj doći onaj pravi, za kojim joj se oči otimlju.

— Može joj biti, upade Mandi u rieč susjeda joj Mara; mlada je, liepa je, veseli ju, pa nek se kiti; ako ne će sada, kada će? Roditelji su joj bogati, mogu joj dati, a ona marljiva i radina, vješta i okretna: umije vesti i šiti, a to joj služi na čast.

— Vi ju hvalite i laskate joj, uleti joj Manda u rieč, jer se nadate, da će vam bi snaha; ali brus, ima i pristalijih mladića od vašega Bolte, koji joj za petama ide; pak će i oni dobiti obrisač.

Je li vam to Ruža kazala, ujedljivo će Mara; komu je nakanila pružiti ruku? Ta ugiblje vam se s puta, da se s vami ne sastane, jer se boji vašega neopranog jezika, koji nikome ne da mira: vi se u nju vazda zadievate. Jedite se vi, koliko vas je volja; ja ću se okladiti, da će poći za moga sina.

— Imala bi baš i za koga, porugljivo će Manda. Vaš sin bio je zadnji djak u školi, dobio je na vozove šiba, dok ga napokon ne proćeraše; a danas gotov klipan, ne zna ni do sto nabrojiti.

— Ruža bila je na mostu razgovarajuć se sa svojimi drugaricami; al kad je čula o sebi naklapati, okrenu se i dobaciv preziran pogled staroj blebetuši nesta iza Jakovljeve kuće.

— Namjeravate li u istinu ove jeseni ženiti Boltu? umieša se kuma Dora iz Lepušice. Ta istom je navršio osamnaestu godinu.

— Od Miholja je u devetnaestoj, a jučer mu je došla ženitbena dozvola; ženit ćemo ga; momče ima volju, a kraj toga imade hvala Bogu svega, što tomu treba.

— Samo nema mlade, izlanu prkostno Manda. Ima, nema, nije te briga; ti da imaš sina, ne bi za cielo našla snahe ni u ciganskoj šatri; jer bi ti se svaki ugibao. Što se moga Bolte tiče, kad bi se i Ruža skanjivala, pošli bi k starješini, a Jaga ga ne bi za cielo odbila.

Jaga! prasnu u smieh Manda — dakako pristala snaha i žena, koja ti ne bi u kuću doniela što bi pod se i na se metnula: danas gotova sirota. Mora joj se priznati, ona je naljepša djevojka u selu; ali je i ona već našla prosca, koji važe za deset Bolta. Nije doduše mlad ni liep, al je bogat i ugledan.

— A taj je, zapita u jedan mah deset glasova?

— Pogadjajte, ako vam vriedi oko i pamet.

— Valjda nije Gjuka Rožić iz Dugovca? — hoće jedna.

— Valjda nije ni Lovro Potakić iz Borovca? hoće druga.

Baš ljudi od oka, jedan ako i bogat, al ga grba prikučila k zemlji. Taj i ne misli na ženu; a drugi, smilovao mu se Bog, gotov gospodičić al prazna tikva, a

po svoj prilici isto tako i kesa; nisu to prosci za starješinovu Jagu. U nju se drugo momče zagledalo, a to je Martin iz Lepušice.

— Martin! zategnu žene u čudu; zar mu je žena umrla, ta ja sam se nema tomu ni tri dana sa Stazom razgovarala.

— Ala ste kratke pameti. Staza mu nije žena; ona mu je samo redila kuću i gospodarstvo vodila. — Prekjučer ga je ostavila ili bolje, on ju je odpravio — Jučer je bio Martin u Zagrebu, nakupovao stvari, da jih se ne možeš sit nagledati: djerdan od najfinijih koralja vriedi pedeset forinti, liep vienac, nalik onomu, kakova Ruža ima, zatim kojekakvih drugih sitnarija, napokon uru u zlatara i prsten od zlata, kakav se daje mladoj na zarukah. Što će vam sve to, kume Martine, upitah ga, a on mi u kratko odreže, meni ne, al mojoj mladoj; neka nosi, nek se ponosi, da se znade, komu je privoljila. — Iz daleka razabrala sam, da se sprema starješinovoj Jagi u snuboke.

— Ja mu, vjere mi, ne bih dala svoga djeteta, pa ma do smrti morala kitu nositi. Ne što nije mlad ili što bi bio ružan — ne to sve nije — al njegovo je blago zakleto; na njem nema Božjeg blagoslova, š njim ne će biti nijedna sretna, tako mišljaše Dora, a mnoge joj povladiše. A što mislite vi, Maro, hoće li Jaga voljeti Martinu ili Bolti, ja mislim svakako Martinu, jer Bolto nije mužu spodoban.

Kao niti krštenomu čeljadetu, ujedljivo će Mara.

A ja ipak mislim, da će Jaga slabo mariti za Martina; valjda ni ne će primiti ponude, ima i pravo; ta Martin bi joj mogao otac biti; tako naklapaše susjeda Jalža.

Da su druge prilike, ne bi ni Jaga, primjeti druga, al — al Martin je jedina osoba, koja bi cielu Jaginu

kuću mogao spasti, pa s toga držim, da ga ona ne će odbiti, prem da znam da bi sto put voljela poći za Miju Panića.

— Ha, ha, ha! zlobno se nasmija Manda, za onoga poderanca i bezkućnika, komu su baštinu za djedov dug prodali; koji danas služi i krade, jer znajte, da je onomad Grgićevim nestalo gusaka; a glasa se, da ih je Mijo ukrao i prodao Jakovu.

U taj par prošao preko mosta Mijo, te valjda nešto od posljednjih Mandinih rieči uhvatio; al on je prošao oborene glave, nujan i zamišljen i ne osvrnuv se ni okom na brbljavu čeljad.

— Mando, Mando! težko li ćeš danas sutra Bogu odgovarati! Tvoj će te pogani jezik baciti sto fati u paklenu dubinu. Manda se ogleda i vidi pred sobom svoga muža Gjuku, nasmija mu se i doda. Drži me se, jer bi ti mogao i dublje pasti.

— Ne bojim se, jer ja kraj tebe činim pokoru ovdje, kao da sam u čistilištu. No sad si si jezik izbrusila, ovoga onoga nagrizla, a sad je vrieme da ideš kući na posao. I Gjuka pograbio ženu za ruku i odveo sobom. Žene se nasmijale, te i one pošle svaka svojim putem.

Mijo kako je prošao preko Željkovačkog mosta, okrenuo se jednom prema brbljavoj družini, a u ušima šumile mu porugljive rieči Mandine o ukradenih guskah. Škrinuvši zubima promrmlja nešto i žurnim korakom nastavi put prema gornjemu selu do Galića, gdje mu je bila sestra udata. K njoj bi za dokolice kad što zalazio, jer mu je ona šila, krpala i čistila košulje. Brzo obavio svoj posao, pa se još brže vraćao kući. Došav do Željkovačkog groblja opaži Jagu, upravo je zaokrenula na groblje, noseć u ruci jednostavan vienac od zelenila i jesenskog cvieća, da ga položi na grob svoje pokojne

babe. Mijo pošao za njom, te uz nju poklekao na humak već od davna zarasla groba. Jaga zadubena u misli nije ga u prvi mah ni opazila, al podigav se, zape joj oko na njega, a u srcu poćuti neko osobito čuvstvo — čuvstvo ljubavi i zahvalnosti; jer je znala, da je on njoj za ljubav ovamo skrenuo.

— Mijo i ti ovdje, prijaznim će glasom Jaga. Za tim nastavi: Danas je dan svih svetih, te sam došla na groblje, da se pomolim za dušu svoje pokojne babe. Bila mi je jako dobra, milovala me kan da sam joj na srcu odrasla, te sam joj u znak zahvalnosti i vienac na grob položila. Imadeš li i ti koga svoga ovdje sahranjena? — Mijo uzdahnu i rekne: Eno ondje u prikrajku, dva humka jedva se razpoznavaju; križevâ je već od davna nestalo, ovdje mi počiva otac i majka; ja ih se jedva kao kroz san sjećam, jer sam još bio diete, kad su umrli. Ah! ubila ih tuga i sramota, kad su nam prodali kuću i selište. Tako sam ja ostao sinja kukavica te se danas potucam selom, a sviet na mene prstom kaže, zovuć me bezkućnikom. Miji se oči zamaglile a dvie mu krupne suze pale niz obraze.

— Ne plači Mijo, tješaše ga Jaga, Bog brine se za svaki svoj stvor, on hrani ptice u zraku a odieva liljane u polju; on ne ostavlja nikoga, koji u njega vjeruje i uzdaje se.

— Pravo imaš Jago. Taj liepi nauk čuo sam još onda, dok sam išao u školu, iz koje me već druge godine izvadiše; jer me nije imao tko hraniti ni odievati, pa me rinuše u slušbu. Od kada sam u slušbi, slabo mogu ići kada u crkvu. Jedina mi je pomoćnica bila Martinova Staza, koja se za mene zauzimala i dobru me putila, inače bi morao bio podivljati i očajati. Njezine pouke i utjehe davaju mi jakosti. E onaj Martin, grozan

je čovjek: izpio bi čovjeku krv, a u lice čini se prijatelj. On me je lišio svega; on me je učinio sirotinjom.

— Mijo, opet će Jaga, valjan si i čestit mladić, ako i siromah; pa to nije nikakova sramota. Ja ti mnogo dugujem, a znam, da ti se ne ću moći nikada odužiti: ti si mi spasao život, izvukav me iz potoka s pogibelju svoga života.

— To sam ja rado učinio, prošaptnu Mijo, i neznajuć tko je bio pao u potok. Kad bih znao bio da si to ti, Jagice, žrtvovao bih i sto života za tebe, da te spasem.

— Premalo cieniš svoj život, reći će Jaga.

A čemu mi je? Pasem tudje blago; radim drugim za kukavnu hranu i odielo, a ne mogu, da si privriedim što bi svojim mogao nazvati. Drugi misle na svoju kuću i ognjište; misle na osnutak svoga gniezda i obitelji, misle na ženidbu, a ja sirotan ne smijem na to ni da pomislim. Meni ne preostaje drugo, van služiti do smrti, obijati tudje pragove, dok napokon ne umrem za tudjim plotom. Tko imade za mene sućuti i ljubavi? Nitko, ja sam kao orudje u tudjim rukama, koje vriedi tako dugo, dok je za porabu, a kasnije se baca u oganj ili u zapećak.

— Nemoj tako Mijo, nije ni u svietu sve tako crno, kako se tebi vidi. Svatko ima koga toga, koji na njega misli; koji zanj čustvuje. Ni ti nisi osamljen; i tebe netko miluje.

— Mene ubogara! — ne, ja se ne varam. Kako su ljudi zlobni, uvjerio sam se pred nekoliko časovâ. Grgiću izginule guske, a već se selom pronaša glas, da sam jih ja ukrao i prodao. Tako je kovačeva Manda na sva usta na Željkovačkom mostu pripoviedala. Ja sam ju čuo na svoje uši, u mene je mlada krv uzavrela, a pjestnica mi se pod surinom grčevito stisnula; glavom

mi prošla grozna misao, da ju ščepam i bacim u potok, kako bi joj pogani jezik za uviek zaniemio. — Al hvala Bogu svladao sam se, te mirno prošao dalje.

— Eto vidiš, Mijo, Bog te ipak čuvao. Tvoj angjeo čuvar suzdržao ti ruku, da ne učiniš zla, s kojega bi u istinu mogao biti za vazda nesretan i osramoćen, a svoje nevinosti ne bi bio dokazao. Ovako ostaje ti prilika, da jim pogana usta začepiš a sebi pribaviš štovanje.

— Tako bi mi i Staza govorila i upućivala me, kako svaki čovjek imade svoga angjela čuvara, koji ga tako dugo ne ostavlja, dok se nije težko ogriešio. Ja to vjerujem, a ta me vjera uzdiže.

Iza toga nastane neka stanka. Vidjelo se, da se bori duša i Mijina i Jagina. Svako bi rado nešto izlanuti, al kan da im nešto jezik svezalo. Prva se osokoli Jaga, te će Miji ovako:

— Mijo, riedko je prilike, da se sastajemo; a i ovo nije zgodno mjesto našemu razgovoru. Ja ti, nastavi drhtavim glasom, moram nešto kazati. Ja tebe poznajem već kakovih osam godina, i opazila sam, a da mi ti toga nikada nisi kazao, da me voliš, i da te srce vodi k meni. Kad si onako dolazio u našu kuću, ili prolazio kraj mojih prozorâ, nisam na to puno pazila, držeć da to biva onako po običaju. Ali iza kobne one noći, kad si mi život spasao, nametala mi se često misao: Mijo nije običan mladić, ja mu nisam tudja, on osjeća prema meni nježnija čuvstva, on me voli. Kaži mi, jesam li se prevarila?

— Nisi se prevarila, ti si mi uviek bila nešto više nego li druge djevojke. Ja sam te ljubio. Ja sam baš za to toliko žalio svoje kukavno stanje. Mislio sam si, što će tebe voljeti ona? gdje bi njeni roditelji dali nju za tebe — bezkućnika?

— Vjeruj mi, Mijo, nastavi Jaga istim glasom, ja te ljubim. Pa ja se nadam, da ćeš i ti mene uviek ljubiti, pa bilo što mu drago. Ja znam za velike zapreke, koje stoje na putu našoj sreći; al jaka volja i uztrajnost prokrčit će si put preko svih ovih, i mi ćemo biti svoji.

Dakako, tomu treba strpljivosti, treba pouzdanja u sebe i u Boga, treba neumorna rada i pregaranja od više godinâ, ali ići će. — Vidiš, pred nekoliko godinâ nastanio se na Gredici Laco Pavunić, kolarski majstor, donio sa sobom nešto novaca, prikupio nekoliko jutarâ zemljišta, podigao kućicu, oženio se, a danas je čestit i imućan gospodar, jer mu nešto nosi zemlja, nešto opet zanat, pa je zadovoljan i imade svega što mu treba. Znaš li što ja mislim? Ako se budeš potucao po slušbah od jednog do drugog gospodara, nikad ne ćeš doći na zelene grane. Ti si zdrav i razborit, idi u grad, uči zanat n. pr. kovačiju, a kad si ju izučio i nešto si privriedio, vrati se kući, pa učini onako, kako je to uradio Pavunić.

Mijo nije na što takova nikad ni pomislio, te ga s toga Jagin predlog iznenadio, al ga pomno saslušao, i stao misliti, bi li se dao izvesti.

— Da to učinim i otidjem, što ćeš ti onda, Jago?

— Što ću ja? čekat ću te, dok se povratiš.

— Ali ako tvoji roditelji htjednu, da podješ za koga drugoga, što ćeš ti učiniti?

— Toga ne će učiniti moji roditelji, pa kad bi i pokušali, bio bi jim trud uzalud; ja jih u tom ne bi slušala.

— Al bi te prisilili?

— Toga ne mogu!

— Ti ćeš me dakle čekati?

— Hoću, zadala sam ti rieč, i držat ću ju. No pitam ja tebe, a šta ćeš ti, ako ti se pruži prilika u gradu, da se oženiš i postaneš bogat čovjek, hoćeš li

još misliti na Jagu, il ju možda zaboraviti? Ne! ja ne pitam za tvoj odgovor; jer ako si i mlad, ja imadem u tebe vjere; pa i nadam se, da se ne ću prevariti.

— Hvala ti, zlata Jago; radit ću po tvom savjetu, i molit se Bogu da mi udieli toliko snage i jakosti, da ću moći i uztrajati. Ja ću biti najsretniji onda, kada ćeš se i ti uz mene kao moja žena sretnom osjećati.

Ja ću namah, jošte ove zime u grad.

— Tako valja, al se prije valja pobrinuti za koješta, što će ti trebati; a napokon bez odiela i bez krajcare novca ne možeš na put.

— Na to nisam ni pomislio.

Ništa zato, razmišljaj sada, a mislit ću i ja, pa ćemo nešto smisliti i smoći.

Mijo i Jaga se rastali.

* * *

Marko bio danas neobično zle volje. Jošte prije podneva bijaše se povratio iz Dugovca, kamo ga bjehu u nekakovu poslu pozvali. Valjda je što neugodna čuo. Nije kazao nikomu, pa ni ženi, što je obavio. Šetajuć sobom gore dolje mrmljao kao za sebe: tako ne ide; sa svih strana rekao bih, da se sprema oluja na mene, a ja si nisam jošte osjegurao zakloništa. Druge nema, već da prihvatim Martinovu ponudu. Ali tu ima prvu i odlučnu rieč Jaga. A što ako ona ne privoli? Tada, tada sam propao. — Ne može biti Jaga će i sama uvidjeti, da je tako i po nju najbolje, a ona je poslušno diete, koje se ne će volji svojih roditelja opirati, osobito kad vidi da o tom visi njihov spas. Večeras doći će Martin po odgovor kao prosac, a on, kako ga znam htjeti će točan odgovor; moram najprije da se sa ženom sporazumijem. I Marko zovnu Katu na dogovor. Njih dvoje razgovaralo se po dugo i vidjelo se, da im se nazori i

misli razilaze; al napokon pošlo mu za rukom uputiti ženu, da drugčije ne može biti.

— Kato, mi moramo Martina primiti što ljubežljivije, da ga ne ozlovoljimo, jer bismo time sve pokvarili; al što će reći Jaga, mi joj nismo o tom ni rieči jošte spomenuli, da li ona u obće misli na udaju? Tim bolje ako ne misli, laglje će ju biti nagovoriti; ali ako si je već drugoga koga izabrala, tada će biti teže š njom, Priredi večeru, što ljepše možeš; Martin će za cielo doći možda i prije večere. Gdje je Jaga? Nisam je od objeda ni vidio.

— Išla je kumi, vratit će se do skora.

— Da pošla je kumi, al da se ne bi tamo sa Mijom sastala; ja se sve bojim, da se ovo dvoje razumije.

— Što ti ne pada na um? ta naše je diete toliko pametno, da ne će. — Mati ne dovrši, jer je upravo u taj par nadošla Jaga.

— Gdje si bila tako dugo, a znaš da je kod kuće posla?

— Kazala sam majci da idem kumi, a ona mi je dozvolila.

— Da li si se opet sastala s Mijom?

— Jesam, došao je onamo po gospodarovu poslu.

— Ali ja ne trpim, da se š njim sastaješ i razgovaraš; mogli bi te zli ljudi raznieti na jezicih.

— Oče! ja ne razumijem tvoga ukora. Ja se s Mijom možda u mjesec dana nisam ni dva puta razgovarala, a ako se slučajno š njim i sastanem, nemam uzroka da mu se uklanjam, ta on je najčedniji mladić u cielom selu.

— Al je i najsiromašniji!

Istina najsiromašniji, ali i najplemenitiji. Mladić koji izlaže svoj život, da spase drugoga, zaslužio je bolju sudbinu. Njegovu siromaštvu krivi su njegovi roditelji a ne on. Njih nema, a on za njihove griehe trpi. Ako ga

sviet porugom susreće, ja ih nisam dužna sliediti; jer bi to u mene bio grieh nezahvalnosti, a ti ćeš mi oče dopustiti, da sam bila dužna zahvaliti mu se za ono, što je meni učinio.

Marko si je grizao ustnice, i sreća što je zamračilo, barem mu nije kći opazila rumenilo stida, što mu se oblilo licem.

— Idi sad k majci pa joj pomogni u kuhinji.

— Presvuć ću se prije.

— Ostani kako si odjevena, dobit ćemo gosta. Jagice, budi š njim prijazna!

— Tko će doći?

— Vidjet ćeš. Dolazi za tvoju ruku prosit.

Jaga protrnu, izadje iz sobe u kuhinju, sjede na stolac i stane plakati. Majka ju izpitivala ovo i ono, al nije dobila odgovora; rekao bi, da je djevojka od nenadana udarca zaniemila. Njoj je u jedan mah bilo sve jasno: roditelji hoće, da ju udadu za Martina; to nije bila u selu nikakova tajna.

Marko priredio i zapalio svjetiljku, stao prostirati stol. Istom što je to dovršio, eto ti i gosta. Došao Martin. Bijaše liepo po varošku odjeven sav u crnom od pete do glave; iz džepa na prsluku visio mu zlatan lanac, a na ruci mu bliještio dragocjeni pečatnjak prsten, lice obrijao, brkove namazao, a kosu počešljao na kicošku. Svatko bi mu rekao sada: fin je to i ugledan čovjek. Pa i kretnja i pogled sve bijaše prijazno i ugodno. Martin je bio u tom majstor, znao je kamo ide, pa je zato svu vještinu sabrao, da mladoj udje u volju.

— Dobar večer, Marko, jesil me se nadao?

Kako ne bih, rekao si, da ćeš doći, a čovjek si od rieči; nu odloži i sjedi, večera bit će sad na gotova, a po večeri možemo govoriti, koliko nas volja.

— A gdje ti je žena i kći?

I zbilja, za čas eto Kate; ali joj lice ne odavaše one radosti, koju običavaju osjećati matere, kad im kćeri snubok u kuću dolazi. Jagino držanje uznemirilo ju i zbunilo. Ona je do duše nagovarala kćer, da bude uljudna i prijazna; s nekoliko joj rieči i to natuknula, da Martin nije hrdjav čovjek, te da bi se mnoga djevojka a možda i varošanka držala sretnom, da ga vidi kao snuboka u svojoj kući. — Jaga činila se svemu nevješta, kan da i ne sluša materinih rieči, al sabrala se u toliko, da se ne pokaže smiešnom ili zabunjenom. Ona odluči ponieti se tako, kao da Martin i nije došao radi nje. Za večere je dvorila. Bila blieda, a to joj nekako pristajalo; bila je šutljiva, kao što su obično seoske djevojke, koje su za udaju; na pitanja odgovarala bi kratko i razgovietno, uklanjajuć se, koliko je samo mogla Martinovu pogledu.

Martin je prvi svrnuo na ozbiljan razgovor.

Prijatelju Marko! znaš po što sam došao, a ubaviestio si o tom valjda i ženu i kćer. Neobično je to, istina, što u takovu poslu dolazim sam, no ništa za to; taj posao u glavnom tiče se samo nas, koji smo ovdje, pa nam svjedokâ ni treba. Odlučio sam se ženiti, te dodjoh evo k tebi, prosit za tvoju kćer. Djevojka mi se svidja, te se nadam, da bi š njom kao ženom mogao biti sretan. — Kaži otvoreno, jel ti s voljom moja ponuda? Marko bio u smetnji što da odgovori, te kašljucajuć i mucajuć odvrati: Koliko je do mene, ne marim, a i mati ne će prigovoriti; to stoji jedino do Jage, da ona odluči. No ajde bliže, diete moje; kaži i ti svoju. Primaš li ruku našega prijatelja?

Jaga nikom poniknula i oči oborila, krv joj je udarila u lice. — Martin je to pripisivao djevojačkoj stidljivosti, pa zato, da ju ohrabri, uze joj laskati i bajati:

kako će njoj uz njega biti liepo, dok uznesen ne završi: Ja samo tebe volim, jer si čestita djevojka. Ja bih mogao i prebirati; ali mi srce govori: ne prebiraj, jer si našao sve, što ti srce može zaželiti; a ne tražim puno: ljubav i vjernost, te da upravljaš kućom. U mene je svaki kut pun svega, a sve će to biti tvoje!

Na ovo sve Jaga ne odgovori ni biele ni crne.

S te njene šutnje zabrinu se mati, te reče: Ne zamjerite, smela se je Jagica; mlada je, te nije jošte mislila na ženidbu.

— Mlada je, preuze sa posmjehom Martin, al mladost i plahost dokaz mi je njezine djevičanske kreposti. U mene nema posla, koga ne bi mogla obaviti, a komu već kod vas ne bi bila privikla. Za veći i teži posao biti će i drugih ruku. Jago! pogledji me i uzmi ovaj prsten. Kako će ti liepo pristati! Evo ti i djerdan, kako li će dolikovati labudjemu vratu! Za cielo nijedna Željkovačka djevojka nema takova. Martin izvadi iz kutijice darove.

Jaga se ne miče, a Martin biva nemirniji, te hoće da joj prihvati ruku. Jaga odstupi za dva koraka natrag i prikrije si lice rukama. Oči joj se suzami zaliju.

— Primi, Jago, što ti prijatelj daje, pruži mu ruku, a tim ćeš izpuniti želju svojih roditeljâ, koji i ne misle na drugo, nego li na tvoju sreću. Evo ona ti je u rukama; odbiješ li ju, mogla bi se pokajati, kad bi već prekasno bilo Marko pristupi kćeri, da ju privede k Martinu.

Jaga pristupila bliže, digla glavu, otvorila oči. Bila baš liepa u tom trenutku. Na očima titrahu joj sitne kapljice vrelih suza, ustnice joj drhtahu, a licem joj se prelievalo sad bljedilo teške boli, sad rumenilo stida i uzbunjenosti.

— Oče! zlati jedini oče, ti želiš da govorim, a ne znaš da mi svaka riec već u grlu zapinje. Ti si mogao to prištediti i meni i susjedu Martinu, da si mi to prije bio kazao. Kad baš moram da govorim, govorit ću iskreno, otvoreno. Koliko bi se može biti ponudi susjeda Martina mnoga djevojka radovala, te ju objeručke prihvatila, ja ju ipak bez svake zamjere moram odkloniti; jerbo osjećam da taj savez ne bi ni meni ni njemu donio blagoslova.

— Jago! uze riec Martin, tebe smućuje moja doba. Istina, ja sam već zreo muž; mogao bih ti biti otac. Ali to te neka ne smeta, već ti to neka bude jamstvo, da ja smatram ženidbu posve ozbiljno. Ti ćeš se s vremenom prilagoditi, te se uvjeriti, da sam ja čovjek od oka. Muž, koji ljubi svoju ženu, i koji joj može osigurati budućnost, uviek više vriedi od mladića, koji se onako od navike ženi sliedeć jedino strast i nagnuće svoje.

— Ne Martine, ne sudite me krivo, ja sam mlada neiskusna djevojka, odrasla sam pod brižnim okom svojih roditelja; ali i ja sam si sviestna dužnosti, koju bih preuzela, kad bi pošla za vas, pa jer vidim, da joj ne bi mogla zadovoljiti, radje ju prije odklanjam. — Vi tražite ženu koja bi vas ljubila i u svemu sliedila, a toga vam ja ne mogu obećati. Ljubav dolazi po sebi bez sile i nagovora, ali ja ove za vas ne osjećam. — Bila sam danas u crkvi i pomno slušala župnikov naputak, što ga je davao mladićem i djevojkam, i njihovim roditeljem. Iztaknuvši veliku zadaću ženidbe, i njezin nerazriešivi značaj, rekao je, da kod takova koraka valja ozbiljno i promišljeno raditi, valja zrelo prosuditi srce i čuvstvo, pa se prema tomu odlučiti; jer se poslije, kad je savez blagoslovljen ne da natrag: oboje je vezano do groba. Župnik je naveo nekoliko žalostnih primjera, gdje su ljudi nepromišljeno sklopili ženidbu, pa su po vas život

bili nesrećni. Župnik je upućivao roditelje, da mogu doduše svoju djecu svjetovati, to jim je dapače dužnost, ali proti njihovoj volji silovati ih, toga da ne smiju, toga prava da nemaju.

Marko je od jeda bliedio i drhtao, te bi se bio zaboravio na svom djetetu, da ga nije stid pred Martinom prevladao; ali ipak nije mogao odoljeti, da joj ovo ne odkreše: Tako li vas župnik uči četvrtu zapovied, tako li on tumači, da su djeca dužna slušati svoje roditelje! Daleko će li nas dovesti. No ja bih rekao, da je uzrok tvojoj tvrdokornosti negdje drugdje; ali ti kažem, da ću ja taj uzrok ukloniti. Ne ću ja dati, da se selom bude govorilo: kako starješinova kći ljubaka iza roditeljskih ledja sa prosjakom, o kom je već tužba prijavljena, da krade guske i purane, pa ih potajice prodaje.

Jaga slušajuć oca bila je sva satrvena, objema si rukama stisla srce, da joj ne pukne, te izašla na polje. U prsima joj gorjela živa žeravica; mislila je izgorjet će. Majka potrča za njom, te ju nadje pred kućom na klupi, gdje sjedi i plače.

— Jago, za Boga! što radiš? ta studen je i vjetar, prehladit ćeš se i oboljeti; ajde u sobu.

— Ne idem, majko, bojim se očeva pogleda! Mati ju ipak digla i odvela u kuhinju. — Jadni Mijo! Zašto si me iz vode izvadio? Tvoja plemenita žrtva doniela je prokletstvo i tebi i meni: uzdahnula je duboko potresena uboga djevojka.

Vidjevši Martin, da mu je osnova propala, obuče opet staroga čovjeka, na očima i licu opet mu se opaža onaj porugljivi posmjeh, na koji smo od prije navikli, te će Marku promjeriv ga od pete do glave ovako progovoriti: Vidim da si vještački pripravio kćer; valja ti pamet; posljedice osjetit ćeš do skora. Marko, ti si na rubu propasti; ja sam htio da te izbavim. Kriv si sam

što nije uspjelo. — S Bogom! I Martin pospremivši donesene darove, i prebaciv preko sebe kabanicu i natukav na glavu kučmu kapu izadje iz sobe. Kuhinjska vrata otvori polagano i reče zlobnim posmjehom. — S Bogom, Jago! nesudjena moja golubice! Sanjaj o Miji; sutra ćeš ga moći posjetiti u zatvoru kotarskog suda.

Marko šetao pjeneći se od gnjeva po sobi gore dolje; mrmljao i kleo; prietio se i grozio Miji, Jagi i cielomu svietu. Napokon zovnu oštrim glasom ženu. — Kata u strahu pokaza se na vratima, a Marko pograbiv ju za ruku povuče u sobu. Gdje je Jaga?

— Pozlilo joj je; u kuhinji je: odvrati mati.

— Ja ću ju izliečiti, i škrinuv zubima pohiti u kuhinju.

— Za Boga što namjeravaš, nesretniče?

— Zakrenut joj vratom, odvrati biesno.

Kata obuhvati ga objema rukama, da ga suzdrži; ali ju biesni Marko tako odrinu od sebe, da se je preko praga štropoštala na zemlju.

— Ti nesretnice, zavika na vratima — ajde ovamo, da ti pogledam u crni obraz i da s njega izbrišem biljeg sramote, kojom si okaljala svoje i svojih roditelja ime. Djevojka se sabra; Bog joj dade jakosti, te podje pred oca, koji ju preko materina tiela uveo u sobu.

Za ime Božje! Majko — majko, što ti je? Tiho! sad mi odgovaraj, zašto si odbila Martina?

Rekla sam mu za što, a i sad ponavljam, zato jer ga ne volim; jer ga ne ljubim, i ćutim, da ga ne bi nikada mogla ljubiti.

— Tako, jer ti je onaj golobradi deran zavrtio mozgom, onaj prosjak, nitković, tat. Pak starješinova kći da je spala na tako nizke grane! — Sram te bilo

— Oče, budi pravedan i meni i Miji. Ja nisam ništa kriva; a Mijo je samo toliko kriv, što ti je kćer spasao!

— Ni rieči više, il ću ti začepiti usta za uvieke. Ne znaš li, nesretnice, što si danas učinila? Odbila si ruku, koja nas je mogla spasti od sramote i prosjačtva. Odbila si onoga, do čije volje stoji, da nam se proda kuća i ognjište, pa on će to bez sumnje i učiniti; a onda smo prosjaci; onda će seoska djeca prstom kazivati za menom kao propalim seoskim starješinom.

— Oče, ja ne znam, kako ti stojiš; no toga nisam nikad mislila, da ti namjeravaš srcem rodjene si kćeri spasti propali svoj imetak. Oče, ja sam ti zahvalna za život, što si mi ga dao, zahvalna sam ti na ljubavi, koje mi do sada nisi nikad uzkraćivao, te sam pripravna na svaku moguću žrtvu; al ne traži od mene, što ne mogu učiniti. Hoćeš li, da odem u slušbu, dobro ići ću, radit ću, a što zaslužim dat ću ti, da si pomogneš u gospodarstvu. Hoćeš li da idem po nadnici, da žuljevi ruku svojih kopam zemlju od jutra do noći, činit ću drage volje, a svu privredu dati ću tebi. Ali da se hinim i pretvaram, da varam onoga, koga bi kao muža morala ljubiti, a ljubiti ga ne mogu, ne, oče, toga ne traži od mene; jer toga učiniti ne ću. Draža mi je smrt nego poći za toga čovjeka!

— Pa i nisi za drugo; jer su i onako prokleta djeca, koja ne slušaju svojih roditeljâ. I razjaren otac dignu ruku i svom žestinom udari Jagu po glavi, Jaga vrisnu — sruši se na zemlju. U taj mah priskoči mati, i vidiv si kćer na podu u krvi, zalomi rukama i zavapi: Nesretniče, ubio si vlastito diete!

Marko došavši k sebi, povuče se u svoju sobu, zaključa vrata i obučen baci se na postelju.

— Kata telošila oko kćeri, trla joj octom čelo i sljepočice, dok je došla k sviesti te se pridigla. —

— Bože, što je to samnom — odakle ta krv? pro-

govori Jaga. A mati je miri: Ne boj se, Jagice, bilo je zlo, al je Bog nesreću uklonio.

Kata odvede kćer u svoju komoru, te probdije cielu noć kraj nje.

VI.

Za dva dana bilo već cielo selo puno kojekakovih novosti, kojimi se u sav glas zabavljala bezposlena čeljad. Manda, kamo je zašla i s kim se sastala, pripoviedala je, kako je Martin u starješinovoj kući nasio i dobio obrisač, te kako ga je Jaga odbila. Manda se medjutim nije ni kod toga zaustavila, već možda i po Martinovu naputku raznosila, kako se Mijo šulja oko starješinove kuće, kako se potajice s Jagom sastaje, kako joj donosi kojekakove darove, a da to uzmogne, prihvatio se je i nečista posla, kradje, tako da je pred nekoliko dana ukrao više Grgićevih gusaka, te ih kriomice prodao Jakovu. Ljudi kimali glavom i govorili: siromak čovjek, gotov djavao, pa si pomaže na svoj način, gdje i kako može. Bilo je i takovih, koji su poznavajući Miju odvraćali: to je sve kleveta i babje čevrljanje i ništa drugo.

Stari Grgić bio čovjek osobite ćudi. Neznajući, što je to oskudica i siromaštvo, nije imao sućuti ni smilovanja sa sirotinjom, pak tako ni sa Mijom. Bio je š njim doduše zadovoljan, jer mu je vjerno služio, ali da ga smatra ukućaninom ili članom zadruge, prem da je za pet drugih vriedio, na to nije nikad ni pomislio. Kad mu nestalo gusaka, propitkivao je selom: zna li tko za njegove guske. Blebetava Manda uvjeravaše ga, da su guske u kući pokradene, a tat da je Mijo i nitko drugi. Grgić je bio dosta slab te je potvoru primio za gotovu istinu. U svem bilo je to najgore, što on nije ni upitao Miju, da se barem donekle uvjeri o njegovoj krivnji,

već je naprosto odlučio tužiti ga kotarskomu sudu, što je i učinio dva dana iza prije opisana dogadjaja, a možda i po naputku Martinovu, koji je htio, da se Miji ni krivu ni dužnu osveti.

Sudac Krnić bio je strog i odrješit čovjek. Osobito je imao oštar zub na tatiće i varalice. Od nekoliko godina učestale su kradje u kotaru; krali su se osobito konji i blago, a nije se moglo ući u trag tatom; pa za to je sudac strogo kaznio manje tatiće, koji su si neovlašteno prisvajali guske i purane, hoteći da ih izlieči, da u svoje vrieme ne posegnu za većima stvarima.

Kad je Grgić svoju tužbu prijavio, sudac izda nalog, da mu već sutra dovedu Miju Panića na iztragu.

Ubogi Mijo, premda je čuo što se o njem naklapa, ne mogaše ipak vjerovati, da bi njegov gospodar mogao što takova o njem sumnjati, pa se s toga prepao, kad na jednom dodje po njega pandur, da ga odvede kotarskomu sudu. Mijo je plakao i molio, da ga pusti u miru, da on nije ukrao gusaka. Ali mu je bilo uzalud. Pandur sveza mu ruke, te ga povede sobom. Nesreća htjede, te prodje kraj starješinove kuće upravo u onaj par, kad se je Jaga desila na studencu. Spazivši Miju svezana, protrnu, pred očima joj se zamagli, a da se ne sruši objema se rukama prihvati za ogradu zdenca. Mijo ju je takodjer opazio, al se je nije usudio pogledati, već je oborenih očiju nice išao napried.

Sudac nije bio upravo najbolje volje, kad su mu doveli Panića, jer je upravo u isto vrieme dobio nekoliko sličnih prijava iz gornjih selâ.

Mijo bio je blied, koljena su mu klecala a usta drhtala, kad su ga pred suca doveli.

— A, to li je ta noćna ptičica, koja se stala priučavati, kako bi se o tudjih žuljevih dalo živjeti! po-

zdravi ga sudac. No izliečit ću ja tebe, da ti ne će što takova nikada više na pamet pasti. Ti si Mijo Panićev?

Mijo odgovori, da se jedva čulo: Ja sam Mijo Panićev.

Vidiš da se i ovdje obistinila stara rieč, preuze sudac, da voćka ne pada daleko od stabla. Stari su ti bili pijanice i raspikuće, a ti si se latio kradje.

— Gospodine suče! ja sam nekriv; ja nisam ništa ukrao.

— Vidiš ga, vidiš, kako je već majstor u kradji. Već se drži tatskoga pravila: tajiti sve. Ja ti ne vjerujem. Od dvadeset takovih dobrijanâ nije nijedan htio da prizna krivnje, premda im se je kradja kao na dlanu dokazala. — No ja ću sutra s tobom nastaviti, a sad vodite ga u zatvor. To si zapamti, da te tajenje ne će spasti; ono će ti pooštriti kazan, dočim bi ti priznanje moglo barem ponešto pomoći.

Siromaha Miju odvedu u buharu.

Drugo jutro imao je župnik Dugovački posla kod kotarskoga suda, a tom zgodom pripovjedio mu sudac, kako su mu jučer jednoga mladoga Željkovačkoga tatića doveli.

— A taj je? upita župnik.

— Mijo Panićev, odvrati sudac

— Mijo Panićev! zategnu župnik — ja ga poznam, on služi kod Grgića. Prigodom korizmenih izpita izpitivao sam, pa mi je najbolje znao katekizam. On mi se čini dobar momak. Polazi revno sv. misu. Ja mislim, da on nije krivac kradje.

— Moj prijatelju, odvrati sudac, ti sav sviet sudiš na svoj osobiti način. Po tvom sudu svi su tvoji župljani najbolji ljudi, pa da ti danas sve pokradu i odnesu, ti bi ih sutra uzeo kao poštene ljude u zaštitu, ili jih barem gledao izpričati. Ti to doduše kao župnik možeš;

ali ja kao sudac imadem drugo pravilo, po kojem motrim i sudim ljude.

— Al ja se bojim, opet će župnik, da će tebe tvoje pravilo prije prevariti nego li mene moje. Što se mene tiče, volio bih deset krivih propustiti bez kazne, nego li da jedan nekriv i nedužan postrada. Ja ti svakako preporučujem, da budeš ovdje oprezan; jer bi si mogao posve lahko ogriešiti dušu.

— E pa dobro, ostani ovdje i budi nazočan kod iztrage. Pozvao sam i Grgića, te je valjda već i došao. Može bit ćeš imati prilike uputit se, da je i na onoj rečenici nešto istine: tiha voda bregove dere.

Pandur je doveo Panića, u sobu unišao i Grgić nekako plah i pokunjen.

— Vi tužite Panića Miju, da vam je guske ukrao. Imate li za to svjedokâ?

— Oprostite, gospodine suče; ja sam tužio Miju radi kradje; ali povlačim tužbu natrag, jer Mijo nije ukrao guske. Moja žena išla je u Zagreb, te ih je nekoliko ondje prodala, a da mi nije ni kazala. Kad se jučer vratila, izpripovjedila mi je stvar, pa se tako ciela stvar razjasnila.

— A kako vas dugo služi Mijo? opet će sudac.

— Pet godina, odvrati Grgić.

— Kako se je ponašao u vas? Je li vam dao kada povoda, da o njem posumnjate?

— Vladao se liepo, nije mu bilo prigovora, a ni povoda sumnji.

— Tako! rezko će sudac; a sad mi kažite, jeste li vi pošten čovjek ili lopov, koji nemari nedužna čovjeka sramotiti i ruglu izvrgnuti. Kažite sami, niste li vi vriedni, da vas dadem zatvoriti, kao razbojnika — al vi ste više nego razbojnik. Razbojnik ubija tielo, otimlje imetak, a

vi ste ovomu dječaku htjeti ubiti dušu, oteti mu poštenje. Sram vas bilo, nosite se izpred mojih očiju!

Grgić izpade posramljen i poražen iz sobe. Bio je srećan, što je tako s lahka prošao.

— Prijatelju, oglasi se župnik, priznaj, tko je prije imao pravo; — ti ili ja?

— Ovaj put ti, a vjeruj mi, da mi je drago. — Mijo, reče župnik obrativ se k mladiću, ti ne ideš više Grgiću; u njega nemaš se ničemu nadati; to ti je danas pokazao. Ja te uzimljem k sebi, ako te je volja, pa ću se pobrinuti za tvoju budućnost. Pristaješ li?

— Mijo, ne odvrati ništa, ali mu u oku zasjala suza, te je sa najvećom zahvalnosti župniku poljubio ruku.

Mijo budi dobar, preuze sudac, današnja neprilika neka te ne dira, nije tebi na sramotu. Slušaj župnika, koji se je i malo prije tako toplo za tebe zauzeo.

— Mijo počekaj vani, reče župnik, dok svršim, poći ćemo zajedno.

— Da ti pravo kažem, preuze sad sudac, ja sam osjećao malo sućuti za Panićeve. Ta stari je prošundrao i propio veliki imetak, bio lienčina i danguba, pa sam držao, da od zla sjemena ne može biti ni dobra ploda; no Mijo će biti ipak bolji.

— Prijatelju, ti poznaješ njegova djeda, jer si kao sudac imao š njim posla; oca i majke nisi mu poznavao; oni bijahu valjani i čestiti ljudi. — Mladi Mijo stoji osamljen, goloruk i siromašan u svietu; da su mu živjeli stari, kako Bog zapovieda, bio bi danas najbogatiji mladić u cieloj župi. Kad sam prije trideset i pet godinâ došao kao župnik u Dugovac, bila je u cieloj okolici kuća i zadruga Panićeva najveća, najbogatija; al se u njoj već onda uvriežila nesloga, pa se kuća namah iza godine 1848. razdielila. Od velike kuće nastalo osam koliba. U njih kud toplina tud i zima, vjetru je slobodan

ulaz i izlaz; kad ih danas pogledaš, pitat ćeš se kao u čudu: da li u njih krštena čeljad živjeti može? Kako su se Panićevi razdielili, prestali su raditi i gospodariti, već su živjeli od gotova, dok je bilo koje pare. — Petar i Naco bijahu jošte najbolji; imali su do 20 jutarâ zemljišta a k tomu za gospodarstvo dovoljno blaga. Petar izučio kolarski zanat, te neko vrieme radio kod kuće, a kašnje se od kuće odmetnuo i pošao u sviet. Naco je na gospodarstvu sa svojim sinom ostao sam. Nije se do duše napinjao, ali je ipak gledao, da uzdrži ono, što je dobio. Sin već kao mlad pokazivao više volje i zanimanja za rad nego li otac. Proteklo je kakovih dvanaest godina, sin Nacin Lacko, oženio se. Od tada je posvema zamienio oca. Sin je radio, otac uživao, al mu nije nitko prigovarao; Lacko bio zadovoljan, što mu otac pustio slobodne ruke. — U to vrieme pozovu Nacu pred kotarskog predstojnika u Borovac; jer da mu se ima nešto važna saobćiti. — Došla pisma iz Zombora u Bačkoj, u kojih se javlja, da je ondje pred neko vrieme umro kolar Petar Panić kao udovac, a sav svoj dosta veliki imetak da ostavlja svomu bratu Naci u Lepušici. Naco baštinio oveću svotu, te tako preko noći postao bogat čovjek. Ako je već do sele odnemario bio rad, sada je po gotovo nanj zamrzio, te veći diel života i danju i noću u krčmah probavio. U krčmah rado ga vidješe kao gosta; jer je mnogo trošio, a sve gotovim plaćao. Kući vraćao se kasno u noć i mamuran; tada nije se nitko usudio unj dirnuti, jer bi zlo prošao. No jednog dana, kad se stari tužio, da će ga groznica, približi mu se sin, te će ga onako prijazno umoliti, da se dozove pameti, te ne rasipava blago i novac onako po vjetru, jer bi ga moglo i prije vremena nestati. — Starcu to nije bilo pravo; pa će mu s toga osoro i rezko odrezati:

Što je tebe briga za mene, što ja radim i koliko trošim, moje je i Božje, a za ovo ja nikomu ne odgovaram, a najmanje tebi; al da mi ne zanovetaš, evo dajem ti polovinu cieloga grunta, pa radi na svoju ruku i na svoju odgovornost, a za mene i ne pitaj, kao što ne ću ni ja za tebe.

Lacko bio dobroćudan, te ga se očev ukor neugodno dojmio; al ipak bolje i ovako; barem će nešto spasti za sebe i za obitelj.

I Lacko na razdieljenoj poli počeo gospodariti, podigao si udoban stan, uredio si gospodarska zdanja, nabavio blaga. Istina zadužio se ponešto, al kako je bio marljiv nadao se za koju godinu sve izplatiti.

Naco živio je svedjer po staroj naviki. Žena mu Jana htjela nešto od dobivene baštine spasti za djecu a možda i za crne dane, koji bi napokon mogli nadoći te mu iz ladice izvadila nešto novacâ i sakrila. Stari to u brzo spogriešio, te sumnjajuć na ženu navalio na nju, da mu kaže gdje je novac. Ona se doduše skanjivala i otezala; ali da se ugne progonu i zlostavljanju izruči mu one novce. Bilo je oko 200 for., a to bijahu i posljednji novci od ciele njegove baštine. Naci dodje nesretna misao, da otvori krčmu, i to onda, kad mu je već novca gotovo ponestalo. Vino uzimao od Martina; prvih pet akova platio; al kašnje sve išlo na dug, što je naravno Martin točno bilježio. Vino se pilo; al najviše ga je sam gospodar sa svojimi prijatelji izpio, koji naravno nisu ni plaćali. Tako išlo dan za danom, godinu i pol, a dug je narasao na 300 i više forinti, na koji si je dao Martin izraditi obveznicu jošte u horu; jer je Naco iza toga naglo obolio i umro. Poslije njegove smrti digao je Martin tužbu na ostavštinu, u kojoj u ime duga, kamatâ i troškova traži 400 for. Gotova novca nije se našlo ni za liek; s toga morala se provesti ovrha na kuću i

zemljište, i kako onaj diel, što ga je Lacko dobio, nije bio u gruntovnici izlučen od očeve polovice, prodalo se sve zajedno. Sve je to kupio rukodavalac Martin. Djeci nije ni grudica zemlje ostala. Lacko nije mogao vjerovati, da bi se njemu tolika nepravda mogla učiniti, pa se zaprietio, da će svakoga ubiti, koji će ga iz njegove kuće i s njegova posjeda ćerati. I bio je u istu biesan. Tolike se godine mučio, da si uredi gospodarstvo, a sad na jednom da ostane na suhoj grani.

Kad se urekao dan, da će doći sudbeni izaslanik, da preda kupcu dostali posjed, Lacko se spremao na odrešit i zdvojan odpor. Kad ga žena ovako uzrujana opazila, prepala se i uzdrhtala, pak mu u očaju pala oko vrata moleći ga, da se svlada. Dragi supruže, govorila bi mu ona, nesreća nas je stigla, mi si nismo krivi. Ne preostaje nam drugo, van da ju strpljivo podnosimo. Nemoj, ah nemoj, dragi mužu, učiniti ništa nepromišljeno! Učiniš li što nepromišljeno, bit ćemo ne samo nesretni, već i zločinci. Promisli, dragi moj, kad već ne možemo da ostavimo djeci baštinu njihovih otacâ, ostavimo im barem pošten glas i pošteno ime. Kolika bi to bila sramota, kad im se danas sutra govorilo: otac vam je bio zločinac. Ne, toga ti ne ćeš učiniti; što ne odgovori mi?

— Ne ću, ne ću, zajeca od teške boli nesretni otac, hvala ti na utjehi i savjetu, Bog neka se smiluje našoj djeci.

Lacko je otišao od kuće, da se ukloni sukobu, a sudbeni je povjerenik mogao bez zapreke svoj posao obaviti. — Medjutim Lacko nije za dugo preživio svoje sramote: obolio je i umro; a za tri mjeseca kašnje sliedila ga i vjerna žena, ostavljajuć siromašnu djecu na tudjoj milosti. — Martin Šumović preuzeo posjed Panićev, i tobože iz milosrdja uzeo k sebi mladoga Miju, komu je bilo jedva deset godinâ, dočim mu je sestra

nešto starija od njega otišla k tetki u Željkovac, gdje se je za nekoliko godina udala u zadrugu Galićevu.

Mijo došao u Martinove ruke: zlo i naopako po se; jer je Martin gotova pijavica za čovjeka; a k tomu čovjek koji ne mari puno za Boga i dušu, al je bila i u nesreći sreća po njega, što je Martin imao kućanicu, koja valjda i sama nesretna priljubila se nesretniku, te ga milovala ko rodjena majka. Mijo je doduše, dok su mu roditelji živjeli, polazio školu; ali poslije njihove smrti morao ju ostaviti, jer ga nije imao tko hraniti ni odievati. Staza uzela diete na oko, te ga sama poučavala, u koliko je znala i mogla; ona s njim prošla cielu biblijsku poviest, koju je znala zgodno upotrebiti za svagdanji život, njeteć u dječaku vjeru i pouzdanje u Boga i u njegovu providnost. — Mijo radio neumorno, jer je gospodar od njega puno zahtievao; a za sve ovo bio je obilno nagradjen ljubavlju i prijaznošću Stazinom. Martin je to opazio, te ga proćerao, a siromah Mijo našao krov i slušbu kod Grgića u Željkovcu.

Evo vam u kratko poviest Panićeva. Siromah je; al siromaštvo nije uviek nesreća, dapače ono može biti kad što poticalo na velika plemenita djela. Veli se da je u siromaštvu zarodak griehu i zlu. Ja opet velim, da nije; pa bih se okladio, da velika većina kažnjenikâ nije zbog siromaštva nastradala već zbog hrdjava uzgoja.

Župnik obaviv po tom svoj posao poveze sa sobom kući i Miju.

Mijo se u brzo snašao kod župnika, te sa svoje umiljatosti bio svima u volji. Župnik uzeo si truda, da ga dobro upozna, pa ga uputi u koječem, što mu je jošte trebalo. Mijo bio iskren i otvoren, on se povjerio svomu dobrotvoru, te mu odkrio svoja čuvstva, svoje srce, kao da je na izpoviedi. Župnik je znao sve, pa i to, da on voli Jagici.

— Jaga te je dobro savjetovala, reče mu jednom župnik. Podji u sviet i uči, a kad si izučio i postao čovjek, vrati se kući, da izkupiš zadanu rieč, i da budeš svoj. Zato treba ti koješta, no to ću ti ja nabaviti. Za nekoliko dana pribavio mu je putni list, a kod svojih prijatelja sabrao toliko, da mu je mogao nabaviti potrebno odielo i kraj toga uručit mu koju krajcaru za put.

Župnik bi mu češće govorio: Sinko, ti si siromah a tome si nisi sam kriv; no nastoj, da si spremiš vedrije dane; to stoji do tebe. A da ti to podje za rukom moli se dnevice Bogu, i preporučuj se svomu angjelu čuvaru, da te prati na svih tvojih putevih. U svom novom životu imat ćeš kojekakovih neprilika; ne klon duhom: što će biti veća pogibelj, nadaj se, da je i pomoć Božja bliža, samo nastoj da je budeš uviek vriedan. Ti ćeš možda doći medju ljude, koji ne mare ni za Boga ni za dušu, kojim je crkva i molitva deveta briga; ne povadjaj se za njima. Svake nedjelje imat ćeš valjda prilike da ideš u crkvu, a ti je nemoj nikada zanemariti Prije i poslije jela, prije i poslije rada uzdigni srce k Bogu da ti trud i posao blagoslovi. Moguće da će ti se drugovi rugati, da će te ismijavati, al to neka te ne smeta Više vriedi pomoć Božja, nego li obziri ljudski. Budi radin, jer radišu Bog pomaže, budi krotak i uljudan, jer umiljato janje dvie matere sisa; ne traži nikad svadje ni zadjevice, a kad si u nju zabasao, gledaj da joj se za vremena ugneš. Slušaj svoga gospodara u svem, što se ne protivi zakonu Božjemu, budi mu odan i vjeran; tim ćeš omiliti. Bude li se s tobom nepravedno postupalo, podnosi i to strpljivo, ali ne čini nikomu krivo. Nešto si čitati naučio; kao naučnik morat ćeš polaziti opetovnu školu; gledaj da se njom okoristiš, i upotrebi svaku zgodu, gdje ćeš moći štogodj koristna naučiti. Po nedjeljah i blagdanih običaje mladji sviet na zabave i u

krčme, gdje se trati vrieme, gubi teško privriedjeni novac, a često ubija poštenje i zdravlje. Ti se toga kloni, svaku privriedjenu ili dobivenu krajcaru čuvaj za budućnost, a za dokolice uzmi koju koristnu knjigu, pa čitaj i uči, ili si bilježi što si važnijega čuo, vidio ili doživio. Sinko radi ovako, pa ćeš pomoću Božjom doći do cilja, za kojim si pošao. Mijo, govorio sam ti od srca, kao otac djetetu, komu želi sreću i napredak. Jesi li me razumio?

— Jesam, gospodine župniče, dahnu mladić.

A jesi li glavno zapamtio, što sam ti izbrojio, opet će župnik.

— Jesam, al da ne zaboravim, ja vas molim, da biste mi sve to u mojoj bilježnici zabilježili.

— I to ću učiniti, al mi obećaj, da ćeš se tih naputakâ i držati.

— Obećajem, i zadajem vam rieč, da vaših opomena nikada ne ću zaboraviti; a da mi ostanu dublje u srcu i pameti, ja ću ih svaku večer, prije nego li legnem pročitati.

— Dobro je tako, sinko moj, a ja ti svoje strane obećajem, da te ne ću zaboraviti, da ću se za tebe moliti. Bog te blagoslovio!

Još samo jedno, gospodine župniče. O meni se pronieli hrdjavi glasovi, a vi znate da sam nekriv; al zli ljudi mogli bi ipak držati za istinu što nije no puka zloba; a da Jaga o meni posumnja, bilo bi mi gore od smrti.

A misliš li, da bi Jaga mogla kleveti povjerovati? Ti ju slabo poznaš; ona koja te i protiv volje roditeljâ zavoljela, sjegurno je o tvom poštenju čvršće uvjerena, nego li da bi zlobnim klevetam mogla ma i za časak povjerovati; medjutim i s te strane budi uvjeren; Jaga će ti ostati vjerna.

Drugi dan, bilo je to poslije bogojavljenja, spremio se Mijo na put, primiv u bilježnici opomene, što no mu ih je g. župnik svojom rukom napisao.

S Jagom se nije osobno oprostio; ali ju u malenu listiću uvjeravao o ljubavi, koja u njegovu srcu ne će nikada utrnuti.

VII.

Poslije one kobne noći, kad no je Martin bio prosac, bijaše Marko duševno i tjelesno slomljen. Legao, al nemogao usnuti, pred očima kan da mu stajala Jaga s krvavimi mrljami na čelu; bojao se, nije li joj kakovu tešku ozledu zadao, stidio se sebe, prokleo svoj život, Martina i starješinstvo, al žene i djece nije proklinjao. O kako je nekoć liepo bilo, govorio bi sam sebi, kako mu je život mirno i zadovoljno tekao, i koliko ga obiteljska sreća dizala i zanosila! A danas sve je pošlo netragom, upropastio sebe, ženu i djecu, pa ih napokon zlostavio, gdje će se to i kako svršiti?! Prevraćajuć se po postelji mal ne cielu noć, pred zoru zaklopile mu se vedje nad očima: usnuo je, al san ne bijaše mu no nastavak misli, što su ga jur na javi izmučile.

Pričini mu se, da mu u kuću banula četa ovrhoviteljâ s Martinom na čelu, te mu pliene i grabe sve što ima, za dug, što ga nije podmirio. Iza njih eno primiču se oružnici, poznaje ih po svietlom oružju, dolaze da ga uhvate, i odvedu pred sud, možda u tamnicu ili ćak do stratišta, jer se je valjda već saznalo, da si je u jarosti ubio kćer. Strava ga spopade, on bježi iz sobe, ide u staju te potiho ali u najvećoj brzini osedla vranca, popne se na stremen, zajaše, pa strjelovito nagnu u bieg. Leti konj što ga sile nose, ali su mu i progonitelji mal ne za petama. Skrenu lievo, ne bi li im umaknuo i zameo

trag. Ali tudier se već mienja prizor i pozorište. Nebo e zamaglilo, oblaci se spustili do zemlje te sakrivaju onja i konjika, snieg se spustio u debelih gustih pauljicah te pada, kan da će zasuti obojicu. On podbode onja, a ovaj napne sve sile grabeć i valjajuć hrpe sniega red sobom. Sve badava konj pade, pade i konjik: snieg zasuo obojicu. Siromah leži u sniegu, konj ga k zemlji ritisnuo. On diže glavu, ne bi li zraka uhvatio, da se e zaduši, pruža, ruke, ne bi li se o što uhvatio; u to ćuti, kako nevidiva ruka odgrće snieg s njega, a kad i protro oči, opazi na površini Jagu u svečanu ruhu viencem na glavi, kako mu pruža ruku, da ga digne izbavi.

Marko se trznu na postelji, otvori oči, pogleda ko sebe. Bieli je dan, sunce već od davna prodrlo u ve kutiće sobe. Ha strašna li sna! Hvala Bogu da je amo san; san je laža, a Bog istina.

Al taj je san izmučio Marka, da mu je sa čela apao debeli znoj. Ustao je, al mu se činilo, da je prelab i nesposoban za svaki posao. Prva mu bila misao, ako mu je sa ženom i kćerju, pa se s toga kradomice lošuljao u prvu sobu, da vidi što je i kako je. U sobi e bijaše nikoga. Izadje na hodnik, a sa hodnika opazio a dvorištu kraj zdenca ženu i kćer, gdje nešto peru. Na srcu mu odlanu, podje opet u svoju sobu te iznovice egne. Sad je već mirnije spavao, jer je vidio, da je miula pogibelj, s koje se je cielu noć sgražao.

Al to sve nije Marka opametilo; u mjesto da pregne vimi silami, kako bi se digao i oporavio, on je pošao tarim utrenikom. Kćer si nije ni pogledao, a kad bi ga ova i nagovorila ili mu se primakla, on bi ju surovo odrinuo od sebe, držeć i sada, da je ona kriva njegovoj nesreći. Sa ženom jedva bi po nekoliko rieči izmienio to u najprešnijih poslovih. Ciele dane izostajao, a noću

se mamuran vraćao, izpričavajuć se, da ga je slušba za držala. Sada se je više držao Dugovca nego li Željkovca valjda se bojao, da mu Jakov ne bi više dao na vjere siju, a u njega slabo kad bilo novca, izim da je kakovu globu ili namet ubro. — Jednog dana vratio se nešto ranije, ali snužden i pokunjen kan da su mu ladje po tonule. Nikoga nije gledao ni pozdravio, već se povukao u svoju sobu i zaključao. Otvorio sanduk, izvadio koje kakova pisma, te ih poredjao po stolu; zatim podboči glavu dlanovi, i uronio u misli. Što mu se dogodilo? Dana pozvao ga kotarski sudac preda se, te ga upitao, kak je sa školskom globom, koja mu je već dvie godin bila povjerena, da ju ućera, a on od nje sve do dana nije računa položio. Globarina segla do 80 for.

Kotarski mu sudac spomenu, da su u njega bi zdenčari, koji su gradili školski zdenac, i tražili svoj zaslušbu. Oni su svoj posao već pred godinu dana obavil a od pogodjenih 250 for. dobili su tek 100 for. Starje šini je bilo strogo naloženo, da taj novac ućera. Mark o tom ni danas nije položio računa. — Kotarski su strogo mu je naložio, da za osam dana ućera novce kotarskomu sudu preda; ne učini li toga, povest će s proti njemu iztraga, a tada zna, što ga čeka.

Marko sad pregledao papire i bilješke, pa se uvjerio da je sva ta globa i sav namet uplaćen, dakle da nij ništa na dugu. Ne preostaje dakle drugo nego nama knuti novac bilo s oka bilo s boka, te ga predati n svoje mjesto.

Od kuda novac, promrmlja za sebe? U njega g nema ni za liek. U selu nitko mu ne bi uzajmio; n Martina ne mogaše računati; Jakov bi mu uzajmio al na zalog, a on nema više što založiti, do ono nešto isisanih oranica, što mu ih i samomu treba, da prehran obitelj. Ne preostaje druga, van prodati konje, koji vriede

300 for. Istina u proljeću ne će biti pluga, a u zimu e će imati na čemu drva privesti, al mora biti. Marko odlučio, pa se svukao, te težka srca legao na poinak i nepitajući za večeru. — Drugi dan urani, podje ženi da mu iz sanduka (škrinje) izvadi čistu košulju, r da polazi na sajam u S.

— A što ćeš na sajmu, zapita žena zabrinuto?

Prodat ću konje, odvrati kratko ali rezko starješina.

Katu zazeblo nešto oko srca, prepala se, jer su bili onji jedini, što su nešto vriedili, i Marko se njimi poosio. Kad ih prodaje, mišljaše si žena, mora da je rieka nužda; ona ga se nije usudila pitati.

Marko nešto založio, izpio čašicu rakije, zasjeo na sedlana vranca; pak krenuo na sajam. Jaga mu se rimaknula i zaželila sretan put, ali on je nije ni pogledao, već nešto promrmljao, što je kletvi nalikovalo, e ga nestalo.

Dan je prolazio, mati i kći radile svoj obični posao, Janko bio zabavljen u štali. Na večer sjele obje kraj peći. Kata vrndala na svom kolovratu, a Jaga prebirala rstima tanahno vlakance na preslici. Obje šutile, akoprem e svakoj vidjelo na licu, da imade mnogo toga na srcu, to se ne da na jezik. Jaga je ipak prva počela:

Danas je otac otišao na sajam nekako zlovoljan; a sam mu zaželjela sretan put, a on me nije ni pogledao, tako biva već kakova dva tjedna. To me boli, boli ne tim više, što sam si sviestna, da mu ja nisam ništa riva.

Uvriedila si ga, odvrati Kata, što si odbila Martinovu uku, a on je u to veliku nadu stavljao.

— Majko! jesam li mogla drugačije raditi? ta stidila bi se pred sobom i pred svietom, kad bi prevarila čovjeka, rekav mu, da ga ljubim, gdje ga ljubiti ne mogu. Majko, da li me i ti zbog toga odsudjuješ? Jaga se za-

gledala pri tom u majku; pogled joj bio tako nježan, tako ganutljiv, da mu Kata nije mogla odoljeti: ona si privinula kćer na svoje grudi, te ju stala cjelivati.

— Ne diete moje, ja ti ne zamjeravam, jer se ljubav ne da isiliti. Ti se udaješ; za to treba tvoju volju štovati.

— Hvala ti, majko, meni je, mogu ti reći na te tvoje rieči odlanulo, jer vidim, da me ti ljubiš. Što sam ja uradila, nije to bio djevojački hir ili prkos, već upravo nužda, jer da sam drugčije uradila, bila bi nesretna za cieli svoj život. Pak Martin nije onakav, kakav se iz vana prikazuje. Ti si sama čula, kakovi se glasovi o njemu pronose, pa mi kaži, bi li uz njega mogla biti sretna. Možda ćeš još i ti doživjeti, da će on zlo svršiti. Kad bih ja i htjela bila tu neopravdanu žrtvu doprinieti, ne bih smjela, jer sam rieč drugomu zadala.

— Jadna kćerko! ti ljubiš Miju? ja sam to opazila, ali nisam vjerovala, da bi do toga došlo. Mijo je istina dobar i valjan, ali on te ipak ne može uzeti, jer te nema kamo odvesti: on je siromah bezkućnik. U kuću ga ne možemo priženiti, jer nam sve propada, i ja se bojim, da ćemo još i mi ostati bez krova.

— Ne, majko, tako nisam mislila, toga i sama ne bih želila. Ali ja sam uvjerena, da će Mijo pregnuti svom snagom, da si osnuje svoju dobru budućnost; on je vriedan, pa će mu i Bog pomoći. Treba samo nekoliko godina strpljivo čekati. Ja sam mlada, pa mogu čekati.

— Zlato moje, koliko sam godj puta na tvoju budućnost pomislila, zazeblo me u srcu. Snivala sam bajni san o tvojoj sreći, al taj je san lahkoumnost i nebriga očeva razorila. I ja bijah tvojih ljeta, nu dani moga djevovanja bijahu čisti i vedri ; mlado mi srce prionulo uz tvoga oca, i on je bio vriedan moje ljubavi. A ti siroče, kako je s tobom? Otac te smatrao orudjem za svoje

ciljeve, i ne pitajuć tebe, pa kad mu se nada izjalovila, odvratio se od tebe, uztegnuo ti nekrivoj svoju ljubav, svoje milovanje; a to znam da ti ogorčava mlade dane tvoga djevovanja; no o mojoj ljubavi možeš biti uvjerena, ja ti je nikad ne ću uzkratiti. Ali molimo se i za oca, da ga dobri Bog navrne na pravi put, dok nije sve propalo.

— Dà molimo za njega, ja to činim svaku večer i svako jutro i nadam se, da će me Bog uslišati.

— Za čudo, otac se jošte ne vraća; na uri izbilo je osam sati, a njega nema; ne dao Bog, da bude kakova nesreća.

— Ne mislim, odvrati mati, toliko je pametan, da će paziti na sebe. Valjda je prodao, te se po svom običaju zadržao medju prijatelji. Čini mi se, da je i susjedov Perica pošao na sajam, deder pogledaj, je li se on vratio.

Jaga odloži vreteno i za tili čas bila je u susjedovu dvorištu (komšijinoj avliji). Baš se susrela s Pericom, koji se iz štale vraćao u sobu.

— Perice! zovnu djevojka.

Perica se ogleda, a djevojka nastavi: Jesi li vidio moga oca na sajmu?

— Jesam ga vidio. Prodao je ridjana, ali mu šarac ostao. Ja sam ga zvao, da ide samnom, al se u krčmi zadržao sa S. starješinom, komu je čini mi se konja prodao.

— Hvala ti, Perice, dahnu djevojka, valjda će se i otac doskora vratiti. Lahku noć.

Jaga što bi trenuo banula u kuću, te izkazala majci, što je doznala.

Vani stao zujiti oštar sjevernjak, snieg se spustio, kan da ga iz vreće siplješ, te zaprašio čitavu površinu.

— Bože, kakovo li se vrieme sprema; snieg će kroz noć do koljena zapasti, a oca nema; ja se bojim, rekne Jagica.

Obje zašutiše.

— Kasno je, majko, ne bi li ti išla na počinak? ja ću čekati sama.

— Ne da mi se na san, srce mi je nemirno i puno crnih slutnja, odvraćaše majka, ostat ću s tobom budna.

I opet proteklo više vremena, na uri izbilo jedanaest sati.

Obje, rekao bih, da su na žeravici, u to se začuje, kako je na dvorištu zahrzao konj.

— To je šarac, veselo kliknu djevojka, došao je otac, i ona brza kao srna skoči na dvorište. Konj je stajao pred stajom osedlan, al Marku ni traga ni glasa. — Popostane časak misleći, da je pred dvorištem s konja sjašio. — Badava i opeta nikakova traga ni glasa. U to čulo se sa ceste, kako konji grabe slabim kasom po sniegu napried. — Jaga izašla na cestu, bila je mjesečina, te je dobro razpoznala kola, u kojih sedjahu četiri čovjeka kožunci ogrnuta. Valjda su Ratkovčani vraćajući se sa sajma.

Jaga ih zaustavi i upita: Ljudi Božji! dolazite li možda sa S-skog sajma?

— Ne, već iz Zagreba.

Jeste li gdje sastali moga oca, Željkovačkoga starješinu? On bi se morao vraćati sa S-skoga sajma?

Da, da, susresmo ga na Lepušici, jašio je pred nami, ali na zaokretu skrenuo prema Gredici; dalje ga nismo vidjeli. Lahku noć! i kola se odvezla napried.

Jagi se zamaglilo, a pred očima sav joj se sviet zavrtio. Otac je valjda spao s konja, a konj bez njega došao kući: tako je sudila djevojka.

Majka se prestrašila, kad ju onako bliedu opazila, gdje joj se vlažne oči nemirno micahu po očnicama, kan da nekoga traže.

Za Boga, što ti je, ti strašno izgledaš, nešto se dogodilo, govori, nije li se otac vratio?

— Konj je sam dobrzao, promuca drhtavim glasom, a oca je nestalo. Konj mu se valjda spotaknuo, i on pao u snieg i poginut će jadan!

Jaga se sruši na stolac, bol ju i strava prevlada.

Ne potraja to dugo, ona ustane, natare si sniegom sljepočice i čelo, uzme materin kožunac, što joj je upravo pod ruke došao, zaveže si rubcem glavu, i izadje na vrata.

— Kamo ćeš, zdvojno će mati?

— Tražiti oca! bijaše kratak odgovor.

— Ti sama, po tom sniegu i mećavi?

— Naći ću nekog, tko će samnom; ja ga naći moram, pa ma sav snieg od Lepušice do Željkovca rukama prekopala.

— Stoj! ja ću s tobom.

— Ne majko, ti ne ćeš nikuda, ti ostani doma, i onako slaba si zdravlja, pak da napokon ostanem bez oca i majke. Probudi Janka da spremi šarca, na njega sam i zaboravila.

— Jaga se u noći izgubila; majka za njom vikala, ali ona je više nije čula.

Došav do prve kuće iza Željkovačkog mosta pokuca na okance malene komorice. Bijaše to kuća kovačeva.

— Tko je Božji, ču se iznutra hrapavi pridušeni glas. Bila je to Manda.

— Ja sam, susjedo, ja bih vas nešto liepo molila, je li Gjuka kod kuće?

— A što će tebi Gjuka? srdito će Manda.

Dogodila se nesreća: otac moj pao je negdje s konja u snieg, a konj sam dobrzao kući; idem da ga potražim, pa bih zamolila susjeda, da mi pomogne.

— Nema ga kod kuće, odvrati Manda, al da je i kod kuće ne bih ga pustila. Tvomu je ocu i onako uviek vruća glava, pa ne će škoditi, da si ju u sniegu malko razhladi. S Bogom i sretan put! Manda zalupi malenim okancem, i legne opet u krevet.

Jaga ostala sama, i sad istom uvidjela, na kakav se dala posao, te počela dvojiti, hoće li ga u istinu izvesti. Pošla je dalje, al se kod crkve opet zaustavila, prekrstila i toplo se pomolila Bogu, da joj spase oca; da joj udieli milost, kako bi oca našla. Ona stane pomišljati sad na ovoga sad na onoga, tko bi joj htio ići pomoći tražit oca. Pomislila i na učitelja; za nj je bila sigurna, da joj ne bi molbe odbio; al se je bojala noću ga uznemirivati. Poći ću do kuma, rekne sama sebi, za njega sam uvjerena, da će mi pomoći. Al kum Pavao bio u pol sela, a do njega valjalo je četvrt sata prtiti po najvećem sniegu. Kad mu se na kakovih sto koraka kući primaknula, utrnula se u sobi svieća. Hvala Bogu, reče opet sama sebi, bit će netko budan. Pospješi korake i pokuca na okno, koje se već smrzavati stalo. Nikakova odgovora. Pokuca po drugi i po treći put nešto jače, na što se ozva glas iz sobe: Tko je Božji? Tko je? Jaga je po glasu prepoznala kuma, te se javi: Zlati kume, otvarajte, sve ću vam kazati.

— Za ime Božje, to si ti Jago! a što te nosi po svietu u to doba? po takovu nevremenu? I nečekajuć odgovora izpao iz sobe, te na hodniku otvorio vrata. Djevojka uljezla za njim. Zapaliv svieću gotovo se prepao, opaziv pred sobom prozeblu, bliedu i dršćuću djevojku.

— Govori, diete, što se dogodilo, ganuto će Pavao.

Jaga u jedan mah bez preduška izkazala svoju nevolju. Stresi sa sebe snieg, svu te je zameo, mogla bi nastradati, pa se ogrij, dok priredim sve i uprežem saonice. Jaga poslušala, a kum probudio konjara Boltu,

naloživ mu da upreže konje u saonice. Dok je Bolto upregao, spremio se i Pavao.

Gotovo je, rekne Pavao, ajdemo da tražimo, evo ti Jagice, moje čohe, ogrni se, studeno je. Na saonicah bilo siena; uzeo je Pavao i dva velika gunjca, misleći, da će mu jih trebati. Siedoše na saone, te zaokrenuše selom prema Lepušici.

Jago, rekne Pavao, ti gledji na lievo, ja ću na desno, a ti Bolto ćeraj korakom.

Došli su već na kraj, ali nisu opazili nikakova traga do rezova u sniegu od kola i saona.

— Kuda ću sada? upita Bolto.

Na Lepušicu, odvrati Pavao, al polagano kao dosele.

— Nešto pred Lepušicom zakretao put na Gredicu.

— Ovamo je morao navrnuti, dahnu Jaga; jer su ga ovdje susreli Ratkovčani.

Pavao skoči sa saona, da vidi, ne bi li kakav trag opazio; gleda časak tapajuć po sniegu ovamo onamo. Evo tuj je trag konjskih koraka, jošte se malo razpoznaju, kreni na lievo. Bolto naravnao konje, kako mu se reklo i pošao dalje, i već su na domaku Gredice a ništa ne opaziše. Tik pred selom žuborio pod sniegom potočić, preko koga je vodila brv, kojom bi djeca prolazila u školu.

— Stoj, glasno će Pavao, skočiv opet sa saona. Ovdje je snieg samljeven, tu je i trag konjskog ležaja. Pavao gleda ovamo onamo, te mu se na samoj obali pričini, da nešto strši na površini, ili kakav iztruli panj, ili možda čovjek. Primaknu mu se, te stade š njega odgrtati snieg. Vjetar već od davna prestao, a i snieg se primirio. Bliedi mjesec upro svoje trakove u tužni prizor, koji nam se ovdje odkriva pred očima.

— On je, kriknu Pavao, i zovnu djevojku, da priskoči.

Bijaše u istinu nesretni Marko. Noge visile su mu u vodu, oko kojih jur se uhvatila poledica, dočim se

glava naslonila na obalu. Glava mrzla, na njoj se na čelu opažala rana, iz koje morala protjeći krv, nu koja se već na površini smrzla i oledenila; ruke bile mu ukočene, a na cielom tielu ni traga životu.

— Mrtav je, Bože moj! zavapi djevojka zalomivši zdvojno rukama.

Pavao jošte svedjer oko njega radio: odkopčao mu kožunac, odgrnuo prsluk, te mu stavio ruku na prsa. Prsa ne bijahu jošte posvema ohladnjela, prigne uho i stavi mu na srce, te mu se pričinilo, da čuje njegov kucaj.

Jago, zlo je, al otac jošte živi. Svakako bijaše skrajnje vrieme, da smo došli, jer jošte časak dva i njegov bi život utrnuo.

Dozvav u pomoć Boltu stali ga trti sniegom po cielom tielu, a tada ga oprezno položili na saonice i pokrili gunjci, pa krenuli kući. Kad su zaokrenuli na starješinovo dvorište, pietli su upravo prvu zoru zapjevali.

Što je dobra volja premogla, sve se učinilo; što je domaća vještina znala pomoći, sve se uporavilo. Nesretnik je doduše pokazivao znakova života, ali mu se nije povratila sviest.

Kata i Jaga zahvalile Pavlu za dobrotu i ljubav, koju im je u najvećoj nuždi izkazao, ali to bijaše i sve, što su učiniti mogle. Pavao je vidio, da tudier jošte mnogo treba, hoće li se nesretniku uzdržati život; velike nade nije ni sam imao, ali je mislio, da se na pol puta sustati ne smije.

— Pripazi na bolestnika, reče Kati, na njem će se za čas pokazati vrućica, a možda i znakovi bulažnjenja, a ja idem u Dugovac po liečnika i župnika. Ako prvi ne uspije, da barem drugi svoje učini, te mu olakša put u vječnost. Ne klonite duhom, pouzdajte se u Boga i njegovu dobrotu.

Pavao je otišao, da ovrši, što bijaše obećao. Đoista plemenit čovjek!

I u istinu Pavao bijaše u Željkovcu neobičan pojav. Proniknut kršćanskom vjerom i njezinimi načeli, tvorio je dobro, gdje je samo mogao i imao prilike, ne gledeć u tom ni na prijateljstvo ni na neprijateljstvo, a Bog ga k tomu blagoslovio, te uviek za takove svrhe imao dovoljna sredstva. Pavao bio je pametan čovjek, čitao novine, nabavljao si knjigâ; pak što je naučio, u tom je upućivao i svoje susjede. Bio radin kao mrav, a k tomu štedljiv, te ne bi nikad ni krajcare bez potrebe izdao; mnogi su to držali za škrtost; ali su imali krivo. Njegova kuća bila je u Željkovcu najljepša i najbolje uredjena, a cielo mu gospodarstvo uzorno. Imao ženu, š njom bio jedna duša u dva tiela, imao kćer Jelicu i dva čila krepka dječaka (momčića), a te je pazio kao zenicu oka svoga. Sa Markovom ženom bio je u daljem rodbinstvu, a njegovoj djeci bio je kum. Pavao je volio Marka, bio mu je prijatelj, pa ga se s toga njegove zablude neugodno dojmile. On je češće zalazio k Marku, te ga prijateljski odvraćao od stranputicâ, u koje je već preduboko zabrazdio. Al Marku dosadila svaka opomena, te joj se ugibao; pa se s toga ovo pošljednjih godina od njega posve odvratio. Pavao ga je žalio, jer mu je milo bilo njegove žene i djece, kojim je uviek ostao pravi iskreni prijatelj. Jaga je s toga posve pravo računala na pomoć Pavlovu, te se nije prevarila. — Bilo je već podne minulo, kad se Pavao vratio, dovezav sa sobom župnika i liečnika.

Liečnik je pomno razgledao bolestnika i slegao ramenima rekavši: Ne pomože li mu Bog, moja će mu umjeća slabo pomoći. Za tri dana ne okrene li na bolje, tada je bez sumnje sa svietom obračunao. Kazao Kati,

*

kako da s bolestnikom postupa, i propisao ljekove, koji neka mu se od vremena do vremena podavaju.

Župnik se duže s Markom zabavio: duševni liečnik trebao da pronikne u duševnu bol, kako će joj pružiti lieka, koji hrabri i oživljuje za duševni život, koji sokoli nevidivom snagom ondje, gdje već čovječja moć i umjeća prestaje. Kako su ovi ostavili bolestnika, zaklopi on oči i stisnu ruke u nakrst na prsima.

— S Bogom! rekao je župnik na odlazku, ovih danâ i onako sam u Željkovcu, pa ću vas pogledati.

Kati je tuga stisla srce, te stala jecati i gorko plakati. Do toga li je moralo doći, jadni moj supruže? Prošla mladost, prošla sreća, prošlo zadovoljstvo; evo nestalo zdravlja i života, a u koju cienu? Kata te misli u brzo odbije, sjetivši se, da je ona ruku pružila mužu u sreći i mladosti pa i obrekla, da ga nikad, ni za crnih dana ne će prestati ljubiti. Ti su crni dani nadošli, a ona će svojoj zakletvi i vjerna ostati.

Jaga, izprativši liečnika i župnika, vrati se i nasloni materi na grudi. Tako naslonjena plakaše gorko s materom i tihe molitve šaptaše za bolestna oca. Jaga je u istinu pokazala, da je dobro shvatila četvrtu zapovied Božju.

Marko došao do sviesti, te je imao u vjernoj slici pred očima cieli svoj položaj: sjećao se svega, te mislio o svojih zabludah i o promašenom cilju svoga života. On nije očajavao, jer je bio još uviek kršćanin, a kršćansku sviest, koja je u njega zadriemala, probudio je župnik opet na život. On se stao osvješćivati i k pameti dozivati, ako i kasno. No bolje ikada nego nikada.

Božić bijaše na domaku, a to je blagdan, komu se bogat i siromak, mlad i star raduje; jer je to blagdan one neizmjerne ljubavi, koju je g. Bog palomu čovjeku izkazao. Blagdan se ovaj običavao i u Markovoj obitelji

radosno slaviti. Djeca su mu se već mjesec dana unapried veselila, pripravljajući si jaslice i božićnjak. Ove godine minut će ih ta radost, uzdahnula bi Jaga, ali ti, dobri Isuse, koji si došao na sviet, da učiniš čovjeka sretnim, spasi nam oca; daj da ozdravi, i mi ćemo rado sve pregorjeti.

Bilo je na sam badnjak. Marku ponešto odlanulo, Jaga podigla i poduprla mu uzglavje, da se laglje nasloni. Marko kušao da se pridigne. Aj teško ide, uzdahnu on, prsa i pluća ne vriede puno. Uprvši zatim pogled u Jagu, primi ju za ruku i pritisnu na svoje slomljene grudi. Diete moje! mnogo sam ti sakrivio, možeš li mi oprostiti?

Jaga briznuvši u plač, stane ljubiti ocu ruke i obraz. Oče, ne govori tako, vidiš to boli, ja nisam bila nikada zle volje na tebe. Žalila sam svoj udes, ali na tebe nisam se nikada ljutila.

— Jedva bih vjerovao, uzdahnu Marko, a ipak sve, što vidim, sili me, da vjerujem, da si istinu rekla. Bog ti naplatio, jer ti ja ne ću moći! O da mi je zdravlja, da mi Bog udieli milost, da se pridignem, živio bih jedino za vas, radio za vas, da nadoknadim barem po nešto, što sam tako lahkoumno zanemario!

— Oče, oče! uzdaj se u Boga, on je svemogući.

— U Boga se uzdam, al je on samnom imao i odviše strpljivosti; da ne bude njegove dobrote, zaglavio bih kao zviere u šumi; ali Bog mi je poslao tebe, ti si bila moj angjeo izbavitelj, ti si zaslužila bolju budućnost, nego li što sam ti ju ja pribavio.

— Primiri se, oče, mi smo već sada sretni, što ti u lice gledamo, u lice, koje se bješe od nas odvrnulo, a sad nam se opet priklonilo. Gledaj, mi ćutimo i osjećamo bol nad tvojom nesrećom, ali preko ove boli prosieva tračak svjetla u bolju budućnost.

Marka bi često takova čuvstva obuzimala, a tada je bio najsretniji, ako mu je bila ciela obitelj okolo postelje sakupljena.

Mrak se hvatao, selom prolazila mladež noseći zeleno granje, da si uredi i nakiti božić. U starješinovoj kući bio je obično najljepši božić; al ovaj put nitko i ne misli na to; jer su ih druge brige i misli zaokupile. Kata je nešto priredjivala u kuhinji, dočim je Jaga oko bolestna oca tetošila.

Marko zadriemao. Za toga odšuljala se Jaga u kuhinju, da pripomogne majci.

Poslije kako je već na Zdravu Mariju odzvonilo, došao Pavao sa svojom kćerkom Jelicom. On nosio zelenu granu, a ona pokrivenu košaru sa kolači i jestivom.

Pomoz Bog, djeco! nazdravi Pavao, unišav u sobu, kako je Marku?

— Zlo, kume, odvrati Kata, cjeo dan oblieva ga znoj, a to ga je oslabilo; sad je baš malo zadriemao.

Neka driemlje, pustimo ga u miru, biti će mu na okrepu. Ja sam došao, da vam priredim božićnjak, jer znam, da će to Jagu i Janka veseliti. Evo grane, evo jabukâ, oraha, liešnjaka pa i zlatila. Za čas dva, biti ćemo gotovi. I kuma bi došla, ali je poslom zabavljena; već znajući, koliko imate brige s bolestnikom, poslala vam je evo kolača.

O kako ste vi svi dobri, dahnu Kata! Vi nas jedini ne zaboraviste; dočim najbliži susjedi ni ne gledaju na nas, van da jim se hoće tudjom nevoljom jezik nabrusiti.

Pavao se prihvatio posla, nad stol pribio granu, a Jelica, Jaga i Janko stali zlatiti jabuke i orahe te jih na granu privezivati. Bili su poslom gotovi, kad je prvi put k ponoćki zazvonilo. Tada ode Pavao kući obećavši, da će ih sutra poslije večernje opet pohoditi.

Ponoćka je minula, i veselo vraćao se narod svojim kućam, gdje će sjesti za stol, da založi kobasica ili hladnetine (pačetine). Jaga i Kata ostale su kod bolestnika, dočim su Janka odpremile u crkvu. Sestra mu na polazku prišaptnu, neka bi se pomolio za oca.

Na sam Božić, pošla Kata k ranoj misi, a kod kuće ju kći zamienila. K podnevnici pošla Jaga, dočim je mati kod kuće priugotavljala objed. Služba se Božja svršila, a do toga Kata i objed sgotovila. Jaga prostrla stol, al ju boljelo, što je očevo mjesto moralo prazno ostati.

Prostirući stol zapita Jaga oca: Oče, jel ti štogodj laglje?

— Nije, nije, diete moje, čini mi se, da se rušim i padam, a ja se bojim, tako će i biti, te se ne ću više pridići.

— Oče, ne bi li štogodj založio? daj nešta založi, inače ubit će te glad. Majka je priugotovila objed, srknut ćeš barem nekoliko žlicâ juhe. Okriepit će te.

— Pa dobro, kušat ću, odvrati otac.

Jaga skoči u prvu sobu, uzme tanjur, nalije ukuhane juhe (čorbe) i donese ocu. — Pomogla mu, da se pridigne, pa mu žlicom dodavala juhe. On srknu dva puta, a tada kimnu glavom i šaptnu: Ne mogu, jedite vi, a onda dodjite k meni svi skupa.

Jaga se prepane videći, da se očev život primiče kraju. Jelo joj presjelo; nešto malo samo založila, tako i majka. Janko valjda nije shvaćao pogibelji, pa se čudio, kako ovim tako slastno jelo ne ide u slast.

Marku zasuzile oči, kad ih opazio, kako mu se oko postelje pribrali; slabim glasom šaputao isprekidane rieči, iz kojih se moglo razumjeti, da ih moli za oproštenje, što se je tako slabo za njih brinuo. Za tim doda: Želio

bih kuma Pavla vidjeti, a i sa župnikom rado bih se porazgovorio.

— Kum Pavao obrekao je, da će doći po večernji, a župnik nam je obećao, da će nas pohoditi. Doći će zajedno, reče Kata.

— Dobro, dobro. Ali ostavite me sada u miru, da se saberem, ako bih ja driemao, kada dodje Pavao, probudite me svakako.

— Majko, majko! zajeca Jaga, baciv joj se oko vrata, otac će umrieti.

— Ne plači, kćerko, dosta si odvažna; pak ćeš ako je volja Božja podnieti i taj udarac. Bog te ne će ostaviti. Tako se obje medjusobno tješile i bodrile.

K večernji pošao je Janko sam. Poslije večernje zbilja dodje Pavao sa župnikom.

Upitavši za Marka, rekoše mu, da ih željno čeka, valjda mu je što na srcu.

Jaga pošla u drugu sobu. Otac ležao nepomično upirući oči u razpelo, što mu je nad posteljom na stieni visilo.

— Oče! dahnu Jaga.

Jesu li došli?

Da, jesu, sada će k tebi, dok se ugriju; misle da bi ti mogao zrak, što su ga iz vana donieli, naškoditi.

— Moguće, gorkim će posmjehom Marko — ali sve jedno; meni će već teško što škoditi ili pomoći.

Župnik i Pavao unidjoše k bolestniku.

Marko ih sumornim okom pogleda, kan da jim želi na pozdravu odzdraviti:

— Gospodine župniče! gledajte kakav sam! Jošte prije osam danâ i danas kolika razlika? Sakrivio sam, nek se puni volja Božja.

Prijatelju Marko. To su bile zablude, koje su prošle. Ti si se — hvala Bogu — osviestio, do duše nešto kasno, ali ipak za vremena. No ostavimo to, ti nam

želiš nešto važno kazati. Govori — budi bo uvjeren, da govoriš prijateljem, koji prema tebi osjećaju ljubavi i sućuti.

Marko je opet prihvatio: Pravo imate, rado bih da vam razgalim srce svoje do najtanjih niti, ali tomu nema više vremena. Svieća moja ide kraju ona će dogorjeti, a ipak puno toga imadem na srcu, što bih vam želio kazati. Umriet ću i ne žalim umrieti; al ja ostavljam obitelj, ostavljam ženu i djecu na suhoj grani. Marko stane, da uhvati zraka, pa onda nastavi:

— Kume Pavle! opraštaš li mi zablude?

Oprostio sam ti i opraštam ti, odvrati ovaj.

Znaš li moju ženu, znaš li moju djecu? nastavi pitati.

Kako da ju ne znam, ta rod mi je, a djecu sam ti na krstu podigao.

Kata moja, sjećam se je kao danas, povjerila mi svoj mladi život neograničenom ljubavi, ona me je izmedju mnogih prosaca mladjahnim zanosom odabrala, držeć da je njezina budućnost, njezina sudbina u mojim rukama osjegurana. Sjećam se, kolikom me ljubavi i požrtvovnosti u mom životu pratila; pa ako me kadkada svjetovala i opominjala, a to u njezinu savjetu i u njezinu opominjanju ne bijaše ni trunka ukora ili prekaranja, kamo li zlovolje. Gledala je bolno i stradala s moje nebrige, al me nije nikad proklinjala. A što je ona u meni našla, da li sam joj bio ono, na što sam joj se pred oltarom prisegom obvezao?! — Nu ja nisam čovjek — ja sam — i opet umuknu dah mu u prsima zapeo. — Oprostila mi je sve. Nije li zavriedila bolju sudbinu, nego li ju je uz mene našla? Doniela mi novacâ kao vjenčani miraz — al sve je to prošlo po netragu u nepovrat; a danas, kad umirem ostaje sinja kukavica, okljaštreno drvo u sebičnom svietu. Pavle! imam dvoje djece, ti si jim kum. Jaga ubogo djevojče! — i siromahu bolestniku zasuziše ukočene oči. Jel moguće

da je takova uzrasla na krilu neljubljena i nebrižna oca? Njezina ljubav, njezina požrtvovnost, njezin priegor, njezino junaštvo, kan da nije stvoreno za ovaj kužni zrak, a ipak što je ona za mene uradila, tko bi vjerovao, kad ne bi vidio, a ti Pavle to znaš, jer si sve to na svoje oči vidio. A kako sam se ja prema njoj ponio? O Bože kakovim bi se imenom morao nazvati? Ja sam na tog angjela ruku stavio, ja sam gledao krv njezinu, a zašto, jer se otimala onomu, na što sam ju ja silio .... Al ona je sve to zaboravila; ona mi ni u onom času nije uzkratila svoje djetinske ljubavi. A ja kakovu sam joj budućnost pripravio? Sviet će reći: Gledj evo kćeri pijanice, nebriguše, koji je svoje i tudje prorajtao. Ostati će bez svega, jer joj ništa ostaviti nemam. Tko će na siroče pogledati, tko li joj ponuditi ruku?! I opet je zapeo — dah ga ostavio. — Kad se sabrao, nastavi opet: A Janko jošte je mlad neiskusan, al uztrajan, žilav i radin, prava slika sestre si, pa ipak što ga čeka? Kad je moj otac umro, ostavio mi je liepo uredjeno gospodarstvo; mogao sam s malo brige i mara napried, i išlo je dobro; a starješinstvo bijaše za mene prokletstvo. Ja umirem, a djeci ne ću moći ni ruševinâ svoga propaloga gospodarstva ostaviti, jer će i ove drugi zagrabiti. O Bože! ne žalim umrieti, al bojim se, Bog će me odbaciti, jer sam zanemario obitelj svoju.

Marko umuknu, kašalj ga napade, a krvava mu se pjena pokaza na ustima. Pavao proplače.

Marko! rod sam ti ženi, kum sam ti djeci, progovori Pavao, a ja ti zadajem poštenu rieč, da ću svojoj dužnosti, koju mi prema tvojoj djeci vjera nalaže, točno i savjestno zadovoljiti. Budi umiren: što mogu, to ću učiniti. Bilo što bilo, tvoja će obitelj pod mojim krovom naći sjegurni zaklon. Je li mi vjeruješ? Izpovjedio si se i pričestio, pa se uzdaj u milosrdnoga Boga.

— Kako da ne vjerujem, uzdahnu zadovoljno, i dignuv ruke i oči u vis šaptnu: Hvala ti, Bože, za toliku ljubav; ja je nisam zaslužio.

Bilo je vidjeti, da je Markova snaga po ovom razgovoru jako pala; vedje mu se nad očima zaklopile. Opazivši to, udaljiše se od njega, jer bi ga dalji napor mogao ubiti. Pavao prihvati kvaku na vratima, a bolestnik opet otvori oči, te će slabim glasom: Gospodine župniče, jošte jednu samo rieč. Župnik se zaustavi te reče: Govori ja slušam.

— Onomad dogodilo se nešto ružno u našem selu. Zlostavili su nedužnoga Miju Panićeva; okriviše ga sa kradje. Možda se misli, da je to bilo po mojoj volji i po mom naputku? Bog mi je svjedok, da ja za to ni znao nisam. Mijo je pošten mladić, i ja sam uvjeren, da on ne bi ništa niti igle ukrao. Istina ja sam bio na njega kivan; jer ga je Jaga zavolila. A to je bio uzrok, da je Martina odbila.

— Hvalite Bogu, što ga je odbila, odvrati župnik; jer da nije to učinila, osramotila bi sebe i vas. No ne spominjimo toga. Što se Mije tiče, on je pod mojom zaštitom. On želi izučiti zanat, pa ću ga za to poslati u grad. On mi se povjerio kao ocu, odkrio mi svoju ljubav k vašoj Jagi, al njegova je ljubav čista kao zlato. On misli pošteno, i nada se za koju godinu vratiti kao podpun zreo muž, saviti si gniezdo i uzeti Jagu. Mladi su oboje, mogu čekati. Mijo će biti iskusniji; ja se nadam, da će njih dvoje biti sretno.

— Imaš li možda štogodj proti tomu?

— Nemam ništa. Samo dao dobri Bog bilo sretno! Želio bih ubogoj Jagici bolju sreću, nego li ju je imala njezina majka uz mene.

Nemoj se uznemirivati takovimi misli. Tvoja je Kata dobra i plemenita; ona i ne misli na prošlost; ona ti je oprostila i sve zaboravila.

Imaš li mi jošte štogodj kazati?

Nemam; samo vas jošte molim ovo: Sutra prije nego li podjete kući, dodjite jošte jednom k meni; želio bih se i opet izpovjediti i pričestiti.

Drage volje odvrati župnik, i pruži mu ruku. Marko ju je prihvatio i pritisnuo na dršćuća usta.

Pavao i župnik odoše kući.

Župnik je dakako Markovoj želji zadovoljio, te ranim jutrom drugoga dana pohodio bolestnika, ispovjedio ga je i okriepio tielom Kristovim.

Opazilo se, da su Markovi časovi izbrojeni: sve je slabiji bivao, a sat kašnje, kako je župnik otišao ostavi ga sviest.

Obitelj priklekla mu oko postelje, gledajući nekim pobožnim strahom u njegove lice. I Pavao nadošao, da mu bude tješitelj na samrtnom času. Opazivši, kako se trza na licu i živcima, reče: Kato, svieću ovamo! na kraju je! U to zahropi još jednom i izdahnu Marko. Pavao doda: Bog mu dušu pomilovao i udielio pokoj vječni!

Amen, primetnu plačuća žena i kći.

Kad se sviet k podnevnici prikupio, saznao je, da je Željkovački starješina umro.

Zvonovi Željkovački turobnom jekom oglašivahu smrt starješine Marka.

Treći dan sahraniše Marka na Željkovačkom groblju. Pavlova i njegova obitelj dopratiše mrtve ostatke do studena groba.

Iza toga nadošlo je, što se od davna predvidjalo. Vjerovnici prijavljivali se jedan za drugim. Bijaše tudier porezni ured sa svojom tražbinom od 250 for., zatim

Martin Šumović, Jakov Izrael, a i drugi krčmari iz Dugovca i obližnjih sela, a napokon bijaše i koješta drugo podmiriti, na što je Marko za života zaboravio. To je sve iznosilo preko 800 for. Provela se ovrha, te se prodala kuća i selište. Novac, što se tako dobio za sve, jedva je bio dosta za podmirbu ukupne tražbine.

Martin Šumović kupio je Markovu kuću. Markova obitelj ostala je bez kuće i ognjišta, i bez grude zemlje. Za koji dan imao je to sve novi vlastnik preuzeti. Jednog jutra došao Pavao k Markovici, pa joj rekao: Kumo Kato i ti Jago, pospremite svoje ruho, pa ajdete samnom; jer vam ovdje nema više boravka ni ostanka. Ne plačite. U mojoj kući i na mom ognjištu naći ćete stan i zaklonište.

Kad su prispjeli u novi stan, prizvao Pavao ženu si Maru i kćer Jelicu, pa jim ozbiljno progovorio: Maro, doveo sam ti kumu. Vi ste se i prije voljele, a znam da ćete se i u napredak sporazumjeti. Jelice, doveo sam ti Jagu; budite si sestre, i ljubite se, kao da ste na jednom srcu odrasle. Hoćete li? — Nijedna nije ni rieči odgovorila, ali su si pale u naručaj i izljubile se, a to je vriedilo više nego li najsladja uvjeravanja. Još završi dobri kum Pavao: Radit ćemo zajedno i uživat ćemo zajedno; zajedno ćemo dobro i zlo dieliti.

Jagine su ustne drhtale, a suzne se oči digle u vis. Zamislila se. Valjda joj je pred očima kao u magli sievnula slika njezina miljenika, te tihano molila Boga, da joj uskori čas, kad bi ju Mijo kao vjerenik i muž doveo u svoj dom.

DRUGI DIEL.

I.

Na ubavoj ravnini Dravskoj kao u sred bujnog perivoja tik granice Ugarske i Štajerske raširio se i protegnuo starodavni grad Varaždin. U listovih naše poviesti zauzimao je on odlično mjesto; on bijaše pozorištem prizora, koji su u sudbinu naše domovine znamenito utjecali. I danas je Varaždin po svom prostoru i veličini četvrti grad u Hrvatskoj. Tuj je sjedište istoimene županije, sudbenog stola, i raznih inih sudbenih i upravnih oblasti, kao što i naučnih zavoda: gimnazije i narodnih škola itd. Sve je ovo usredotočeno u središtu grada, gdje se uz to nalaze i crkve i samostani. Tudier je, može se reći, slušbeni diel grada uz nekoliko kavana, gostionica, ljekarna i povećih trgovina, dočim se gradjanstvo, obrtnici, gospodari i radnici raštrkali na sve četiri strane grada po nepravilnih ulicah.

Mi zalazimo ovdje u jednu takovu ulicu, pravcem prema Medjumurju, a to je Dravska ulica. Ulica je to vidna i prostrana sa jednostavnimi prizemnimi kućaricami, od kojih su mnoge bile drvenjare ono doba, u koje naša pripoviest pada. Negdje u sredini ulice s lieve strane, ako polaziš k Dravi, bila je takova kuća, doduše zidana, ali u tako prostom, jednostavnom obliku, da se

i u selu ne bi izticala. Bila je uzka sa tri nizka prozora na ulicu, al zato protegnula se u duljinu cielim dvorištem sve do vrta. Na dvorištu bila je velika i liepo uredjena kovačnica, u kojoj je obično osim gospodara po pet ljudi poslovalo. Čelo kuće bijahu dvie sobe za gospodara i obitelj mu, do njih u duljini bila je kuhinja, a za kuhinjom blagovalište. Iza toga nalazio se kratki hodnik, komu sa suprotne strane bijahu opeta dvie prostrane sobe za kalfe, naučnike i služinčad. U dvorištu osim kovačnice bila je prostrana suša, a uz ovu staja i kotac, oboje maleno za najpreču potrebu, jer je vlasnik ove kuće, vodeć poveće vanjsko gospodarstvo imao tako zvani majur izvan grada na Dravskoj cesti, gdje je držao konje, krave, svinje i posebnu služinčad. Gospodar zvao se: majstor Krupić.

Bijaše to čovjek neobična kova, tielom gotov gorostas, visoka uzrasta, gvozdenih prsiju, jakih mišica, garava, ponešto kozičava obraza, crnih vatrenih očiju, nad kojima su se uzvile guste štetinaste obrve. Vlasi mu bijahu crni, čupavi na kratko odrezani. Poznavalo ga svako diete u gradu, vanjštinom svojom slabo bi koga privlačio; al koga je volio, bio mu je iskren prijatelj. Koji mu nije bio po ćudi, tomu se je ugibao na sto koračaja s puta. Teško li ga onomu, koji bi se o nj zadjeo; taj je ostao operušan, da se ni sam nije prepoznao. Iz njegova života pripoviedahu si ljudi kojekakovih dosjetaka, koje su se kašnje medju mladjim svietom pronosile od usta do usta.

U kući bijaše radin, pače neumoran; posljednji bi legao, a prvi ustajao; prigledao je svakomu poslu, da li ide u redu. Pak kao što je bio sam točan, tražio je, da budu svi tako. Njegova bijaše prva i posljednja. Tko nije slušao, morao je od njega otići. — Majstor Krupić bio je oženjen; žena mu je bila koju godinu starija od

njega, dobroćudna, milokrvna i šutljiva. Poznavajuć ćud svoga muža, znala mu se prilagoditi i popustiti, pak s toga rietko bi kad medju njima došlo do svadje. Imao je troje djece: kćer Ružu, i dva sina Mirka i Milana. Djecu je ljubio, a osobito sinove, skoro nerazborito. Ružu čim je svršila u četiri godine svoje nauke u Uršulinka, pritegnu otac kućnomu gospodarstvu, da radi i pripomaže materi, koja i onako bijaše slaba zdravlja. Za višu naobrazbu nije mario, te je često medju prijatelji govorio: Majstoru treba radine, štedljive, a ne učene žene, jer učene žene zatiru kuću. Na sinove trošio je više, slao jih na gimnaziju, pa kad su ondje s dobrim uspjehom položili ispite zrelosti, poslao ih na velike škole (sveučilište) u Beč. Stajalo ga to novaca, al Krupić nije žalio. Djeco, znao bi reći, do vas je, da učite, a do mene da vam k tomu pružam sredstva. Ja to činim drage volje, pa ma i rubaču sa sebe morao prodati; ali činite i vi svoju, jer ako mi po zlu prodjete, poštenja mi moga, zakrenut ću vam vratom. Ali te grožnje nije ni trebalo; sinovi shvaćali su žrtvu očevu, te prionuli uz nauku, pa liepo napredovali i dobro se vladali. Krupić gotovo podietinjio, kad su mu se sinovi o praznicih vratili kući. Zaboravio skoro na posao, cieli dan okolo njih skakutao, pitajući ih: žele li ovo ili ono, bi li išli ovamo ili onamo, te bi jim on svakoj želji zadovoljio. Ali se mora priznati, da nisu ni oni nikad očeve ljubavi i dobrote zlo rabili.

Krupić tjerao je zanat u veliko, te s toga imao je najmanje po tri, četiri kalfe, i po dva naučnika, koji su bili uviek u poslovnici zabavljeni. Posla bilo mnogo, a često mu došlo toliko naručba, da jih je morao odkloniti. Kao majstor bio je na dobru glasu; jer mu je djelo bilo izvrstno, a ciena umjerena.

Ovo vrieme imao je četiri kalfe, i jednog naučnika, koji je medjutim svoj nauk svršio, i spremao se u sviet. Najstariji i najugledniji medju njimi bijaše Josip Borović rodom iz Rakovca kraj Karlovca. Zanat je izučio kod kuće, a kašnje prošao u Štajersku, Austriju, i u Češku, u zlatni Prag, gdje je kod prvih i najboljih majstora više godina probavio, te si u tom zanatu pribavio liepe vještine a i dragocjena iskustva. Od kakovih osam godina povratio se u domovinu te sve ovo vrieme proveo u Krupićevoj kovačnici, što mu je za cielo bila najbolja preporuka. Bio to čovjek ugodne vanjštine, ozbiljan i šutljiv, ali radin kao mrav. Uz gospodara bio je on uviek prvi u poslu. Mjesečno mogao je po 25 for. zaslužiti, a da nije od toga ni desetinu potrošio. U krčme nije zalazio, za zabave nije mario. Izilazio rietko i to nedjeljom, ali samo u crkvu i u cehovske sastanke. Krupić čudio se dvojemu: kamo on s novci, kad ništa ne troši, a drugo, zašto on uz svoju vještinu ne pokuša otvoriti za sebe posao. Krupić je bio zadovoljan, što je kod njega. — Drugi imenom Lovro bio je Primorac od Cirkvenice jošte mlad. Tek pred dvie godine se je oslobodio. Taj je bio vatren, okretan i živahan. U radićake dane radio, ali u praznik rado zalazio s drugovi u društva i na zabave, odakle bi se kadšto mamuran vraćao kući. Al zadjevao nije ni u koga, niti davao povoda svadji. — Treći bijaše neki Krapinac, koji je prošao cielom Hrvatskom, al se nigdje nije mogao duže vrieme zaustaviti. U radu bijaše spor, u društvu brundalo, ali se na ozbiljnu rieč dao ušutkati i primiriti. — Četvrti napokon i najnoviji bijaše Kalman iz Kerestura, gotova pokora za cielu kuću, poslu bijaše vješt, a to ga jedino držalo u Krupića. Nosio se na gizdelinsku. Rado je tražio društva i zabave, a tudier trošio i potrošio većim dielom, što bi kroz tjedan zaslužio. Takvom zgodom obično bi se kasno vraćao

kući, i to dobro natrušen. Tada nije dao nikomu mirovati. Bio raskalašen, i neoprana jezika. On je slabo pazio, što govori i pred kim. — Glava domaćega kućanstva bila je domaća gospodična Ruža. Buduć da je bila okretna i vješta, otac joj mirne duše povjerio svu brigu za red i dvorbu u kući. Majka, koja je u potonje vrieme češće pobolievala, davala joj je samo upute. Ruži je bilo devetnaest godina. Kako je bila iz dobre kuće, imala je već prosaca na svaki prst. Ali otac je bio svoje glave: imajući š njom posebne svoje osnove, odbio je svakoga.

II.

Bilo neke nedjelje poslije Sviećnice. Krupić uranio i po običaju pošao u crkvu, a od onuda na trg, da što kupi, pa se vratio kući noseć tovna purana u ruci.

— Ružo, evo ti pečenke, reče stari; danas je moj rodjen dan, pak neka bude i na stolu mastan zalogaj.

— Tvoj rodjen dan? zategnu Ruža, ja sam bila zaboravila. No ja ti čestitam, želeć ti sreću i zdravlje.

— Ja ću biti najsretniji — odvrati Krupić, ako budeš ti dobra i na svom mjestu. — Ajde, ajde, idi na posao, pa pokaži kako si vješta u kuhinji, da ne bude prigovora; pozvao sam i dva gosta k ručku.

Ruža obrekla, da će učiniti svoje, pa prionula za posao. O podne bio objed gotov, stol prostrt, samo se čekalo na pozvanike. Došli su i ovi, te vesela čeljad zasjela za stol.

Krupić bio je danas osobite volje. Mnogo je govorio i svojimi šalami i dosjetkami zabavljao cieli stol. Jelo se i pilo nešto obilnije nego obično, sve u slavu domaćinova rodjendana. Stari se bio u toliko razigrao, da je svojim ma i inače hrapavim glasom zapjevao onu staru Varaždinsku pjesmu »Dobri domaćino i svi gosti š njime«

koju su mu pomogli izpjevati gosti, da ne zapne. Kad se već objed primicao kraju, netko pokuca na vrata. Ona se otvore i na pragu pokaza se mlad čovjek, jednostavno ali čisto odjeven. Pogled bio mu je plah, i on sav smeten.

— Što želiš? zapita ga domaćin oštrim glasom, misleći da je došljak kakova putujuća skitalica, koja traži milostinju.

Oprostite, želim s gospodarom govoriti, ali pošto ste kod objeda, počekat ću.

— Govori, što želiš, ja sam domaćin i gospodar, pa ću ti namah odgovoriti; ja ne trpim nikakovih suvišnih ceremonija.

Gospodaru! naputiše me na vas, da biste htjeli uzeti naučnika. Ja bih želio u nauk.

— Koja te je budala na me naputila? Ja ne trebam ovaj čas nikakova naučnika. U zimi sve se jagmi za poslom, samo da se prehrani. S Bogom! ja ne trebam nikoga.

Mladić se uljudno poklonio i izašao, ali Ruža koja ga s prikrajka motrila, opazi mu suzu u oku, te podje za njim.

Stoj malko, ti si prozebo, a možda si i gladan? nagovori ona blago momka.

— Jesam, gospodično, već dva dana nisam ništa topla okusio. Što sam imao, to sam potrošio. Nigdje ne mogu naći majstora, koji bi me uzeo u zanat.

Idi ovamo! Ruža ga odvela u kuhinju, pružila mu stolac, ponudila da sjedne. Nagrabila na tanjur variva sa slaninom a na drugi mu metnula komad purana, odrezala mu komad hljeba i rekla: Jedi i kriepi se. Mladić joj se zahvalio. Bio je u istinu potreban. Ruža vratila se u sobu, ostaviv gosta u kuhinji.

No je li taj nepoznati delija otišao? upita Krupić. Nije, odvrati Ruža. Odvela sam ga u kuhinju, da se ogrije i malko založi, ta gotovo se smrzava od studeni.

— Pa neka mu bude, danas je i onako moj rodjen dan. Društvo nastavi objed i zabavu. Na jednom ustane Krupić, te reče:

Ja si ipak moram toga deliju bolje pogledati. Naučnika mogao bih napokon trebati, pošto me dosadanji ostavlja. Ustane i podje u kuhinju.

Mladić bio već svoj obrok dogotovio, te segnu za čašom, da se napije vode. Opaziv gospodara spusti čašu dolje; ustane, i zahvali se ponizno gospodaru.

— Bi li jošte? upita Krupić. Samo reci, dobit ćeš.

— Liepa hvala, dosta mi je.

— Rekao si, da bi u nauk jel de?

— Jest gospodaru! želio bih u kovačiju.

— Dakako, jer za iglu i šilo vidiš i sam, da si prerasao. A jesi li zdrav i jak, jer za moj posao nisu kakovi godj kržljavci i šeprtlje. Na to uhvati ga gospodar za ruku, opipa mu mišice, ogleda prsa, pa će posve zadovoljno: sposoban. Od kuda si?

Iz gornje Posavine, iz kotara Dugovačkog kod Zagreba.

A zašto nisi u Zagrebu potražio mjesta, gdje ti je bliže? Moj susjed ovdje je u pastuharni, pa me poveo sobom, rekavši mi, da je svejedno ili ovdje ili u Zagrebu. A tako je mislio i moj župnik.

Pravo su rekli. Ta nisu ni Zagrebčani svu pamet pozobali. Imaš li pisma, imaš li putni list?

Imadem. I mladić izvadi iz torbe putni list i svjedočbu o ponašanju, što mu je župnik dao. — Krupić pogleda i jedno i drugo: Mijo Panić iz Željkovca, 18 godinâ star itd. U drugom se kaže i priznaje, da se je

Mijo Panić pošteno vladao, da je polazio pučku školu, te naučio čitati i pisati.

— U redu je, reče Krupić, ti ostaješ kod mene. Učit ćeš zanat, a glavno će ti mjesto biti kovačnica. Djece nemam, da ih ljuljaš i voziš, u kuhinji te ne će trebati, van da kad što doneseš drva i vode. Ali u kovačnici radit ćeš, sve što ti se bude kazalo. Uzimljem te na četiri godine: budeš li pokazao mara i vještine, budeš li pošten i vriedan, mogao bi te i prije osloboditi. Kaži, je li ti to pravo?

Mijo bio sretan i presretan, srce mu od radosti zaigralo, te približiv se gospodaru primi ga za ruku, hoteći da mu ju poljubi.

— Pusti sinko, ja ne marim zato; al pamti dobro: ja sam gospodar, i to strog gospodar, ja zapoviedam, a moja se slušati mora. Budi vjeran, pa ćeš dobro proći, inače oćutit ćeš ovu ruku, koju si htio da poljubiš. Ti mi nisi jošte na pitanje odgovorio: da li si s mojom ponudom zadovoljan?

— Kako ne bi, gospodaru, zadovoljan sam, pa ću nastojati, da budete i vi s menom zadovoljni.

— Imaš li posla u gradu, možeš u grad, ali da si na vrieme kod kuće. Nemaš li posla, a ti ostani, pa se uredi. Mjesto će ti se već pokazati.

Krupić vratio se opet k svojim te rekne: Taj mi se dječak svidja, moglo bi se štogodj od njega iztesati; ja sam ga ipak pridržao.

Jošte se dvie tri čaše iztrusile, a tada rekne Krupić: Stara, daj kavu; ja ću u Graberje na sastanak, a valjda se i ova gospoda, pokazajući na svoje kalfe, kane razići; ali unapried vam kažem, da mi se ciele noći ne klatarite. Koga ne bude do jedanaeste ure, spavat će na ulici.

Ruža natočila kavu svim gostima.

— Jošte jednu prije kave, doda Krupić. Neba bude, hrvatski je običaj, odvratiše gosti.

— Samo pazi, oglasi se stara Krupićka, da ne bi ti i poslije kave koju previše iztrusio.

— Ne brini se, ako ju iztrusim, ne ću ti činiti neprilike. Sve se razišlo: Krupićka sa kćerju u svoju sobu, Krupić sa svoja dva gosta u Graberje, a one tri kalfe svaki svojim putem. Josip po običaju ostao kod kuće. On otišao, da vidi, što radi novi naučnik. Već na prvi pogled svidio mu se je, te je odlučio za nj se zauzeti i biti mu na ruku. Mijo je bio na dvorištu; pregledao je kovačnicu, te se zamislio.

E Mijo, zovnu ga Josip, dodji ovamo.

Mijo se ogledao, i pošao za Josipom koji ga je odveo u sobu, gdje su svi zajedno stanovali.

— Evo tu ti je postelj, nad posteljom u stieni ormar, kamo ćeš si stvari pospremiti. Bit će dosta prostora, jer znam, da nemaš toga odviše.

— Nemam mnogo ne, odvrati Mijo, dva para rublja, hlaće i prsluk, i što je na meni: to je sve.

Dosta malo, primieti Josip, morat ćeš i te kako paziti i štediti, da izadješ s tom opravom i rubeninom.

Mijo umah stao pospremati ono malo siromaštva, što je sa sobom donio.

Služavka doniela mu plahte i pokrivalo, te mu za za ovaj put sama priredila postelju. Mijo se tomu čudio, te si je mislio: Hvala Bogu, početak je dobar, ovdje će se dati živjeti.

Kad je bilo i to gotovo, Mijo sjeo na stolac do postelje, izvadio one dvie tri knjige, što ih od župnika dobio, te stao premetati listove. Nije mu se nekako dalo čitati, pa ih opet metnuo u ormar. Izvadio zatim iz njedarâ u zlato vezanu spomenicu, što mu ju je župnik po-

klonio, u kojoj bijahu one opomene zabilježene, pa ih stao čitati.

Josip, koji ga je sa strane motrio, približi mu se, i staviv mu ruke na rame upita ga prijazno.

— Ti si polazio školu? Znaš dakle čitati?

— Znam, odvrati, ali ne onako kako bi znao, da sam školu podpunoma izučio. Tuj mu u kratko izpripovjedi nevolje svoje mladosti. Josip ga je pozorno slušao, pa na njegovo pripoviedanje nadovezao:

Tvoj dosadašnji život, budeš li pametan, može ti biti najbolja škola za budućnost. Tvoje nezgode, budeš li se znao njimi okoristiti, mogu biti danas sutra čvrst osnov tvojoj budućoj sreći, jer ćeš iz njih crpsti nauku: što ti je sliediti, čega li se opet klonuti. A što imaš u toj bilježnici zabilježeno?

— To su opomene moga župnika. On mi ih je svojom rukom napisao, i dao za uspomenu veleć, neka mi budu kažiput u mom životu.

— Daj da vidim.

Mijo mu pruži bilježnicu. Josip ju uzme u ruku i stane čitati od početka do konca. Kratko je, reče Josip, al zlata vriedi. Da li ti to sve i razumiješ, što je ovdje župnik u kratkih izrekah napisao?

— Razumijem; župnik mi je to opetovno protumačio, a ja bi ih znao na izust rieč po rieč; jer sam ih nebrojeno putâ pročitao.

— Dobro je. One ti neka prodju u krv i mozag, jer ćeš ih češće trebati. Budeš li se njima služio, ne ćeš nikada skrenuti stranputicom. Sjednuv za tim kraj njega na postelju nastavi: Vidim da ti je srce pošteno i nepokvareno, vidim da imaš plemenitu namjeru i dobru volju, trebati će ti samo jakosti, da ustraješ u dobru. Ja se nadam, da će danas sutra od tebe postati pošten čovjek. Ti si došao ovdje u nov sviet, gdje imade sva-

kojakih ljudi dobrih i zlih, iskrenih i prevrtljivih. Ti si bio dosele medju ljudmi, koji su vršili svoje kršćanske dužnosti, polazili crkvu, slušali rieč Božju. Ovdje ćeš ih naći, koji ne mare za crkvu, koji se smiju propoviedi, a žive i rade, kako se poštenim ljudem ne pristoji. Nisu doduše svi takovi, ali ih imade dosta. Ovakovih se valja kloniti, i ugibat jim se s puta. Vidiš, to ti je i župnik u tvojih opomenah spomenuo; ne zaboravi toga nikada. — Ovdje ti je i škola za naučnike. Gdje koji ju polaze, dočim mnogi ne mare za nju. Naš gospodar ne će te siliti, da ju polaziš, ali ti ne će ni priečiti, ako ju budeš hotio polaziti. Tvoj te župnik svjetuje, da ju polaziš, i dobro te svjetuje. Ti već sutra umoli majstora, da te prijavi za opetovnicu. Budeš li trebao savjeta, traži ga u mene, bude li ti kada zlo, pokucaj na moja vrata. A sad, Mijo, možemo ići k blagoslovu u franjevačku crkvu. Ponajprije zahvali se Bogu, što te je doveo u ovu kuću, zatim preporuči mu se u daljnu zaštitu.

Tako podje Mijo s kalfom Josipom na večernju.

Ulicom vrvio sviet ovamo onamo: jedni išli na šetnju u Graberje, drugi prema Renovoj vili, a treći opeta, većim dielom gradjani i gradjanke, grnuli u crkvu. Franjevačka crkva već se napunila. Kad je Josip sa Mijom zaokrenuo franciskanskim trgom prema crkvi, susreo se sa Kalmanom i Lovrom. Ovaj svaki prati po jednu ženskinju, te su smijući prošli kraj njih.

— Gledaj, ja sam bio gotovo uvjeren, rekne glasno Kalman Lovri, da će tomu našemu svecu prva briga biti, da toga kukavnog dječaka odvede na bogomolju k fratrom. Josip je to dobro čuo i razumio; al se nije na to ni obazirao. Kad su unišli u crkvu, svećenik upravo pristupio k žrtveniku. Pobožni narod pjevao je litanije, a zatim »Klanjamo ti se i svet« pa nakon posljednjeg blagoslova stao se razilaziti. Josip i Mijo klečali su u klecalu

kraj pobočnog žrtvenika. Mijo zanjeo se mišlju u nedavne doživljaje u svojem zavičaju; pomislio na Jagu, te se za njezinu sreću vruće pomolio. Mijo bi i dulje tako u promatranju prosliedio, da ga nije Josip sjetio, da se i njim valja udaljiti. Ustadoše obojica. Crkva se već skoro izpraznila; ovdje ondje po koja starica zadubena u molitvu premetala suhonjavimi prstima zrna od krunice. Mijo pošao uz Josipa; al se najednom zaustavi, — kod žrtvenikâ Majke Božje; ondje zapazio neku žensku, te mu oči i nehotice o nju zapele. Pričinilo mu se, da ju pozna, al kako je bila glavu oborila, ne mogaše joj dobro u lice pogledati, sve mu se činilo, da ju mora poznati; ali kako je bio Josip već odmakao od njega, pospješi korake i on, misleći si: možda je ta žena samo nalik na onu, koju je on poznavao.

Izišavši podjoše opet drugom ulicom kući, gdje su se u svojoj sobi zabavili, dok je bilo vrieme za večeru. Josip pripoviedao svomu prijatelju razne zgode iz zanatlijskog života, pridodavajuć k tome zgodne naputke i opomene. — Večerali su sami. Gospodar se nije bio jošte vratio, a Krupićka sa kćerju ostale su u svojoj sobi.

Mijo, nastavit će Josip, poslije večere, ovdje ne ćeš imati mnogo prosta vremena; ali u nedjelju i u blagdan vrieme je tvoje. Tako ga možeš za se upotrebiti večerom osobito zimi, kad su duge noći. Upotrebi svaki časak, dok si mlad i kad ti bude prilike. Dat ću ti knjigâ, što ih izdaje društvo sv. Mohora, u njih ćeš naći nauke i pouke. Što ne budeš razumio, pitaj mene, i ja ću ti drage volje protumačiti. U Štajerskoj i Njemačkoj, gdje sam duže vremena probavio, nema majstora, nema kalfe a ni naučnika, koji ne bi znao čitati i pisati. U prosto vrieme dolaze na sastanke, i tudier stariji, vrstniji i pametniji daju obuku, drže predavanja o onom, što je poštenu obrtniku potrebno da znade, pa s toga je

ondje narod osobito obrtnik puno napredniji, nego li u nas, gdje imade veliki diel majstorâ, koji ni čitati ni pisati ne znadu. Ondje imade djetićkih društva, u koja se majstori i kalfe upisuju te u njih vode i svoje naučnike. Ova društva uz obuku priredjuju i zabave, ali te su zabave čedne i liepe, te potiču članove na rad i na duševne i društvene kreposti. Ovdje žalibože toga nema. Danas je praznik, dan počinka; ali koja korist od njega, kakav je to počinak, u vinu i plesu u viki i buci ubija se tielo i duša, a trati se u taman težko zasluženi novac, koji bi se mogao u druge koristnije svrhe upotrebiti. Josip tako u zanosu pripoviedao, pa i neopaziv, kako je vrieme odmaklo. Na uri izbilo je deset.

Eto je deset sati, idimo na počinak, jer se u nas rano ustaje Josip se razpravio, kod postelje pokleknuo, te svoju običnu večernju molitvu obavio. Mijo isto tako učinio. Utrnuli svieću i za malo sladko usnuli.

* *
*

One tri kalfe nisu su bile još povratile. Istom oko ponoći stade lupa na uličnim vratima, a iza toga teturanje po hodniku.

K vragu, kakova je to tmina kao u rogu, čovjek bi prije i glavu razbio, nego li na vrata pogodio. Mrmljaše jedan.

— Tako ti je to u tom prnjavom Varaždinu, čovjek bi morao sa kokošima na počinak, ako li ne će, da si kašnje u mraku polomi noge. Drugčije ti je to u Pešti, gdje po hodnicih i u majstorskih kućah cielu noć gore uljenice.

— No jesi li našao vrata?

Evo ih držim već za kvaku.

Vrata se otvore i u sobu banu štropotom i bukom tri supijana druga.

— Hej zar nema nikoga, da upali svieću?

— Ne viči, ne pravi buke, evo žigica, odmah ću upaliti. Lovro u istinu našao žigice i upalio svieću.

Hej ovdje nije naloženo. Zar ćemo kao pseta spavati u mrzloj sobi? Tuj valjda spava i onaj klipan, koji je danas došao. — Probudimo ga, neka naloži peć.

— Kakova te studen hvata, Bog te vidio, ta meni gore prsa i želudac, pa valjda i tebi tako, samo ne znaš pravo, što ti fali.

Fali mi sve, čega nemam, ponajviše novca i vina. Da nam je polićak znaš onoga, što smo ga pili u Reno-ovoj gostioni. I Kalman naheriv šešir na kicošku stane plesati i skakati po sobi, dok se nije zadjeo o klupu, gdje su bile poredane zdjele i pehari za umivanje, te ih sve provalio i potro. Ona dvojica prasnu u smieh, dočim je Kalman stao psovati i kleti. Tako potrajalo više od sata. Napokon se počeše razpremati, da legnu na počinak. Nu Kalman se jošte nečemu dosjetio. Uzme svieću i podje k Josipu. On je spavao mirno, ili se barem pričinio da spava, kan da i ne čuje, što se oko njega zbiva. Gledj, gledj kako taj spava, porugljivo će Kalman, i ustnice mu se miču, taj po svoj prilici sniva, da se u nebu s angjeli razgovara, a i onaj polag njega, vidi kako je ruke na prsima prekrstio. Ja bih se okladio, da mu je naš prorok škapulir o vrat objesio, pak ga sad i u snu čuva, da mu ga tko ne otme.

— Ne luduj, dometnu Lovro.

Okladi se, pak ćeš vidjeti, da li ludujem. I Kalman stavio svieću na stolac, pošao k Miji, htio ga razkriti i svući, da si uvjeri drugove, da on u istinu nosi škapulir. Kalman bi to bio učinio, da se nije u taj par pridigao Josip iz postelje. U njem već od dugo vrelo i kipjelo, al se sustezao; ali sada kad su se htjeli nedužnog dječaka taknuti, zagrmio oštrim gnjevnim glasom: Otale

vi, pogana čeljadi! Da ga se nije nijedan ni dotaknuo! Prolumpali ste noć — vaša je briga i odgovornost, ali da ovdje nas, koji na miru spavamo, vriedjate i napastujete, to ne smije biti. I ako ovaj čas ne podjete spavati, poći ću po gospodara, pak neka on odluči izmedju vas i mene.

Sva su trojica zaniemila. Da se je Josip zagrozio cielom četom oružnika, ne bi se toliko prepali, koliko su se prepali, kad im se zagrozio gospodarom Krupićem.

Za pet minuta utrnula se svieća i u sobi zavladala mrtva tišina.

Drugog jutra prvi ustane Josip i probudi Miju. Ustani sinko, vrieme je, obuci se i pomoli Bogu, pa ću ti pokazati, što ćeš raditi. — Kad je Krupić došao u kovačnicu, našao je Josipa i Miju na svom mjestu.

A gdje su ona trojica? zapita oštro gospodar.

Opremaju se, jučer je bila nedjelja, pa se s toga teže ustaje.

Krupić odredio je, što treba raditi, koji se posao ima prije dogotoviti, te Josipu preporučio mladoga naučnika, neka bi na nj pazio i upućivao ga. Vi to bolje od mene razumijete — završi gospodar — ja sam strog i nagao; vi ćete mu biti bolji učitelj.

Bio već bieli dan i sunce visoko odskočilo, kad su ona trojica došla na posao. Bili su pokunjeni, zamišljeni, stideći se jučerašnje pustolovine i ne smijući Josipu u lice pogledati. Josip kan da se već ničega ne spominje kaza svakomu posao, a onda svoj rad nastavi.

Josipe, srdite li se, zapita iza dulje šutnje bojazljivo Kalman? Mi smo vas sinoć uvriedili.

Ne, vi niste uvriedili mene. Vi ste jučer osramotili sebe, ponieli ste se kao divljaci. Ovaj put neka to bude, ali ponovi li se to jošte jednom, tako mi imena moga, ja ne ću više toga trpjeti. Ja vam kažem sada posve

ozbiljno, da mi u naučnika ne dirate; gospodar ga je mojoj pazki povjerio; za njega odgovaram ja. I tim je jučerašnjica svršena.

III.

Poslovi u Krupića išli su svojim naravnim tokom. Posla je bilo uviek u kovačnici: jedne su se naručbe dopremale, a druge dolazile u tolikom broju, te jim se jedva moglo zadovoljiti. Mijo je bio uviek u kovačnici, te je izim neznatna posla, što ga je imao u kuhinji, mal nè cieli dan probavio kod kladiva i nakovala. Josip držao ga na oku; bio š njim strpljiv, te ga u sve upućivao. A kako je on bio bistra i otvorena glava shvaćao je i pamtio, što mu se pokazivalo, te su mu se već prve godine mogli povjeravati manji poslovi. Josip bavio se s mladim naučnikom i više nego i s kojim drugim.

Kalman održao se još neko vrieme u poslu, al ćudi i naravi nije promienio. Bio je već svakomu preko glave, pa jer se jednoć nešto oštrije sukobio s Krupićem, odpustio ga je ovaj, da mu ne smeta i ne zanoveta u kući. Zamjenika mu je lako našao, jer su se uviek ponajbolji kalfe prijavljali, koji su željeli u Krupića dobiti posla.

Lovro i drug mu Krapinac uzdržali se u kući, te su se sve većma priljubljivali Josipu i š njim drugovali. Bijaše to u velike zasluga Josipova, koji je bio upravo sretan, ako je kojega zabludjela mogao navrnuti na pravu stazu. On je tomu rabio najrazličitija sredstva, ali uviek dobro proračunana i smišljena. Bio je jako iskusan. Ta on je prošao i vidio mnogo svieta, te si je upamtio što je dobra što li zla vidio, a to je znao u svoju svrhu zgodno upotrebiti.

Poslije večere, prije nego li bi se pošlo na počinak, prikupili bi se svi oko njega, a on jim stao pripoviedati toli zanimljivo, da su ga pazljivo i reć bi bez preduška slušali. — Osobito izticao bi znamenitost i korist zanata, i upućivao, kako ga treba točno i savjestno tjerati, a privredu čuvati. Kolika nesreća, običavao bi govoriti, a i sramota za mnogoga, koji si ne umije za mlada sagraditi bolju budućnost. Mnogi je izgubio mladost u dangubi i rasipnosti, a kad je ostario i onemogao, postao je pokora sebi i drugim, jer si nije toliko prištedio, da bi mogao u svietu pristojno živjeti. Takav je spao na prosjački štap, obija tudje pragove, napastuje druge moleći milostinju, a kad ova ne dotječe, prihvaća se drugih nepoštenih sredstva, koja ga dovode u tamnicu. Takovi pod konac padaju obćini na teret, koja ih mora uzdržavati ili kao bolestnike u bolnici ili kao ubogare u ubožištu. Takovi su promašili svrhu života svoga. Danas se mnogo o tom piše i govori, kako bi se pomoglo radniku i obrtniku. Po mom mnienju pomoć je najbolja: rad i štednja; al rad i štednja treba da se upire na vjeru, koja s jedne strane zahtieva pravednost i sdušnost od gospodara, a vjernost od radnika. Kad bi se obrtnici, kalfe i naučnici više bavili knjigom i naukom, nego li pustolovnom zabavom; kad bi radje polazili crkve i predavanja, nego li krčme i plesove, mnogomu bi se zlu doskočilo, mnoga bi se nesreća zapriečila. Josip je to toli vatreno i zanosno govorio, da su mu drugovi oduševljeno povladjivali.

Od to doba nisu se više rugali Josipu i njegovu naučniku, kad bi polazili crkvu i vršili svoje kršćanske dužnosti, pače ove godine svi su se zajedno o uskrsu izpovjedili i pričestili. Dobar primjer, dobra volja mnogo može.

Krupić je u svem pravo dao Josipu. On ga nije ni u čem sprečavao ni smetao.

Mijo bijaše najpazljiviji slušalac svoga učitelja. Svaku njegovu ubilježio si je u svoju spomenicu, te si ju duboko uvriežio u glavu. On se je posve udomio u kući Krupićevoj te privikao poslu i načinu života. Um mu se postepeno razvijao, a djelokrug se misli sve više širio, te je već i pravio osnove za svoj budući život. Tjelesno se razvio do podpuna čovjeka, lica obla i rumena cvala mu od zdravlja i zadovoljstva, a kosti i mišice ojačale mu, kao da su od mjedi i ocieli. Bio krotak i umiljat, gotov svakomu na službu i uslugu, pa stoga bio je ljubimac ciele kuće. Majstorica ga volila, Ruža mu bila sklona, a Krupić se š njim upravo ponosio. Josip je uživao, kako njegov Mijo napreduje. On ga je tako volio kao da mu je rodjeni sin. U dvie godine bio Mijo podpun kovač, kadar na nakovalu svakoga zamieniti.

Jednoć došao u Krupićevu kovačnicu prijatelj mu iz Optujske ulice, te se stao tužiti na današnje kalfe i naučnike, kako površno i zlo rade, a slabo uče. Drugčije bijaše to — završi on — u stara vremena, kad smo mi učili.

— Prijatelju, odvraćao bi Krupić, i nekoć bijaše ih kojekakvih, kako ih i danas imade. Da ti pravo kažem, ja nemam razloga, da se tužim, jer mi ide sve u najboljem redu. Ja imadem naučnika, istom je dvie godine u nauku, ali u radu i vještini ne zaostaje ni za jednim kalfom.

— A to ipak nije tako, mišljaše prijatelj iz Optujske ulice.

— Ali bora mi jest tako, tvrdjaše Krupić, i ja ću se okladiti s tobom, da će moj naučnik Mijo okovati gospodska kola ili kočiju isto onako kao što ja ili ti bez svake tudje pomoći.

Prijatelj kimao glavom.

— Okladi se, al znam unapried, da ćeš okladu izgubiti.

— Mijo dodji ovamo.

Mijo se primaknuo: Zapoviedate.

— Bi li se ti usudio ova kolica, što su jučer dopremljena, eno pod sušom, sâm bez svake pripomoći urediti i okovati?

— Bi, majstore, odgovori posve pouzdano naučnik.

— Dobro, sutra dobiješ željezo i sve što ti k tomu treba, pa se primi posla.

Mijo bio zadovoljan i presretan, što se gospodar toliko pouzdaje u njegovu vještinu, te odlučio uprieti sve sile, da mu zadovolji.

— Susjede, dodji za četrnaest dana, da vidiš i da se uvjeriš, koliko valjan naučnik i za dvie godine može napredovati, ako mu se daje prilike i dovoljna vremena. Naravno, ako ga tko upotrebljava za ribanje i nošenje djece, za dvorenje kokoši i svinjâ, tada će on, ma i pet i šest godina bio u nauku, ipak pod konac ostati glupan i trubilo. Tako većina vas majstora radi, pa vam za to i ne valjaju naučnici.

Mijo se nekim zanosom latio posla. Svaki komad željeza promjerio, izpitao, na sve strane pregledao prije, nego li ga je metnuo na nakovalo pod kladivo. Kad što onako po strance pogledao Josipa, da li što prigovara, pa kad se ovaj samo zadovoljno nasmješio, nastavio je svoj posao, dok ga nije posvema dogotovio. Kad je posljednji čavao zabio, uzdahnu od srca i reče: Hvala ti, Bože, dovršio sam.

Poslije četrnaest danâ došao je po dogovoru prijatelj iz Optujske ulice, dovedavši sa sobom jošte drugu dvojicu majstorâ, da vide majstoriju toli hvaljenoga Krupićeva naučnika. Oni su pomno komad po komad pregledali, ali ničemu nisu mogli prigovoriti. Djelo bi bilo

na čast i vrsnijemu majstoru. Njima nije nikako moglo u glavu, da bi to bio Mijo sâm načinio. No Krupić je ponosno tvrdio, da je to djelo baš samoga Mije.

Mijo, nastavi Krupić, uzeo sam te na četiri godine u nauk, al sam već onda obrekao, da ću te i prije osloboditi, ako budeš vriedan. Dvie su godine što si u mene, danas godinu danâ biti ćeš slobodan, biti ćeš kalfa.

Današnjim danom mislio je Mijo, da je postao drugi čovjek; jer je pokazao koliko mu vriedi pamet i marljivost, te se nadao boljoj budućnosti svojoj.

U toj radosti jedno se ga neugodno dojmilo. Pred nekoliko danâ pohodio ga je njegov susjed i zemljak kovač Gjuka iz Željkovca, koji je bio po nekakvu poslu ovamo došao, i on mu je pripovedao Željkovačke zgode i nezgode od ono doba, kako je on otišao. Od njega saznao je za nesreću Markove obitelji. Za njegovu je smrt znao; jer je tada bio u Željkovcu, al ga je neugodno dirnulo, kad mu je Gjuka pripovjedio, da se je Markova kuća i grunt prodao za dug, a siromašna Kata i Jaga, da su se morale izseliti. On je od sada jošte više želio, da može što prije svršiti svoj nauk i vratit se kući. Jaga mu je uviek bila na srcu; a ona je tako nesretna, kao što je i on nekoć bio.

IV.

Dosele je sve prolązilo ravno i gladko, kan da se išlo sjegurnim utrenikom, al sad na jednom kan da je stalo zapinjati. Siromah Mijo, koji je već mislio, da je na domaku svomu cilju, došao iz nebuha u položaj, da se gori ni pomisliti ne može, i koji mu je sve do sada zasnovane osnove mogao razoriti.

Majstor Krupić bio je nekog jutra neobično uzrujan i zle volje. Težkim korakom koračao je po sobi gore dolje; sad mislio i popostao, a sad se opet razmahao i razpuhao. Tri sta mu gromova, škripao zubima, kradja te kradja i ništa drugo, a to se u mojoj kući prije nije dogadjalo. Izvadi kožnatu novčarku, broji komad po komad, badava brojio, koliko mu drago, ne može nabrojiti nego 90 for., dočim je jošte jučer na večer bilo 125 for. fali dakle 35 for. Kamo su dospjeli?

Ženo dodji ovamo! povika ženi si.

Žena unidje, iz nabrana čela muževa i iz mrka mu pogleda opazi, da se sprema oluja.

— Što želiš? upita.

Kaži mi ponajprije, jesi li jutros bila u mojoj sobi?

Stara se začudila pitanju, ali namah odgovorila. Kad sam ustala, pogledala sam u tvoju sobu, a ti si još spavao. Ja sam tada otišla u crkvu; znaš danas je dan smrti moje majke.

Je li Ruža kod kuće?

Otišla je na trg po stvari za kuhinju.

Dobro, kad se vrati reci joj, da namah dodje k meni. Za kakova pol sata bila je Ruža kod oca. Krupić zaključao vrata.

Jesi li jutros bila u mojoj sobi?

— Nisam, odvrati ponešto smetena, ali bez promišljanja. Čula sam, kako si se kasno vratio, pa te nisam htjela buditi.

Tko je dakle bio u sobi?

Tko drugi nego Mijo? on ti čisti odielo; kad sam odilazila, unišao je on u tvoju sobu i ponio odjeću.

Nisi li možebiti trebala novaca, pa ih uzela iz moje novčarke, jer u njoj fali 35 for. i to dvie desetače i tri petače?

Niti sam ih trebala, niti sam ih uzela, jer koliko treba za kuću, daješ mi redovito svake nedjelje.

Ružo! oštro će otac, govori istinu, jer može biti nesreće, govori jesi li uzela novce? Nemoj me varati i obsjenjivati, moglo bi ti presjesti.

Kunem ti se, oče, da se nisam tvoje novčarke ni dotaknula.

Idi — za četvrt sata neka dodje Mijo.

Krupiću trebalo sve snage, da se sabere i snadje. Stara nije uzela, to sam sjeguran, jer da je uzela, ne bi imala uzroka tajiti, ona bi to i kazala. Ruža se kune, da se novčarke nije ni dotaknula, a novac je ipak iz novčarke izvadjen; morao ih je dakle jedini Mijo uzeti. Al Mijo bio je uviek pošten, gotov svetac, pa on da je to učinio? Al vrag ne spava, siromah čovjek gotov djavo, snašla ga napast, pa učinio, što ne bi bio smio učiniti. I Krupić stvorio si sud, da ga je Mijo okrao. — Mijo je unišao u sobu.

Krupić ga mrko pogledao i promjerio od pete do glave. Strašno je izgledao: gnjevan, gotovo biesan. Mijo ga još nije nikada takova vidio, te ga s toga stislo oko srca, a noge mu stale klecati.

Ti si bio u mojoj sobi jutros?

Jesam, odvrati ovaj. očistio sam odielo.

Jesi li vidio moju novčarku?

Kad sam prašio hlaće izpala je iz žepa, ja sam ju digao, i stavio na svoje mjesto.

Nisi li otvarao? U novčarki bilo novacâ, a sada ih fali; pošto nije nikoga drugoga bilo blizu, izvan je svake sumnje, da si ih ti uzeo, ili što je svejedno ukrao.

Mijo bi se prije smrti nadao, nego li tako oštru prikoru, pa se s toga okamenio. Gospodar je to držao za sjeguran znak njegove krivnje. Ali mladić se ipak sabrao, te će razgovietnim ako i dršćućim glasom.

*

Gospodaru, ja ne znam što vam je dalo povoda, da o meni sumnjate, siromah sam, ali za to nisam nepošten. Vaša me potvora baš porazila. — — Ja vas uvjeravam, da ja nisam novčarke otvarao, niti iz nje novac izvadio.

Nesmotrena rieč Mijina, potvora u toliko razplamti Krupića, da se po gotovo zaboravio, stisnuo pjestnicu, te siromašnog dječaka po licu udario, da mu se u jedan mah sto sviećâ zablieštilo pred očima.

— Evo ti potvore, balavče jedan, ja da potvaram koga? Toga mi jošte nitko nije predbacio. Nu znat ćeš ti što to znači takova što nabaciti u lice svomu gospodaru. S mjesta ćeš sa mnom na magistrat; ondje će te jur naučiti pameti, a kašnje dat ću te odpremiti kući kao tata i zlikovca. I Krupić natukav u jarosti kapu na glavu, pograbio za ruku mladića te ga odvukao sa sobom na gradsku viećnicu.

Tudier izkaže što je znao, predade Miju stražarom u ruke, a gradski kapetan dade ga zatvoriti.

Vrativši se kući minu ga gnjev i bjesnilo, te podje na svoj posao.

Gospodine majstore, reći će kod zajutraka Josip. Vi ste kako sam vidio i čuo odveo našeg naučnika na magistrat i valjda ga dao zatvoriti; bih li smio znati, što je sakrivio?

— Okrao me, 35 forinti izvadio mi iz novčarke; odvrati ovaj.

A jeste li osvjedočeni, da je to baš Mijo učinio?

Krupiću se iznovice stale kostriešiti obrve i stiskati ustnice, no za čudo svladao se i odgovorio: Jesam. Mijo bio je vaš ljubimac, vi ste mu bili učitelj, ali ste od njega načinili hrdjava čovjeka i licemjerca. Vidi se, da bogomoljci nisu uviek najbolji ljudi.

Krupić je očevidno nišanio na Josipa. Ovaj je to i razumio, te ga stalo težke nutarnje borbe, dok se je savladao. I nije progovorio ni rieči.

Ostali kalfe klimali su glavom; nisu mogli vjerovati da bi njihov gospodar bio pametno i razborito uradio.

Poslije podne imao je Josip u željeznari posla, da nabavi željeza; a pošto je dućan bio tek kakovih sto koračaja udaljen od viećnice, skočio je onamo, da pригleda k Miji. Stražar ga poznao, pa ga pustio k njemu.

Mijo sjedio na drvenoj klupi, blied pogružen, glava klonula mu na prsa. Opaziv Josipa, podje prema njemu uprvši oko u njegovo lice. Taj pogled bio je tako bolan i očajan, da je do dna potresao srcem Josipovim.

Mijo, došao sam, da te vidim, i nešto zapitam. Znaš i sam, da sam te od prvog časa zavolio kao sina svoga, i da sam ti bio kao otac, a i danas mi je tvoja sudbina na srcu, te želim da ti pomognem; ali zato zahtievam od tebe, da budeš iskren i otvoren. Reci mi dakle, jesi li kriv, jesi li gospodaru uzeo novacâ? Ako jesi, učinio si zlo; al svakako je bolje, da priznaš nego li da tajiš. Priznanje znak je pokore, a tajenje znak je okorjelosti. Pokorom se prašta, a okorjelošću pooštruje kazan.

Mladića obhrvala bol, te je gorko proplakao. Sjetio se kobnog onog danâ, kad su ga u Željkovcu obiedili i potvorili, da je guske pokrao; a sad evo opet ga na mukama, jer da je novce pokrao, a bio je i onaj i ovaj put nedužan.

Ne plači, Mijo, jer plačem ne ću ništa saznati, a ja ipak moram doznati živu istinu, odgovori mi dakle na pitanje.

Ja sam nekriv, i Bog mi je svjedok, da si nisam nikada ništa tudjega prisvojio, pa ma bilo koliko crno pod noktom.

A sumnjaš li možda ti na koga, tko bi bio mogao te novce ukrasti?

Ja ne sumnjam ni na koga.

Dobro ja ti vjerujem. Budi strpljiv i uzdaj se u Boga. Uči se podnositi nepravde, ali ti ih nikomu ne nanosi. Tako stoji u knjizi tvojih opomena. Dakako, to je nešto gorko, ali vodi do sjegurne pobjede.

— S Bogom, Mijo, umiri se; ja bdijem nad tvojom sudbinom. Josip vrati se kući podpuno uvjeren o Mijinoj nevinosti.

Drugog dana opet je imao Josip posla u gradu, gdje se i podulje zadržao, te se istom pod večer vratio, izviestivši gospodara, da je izvršio sve njegove naloge.

Treći dan osvanu nedjelja. Krupić se već jutrom odvezao u rod na Vinicu, te će se istom u večer vratiti. Poslije podne imadjahu kovački kalfe svoj sastanak kod crnoga orla. Josip je unapried rekao, da ne će onamo, ali je nagovorio svoje drugove da svakako podju; radilo se o podpornoj zakladi za nastradale kovačke kalfe. — Objed se je brzo svršio; jer je svaki hitio svojim putem. Josip ostao sam, te šetajuć po sobi mislio, snovao, promatrao. Bio je uzrujan; valjalo je raditi, a nije pravo znao, kako bi započeo. Mora biti, reče sam sebi, te obukavši novi fini kaput, izadje na hodnik, a preko hodnika izravno u Krupićev stan. U sobi zatekao je Ružu, bila se je upravo obukla da izadje, te je primjerala šešir na glavu. — Opaziv Josipa odloži šešir, i upita onako prijazno sa smieškom na licu: Vi valjda tražite majku; ona je pošla u gornju sobu, da po običaju malko odpočine.

— Ne, gospodično, ja tražim upravo vas, jer bih se želio s vami u četiri oka porazgovoriti.

Samo ako ne bude dugo trajalo, čujte u Pavlinskoj crkvi zvoni k večernji, a ja bih želila onamo.

Svejedno, odvrati Josip, ako zakasnite onamo, dospjet ćete na vrieme Kapucinom. Ondje počinje se blagoslov u četiri sata.

Danas je već treći dan, što je Mijo u zatvoru.

Jest siromah već treći dan, sažalno će Ruža, tko bi si bio to od njega i pomisliti mogao.

Ja sam radi njega u njegovu poslu došao do vas, reče Josip. —

Vi ste mu prijatelj reć bi kao otac, te valjda želite, da bih se molila ocu, ne bi li mu oprostio; ja sam to već mislila, al vi znate, kakav je otac, to ne bi koristilo.

Ne baš tako, gospodično, već malko drugčije nastavi Josip. Ja svakako želim, da govorite s ocem, i da ga sklonite, da on sutra dovede Miju opet u kuću.

Ruža otvori oči te nešto ozbiljnije pogleda u Josipa. Ona nije shvatila njegovih rieči.

Meni se čini, da se vi šalite ili da ne poznajete oca. Prvo vam ne dolikuje, a drugo ne mogu vjerovati, ta vi ste već deset godina u kući, te mu poznate ćud kao što i ja.

Istina je, al ja ostajem kod svoga, i držim, da vi jedini možete spasti Miju, a dobro je i za vas, da to učinite. S molbom da ga pomiluje, da mu oprosti ne bi uspjeli. Toliko uvidjam i ja sam; al nedvojbeno bi uspjeli, kad bi rekli ocu, da Mijo nije kriv, da on nije uzeo novacâ. Otac vam dakako ne bi vjerovao; on bi pitao za pravoga krivca, a vi bi ste ga morali tada odkriti.

A što ja znam, tko je ukrao? upade mu u riečRuža, kojoj je za cielog razgovora bivalo nekako neugodno, te se počela uzrujavati.

— Vi ga znate i morate ga odati, jer to od vas zahtieva vaše poštenje i čast vaše obitelji.

— Josipe, vi se zaboravljate. — Molim vas, ostavite

me na miru. Na to ustane naglo, pograbi šešir u očitoj namjeri, da se rieši dosadnoga pohodnika.

Molim vas, gospodično, primirite se i ostanite gdje jeste; jer tim ne ćemo doći kraju. Otidjete li, ja vam jamčim svojim poštenjem, da će Mijo sutra biti slobodan. Ja ću sam ići na viećnicu, ondje dokazati, da je Mijo nevin, ali ću ondje i pravoga krivca odati.

Znate li ga vi?

Znam! odvrati ozbiljno.

A tko je taj?

— Pogledajte u zrcalo, pa ćete ga vidjeti.

Ruža ustane te onako nehotice pogleda u ogledalo. Prepala se i zavrisnula, jer je svoje bliedo lice i smetene oči zapazila.

— No jeste li vidjeli krivca? ledenim će mirom nastaviti Josip.

— Vi dakle držite, da sam ja ocu uzela novac, da sam ja onaj krivac, koga biste vi odali. To je potvora i kleveta, kojoj se nisam od vas nadala. A gdje su vam zato dokazi?

Gospodično! gorkim će posmjehom Josip. Vi me zbilja ne poznate, jer inače ne biste mogli predmnievati, da bih vas ja mogao okriviti s takova čina, kad ne bih za to imao neoborivih dokazâ.

— Gdje su vam, kažite ih, ako ste pošten čovjek? Josip je ostao i sada hladan, te izvadiv iz žepa list, pokaza ga iz daleka Ruži.

Poznajete li svoje pismo? priznajete li svoj podpis? Pisan je onog jutra kad su novci izginuli, podpisana je Ruža Krupić, a u posljednja dva redka piše: Primi dakle ovih 35 for. Težkim sam trudom i grižnjom savjesti do njih došla, bojeć se, da će koji nedužan radi toga nastradati; ali ovo neka ti bude dokaz, koliko te volim. — Tvoja do groba Ruža Krupić.

Ruža kao podivljala, skočila, da mu ugrabi list. No Josip je bio na oprezu.

Gospodično, okanite se ćorava posla; taj list bolje se čuva, nego li novčarka vašega oca. Da mi ga ugrabite, počinili bi uz kradju jošte i otimačinu

List je moj a ne vaš, dajte ga ovamo.

Varate se, nastavi Josip, list je bio vaš, ali vi ste ga poklonili, kao što ste i novce poklonili. Vaš odabranik pridržao je novce, a vaš list, u kom ga uvjeravate o svojoj ljubavi, prodao je za kukavnu forintu svomu drugu, a ja sam ga od njega prekupio za dva forinta. Dakle vidite i sami, da je taj list sada moj a ne vaš.

Ruža prikrila si lice objema rukama i pala na divan; prevladao ju stid i bojazan. Josip je stao nepomičan, al je opazio, da se Ruža guši u plaču. Pustio ju, neka se izplače.

Vi ste se činili uviek prijatelj ovoj kući; i mi smo vas uviek susretali i pazili kao prijatelja, a vi koliko si niste uzeli truda i napora, da se dobavite dokaza moje krivnje, moje sramote. Vi valjda uživate u svojoj pobjedi, al to vam je kukavna pobjeda nad slabom zabludjelom djevojkom.

Gospodično, vi me krivo sudite, ja sam se ne samo pričinjao prijatelj vašoj kući, već ja sam to bio u istinu, i ostat ću do svoje smrti, a tomu je najbolji dokaz ovaj naš razgovor. Kad mi ne bi stalo do vas i do vaše kuće, ja bih mogao pustiti, da se vaše ime poteže po kaljavih neopranih ustijuh, ja bih mogao pustiti, da vam poštenje kaljaju blatom, ja bih mogao pustiti da taj list ide od rukû do rukû, da služi sredstvom vašeg poniženja, da se izmami novac bud od vas bud od vašeg oca. Ja sam taj list kupio od konobara kod »Divljeg čovjeka«, koji se hvastao, da će š njim k vašem ocu, a on da

će ga punom pregršti srebra odkupiti. U meni uzavrela krv, ja sam odlučio, da taj list dobijem u svoje ruke; pa da bi se bila zanj tražila i deseterostruka odkupnina, ja bih ga bio izkupio, da tim pokrijem vašu lahkoumnost, koju bi zlobni ljudi posve drugim imenom krstili. Sada sudite, jesam li ja to učinio iz neprijateljstva ili ćak iz zlobe.

Ruža se pridigla, pristupila k Josipu, i stala ga sklopljenim rukama moliti: Prijatelju, pogriešila sam, smilujte se, dajte mi list. Vi mi se valjda ne ćete osvetiti.

Gospodično, ja vam nemam što oprostiti. Vi niste sagriešili meni već Miji, koji nedužan trpi. Vi ga morate spasti. To ćete i sami uvidjeti. Njemu se mora povratiti poštenje, koje mu se otelo; a to se može samo onda, ako se dokaže, da je on čist. Vidite, gospodično, on je siromak ali je pošten. On nema oca ni majke, a svu su mu imovinu s raztrošnosti njegovih roditelja razgrabili. On je svom snagom pregnuo, da si izvojšti dostojan položaj razumna čovjeka; a tomu je prvi uvjet poštenje, dobar glas. Uzmite mu ovaj, a vi ste ga upropastili. Nazovite ga tatom i varalicom, pa će svatko pred njim vrata zatvarati. Pomislite si, što bi bilo od njega, da ga odprate kući s popratnicom, da si je gospodara okrao? Ne bi li to bilo za njega gore od iste smrti? A kažite mi, gospodično, bi li vam duša ikad mirovala kod same pomisli, da ste vi tog siromašnog dječaka duševno ubili ili barem bili uzrok njegove propasti? Ne gospodično! ja vas dobro poznam, te znam, da vam toga ne bi podniela savjest. Za list nemajte brige; on ne će doći ni u čije ruke više. Čim se Mijo sutra vrati, lista je nestalo za uvieke: spalit ću ga.

— Svjetujte mi, što da učinim. Moj je položaj zdvojan, ta volila bih da me žive nema. Bojim se oca!

Nemojte tako, malodušnost ubija, a pravo kajanje pridiže. Meni je u istinu težko svjetovati, ne s toga kan da ne bih znao, što vam je uraditi, već s toga što ne znam, da li ćete to izvesti, što bih vam kazao.

— Josipe, vi me sada prezirete?

— Što vam to dolazi na pamet? Kad bi vas prezirao, ja ne bih tako radio. Ja vas samo sažaljujem i želim, da vam ovo bude nauka za budući život.

— Jošte bih vas molila, da mi kažete; jeda li me držite za osobu već pokvarenu, što bi se doduše iz moga nesretnoga lista moglo naslućivati?

— I opet vam iskreno velim, da vas ne držim za takovu. Vi ste bila samo lahkoumna i neoprezna, te ste se upustila u dopisivanja, čemu svemu niste znali proračunati domašaja. Vi ste bili na putu, da posrnete; ali ovaj medjučin zaustavio vas je na pol puta. Sačuvao vas je od duševnoga pada. Vi imate sada priliku, da zagledate u ponor, nad koji ste se već na pola nagnuli. Onaj vaš krasnik Marčević proćeran je iz gimnazije zbog noćnog skitanja i pijančevanja. On vas je molio, da mu dadete novaca za školarinu, knjige itd. A on je tim novcem sa svojimi drugovi išao »Divljemu čovjeku«, gdje je u dva dana sve prorajtao; a vama za sve ovo može biti jedino to utjeha, što vas tom zgodom nisu zaboravili već su vas nazdravljali kao dobrotvorku, i buduću gospoju Marčevićevu. Oprostite, što vam to spominjem, u buduće ne ću, al sada činim to zato, jer bih rado podigao bedem proti sličnoj zabludi, te vas od nje izliečiti. U ostalom vi možete uviek na mene i na moje prijateljstvo računati.

Hvala vam, dahnu Ruža, a sad me svjetujte.

Ponajprije sporazumite se s majkom. Možete joj saobćiti sav naš razgovor; majke su obće razborite i domišljate. Približite se ocu, pa mu kažite otvoreno, da

vam je trebalo novaca, možebiti u koju plemenitu svrhu itd. No vi ćete u tom i sami naći zgodnih rieči i načina! Otac mora svakako biti uvjeren o Mijinoj nevinosti.

Učinit ću po vašoj volji ili pravije po svojoj dužnosti. Zadajem vam rieč i obričem, da me nikada više ne bude u sličnoj neprilici.

* * *

Drugi dan začudio se Josip, kad je pred kućom opazio uprežene karuce, a jošte se više začudio, kada je malo kašnje opazio i Ružu, svu u zimsko odjevenu, gdje sjeda u kola, a u kolima je bio veliki kovčeg, što ga je kočijaš od traga svezao. Ruža sjedjela pognute glave na sjedalu. Kočijaš zviždnu bičem, a konji su odkasali preko franciskanskoga trga u Milničku ulicu.

Kašnje se u kući pronio glas, da je Ružina tetka oboljela, te si pozvala na neko vrieme nećakinju, da ju dvori i pripazi.

U cieloj kući vladala je danas sumorna tišina. Stara Krupićka prolazila iz sobe u kuhinju i obratno po više puta, glava joj bila zavezana, što je dalo naslućivati, da joj nije najbolje. Sluškinja priugotavljala objed, ali je bila namrgodjena. Po više puta zapitala gospodaricu za ovo ili ono, ali nije dobila odgovora. U kovačnici se radilo, ali osim kladiva, što je odjekivalo na nakovalu, nije se nijedna čula. Josip bio smrknut, to su opazili drugovi mu, pa ga pustili u miru. O podne bio stol prostrt i juha na stolu. Kalfe su čekali kod stola na Krupića, koji se jošte nije bio iz grada povratio, kamo je prije dva sata otišao. Napokon počuli su se na hodniku čvrsti koraci, i vrata se otvorila, te u sobu stupio gospodar vodeć sa sobom Miju. — Čelo se Josipovo razvedrilo, a Lovro sa svojimi se drugovi zadovoljno nasmiešio.

— Prijatelji! tako bi Krupić običavao zvati svoje ljude, kad je bio dobre volje; doveo sam evo natrag našega naučnika Miju, te sad pred vami izpoviedam i priznajem, da sam mu krivo učinio, kad sam ga sa kradje obiedio. On nije ništa ukrao. Danas pronašao sam krivca, ali taj nije Mijo, već netko drugi. Ovaj vam slučaj svjedoči, kako se u sudu ne smijemo nikada prenagliti; jer bismo mogli i nevina žrtvovati. Ja sam Miji oteo ma i nehotice poštenje, ja mu ga evo pred vama vraćam. Ja sam to isto u magistratu učinio, gdje sam svjedočbu o Mijinoj nekrivnji za vječnu spomenu dao u zapisnik ubilježiti.

Mijo ne zamjeri. Mnogo si toga već pretrpio, pa ćeš znati i to pregorjeti. Ostaj onakav, kakav si bio do sada: pošten i radin. A da ti bude za tvoje patnje kakova takova odšteta, ti od danas, ako i nisi još oslobodjen, dobivaš u mojoj kući mjesto i plaću sa ostalimi kalfami. Jesi li zadovoljan?

Hvala, gospodaru — jesam!

Ruža se istom iza dva mjeseca povratila, a za sve ovo vrieme kao što i kasnije nije se o ovoj zgodi ništa spominjalo.

V.

Sreća je u svietu vrlo prevrtljiva: uz koga se jednoć priljubi, do skora mu okrene ledja, te mu se iznevjeri. To je obično težak udarac za onoga, koji je samo po imenu i kazivanju poznavao nesreću.

Krupić bio je čovjek radin i sve mu išlo za rukom. On nije bio ohol, ali nije bio baš ni proniknut onim kršćanskim duhom, koji bi imao upravljati rad i privredu ljudsku. Neznajući za bol i stradanje nije ih razumio ni

uvažavao kod drugih. Do skora počela ga ostavljati stara sreća; a to je on težko ćutio.

Jednom sjedeć u svojoj sobi sa obitelju, donio mu listonoša list. On ga je od davna očekivao; jer je imao u Beču sinove, koji su mu se redovito svaki mjesec javljali, a često i po više puta. On je takove listove s veseljem primao, sa slašću čitao; jer je u njih uviek našao, što bi mu očinskomu srcu godilo. Sinovi bijahu mu u istinu na ponos. Čestitim vladanjem znali su se uznieti nad svoje drugove, a znanjem i marljivošću nisu zaostajali ni za najboljimi. Ove godine pripravljali su se za stroge izpite. Otac je bio uvjeren, da će ih položiti s odlikom, pa je svaki čas očekivao o tom ugodnu viest.

Hvala Bogu — reče Krupić — evo pisma. Pri tom mu se lice razvedrilo, i on požudno pružio ruku za listom. Pogleda napis, pečat, poštarsku biljegovku, jest, jest iz Beča! Jučer je predan, a danas je već prispio. Željeznice ipak vriede nečemu. Valja znati, da je inače Krupić bio neprijatelj željeznici.

Sad da vidimo i čujemo, što nam ta mlada gospoda pišu. Krupić nataknuo očale, a stara mu se i Ruža što bliže primakle; da im ne bi koja rieč izmakla. Prelomio pečat, pogledao podpis. — Milan Krupić.

Stari stao čitati:

Ljubezni roditelji! Već prije kakovih osam dana bijah dogotovio list i zapečatio, samo da ga odpremim na poštu; no nešto je iz nenadana došlo, te sam list zaustavio, da vam ga za koji dan kašnje pošaljem. (Krupićevo lice uzelo se mračiti.) U Beču zavladala je osobito medju mladeži pošalina (tifus), na kojoj je nenadano i Mirko obolio. (Krupićeve su ruke drhtale, a glas mu postajao nesiguran.) Ja sam učinio sve, što sam mogao

učiniti. Pozvao sam liječnika jednog, drugog i trećeg i ovi su danomice po tri puta dolazili. Ja sam bio uz njega dan i noć, da mu pomognem. Ali sve bijaše uzalud: tudier ne mogahu ni ljekovi ni liječnička vještina pomoći. Pozvao sam svećenika. Mirko se izpovjedio i pomirio s Bogom. Ja sam satrven sjedeć mu kod postelje zurio u njegovo bliedo lice i u njegove upale oči, te se razplakao. Brat to opazio, pa mi slabim glasom prišaptnuo: S Bogom brate! Ne tuguj i ne plači za mnom, to je Božja volja. — Pozdravi mi oca, majku, sestru, pa i dobroga Josipa. Tješi ih i nastoj im podvostručenom ljubavi nadoknaditi moju ljubav, koju sa sobom nosim na drugi sviet. Mirko zamuknuo za uvieke; poljubiv razpelo što ga uviek imao uza se, otvorio oči, a za trenutak ih za uviek zaklopio: umro je. (Starac prestao čitati; list mu spao iz ruku, srušio se na divan.) U sobi čuo se plač i glasno jecanje upravo u čas, kad je unišao Josip. Opaziv to, prepane se pomislivši: Bože! što se to dogodilo. Opazivši na podu list, dignu ga i proleti okom. Umro im Mirko. — Poznavajući staroga i njegovu narav znao je dobro, da ne će tako lahko pregorjeti sina, ta on je svoje sinove upravo strastveno ljubio.

Prva se osviestila Ruža. Spazivši Josipa šaptnu mu: Nesreća, nesreća, Mirko je umro.

Da, nesreća; al ja vidim najveću nesreću u tom, što ju vi ne ćete znati podnositi. Tko će staroga utješiti, ta on nije nikad ni pomisliti mogao na smrt svoga sina, a ipak čovjek se rodi, pa i umrieti mora.

I majka se pridigla, i niemo buljila u Josipa i kćer; al otac, on se ni ne miče. Bože! da mu nije kap pala? poviče ovo sve troje. Na to odkopča mu Josip prsluk, nakvasi čelo i sljepočice octom, dok je mogao oči otvoriti; ali pogled bio mu je divlji.

— Gdje je Mirko? Ubiše ga, a da mi ni kazali nisu; barem bih ga pogledao, i š njim u grob legao. Tako stane buncati Krupić.

Majstore! budite čovjek, kakav ste uviek bili. Umrieti mora svaki, koji se rodio. Utješite se. Bog je dobar, te zna što čini. Podložite se mirno njegovoj svetoj volji.

Da, da, lasno je to reći; ali moj sin umre, moj dobri sinko! Neka bi umirali prosjaci, siromasi, i onako su drugim na teret, neka bi umirali starci i nemoćnici, koji su se preživjeli na svietu, al mlad čovjek u napunu svojih godina da umre, mladić koji si je neumornom naukom mal ne osigurao sretnu budućnost; koji imade sposobnosti i sredstva da živi u svietu? Taj da umre? — Bože i ti si nepravedan! Kojim pravom oteo si mu diete, koje sam težko i mučno na noge podigao i osovio?

— Onim istim pravom, dometnu posve ozbiljno Josip, kojim vi savijate ili kidate željezo na vašem nakovalu.

Stojalo je mnogo truda, dok je pošlo za rukom umiriti starca. On bi u bjesnilu psovao na nebo i na sve, što je u nebu.

Starac nije list do kraja ni pročitao; a niti mario znati, što je još u njemu. — Milan je jošte izviestio, da su ga na Verinžkom groblju sahranili onako, kako se je to pristojalo mladiću njegova položaja. Sva mu je sveučilištna mladež izkazala na grobu posljednju počast. U listu bio je račun pogrebnih troškova. Na posljedku moli Milan roditelje, neka ne bi odviše tugovali, jer da će se i onako jednoć sastati. Ocu se dakako nije smjelo kazati za pogrebne troškove. To je podmirio Josip.

Prodje iza toga dva mjeseca. Krupić se umirio. — Al mu se o Mirku nije smjelo spominjati; on si je nekako utuvio, kao da ga i nije bilo. Svu svoju ljubav prenio

je na sina Milana. Ovaj mu je češće pisao, te ga i izviestio, da će u srpnju položiti posljednji izpit; ali ni u jednom listu nije ni riečju brata spominjao; jer mu je tako majka bila poručila.

Ta se bol nekako prikrila, akoprem joj je korien ostao u starčevu srcu.

* * *

Krupić imao je osim kuće u dravskoj ulici na dravskoj cesti i zaselak (majur). Ondje je imao krave, konje, ondje tovio krmad. Sve mu je to trebalo, jer se je u kući za mnogobrojnu čeljad i puno trošilo. Taj majur bijaše jedva kakovih deset časaka odaljen od kuće, te ga je s toga lahko nadzirao, a i ona služinčad dobivala je hranu u kući. U zaselku bio je štagalj, štala i prostran kotac. Zgrade su bile od drva. Već je nešto siena bilo u nutri a i slame. Košnja jošte nije bila posve svršena. Bilo je to početkom srpnja, Krupić se svojski prihvatio posla da svrši košnju i pospremi sieno. Kako je bilo povoljno vrieme, nadao se, da će u tri četiri dana dovršiti posao. Bio je sumoran dan, već iz jutra žeglo sunce, a oko podneva stali se na obzorju pomaljati sivkasti oblaci. Na sjenokoši ostalo je kakovih pet vozova suha siena u redovih, a to je trebalo svesti pod krov. Krupić je bio neumoran, on je i sam radio na livadi, da mu je sve znoj kapao s čela, i upravo kad su posljednji voz iztovarili, stala je kiša prokapljivati. Hvala Bogu, da je tako, kiša će pomoći otavi, rekne Krupić, samo kad smo utekli sa sienom pod krov; sada neka pada. Kući se vrati kad se je već mrak uhvatio.

Za večere čula se jaka grmljavina a i munje stale su nebo prosijecati. Krupić zapali uljenicu pred slikom svetoga Florijana, jer je on čuvar od vatre. Grmljavina

bivala je sve jača, a kad što se od silne tutnjave groma i kuća uzdrmala. U to se oglasi zvonce najprije u Pavlinskoj, onda u Franciskanskoj i napokon u župnoj crkvi, a izvana čula se vika: Vatra! vatra! Krupić izadje na ulicu, a ciela cesta prema Dravi svietlila se od plamena. Krupićev je štagalj u plamenu, ču se jasan glas u dno ulice. Grom ga je upalio. Krupič zagrizao ustnice, smračio čelo i obrve, i poletio u sobu. Utrnuvši uljenicu skinu svetoga Florijana sa zida, i poleti ulicom na garište. To je sve bilo tako naglo, da si ukućani nisu ni pomisliti mogli, što on kani učiniti. Mijo oprezno poleti za gospodarom. Dostignu ga upravo na garištu u onaj par, kad je u divljoj jarosti bacio sliku u gorući plamen, i nesretno se na pragu spotaknuo, te težinom tiela, kako je bio dug i širok, pao u štagalj, na kom su već rožeenice i grede praskale u plamenu. Mijo skočio za nesretnikom, te ga spopao za ledja i izvukao iz štaglja. Istom ga na cjelinu položio, a krov se silnom lupom i praskom sruši na pod. Samo trenutak da je zakasnio, Krupić bi našao bio svoj grob u plamenu. — Svieta se sgrnulo, kao što to obično biva kod takove zgode, više da gleda nego li pomaže; a gasilačka društva ne bijahu onda tako uredjena, kako su danas. Pa je ondje i bilo zaludu braniti, jer je padala kiša kao iz kabla, rekao bih oblak se prolomio. Na garište dobrzao i Josip, koji je smjestio Krupića u kola, i odvezao ga kući. Miji je rekao, neka ostane na garištu, dok vatra posve ne utrne.

U toj nesreći bilo je i sreće, što je kiša lievala, te se tako nije oganj prihvatio štale i kotca. Od blaga nije ništa nastradalo. Ukupna šteta proračunala se na 1000 for. A to je bila i za Krupića dosta velika šteta.

Veća pokora bila sa Krupićem. On si je bio opržio obraz i ruke, pobio nogu, a kraj toga se nahladio, te je dobio upalu pluća. Sa svakim je bolestnikom brige i

muke, ali š njim da te Bog oslobodi! Bio je nestrpljiv, te je psovao i grdio svakoga, koji mu je na oči došao. Bolest dospjela do vrška, i Josip stao nagovarati bolestnika, da pozove svećenika. Al on ni čuti o tome. Dosta sam jošte jak — grozio bi se nerazborito — te se ni smrti ne bojim. Biti će jošte i za popa vrieme, kad dodje do kraja. Nu Krupićeva željezna narav svladala je sve. On je za mjesec dana ustao. Josip se je nadao, da su ove nesreće gospodara opametile; ali se prevario. Prijašnja njegova narav opet se vratila. Jednom za stolom kao u šali uzeo za nišan sv. Florijana, veleći: Siromah ali se je spržio u vatri. Baš si je sam kriv; bješe mu bolje paziti na vatru. Josipu dozlogrdile već takove šale, te će mu s toga posve mirno, ali ozbiljno: Gospodaru, vi zbijate šale, gdje jim mjesta nema, pogrdjujete svete stvari, a tim vriedjate Boga, a Božja vas je ruka već po drugi put taknula. Ne izazivljite Božje osvete na sebe i na svoju obitelj!

Krupić je već htio, da po svojoj staroj navadi rezko odsieče; ali opazivši Josipovo ozbiljno lice i plamteće oko sustegne se. Do njega bilo mu je stalo mnogo; na njemu od nekog vremena bila je kuća i zanat, pa se bojao da ga ne uvriedi.

* * *

Ruža imala je uviek pune ruka posla, i brige preko glave, a najviše zadavao joj neprilika otac, komu nije mogla ništa po volji učiniti. Ona se u istinu promienila; one nestašnosti i lahkoumnosti, koja joj se prije na svakom koraku opažala, posvema je nestalo. Postala za svoju dobu preozbiljna i šutljiva; družtvu se uklanjala i slabo kamo zalazila. Kad što onako postrance bacila bi oko na Josipa, kan da ga htjela upitati: no jesi li sa mnom zadovoljan?

Jesen je na domaku; najmilije doba gospodaru, osobito ove godine, kad je sve liepo urodilo i sada dozrievalo. — Krupić je imao u Varašdinskom briegu zaselak i vinograd. Ovamo bi on češće zalazio po nedjeljah, osobito od kako se stalo rumeniti groždje; poveo bi sa sobom i obitelj, a kad što i Josipa. — Nadao se sinu Milanu, nu ovaj mu je pisao već prije, da se je prijavio za izpit, koji će početkom listopada položiti, te s toga da i ne kani kući, dok ne bude posve gotov s nauci. Otac nije tomu mogao prigovoriti, već mu je poslao i novaca, ako bi i bio želio, da dodje kući. Često bi govorio: Nesretne te knjige, još će ga na posljedku i ubiti.

Krasan je rujanski dan. Krupić je u vinogradu sa ženom i kćerju; a po podne obrekao je i Josip da će doći.

Poslije objeda rekne Krupić Ruži, kad su sjeli u hladovinu pod kestenom: Kaži mi, kako ti se svidja Josip? Ti si imala prosacâ, možda su ti se i svidjeli, al ja sam čovjek od rada, pa ne trpim ljudi, koji se samo gizdaju i šepire, a rado bi o tudjoj muci živjeti, pa sam ih s toga i protjerao. Ja bih želio, da tvoj muž bude podpun čovjek, vrstan svojim radom i marljivosti uzdržavati sebe i obitelj, a takav je Josip. Boljega ne ćeš naći, ma da ga sviećom tražiš. Istina, nešto je stariji od tebe, al to muž i mora biti, a vanjštini njegovoj bora mi nema prigovora. — No što misliš — govori?

Oče! plaho će djevojka, ja ne mislim na ženidbu. Na te rieči zarumenila se do ušiju.

Djevojka sa dvadeset i više godina, da ne misli na ženidbu? to ti kaži nekomu drugomu a ne meni. — Krupić je htio nastaviti, ali je opazio Josipa, kako im se iza brežuljka primiče. Vidiš, mi o njemu, a on pred nama, pogledaj ga dobro, da budeš znala odgovoriti. Josip je

došao sam; mislio je bio povesti Miju, al pošto su se kalfe kojekuda razišle, morao ga ostaviti da pripazi kuću.

Donio je list, što mu ga je predao listonoša.

Iza kratka pozdrava — predao mu list. Iz Beča je, reče stari, već sam mu se jučer nadao, piše mi Milan i javlja, kad će doći. Nu da otvorim i vidim, da li je tako. Htijući ga otvoriti izpade mu iz ruke, a on namah u tom nasluti nesreću.

Otvorite ga vi i čitajte — ja se bojim — rekne i preda list Josipu.

Ne budite diete, kaže Josip, da se čega god prepadate, ta vidit ćete, da nije ništa izvanredna. Josip otvori list i stane ga na glas čitati. — »Mili oče! (starcu od milinja zasuzile oči). Mislio sam, da ću kući istom oko polovice listopada; a ja ipak dolazim za cieli mjesec prije. Izpit sam odgodio do budućega proljeća. Mogao bih ga bio i sada položiti, al mi je liečnik svjetovao, da prestanem učiti te da potražim svježa čista zraka, kako bi si prsa ojačao; jer ja sam u istinu ovo posljednje vrieme oćutio, kako me nešto steže u plućima. Ne boj se, oče, nema tuj nikakove pogibli. Liečnik kaže, da je od sjedjenja i nauke, što će proći čim dodjem na čišći svježi zrak. Ja odilazim iz Beča 12. rujna, a 13. popodne prispjet ću u Čakovac. Na kolodvoru znam, da će me netko dočekati; a onda opet sam u vašoj sredini. O kako me veseli, što ću vas do skora vidjeti i zagrliti! Ja bih želio probaviti vrieme u našem vinogradu. Ondje je dobar zrak, krasan vidik, zdrava voda; ondje ću se ja preporoditi. Jošte jednom molim te, ne budi zabrinut za moje zdravlje; uvjeravam te, da nema nikakove pogibli. Grlim te, ljubezni oče, isto tako majku i sestru a našemu Josipu izručujem srdačan pozdrav. Vaš Milan.«

Josip je list na dušak pročitao; on htjede, da sakrije

svoju bojazan za zdravlje Milanovo; ali ga je glas odavao. On je vidio iz lista, da je ubogi Milan pao u sušicu.

Kad je list pročitao, odloži ga, pogleda starca, al se starac rekao bih mramorom pretvorio, te ukočenim okom zurio u daljinu prema sjeveru.

Ruža si pregačom pokrila oči, a glavu naslonila na materino rame.

Josip već od davna prestao čitati, nastala tišina i nitko se nije usudio prekinuti je. Josip se prvi sabere i reče:

Vas je uzbunio list. Moram priznati, da se je i mene neugodno dojmio, ali u njem nema ništa tako strašna ili neobična. To se često dogadja, da od naporne nauke obole prsa. No to će sve proći bez pogibli. Ja sam imao prijatelja; bio je slab i suhonjav, a po ciele godine kašljucao. Došao je u sjemenište; ali je veći diel godine u bolnici proveo, napokon stao krv bacati. Pustili ga iz sjemeništa, da promieni zrak. Za pol godine vratio se zdrav i krepak kao kremen; danas je gotova ljudeskara. Evo takav je bio Vladko Perišev. A danas bi kamen njime lomio. Nemojte Milanu ni čim pokazivati, kada dodje, da ste zabrinuti za njegovo zdravlje; jer bi mu to oslabilo vjeru u oporavu. Već mu činite sve po volji i po naputku liečnikovu.

Starac se po nešto umirio. U noći su mu ipak dolazile najcrnije misli o pogibli života sinova.

— Tko će vas pred Milana, upita poslije Josip?

— Ja sâm, odgovori Krupić, ta tko drugi?

Ne gospodaru! vi ne smijete ići; prvi vaš susretaj mogao bi po obojicu postati koban. — Ako vam je s voljom, otišao bih ja. Ili još će bolje biti, ako ode pred njega majka i Ruža. — Tako je bilo. O podne odvezla se Krupićka sa Ružom u Čakovac na kolodvor da dočekaju Milana.

Otac je dao prirediti sobu za sina. U nju smjestio divan, stolce, stol i ogledalo, objesio nekoliko novih slika, po sto put pregledao ovo — ono, da li je u redu i na svom mjestu. Pošao za tim u kuhinju, naručio služkinji, što će prirediti za večeru, akoprem je sve to već unapried odredila Ruža. U sedam sati stala su kola pred vratima: eto ih iz Čakovca.

Otac je umah priskočio, te sinu pomogao iz kolâ. Kako se već sumrak hvatao, nije mu ni u lice zagledao, al ga pritisnuo na grudi i stao cjelivati. Nemoj, oče, zadušit ćeš me, stao se sin otimati očevu zagrljaju. I zbilja na usta mu se pomolio kašalj te je jedva stao disati. Podjoše u sobu, i tudier istom u svjetlu uljenice mogao mu zagledati u lice. — Bijaše u istinu oslabio. Oči mu duboko upale, a pod njima zaokružiše se modri kolutići. Lica mu bijahu blieda kao vosak takodjer upala, a usta nekoć svježa i rumena, stisnula se oko zubâ; ali uza sve to oko njih mu titrao smiešak priegora. — Sa svima se srdačno pozdravio i izrukovao. Otac ga motrio, al mu srce klonulo, a nada utonula. Za večere je nešto blagovao. Pošto je bio umoran od puta, ode na počinak.

Sestra ga odvela u sobu, koja je bila brigom očevom udobno uredjena. Sestra osta kod njega, da mu bude pri ruci, ako bi što trebovao; napokon legne i ona, ali nije mogla usnuti; bolna joj slika Milanova lebdila pred očima, pa kad bi i zadriemala, muklo ju kašljucanje i težko disanje probudilo.

Ustade rano, prikuči se k bratu, pitajući ga ljubezno: kako mu je.

— Dobro, odvrati on, ali mu gorak smiešak titrao na usnicama. Noću bio se sav uznojio, kao da je bio u parnom kupalu.

Drugi dan sastala se trojica prvih liečnikâ u Krupićevoj kući, starac im obricao obilne nagrade, neka

mu izlieče sina. — Oni obrekoše i odrediše, kako su znali i umjeli.

Milan zaželio, da nekoliko dana sprovede u vinogradu, pa tako se i odpravi onamo, a sestra podje takodjer š njime, da ga dvori.

Pogledao si vinograd, ovdje ondje otrgnuo čehuljicu kraljevine ili muškata, da se razhladi; uzpeo se na malu visočinu tik zaselka, te se razgledao bajnom ravninom, što mu se prostrla pod nogama. Odavle motrio, kako sunce izlazi i opet kako zapada, a duša mu se napunila sjetom, s koje bi zaplakao: Bože! liep li je taj sviet! Istom što sam svietu na prag stupio, ti me već s njega oduzimaš! — Motrio je rad mravaca u mravinjaku, slušao zuj pčela okolo košnice u pčelinjaku, pa im zavidio rad i zdravlje. Za što su meni slomljena krila, zašto li mi mladovjeku leći u grob? Ne bi li mi bolje bilo, da se nisam ni rodio? Takovima se mislima za osame bavio Zovnuo bi često put sestru, nadajući se, da će mu uz nju odlanuti.

— Milane, reći će sestra jedan dan, ne bismo li se vratili u grad, gdje ti je svaki dan liečnik pri ruci?

— Ostavi u miru liečnike; ja volim ovdje biti, samo da se njih riešim. Ja znam dobro, kako je sa mnom, ja sam pitao savjet i pomoć u prvih liečnikâ Bečkih, pa mi ne pomogoše. Mogu li se dakle nadati, da će ovi s menom čudo učiniti?

— Sestro, jedno te molim; pošalji sutra rano u Toplice po svećenika, ovdje sam na samu, te mi je najljepša prilika, da učinim svoju kršćansku dužnost, da se izmirim s Bogom.

— Milane, tužno će sestra, zar misliš, da je već do toga došlo?

— Sestro, ja znam, što će sa mnom biti; mjesec dva najviše, a možda i prije — i mene više ne bude. Bolje

je sa sobom i s Bogom obračunati prije, nego li čekati na zadnji trenutak. A bolje je i za to, da to ovdje obavim; jer bi kod kuće otac još više tugovao.

Ruža zadovoljila je bratovoj želji; drugi dan došao je župnik i Milan se ispovjedio.

— Sestro, sjedi do mene, reče brat Ruži iste večeri poslije odlazka župnikova. Sutra će doći otac, i mi ćemo se vratiti u grad; ajde da te nešto upitam.

Pitaj Milane, ja ću odgovarati.

Zašto se ne udaješ?

Čudnovata pitanja sada u bolesti! Ja u istinu ne znam, što bih ti odgovorila.

Oprosti, Ružo, ja te to zato pitam; jer ćeš za koje vrieme ostati posve osamljena, a tada je težko čovjeku, ako se nema o što nasloniti. Bilo nas je troje. Mirka nema, za koji dan izgubiti ćeš mene; otac me ne će za dugo preživjeti to dobro znam, a majka nam je i onako slaba. Ostat ćeš ti sama; a kako ćeš sama na svietu? Tebi se hoće jake podpore, muža dobre volje i čvrsta značaja; a ja znam samo jednoga, koji bi to mogao biti, koji bi bio dostojan, da zamieni oca u našoj obitelji, a to je Josip i nitko drugi.

Ruži tekle suze niz lice, nije znala, što to sve znači; pa će tužnim glasom odvratiti: Milane, znam da me ljubiš, i da te briga za moju budućnost zabrinula. Ja ti za to hvalim. Ti mi svjetuješ i govoriš upravo onako, kako mi je pred nekoliko dana govorio i otac. Oba mi preporučujete Josipa, a ne znate, da mi se on nikada nije ni približio, kamo li što takova očitovao, iz čega bi se dalo razabrati, da me voli. A ženidba se ne sklapa kao kakova prodaja.

U istinu?

Da u istinu, Josip je tako hladan spram mene, da mi se vaša osnova čini gotovo nemoguća.

Al da ti se približi, da ti ponudi ruku, bi li ga odbila?

— Milane, da mi nisi što jesi, rekla bih, da se šališ sa mnom, da me na kušnju stavljaš, al ovako znam, da ozbiljno misliš. Odgovaram ti, da ga ne bi odbila.

Drugi dan došao je otac po njih, te su se odvezli kući. Bolestnik je danomice sve više slabio. Ubijao ga znoj. Al ipak ustajao, šetao se i pomalo razgovarao. Jedne večeri pod konac listopada spopala ga groznica. Oblegao posvema i nije se više ustao.

Krupić pohitio po liječnika. Liečnik dodje, pogleda bolestnika i zakima glavom.

Nu što ste se zamislili? govorite, hoće li mi sin ozdraviti? izdere se zdvojno tužni Krupić.

Tražite u Boga pomoći, tudier moje znanje i umjeće prestaje.

Ne, ja ne tražim u Boga pomoći, on nemari za moju bol. Pomozite. Krupić pošao k ormaru, otvorio ga pa rekao: Evo ovdje novca jošte koja tisuća, evo i dukata, i sve, sve je vaše, samo mi spaste diete. Ne ćete li, tako mi života, razmrskat ću vam šuplju glavu na nakovalu.

Liečnik se zabrinu misleći: ovaj siromah gotovo je poludio. Polazeći pozvao je na stranu Josipa, za koga je znao, da mu je srce i pamet na mjestu, te će mu iskreno i otvoreno: Vi valjda svi znate, da mladomu gospodinu nema spasa; on će još koji dan životariti a onda je njegovu životu konac. A što ćete vi onda sa starim? Najbolje bi bilo, da ga možete kuda ukloniti. — Tražite način, tražite izliku, da ga maknete nekamo na ladanje ili barem izvan kuće.

Gospodine doktore, to ne će ići; ja sam uvjeren, da nema te izlike, koja bi njega od sina rastavila. Vi ga ne poznate.

Ako je tako, odreže liečnik u kratko, tada budite i na najgore pripravni; jer on će na odru svoga sina ili umrieti ili posvema poluditi. S Bogom!

Josip je to i Ruži saobćio, što mu je liečnik kazao, a ona, kako je već bila od dugotrajna bdienja i brige smalaksala, stala je očajavati.

— Ne gubite glave, ne klonite duhom, jer bi se time i onako zdvojan položaj pogoršao. Oboružajte se strpljivošću, a ja ću vam biti u pomoći.

Josip doduše nije mogao biti danju uz bolestnika, ali na večer izmjenjivao bi Ružu, da nije ni časak bio sam. Mijo ga zastupao u kovačnici.

Krupić je bio posve otupio. Po sto puta na dan banuo bi u sinovu sobu, pogledao ga, pa opet izašao. Noć bi probdio sguren na postelji, prisluškujuć u bližnjoj sobi svakomu dahu bolestnikovu. Jedno jutro opazio je Josip, da je bolestnik izgubio sviest a na cielom mu se tielu moglo opaziti, kako mu dogara svieća života. Probudio na to Ružu, koja je na divanu zadriemala. Ona skoči, donese svieću, utisnu ju umirućemu bratu u ruku i stade težko jecati. Josip ju šutkaše, neka zatomi plač, da ne probudi oca. Josip pritisnu razpelo na Milanova usta. Ovaj otvori na to oči, uzdahnu i — izdahnu.

Sestri se uzvinuo bolan vapaj iz prsiju, a Krupić se na to probudi i zabulazni:

— Milane! Milane! gdje si? Ja sam sanjao, da su te na groblje odnieli, a ti si ovdje; spavaj spavaj; odlanut će ti, a u jutro ćemo u vinograd.

Josip prišaptnu starcu, neka se legne. Milan je malko zadriemao, te bi ga mogao probuditi. Starac posluhnu, sguri se na postelj pod pokrivalo i zaspi.

Josip i Ruža stali oprem ati mrtvika, a kad su posve svršili, već je i dan zabielio. Što sađa? Mi ga ne mo-

žemo sahraniti, a da otac ne bi znao; to nije moguće. Stane se ovo dvoje razgovarati.

— Učinit ćemo, što možemo, kaže Josip. Napisa nekoliko rieči, preda ih Miji, da odnese župniku. Sat kašnje zazvoniše sva zvona u župnoj i fratarskoj crkvi oglašivajući smrt pokojnikovu.

Krupić se trgnu iz postelje, uleti u sobu Milanovu, pa opazivši kod nogu na stoliću goruće voštenice i propelo, a bolestnikovo ukočeno tielo — ruknu kao biesan: Jao! Zlotvori, ubili ste mi sina a mene uspavali, da ne bdijem nad njegovim životom. Milane! Milane! ne ti nisi umro — ti se pretvaraš — ustani, granulo je sunce, kola su u dvorištu, idemo, idemo u brdo! Krupić pristupi bliže, pogladi mu lice, ali lice i čelo — studeno mrtvo! O Milane, tebe u istinu nema — umro si, a da mi ni s Bogom nisi rekao! a koli sam te žarko ljubio! Starcu se zamaglilo, te se srušio na pod kraj sinove postelje.

Bože, kap ga udarila! zavape okolo stojeći.

Nije, nije, brzo će Josip, bol ga prevladala. Prenesimo ga u njegovu sobu. — Tako se učinilo. — Za čas došao je liečnik, pregledao mrtvika, zatim pošao k starcu, opipao mu bilo, te rekao: Onemogao je, nije umro. Bdijte nad njim, a bit će sreća, ako ne dodje k sviesti, dok ne mine pogreb.

I nije se osviestio.

Treći dan sahraniše Milana Krupića na Varaždinskom groblju, dočim mu prije pol godine ukopaše brata na Verinškom groblju.

Stari Krupić došao k sviesti, al njegovo osviešćenje bilo grozno za njega i njegovu obitelj. Često bi iznenada neopazice pobjegao na groblje, pao na sinov grob te stao noktima odgrinjati zemlju, ne bi li do sina došao. Josip bi poletio za njim, te ga trudom i mukom doveo

kući. — Mislio bi, da je rieč izgubio; jer nije ni pitao ni odgovarao, već samo bezćutno bulio oko sebe.

Kadšto bi mu ipak prosievnula koja zraka svjetla u glavi. Al tada je zaklinjao i proklinjao, da su te srsi spopadali.

Bože, hoće li tako dugo potrajati? uzdisaše Ruža, ja ćutim da ću podleći.

I Josip mislio te mislio, molio se Bogu i bl. djev. Mariji za pomoć i savjet; jer mu je zbilja bilo kao u mučilištu.

Vjera i jedino vjera imade u sebi sile i snage, da održi čovjeka u strastih i nesrećah, mišljaše Josip. To je on u životu pa i na sebi češće izkusio. A ima li u Krupića vjere. On je doduše polazio crkvu, on je u stanovitih zgodah davao na mise, on je išao na obhode, u njegovoj se kući držao post, al to bijaše tek vanjština, vjera mu se držala tek površine, a da nije mogla prodrieti u srce i proniknuti dušu. To se opažalo u cielom njegovu životu. Uzbuditi u njega vjeru, djelovati da mu ona zauzme cielo biće, to bi bila težka zadaća, za koju uz najbolju volju ne bijaše Josip dorasao.

U Varaždinu je bio u ono doba častni otac kapucin Fidel. Na njega stadoše pomišljati; ne bi li on mogao tu djelovati.

Fidel je bio poznat cielomu gradu kao veoma pobožan, pače svet čovjek, svećenik dušom i tielom, revan u svojoj službi, oduševljen za svoje zvanje i požrtvovan. U njega ne bijaše one strogosti i ukočenosti koja se obično misli u strogoživca. Njegova vanjština, njegovo držanje, njegova rieč imala je neku osobitu moć: ona je dirala i privlačila. Otac Fidel bijaše čovjek srednjega stasa i suhonjav, a lice mu je bilo prozirnom bljedoćom okruženo; al na pravilnih njegovih potezih odražavala se sama blagost i dobrota. Oči čiste i bistre sievale su žarom

nebeskog nadahnuća, prodirale u srce i u dušu onomu, koji bi se u njihovu dubinu uronio. Sieda svilena brada pokrila mu prsa, a snieżno bieli vlasi obrubili mu glavu poput liljanova vienca. Tko ga je godj vidio i š njim se razgovarao, rado će se i sa slašću spominjati njegove pojave. U varaždinskom samostanu proživio je veći diel svoga života; samostanska crkva i ćelija bila mu je ciel sviet. Svaki dan u jutro po dva sata prosjedio bi u izpovjedaonici čekajuć i primajuć pokornike, zatim bi odslužio misu, pa se dao na molitvu i pobožno razmišljavanje. Ako ga je tko u grad pozvao k bolestniku, nikad se nije skanjivao, pa bilo to danju ili noću, akoprem mu je već bilo blizu osamdeset godina. Oca Fidela poznavao je i Krupić, njega je on običavao s nekim strahopočitanjem i dubokim štovanjem spominjati. Njega se ovaj par sjetio Josip, te ga zamolio, da bi posjetio Krupića i gledao ga na pravi put dovesti.

Častni otac s mjesta se Josipovoj molbi odazvao, te se š njim zajedno odputio u njegov stan.

Otac Fidel pokuca, al nema odgovora, pokuca drugi put nitko se ne odzivlje, pokuca nešto jače po treći put, otvori vrata i unidje u sobu. Skinuv kapucu pozdravi sa »Hvaljen Isus i Marija!«

Krupić sjedio je kod stola mrk ko obično i zlovoljan; glavu podbočio laktovi i zurio u stol. — Kad se vrata otvorila kan da se prenuo, i opaziv da je netko nadošao, bio gotov na kletvu i naprasit odgovor. Obrisav si oči i podigav glavu opazio časna starca svećenika pred sobom. U prvi mah pričinilo mu se, da mu se pojavila prikaza s drugoga svieta.

— Prijatelju i susjede! što je to s vami, vi mi tako jadno izgledate, kan da vas breme nevolje gotovo k zemlji pritisnulo? Blago nagovori otac Fidel Krupića.

— Ha, to ste vi častni oče! Što vas je donielo ovamo? Ja sam mislio, da me je cieli sviet zaboravio.

— Čuo sam, dragi gospodine Krupiću, da vam nije najbolje, pa sam vas došao pohoditi.

— Hvala vam! nisam se tomu nadao. No kad ste došli, izvolite sjesti. Oba sjedoše sučelice jedan drugomu.

— Vi ste po svoj prilici došli, da me tješite il možda i karate. To je malko prekasno. Utjehe za mene nema, a ukor ne bi se mene primio. — Meni je sav sviet nepravedan, a i sam Bog ne poznaje pravice, ne osjeća milosrdja. Oteo mi djecu, lišio me onoga, što mi je bilo najmilije.

Na licu oca Fidela opazio se slab trzaj mišica, a u bistrim inače čistim očima biser suza sažalnica. Ćutio je njegovu bol, al se i prepao nad ponorom, koji no mu je pod nogama zievnuo. Svećenik ga tako ljubezno, prijazno pogledao, da je Krupić, ne mogavši mu pogleda podnesti, oborio oči i poniknuo.

— Prijatelju, tužite se na sviet, da je nepravedan a čim vam je to sviet pokazao?! Mrmorite na Boga da vam je nešto oteo. A što vam je uzeo, što i onako ne bi njegovo bilo? Ta vaši sinovi tako su njegovi, kao što i ja i vi i svi drugi. Tko će smjeti reći: Bog je nepravedan, ako umrem ja, vi ili ko drugi. Vrtlar više puta odkine biljku istom, što je niknula, jer mu je treba, više puta ju otrgne u najljepšem cvietu, da ju savije u vienac, više puta čeka, da do ploda sazrije, te ju pospremi. Mislite li, da je krivo učinio, kad mu se tako svidjelo? Zar nije imao isto tako pravo na klicu i cviet, kao što i na plod? Bog je vrtlar a mi smo u njegovim rukama biljke, koje on po svojoj mudrosti uzgaja i njeguje, ne da ih uništi, već da ih sahrani u svom nebeskom perivoju. — Prijatelju, vam je srce klonulo, a i bistar se pogled u providnost Božju pomutio. — Mislite li, da ste

vi jedini, koji je djecu u cvietu života izgubio? Ne znate li za patriarka Abrahama? On je bio doživio jedinca sina u siede dane, najveću razkoš svoga života — a Bog mu zapovjedi: žrtvuj mi sina. Abrahamovo oko plače, al se on ne protivi volji Božjoj. Jeste li vi možda veći ugledniji od Abrahama? — Mukotrpni Job plakao je za izginulimi sinovi; mislite li, da ih nije ljubio? I te kako — viest o njihovoj smrti potresla mu dušu, slomila snagu — al on nije zdvajao, nije Boga biedio s nepravde, već rekao: »Bog je dao, Bog, je uzeo. Neka bude blagosloveno njegovo sveto ime!« Sjedi svećenik prosliedio nabrajati primjere iz svetih knjigâ pak i iz svagdanjeg života, i to takovom sućuti, takovim osvjedočenjem, da se i Krupićeva srca dojmilo. — On ga je slušao, a rekao bih, da se led na njegovu srcu taliti stao.

Razgovor se protegnuo do blizu podneva, a tada se pobožni otac vratio u svoj samostan, obećav mu, da će ga opet pohoditi.

Pobožni svećenik dolazio bi češće, kako je imao prilike i vremena Stari mu se Krupić sve više približavao, te mu je napokon tako omilio razgovor s častnim ocem, da bi bio po ciele dane volio š njime biti i razgovarati.

Krupić se je promienio. Ona kruta ukočenost ostavila ga, a i one divlje jarosti i bjesnila posvema je nestalo.

Koji tjedan iza tih razgovora jedne večeri reče Krupić svojim: Sutra dao sam čitati zadušnice za svoju djecu, pa želim, da svi podjemo zajedno u crkvu. Josipa to u veliko obradovalo, jer je to bio znak, da je Krupićevo stanje na bolje okrenulo.

Zadušnice služile su se u kapucinskoj crkvi. Obitelj sastala se na okupu cieli četvrt ure prije naručena vremena; taj dan želio se je Krupić ispovjediti. Istom poslije ispoviedi i pričesti počela je misa. Krupić se

se preporodio; on se tako zadovoljan nije možda nikada jošte osjećao kao danas. On je doduše tugovao za djecom, al je tugovao onako, kako tuguju oni, koji imadu nade u budući život. — Došavši kući poslije doručka ode u svoju sobu, stane pregledavati razna pisma i bilježke.

VI.

Bio blagdan neokaljana začeća blažene djevice Marije. U kući Krupićevoj sve se zaodjelo u svečano ruho. Ponajprije obavila se kršćanska dužnost u crkvi, a zatim sliedio objed i odmor. Krupić bio razgovoran i dobre volje preko svoga običaja.

Družina se poslije podne kojekuda razišla, a gospodar povukao u svoju sobu. Šetajuć po sobi razne su mu se misli i osnove motale glavom. Sad bi se nasmiešio, sad opet uozbiljio, te nastavio šetajuć razglabati svoju osnovu. U tom ga zaustavio dolazak Josipov, koji je upravo nadošao, držeći u ruci oveću knjigu, u koju su se bilježili poslovni računi.

— Mislio sam, reći će Krupić, obrativši se k Josipu, da ste otišli u šetnju. Dan je liep i ugodan, a vama treba oduška i odmora.

— Htio sam, da dogotovim račune, odvrati Josip; pa sam to i učinio. Evo ih! — Ja sam evo već od mjeseca lipnja rukovodio sam sav posao. Ja sam primao naručbe i djelo, ja sam ga odpremao i ubirao novac. Ja sam kupovao željezo i ostale stvari, što smo trebali u poslu, i sve gotovim izplaćivao. Evo ovdje u knjizi naći će te svaku krajcaru točno ubilježeno: što se primilo i što izdalo; tudier ćete naći privite biljegovane namire iz željeznare. Izvolite samo pregledati!

— Sjednite, odvrati Krupić. Ja sam podpuno uvjeren, da su vaši računi točni, a poštenje mi vaše jamči, da

je tudier svaki nočić točno i na svom mjestu uračunan.
— Ja prihvaćam račune, a da ih ne gledam.

— Hvala vam za povjerenje. Ovdje vam je izkazan primitak od 2500 for., a izdatak 1600 for., ostala je dakle čista privreda 900 for. Ovdje vam je taj novac. Josip pruži mu omot sa označenom svotom novacâ.

Krupić ga pregledao. Bilo je sve u redu.

A sad da o čem ozbiljnijem razgovaramo; nastavi majstor. Ja sam već od davna mislio, da pustim posao, to jest da ga predam jačim i vještijim rukama. — Ta gledajte me, jesam li onaj, koji sam nekoć bio? Sile me ostavile a ove mišice koje su kladivom kao loptom mahale sad su onemogle; gledajte mi glavu od ovo nekoliko mjeseci posiedila i pala na prsa; a i volja za rad nije više ona, koja je prije bila. — Željan sam mira i mirovat ću; duga mi života i onako nema, pa ovo nekoliko godina ili možebiti mjeseci, što će mi Bog još dati, rad bih u miru proživio.

— Gospodaru, ako ste sa mnom zadovoljan, ja ću taj posao i dalje nastaviti, kao što sam ga ovo nekoliko mjeseci vodio.

— Ne, ja ne mislim ovako, nastavi Krupić. Ja ne ću poslovodje — već čovjeka, koji će sam u svoje ime na svoju odgovornost, na svoju korist preuzeti i voditi posao.

Ako tako, onda vam treba to samo proglasiti, pa ćete imati ponudâ na izbor, jer je naša poslovnica na dobru glasu.

Jest ona je na dobru glasu, a to je najvećim dielom vaša zasluga, pa bih s toga želio, da i ostane u vašim rukama. Ja znam, što bi ste mi mogli odvratiti. Za samostalan posao hoće se samostalna kuća i ognjište; hoće se žena, valjana uredna kućanica. Što ne? Ja vam na to namah odvraćam: Moja vam je kuća poznata; u njoj ste proživjeli toliko i toliko godina; u njoj ima uviek

mjesta za vas, ja se povlačim u prikrajak, da vas odanle motrim. U mojoj kući mogli bi ste naći i ženu pristalu i marnu kućanicu. Imadem li pravo?

Josip se za časak zamislio, pa zatim odvratio: Ne prigovaram, ali jedno bih imao primietiti, a to je, da vi pravite račun bez krčmara. Vi mislite svoju kćer Ružu. Ako ste gospodar i otac, čast vama, ali oprostite, u tom nije vaša odlučna već vaše kćeri.

Za to ja u ovaj par ne pitam, al ću doći i na to. Samo bih iznajprije rad saznati od vas, svidja li vam se Ruža, i da li mislite, da bi š njom mogli osnovati sretnu obitelj. Odgovor vam ne će biti težak, vi ju poznajete isto tako kao što ju poznajem ja. Ona je pod vašima očima uzrasla i razvila se, vi ste ju imali prilike poznati i proučiti sa dobre i slabije strane, upoznati joj vrline i mane, pa mi kažite otvoreno: bi li bila za vas?

Da vam to i kažem, što bi vriedilo bez njezine volje i privolje?

— Vi ste svoje glave. Meni se čini kan da očekujete, da vam ona sama ponudi ruku. Neka bude i to, pa da vidite koliko vas volim, ja ću i to pokušati.

Krupić otvori vrata i pozove kćer. Josip se ponešto smeo bojeći se, da se dosele ponio onako, kako se ne bi kao otvoren čovjek smio ponieti.

Ruža unidje i zapita: Što želiš oče?

Pristupi bliže, pa mi odgovaraj ali iskreno otvoreno. Diete moje! ja sam ti samo jednom nešto natuknuo o tvojoj budućnosti, al tada su nas druge neprilike pretekle; pa sam s toga nakanio danas nastaviti, gdje sam onda prestao.

Ostario sam i željan sam mirna života. Posao sam ponudio Josipu, da ga u svoje ime preuzme. Josip treba žene; reci, pristaješ li, da mu budeš drugarica?

Ruža oborila oči, te pridušenim glasom kroz plač odvratila. — Ja ili ne razumijem vas, ili vi ne ćete da razumijete mene. Ti mi govoriš o ženidbi i spominješ Josipa, to mi je prije smrti i Milan govorio; vi valjda očekivate od mene, da pometnem žensku stidljivost, te se ponudim mužu, koga ja štujem; no koji bi me pod konac konca mogao odbiti.

Josip je bio duboko ganut. Primaknuvši se djevojci prihvati joj ruku, i zvonkim glasom, glasom ljubavi i ganuća odgovorio: Ružo, ne boj se — ja te ne ću odbiti, meni laska očevo povjerenje; ali jošte će me više usrećiti tvoja ljubav. Ako ti misliš, da možeš uz mene biti sretna, ja te molim za ruku ne radi svoje koristi iz sebičnih razloga već iz čiste ljubavi. Ružo, ja te ljubim, pa ako mi ljubav uzvraćaš, prihvati ju, pruži mi svoju ruku. Ruža se nije skanjivala, već mu pruži ruku.

— Kad je tako, djeco moja, reći će Krupić, zaruke će biti već danas, na zapis poći ćete buduće nedjelje, te ćete se namah i ozivati, tako da će na moj god na Stjepanje biti vjenčanje.

— Oče, ne bismo li počekali, dok mine vrieme žalosti.

— Ne, jer će se pokojnici više radovati vašemu savezu, nego li suvišnomu tugovanju. Ta svatba će i onako biti tiha u krugu roda i nekoliko prijatelja.

Gospodaru, iza kratke će stanke Josip, pošto se već Ruža bila udaljila; ja bih vas molio, da bi ste vi oslobodili Miju; vi ste ga primili, vi ga i učinite kalfom.

— Dà, na njega sam zaboravio! Valjan je momak, vrstan naučnik kakovih malo imade; a ipak učinio sam mu bio krivo. Ja ću ga dakle osloboditi.

— Tako je i pravo, potvrdi Josip. On vam je i život spasao u požaru. Da vas on nije izvukao iz plamena, vi biste zaglavili bili.

— A toga mi nije nitko kazao, prigovori Krupić.

— E nije bilo zgode. Pa i nije ni trebalo, jer je Mijo to učinio kao pravi kršćanin, neračunajući na nagradu vašu. Ja vam kažem, Mijo je čestit i plemenit čovjek! Majstore, ja to i sada nisam spomenuo za to, da vas možebiti sjetim na kakvu nagradu. No možda će doći prilike, gdje bi mu vaša podpora dobro došla, a tada nemojte na nj zaboraviti.

— I ne ću, zadajem vam rieč.

* * *

Na Stjepanje poslije rane mise vjenčali su se Josip i Ruža u kapucinskoj crkvi. Pir se obavio u krugu roda i najboljih prijatelja. Krupić bio vedar, zadovoljan. Od djece jedina mu Ruža preostala; a za nju je bio sjeguran, da ju je povjerio pouzdanim rukama.

Miju oslobodi na samo mlado ljeto. Bio je siromah Mijo veseo. A kako i ne bi? Izučio je kovačiju, zadovoljio je Jaginoj želji.

Tom prilikom poklonio mu je Josip novo odielo: obukao ga na gospodsku od pete do glave. — Ruža bila mu je sklona, a i imala zašto, ta on je siromah nevin trpio za nju. Ona je to znala i osjećala, pa bi joj s toga uviek neko neobično čuvstvo obuzelo srce, kad bi mu u lice pogledala. Ovaj put darovala mu je šest para rublja. — I Krupić ga je nadario. Kad su mladoga kalfu onako na gizdelinsku opremili, pristupi k njemu i majstor veleći: Evo svi te darivaju, jer si vriedan. I mene je takom zgodom nadario moj otac. Ti nemaš ni oca ni majke. Primi od mene ovaj dar, koji te neka sjeća na Krupića i njegovu kuću. Tim mu je pružio srebrnu uru sa srebrnim lancem. Mijo se plačući toplo zahvali svima, a starome Krupiću poljubi ruku.

VII.

Bijaše o Bogojavljenju. Studen pritisnula svom žestinom, kako to obično u to vrieme biva. Pa ako se o podne i pomolilo sunce, pod kojim se talio snieg, a to se opet jutrom i večerom sve stisnulo, te ulicami nastala poledica, da se je jedva s najvećom pažnjom moglo prolaziti. Na sam blagdan Mijo uranio, te pošao u Kapucinsku crkvu na ranu misu, a vraćajuć se kući gledao, kako sviet na poledici tetura i pada. Pazio je na sebe, da se što takova i njemu ne sbude. Ugibao se u snieg. Pred njim išla je neka ženska, dobro odjevena, tako nesigurnim korakom, da je već po više puta bila gotova pasti. Na zaokretu u Dugi Konac, gdje bijaše poledica najjača, poskliznu se sirota i pade, kako je bila duga i široka. Dječurlija, što je onuda prolazila, od srca se tomu smijala i šale sbijala, al ubogoj ženi nije bilo do šale i smieha; jer se nije ni ustati mogla. Mijo, koji je za njom išao, priskoči, uhvati ju pod ruku, te joj pomogne, da se digla.

Gdje vam je stan? upita ju.

Ovdje na grabištu, četvrta kuća od ugla, rekne žena.

Dobro povest ću vas do kuće; pa ako je zlo, možete onda poslati po liečnika.

Za pet časaka bijahu na mjestu. Žena imala stan u dvorištu, dvie malene sobice sa kuhinjom. Mijo uveo ju u sobu i posadio na stari divan.

Hvala vam, dobri čovječe, na ljubavi.

Mogu li vas čim poslužiti?

Hvala vam! za čas će valjda doći Ankica. Tu malu uzela sam k sebi, da mi pomaže. Ona će mi učiniti, što ću trebati.

Opraštajući se, pogledaju se oboje nešto potanje. I Mijo prvi prepozna svoju staru znanku, te sav ushićen

povika: A niste li vi bili nekoć u Lepušici? Niste li vi neka Staza?

— Jest, ja sam bila u Lepušici, i ja se zovem Staza? A kako me vi poznate? Tko ste vi?

— Ta vi ste meni bili druga majka. Zar me ne poznate? Ja sam Mijo Panićev.

— A to si ti Mijo? Gledj ti njega, kako se pogospodio! Tko bi te poznao?

Sada je stalo oboje pripoviedati: kako je došlo u Varaždin. Mijo pripovjedio Stazi, kako je u Varaždin došao, i kako je izučio kovačiju. A tada opet kaza Staza ovo: Ja sam se htjela riešiti Martina, jer je bio rdjav čovjek. Pošla sam ovamo, jer mi je ovdje bila jedna rodjakinja, koja je već pred dvie godine umrla. Umjela sam raditi a i htjela sam. Prala sam, šila, krpala za gospodu rublje, pa jer sam bila vješta gladjenju (peglanju) rublja, obsipali su me poslom. Tako sam si privriedila više, nego li mi je baš za život trebalo. U to udje i Anica. Bila je to djevojčica od kakovih 12 godina. Staza ju je uzela, da joj pomaže, a kraj toga diete imalo je prilike, da što nauči.

Na to će Mijo: ja sad idem, te ću gledati i opet vas do skora pogledati.

— Daj, daj, moj Mijo, dodji više puta; imam se toga više s tobom razgovarati.

— S Bogom Stazo, reče Mijo, na vratima, i izpane iz sobe.

Od to doba Mijo često Stazu polazio. Krupićevim bilo to za čudo, kamo je on na jednom stao zalaziti, te ga stali kao u šali bockati, dok im nije Mijo cielu zagonetku odgonetnuo.

— Mijo! započe jedne večeri Staza, kad je oboje sjedilo kraj tople peći, ona vezuć na platnu, a on dimeć svoju cigaru. Nešto mi je na srcu, što sam ti već davno

htjela odkriti. *Slušaj me. Znaš da sam te milovala kao* malog dječaka, *kad te je bio Martin ponajviše mojim* nagovorom uzeo u *službu.*

— Znam, znam *odvrati Mijo ganuto; bijaše to u* vrieme, kad mi *pomrieše roditelji, a imanje im pod* dug razgrabiše. Tada nije na mene nitko *ni mislio, ostao* sam kao ptica, koja prije reda prhnula iz gniezda nemajući krila, da bi letjeti mogla. Našao sam zaklonište pod Martinovim krovom; ali i tuj bi bio poginuo od svega zla, da ne bude vas; jer u Martina ne bijaše ni srca ni duše. On je tražio od mene više, nego li su moje slabe sile premogle, pa me stao zlostavljati i progoniti. Vi ste mi se jedina smilovala, vi ste mi nastojala, koliko je bilo moguće, jadno stanje olakšati. Vi ste me odievali, vi me redili. Vaša bijaše zasluga, da onako nisam posve podivljao. Toga vam ne ću nikada zaboraviti, dok sam živ. Hvala vam za to, Stazo!

— Ne hvali, sinko, ja sam to rado učinila. Meni je jako drago, što si pregnuo mladjahnom snagom, da si izvojštiš u svietu pristojan položaj, da budeš danas sutra svoj čovjek. A što namjeravaš poslije uraditi? Gdje ćeš biti svoj?

— Do konca svibnja nakanio sam ostati ovdje, gdje sam sada, a onda vratit se kući u Željkovac, odvrati Mijo.

— A gdje ti je kuća? Ta ti nemaš ni grude zemlje, nemaš ni kuće ni kućišta.

— Mijo uzdahne i reče: Tako jest! pa me ipak srce onamo vuče, ja se moram onamo vratiti; ja ću osnovati za sebe kuću i početi za sebe na svoju ruku raditi.

— Ali za to treba novca. Imaš li koju svoticu?

— Bit će nešto malo! Cielogodišnja zaslužba, pa uštedjeni darovi, dat će kojih 150 forinti. Za prvi početak bit će dosta. Uredit ću se na malo, ali bez duga

— E, to ti je, sinko, premalo!

— Da što, da je premalo; kad bih htio kupiti zemljište i kućicu si nekakovu podići, za to bi trebalo i osam stotina forinti.

— Vidiš, koliko to treba; a trebalo bi i više. Ne bi li bolje bilo, da ti ostaneš kalfa još dvie tri godine, pa bi si nešto jošte uštedio?

Mijo primio se za glavu, kan da u njoj traži, što bi odvratio, te će u neke nekavice odvrnuti: Stazo, vam je moj život i moja prošlost donekle poznata, al ne posvema. Uz vas imade jošte jedno plemenito biće, koje mi je do sadanjega položaja pomoglo; da nije njega, ja bih i danas kao sirotan obijao Željkovačke obore.

I tuj joj stane pripoviedati o Jagi. — Obrekoh joj, nastavi — da ću se vratiti, i ona me čeka; a razumjet ćete sami, kako je težko čekati djevojci na selu, gdje se o nju i o njezin glas zadievaju svačiji jezici. — Njoj za volju gotov bi bio na svaku žrtvu, jer je zavriedila.

— Razumijem te Mijo, tvoj mi je položaj jasan — pa te ja ni ne odvraćam od toga. Koliko je u mojih silah pomoći ću ti i ja. Nemam mnogo, ali dat ću ti nešto. Već onda kad sam odilazila iz Lepušice, mislila sam, da ti uručim sav svoj novac. Danas je taj novac u mene, i već sam mislila, da ne će u prave ruke dospjeti; al sam je Bog drugčije udesio. Evo ja ti dajem 500 for., toliko imam, malo doduše za tvoju svrhu; a ti gledaj kako ćeš tim izaći, pa idi da izkupiš rieč, što si ju zadao djevojci, koja je vriedna tvoje ljubavi.

— Stazo, uzdahnu Mijo suznih očiju, to je previše; toga ja ne mogu primiti. Vi to i sami trebate za svoje stare dane.

— Samo uzmi! Ja sam već i na sebe mislila. Nešto, ako i ne mnogo, ostaje i meni, a hvala Bogu jošte sam zdrava i ruke su mi jake, te mogu jošte što privriediti.

A pod konac konca kad bih i onemogla, zar me ne bi ti k sebi prigrnuo?

— To bi, draga Stazo, bi, živo će Mijo zagrliv Stazu, koja se opet ćutila sretnom, što je mogla svomu milomu što pomoći. — Mijo nastavi: — Sve liepo, ali meni nutarnji glas svjetuje, da ne primam sve te svote. U siromaštvu sam se rodio, u siromaštvu odhranio — a nisam poginuo, rekao bih, da mi je ono donielo blagoslov. Da vas ne uvriedim, ja primam od vas polovicu od onoga, što ste mi ponudili, a to će mi s mojom pri-štednjom za prvi početak možda dotjeći. — Hvala vam, draga Stazo i na ovom; a možda će mi se pružiti prilika, da ću vam se moći zahvalnim pokazati.

Neka ti bude po volji, ali ako uztrebaš više, javi mi, pa ću ti dati.

U razgovoru odmaklo je već i vrieme, te kad su se rastali, bilo je već blizu deset. A to je vrieme kad se kod Krupićevih ide na počinak.

Negdje pod konac svibnja, odkazao je Mijo posao u Krupićevih. Josipa je to iznenadilo, jer su Miju smatrali kao člana obitelji, te nije nikomu ni na um palo, da bi ih mogao ostaviti.

— Što ti se ne svidja više u nas? Ili ti je možebiti premala zaslužba?

Ni jedno ni drugo, odvrati Mijo. Vaša mi je kuća mila, kan da sam se u njoj rodio, a zaslužba, kakove malo gdje ima.

Misliš li valjda u sviet? To je dobro, poznat ćeš sviet, vidjet ćeš kako ljudi drugdje žive, steći ćeš si iskustva.

— Ni to ne — odvrati Mijo — ja odilazim kući, te ću pokušati raditi na svoju ruku.

Kad je Mijo tako čvrsto odlučio poći kući i svoje ognjište naložiti, nije ga više nitko u kući Krupićevoj od toga odvraćao.

Prije Mijina odlazka priredi Ruža njemu na čast obilniju večeru.

Staromu Krupiću bilo je žao za Mijom, pak s toga pola u šali pola u istini rekao: Sad istom žalim, što nemam dvie kćeri, Mijo mi tada ne bi smio iz kuće.

To ti ne bi, oče, koristilo, odvrati s posmjehom Ruža — Mijo se već od davna ulovio u mrežu, pa nema volje, da pobjegne.

— Čudan je ipak danas mladi sviet; jošte ga nisu ni brci posuli, a on već misli o ženitbi. Reci mi Mijo, što ćeš na selu, ti valjda nisi samo zato zanat izučio, da se što prije oženiš?

— Jesam, gospodaru, upravo za to, odvrati smijući se Mijo. Izučio sam zanat, da mogu onu, koju sam odabrao hraniti i uzdržavati.

— E pa dobro, kad je tomu tako. Bio srećan! Ali kaži mi, kako ćeš početi? imaš li što novaca?

— Nešto malo, odvrati Mijo, misleć na Stazin poklon.

I nešto je dobro, ako i nije dosta; nu ti nas znaš, pa ako ti bude nužde, naša ćeš vrata naći otvorena pa ćemo ti pomoći; ali kažem ti, ne čini sramote našemu zanatu; ti si za nj kao rodjen.

Toga se nije bojati, hoće Josip. Mijo je prošao dobru školu, i priučio se valjanomu i točnomu radu; pa je nade, da će na tom utreniku i uztrajati. — Posla ima i na selu, ako i nije onakav kao što u gradu, i dade se nešto privriediti. Ti si, Mijo, često puta htio da saznaš moju prošlost, a ja ti nisam želji zadovoljio, al sada gdje odlaziš, izpunit ću ti želju, ne da tvojoj radoznalosti zadovoljim, već da ti bude i nauk za budući

život. — U životu svakoga pojedinca imade trenutaka, imade odlučnih zgoda, koje odlučuju o njegovoj sudbini za cieli život. Takovih zgoda imao je i naš majstor, takovih zgoda imao si ti, a imao sam i ja. Ja sam bio jedinac u bogatih roditelja. Imali su kuću i tjerali kovački posao nedaleko grada K. Kao jedinca razmazili su me, a to bijaše uzrok da sam postao svojeglav i gotova bezposlica. Nijedan posao nije mi se milio. Poslali su me u školu, al mi je knjiga bila težka i suhoparna, a škola pravo mučilište. Početne škole svršio sam jošte kojekako, te u jednom razredu dobio i odliku. Al na gimnaziji stalo zapinjati. U prvom razredu preplivao sam težkom mukom, ali već u drugom utonuo. — Morao sam ga ponoviti, al kad sam i sada pao, dozlogrdi to ocu, te će mi posve ozbiljno: Kad nisi za knjigu, a ti se prihvati kladiva; pripasao mi kožnatu pregaču, pak me odvukao u kovačnicu rekav, evo ti škole, tuj uči i radi, a pamti: ne naučiš li ništa, od zraka ne ćeš živjeti. U kovačiji bilo mi je neugodno, kladivo težko, a ruke, ne navikle poslu do skora klonule. Radio sam kad me otac gledao, al čim je odmaknuo pete, a ja s kladivom u kut. Uz lienost jošte mi se jedna mana uvriežila u srcu i pustila duboko korienje. Bio sam bezćutan i nemilosrdan spram siromaha i ubogih. Kad bih opazio siromaka na dvorištu, iztrčao bih predanj, opsovao ga i proćerao, a kad bi otac koga nadielio, bio sam zlovoljan.

Jedne nedjelje bila je ciča zima. Ja sam ostao kod kuće, drugi su svi otišli u grad. Pod večer došao sied starac prosjak, zaogrnut u dronjke, moleći za zalogaj hljeba i za noćište. Dobro si došao, pomislih si, te izgrdiv starca proćerah ga. Starac toplo molio, da mu dadem gdjegod mjesta, da prenoći, do grada je, reče, dalek put, a snieg je visok, smrznut ću se.

— Pak što zato, odvratih zlobno; misliš li, da će sviet nastradati, bude li jedan prosjak manje na njemu. I ja zalupiv vratima udjem u sobu, motreć prosjaka, kako se poniknute glave zaputio dalje prema šumi. Ja sam to sve učinio onako lahko, da me nije ni najmanje zaboljela duša.

Drugo jutro dodje sluga te javi ocu, da se je nedaleko od štaglja pod drvom našao smrznut prosjak. — Otac pohiti da vidi, a i ja podjoh za njim. Bijaše to u istinu onaj prosjak, koji je sinoć od mene tražio noćište. Meni se u ovaj par pričinilo, kao da je prosjak svoje ukočene oči uronio u moju dušu, pričinilo mi se, da mu dršćuća usta mene proklinju. Ja sam bio sav slomljen i satrven. Duša mi je zaplivala u moru paklenih muka, i ja sam stao zavidjeti prosjaku, što nisam ja na njegovu mjestu. — Prosjaka sahraniše, a savjest se u mene probudi, te me stane mučiti danju i noći. Meni nije bilo kod kuće obstanka: pohitih u sviet, tražeć posla u tudjem svietu; al slabo sam se gdje duže od dva tri mjeseca zadržao. Napokon sam i obolio, te dospio u bolnicu. U bolnici sam, kako su mi pripoviedali bulaznio, i u bulažnjenju neprestance spominjao prosjaka. U bolnicu dolazio je mlad svećenik, pravi angjeo za bolestnike; on im je više pomogao nego li liečnik i ljekovi; jer im je on ulievao melem u dušu, i tim često pripomogao i tjelesnomu zdravlju. Približio se i k meni, i to tolikom ljubavi i saučešćem, da sam mu se posvema povjerio, odkrio mu ranu, što mi stala podgrizati mladi život. — Sluga me Božji nije karao, jer je vidio, da to i sam činim; on se snizio k meni, kan da želi sa mnom trpjeti. On me stao tješiti i sokoliti, da ne klonem duhom, da se ne poništim već da pregnem svom snagom, kako bi dobrimi djeli ublažio gnjev Božji, kako bi novim životom izbrisao tragove prijašnjemu životu. — Izpovjedio sam

se. To bijaše moja prva iskrena i podpuna izpovied. Preporodio sam se i postao drugim čovjekom. Od ono doba zavolio sam siromake i uboge, te im veći diel svoje zaslužbe porazdielio. Odavle pošao sam dalje u Češku. Tu sam se namjerio na siromašku obitelj, kojoj je otac bolovao a djeca od studeni i glada skapavala. Ja sam si preuzeo, da prehranim ovu obitelj. Kupovao sam joj ogriev, hranu, plaćao stan, i sam jih, kad bi se s posla vratio, dvorio. To je trajalo pune dvie godine. Roditelji djeci pomrli, a općina uzela nejačad u svoju obskrbu. Tu sam primio pismo, da mi je otac obolio, a majka bijaše mi već prije umrla. Pohitim kući. Otac u istinu bolovao i težko bolovao; ostao sam kod njega, da mu vodim posao i da ga dvorim. Činio sam jedno i drugo. On umre, a ja sam nasliedio baštinu. Prodao sam sve i stvorio zakladu za podporu siromaka i ubogih. Ja odoh u sviet, i napokon došao sam ovamo, gdje sam našao kuću i ognjište, pravu sreću i zadovoljan život. A sve to imam zahvaliti jedino vjeri, koja se probudila u mojoj duši. Josip prestane da odahne.

I danas nakon dvadeset godina, ja se sjećam onog kobnog prizora, on mi dolazi u živoj slici na oči, ne da me uznemiruje i straši, jer ne bih bio kršćanin, kad ne bih vjerovao, da dobrota Božja i najveće griehe, kad se okaju, briše iz knjige svojih računa, al on mi dozivlje u pamet onu istinu naše vjere, da je čovjek slobodan, al uz svoju slobodu slab, pa da često podlegne i navrne na stranputicu. Bog ga zove i opominje glasom roditelja, učitelja, ne pomaže li to, Bog mu kakovim nenadanim doživljajem uzdrma cielim bićem, ne bi li se probudio. Probudi li se, sreća za njega, jer je postao koristno udo čovječjega družtva Ne probudi li se, zlo i naopako, jer mu se tada duša stegnula željeznim oklopom, koji se težko probija. Takav postaje nesreća za sebe, a

pokora za čovječanstvo. U sreći jedino mu je ravnalo sebičnost, a u nesreći pada u zdvojnost ili u zločinstvo. Mijo mlad si, budi čestit kršćanin. Bio ti u selu, ili u gradu, valjan čovjek i krepostan muž iznaći će se u svakom položaju. Naučio si nešto, izkusio si nešto, a ti gledaj, da od toga danas sutra budu i drugi imali korist.

Razgovor se tako protegnuo preko običaja, te za to podjoše na počinak.

Bila je to posljednja noć, što ju je Mijo prospavao u kući Krupićevoj. Sutra u večer imao je Mijo odputovati poštanskim kolima. Jošte se jednom oprostio sa Stazom i sa nekoliko znanaca, s kojimi se bio u Varaždinu sprijateljio. Sabrav zatim sve svoje stvari u putni kovčeg i prebrojiv sav svoj sadanji imetak bio nekako zadovoljan misleći, dat će se za prvu nuždu početi.

Na rastanku svim se oči suzami zarosile, kad si stisnuše ruke i doviknuše posljednji s Bogom.

VIII.

Krasan je lipanjski dan osvanuo. Nebo vedro kò ribje oko bilo obrubljeno sjajnimi traci ogranuloga sunca kao zlatnim viencem.

Željkovačko polje nalikovalo je ubavomu perivoju, u kom zimski usjevi bujno ponarasli i razvili se u punahno klasje, koje ovdje ondje već odcvalo; a na drugoj strani istom zacvijetati stalo. Jutarnja rosica obasjana sunčanim žarom caklila se poput sitna biserova zrnja na djevojačkom grlu. Liepo ti bilo pogledati prostrana polja raži, ječma, pšenice i kukuruza, koji se je svojom tamno zelenom bojom izticao. Prošao već prvu, a većim dielom i drugu motiku, te obećavao obilan rod. Sjenokoše dozrievale su za košnju, pa već ovdje ondje opažaš u hrpicah zgrnuto pokošeno sieno. U jutarnjem zraku,

njegov te miris blaži i oživljuje. Sve je liepo obradjeno, što ti svjedoči, da taj narod nije lien i nemaran. Danas je cielim ovim krajem zavladao nekakav svečani mir i tišina. Ne vidiš ni marljiva kosca, koji običaje u cik zore polaziti na svoj posao, ne vidiš radine Željkovčanke, da radi u polju; jedini konjari i pastiri sa svojimi sviralicami oživljuju tu svečanu tišinu bajne naravi.

Iz svega vidiš da je to dan počinka, da je blagdan, akoprem u koledaru nije crvenom bojom obilježen. Dan je sv. Antuna. Pred kakovih deset godina zavjetovali su mu se Željkovčani, da će ga svake godine svetkovati. Bilo je to onda, kada im je kuga morila blago. Željkovčani držali su svoj zavjet točno i savjestno.

U devet sati prvi put se sa Željkovačkog tornja oglasilo zvono, opominjući narod, neka se sprema u crkvu na pobožnost. Sat kašnje, kad se je zvono drugi put oglasilo, vidio si, kako narod u čistom, svečanom odielu vrvi cestom sa svih strana u crkvu

U pol jedanaest bila crkva puna, a isto tako i sav ogradjeni prostor okolo crkve, da se jedva micati moglo. Sve je čekalo na župnika, da se počne služba Božja.

Župnik dodje i izvede po običaju procesiju prema groblju; školska mladež pjevala litanije svih svetih, a na povratku onu omiljelu »Kraljice nebeska«. Iz svježih grla uzvijala se pjesma skladno.

Poslije procesije počela je sveta misa sa propoviedju, gdje je starina župnik iztaknuo kreposti Sv. Antuna, kojeg se sav život rek bih usredotočio u ljubavi Boga i iskrnjega. Bogu za ljubav odrekao se svega svieta i njegove slave, a za ljubav iskrnjega bio pripravan i svoj život žrtvovati. Toplimi riečmi na koncu podtaknu župljane, neka sliede kreposti Sv. Antonija, te na koncu sebe i njih izručio njegovu zagovoru kod Boga.

Poslije službe Božje razišao se narod a sabrao se opet po podne u crkvi na večernju.

* * *

U Jakova bilo danas veselo i živahno. Krčmu obložio zelenim granjem, da bude vidnija; pred njom smjestio klupe i stolove znajući, da će sviet voljeti biti na svježem zraku, nego li u tiesnoj zadušljivoj sobi. Jakov ogrnuo se pristalijim odielom nego obično. Zadovoljno gledao, kako grne Željkovački sviet k njegovu stanu, gotov svakoga što bolje podvoriti, a da bude veselije i mladjemu svietu zabave, najmio gajdaše, koji već stali skladati svoja glazbala, i cilikati na guslama. Nekoliko starijih gospodara zasjelo za stolove, razgovarajući o koječem a ponajviše o gospodarstvu, o zlih vremenih i velikom porezu, pa si kvasili grla rumenikom iz Jakovljeva podruma.

Mladji sviet kupio se oko gajdaša, jedva čekajući da poskokne. Bilo je tuj mladića istom oženjenih, mladića za ženidbu, mladih snaša i djevojaka. Nedaleko tik mosta sjatilo se u pojedinih hrpah starijih ženâ, koje su naklapale koješta.

U jednoj rpi stoji kovačeva Manda, rukavi i pregača izvezeni su joj modrom vunom, što pokazuje, da je udovica. Muž joj već ima tomu godinu dana počiva na Željkovačkom groblju. S njom je Jalža i Dora iz Lepušice. Zametnule su po običaju razgovor o tudjem poštenju.

Vidiš, kumo, koliko se toga u tri godine promienilo, reći će Jalža.

Da, da, promienilo se koješta, a i mi smo postale starije. Što ne, Mando, mišljaše Dora?

Da, ponešto smo se postarale, al dvie tri godine ne čine velike razlike u životu ljudskom; ja te starosti ni najmanje ne osjećam.

Ti ne osjećaš, upade joj u rieč Jalža? Ja bih se okladila, da ti već sada misliš na ženidbu; ja kriva, ako ti ne bi radje pošla za mladića nego za udovca.

— A za što ne bih, odvrati ova? Nema mi više od trideset godina; djece nemam, a iza pokojnog Gjuke ostalo je liepo gospodarstvo i nešto novca, što svakako više vriedi od mladog lica; pa evo i na mojem licu ne opažaju se jošte nabori. — E, da je kakav mladi kovač, pa gotova ženidba; došao bi na gotovo i sjeo za prostrti stol.

— Čuješ, Mando, ne znaš li, da Mijo Panićev uči kovački zanat; za koju godinu mogao bi se vratiti, pa eto gotovih svatova. Bi li ga odbila?

Manda se nasmija i doda: Premislila bih si, možda ga ne bi odbila.

Dà, zaboravila sam vam pripoviedati, kako se pred godinu i pol moj Gjuka sastao s Mijom u Varaždinu. Mijo je radio u nekoj kovačnici. To je delija, te ga moj muž nije prepoznao; ali ga Mijo zovnuo imenom. Moj ga pogleda a stari se znanci izrukovaše. Pripoviedao mi je, kako je od Mije postao čitav čovjek, krepak, jak, a i brci da su ga posuli. Gjuka se upitao kako napreduje, pa su mu kazali, da je već podpunoma vješt svomu zanatu, te da će danas sutra biti od njega izvrstan majstor.

— Vidiš, Mando, uleti joj Jalža u rieč, da bi to za te bila najbolja prilika.

Ha, ha, ha, nasmija se Dora, da bi joj Mijo htio na liepak! Mijo ako se i vrati, zna koga će naći, Jaga čeka na njega.

— A što si se nasmijala, ili misliš li, da je Mijo na glavu pao, te bi volio sirotinju, da i sam sirotuje, kao što je cieli svoj mladi viek sirotovao, nego li mene, gdje bi istom postao čovjek.

— Šuti, Mando, kiselo je groždje; a ne znaš li jadna, kakovu si mu pred tri godine pogaču umiesila? ha, zaboravila si. Siromak radi tvog jezika stajao na sudu, jer da je tobož Grgićeve guske pokrao. Misliš li, da bi on to ikad zaboravio?

— A šuti molim te, ja se samo šalim, odvrati Manda, ja ga priuštam drugoj.

— Ali gledj, nastavi Jalža, ja te nešto drugo svjetujem. Martin bi se ženio, al ne može naći žene. Staza ga ostavila, Jaga odbila, a ona nacifrana varošanka, što ju je u zadnje vrieme imao, okrala ga i pobjegla; pa sad je kukavac sam. Ne bi li mu se ti smilovala? Vas dvoje bio bi najljepši par.

— Martin i ne misli više na ženidbu; upade Dora. Sve mu je dodijalo, podao se vinu, te često i ne zna, da li je mužko ili žensko. Ovih dana dobio je pismo, ja sam upravo bila kod njega; al u pismu moralo je nešto strašno biti, jer je sav probliedio, a zatim škripao zubima kleo i psovao, kan da je pobiesnio. Čula sam kako je u jarosti pjeneć se od jeda izlanuo: »Prokleti ciganski skotovi, odkupio sam vas se težkim novcem na zadanu rieč, da ćete me u miru pustiti; a vi me odajete. Martin nije ni pomislio, da sam ja u sobi i da ga slušam, zato se, kad me pogledao, lecnuo i mahnuo rukom, da se nosim. Ja sve mislim, da sa Martinom nisu čisti računi. Čula sam onako postrance pripoviedati, da on potajice sa Cigani druguje, te im na svoj način kod kradje pomaže.

— Što to govoriš, Doro? hoće Manda, da sam ja što takova natuknula, rekla bi, da klevećem; no ipak, ipak moglo bi i u tom biti nešto istine.

Sad su već gajdaši zasvirali, cilik gusala razlegao se na okolo; a momci i djevojke uhvativši se oko pasa stali se u okrugu vrtjeti kao pomamni.

*

Žene prestale naklapati, zagledale se u mladi sviet.

Cestom šetale dvie djevojke, te časak popostale da gledju. Ne bi li u kolo, upita mladja stariju?

Ne bi, seko, odvrati ova, nije me volja.

Al da dodje onaj, bi li se skanjivala?

Ne bi, odvrati joj prostodušno drugarica.

Bijahu to najljepše djevojke u selu. Rekao bih sestre su, tako jim lice i oči jedne drugoj nalikovalo; — samo što je jedna nalikovala pupuljku, što je istom u razvoju; dočim je druga nalikovala upravo u svoj ljepoti i krasoti procvaloj ruži. Starijoj moglo biti dvadeset — a mladjoj tek šestnaest godinâ. — Odielo bijaše jim jednako od domaćeg najbjelijeg platna izvezeno svilom i vunom sve do iznad koljenicâ, a isto tako rukavci i pregača. Oblo jim lice bilo krv i mlieko, a oči crne, prozirne, pune mladjahna života, nad kojima se uzviše, guste crne obrvice; a ustne kao proljetne jagodice. Oko vrata bio svakoj ogrljaj od sitnih koralja u dvadeset vrsta i više, što im liepo dolikovao krasnomu licu i punahnim grudima Bujne vlasi svedene u dvie pletenice spustile jim se niz pleća. Mladići zurili za njima, te jim se sad ovaj sad onaj primaknuo, zovući ih u kolo. No one ne htjedoše u kolo.

U to primaknu se učitelj sa novim gostom, koji je bio po varoški odjeven u ljetno odielo. Vrana kosa bila mu u dvie pole razčešljane, a na glavi imao slamnati šešir. Strancu nije bilo više od kakove dvadeset i tri godine, bio povisok, vitka uzrasta, pravilna obraza; na kojem se izpod nosa opažali tek probujali crni brčići. Od Željkovčana nitko ga nije prepoznao, ako prem su unj pilili svoje znalorade oči.

— Samo veselo, reče mladi učitelj, da vidimo, kako se umijete u kolu vrtiti.

Stranac motrio narod, vidjelo se, da mu ljudi nisu nepoznati, a sa nekim zanimanjem motrio sve okolo sebe, i tuj mu na jednom pogled zapeo o one dvie djevojke, što smo ih netom spomenuli. Ali i oko starije djevojke zape; neka joj tajna struja prodje cielim licem; jošte jednom upre pronicavo pogled u stranca, pa razširiv ruke i viknuv pridušenim glasom: O dragi moj Mijo! i pade Miji u naručaj. On ju zagrli i reče: Jago moja! evo mene!

Sviet izbuljio oči, te stao iznenadjen žamoriti: Mijo Panićev, Mijo Panićev! I taj je glas u jedan tren prošao cielim društvom. Svi su u jedan mah znali, da se Mijo Panićev vratio. — Bijaše to u istinu Mijo.

U prvi mah nitko ga nije prepoznao, ako su bile prošle tek tri godine i nekoliko mjeseci, što je otišao iz Željkovca. Ali on se je u to vrieme znatno promienio. Bliedo plaho lice zažarilo se i ponešto pocrnilo, cielo mu se tielo razvilo u podpuna čovjeka, a pristalo, ukusno odielo nije dalo nikomu naslućivati, da bi se u njemu krio nekadašnji siromah Mijo Panićev. Kad ga prepoznaše, zaokupiše ga njegovi znanci i susjedi, pa mu se i ista Manda približi Mijo im pripovjedi, odakle je došao, i kako kani sada ostati kao kovač u Željkovcu.

Gusle iznovice zaguslale veselu posavačku poskočnicu, a mladež se iznovice uznjijala, a ovaj put se i Jaga zavrtila o Mijinu boku, ne skidajuć oka š njega.

Mijo je koji časak proboravio medju narodom, a zatim u društvu Jaginu i Jeličinu krenuo natrag Željkovačkom cestom do Pavlove kuće. Pavao ga veselo primi, radujuć se njegovu dolazku, Jaga se oko njega vrtila, pitajuć u jedan mah sto stvari, što se i nije dalo odgovoriti; ali Mijo joj ipak gledao zadovoljiti.

— Kume i prijatelju Pavle, zače Mijo, kad su sami

ostali za stolom; ponajprije hvalim vam za ljubav, što ste ju izkazali starješinovoj obitelji.

— Nemaš za što hvaliti — odvrati Pavao — jer što sam učinio, učinio sam rado. No, mladi prijatelju, reci mi otvoreno: što si nakanio? ovdje ostati ili se vratiti na svoj posao?

— Ja ostajem ovdje, odvrati Mijo. Moja bijaše zadaća, da izučim kovačiju, kako bi danas sutra postao svoj čovjek. Ja sam zanat izučio, pa sada ću ovdje, biti kovac.

Pravo je tako, to si se baš u dobar čas vratio. Prijašnji je kovač Gjuka umro. Čuješ, Mijo, ti bi mogao iznajmiti za svoj posao kuću i kovačnicu pokojnoga Gjuke, ili sve to u priličnu cienu kupiti, a Mandu pri sebi pridržati. Ovako bi mogao za dva tri dana započeti posao.

— Ne, kume Pavle, to ne ću; jer vjerute mi, da bih volio sa svimi Željkovačkimi ženami imati posla, nego li sa jedinom Mandom. Čitavo je selo ima preko glave, a šta bih ja tek započeo, da mi je svaki dan na vratu.

— Pravo imaš, prihvati Pavao. Nego znaš što? Ja sam onomad kupio od Martina kuću i selište starješinovo. On ga je bio na dražbi preuzeo za 500 for., a za istu cienu odstupio meni. Kuća doduše treba popravka, a i zemljišta su zanemarena; ali tu svotu vriede svakako i medju braćom. Meni toga ne treba, pa sam ti pripravan ustupiti pod istu cienu. Da si popraviš stan i urediš kovačnicu barem za prvi početak, trebalo bi najmanje 200 for. Kad bi si to uredio, mogao bi bez zapreke početi zanat. Selo je veliko, bit će uviek posla; a bude li narod zadovoljan, biti će posla i sa drugih stranâ. Na te rieči zamisli se malo Mijo, pa onda kaže: To bi bilo za mene najbolje; ali ja nemam za sada

toliko novaca. Ja imam nešto oko 400 forinti. Pa i toga svega ne smijem izdati; jer moram imati nešto i za posao.

— No, no, ne kloni duhom. Ja ću te čekati za kuću i selište; samo mi plaćaj 5% kamate. A kad i kako budeš mogao, odplaćaj mi po malo. Tako ćeš si svojim novcem urediti kuću, podignuti kovačnicu, a još će ti ostati dosta za željezo i ostale potrebe.

— Mijo je bio zadovoljan. Ljubav ga i dobrota Pavlova ganula, te nije ni znao, kako bi mu se zahvalio. On je tepao, kako nije tolika povjerenja dosele ničim zaslužio, ali on da će nastojati, kako bi mu se zahvalnim mogao izkazati.

No dobro, dobro, odvrati Pavao: Ja se nadam, da ćemo biti dobri prijatelji; tvoj dosadašnji rad jamči mi, da ćeš biti pošten, pa i sretan, a i nadam se, da ćeš takov i ostati. Jaga je dobra, te ćeš s njom dobiti neprocjenivo blago. Više vriedi plemenito srce, čista duša i marljivost, nego srebro i zlato.

Miju obliše suze od radosti; godilo bo mu je, što je Pavao s tolikom hvalom spomenuo Jagine vrline. Pa ona je baš uzrok, što je on sada čovjek. Da nije bilo njezine ljubavi, da mu ona nije u dušu i srce ulila snage i jakosti, što bi danas od njega bilo? On je to često imao na pameti; a ta mu čustva i sada nadimahu grudi, upravo u onaj čas, kad je Jaga sa Jelicom stupila u sobu. — Mijo usta, primaknu se k njoj, prihvati ju za ruku, te će Pavlu ozbiljnim ali i tronutim glasom reći: Vriedni prijatelju! vi ste ovoj djevojci bili otac i više nego li otac. Ja vas sada molim za nju i za vaš blagoslov, koji bi joj možebiti njezin otac, da je živ, uzkratio.

— Jest, Mijo, ja sam joj bio otac; tu sam dužnost na sebe preuzeo, kad je umirao Marko; ja sam toj dužnosti savjestno zadovoljio, pa ću i u napredak bditi nad njezinom srećom. Pokojni Marko, ako te nije rado

gledao, jer se bojao da smetaš njegovim osnovam, ipak te je cienio u duši kao čestita mladića. On se na smrti pokajao, te me zamolio, nadodje li kada čas, da se njegovoj kćeri kao prosac približiš, da vas oboje u njegovo ime blagoslovim. Djeco, ja se toj želji rado odazivljem, te ću vas iz dna duše onaj čas blagosloviti, kad budete išli k žrtveniku, da si vjernost i ljubav do groba zavjerite. Ali sada je prvo, da se uredite, a zatim će doći i ono ostalo. Jagičinoj majci zaigralo je srce od radosti videći, da će miljenica njena biti srećna.

Mijo htio da se oprosti, i da podje k učitelju, koji mu je ponudio svoj stan za privremeno boravište. Nu Pavao zadržao ga je jošte na večeri. Poslije večere htjede da ode Mijo, te je primio baš za kvaku, kad se izvana začula mukla jeka Željkovačkog zvona.

Bože, što to znači? zabrinuto će Pavao.

Vatra je, odvrati Janko, koji je upravo banuo u sobu. Svi izadju na dvorište; al im se očima prikaza žalostan prizor. U tamoj noći nešto prema istoku uzvisio se u vis gusti dim poput najjače magle, preko koga su vrcale u vis guste iskre žarećeg plamena.

Lepušica je u vatri, ču se glas na cesti. — U Lepušici vatra? u strahu će Pavao; ta kako je nesretno selo zbijeno u rpu, a sve kuće slamom pokrivene, izgorjet će do kraja.

Janko izvedi konje i uprezi pod štrcaljku. (U njega bijaše obćinska štrcaljka u pohrani). Za pet časova bio je nalog izvršen, te napunivši štrcaljku vodom, krenuše žurnim kasom prema Lepušici. Mijo se u štrcaljku razumio, pa je sjeo spreda, da njom ravna i upravlja. Došavši blizu Lepušice, opaziše, da gori Martinova kuća. Vatra je mah otela; štagalj i staja bili su u najvećoj vatri, a izpod samoga krova Martinova uzvijao se dim, a iz njega vrcale iskre po zraku. Vidjelo se, da je vatra na sve

strane podmetnuta. O spasenju Martinove kuće ne mogaše biti govora, pa za to je Pavao i Mijo svu brigu i vještinu uložio, da spasu selo. Bila je sreća, što je vjetar zanosio na sjever, gdje nije bilo kuća.

U pomoć! u pomoć! začu se zdvojan glas iz plamena. Na prozoru pokaza se zdvojno garavo lice Martinovo. Bože! Martin u kući, a nitko se nanj nije ni sjetio — reče Mijo — te ni nemisleći na pogibao, skoči do prozora, te ga težkom mukom izvuče na polje. Kao sulud ogledavao se Martin na okolo vičući: vatra! vatra! prokleta cigančad upalila me da mi se osveti; jer jim nisam dao novca. — Za njima, za njima u potjeru! — Aj, aj — moj novac — sve je u kovčegu, da i to propadne; ne ne — radje da i ja izginem, nego li trud i napor tolikih godina. I Martin svom snagom potrči prema kući, da spase blago. — Ali ljudi ga zadržaše.

Polovicu dati ću onome, koji mi spase škrinju s novci: vikaše Martin; al mu se nitko ne odazove.

— Polovicu i više, tko mi izbavi novac! vikaše u sav glas zdvojni Martin; ali uzalud. Pa se ni nije moglo u kuću, jer su vezovi popustili, tramovi dogorjeli, i sav se krov groznim štropotom srušio u sobu.

U tom su na garište došli i oružnici, da pripaze na red. Kad ih je Martin opazio, uzdrhta na cielom tielu, a kosa mu se ko u ježa nakostruši. — Što ste ovamo došli, povika, ja nisam kriv, Makso vas je nalagao, ja se već puno godina ne miešam u takove poslove. Sviet je u čudu buljio u Martina.

— Siromah šenuo pameću, uzdahnu Pavao, te pošao k njemu, da ga primiri. Ali je bilo sve badava. Ludilo raslo sve jače, dok se nije pretvorilo u pravo bjesnilo. Susjede je stajalo muke, dok su ga od vatre odmakli; inače bi zaglavio u plamenu.

Tko je drugi dan Lepušicom prolazio, vidio je na mjestu, gdje je nekoć Martinova kuća stajala, porazbacana nagorjela brvna, i ogromnu rpu ugljena i pepela. Sviet prolazeć mimo kimao je glavom i govorio: kako došlo tako prošlo. Skoro nitko nije požalio Martina.

Kako se porodila vatra, nije se nikada saznalo. Da su ju cigani podmetnuli, kako je Martin u ludilu izlanuo, nije bilo vjerovatno, jer im u ono vrieme u cieloj okolici nije bilo traga. Naklapalo se, da ju je podmetnula neka osoba, koju je on upropastio; ni to nije se moglo dokazati.

Martina su odveli u bolnicu medju umobolne, gdje je do skora i umro. Posljednji dani njegova života bijahu zanj gotov pakao. Nemogavši naći valjane kućanice, kakova mu je bila Staza, mienjao je kućanice mal ne svaki mjesec, dok si nije iz grada doveo ljepušasto ali i raskalašeno čeljade, koje mu je tratilo imetak, te ga na posljedku okralo i nevidom pobjeglo. — Pred kakova tri dana prije požara dobio je iz Vranovine pismo od Maksima, gdje mu ovaj valja, da su ga uhvatili, te zahtieva od njega, da mu pošalje 500 forinti ili da će ga izdati na preslušanju. Ovo ga pismo porazilo te mu pomelo pamet, koja ga kod požara posvema ostavila, a da mu se nije nikada više povratila.

Iza njegove smrti, našlo se nekoliko rodjaka, koji su se prijavili za baštinu.

A Mijo pregnuo, da si u koliko mu sredstva dopuštahu uredi stan, i podigne kovačnicu.

Jedne nedjelje odveze se Mijo k župniku sa Jagom i Pavlom, da se upišu kao zaručnici. Poslije svršenih ozova vjenčaše se njih dvoje u Željkovačkoj kapelici, a svatbovalo se u Pavlovoj kući.

Pavao opremio je svoju pokćerku i kumče, kako bi to samo brižan i ljubeći otac mogao. Za svojim stolom pogostio sretne mladence i svatove liepo i dostojno.

IX.

Proteklo je deset godina, a za to doba, koliko se toga promienilo u našem Željkovcu. Tko je to selo prije vidio, danas ga ne bi prepoznao. Od nekadašnjih dvadeset i pet zadružnih kuća, nastalo ih je danas sto dvadeset i pet; u mjesto liepih velikih kuća na triem vidiš danas malene čedne potleušice sa gospodarskimi zgradami zbijenimi u tiesna dvorišta. U mjesto prostranih velikih oranica, opažaš ih danas pociepane, sićušne česti i posebnimi medjami omedjene. Sve ti to kaže, da u Željkovcu više nema zadruga, da su se one ražvrgle.

Nekako u sredini sela na obali Željkovačkoga potoka, iztiče se svojom vanjštinom kuća prizemnica, nešto poviše podignuta, sa velikimi i širokimi prozori, pobieljena i criepom pokrivena. Kuća, kao što i prostrano dvorište ogradjeno je hrastovimi letvicami. U dvorištu sa strane imade gospodarskih zgrada, takodjer liepo uredjenih; a do puta podigla se veća zidana kovačnica sa prostranom sušom, u kojoj se uviek nalazilo kolâ, plugovâ, branâ i inog gospodarskog orudja. U kovačnici odjekivalo kladivo na željezu i nakovalu neprestano od jutra do večera. Radila su po dva, po tri čovjeka, a posla je uviek dosta bilo. Za dvorištem bio je vrt, uredjen da ga ni vrtlar ne bi bolje uredio. Bilo u njem svega, što se u dobru vrtu izvesti može: birana voća, krasna povrća i sočiva. Za vrtom prostrle se liepe oranice, zasijane raznovrstnimi usjevi. Tudier ne bi našao ni pedalj zemlje na ugaru: sve je to znao marni gospodar u svoju korist upotrebiti. Sjenokoše bijahu grabami izpresjecane, te su se mogle po potrebi naplaviti i odvodniti. Bijaše u istinu liepo uzorno gospodarstvo; a njegov vlastnik i gospodar bijaše Mijo Panić Željkovački kovač. Neumornim radom i razboritom štedljivošću

pokazao je on, da razborit i marljiv čovjek može i s malimi sredstvi gospodarstvo započeti i u njem napredovati.

Neka nitko ne misli, da je Mijo Panićev samo za sebe živio i samo gledao, da se obogati. Mijo je imao savjestna i kršćanskim duhom proniknuta učitelja Josipa, koji ga je kroz tri i pol godine neprestano upućivao, da je čovjek stvoren da radi i privrjedjuje, al to da mu ne smije biti drugo nego sredstvo za više i plemenitije svrhe. On ga je učio, da čovjek ne živi sam za sebe, već u zajednici sa ostalimi ljudmi, pa mu je s toga po mogućnosti i njihove probitke unapredjivati; jer pravi čovjek može tek onda u svojoj sreći uživati, kad vidi da su i ostali sretni. On mu je stavljao na srce onu veliku zapovied Kristovu o ljubavi k bližnjemu.

Mijo si je dobro zapamtio Josipov nauk, te je po njemu i živio.

On je svojim susjedom i seljanom savjetom, riečju i činom pritjecao u pomoć; s toga ga je cielo selo rado imalo i štovalo. Mnogi su seljani i seljanke, koje su Miju kao ubogo progonjeno siroče poznavali govorili: Glej, tko bi mislio, da će od onoga Mije postati takov čovjek. Kako je pametan! Kako je svakomu dobar! Nije ni najmanje ohol. Blago si ga Jagici! Na dobra se je muža namjerila!

Mijo je bio školski odbornik za školu Željkovačku. Mijo je primio odborničtvo, jer je bio u duši uvjeren o potrebi i koristi škole, pa s toga nastojao, da joj pomogne, u koliko bude mogao. Često se učitelj tužio, da nema potrebitih učila. Mijo nije mirovao, dok mu ih nije obćina nabavila. Učitelj se tužio, da su mu djeca stala nemarno polaziti školu, a po gotovo da ženske djece ni nema u školi.

Mijo je narod upućivao, da je škola koristna ne samo dječaku već i djevojci. Kad poodrastu djevojčice,

govorio bi on, udat će se, postat će kućanice, redit će kuću. Mislite li, da će to neuka i zanemarena bolje znati, nego li ona, koja je polazila školu, i nešto naučila? One će postati danas sutra majke, te će morati uzgajati djecu, a to je u cielom životu ljudskom najteži posao. Vi mužkarci ni nemate vremena, da se toliko bavite svojom djecom; cieli dan ste u poslu i radu, a na večer, kad se umoreni vratite, jedva čekate, da legnete na počinak. Sva je dakle briga o uzgoj djece na materi. A kako će ona toj dužnosti zadovoljiti, ako ne bude sama ništa naučila? Kako će ona uciepiti u srce dječije one istine svete vjere, na kojih se sav kršćanski i družtveni život osniva, ako ne bude toga sama znala? Zato šaljite djevojčice u školu, jer im nauke i te kako treba.

Mijo je to tako oduševljeno govorio i razlagao, da su mu pod konac svi davali pravo. Malo po malo škola se punila i napredak postajao bolji.

Mijo je bio i občinski odbornik. Kod dioba bio je kadšto obranik, ali bez nagrade jedino zato, da se dioba valjano i do kraja provede, i da bude manje troška. Mijo zagovarao je u odboru občinske puteve. da se poprave i drže u redu, za koje se inače malo činilo. On je kao odbornik upozorivao narod, da valja gojiti osobito stočarstvo. Za to je i u občinskom vieću i medju seljaci govorio, neka bi se nabavili bikovi plemenitije pasmine.

Gledajte, govorio bi im, u našem selu ima dosta blaga, ali koliko vriedi. Podji na sajam, što ćeš dobiti za kravu? trideset, najviše četrdeset forinti; dočim drugdje dobivaju za svoje krave osamdeset forinti a i više. Prodaješ li telad, dobivaš za komad, dva, tri forinta možda i manje, dočim će dobar gospodar dobiti za svoje petnaest i dvadeset forinti; a ipak ti moraš trošiti i paziti na svoje blago, kao što i onaj, komu trostruko više vriedi. Dignimo dakle stočarstvo. A prvi je tomu korak, da nabavimo bikova, a drugi da se pobrinemo za valjanu hranu; jer bez toga ne će nam nikad uspievati stoka. I tako Zeljkovčani nabavili bikove.

Mijo Panić dobro se sjećao, kako mu je Josip pripoviedao o raznih družtvih, što već od davna postoje u

Češkoj, Austriji i drugdje, gdje se ljudi sastaju i viećaju o svojih poslovih. — Neka od tih društva bave se obrtom, neka opet gospodarstvom. Takova društva ako su na dobru temelju, mogu biti koristna po zemlju i narod. I u nas imade više takovih društva; a medju inimi i gospodarsko društvo, razgranjeno u više podružnica. I u Dugovcu postojala je takova podružnica već od g. 1852. Ali je narod slabo za nju mario. U društvu bili su župnici, učitelji, činovnici i vlastela; ali od seljaka skoro nitko, pa s toga nije ni društvo moglo onako i onoliko djelovati u narodu, koliko bi bilo djelovalo, da su seljaci bili njegovi članovi.

Miji je bila gospodarska podružnica poznata, jer mu je o njoj toga više pripoviedao župnik, koji je bio njezin predsjednik, ali narod je tek onda u većem broju u nju stupio, kad se je članarina snizila, i od kad su se članovom stali dieliti razni predmeti za unapredjivanja njihova gospodarstva Mijo bi ovako nagovarao seljane: Stupimo u društo, koje će nam pomoći do boljega gospodarenja. Forintu, što se na godinu u ime članarine plaća, možemo prištediti, a za ovu forintu dobivat ćemo liepu korist. Dobivat ćemo djetelinjeg sjemena, gospodarskih strojeva za porabu, koje si sam ne bi mogao nabaviti; dobivat ćemo mjesečni list koji nas upućuje, što nam je svakoga mjeseca u gospodarstvu raditi i kako nam treba čuvati privredu. U društvu dolazit ćemo na sastanke. Želi li tko što znati, dobit će valjanu uputu, a kraj toga čut će gospodarske pouke dobrih i razboritih gospodara, iz kojih možeš i za svoju porabu koješta naučiti. Ovako su se dali ljudi nagovoriti. Tako broji danas ta podružnica stotinu članova seljaka.

Po nedjeljah i blagdanih Mijina kuća bila je stjecište Željkovačkih gospodara Poslije blagoslova pošlo bi ih mnogo k njemu, posjeli na dvorištu pod krošnatu krušku, te se razgovarali. Mijo bi sjeo k njima, te im stao pripoviedati ovo ili ono, što je znao, da će ih zanimati. U prvom redu tekao razgovor o gospodarstvu i seoskih potrebah i prilikah; kad se to svršilo običavao bi pripoviedati, što se je u to vrieme znamenitije u domovini i u svietu dogodilo. Svoje pripoviedanje popratio

bi zgodnim naukom kao što je to nekoć činio i njegov učitelj Josip.

Mijo se i u šalu razumio, znao je naime sijaset pričâ i dosjetakâ, koje bi kadšto, kad je bio osobito dobre volje, znao pripoviedati. Kadšto bi opet odabrao kakovu manju ali poučnu pripoviest, koju je našao u knjizi ili kojem listu, te jim ju glasno i razgovietno pročitao. Dobra knjiga zlata vriedi — znao bi Mijo reći — ona ti je najbolji prijatelj, koji te umije poučiti, tješiti, a i bodriti na uztrajnost, a ako je od potrebe i na strpljivost. Znaš li čitati, služi se njome u časovih odmora; al ju čitaj sabrano i polagano, da budeš ono i razumio, što si pročitao. Ima vam liepih knjiga i u našem hrvatskom jeziku, koje možete sa slašću i za zabavu i za pouku čitati. Takove knjige baš za nas seljake i majstore, koji nismo išli u više škole, izdaje u Zagrebu družtvo svetoga Jeronima. Gledajte da vas što više pristupi u to družtvo. Ne stoji puno, pet forinti platiš jedan put za uviek, a za to dobivaš knjigâ, od kojih svaka pojedina vriedi više nego li kamate od uložene glavnice, a takovih knjigâ dobivaš po tri četiri na godinu, pa i liepi koledar Danicu. Na te njegove rieči upisaše se za članove umah petorica; a on je sam svake godine za najboljega djaka Željkovačke škole platio članarinu. Ovako su Zeljkovčani stali napredovati.

Što je dakle bio Mijo, kovač ili samo gospodar i ratar? — Mijo je bio kovač dušom i tielom, on je svomu poslu bio duša; on ga znao i gledao, da mu posao bude valjan, a ciena umjerena. Njegovo djelo bilo je na glasu, pa je s toga sa sviju strana dobivao posla i naručba. U kovačiju povukao je Janka brata Jagina. A kad ga je izučio, mogao se mirne duše u njega pouzdati, pa pregledati više svomu vanjskomu gospodarstvu, koje nije dosele zanemario.

Ako si došao u sobe njegove kuće, iznenadio te je red i čistoća, što si ga našao. Bilo je svega što je u kući trebalo, ali nigdje ni u čemu nisi opazio kakove rasipnosti.

A obitelj mu? — Kata još uviek krepka i jaka, zadovoljna i srećna sa svojom djecom. A Jaga? Znaš

ju, kakova je bila, takova je i sada. U najboljoj je dobi; lica joj cvatu zdravljem a oči sievaju srećom, koju uživa u svom mužu, i uz svoja dva dječaka, koji joj pristaju k nogama, i skakuću za pregačom. Jednomu su tri a drugomu sedam godina Kad bi se Mijo s polja ili posla vraćao, izašla bi mu Jaga na susret držeć mladjeg u naramku, a starijeg vodeć za ruku. Mijo se zadovoljno smiešio, te bi najprije poljubio i pogladio djecu a onda majku im, svoju dragu ženicu.

U dva puta bila ih pohodila Staza. Stavljali su ju, da ostane za uviek kod njih, ali je nisu mogli sklonuti. Pred dvie godine, kako im se je javilo, umrla je u Varaždinu, ostavivši ono, što je imala, Ankici koja ju je dvorila do smrti.

Ali i život u Mijinoj kući bio je kršćanski život. Rano se ustajalo; al se na molitvu nije smjelo zaboraviti. Posao se počimao s Bogom i u njegovo se ime dovršivao; isto tako bilo prije i poslije obroka, kao što i na večer, kad se išlo na počinak. U njegovoj kući nit si čuo svadje niti kletve niti ružne nepristojne rieči; ali za to je u njoj i išlo sve od dobre volje bez zapoviedi. A Mijo bio je i sretan i zadovoljan. Kad bi ga zapitao, bi li se ma s kim na svietu zamienio, on bi ti za cielo odgovorio, da ne bi ni s kim. Da ga zapitaš, što mu je na svietu najveće blago, on bi ti pokazao svoju ženu i djecu. Uz pomoć Boga i dobrih ljudi, pa svojim poštenjem i radom on si je osnovao sreću. Često bi običavao reći: da bude čovjek sretan, ne treba tomu mnogo; ali nesreća je to, što si čovjek toga ne zna naći, i ako nadje, ne zna upotrebiti.

PUČKA KNJIŽNICA

IZDAVANA

DRUŠTVOM SVETOJERONIMSKIM.

KNJIGA CVI.

OKOVI

OD

MILENE S. POKUPSKE.

ZAGREB.
TISAK DIONIČKE TISKARE.
1897.

OKOVI.

PRIPOVIJEST ZA PUK.

NAPISALA

MILENA S. POKUPSKA.

NA SVIJET IZDALO

DRUŠTVO SV. JERONIMA.

ZAGREB.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

1897.

I.

Prije dvijesta od prilike godina bilo u Bosni selo Jablanica. — Jablanica pružala se u tijesnoj i krševitoj dolini, kojom se u Bosni rijeka Una valja. Veći dio Jablanice pripadao je Turčinu Aćim-begu, koji je jedan dio svoga zemljišta iznajmljivao kršćanima, svojim kmetovima, a ostalo morali mu ovi obraditi i gotov usjev u hambare spremiti. Što je bilo bolje zemljište, to je pridržao sebi, a tek lošije dao kmetovima. Kmetovi su tek uz veliki napor i muku morali iskrčiti šikarje i kamen, samo da im ona šaka zemlje urodi plodom. Nu raja bila marljiva, pak je u istinu znala i onu krš pretvoriti u pitomo i plodno zemljište. Al Aćim-beg, ponosit na svoje bogatstvo, uzobijestio se, pak sve smišljao, što li će i kako li će učiniti, a da se udomi sa svojom obitelju ondje na srijed onih lijepih i rodnih bašća, te da se naužije hlada pod sjenama plemenitoga voća. Oholost i preuzetnost otvrdnula mu srce, pa što je smislio, to je i ovršio. — Evo kako:

Hladni jesenski dani sa svojim mraznim noćima primicali se kraju; dapače već se i spuštale prve pahuljice snijega, kao vjesnici skore zime, kad se ujedared pronje begova zapovijed, da se je migom raji seliti sa begova zemljišta. Raja samo da ne svisne od boli; a kako i ne bi, kad joj je evo samoj razoriti svoje gnijezdo. Al što će, kad nema druge? Aćim-beg zapovjedio, a kmetovima se pokoriti, i tako došlo, te se Jablanicom odzvanjao tužan zvuk sjekire, kojom bijedna raja rušila sebi krov nad glavom, dočim beg dimio lulu i prigledao tužnomu

radu. Nastao cvijel i plač žena i djece. A kako i ne bi, kad su evo jednim migom ostali bez krova, a na kiši i vjetru. Matere stiskale svoju djecu sebi na grudi, al kako će ih jadne ogrijati, kad im se i samima ledeni krv u tijelu. Što će učiniti? Vrijeme odmicalo, zima sve više se primicala, a raji još je očistiti tlo i prenijeti kukavnu si gradju na drugo još pusto i korovito zemljište. Oj kad će si tek saplesti druge stanove, kad još prije treba da sagrade stan svome begu gospodaru!

Sakupila raja ono malo svoje sirotinje, pa pohrli u gore, što zaokružile Jablanicu; proćerala mrka vuka i medjeda, te se nastanila u njihovu stanu.

Svi begovi kmetovi razorili svoje pletere, tek jedna je kućica ostala, u koju se nije zadjela Ačim-begova zapovijed, a to je bila kućica Stoje Ljubinkovića. Pleter Stojin bio tik uz Unu, a stanovao u njemu on sam sa svojom staricom majkom i petogodišnjom si jedinicom Margaritom. — Bio Stoja udovac već dvije godine. Nu da vidimo, zašto osta Stojin pleter. Tako je zapovjedio Husein-paša, Turčin plemenita srca, koji je često pripomogao raji i znao ju više put zaštititi od lakomosti begove, a toj zapovijedi nije se smio suprotnuti Ačim-beg.

Husein-paša imao jedinca sina Jusufa, koga je mazio i milovao kao svoje oči. No mali Jusuf, kad mu bilo osam godina, jednom umače, da se neopažen okupa u Uni. Kupajući se mali sam, zahvati ga val i pritegnu u dubinu. Vàl se zaklopi i opet razdijeli u sićušne kolobarce, koji se širili i širili, dok se nisu odbili sa obale. Tako Jusuf iščeznu pod vodom.

Stojo bio baš pred svojim pleterom, pak tako vidio, gdje je dijete iščezlo pod vodom. Obadje ga sućut, te on bez duga okolišanja odluči da spase dijete. Prekrsti se vodom do tri puta, pak šapćući molitvu, baci se u rijeku, uroni pod vodu; a za čas dva ispliva, vukući za sobom

Jusufa. Dopliva sretno do obale, iznese dijete i položi ga besvjesna na travu, glavom okrenuta k zemlji.

Janja, mati Stojina, trla dijete što bolje mogla, te mu se tako na usta iscijedila voda, koja ga zalijala. Nije bilo za dugo i Jusuf otvori oči. Isprva gledao nekako nepovjerljivo, jer u ono doba već se maloj djeci tuvilo u glavu, da je Turčin gospodar a kršćanin rob, koga valja prezirati; nu kad vidi, kako milo oko njega tetoše, zasja mu oko nevinim pogledom, kojim samo djeca gledati znadu, a na ustima zatitrao mu dragi posmjeh.

Kad se dijete posvema osvijestilo, obukoše ga u njegovo odijelo, što su ga našli na obali, i Stojan povede ga sâm k Husein-paši.

Kad začuo otac za pogibao, u kojoj je lebdio njegov jedinac, protrne sav od straha. Iz zahvalnosti htjede da nagradi Stoju, pa će mu reći:

— Zaželi, kaurine, što te volja; sad me evo da ti svakoj želji udovoljim: ta spasao si mi dijete!

— Hvala, milostivi pašo; ne tražim nagrade, jer ja sam vršio samo svoju dužnost.

— Da, da, imaš pravo; ti si vršio svoju dužnost, dužnost, koju je dužan svaki rob svome gospodaru. Al ti si mi spasao srce srca moga, život žića moga, pa ja te želim nagraditi. Evo ti kesa dukata, uzmi ju. Želiš li još što, a ti reci! Kunem ti se, učinit ću ti.

— Milostivi gospodaru! Ne bi bilo lijepo pred Bogom i ljudima, da tražim nagradu za čin, što mi ga nalaže sveta moja vjera!

— To te tvoja vjera uči? Kad ima ta vaša vjera toliku moć nad vašim srcem, zašto vas onda ne nauči, da se pokorite vašim gospodarima. Zašto se opirete nama, kojima je sâm Alah dao, da gospodujemo nad kaurima? Zašto dižete ustaške čete? Zašto mi time zadajete suvišne brige i posla? Ili zar vas i to vaša vjera uči, da se oho-

lite, da podižete vašu glavu, umjesto da se skučite pre
nama, vašim gospodarima? Tako govorio paša; krv m
udarila u glavu, a oči mu sijevale od nutarnje uzbu
djenosti.

Stojo slušao pognute glave, a kad paša svršio, ta
će on:

— Gospodaru! za slobodom čezne sve što živi, sv
što bistvuje. Zašto dakle da za njom ne poseže raj
kad ju k tome cilju vodi i svjetlo svete vjere? — —

— Ha, tako li govoriš, kukavni robe?

— Oprosti, mogući pašo, al me slušaj. — Ja
spasoh dijete, a da nisam kod toga pomišljao, čiji živo
spašavam. Ja bih ga bio spasao, ma da je dijete i po
sljednjega tvoga roba. Kad sam se bacao u valove Une
nisam mislio, da ću spasti dijete tvoje, milostivi pašo
nisam mislio, da ću spasti dijete, u čijih žila teče krv
koja kad dozrije, prirodjenom će snagom navaliti na krst
Ne, ja nisam na sve to mislio, već sam posluhnuo kuca
srca svoga, u koje se uvriježila ona zapovijed, koju j
sam Bog usadio u naše grudi, a ta glasi: Ljubi bližnjeg
svoga kao samoga sebe! — Ti, mogući pašo, toga n
poimaš, jer si druge vjere. Ja ti spasoh dijete, ja ti g
predajem u tvoje ruke, a ne tražim nagrade. Najljepša
nagrada biti će mi, ako, svijetli pašo, budeš prijazan
nama, bijednoj raji. Bio si nam i dosele blag i dobar
pa ne ušutkaj i dalje milostiva si srca.

— Oh, hvali Alahu, što si mi spasao krv moga srca
jer inače, kaurine, ne bih mogo snositi tih tvojih drskih
riječi.

— Gospodaru! u tvojim je rukama moj život! Želiš
li krvi, evo ti je, istoči je iz tog srca, što se nije žacalo
posrnuti u valove Une, da ti spase tvoje dijete, al ti mu
ne ćeš moći ušutkati glasa, koji vapi za slobodom i za
ravnopravnošću.

— Ha, bijedni crve, to li je ta tvoja vjera, to li je voj zakon, koji te nadahnjuje tim mislima, tim željama tim nadama? — Zar misliš da će doći doba, kad će se Turčin pokloniti krstu? — Ha, drzovit li si, jadniče! Krv mi rije, zalijeva mi već srce! Pogubio bih te; ali ne, ne ću. Znaj kaurine, znaj robe, da i u Turčina ima srca, i da ono znade osjećati, ako se baš i ne ponosi krstom, kao vi, vi bijedni crvi, što ste tek zato stvoreni, da pred nama puzate. Ne ću te pogubiti, ma da si i zaslužio, ma da si u mojoj vlasti; idi, idi, kaurine! Turčin Husein-paša poklanja ti život!

— Hvala pašo! Poklonio si mi život; al znaj, da mi — jadna raja — već skapavamo pod tim teretom, pod tim ropstvom. Bit ćemo vjerni svijetlomu caru a moćnome sultanu; ali saslušajte naše molbe. Dajte nam slobodu, učinite nas bar donekle sebi ravnim; ta i mi smo ljudi, i u nas ima srca, ima duše.

— Ha, je l' zato si mi spasao dijete, da uzmogneš izreći svoje lude misli? Mudro li si izmudrio, ti — ti. — Oh idi — idi dok mi ne zavrije bijes u srcu, dok mi krv ne zalije mozga, te ja ne zaboravim, da si spasao život mome jedincu. Odvrati paša, pa rukom pogladi glavicu malomu Jusufu, koji se plašljivo zgurio uz jarosnoga si oca.

— Mogući pašo! Ti mi hvališ za život svog jedinca, i ti mi na račun te zahvalnosti poklanjaš život; pomisli dakle na onu harnost stotinu i stotinu matera i otaca, što bi ju oćutjeli, kad bi im pohlepa tvojih podanika poštedila krv njihove krvi. — Zar da ne uskipi srce matera, kad im se najljepše kćeri, taj biser, za koji bi dale očinji vid, otimlju, da budu žrtve puste strasti.

— Šuti, šuti, nit da si pisnuo više! Moja Fatima bila kaurka, i nju otkinuše, kako veliš, sa materina srca, pa kako je bila sretna, kako li me ljubila i kako milo-

vala taj svoj porod, kome si ti, kukavni crve, spasao život! — Šuti dakle ili ćeš mi platiti glavom!

— Evo ti pašo, sijeci, ubij; al me prije čuj! Čuj na moja usta jecaj tužne raje! Od materinjih grudi trgaju i otkidaju sinove, te sive sokolove, te njima pune tamnice, da u njima strunu kosti tih junačkih hrvatskih sinova, il da ih okovane u teške okove vode kao roblje na strana pazarišta. — Pašo, moguć si, slavan, milostiv si i blag, i nit znaš za mnogi zulum, što se iza tvojih ledja čini. Čuo si me, čuo si o jadima našim, pak reci riječ u korist bijedne raje; učini pašo, da se olakoti taj nesnosni teret. Učini kraj svojom moćnom riječi, svim nepravdama, što nas stižu od silnika naših. — Pašo, ne ogluši se na molbe moje; znaj, da će ti raja biti harna.

— Idi kaurine — idi — idi Stojo; ne ću da još i dalje slušam tvoje riječi. Idi i kazuj si braći, da je Husein-paša zaglušio svoje uho, samo da ne čuje tvojih drskih želja. Idi i reci svojoj braći, da je u Husein-paše haduma bila kaurka, koju je on milovao i često saslušavao njezine molbe, a i sad mi se čini kao da ju gledam, kao da ju slušam; a ti Stojo — ti si mi spasao Jusufa, taj jedini zalog njezine ljubavi. Idi, idi zato, dok si živ!

Stojo posluhnu i ode. Husein-paša osta potišten. Postidio ga govor Stojin; postidjelo ga, što je slušao o zulumu, što ga čine njegovi ljudi raji. On je i sâm znao za taj zulum, ali je bio slab, te ga nije mogao zapriječiti. Bivši tako sam sa svojim jedincem, koji je još uvijek blijed počivao na grimiznim dušecima, oslonjen glavicom na očinsko krilo, zavapi bolno:

— Oh, Alah, Alah! kako si mogao trpjeti, ti, veliki i mogući Alah, da ja tvoj vjerni podanik slušam tužbe iz usta toga kaurina. Zašto nisi grmnuo strijelom tvoje jakosti i veličine, te smrvio toga bijednog crva, što se usudio podignuti glavu, prepunu taštih želja? — Oh,

Alah, Alah, zašto sam ja prinudjen biti do kraja svoga života tomu bijednomu kaurinu zahvalan?

Dijete podiglo svoje oči i uprlo ih u oca, koji je uzbudjen oslonio glavu na dlan desne ruke, zamišljeno zureći preda se, pa će ocu:

— Oče, zar se još ljutiš na mene, na svoga Jusufa?

Paša se trznu na taj upit, pa brzo odvrati:

— Oh, ne, ne; ne ljutim se ja na tebe. A kako bih i mogo, kad znaš, da te toli silno volim. Al jel, moj Jusufe, ti ne ćeš više nikad nikuda sam bez kojega roba? Budeš li dobar, kupit ću ti onoga maloga arapskoga konjica, što ti se toliko svidja. Hoćeš li?

— Kako da ne ću? Al čim ćeš darovati onoga kaurina, što me spasao?

— Njemu? Njemu poklonih život! — odvrati paša, a pogled mu se i nehotice sustavi na onom mjestu, gdje je stajao još pred malo časa Stojo.

— I ništa više? upita dijete. O oče, da znaš, kako mi je bilo lijepo u njih. Tetošili oni oko mene i nudjali me i jelom i pilom; a tek onda, kad sam se posve okrijepio i sam zatražio za domom svojim, onda me povede onaj kaurin ovamo, a prije no što odoh, poljubila me starica kaurka tako milo, toli drago — baš kako me ono znala poljubiti moja mama. Je l' oče? ti mu ne ćeš učiniti ništa na žao? — molio Jusuf, obujmivši rukama očev vrat.

— Ne, ne, ne ću, sine moj — Jusufe moj! odvrati Husein-paša, te se zagleda u svog jedinca, a u duši pitao se: da li bi u istinu mogao podnijeti, da mu se drago čedo utopilo. Da, da, govoraše sam sebi: kad ne bi bilo Stoje — ja ovaj čas ne bih gledao ove krasne oči, iz kojih me pozdravlja slika moje nezaboravne Fatime. — Da, ja sam dužan Stoji biti zahvalan. Ja sam mu više dužan, no onaj bijedni život, što sam mu ga poklonio. Zar je možda Stojo lagao, kad je otkrivao rane svoje braće? Zar je možda samo jednu jeditu riječ izustio, za

koju ja ne bih bio već prije znao? — Oh, ne, ne Stojo! — to, što si ti govorio, to mi je sto puta kazivala i moja Fatima, a i moje vlastito srce često drhtnulo sa zuluma, što ga činili kruti zulumčari. — I evo kunem ti se, Stojo, uspomenom na onu, koju sam toli žarko ljubio, kunem ti se evo ovim životom, što si mi ga spasao, da će moje oko bditi nad udesom tvoje braće i moja ruka da će odvrnuti svako zlo, koje bi se htilo da obori na tvoje čestito i ponosno tjeme! Reče paša, pa se ponovno zagleda u svoga jedinca.

I paša održa svoju zakletvu, i to onda, kad je Ačim-beg tjerao kmetove sa svojega zemljišta. Kad je naime Husein-paša doznao za jauk i plač bijedne beskućne raje, zauzme se kod Ačim-bega za Stoju, te tako osta poštedjen pleter Stoje Ljubinkovića.

II.

Bijedna raja, što se morala zakloniti u gore, bila do skrajnosti ogorčena i vapila iz dna duše k Bogu za pomoć. Kršni bosanski sokolovi stadoše se dogovarati, kako li će udariti na Turke, ne bi li se već jednom otresli tih okova, u kojima kroz godine i godine čame. Ti junački ustaše zaredahu kriomice od sela do sela, od kuće do kuće, te nagovarahu braću, da se dignu na noge, te da sjedinjenim silama navale na svoga silnika.

Jedan je samo bio pleter, u koji se nisu navratili, a to je bila Stojina kućica. Raja je mrko i bolno gledala taj pleter, te mu se ugibala. Opazio je to Stojo, da ga se braća klone, pa će jednom, kad se susreo sa jednim od onih kršnih sokolova, za koga je znao, da kupi narod na oružje.

— Avaj, Todore, što vam učinih, da me se svi tudjite? Zašt' se ne skreneš i pod moj krov, da reknemo koju i da se dogovorimo, što nam je činiti?

— K tebi, Stojo? Bilo da doba, kad se ponosismo s tobom, kad u tebi nazrijevasmo junaka, koji ne bi štedio ni vlastite si krvi, da njom spase braću. Ali da smo se u tebi prevarili, svjedoči ovaj tvoj pleter.

— Pleter? — Kako? — Reci, Bogom te kunem, reci Todore — govori, kazuj osvadu, kojom me obijediste, a ja il ću se oprati pred tobom, il ću stajati kao krivac pred svojom braćom.

— Kanda ne znaš i sam! — No kad baš hoćeš da znaš i čuješ iz mojih usta, a ti čuj. — Svi do jednoga tvrde smo vjere, da si ti, Stojo, na putu, kojim ćeš za uvijek krstu okrenuti ledja.

— Ja?

— Pa da; evo svi smo morali porušiti svoje kolibe; ostali smo na mrazu i zimi bez krova i kućišta, a samo ti, ti se griješ uz ognjište svoje. I ti si jedan od onih, koji si za volju novcu, časti i gospodstvu zaboravio, da u tvojim žilama teče naša krv. Još malo, pa ćeš i ti udariti na nas — braću svoju.

— Todore!

— Da, htio si da govorim, pa ti eto rekoh! — Sa Turcima šuruješ; od njih primaš milosti; još samo malo, pa ćeš se poturčiti. Ili prije jošte hoćeš da čuješ, o čemu se dogovara raja; hoćeš da doznaš, gdje se sakuplja, da onda, ti rdjo, ti sinja kukavice, navališ na nju, te si tako u Turaka stečeš zasluga!

— To je dakle uzrok, što me se klonite?!

— Kanda i sam ne znaš? — Al je l' — još bi me htio i zaslijepiti?

— Todore, brate, čuj me, slušaj me, pa onda sudi. — Kunem ti se vjerom svojih otaca; kunem ti se onom svetom krvlju, kojom su naši djedovi okvasili ovaj pedalj zemlje, na kojem živimo, da nisam nikad pomislio, nit ne ću, da se odreknem krsta, da zatajim rod i dom! —

A što mi taj moj tužni pleterac osto poštedjen, tajna je, što ju sakrih u dubine srca svoga, jer mi bila na umu ona: „Neka ne zna lijevica, što čini desnica“. A sada, kad vidim, gdje lutate u tami, gdje me bijedite s najvećega grijeha, evo me, brate Todore, ispovjedit ću ti čin, a ti onda vjeruj ili ne vjeruj. Čuj me. Bilo ljeta toga, a jedinac Husein-paše mal ne zaglavio u Uni; ja ga spasoh, al ujedno i odbih nagradu, što mi ju je paša nudjao. A Husein-paša, čovjek baš od oka, slušao glas svoje duše, te kazao Aćim-begu dvije, tri meni u prilog, pa taj poštedio moj pleter, al me zato od sada još većim haračem mori. Moj pitomi domak trn mu je u oku! Oh ja jedini znadem, što trpim, ali ja šutim i plaćam, sve u nadi, spast će me Bog — ma bilo kada! — Ne vjeruješ li još ni sad, Todore? Idi, zaviri de u moju staju i vidjet ćeš, da se ispraznila, da mi je sve moje bogatstvo samo još jedna kravica; zaviri de u sanduk, i vidjet ćeš, da je nestalo i posljednjega dukata sa niza, što je još moje matere mati baštinila od svoje bake, a moja ih mati čuvala kao neku svetinju, kao dragi amanet na ono zlatno doba, dok još nije odzvanjao Bosnom tužni cvijel bijedne raje. Idi, Todore, prebroj zrno, što ga imam, da se njim prehranim, ja, majka i moje ubogo dijete. Idi, Todore, idi, pa onda sudi! — reče Stojo i odmakne za korak, a rukom mahne prema pleteru svom.

Todor slušao, upirući svoje žarke oči u uzbudjenoga Stoju, te kad je on svršio, zatitra mu suza u oku i on tronut pruži obje ruke spram Stoje, te mu reče:

— Stojo, brate, oprosti, oprosti! Krivo li te sudismo! Dozvoli brate, da unidjem pod tvoj krov, pod koji si sakrio sve svoje boli i jade, a mi, braća tvoja, osumnjičismo te s pohlepe za blagom i časću!

Stojo prihvati pružene ruke, stisnuv ih krepko, te si braća pala na grudi. Na to Stojo:

— Unidji, Todore, a Gospod blagoslovio tvoj korak pod moj tužni krov. Kad unišli, podvori ih starica Janja kafom, pak još im i svakomu potpalila čibuk. Razgovarali se dugo i dugo, a Stojo zavjerio se Todoru čvrstom vjerom, da će biti s braćom.

Kad raja doznala za nepravdu, koju nanesoše Stoji, požale svi u srcu; a da bar donekle poprave svoj grijeh, imenovaše ga svojim vodjom.

Stojo se rado tome pozivu odazvao, i od to doba sastajali bi se češće, dogovarajući se, kako li će što bolje udesiti ustanak. I sve jedan drugog sokolio s nadom u bolju i sretniju budućnost.

Sa sviju strana Bosne i Hercegovine stizali im najpovoljniji glasi o ustaškim četama, koje su se kupile i sastajale te čekale samo zgodan čas, kad li će se ogledati sa silnim Turcima.

Stojo obilazio svoju braću i sav sretan slušao, kako se svi vesele ustanku. On brojio oružje, što su si kriomce pribavili, što je bilo sakriveno na sigurnom mjestu do odlučnog časa. O Gjurgjevu danku bit će junački sastanak i ustanak.

Bilo na samu badnju večer. Debela naslaga snijega zatrpala klance i prodore. Zima sve to jača puca. Sve je tiho, ni ćuha ni glasa, tek ako bi po kad što dopro u gore do raje lavež psa iz odaljenoga kojega sela, ili tuljenje vuka, koji se ljutio, što je morao svoj ležaj odstupiti čovjeku. Bila jasna zimska noć; hiljade i hiljade zvjezdica milo i voljko treperile na vedrome nebu; čas bi koja sinula, čas bi je opet nestalo, a da se i opet do skora pojavi, i da milo zirne na junačke bosanske sokolove, što su se sakupili, da pod vedrim nebom proslave tu svetu velebnu večer. No ne sročiše se oni samo zato, da se proslavi ta sveta noć, već i zato, da se još jednom dogovore prije no se ponovno razidju, da sakupe braću, da ju osokole i ojunače. Velik plamen plamsao, veselo pucketalo suhorje, kojim su potpirivali vatru, a na okol

posjedalo koje dvadesetak kršnih bosanskih Hrvata. Zgurivši se oko vatre, razgovarahu se o svom naumu, a vinom napunjena mješina kružila na okol, da im ugrije utrobu. Ta badnji je dan, a oni ko kršćani još danaske jela okusili nisu.

— Avaj, braćo, tužne li badnje večeri! oglasi se jedan izmedju njih i pruži mješinu svome drugu.

— Ustrpi se Time; do godine dat će Bog i bit će bolje, primijeti drugi.

— Da, bit će bolje, dok nas neprijatelj pokolje i dok nam se zatre trag!

— Ta nemoj Mirone vako! Zar se zato sakupismo, da kukamo ko babe? Zar da već sada gubimo nadu?

— E, lako tebi, Stojo, tvoj pleter još i sad stoji, a mi evo pod vedrim nebom zimujemo. Pod vedrim nebom radjaju nam žene; pod vedrim nebom umiru nam djeca!

— Mirone, Mirone, zašt' diraš u ranu, koja još zapravo ni zacijelila nije! Zar sam mitom il varkom obranio si pleter? Sam Bog znade, da mi krivo činiš! Odabrali ste me svojim vodjom, i bit ću vam takav, dok il ne izvojujemo slobodu, il dok me zrno s crnom zemljom ne sravni. Sumnjate li još i sad o meni, još noćas upalit ću si krov nad glavom. Neka bijesni vihor tad i nad mojom glavom, nek . . .

— Ne, ne, Stojo; tko bi podvojio o tebi, kad te znamo, da si čist ko suvo zlato. Odabrasmo te vodjom, a ti nas vodi u boj ljuti, ti s nama, a mi s tobom, dok il izginemo svi do jednoga, il dok se riješimo tih ropskih okova, što nas stežu.

— Hvala vam braćo, ostavit vas ne ću, dok bude i samo iskrica života u meni. Posljednja želja i posljednji kucaj srca moga neka bude: vidjeti si domovinu spasenu, slobodnu, veliku i jaku; i to u onoj sili i slavi, kakova je bila, dok je u svom krilu odgajala sebi svoje kraljeve!

A dotle borimo se, borimo se hrabro i odvažno, da svladamo tudjinca zatornika, što nam se bani u našem domu!

— Gospod te čuo! uzviknu četa, i svi u jedan mah skinuše fesove, kao u počast ovoj velikoj i uzvišenoj želji, što se vinula iz junačkih grudiju k zvjezdovnom nebu.

Kad se junaci smirili, upitat će i opet Stojo:

— Nu, Gašo, kaži, kakove nam nosiš vijesti. Jesu li onamo u Hercegovini spremni, da nam se na proljeće pridruže?

— Ma svi ko jedan! Dogorjelo i njima već do nokata. Tereti od dana na dan sve to veći, a pomoći baš ni odkuda. Raja zdvaja i jedva čeka zgodu, da se maši oružja, što im obećala braća iz Dalmacije. — Bog zna, hoće li tim našim jadima biti kada kraj.

— Hoće, Gašo, hoće; ne gubimo nade, dok nam živi naš Bog!

— Eto, kako da je ne gubimo, kad se zulumčarske čete sve to više bane, a proti njih nema suda. Što nas ne zatre silan harač, a to nas zatiru zulumčari, koji nam otimlju još i ono malo, što nam preostalo, pošto smo namirili i cara i pašu i bega, i tko bi ti znao nabrojiti sve one, kojim valja dati porez. Kao što je kod nas, tako i u Hercegovini. I ondje su te zulumčarske čete baš pravi bič, koji zatire ubogoga Hercegovca. Po vas dan begleuči, a kad se spusti tiha nojca, kad sve za počinkom žudi, tužnoj raji do počinka nije; već kolac u ruke, pak brani svoje, ako se što obranit dade. Nit si siguran koračiti, a da te iz zasjede zulumčarska puška sa zemljom ne sravni. Eto, da vam samo jedno kažem, što se onomad dogodilo, kad su se ljudi vraćali sa Ljubuškoga vašara (sajma).

— Što, što? kazuj!

— Pazarilo se, da ne može bolje, a na pazaru bilo i nekoliko tih haračlija, koji su vidjeli, gdje je neki Radovac

utržio oveću svotu, pa se dogovore, da ga oplijene. Kako se dogovorili, tako i učinili. Bilo već pod večer, kad se Radovac sa još nekolicinom vraćao kući, a tek što omakli za hrid, malo iza Ljubuške, eto ti pred njih banu četvorica razbojnika, te zatraže, da im predadu novac. Čas se Radovac i susjedi otimali, al kako bi se goloruki obranili onima, koji su sve do usta naoružani. Predadu dakle svu svoju imovinu, al se odmah i vrate u Ljubušku, da se pritužе mudiru. Mislite li, da su našli pravice? A jok braćo! Mudir ih upitao za svjedoke; u Radovcu doduše uskipjela krv, i malo da mu nije oštro odvratio, ali je zatomio svoj jad, te mirno odvratio:

— Ma, čovječe, odakle nam svjedoci, kad smo bili sami taj čas?

— Ah tako, tako! odvrati mudir, pogladi si bradu pa će: Vi ste bili sami? A tko vam može vjerovati, da ste i imali kod sebe novca? Dovedite mi bar dva čestita Turčina, koji će posvjedočiti, da su vas u istinu oplijenili razbojnici, i bit će vam pravda otkrojena.

— Ta odakle nam Turci, kad smo bili sami na putu u onaj čas?

— E, a tad nema pravde! A da se niste baš uzalud vratili, pa da vas i opet ne napadnu zlikovci, prenoćiti ćete ovdje. I prije nego se je Radovac sa drugovima razabrao, što to oko njih biva, lupio mudir dlan o dlan, a unišavše sluge odveli ih i turili u aps. Pa da nam ne uskipi krv?!

— A da li su ih bar pustili doskora na slobodu?

— Da, da, pustili ih iza četiri duga dana; a kad su izašli, bili su izmučeni i oslabljeli od gladi.

— Avaj, sveti Bože, kad li će biti tome kraj?

— Da, da, ne bude li nam do skora pomoći, zamjest će nam se svima trag. To tlači ovaj, to onaj, a ni otkale spasa ni utjehe.

— Bit će bolje, dat će Bog!

— Istina, tako je! Dok je Bosne, bit će i Bosanaca. Bit će Bosanaca, koji se ne će žacati trgnuti mač na obranu časnoga krsta i slobode zlatne. — Al dakako, kukanjem i pukim riječima ne ćemo učiniti ništa; tim ne ćemo spasti svoga ognjišta, nit ublažiti svojih boli; nam treba raditi, raditi. Da, da, treba raditi, umovati, snovati, da si pribavimo što više oružja, praha i olova, a tad složno da navalimo.

— O Stojo, Stojo, da te Gospod saslušao, pak da već jednom zamre taj jauk i lelek; ne bi li nam i opet veselo od brda na brdo odzvanjala naša pjesma, a uz cilik gusala i sitne tamburice.

— Dat će Bog! No, nije dosta, braćo, da se opskrbimo i prahom i olovom, nam treba još nešto, što je nužno ko i ovo, a još i nužnije, a to je sloga. Sloga brda ruši! Ali budemo li se još i dalje medjusobno klali, bude i još i sad brat na brata ustajao, valaj, braćo, nikad, nikad nam slobode. Vjerujte mi, nikad naša domovina ne bi tako bila potlačena, nit bi turska moć bila toli silna, kad ne bi bilo medju nama razdora; kad ne bi bilo medju nama sinjih kukavica, koji za volju novcu, časti i bogatstvu odbaciše vjeru svojih otaca i odmetnuše se od svoga roda i od svoje krvi. Al ufam se u Boga, doć će doba, kad će si jednorodjena braća pružiti ruku pomirnicu; doć će doba, kad će zamrijeti zloba i mržnja i svakom srcu niknuti će samo jedna želja: da si Hrvat u Bosni vidi slobodan svoj dom! Zato, braćo, nastojmo, da što prije do toga dodje, da nas ne budu naši unuci kleli s nemara našega. Svakom od nas neka je prva miso i posljednja želja, vidjeti svoju domovinu sretnu i slobodnu.

— Zdrav bio, Stojo; baš od srca nam govoriš!

— Dao Bog, zameo se trag onomu, koji će biti kukavica ol izdajica!

*

Još časak razgovarali, a tad usta Stojo i progovori:

— Doba je, braćo, da se razidjemo svaki k svome domu!

— Kukavna li doma!

— Kakav je, takav je, al ipak nam je dom; a duša nam se raji, kad znamo, da nas ondje čeka naš rod, naša žena, naša djeca. Rastajemo se, nitko nas ne vidi do Boga; nitko nas ne sluša do jedinoga toga duplja, koje se takodjer svija pod svojim teretom, i njega pritište i lomi snijeg, ko i nas naša sudba; al ono će dočekati proljeće, toplo sunce izmamit će mu list i cvijet i zadahnuti ga novim životom. Dao dobri Bog, te i nam proljetnim trakom sinulo sunce slobode, da se i mi prenemo i da oživimo novim životom!

— Bog te saslušao!

Stojo nastavi: Čim božićni praznici prodju, ne časite, braćo, a i ja ne ću; već ajde u sela, te kazujte narodu, što smo odlučili i sokolite ga. A Uskrs neka nas sakupi, ne bi li nam bio ujedno uskrs naše slobode! A, sad braćo, sretan vam bio Božić! Zdravstvujte do vidova!

— I tebi, Stojo, bio sretan, ma baš još za ljetoske neveseo! — odvrate junaci, te se razidju.

III.

Kad se Stojo oprostio sa svojim drugovima, krene kući. Neko drago čuvstvo obuzelo ga, te on pospješio svoje korake. A kako i ne bi? Kad ga kod kuće čeka njegova sirota starica majka i ljubljeno mu dijete Margareta. On je išao k domu, on se približavao svome ognjištu; al misli bile su mu još uvijek uz braću. Pače misli ga zanesle i u dalju budućnost, pa bi mu se grudi jače nadimale, oko jače zasjalo, te bi ga pridignuo pun pouzdanja k zvjezdovnom nebu, nadajući se, da će mu ono pružiti jakosti i okrepe.

U kućarici željno očekivala Stoju majka, potičući glavnju na ognjištu, da ne utrne badnja vatra, a s njom i sreća u domu. U kotliću nad ognjištem vrijela je voda za kafu, da se njome okrepi sin, kad joj se vrati. Pred Bogorodičinom slikom gorjela uljanica i bacala slabi tračak svjetla po bijednom stanu, a jedan tračak milo puzao po spavajućoj Margareti.

Sirota starica u svom očekivanju od časa na čas zirkala bi na vrata i prisluškivala, da l' će odakle čuti dragi i dobro poznati korak. Kad bi se prevarena u nadi povratila u sobu, zazeblo bi ju nešto u srcu od čeznuća za sinom ili od straha, da mu se koje zlo ne dogodi. Taj čas nije ona sama znala od čega taj nemir u njenoj duši. Ona je znala, da joj je sin medju braćom; znala i to, te se tim i ponosila, da im je on vodja; ali je ona dobro znala i kaznu, koja čeka ustašu, najpače vodju ustaškoga, bude li uhvaćen. Materinje srce sa strahom prisluškuje svakomu kucaju djetinjega srca; sa strahom nadvija se nad spavajuće čedo, bojeći se, da mu ga smrt neopazice ne otme; to srce kuca i onda za dijete, kad ono ponaraste. Tako je i srce bijedne starice Janje kucalo za Stoju, koji je bio nada domovini, a njezin ponos. A bijedna Janja imala još i taj uzrok da strepi za dragi život svoga sinka, što joj je on bio jedina opskrba i jedini oslon starih joj dana. Sto put joj se nametnulo pitanje: što bi bilo od nje i male Margarite, kad bi on umro? Željno i vruće očekivala svoga Stoju, i otrla mnogu suzu, što joj se potkrala oku. Vrijeme odmicalo, a njega još nije.

— Bože! da mu se nije dogodilo koje zlo; da ga nije možda tko iz busije ubio? huknu starica preda se, pa opet supregnu dah, te prisluhne; ali i opet ništa.

— Ništa! — Nema ga! zavapi, pak slomljena tugom i strahom baci se na koljena pred svetu sliku, te upre

suzne oči u predivno lice slatke svijuh nas Majke. Molila ona te molila onim žarom, onom ljubavlju, s kojom samo mati znade moliti za čedo svoje. Duša i srce uznjelo joj se nad sve zemaljske bijede, a slatki tračak nade podidje joj grudi.

Zadubena u svoju molitvu, nije ni čula, da je u kolibicu unišao onaj, za koga se baš taj tren toli usrdno molila.

Crno, vatreno Stojino oko ljupko zirnulo u klečeću ženu, a krepka desnica pobožno skinula crven fes. Ta znao on, da se tuj majka, bolna i žalosna moli za nj, svoga jedinca, svoju sreću, svoj ponos! A gdje se majka moli i plače, tuj je i angjeo Gospodnji, koji sabire te molitve i suze, te ih izravno pred prestolje Božje nosi: i Stoji bilo, kao da taj čas ćuti, andjeo je Božji tudijer.

Stoju obuzelo slatko čuvstvo, pa će majci, koja baš svršavala svoju molitvu:

— Hvaljen Isus, majko! Evo me i opet kod vas!

Majka se okrenu i sva radosna uskliknu:

— Sinko! Oh hvala i slava mu bila, što mi te je vratio! Koliko li se napatih straha, čekajući te.

— A čemu majko, kad ste znali da sam kod braće? Treba da se dogovorimo i posavjetujemo. Ali što to opet vidim, suze u očima vašim?

— Ah ne pitaj, sinko, za suze; te presahnut ne će, dok nam u Bosni ne osvanu bolji dani. Avaj sinko, moje zlato! Sada mi je lakše na srcu, od kad si mi se ti vratio, sada ni pola ne ćutim boli, što su me mučile, kad mi tebe, zlato moje, nije bilo uza me.

— Ta što se dogodilo majko? Recite! Ja vidim, nije to samo strah rad mene bio, tuj je još nešto po srijedi, al vi mi tajite, vi skrivate preda mnom, da me svom silom na sred grudiju ne rani. — Ah, recite, re-

cite; možda se zlo dogodilo mojemu djetetu; reče u strahu Stojo, te se približi spavajućoj Margariti.

— Gospod ju hranio! nije njoj, već sve nas snašla je ljuta briga. Čuj sinko! Čim ti ode, možda nisi zapao ni u goru, kad evo banuše amo mudirovi panduri, pak tražiše zaostali porez.

— Porez? — Kaki porez?

— Ma avaj sinko; lijepo ti ja njim dokazivala, kako si ti ma baš do zadnje pare isplatio, i Bože prosti, još i preplatio; al oni čuju, a nemare, već ravno u štalu — i kuku jada, izvukoše nam našu kravicu, tu našu hraniteljicu.

— Avaj li nas bijednih!

— Da, tako je sinko, a sjutra Božić. Cio Božji svijet tom se danu raduje, tek mi, mi kukavna raja sa suzama ga očekivamo. Oj, hoće li ikad, ikad biti bolje?

— Hoće majko, ako Bog dade! I našoj će zemlji sinuti trak pravde, jer još živi Onaj, koji je stvorio cijeli svijet, pa i nas tužnu raju. Kad se proljećem šuma listom zaodjene, kad procvate trn i glog, sastat će se naše ustaške čete, a vodit će ih evo ove grudi, u koje ste vi, majko, usadila ljubav k svetoj vjeri i k ovoj rodjenoj nam grudi, koje nitko iščupati ne će!

— Sinko, je li to istina? upita starica, a oči joj oživjele, zasjale jače, i kao da joj u staračke kosti ušla nova snaga.

— Da, istina majko! Od sviju strana dolaze najbolji nam glasi. Praha i olova dosti, a i handjari su naši oštri, a sve to krije gora. Sve je spremljeno, samo kad ne bi bilo kukavica, koji će za volju svoje kukavne glave možda odati naše tajne snove. Oj kukavštine i podlosti, kad u strahu za svoj život izdavaju Turčinu svoju krv! Pravo kaže naša riječ: sto put gori poturica od Turčina. Ništa tima nije sveto, nit vjera niti ova zemlja,

što ih hrani, niti bratska krv; tom krvlju kao da hoće isprati si krst sa čela, a mrtve lješine jednokrvne braće, kao da su im most k novcu i sreći.

— Tiše, sinko, tiše! — Strast čini, te zaboravljaš, da si jadna raja, kojoj valja trpjeti i šutjeti!

— Imate pravo, majko; al me i opet svladala gorčina, kad no se sjetih podlosti ljudske; kad no se sjetih, da za volju zlatnog sjaja odvraćaju neki oči od bijedne braće. Tudjincu vole, nego svome rodjenome bratu. A da da, šutjet nam valja; krv neka radi; neka vrije, neka kipi u našem srcu, pa kad osvane dan rada, dan borbe, tad valja da čeličnom snagom prionemo uz diljku i handjar. Čini neka govore, jer riječi, puste riječi ne će nam nikad spasti domovine!

— Ha sinko, prisluhni de; — kan da se netko vere uz našu kolibicu?

— Ne, ne, majko, to vam se samo pričinja, jer vas je svu shrvao strah.

— Dao Bog, da je tako; no ja se sve bojim, da te netko uhodi, te da će biti zla. — Oh, Bože — Bože, koli su ipak sretnija braća onamo u Hrvatskoj; njih ne ubija toliki strah, koliki nas. Ništa nam nije dozvoljeno, nit govoriti, nit raditi, pače ni misliti, jer ko da i same misli uhadjaju, jer se i miso glavom plaća. — Eno, oni onamo kršćani poklonit će se pjesmom radovankom novorodjenome Kralju, — a mi? Nama se je skučiti u svoj pleter, i u njemu se bratimiti sa bijedom i nevoljom.

— Ali majko, čemu ti vaji?

— Da, da sinko, ostarjela sam i oslabila, al mi nije ugasla u srcu želja, da čujem ljupki glas zvona, koji bi nas prenuo, koji bi nas svojim zvukom obradovao u ovim pleterima, te nam ulio u srca nadu. Al da, mi smo raja, mi moramo pod zemlju, a da nas zvono u vječni počinak ne odnjiše.

— Da, raja smo, ali i za nas rodio se Spas!

— Istina je, sine moj, i dao Gospod, da i nam u Bosni osvane dan slobode, te da jednom kao slobodan narod složno zapjevamo: Slava Bogu na visini, a mir ljudima na zemlji! Dao mi Bog dočekati onaj sretni i blaženi čas, kad ću te, sine moj, vidjeti na čelu hrabrih ustaša, gdje srćeš u ljuti boj, a izlaziš ko pobjeditelj! A budem li i mrtva, i kosti mi se već složile na vječni počinak, još će mi i tada, kad nad grobom mi zaori radostan poklik pobjede, srcem proći posljednji trzaj života! — Nu sad, sine, ispij kafu, da njome ogriješ prozeble udove, a tad lezi pa se snom okrijepi. — Al što čujem? — Nije l' ovo huknuo ćuk? — upita starica, te problijedi. — Ah u istinu, evo još jedan put; ha — evo i po treći put! — Jao sveti Bože, bit će zla!

— Ali majko, što ste se toliko uplašili, ta to nije huk ćuka, već pačinjanje čovjeka; to je ugovoreni znak, kojim se mi ustaše dozivamo. — Bit će, da je koji od naših što važno doznao, te hoće da mi dojavi, il ga možda nužda nagoni, da se sklone pod naš krov. Bilo što mu drago, idem da vidim.

— Sinko, ne idi, slutim zlo! zakuka majka.

— Ne bojte se, majko, za čas me natrag; desi li se, da se baš umah ne vratim, ne kinite se s toga. Lezite na počinak.

— Ne idi, sinko, u noć, odgodi do sjutra; noć ima svoju moć, a ta je varava!

U to huknu i opet ćuk.

— Moram, majko! Ta kakav je ono junak, koji se mraka plaši! — Dužnost mi je, da se ne oglušim glasu, koji me možda tja i u pomoć zove. Za tili čas evo me natrag, a dotle Bog s vama!

— Oče, oče! oglasi se mala Margarita, koja se taj čas probudila.

— Što je moje milo dijete? upita brižni otac te se sagne nad ležaj svoga čeda.

— Znaš, oče, da mi nemamo više naše „Belane“; došli Turci, pa ju odveli. Baba plakala; — al ju jedan od onih udari po glavi — —.

— Majko, zar u istinu? — A vi mi ni riječice o tom kazivali nijeste. Vi podnosite svoje boli, mučke ih trpite, a rad mene lijete suze. Uh usahla mu ruka, što se usudila oboriti na vašu staru glavu! Da mi ga je znati, smrvio bih ga i zgazio ko crva — —.

— Znam ja tko je bio! Poznam ga ja dobro, bio to Aćim-begov sluga! — kaza mala Margarita.

— I opet, i opet! Zar nam nikad mira ni od sluge ni od gospodara! Ta što smo mu skrivili toliko?

— Što ino, već da lijepa Mira voljela u grob crni leći, no da bude Aćim-begova ljubovca; a ti — ti moj Stojo bio si joj muž; treba dakle da se tebi osveti ma bilo na koji način. Razoriti ti pleter nije mogo rad dobroga paše — pa eto . . .

— Taj će mi platiti! — Ali sada smiri se moja rano, i spavaj mirno, a sjutra pripovijedat ćeš mi, kako je to bilo. Je l' da hoćeš? Ja sad moram otići!

— Ne idi, oče, ne ostavljaj nas same. Baba se bojala i plakala malo ne cijelo vrijeme, a i ja sam plakala.

— Moram, moje dijete, zovu me; no ja ću se odmah vratiti, a dotle spavaj, te budi dobra! to reče, poljubi dijete i iščezne u tami.

Strah obuzeo sirotu staricu; rukama zahvatila se za srce, jer joj je ono silno tuklo, kan da kani probiti grudi.

— Avaj, sveti Bože, štiti mi ga i brani!

Crna slutnja obuze joj materino srce. Nigdje se nije mogla smiriti: čas legla i tražila sna; al joj taj ne će na oči; čas bi opet prisluhnula, da li se već vraća, al

njega nije te nije. Zagledala bi se u vatru, što veselo plamsala na ognjištu, a misli joj bludile oko sina. Pa i opet bi prisluhnula, i kad ništa nije razabrala u gluhoj noći, stala se ovako miriti:

— Ta on će do skora doći, tako je sam kazao; još nije ni davno, što je prošo! — Tako govoreći sama sebi, zgnjurila se uz ognjište i zaronila ponovno u misli — a najednom kao da ju obašo san: glava joj klonula na grudi, i ona se smirila. No ne za dugo; najednom se trže oda sna i povika:

— Sveti Bože — cn jauknu — on je u pogibli! — Skoči sa ognjišta, potrči — raztvori vrata — prisluhne; — al sve tiho — sve mirno. Debela gusta magla zaokružila čitav kraj; magla, koja sapinje dah i slijepi vid, a napunjena je mrazom i injem.

— Hvala Bogu! to je bio samo san, reče stara, kad se vratila k svomu ognjištu. Uh ružna li i užasna sna! Krv mi se ledeni, kad ga se sjetim! Pa onaj krik! kao da ga još i sad čujem, kao da je bio glas moga Stoje. Oh, Bože veliki, pruži svoju svemoguću desnicu, i odvrati od njega svako zlo! — Ali, ako mora da bude, ako me ne može uminuti taj žuhki kalež, neka se vrši tvoja volja, a ne moja, — al samo mi daj snage, da podnesem još i tu muku! Tužna mati sklopi ruke, te se udubi ponovno u jadovne misli.

Odmiče čas za časom, a stara Janja još uvijek čeka svoga sina. Već je bivalo sve svjetlije, već je na istoku zora rudjela pozdravljajući rumenilom svojim — Božić. I u Stojin pleter dopro prvi cjelov radjajućega se dana.

— Sad će se vratiti, prošapće za se majka i poravna cjepanicu, a plamen veselo liznu po kotliću, i još više njega. Tad pristupi, da na mutna stakalca zirne na polje, da vidi, je li joj dolazi sin. Bila stakla zamrzla, i ona dahnu na njih, da ih otopi. Led se otopio, ona zirnu na

dvor; al protrne! Rukom se hvata glave i čupajući si kosu leti na polje.

Užasa! Krvave li božićnice! Čas si rukom pritište srce, ne bi li burne udarce ušutkala; čas opet tare si oči, ne bi l' bolje progledale. Možda je san? — Ne, ne, užasna je java! — — U neredu spustila joj se kosa niz pognute pleći, a sa čela kapaju debele kaplje znoja. Rukama lama i u zdvojnosti pruža ih spram kolca, na kom se ukočila glava njezina jedinca. — Tko da shvati bol materinju! Ne smaže riječi, da si boli dade oduška, nit ima suza, da joj isperu ljutu ranu. Nijemo upire svoj pogled u kolac, kao da i sama ne shvaća taj čas bol gubitka, kao da ne shvaća užasa.

U jedared kao da se probudila, kao da se prenula iz teška i ljuta sna, cijelim se tijelom trznu, priskoči i zdvojno pograbi za kolac, te ga čvrstom rukom iščupa iz zemlje! — Skine krvavu glavu svog jedinca, lijevicom pritište ju na bolne grudi, dok desnicom mu gladi vranu kosu, te skida inje, što se kose i brkova zahvatilo, pa ju onako ledenu, ah ledenu od smrti i ledenu od zime, žarkim cjelovima hoće da ogrije i oživi. Zuri mu u oči, ne bi li mu materinjim pogledom rastvorila zamrzle vedje. Al sve uzalud! Što smrt ote, tog ni materinja ljubav na život ne uskrisi.

— Aoh, sinko, ljuta rano moja! Zar te tako moradoh izgubiti? Zar si tako morao svršiti ti, ti posljednji ogranak slavnih Ljubinkovića? — Jao meni jadnoj i nevoljnoj, što doživjeh, da te evo gledam mrtva, ubijena, a ne na bojnomu polju, već iz busije (zasjede). Kuku lele tvom nejačkom čedu! Avaj, zašto si nas ostavio? Sinko, sinko! — tako vapila sirota stara. Drhtala je od zime; al je osjećala nije, niti je za nju marila. Nu najednom kao da se nečemu dosjeti, pohrli u kuću, izvadi iz škrinje

rubac i zamota u nj glavu, a kad je to ovršila, tad istom probudi malu Margaritu. Ubogo dijete nije ni slutilo, da je tim časom siroče bez oca i branitelja; nije slutilo, da je u onom rupcu, što ga je njezina baka tako stiskala na svoje grudi, glava njezina oca; da su ondje sklopljene oči, koje su ju tako milo znale gledati; da su ondje zamrzla usta, koja su ju ljubila i cjelivala.

Dok je starica dijete opravljala, metne omotanu glavu na mekan jastučac, kao da još ni sad majčina ljubav ne bi mogla podnijeti, da joj glava njezina jedinca na tvrdom počiva. Kad je bilo dijete obučeno, nahrani ju što brže, a tad zahvati bijedna starica dragi svežnjić, stisne ga na materinje grudi, dijete primi za ručicu i hrlim korakom ostavi pleter. Mala Margarita začudjeno gledala, kamo ju to vodi baka; al videći gdje su se staračka usta stisla, videći kako staračke oči sijevaju, a grudi se nadimlju, djetinjom bojazni nije se usudila prekinuti šutnje.

Žurnim korakom odmicala stara: nije marila, što joj je ciča zima rezala uvehla lica, niti što se u hodu svaki čas spotakla o koji grm, ili što joj koji oštri trn šibao obraze; ne, ne — ona nije ničesa ćutila, ona je samo hrlila kroz bogaze i klance, te je dijete jedva s njom korak držalo. Mala Margarita od časa na čas bi sustala i pritisla ledene si ručice na usta, da ih ogrije toplim dahom. Na plač joj se češće dalo; al plakat nije mogla. Ubogo dijete treslo se od zime, svaki čas bi podiglo sad lijevu sad desnu nožicu, da ju bar malo pod skutovima ogrije. Pitajući pogled upirala u staricu; al se nije usudila pitati. — Slutila je, da se dogodilo nešto veliko, nešto užasno; ali što? — — Čula je, gdje joj baka zdvojno dozivlje svoga sina, njezina oca, a nije znala, da joj je otac mrtav.

IV.

Nakon naporna hoda stignu baka i unuka do čvrste zidanice — samostana časnih otaca reda sv. Franje. Jarko sunce granulo i pozlatilo sav kraj, a snijeg i inje po drveću sjajilo ko drago kamenje. Divotna li prizora za čovjeka, koji motreći ljepotu prirode, slavi i veliča Boga, stvoritelja svega, koji je sav svijet iz same ljubavi poklonio čovjeku, netražeći od njega drugo, no jedinu djetinju poslušnost i ljubav. Uboge Janje nije se doimala ta zimska krasota prirode, jerbo joj se duša utapljala u teškoj žalosti i čemeru. Sva prozebla, prodje nekoliko kamenitih stuba, i prikuči se do jakih vrata. Na vratima bio namješten teški drveni batić; taj batić Janja tri put podignula i tri put spustila, a udarci njegovi muklo odzvanjali dugim samostanskim hodnicima. Najednom čuli se iz nutra koraci, ključ zaškrinu u bravi, a na pragu pojavi se starac sijede kose i sijedih brkova. Na blagom licu titrao tračak dobrote i blagosti, a ispod vedra čela bila do dva modra oka, kojima je tako milo, tako drago gledao u taj Božji svijet. Al ta dva oka, bila i čista dva prozorca, kojima si mogao zaviriti u ono dobro i plemenito srce, koje je pod fratarskom haljom tako živo kucalo za bijedni i nevoljni bosanski narod, te se nije žacalo nikakva truda ni nikakve opasnosti, kad je trebalo ustati na obranu krsta i slobode. Bio to fra Luka, pravi i dobrostivi otac ubogoj raji. Zapaziv Luka Janju na vratima, onako prozeblu, pa još i uza nju malu Margaritu, osupnu se malo; al se odmah i dosjeti, da ju je morala ovamo nagnati teška tuga.

— Janjo, što li se dogodi, da mi toli rano dolaziš? Čemu vodiš po toj cičoj zimi toga maloga crvića, ta prozepsti će! — Hajde samo brzo unidji, pa mi se izjadaj, ta na očima ti vidim, da te dobro ne vodi. To

reče i povuče ženu i dijete u kuću, i brzo zatvori vrata, da se zima ne ušulja.

— Avaj, časni oče, pomozite, pomozite! — Teški li nas snašli jadi!

— Jao govori, što se dogodilo?

— Na, evo uzmite ovo — uzmite — — i pomislite materinu žalost! Fra Luka uze iz staričinih drhtavih ruku svežnjić, stavi ga na stol, razmota rubac — i kad ugleda krvavu glavu junaka Stoje, uzdrhta, uzmakne korak dva, — a tad se i opet primakne, zalama rukama i zavapi:

— Jaoh, Stojo, takova li te moram vidjeti? Zar nam takav osvanu Božić, dan mira i ljubavi. — Oj bijedna rajo, kad li će ti jednom osvanuti sunce mira i slobode! Oh krv, krv — i opet samo krv! Svaki kamen krvlju je orošen; svaki pedalj zemlje krvlju je nakvašen, pa još nije dosti, još im se uvijek hoće naše krvi! Aoh — Stojo — Stojo — junače, naša zvijezdo, naš ponose, kleta li te iz busije ubi ruka!

Tad se spusti na koljena, a staračka usta šaptala su vruću i usrdnu molitvu za pokoj duše junaka Stoje Ljubinkovića. — Kad je svršio molitvu, ustane, zagleda se u one mrtve zaklopljene oči, rukom prodje i pogladi kosu, kao da miluje drago čedo, a onda na glas prozbori:

— Sveti Bože, budi mu milostiv duši!

A sirota Janja? — Ona stajala pognuta i satrvena; suza za suzom odmicala joj oku i kvasila kameni pločnik samostanske ćelije. Sklopila je ruke i molila i vapila k Bogu, da joj udijeli snage, da ju krijepi i jači. — O divna moći molitve, jer čovjek u najvećoj bijedi i tuzi s tolikim pouzdanjem za tobom seže! Molitva je čovjeku, što je rosa cvijeću, što sunce prirodi. Molitva krijepi srca i ne da im klonuti; molitva uzdiže dušu, te ne da, da čovjek podlegne boli i tuzi. Čovjek bi bez molitve bio

slab, te bi u očaju svom svako zlo uradio i samome svome životu.

Dok je ovo dvoje starih šaptalo svoje molitve, zurila je mala Margarita i promatrala onu glavu zaklopljenih vedja i na pola rastvorenih usta, a krvava vrata, te se svak čas trznula: bilo ju je strah; al i opet pitala sama sebe: čemu to dvoje toliko jaduje, ta to nije njezin otac.

— Moj ćaćko imao je glavu, ruke, noge; on je hodao, on me grlio, on me ljubio; a ova glava? Tako umovala mala, pak se i opet ponovno zagledala u glavu, i još bliže skučila do bake, te se gotovo zamotala u njezine skute. Ubogo dijete nije poimalo strahovite istine, da je to zbilja glava njena dobroga oca. Sirotici Margariti prijala je toplina, što se isijevala iz goleme peći, pa joj je bilo voljko. Ona je znatiželjno promatrala svete slike, što su resile bijele zidove i ostalo posoblje. Njoj je to sve bilo jako lijepo, ma da je i bilo posve prosto, jer ona toga do sada još nije vidjela; zato ona i nije ni mislila na drugo, no na ono, što je njezinoj djetinjoj duši taj čas ugadjalo.

Dugo je potrajala ta šutnja, dok je neprekine fra Luka, pitajući:

— Janjo, uboga moja Janjo, de reci mi, kako se to dogodilo?

— Oh ta što znam ja? Sinoć vratio se moj Stojo sa junačkog posijela iz gore, gdje su se sakupili junaci — ustaše — da provedu badnju večer. Tek on u kuću, ispio lulu duhana, pa findjan kafe, i baš htio da legne, kad al huknu ćuk jedan put, pa drugi i treći put. Moj Stojo prisluhnu i ustvrdi, da ga nekoji od njegovih junaka zove. Meni bilo srce prepuno zlih slutnja, te ga stadoh moliti i zaklinjati: ne idi sinko, ne idi od mene; ne ostavljaj me same, ne ostavljaj si čeda svoga ob noć, kad zli dusi imadu svoju moć. Al da, ne bih ga bila suzdržala, da

mu tja bilo prebroditi i rijeku mojih suza. — Eto, moralo je tako da bude! — Za čas ušutkam svoje srce, te se smirim, ta on mi uvijek znao nade ulijati u grudi, pa i zaboravih na zlu kob. Al kad on ode, kad mi ga nestalo u crnoj noći, ah — tad — tad kao da su mi se sva brda svalila na grudi: sve me nešto gušilo u grlu i oko srca stezalo. Zgurih se na ognjištu, i san me prevario: ja usnuh. — Ne znam koliko li spavah, al mislim da nisam dugo, a mene probudi užasan krik. — Oh moj mili sine, koli teška morala ti biti smrt, kad me tvoj samrtni krik probudio! — — — Zirnuh u noć, ali sve tiho i mirno, nit mogoh išta opaziti. Tek jutroske kad se razdanjivalo — onda — onda — opazih — — — oh rano moja! — I sirota mati zarida bolno.

I mala Margarita sad zaplače, te se stisne uz baku, dočim fra Luka stavi ruku na staričino rame, pa joj reče:

— Plači — plači, kćeri moja; daj suzama oduška, neka teku, da ti olakša srcu! — — — A iza kratke stanke nastavi:

— Kad se Stojo sinoć vratio kući, je li možda kazivo, da ga tko putem uhodio; ili ste možda u kući što sumnjivo zapazili?

— Nije on ni slutio o kakovu zlu. Sav je bio zanesen, što im o ustaškim četama dolaze najbolji glasi. No dok je on meni pripovijedao, i gradio zračne kule, škripi nešto oko pletera. Ja slutih, da se nekaki zlotvor došuljao, da prisluhne, al moj Stojo, on me mirio, da se meni samo pričinja. — Al ne — ne — došuljala se rdja, izmamila lukavim zovom Stoju na polje, da ga ubije.

— A gdje je truplo?

— Oh na to u svom jadu ni mislila nisam. — Al bit će da ga ubilac bacio u Unu.

— Da nam je pronaći krivca!

— Pa što bi koristilo? Kad bi bilo suda i pravice, pa da krivca i ubiju, zar bi timi meni vratili dijete? — No slutim, da je ubojica u Aćim-begovu domu. Zamrzio Aćim-beg na Stoju već odavna — a po gotovo uskipio, od kad mu morao poštediti pleter.

— Ti dakle na njega sumnjaš? E da što! Zato ajdmo mi do Husein-paše, on je dobar i pravedan, a Stoju zavoljeo, on će znati pronaći ubojicu. Ali još prije toga dobro bi bilo, da ti Janjo odeš s kojim našim momkom pa da sakupiš i ovamo doneseš svu svoju imovinu. Sahrani ju ovdje, dok ti nadjemo drugo zaklonište.

— Ne, ne, samo to ne! Ja se onamo ne mogu nikada više vratiti; ja ne mogu, da ikad više gledam mjesto, na kojem doživih toliku žalost, da se i sama čudim, otkale mi snage, da mi srce još puklo nije! A što imam ondje, to je malo — oh posve malo. Što je bilo bolje, to je oteto, staja je prazna, a tako tavan i hambar. No ako već hoćete, oče, pomoći, a to vas molim, da odašaljete momčića samog, da isprazni škrinje i ponese nam ruho, a uz put da ne zaboravi skinuti sa zida svete slike i njih da amo donese. Grijeh bo bi bio, da dopanu zlotvoru u ruke, te da im se ruga.

— Poimam Janjo tvoju bol, i poštivam ju u velike, — reče fra Luka i prizva momče, te ga naputi, da uzme konja i bisage, i da dopremi Janjino siromaštvo.

Ura za urom odmicala, i narod se stao kupiti, da u skromnoj samostanskoj crkvi pozdravi pjesmom i molitvom novorodjenog Kralja.

Nu kako li se narod snebivaše od čuda, doznavši, da im je njihov vodja iz busije ubijen. Kod svete mise pobožni je narod slavio i veličao Boga; al nije to bio radostan i uzvišen pjev, kojim se danaske slavi božansko djetešce, već je to bio tugaljiv vapaj rascviljene raje. Raja

je molila i vapila, da bi je Bog već jednom spasao tih teških okova.

Kad se misa svršila, sakupe se svi oko Stojine glave, da se pomole za pokoj plemenite mu duše.

Sve obuze tuga, svi se guše u suzama, gledajući glavu svoga srčanoga vodje. Svima zavladala jedna miso, jedno čuvstvo: strah za svoje! Majke uzdisale i vapile k Bogu, da bi im očuvao djecu, a djeca šaptala svoje molitvice, da bi im nebo zaštitilo drage roditelje. Još se više rascviliše sakupljeni na pogled sirote starice majke, gdje se bori svojom boli, gdje zdvojna kleči kraj mrtve glave svoga jedinca. A ono malo nevino čedo kako je milo svoju glavicu naslonilo na rame svoje bakice, pa ni sluteći užasa, koji se dogodio, ponavljalo prečesto u sebi pitanje: Čemu, čemu taj silni plač i jauk? Mala Margarita časak tako stajala, a tad u jedared obujmi bakicu oko vrata, te prisloni svoja mala usta k njezinu uhu, pa joj šapćući, da ne bi niko čuo, propenta:

— Nemoj plakati, bakice! Margarita ne može vidjeti suza. Pa i zašto bi? Ta moj ćaćko vratit će se do skora; eto tako je meni on sam obećao.

Te riječi potresu sve, a Janja obuhvati svoju malu unučicu, pak primaknuv se što bliže sinovoj glavi, maloj uz suze progovori:

— Margarito, dušo, bijelo janje moje; — evo na glave tvoga dobroga oca, on se više nikada, nikad više vratiti ne će.

Dijete u čudu pogleda bakicu, pa i opet mrtvu glavu svoga oca, a mala ručica i nehotice se pridignu, da opipa ta ledena lica.

— On se ne će vratiti? više nikada? — A kako to? — Ta meni je obećao — pa to je samo glava. — Gdje je on sav i cio, da nas miluje?

*

— Smiri se, dijete moje; tvoj otac je kod dragoga Boga, on ne će više nikad k nama, ali mi ćemo svi k njemu doći. Tako progovori fra Luka, pa pogladi glavicu maloga siročeta. Sad pristupe nekoliko fratara s gorećim svijećama, stave mrtvu glavu u škrinjicu, a otac Luka poškropi ju blagoslovljenom vodom. Svi prisutni plaču kao ljuta godina, a starica majka ponajjače, kad tužna povorka krenu, da polože na vječni počinak glavu Stoje Ljubinkovića, da ju zagrnu grudom one zemlje, koju je on toli žarko ljubio i kojoj je želio izvojevati slobodu.

— Avaj sinko, što nas ostavi? — zarida starica i privinu na svoje rascviljeno srce malu si unuku, tu jedinu živu uspomenu svoga sina.

Nakon svršena obreda tužna se raja razišla, te tužnim srcem ponesla kućama svojim vijest, da im nema više njihova vodje. Svi odoše, tek jedini zaosta Todor, pobratim pokojnoga Stoje, pa će Janji:

— Janjo, ne plači, utišaj svoju bol! Bog dao, Bog i uzeo! Ti si izgubila sina, ja vjerna pobratima, a domovina neustrašiva borioca. Tuga nam je svima prevelika, a gubitak nenadoknadiv; al ipak zato ne smijemo dati, da nas tuga svlada, da nam podgriza ovo malo života. Ne, nam je živjeti i sve strpljivo podnositi, što nam nebeski Otac pošalje.

— Imaš pravo, sinko, dužnost nam je trpljivo sve podnositi; ali snage — oh snage treba zato! Odvrati starica i pogladi svoju unuku.

— Uzdajmo se u milost Božju, a ona nas za cijelo ne će ostaviti. Čuj me Janjo! Davno je tome, ja se i ne sjećam toga, bijah još mališ, kad izgubih svoju majku. Nisam nikad oćutio slast materina cjelova; nisam nikad osjetio dragosti materina milovanja. Evo, odrasao sam i muževno tja doba doživio, al bez materine ljubavi i njege.

Zavidjao sam vršnjacima svojim za onu ljubav, kojom su ih njihove matere opsipale. Pa tek što sam dorasao, da sam se prekrstit znao, eno mi u boju Turci zarobili oca. Da l' ga ubiše, da l' još trune u ropstvu, ne znam; al njega nesta. Od to doba osto sam ja sâm na tom svijetu bez ljubavi materine, bez zaštite očeve. Janjo! pomajka si mi već odavna, jer si rodila moga pobratima, dodji, dodji i budi mi odsele prava majka. Nije Bog zna što ono, što ti nudjam; al dodji u moj trošni pleter, te ćeš u njemu naći svoj dom. Onaj pedalj zemljišta, na kom sam se udomio, biti će dovoljan, da nas sve hrani, a moja desnica dosta jaka, da vas sve brani.

— Todore, sinko! zlatne su ti riječi i do Boga se čule; al da l' si ti dobro promislio, što činiš, nudjajući mi svoj dom, svoje ognjište i svoju zaštitu? Evo gledni, ja sam sirota, koja ti ništa pod krov donijeti ne ću, do jedino dvoja gladna usta i četiri slabe ruke, naime: sebe i Margaritu.

— Ne staraj se, ja sam sve dobro promislio. Ja tražim majku i majčinu ljubav; to mi dvoje podaj, pa ću bit sretan, bit ću bogat. Bilo na čas, kad se ogriješih i posumnjah o čistom i plemenitom srcu svoga pobratima Stoje, sumnjičeći ga, da šuruje sa Turcima. Taj grijeh hoću da okajem, da se bratu na ljubavi odužim, pa zato primam malu njegovu Margaritu pod svoje čedo.

— Moram, sinko, razmisliti, jer se bojim, da ti ne oglobim djece. Šta će na to tvoja žena i tvoja djeca?

— U moje Andje srce ko od suha zlata; prigrlit će te i obljubit, ko da si joj rodjena majka. Kad će dijelit krušac svojoj djeci, znat će jednako odmjeriti i Margariti, a ne će si zato prikratiti djece. Imamo hvala Bogu svega, čim dobra godina dijeli, možemo namiriti i tursku pohlepu, a da nam ipak glad ne pokuca na vrata. A u proljeće, kad nas ogrije proljetno sunce, svanuti će

nam dan slobode, te ćemo uživati naše dobro u miru i Božjem blagoslovu. Ajde dakle!

— Bog te blagoslovio, moj sinko! Bog te nadijelio svim obiljem ovoga svijeta za ono dobro, što ti meni i ovoj sirotici u taj tren pružaš! Velika je tvoja ponuda i teška ju srca primam; ali ju ipak primam puna zahvalnosti, puna ganuća. Evo ti, Todore, Stojine sirotice, privi ju k sebi, budi joj bratom i ocem!

— Kunem ti se, majko, sjenom dragoga Stoje, da je nikad ostaviti ne ću. Naka raste, neka buji medju mojom djecom. Milovan, Marijan i Stana bit će joj iskrena braća, a ona njima dobra i mila seka. Taj čas unidje fra Luka.

— Oče Luka, jeste li čuli, kakvo je u Todora srce? Evo on prima i mene i Margaritu i daje nam u svojoj kućici zaklon. Griješim li, prihvaćajući mu ponudu?

— Ne griješiš, Janjo, a Gospod blagoslovio mu njegovo djelo! Todore, evo ti ove dvije sirotice; prigrli ih, budi im i otac i brat. A budeš li trebao savjeta ol pripomoći, a ti dodji, pokucaj na ova vrata, ja ću ti ih otvoriti. Uzmi, Todore, ovaj mali cvijetak, uzmi ga, goji ga i njeguj medj svojom djecom, te pazi, da ga ne opari mraz djavolske pohlepe.

— Oče Luka, dok je u meni živa srca, dok mi tijelom struji topla krvca, znati ću ju obraniti, da je se ne dotakne pogana ruka!

— Aoh, sveti Bože, zaštiti ju! hukne preda se Janja, te još čvršće privine k sebi malu djevojčicu.

Sad otvori fra Luka pretinac velikog uzidanog ormara, te izvadi blagoslovljenu medaljicu sa slikom blažene Gospe i ovjesi ju Margariti oko vrata, veleći:

— O Marijo, čista Djevo, ti, koja vidiš rane bijedne raje, zaštiti ovo bijedno siroče. Primi ju pod svoje okrilje i odvrati od nje svako zlo!

— Amen! prošapće Todor i Janja.

— Mala Margarita promatrala onu svijetlu medaljicu, te joj se od radosti krijesile oči. Nije doduše pojimala uzvišenost toga dara, al ona je znala, da je to slika Majke Božje, a nju ljubiti i štovati naučila ju već od rana njezina baka. Blago si ga djetetu, kojemu se ucijepi u mlado srce ljubav spram Bogorodice i koje se već za rana pod njezino okrilje stavlja!

Mala prevraćala med prstima medaljicu, a svijetla kovina odbijala sunčani trag, čineći na suprotnoj stijeni svijetao kolobar, koji bi poskakivao sad gore, sad dole, sad lijevo, sad desno, kako je već mala medaljicom gibala; a ti svijetli kolobarčići u veliko ju radovali.

Dok se Margarita tim zabavljala, promatralo ju ovo dvoje odraslih, nasladjujući se i sami tom nevinom djetinjom igrom. U to vrati se i momče, što ga fra Luka otposlao po Janjine stvari.

— No, jesi li se vratio? upitat će fra Luka.

— Vratio da, al ne donio ništa; odvrati momče i pogleda sad jednoga, pa drugoga i trećega, a iz očiju vidjelo mu se, da mu se nešto slučilo.

— Zašto ne? — Kazuj momče, što se dogodilo?

— Evo čujte! — Otišao ja, kako mi fra Luka zapovjedi, i krenem onamo do Une, pa da ću k Stojinu domu. Al tek što omakoh malo niz brdo i skrenem za onu klis, spazim plamen — —

— Aoh, izgorio mi dom!

— Pridjem bliže i učinim se nevješt, te upitam: čiji se to upalio pleter?

— Da čij? Ma čiji drugi već Stojin! odvrati mi neko Ture, potpaljujući si čibuk ogorkom izgorena pletera.

— Ima li tko živ u nutri? upitat ću dalje. Ture odvrati:

— Bila baba i dijete, al čini mi se, da su jur svršile. I tako je bolje, već da se razboli stara od žalosti za svojim Stojom.

Meni se srce stislo na te riječi, i ja stao, pa se zagledao u goreće varnice, koje se rušile i obarale svu imovinu ubogog Stoje. Ali u to usta jedno obijesno momče, čini mi se, da je jedan od Ačim-begovih sluga, zaleti se do mene, pak već zamanuo, kao da će me ščepati i povika:

— Što si se zagledao, kaurine? zar ti je studeno? Ajde da te ogrijemo.

— Naslućujući, što misli, zahvatim nogama u snijeg, pa bjež ja, što me konjic mogao nositi.

Tako ispripovjedi momče, a Janjine oči opet zališe gorke suze, slušajući tu crnu vijest.

— Tko mi upali dom? Da nisam možda u svojoj tuzi bila toliko neoprezna, te ostavila nezapretano ognjište? Oh, ne, ne, za cijelo, da mi je opaka ruka razorila dom! Tako govorila stara. Teška bol ju ovlada, zalama rukama i zavapi: Oh, ne, ne, oni su mi ga spalili. Bože sveti, sve mi zlikovci oteše: ubiše mi sina, siromaštvo odnesoše, a i sirotnu kolibicu zapališe. A zašto? zašto? — Oj Krste, sine Božji! teško me kazniš! A hvala ti bila i slava za sve, pa i za ovu bijedu!

— Umiri se, Janjo! tješi ju fra Luka. Putevi Božji nedokučljivi su čovjeku. Gospodnja je volja, da nas kuša; njegova je volja, da krvlju naše djece operemo ljagu, što ju odmetnici nanješe Krstu! Smiri se dakle! Na razvalinama sreće svoje evo stojiš; ali upri svoje suzno oko u križ, razmotri rane Raspetoga, pak ih sravni sa svojima, te ćeš vidjeti, da su tvoje boli, tvoje muke ništa spram onih muka i boli, što ih je pretrpio sin Božji. Ufajmo se u dobroga Boga. Doći će vrijeme, koje zacjeljuje sve rane, pak će iscijeliti i naša srca. — A sad, djeco, prije

no krenete kući svojoj, ajde, okrijepite si tijelo. Skokni momče i reci kuharu, da donese ovamo nešto Božjega dara!

Momčić odjuri, da ovrši nalog, a ovo sve troje, prije no je sjelo za trpezu, prekrste se i pomole Bogu, da im blagoslovi obrok. Za čas dodje kuhar i donese na velikom drvenom pladnju nešto pečenja, al oni jedu i ne jedu. Kako će i jesti, kad im je srce prepuno čemera i boli. Tek na veliko nutkanje fra Luke založe malo, a tad ustadoše, da idu. Zahvalivši srdačno Bogu i fra Luki, oproste se sa ocem Lukom. Na jednom stade silna lupa i krika pred samostanskim vratima. Taj čas bane u sobu i mali Kučo i na vas mah ispripovjedi:

— Aoh, oče Luka, pomozite, sakrijte me kud znate; jer evo ušli mi Turci u trag. Aoh, aoh, isprižit će me nesretnici!

— Ne boj se, Kučo, ne boj; znam ja, druga želja njih ovamo vodi. Ne će oni segnuti za tvojim životom, to su samo obijesni momci.

— Da nisu možda doznali, da su se spasle ove dvije sirotice, pak možda — — i tuj sam sebe prekine Todor, jer nije hotio, da svojim riječima ulije još veći strah u srce ubogoj Janji.

— Bilo što bilo, nek se vrši volja Božja! Ali budući da i Bog veli: Pomozi si sam, pomoći ću ti i ja! brzajte, djeco, na ona stražna vratašca, da se ne susretnete sa obijesnom ruljom. Ajdete samo brzo! A ti Todore pazi na ove sirotice!

— Ne bojte se, oče; moj život za njihov!

— Hvala vam, oče Luka na savjetima, bit će mi okrepa, kad me salete crne misli, reče baka, te se sagne i poljubi posvećenu desnicu; a to isto učini po nalogu bakinu i mala Margarita.

— Bog te štitio moje dijete! reče fra Luka i pomilova malu po rumenim obrazima. A sad brzajte, djeco, brzajte; jer vam je tegotan put do kuće.

— S Bogom, oče Luka!

— Bog s vama, djeco moja! — Brzajte, brzajte!

— Jao, jao, oče Luka, čujete li onu lupu na vratima? Recite kuda da se sakrijem? Hu, ispržit će me živa! Jadovao mali.

— Ne boj se, momče, znati ću te obraniti; sakrij se dolje u podrum.

— Oh ne, ne; ondje umrijeh od straha; ja ću se zavući u peć, ili ne, ta i ondje bih izgorio; ne, ja ću se sakriti tuj iza peći, pak ću čuti svaku riječ. — To reče, i brže bolje zavuče se za omašnu peć, te se zgnjuri, da ga ne opazi tursko oko. Otac Luka nasmiješi se tomu djetinjemu strahu, a sam podje, da otvori samostanska vrata.

— Gospode budi nam milostiv! to reče i ključ zaškrinu, a rulja obijesnih turskih mladića nahrupi pod tihi i mirni samostanski krov. — U to dodju i ostali časni oci, čuvši lupu i kriku, a sluteći, da se o dobru ne radi.

— Ajde fratre, daj nam pečenja! zapovjedi jedno tursko momče, te se bahato zavali na klupu.

Fra Luki poskočila krv u lica, srce mu življe zakucalo; al on znao smiriti burni mu kucaj, te će mirno i dostojanstveno:

— Odakle vama pravo, da provaljujete u tihe nam samostanske prostorije? Ne znate li, da nas samostance štiti pismo silnoga i možnoga cara Mehmed-Hana? Zar ne znate za „Athnamu“, kojom nas sultanova milost čuva od drskih napadaja? — U Athnami stoji bo slovom napisano: „Niti ja (car Mehmed-Han) niti itko od mojih ljudi u mojem carstvu ne smije uznemirivati, mučiti niti

zlostavljati njihove ljude, njihove kipove, njihova dobra i njihove crkve"; — a vi — vi, što vam se još nije ni materinje mlijeko na ustima osušilo, ne znate poštivati zapovijedi možnoga i velikog cara, već dolazite, da nam otmete, što si spremismo za današnji svetac.

— E pa u Athnami ne stoji pisano, da ne smijemo tražiti pečenja!

— Pravo reče, Omire; živ nam bio! Ako li se fratrima hoće pečenja, hoće se i nama? — Zato, fratre, otvaraj nam podrum i smočnicu, da se osladimo!

— Nikada! odvrati otac Luka oštro.

— Oho, što si se toliko ojedio? Jesi l' ti glavar, kad riječ vodiš? Upita jedno momče, pa se drsko postavi pred fra Luku.

— Jesam — a ovo su mi braća istih prava i istih dužnosti!

— Pa kad si glavar, a ti zapovjedi, da nas ta tvoja braća vode po samostanu. — Alaha nam, u ničij život ne ćemo dirati — —.

— Osim bude li od potrebe, da prolijemo krv koje tuke ili kokoške.

— Eto, vas dvoje govorite u ime sviju nas, kao da se mi možda sustežemo od janjadi i jarića.

— Tako valja, živ nam bio; odvrati družba uz smijeh, te ustadoše sa klupa — pa kao da će krenut, da oplačkaju samostan.

— Kuda? Ne dirajte u naše! zaori glas braće, koja se postave do vrata, da brane svojinu.

— O da bome, kad nas ne ćete milom, a mi ćemo vam otet silom, odvrate uz smijeh, te se protiskaju uz goloruke fratre, i pretražiše svaki kutić, gdje bi što godj našli, čim bi se pogostili. Iznesoše rakije i iz smočnice božićnoga peciva, te se omastiše tudjom pri-

vredom. Nasitivši se, reći će Omir, koji bio medj svima najdrzovitiji:

— Evo, baš nam bilo slasno; al imamo i mi braće jednakih prava i jednakih dužnosti, valja da i njima što ponesemo. Ajde momci, poskoknite, te potražite, što bi se ponjeti dalo, a ja ću stražiti, da vam koji od ovih ne bi smetao.

Momci se razbježali, a za čas se vratili svaki noseći, što je više naprtiti mogo. Jedni nosili živad, drugi oprtili po koje janje, a nekolicina ovjesili o rame burence (sudić) rakije, dočim dvojica nosila na kolac svezano tele.

— Eto, baš ste se divno ponieli! pohvalio Omir svoje drugove.

Na te riječi fratrima se orosile oči, pijesti im se zgrčile; svima bila ista miso, svim buknula u srcu ista želja; al Božić je dan mira i blagoslova, pak zar da ga tučnjavom obeščaste? Pa što li će puste šake oružju, kojim si turska mladež okitila pojas.

— Nuto, braćo, ajdmo, ajdmo, čekaju nas braća.

— E, pa zdravi bili, vi časni ujaci i časni oci. Ako vas je volja, a vi dodjite, da vidite, da i mi Turci znamo pečenje peći. Ako vam je studeno, a vi dodjite, pa se ogrijte uz ogorke Stojina pletera.

— Grijte se, grijte; sladite se našim blagom, al doći će i vama dan odmazde, progovori fra Luka.

— Oho fratre, ti kao da se groziš?!

— Ne grozim se, jer sam praznoruk; al tvrdom nadom gledam u bolju budućnost.

— Samo se ti nadaj, koliko te volja; al mi ćemo si ipak sladiti vašim zalogajem. Ajde momci! Hvala ti, čestiti poglavaru, što si nas baš junački pogostio, pak i dalje čitaj Athnamu, da znaš, koje li vam pravice udijelio možni sultan Mehmed-Han. Tako se rugali momci časnoj braći.

Tako franjevcima odnesli sve živo, što su imali. Dobri franjevci hranili su živad, telad i janjad, te su od toga nadjeljivali i potrebnu raju, koja bi se k njima utjecala u potrebi. Što je bilo sirotinje na blizu, sve bi kucalo na samostanska vrata, a oni bi rado dijelili od ono mala, što su imali. Tužnim srcem obilazili fratri samostan, a kud došli, svud naišli na drsku obijest i zlobu, kojom si turska mladež dala oduška svome srca. Avaj, prepadoše se, kad stupiše u podrum: u njemu potočić vina; jer im je opaka turska čeljad otčepila vinski sud.

— Eto, ne ćemo imati vina ni za svetu misu! usklikne bolno fra Luka.

V.

Kad Todor sa Janjom i malom Margaritom odmaknuo iz samostanskih zidina, krene stranputicom, da se ne sastane s ruljom, koja je navalila na samostan. Mučan li im bio hod do doma Todorina, jer su si morali tek utirati put i prtiti visok snijeg, koji je zameo svaku stazu. Dom Todorov bio je posve osamljen — na kraju Jablanice. Zemljište i pleter bila svojina Andjina, što ju je baštinila od svojih roditelja. Andjini roditelji uzeli Todora još malo siroče u svoj dom, prigrlili ga i na toliko obljubili, da su mu dali Andju za ženu.

Andja bila skrbna i radina kućanica, nit bi joj išta prošlo po zlu: sve je znala u dobro obratiti i svim se okoristiti. Todor bio razuman gospodar, te si tako lijepo uredili roditeljsko zemljište, da mu na daleko nije bilo premca. Pleter, ako je i bio skroman, bio je čist i uredan. Kako u Bosni šljive baš lijepo uspijevaju, nasadili još Andjini roditelji, a poslije još i Todor nadosadio prostran šljivik, koji bi mu svake godine izbacio lijepu dobit, i kojima je malo ne sav veliki porez i silne daće namirio.

Nije im ni štala bila pusta, a i žitom izlazili od godine do godine. Dakle nisu ničega stradali, do jedino

što bi im se po kadšto znali pohlepni turski prsti uplesti u njihovu svojinu.

Došavši Todor do kuće, stojaše žena mu Andja na pragu, iščekujući zabrinuta svoga vjernoga muža. Opazivši ga s Janjom i Margaritom, obradova se veoma, što ih plemeniti i dobroćudni Todor k njojzi vodi; ona bo je bila saznala za nesreću Janjinu od onih, koji su se mimo njihova pletera vraćali od svete mise. U srcu ju ta vijest potresla i smislila, kako će Todora namoliti, da u njih zakloni te dvije bijedne sirotice. Pomišljala si, kad bi nju i njezinu djecu takova sudba stigla, koliko li bi joj godilo, kad bi ju tko prigrnuo k sebi. Ah moj Bože! ta u nuždi tek se prijateljstvo pozna. Tako mislila ona, a Todorovo srce osjećalo isto.

— Hvaljen Isus i Marija! pozdravi Janja ukućane.

— Uvijek hvaljen! odvrati Andja i djeca u jedan mah.

— Evo, Andjo, dovedoh ti goste!

— Ne, ne goste, već drage ukućane! Je l' majčice, vi dvije ostanete sada kod nas? pitala Andja, a u očima čitalo se, da od srca pita.

— Majko, ne rekoh li istinu, da će vas Andja prigrliti kao rodjenu majku?

— Avaj, djeco, Bog vas blagoslovio! Vidim, da me od srca primate, a ja vam ne mogu vašu ljubav drugim vratiti, van zahvalnom ljubavi. Ostajem kod vas, dok mi oči ne zaklopite na vječni počinak. Aoh, Andjo, kćeri! — — i riječ starici zape.

— Umirite se, majko, nije druge, utješiti se valja! mirila Andja staricu.

Staricu smjestili uz ognjište, da se ogrije, dočim Andja prizvala svoju djecu, a Margaritu primila za ručicu, te reče:

— Evo ti, Margarito, tvoje braće! A vi, moji mali sokolići, da ste mi ju ljubili! Ti, Milovane, koji si naj-

stariji, valja da pripaziš na Margaritu. Ona je, djeco, sada vaša sestrica; budite joj dobri. Tako, sad se lijepo igrajte. Pomilova svako po glavi i licu, i djeca odoše. Djeca ko djeca, brzo se upoznala i Margariti se posve svikli. Nudili ju orasima i jabukama, pak im se i ona do skora priljubila, kao da je medju njima odrasla. Milovan rskao bi joj orahe, te joj očišćene pružao, dočim bi joj Stana, vršnjakinja Margaritina, gladila obraziće, što su se rumenili ko i jabuke, kojima su se sigrali. Marijan pako slagao saonice i nutkao braću, da izadju, da pokažu Margariti, kako saone strelimice niz brdo lete.

— Ne, ne, Marijane, danas ne! Evo mala prozebla; neka se ogrije. Bit će i sjutra dan, pak ćemo tad u polje: tako govorio Milovan.

Dobra Andja spremila užinu, pa nudila Janju da jede, i tužnu milom sućutnom riječi tješila i razgovarala.

VI.

Drugi dan Božića usta Janja, pomoli se Bogu, zahvali mu, što ju sklonuo pod taj krov, a tad se obuče, prekrsti spavajuću Margariticu i ode do fra Luke, da ju povede do Husein-paše. Iznajprva pribivala svetoj misi, a tad krenuše oboje k paši.

Fra Luka, dobro gledan i poštovan i u turskih oblasnika, podje sa Janjom k paši, premda je unaprijed znao, da ne će ništa opraviti. Husein-paša bio — kako se mislilo — dobar i pravedan čovjek; al kod svakog se čina pita za svjedoka. A tko će svjedočiti, kad mrtvi ne mogu. Tako dodju oni i do Huseinova dvora.

Rob čučao pred pragom, i tek što zamijetio pridošle, već i pružio suhonjavu ruku, da ga nadijele, što oni i učiniše, jer ih inače ne bi vodio gospodaru.

Kad je rob najavio paši, da ga traži fratar i neka žena, smrkne se i nabere čelo. Ozlovoljio ga taj posjet, znajući, da će i opet čuti samo tužbe i jadikovke.

— I nikad mira od te raje! promrmlja zlovoljno; no ipak kaže: neka unidju.

Paša sjedio na mekanim dušecima i pušio, te nit okom se osvrnuo, kad su ušli fra Luka i Janja, već se samo zagledao u plavetni dim, što bi ga obilno izduvao.

Fra Luka i Janja slože ruke na grudima, te se poklone; paša sve više se mrgodi, al konačno ipak zapita:

— Što želiš, fratre? — Čemu ta žena tuj?

— Svijetli pašo, dodjosmo, da u tebe potražimo pravde i pravice! odvrati fra Luka.

— Pravde i pravice? Što to znači? Zar vam i opet krv mirovat ne da, zar vam i opet bijesni u vašim žilama? upita paša, a oči razrogači od jada.

— Ne bijesni krv, al nam se u srcu ledeni sa opakosti, koja se na nas obaljuje, odvrati Luka.

— Ha, ha, ha! smijao se paša. — Stare diple! — Je l' gospodstva vam se hoće? Al je l' tko čuo, da je raja gospodar? Nije li i sam Allah zapovjedio, da nam se pokorite i da nas slušate? A kad tamo, dan na dan samo tužakate i dosadjujete mi. Pa i vi fratri umjesto da ljude uputite na pokornost i poslušnost, vi sami kao da ih još i razdražujete. Vi se zaklanjate za Athnamu i njom se junačite, jer vas ona štiti; al mogo bi nadoći dan, kad vas ni ista Athnama ne bi obranila.

— Svijetli pašo! Bilo možda doba, kad je Athnama štitila fratre, kad su ju Turci štovali kao volju mogućega sultana Mehmed-Hana; ali to je doba prošlo. Nas više Athnama ne štiti! odvrati fra Luka i rukavom svoje oštre redovničke halje prodje preko očiju, da otare suzu, koja mu se i nehotice potkrala staračkomu oku.

— Što reče?

— Čistu i golu istinu!

— Kazuj! zapovjedi paša.

— Svijetli pašo! Kad je mogući sultan Mehmed-Han osvojio Bosnu, kad si je pokorio nas bosanske Hrvate, uvidio je istinitost riječi Franjevca Andjela Zvizdovića, koji mu ovako rekne:

— Silni i mogući care! Silom i mačem nikad ti bosanska srca osvojiti ne ćeš. Ostavi se nasilja i okrutnosti, udijeli potpunu slobodu vjere i gradjanstva i bosanski Hrvati smirit će se, oni će ti se pokoriti i bit će ti vjerni! Svijetli car spoznao je istinitost tih riječi; uvidio on, da je svaka sila vatra, koja barut potpaljuje, i on nagradio toga fratra: ogrnuo ga skupocjenim plaštem; al da bude uspomenom još i poznomu pokoljenju, zove on čatiba (pisara) i njemu kazivao u pero „Athnamu", kojom bosanske Hrvate i svećenstvo proglasuje slobodnima. Osobito veliku milost poklonio je nama Franjevcima, jer je znao, da ćemo mi, koji smo nikli u toj zemlji, da ćemo mi, koje nas rodila hrvatska majka, najvećma ljubiti svoj narod i svoju zemlju, pa da ćemo odvraćati od njega zlo. — Mi smo to činili, a činimo i danas, jer nam tako nalaže srce, jer nam tako zapovijeda vjera. — Mi mirimo svoj narod, mi mu propovijedamo vjernost svojim poglavarom; al ako ipak usplamti plamen, i narod se trgne te se hvata oružja, nismo krivi mi već nasilni zulumčari.

— Fratre, pazi što govoriš, ako ti je mila glava! zagrmi paša.

— Svijetli pašo! u tvojim sam rukama. Ubij me, ako sam kriv, al me prije saslušaj, pa onda sudi! — Athnama štitila nas, jer su ju i sami Turci u velike poštivali. Nu tako danas više nije. Taj ugovor, koji je sâm sultan potpisao i na koji se je zakleo, Turci njegovi gaze.

— Tko li se drznuo povrijediti Athnamu? Kazuj što se dogodilo? upita strogo paša.

— Povrijedili su ju Turci! Jučer poslije podne navalila obijesna rulja u naš samostan, bilo ih koji dvadesetak te zatražila, da ih nahranimo.

— Pa to nije nikakovo zlo; bili gladni i tražili jela! uplete se paša, a na ustima mu zatitrao porugljiv posmjeh.

— Da, nije zlo, kad tko umoli za pomoć; mi nismo ni jednomu potrebnu uskratili pomoć. — Ali ovi udjoše baš razbojnički u mirni naš stan — silom nam oteše sve, što si spremismo. Božić je naš svetac mira i ljubavi. Savkoliki kršćanski svijet slavi ga najvećim slavljem, najvećom radosti, a i najveći siromah ma i milostinjom dobrih ruku nastoji, da taj dan bolji zalogajac svojima pruži. A nama oteše sve.

— Znaš li po imenu kojega od tih provalnika?

— Bilo ih mnogo, a ja baš nijednog ne poznam!

— Evala, kad ne znaš koga tužiš, onda je i sud svršen; jer gdje se ne zna krivac, nema ni kazne!

— Svijetli pašo, lako ti pronaći krivca. Ispitaj, koji su turski momci bili na garištu Stojina doma, te ćeš ih znati, koji su nam provalili u samostan. Ondje bo pekli su našu živad.

— A što ono reče: da su pekli na garištu Stojina doma; kojega li to Stoje?

— Stoje Ljubinkovića!

— Stoje Ljubinkovića? — Zar onoga, koji je moje dijete spasao? upita paša. Činilo se, kao da ga dirnula ta vijest.

— Da, svijetli pašo, opake ruke upališe dom onoga, koji ti je spasao dijete, i za kojega se tvoja dobrota milostivo zauzela, da ga ne proćera Ačim-beg. Evo to mu je mati! Ona je u velikoj svojoj tuzi došla, da ti se izjada: oteše joj sina.

— Šta? — Zar onoga zornoga junaka — Stoju da joj oteše? — Ma bilo gdje mu drago, da ga sakriše, ja ga moram naći, oni mu moraju vratiti slobodu! Reci, fratre — brzo odgovaraj kako se dogodilo?

— Kratak je na to odgovor! — Njega spasti ni ti, svijetli pašo, više ne možeš, jer ga je ubila zla ruka u samoj svetoj božićnoj noći.

— Aoh, svijetli pašo, ubiše mi jedinca, a krvavu glavu natakoše na kolac, zakuka bolna mati.

— Tko li se drznuo dirnuti u život onoga, kome ja dadoh svoju milost? pitao paša.

— Tko bi znao? Mrtva usta šute, a mrka noćca nikoga ne odaje!

— Možda je šta skrivio gospodaru, pa ga on kaznio smrću?

— Sta bi skrivio? A kad bi skrivio, nije li red da mu prije sude, a onda ga tek kazne! — O nije moj Stojo skrivio nikome ni što je pod noktom crno. Bio on svakome dobar, nit bi ikada kome nanio štete. Plaćao sve, što se tražilo; što više, nije se ni suprostavio, kad mu bilo opetovano plaćati harač. Jedino mu se možda upisalo u grijeh, što je ljubio svoj dom; oh, pa i tu ljubav morao je platiti glavom. Odvrati starica.

— Je l', to je ljubav doma svoga, kad se slažu ustaške čete, kad se podižete, da se naše vlasti otresete? Da, ne jednoga kaurina, već stotinu njih valja smaknuti; stotinu ih valja na kolac nataknuti, da u najgroznijim mukama izdahnu tu svoju buntovnu dušu, pak da time budu strašan primjer ostalima. Zagrmi paša, a oči mu se zakrijese.

— Aoh, svijetli pašo, ne stotine, već hiljade i hiljade poginuše; hiljade i hiljade izdahnuše na kolcu; krv je oškropila svaki pedalj drage nam domovine, al još nije izaprala one ljubavi, što nam je Bogom usadjena u grudi.

Odvrati fra Luka, a u očima mu zatitrao žar one ljubavi, koje mu bilo prepuno srce za svoj dom i narod.

— Šuti, fratre, il ćeš ove riječi platiti svojim životom! zagrmi paša.

— Svijetli pašo u tvojim sam rukama!

— Oh, možni pašo, smiluj se! Oštar si i strog! al budi i pravedan! Sudi i sam naše boli, gdje nam se djeca otkidaju sa srca, a mi moramo šutjeti, moramo trpjeti, jer nemamo zakona, nemamo zaštite. Pomisli, pašo, na svoje dijete, da ga izgubiš, da ti ga otme nemila kob; pomisli na one boli, što bi ih tada ćutio. I tvoje bi srce krvarilo, i tvoje grudi bi se grčevito stiskale. A što da rečem ja, — ja kojoj ubiše iz potaje sina jedinca; kojoj ubiše jedini oslon. Jednim mahom ostaviše nas dvije sirote: mene bez sina, a moju Margaritu bez oca. — I to im još ne bijaše dosta, već nam jošte i izgoriše sve naše siromaštvo! Kad ne bi bilo plemenitih ljudi, morale bismo danovati i noćevati na snijegu i buri, dok nas ne bi zima spremila u grob, dok nam se ne bi zamrzlo živo srce u našim bolnim grudima.

— Ženo, govoriš li istinu?

— Ima li srca, koje bi u tuzi slagalo?

— Dobro, ja ću istražiti krivca i uzrok grozna čina; jao si ga, ne bude li se znao opravdati!

— Oh, svijetli pašo, tvoj pravedni sud ublažiti će mi bol!

— Tvoj sin Stojo spasao mi dijete, a ja mu se zakleh, da ću mu biti zahvalan.

— Tvoja je milost velika; ona nas spasla i okrutništva Ačim-begova.

— Milost moja ide i dalje! Nema više Stoje, da ju njemu iskažem, nit mu ičim mogu koristiti; al vas dvije sirote još ste tuj, a bez svake opskrbe i zaštite. Pomoć vam hoću. Evo uzmi ovo; dvijesta je dukata, uzmi ih,

da ne skapate od gladi! To reče i pruži Janji kesu punu zlatna novca. — No ona uzmaknu za korak i ne prime novca, već reče:

— Hvala, pašo, ne dodjoh da me nadariš novcem, već da u tebe zatražim pravice!

— Šta to? — Ti odbacuješ novac, što ti ga ja, tvoj paša nudjam?

— Ne odbacujem; al ga i ne primam, jer mi ga ne treba. Dobri ljudi prigrliše mene i dijete, a te im ljubavi nikojim novcem ne naplatih; a nit mi novac sina ne uskrisi. — Sve što molim, pašo, da uslišaš molbu moju, molbu matere, koja moli da kazniš krivca, e da to bude primjer drugima, kojima bi se prohtjelo krvariti ruke kršćanskom krvlju.

— Kunem ti se Alahom, da ću ti zadovoljiti želji, jer obljubih Stoju s junačkoga mu čina i sa junačkih mu riječi.

— O hvala, i sto put ti hvala, pašo! Milost Gospodnja štitila tebe i tvoje dijete! Ne dao ti Bog doživjeti te žalosti, da izgubiš dijete.

— Ženo, ženo! — Ko l' uzvišena mora da je ta tvoja vjera, kad ti pognuta sa žalosti dozivlješ milost svoga Boga nad mene Turčina, koji sam iste krvi, iste vjere sa ubojicom tvoga sina! Ti tužiš, al ne vapiš za osvetom; ti želiš pravdu, al ne kuneš ubojicu svoga sina!

— Pašo! iste si vjere, iste si krvi, al nijesi istog srca sa ubojicom. Oh, kad bi svi Turci bili tvojih osjećaja, lako bi nam bilo breme vašega gospodstva! — Ti si, pašo, strog sa rajom, al nijesi okrutan i nepravedan! U tvom srcu ima ćuti, ima osjećaja; ti si gospodar, al znaš da je i raja čovjek i da u njezinim grudima bije ljudsko srce. Reko si, svijetli pašo, da je naša vjera uzvišena; istina je, ona je uzvišena. Kršćanska bo je vjera zvijezda, što nas svojim sjajem vodi k spasu. Oh, bez te vjere, a

pod tim zulumom pretvorili bismo se u grozniju divljač, no što su i sami naši mučitelji. Mi bi se osvećivali našim krvopijama, mi bi sami kaznili njihova bezdjela, čupajući im živo srce iz njedara i pružali bi ga za hranu krvi njihove krvi. Svoje mučitelje kupali bismo u krvi njihove djece, a njihovu djecu zadajali bismo krvlju vlastitih roditelja. — Al da, vjera, ta naša sveta vjera, ta nas čuva, da ne zagreznemo u glib opačina. Vjera — ona nam podaje snage, ona nas krijepi da ne smalakšemo, da ne zdvojimo.

— Pravo reče, kćeri moja, umiješa se fra Luka. Vjera nas jedina podržaje na onoj visini, do koje se nekršćani nikad — nikad popet ne će.

— Zar je u istinu u vašoj vjeri toliko moći, kad vam evo daje toliko snage, da mi riječima vašim potresate srcem? upita paša, kojemu je oko sjajilo, al ne divljim i ljutitim sjajem, ko još malo prvo, već sjajem prijazni i dobrote.

— Da, svijetli pašo; kršćanska vjera ne uči mrziti i prezirati, ona samo uči ljubiti i opet samo ljubiti. Mi se ne osvećujemo, već samo pravdu tražimo. Nama je osvetitelj samo Bog! Njemu ne uteče nitko živ. Stara sam i nemoćna, već zijeva grob pod menom, još malo, i rasti će mi trava nad temenom. Ne bih dakle usudila si kaljati duše grijehom: vapeći za osvetom. Al uzdajući se u milost Boga velikoga, čije oko budno pazi na sve nevolje potištene raje, znadem, da ne će krivci uteći pravdi, već da će im doći crn dan, ma bilo kada.

— Tako jest, nadoveza fra Luka.

— Oh šuti, ženo, šuti; jer tvoje riječi peku! — Evo pol je godine, što ovdje na ovom istom mjestu, na kojem ti sad stojiš, stajao je tvoj sin Stojo, kad mi je doveo spaseno dijete. Htio sam da ga nadarim novcem, ali on je novac odbio, veleći: Pašo, najljepša mi bude nagrada,

ako ti se ikad srce na samilost gane, te budeš milovao raju! — Evo nadošao je čas, kad se mrtvomu odužujem, jer si mi ti ženo, ti njegova mati srce na samilost ganula. — Ćutim tvoje boli, poimam ih, i zato trpljah da si mi do kraja izrekla, što drugi ne bi smio reći. I tvoj sin, ko i ti, imao neku moć nada mnom, ja ga slušah, a da ga ne kaznih kao roba svoga.

— Svijetli pašo, to je moć vjere, koja ti na naša usta dopire do srca. To je moć pravde, koja pobjedjuje, koja otvara ona sjajna vrata, koja vode do istine. To je ona silna moć, koja raspršuje maglu, koja je obavila cio naš lijepi bosanski kraj, al koje kad nestane, sinuti će i nam sunce sreće, mira i slobode a to sunce ogrijati će jednakim žarom srca bosanskih Hrvata i Turaka, pa će jedni uz druge živjeti kao brat uz brata.

— Možda imaš pravo, fratre; no ostavimo to. Čuj me ženo; uzmi ovaj novac, što ti ga nudjam, pa ako ga baš i sad ne trebaš, sahrani ga, neka bude jednom miraz tvojoj Margariti. — A tebi, fratre, evo druge kese, pa se njom naplati za ono, što ti obijest i pohlepa mojih podanika otela. A sada idite, ja se Stoji odužih! Otac Luka i Janja sagnuvši se, poljube rub pašine haljine, naklone se i odu.

VII.

Kad su ovi prošli a paša osto sam, duboko se zamisli. Kojekakove misli vrzle mu se po glavi. — Da l' u istinu ta raja toliko pati, kako se tuži? Je l' moguće, da ju u istinu tolike nevolje i patnje stižu, tek zato što je raja? Zar nema drugoga načina da se gospoduje, van haračanje i otimanje? Zar u istinu treba da se proljeva tolika krv? — Zar se silom i gvoždjem dade ljubav u srcu iskresati kao iz kamena iskra? — Ne, ne! — Pravo kazao fratar onaj silnomu Mehmed-Hanu: „Silom i mačem nikad ti srca bosanskih Hrvata osvojiti ne ćeš!“ — Da, da, lju-

bavi treba, i to takove ljubavi, kakove je u tim ljudima, koji ni u svoj svojoj bijedi za osvetu ne znadu. Tako govorio paša u sebi, a tad se i opet duboko zamisli. Napokon kao da se nečemu dosjetio, zovne preda se svoga najvjernijega (kako je sam mislio) slugu Selima, te ga upita:

— Bre, kazuj istinu, je l' poginuo Stojo Ljubinković?

— Istina je, svijetli pašo!

— Tko ga ubi? — Sumnjaš li na koga?

— Ni u snu! — Kako da ja znam za to, kad eno samo jutarnjim osvitom bila mu glava na kolcu.

— A ti ćeš ispitati i pronaći krivca! Razumiješ li? Nagraditi ću te bogato, budeš li pronašo, što želim znati.

— Učinit ću ti po volji, ali bit će teško krivca naći!

— Možda i ne tako teško, kako ti misliš. Budi lukav kao uvijek, propitkuj, njuškaj, pa ćeš doznati. No pazi, da se ne dosjete, da ja to hoću da doznam.

— Ne boj se, svijetli pašo, ta u Selima je glava, vrijedna da se zlatom vagne.

— Misliš li? reče paša, te se nasmjehnu. Nu reci mi, Selime, još i to, da l' ti je znano, da je izgorio Stojin pleter?

— O, da bome da jest, ta vidio sam na vlastite oči vatru.

— Vidio? A nijesi li možda i sam ondje bio? upita paša, pak se živo zagleda u slugu. Taj se malo zbunio, te u prvi mah nije znao, što da odgovori. Umujući malo amo, malo tamo, napokon odgovori:

— Hm, da za pravo kažem, bio sam ondje. Pa zašto da se ne ogrijem na garištu kaurskoga doma?

— Dakle ti priznaješ, da si bio ondje? A jesi li se i gostio fratarskim pečenjem? pitao paša.

— Eto, komšije pekli i dijelili; a zašto da ne uzmem, kad mi se nudja?

— Nudjalo ti se, je l'? Pak zar su te nudjali i rakijom? Je l', poslije masnog zalogaja se žedja? No neka te, Selime, sve ću ti oprostiti, sve ću to zaboraviti, i još povrh toga bogato te nagraditi, samo mi pronadji Stojinu ubojicu. Ta on mi je spasao dijete!

— Hvala pašo na milosti; nastojat ću, da te zadovoljim. Nu kako slutim, biti će mučan posao. A kolika bude nagrada? upita Selim, te lukavo žmirnu sve onako ispod čela na pašu.

— Huljo! još se nisi ni maknuo s mjesta i već pitaš za nagradu. Dakle novac, ah sve samo za novac! Ti ne poznaješ ljubavi, ti ne poznaješ vjernosti tvome gospodaru; ti ljubiš novac, novcu se klanjaš. Ti se ne bi žacao za novac položiti ruku — — ma bilo baš i na moj život. Ti pitaš za nagradu; a bude li ti ubojica nudjao veću svotu, ti ćeš ga meni zatajiti. Al Selime, Selime! ne nadješ li mi ubojicu, znati ću da si podmićen. Ja ću tada zaboraviti, da sam te volio i da sam te smatrao za svoga najvjernijega slugu, te ću te dati na kolac nabiti. — Sad idi i čini, što sam ti rekao.

Sluga prekrstiv ruke na grudima, nakloni se gospodaru, slatko se smiješeći; a da je mogao paša zaviriti mu u dušu, vidio bi bio, kako se podmuklo grozi svome gospodaru. Kad Selim izašao od gospodara, reče sam sebi:

— Selime, Selime, sad valja da si lukav i oprezan. Ako si mudar, možeš poseći za dvjema nagradama. Ubojicu pronaći ne će biti toliko mučan posao, čini mi se kao da ga već i znam. Nu paša i opet ima pravo, kad tvrdi: tko dade više, uz toga ću prionuti. Al bilo kako mu drago, pašo, Selim ne će na kolac, prije ćeš ti sâm poginuti — od moje ruke!

Tako Selim govorio sâm sebi, pa se odmah dao na posao, da što prije uvreba, otkale bi mu više dukata kapnulo u džep. Ode ravno Aćim-begu.

Kad došo k Aćim-begu, nadje ga, gdje se svalio na dušeke, a dim fina mirisava duhana sve obavio, što ga je pušio iz krasna dragim kamenjem urešena čibuka. Do njega na posve niskoj trpezi dimila se crna kava, koju bi mu podjedno pritakalo malo momče, koje se baš taj čas uzduvalo, da potpiri vatru, na kojoj će pržiti kavu. Selim prekrsti ruke na grudima, nakloni se i reče:

— Akšam hajrosum! (Dobar večer.)

— Alah razasum! (Bog dao!) — odvrati Aćim-beg. Što je Selime? — Poručuje li mi štogodj tvoj gospodar Husein-paša?

— Poručuje — i ne poručuje!

— Kako da to razumim?

— Evo ovako! On i ne zna da sam ovdje; al naložio mi je, da nadjem ubojicu Stoje Ljubinkovića! To reče, te se živo zagleda u Aćim-bega, koji se je na te riječi trznuo i žestoko izduvao dim, koji ga poput oblaka zaokruži. Bistru oku mladoga Turčina to ne uteče, te si pomisli u sebi: Selime, budi na oprezu i pomusti ćeš dvije ovce!

— Paša traži ubojicu, a ti dolaziš k meni? Kojim pravom uvlačiš se u moje odaje? Otkada li je taj adet, da tudje sluge njuškaju oko tudjih gospodara? Ili zaboravljaš, da sam ja beg, a ti sluga!

— Oprosti, beže, reče lukavi sluga, zirnuv onako iz pod oka na Aćima, te nastavi: Paša obećao, da će me lijepim bakšišem nagraditi, ako pronadjem ubojicu. Ja ubojicu znadem, jer znadem, da se je Stojo samo jednomu zamjerio.

— Ti ubojicu znadeš? Hm, pa što meni do toga? mogo si ga paši otkriti, a ne buniti moj mir?

— Misliš beže? No kako rekoh, ja ubojicu znadem, i po tom mogo sam ga paši odati; al u Selima glava! — Bre, i ja mislio i domislio: è je svaki kovač svoje sreće! — I tako evo me, obadjoh tebe beže, da se dogovorimo — a možda — — —. I kod tih riječi lukavo se naceri Selim, gledajući porugljivo na Aćima. Taj se nestrpljivo namještao sad lijevo sad desno se naslanjajući, te napokon reče:

— Da se dogovorimo? Briga ti mene, je li jedan kaurin više ili manje; nit bih se mogo dosjetiti, da se istražuje, kad si Turčin kojega s puta makne. — Evala, bio i nema ga više; niti će zato propasti Bosna!

— Eto, ma baš na vlas mislio i ja tako; al i opet znaš, taj Stojo bio ljubimac Husein-paše.

— Nu pa? Zar nije svaki ubijeni kaurin ljestvica, po kojoj se Turčin uspinje u djehenet!

— Da, tako nas uči naša vjera i naš zakon; al Husein-paša traži ubojicu!

— Pa kad ti je naložio, da ga tražiš, što onda časiš, što dolaziš k meni i tuj dangubiš? — Idi, istražuj, ispitkuj, te si zasluži obećani bakšiš! Odvrati beg nehajno, misleći, da je Selim tek slučajno do njega došo. — Selim mu odgovori:

— Ajde da ne duljim, nit tvoju begovsku srdžbu na sebe povlačim. — Čuj me; kazat ću ti što znam, a ti svjetuj ili se nagadjaj! — Bilo preko sinoć, paša me otpustio, da si posjetim brata, i da si obadjem prijatelje. Mi pušili, divanili, pili kafu, pak u šali i smjehu prolazilo vrijeme, a da i ne opazih, da je odmaklo i više, no mi bilo dozvoljeno izbivati. Ja vjeran sluga u poštena gospodara poskočim i bjež kući. — Da što prije stignem k domu, skrenem ovamo uz Unu, pa da ću preko tvog dvora; kad al začujem krik, zdvojan pridušen krik. Mislio ja, da nisi možda ti, svijetli beže, ili tko od tvojih u po-

gibli, i odlučim da pomognem! Al tek što sam pokročio korak — dva, opazim sve onako u tami, gdje se netko sagiba, gdje nešto podiže i povlači, a za čas čuo sam pljusak, i meni bilo jasno, da je Una primila u svoje nezasitno ždrijelo palu žrtvu. Da l' kaursku il tursku? — tko bi bio taj čas znao! Htio sam da ščepam ubojicu, al nešto me obašlo kao ledeni srsi. Tko da mi zamjeri? Ta svakome je mila na ramenu glava: jedna je samo! A najposlije, što bih onome u Uni koristio? Ništa! a naša riječ lijepo veli: bliža košulja — no haljina. I tako odoh svojim putem. — Ali ne zamjeri; znaš što je radoznal čovjek? ja stao, da vidim, ma bilo baš i u mraku. — Pa tako sam ja razabrao —.

— Što si razabrao, kad je bila tama ko u rogu? — upita naglo Aćim-beg — i buljio zvjedljivo u Selima.

— Ja sam razabrao, da je onaj, što je osto na životu, umaknuo u ovoj kući, odvrati Selim, a tad pridušenim glasom nastavi: — a za kratko vidio sam svjetlo evo baš u ovoj sobi!

— Selime, to je laž!

— Nije, beže, već gola istina! Znaj, beže, u Selima je bistro oko, ono i u tami dobro vidi, dobro raspoznaje!

— Ti lažeš gursuze nekaki; ti nisi ništa vidio, već hoćeš, da mi lukavošću izmamiš zlato iz džepa.

— O ne lažem, ne; a što bih tajio, kad sam u istinu vidio — evo na ove svoje zdrave oči!

— Al ja ti i opet velim: ti nisi ništa vidio, nit šta čuo! — zagrmi Aćim-beg.

— E, pa dobro; želiš li: ja sam bio gluh i slijep. Ali znaj, oči se ne otvaraju, ako ih zlatom obložimo, a uši ne slušaju, ako se — — zlatom začepe. Hoš tako beže?

— Ja ne ću ništa, jer ti nisi ništa čuo ni vidio!

— A jok, tako sę ne ćemo pogoditi. — Što sam vidio, vidio sam, a što sam čuo, čuo sam, i o tom položit ću račun paši.

— Nu, pa što ćeš mu reći, lolo?

— Reći ću mu: Pašo, tvog ljubimca Stoju ubio — — Ačim-beg!

— Ti toga ne ćeš reći, jer — —.

— Eh ne ću, da bome da ne ću — ako mi usta zlatom zatvoriš.

— Pak koliko tražiš, huljo, za tvoju šutnju?

— Ne tražim mnogo! — Otereti svako uho i svako oko sa deset zlatnih dukata i sa isto toliko začepi mi usta, pak šuti ja — ko mrtav!

— Pedeset dukata dakle? — a to ti veliš, da nije mnogo?

— Eto, ako te je volja plati; ako ne, a ti ostavi. — Ne ću ja kvarovati; biti će i u Huseina žutaka, koji će učiniti svoje; al kako li ćeš ti kod toga proći? Odvrati Selim, te se lukavo nasmiješi, pa htjede da ode.

— Stani! hoš li deset dukata?

— Ne! No znaš šta, beže, da se ne cincarimo, a ne bi ni lijepo bilo, da mi ti, bogati beg, kratiš zasluženu nagradu. Ajde da se pogodimo! Ti nešto pridaj, a ja nešto popusti, pa se lijepo u miru i slozi nagodimo.

— Eto ti dvadeset dukata, pa ti je to dosta!

— Nu neka je, ako je baš i malo! Nije baš meni toliko do tih dukata; e, nije Selim toliko lakom, koliko sudiš; reče sluga, al brzo turi kesu s novcem u njedra. Već da ti zapravo kažem, dodijalo meni služiti u paše.

— Pak što želiš?

— Eto riješiti ga se! I tebi mora, beže, biti do toga, ta on je i tvoj neprijatelj!

— Znam; nu ne samo meni, već i svim nam pravovjernima, a kaurima je sklon.

— Istina je, pa baš radi toga morali bismo ga maknuti.

— Da, al kako?

— Hm, onako, kako to ti već znaš, beže. — Onako od prilike kano što Stoju! — —

— Šuti, brbljavče nijedan!

— Braniš ga, beže? A neprijatelj ti je!

— Doznalo bi se!

— E, kao da nema u svijetu više ljudi, koji znadu i šutjeti.

— Ko u tebe, Selime, zar? Može l' što godj ostat' tajnom, što se na zemlji dogodi?

— Tankoćutan li si, beže; ne bih zaista bio slutio! — No znaš šta? Kako bi bilo da ga maknemo, a da on živ nikome škoditi ne uzmogne?

— A to bi bilo?

— Eto, ja sam mu sluga, meni će se vjerovati, kad ispričam veziru sve što znadem i što mi onako na um pade. Reći ću mu: paša kaure brani, paša ih štiti. Ocrniti ću ga, kao da on sam buni narod na ustanak. Eto i ja kriv, ako ga ne makne s njegove časti.

— Gle mudro li si izmudrio!

— Ne rekoh li, da imam glavu zlata vrijednu! Nu pa da pred vezirom potkrijepim svoje riječi, kazat ću mu još i to, kako paša traži Stojina ubojicu, a Stojo da je bio vodja ustaša.

— I ne ćeš kazati krivo, jer je u istinu Stojo bio ustaški vodja.

— Zbilja?

— Nu pa da; čuo sam ja, kad se vratio prekosinoć sa svoga ustaškoga dogovora, kako je kazivo svojoj materi sve potanko. Ispripovijedao joj, gdje i kada će se sastati, koliko im u šakama oružja, i toga više, a ponajviše psovao na nas Turke, što nam je vlast u rukama.

Slušajući ga onako iz potaje, uvidih, da u njegovim žilama teče zla i opaka krv; srce mi življe zakuca, te ne mogoh da čekam sjutrašnji dan, već huknuh dva tri puta kao sova. On povjerova, izadje u mrak — i — svršeno bješe. Dalje znaš.

— Pravo si uradio! Nu tko će ikad misliti, da će se naći Ture, koje će njuškati za ubojicom?

— Eto, nije li to čvrst dokaz, da paša šuruje sa ustašama. Tko zna, koje li ga nakane vode?

— Pomrsit ću mu račune! Nu znaš, beže, kad si već zaboravio, da si ti beg, a ja sluga — —.

— Neka, Turčin si ko i ja!

— Hvala na milosti! Reci mi, jesi li ti zbilja dao potpaliti Stojin pleter?

— Od kad si ti od sluge posto kadija?

— Nisam, dabome da nisam kadija, ali bih rad znao!

— Pa ako sam zapovjedio? Ima l' u tom što zla? Dok je Stojo bio živ, štitila ga milost onoga kaurin-paše Huseina, a ja sam mu ostavio pleter, dok su se svi ostali morali odseliti s moga zemljišta; a mrtvu Stoji šta će pleter? Nije li ono moje zemljište, te nemam li pravo na svome, da činim što me volja?

— I te kako da imaš!

— Isprva mislio sam, da će plamen uništiti sve ono ustaško gnijezdo, da će nestati cijele one ustaške krvi, al kako čujem, spasla se baba i dijete!

— A nù, spasla se, pak svojim cvijelom i plačem ganula pašu, te on traži ubojicu njezina sina, pa i obreko, da će kazniti krivca.

— I ništa više?

— Što želiš više da bi učinio? — Ako dozna ono, što ja znam i ti, onda ćeš već vidjeti, što će još učiniti. Odvrati lukavi sluga.

— E — al on ne će doznati!

— Nu, nu; ja ću šutjeti; al znaš što, beže? Ne bi l' nametnuo još koji dukat? da se ispuni praznina u kesi.

— Šta? — nije li ti možda dosta?

— E, dosta, dosta; meni ne bi bilo dosta, ni da mi ih vaganicom mjeriš!

— Gle, mudar li si! Al kad je tako, a ti šupaj sada, pak da vidim, jesi li vjera ili nevjera, i Alaha mi moga, ne ću škrtariti!

— Evala, idem; al ne zaboravi ni ti, beže, da su u Selima zdrave oči!

— Je l' gursuze i duboka kesa? Upita uz smijeh beg.

Selim ode, a beg se i opet pružio na dušecima, razmišljajući o tom, što je sa Selimom govorio. Cijelim pak putem smišljao sluga, kako će pred gospodara, i što će mu reći, da ga što bolje obmane.

— Eto, da mi je sreće koliko pameti, mogao bih možda još koji dukatić spremiti, pomisli u sebi, i tako u mislima dodje do paše. Taj ga upita, što i kako je izvršio njegov nalog, a lukavi sluga mu odvrati:

— Gospodaru, obašao sam i ovoga i onoga; nisam bora mi štedio svojih nogu: izmorio sam se, da mi se iste kosti sagibaju.

— Ozdravit će te zlatna mast! A jesi li što godj nanjuškao?

— Čestiti pašo, malo hasne od tog puta. Ispitkivao sam i ovdje i ondje; al svi mi odgovaraju: Šta ja znam, tko ga ubi? Ubio, pa ubio, nit zato propalo carstvo, ta jedna ustaška lola manje! Stojo bo bio ustaški vodja.

— Selime, što to reče? Je li to istina?

— Alah me kaznio, ako nije. Govore naši, da je Stojo mrzio na možnoga sultana; da je mrzio na sve nas pravovjerne, pak da je pribrao čete, kojima su se htjeli otresti turskoga gospodstva.

— Sto čujem!

— Čuj, pašo, još i dalje, pak ćeš doznati, da si milovao ljutu guju!

— Govori!

— Eto, taj isti Stojo, koga si zavolio kao da ti je rodjeni brat, taj je umovao, kako da ti naudi, kako da te makne. Jest moj dobri, moj premilostivi gospodaru, on ti je radio o glavi.

— Meni?

— Da, tebi, moj predobri gospodaru!

— Oh, a ja sam mu poklonio život; ja ga pustio iz šaka svojih, kad mi je ovdje bio. Ja ga nisam satro, ja ga nisam smrvio, već sam ga do kraja saslušao, kad mi je razgalio svoje srce, u kojem čitah ljutu bol, a ne opačinu!

— Eto, svijetli pašo, takav je on bio! Lukavac on, znao je, da si blag i milostiv, te se time koristio, ušuljao se ko guja u tvoje srce, da te otrovom svojim uništi. Alahu hvala, što je znao zaštititi svojega vjernoga slugu! Reče sluga, te se lukavo zagleda u svoga gospodara.

— Što se buntovnim četama vodjom nametnuo ne čudim se, nit mu zamijeram; ta sam mi on kaza: sve što živi, za slobodom teži; al da je htio segnuti za mojim životom onaj, kome dugovah život svoga jedinca, oh — toga ne mogu zaboraviti! Reče paša, te se duboko zamisli.

Šuti paša, preda se bulji; tko bi znao, koje li mu se misli križaju glavom; ali u sluge zla i opaka ćud nije mirovala, već on u sebi pomišljao: Selime, kuj željezo dok je vruće! to jest, uvidio je on, da je pašu duboko zasjeklo u srce, te da je sada hora, da ga što više potpali, pa nastavi:

— Eto vidiš, pašo, kakav je Stojo bio, takova ti je i sva raja. Sve sama laž, hinba i prevara. On ti je

spasao dijete, da te zaslijepi, te da mu ne paziš na svaki korak. A ti, moj dobri, moj milostivi gospodaru, povjerovao si mu, da tu svoju ljubav životom platiš.

Još bio Selim u riječi, a paša se prene iz svojih misli, prodje rukom preko očiju i čela, kao da je rad raspršiti težak i ružan san. Uvuče iz čibuka dim, da ga odmah i izduva, i to u tolikoj mjeri, da je bio gotovo sav u oblaku dima, a tad reče:

— Šuti Selime, ti lažeš; tvoje riječi nisu istinite; jer ili ti je tom lažju zloban komšija uši napunio, ili je opet ta laž imala u tvojem vlastitom srcu gnijezdo!

— Pašo, tvoj vjerni, tvoj najodaniji sluga Selim nikad ne laže! Volio bih da me za uvijek nestane, no da tebe, tebe, moj dobri, moj mogući gospodaru, zavaram! Odvrati Selim duboko se klanjajući, da mu gospodar u očima ne uščita laž. Nu paša kao da i ne mari zato, te nastavi:

— Ne, ne, to ne može biti; ja toga nikako ne vjerujem! — Istina, Stojo je bio ogorčen, on bi se možda htio da osveti, al u junačkom mejdanu, u krvavoj borbi. Ali da napadne čovjeka iz busije, da u potaji segne za ljudskim životom, da bude kukavni ubojica — ne, to Stojo ne bi nikad bio! — On mi je spasao dijete! On i nemisleći na svoj vlastiti život ni na svoje rodjeno dijete, bacio se bio u valove Une, da mi spase moga jedinca; on mi ga predao živa, te nije primio, a još manje sam tražio nagradu. S prezirom je odbacio novac, koji sam mu nudio. Prezreo ga, jer, kako sam reče: dijete spasti bila mu je dužnost, jer ga tako uči njegova vjera; a za dužnost ne traži se nagrada.

— I ti si tome povjerovao, pašo?

— Mogoh li inače? Doduše bilo je, i malo da ga i sam ne osumnjičih, al kad sam ga slušao, kad mi je govorio o bijedi i nevolji raje; kad sam netom slušao još

i njegovu majku, koja je u svojoj ljutoj boli i cvilila i naricala; al proklinjala nije, tad sam uvidio, da ona vjera, u kojoj se raja rodi i uzgaja, plemeni, te čini čovjeka pravim čovjekom. A čovjek, koji zaboravlja sam sebe i svoje, da spase dijete svoga neprijatelja — —.

— Svoga gospodara! — upade mu u riječ Selim.

— Pa dobro, recimo gospodara, ali nepravedna, a možda i donekle okrutna gospodara, taj Selime moj, ne će segnuti za tudjim životom, taj ne može da bude ubojica!

— Oh, moj dobri gospodaru, koliko li te žalim, što su te toli kukavno opsjenili! odvrati Selim, na oko reći bi u istinu žalostan, nu da ga tko pomnjivo promatrao, opazio bi bio, kako se lukavo podsmjehuje.

— Nisu me opsjenili, al žalim se na nepravde, što se danomice čine raji! Ah, Selime, Selime! ti si mi ponajdraži od svih mojih sluga, da, mogu reći da sam te smatrao i više no svoga slugu, ti si mi bio donekle i prijatelj; zato i mogu da ti govorim više, nego bi drugomu sluzi govorio. I ti moj Selime, da si čuo za sve ono, što možda ni sam ne slutiš da se dogadja, kano što ni sam nisam slutio — i ti bi bio otvorio svoje srce, svoju sućut — —.

— Ja? — Nikada! — Oprosti pašo, sluga sam, tvoj vjerni rob; al ipak nikada, ne bih se bio tako snizio, te bih bio slušao one jadikovke, koje i nisu drugo no puka izmišljotina, kojom bi se radi riješili nas, kojom bi radi potkopali ugled naš.

— Eto, a ja, ja sam ih saslušao, ja sam razabrao njihove jade, i baš rad toga ne mogu da ih progonim. Dok je nam i našim ljudima lozinka: ubijati, ništiti i paliti, sve što s nama u rog ne puše, dotle oni u svojoj vjeri traže zaštite i zaklona. — Oni i u boli i u vaju ne zaboravljaju na molitvu, koja im je jedina tješiteljica.

u njih je velika vjera, i što veća vjera, to im i veća ljubav, a ljubav, moj Selime, ne proljeva krvi, ljubav ne poseže za ljudskim životom.

— A gdje im je onda ta silna njihova ljubav, gdje im je onda ta njihova tvrda vjera, kad se dižu, kad se rote protiv nas!

— Ne rekoh li ti, Selime: sve što živi, za slobodom teži! — Tko im može zamjeriti, ako su radi skinuti okove, što ih teško sapinju?

— Oh, moj dobri gospodaru, ala su te opsjenili ti licemjeri!

— Opsjenili veliš? Ne! oni su mi otvorili oči, a kad se posvema razbistrim, tad ću nastojati, da svim silama uznastojim, da se pravda jednakom mjerom mjeri. Pravedan je bo njihov zahtjev: jednaki tereti — jednaka prava!

Na te riječi prasne Selim u grohotan smijeh, te porugljivo reče:

— Idem evo umah, da javim našim pravovjernima, da Husein-paša šuruje sa kaurima! Jednaki tereti — jednaka prava! — Ha, ha, ha, a otkad tako pašo?

Taj smijeh razjario pašu, krv mu uzavrela, te on jarosno viknu:

— Ha, tako zar nevjerni slugo? Ti zar se usudjuješ smijati meni, meni svome paši i gospodaru, pak još u lice?

— Ja sam služio Husein-paši, al pokaurinu ne služim nikada! Ma da me snadje najveća bijeda tog života, pače volio bih se sam sa životom rastaviti, no da budem sluga kaurinu, neprijatelju Muhamedovu. Odvrati sluga i htjede da ode.

Al pašom prevlada strast, jarost ga obuze, zapleska dlan o dlan, i sluge unidju. Paša im zapovjedi: — Ve-

žite toga nitkova, što se usudio narugati paši. Vežite ga i bacite ga u tamnicu; ne ću da ga ikad više vidim!

Čuvši Selim ove riječi, problijedi, zadrhta i upre svoj pogled u Huseina. Htio bi bio nasrnuti na svoga gospodara; al kako je bio lukav, u brzo se dosjeti nečemu, te se pričini miran i krotak. Pruži ruke, a sluge mu ih svežu i odvedu ga u tamnicu. Sluge su rado ovršile taj nalog, jer su već od dulje mrzili na Selima, jer je on bi vazda svoju krivnju svalio na njih, te tako svalio na njih i sav pašin jad. Nu sad im je bio u šakama, oni mu bili gose.

Kad se spustio mrak, i kad se sve u pašinu dvoru smirilo, izvadi Selim dukate, kojima ga darivao Aćim-beg, pak premećući ih iz ruke u ruku, zvečio njima, veleći tamničaru:

— Gle ove dukate, kako li su lijepi i sjajni; svidjaju li ti se?

— Bio bih luda, kad bih rekao, da mi se ne svidjaju. — Odvrati stražar.

— Jesi li si već kada poželio, da bi ih mnogo imao?

— Kako da nisam? Ima l' tko, tko si ne bi zaželio novca, ta novac nam otvara svaka vrata!

— Otvara veliš? A bi l' i meni taj zlatni ključ otvorio ova vrata? upita Selim, te pokaže na vrata od tamnice.

— Šta to veliš? pitao u čudu tamničar.

— Ne razumiješ? Ludove, kad bi ovi dukati bili tvoji u mjesto moji, bi l' ti tada mene pustio malo na zrak?

— Jok, ne smijem!

— Al evo gledji der, kako li su lijepi! nastavi Selim i stade ih na glas brojiti: jedan, dva, tri, — i tako redom dok ih je nabrojio deset. Tamničara napastovalo

zlato, požudno mu se zagledao u sjaj, a uši mu se nasladjivale kovnim zvukom. Kad Selim izbrojio, stao dalje napastovati:

— Gle, komšijo, mukte bi zaslužio, a ti ne ćeš!

— E, kad bi smio, ne bih baš kazo, da ne ću! Odvrati tamničar, te se počeše iza uha i lakomo upre svoj pogled u zlato.

— Kad bi ti smio, zar misliš, da bih onda i ja bio tako lud, pak te nudjao dukatima? Varaš se brajne! No znaš što? Pusti me samo na sat — i evo, tvoji su dukati!

— Al ako dozna paša!

— Kako bi doznao? Vjere mi, nikad te ne će pitati za to!

— A kuda ćeš?

— To se ne pita! — Znaš, da svak od nas ima: oca, majku, seju, ženu — —.

— Razumim! Je l', ti bi do njih?

— Baš tako, momče; nu sad ne pitaj — već otvaraj!

— Daj ovamo dukate, da vidim, da l' su pravi? Reče tamničar, ogleda svakoga pojedinoga, te jednoga za drugim spusti u svoj ćemer, a onda reče:

— Al samo da ne dozna paša?

— Ma ne luduj! Kad ti rekoh, da te za to nikada pitati ne će! — Pa za sat, a možda i prije evo me natrag.

— E, al kad treba ključ da otvori vrata, treba bora mi da i zatvori! Reče lukavi tamničar.

— Alaj mudar li si brajne moj!

— E, moj nebore, ne nudjaju mene svaki dan dukatima!

— Nu, al ja sam tebi dao deset dukata; ja sam ih mogo razdijeliti, pa ih polovicu dati sada, a polovicu dok se vratim! Ja toga nisam učinio, pak nemoj ni ti!

— Eto, ti toga učinio nijesi; al znaš i opet, ja si ovako mislim: kad se krava muze, neka se do kraja izmuze!

— Valja ti ta turska glava! Al ti si jednim muzenjem namuzio deset dukata, a to ti je mislim dosti!

— Jok, moja glava vrijedi i više no deset dukata, a da paša dozna, znam da me nitko ne spase!

— Al on ne će doznati! — Otvaraj!

— Ako mi dadeš još deset!

— Nemam; sve što imah, sve je u tvom čemeru!

— E, — a ja ne otvaram; a ti lijepo sjedi i razmišljaj o svom ocu, o majci, seji, ženi ili ljubi!

Selim škrinu zubima; al kako je želio za slobodom, segne on u njedra, te izvadi još onih drugih deset dukata i baci ih tamničaru. Taj ih kao i one prve sve redom pregleda i jednoga po jednoga spusti k onim ostalim.

— Tako, sad je u redu; sad možeš izaći, ali da si mi se za sat vratio!

— Možda još i prije.

Vrata se otvore, a Selim umače u mrak. Kako mu je bio poznat svaki kutić pašina dvora, mogao je bez svake pogibli došuljati se do pašine sobe. Tiho tihacno šuljao se hodnicima, ušao u sobu, sve pazio da ne škrkne pod, ili da se ne spotakne u što, te se tako primaknuo pašinu ležaju. Kao divlja zvijer baci se na spavajućeg pašu, i stade ga daviti. Paša od muke rastvorio oči; ali kako da u tmini raspozna ubojicu? Nečovječni ubojica sve dublje i dublje tiskao svoje prsti u pašin vrat — gušio ga, dok mu se uboga žrtva pod prstima ukočila. Kad je posljednje hripanje postajalo sve tiše i tiše, sagnu se Selim do pašina uha, te mu šaptne:

— Pašo, sam si se osudio, kad si kazao, da ne ćeš više nikada vidjeti Selima. Ti il ja, jedan se morao

maknuti, a ja sam odabrao da se makneš ti. Muhamed bit će mi zahvalan, što te spasch, jer bi se bio pokaurio.

Selim ovršio svoje opako djelo, i vratio se u tamnicu, kao da se nije ništa dogodilo, i ništa ga nije na njegovu opačinu sjećalo, do jedino kesa s dukatima. Kad se vratio u tamnicu reče:

— Eto, još nije ni sat odmako, a ja se već vratio!

— I pravo je; jer nije vrijedno, da sam se rad tebe toliko straha naužio!

— A dukati? — Zar te nisu oni svojim zvukom tješili?

— Jesu da! — Al da je paši što godj sinulo, i on te zatražio vidjeti, a tebe nema; šta onda? — Ode moja glava, kao da ju vjetar otpuhnuo!

— Ne će paša mene vidjeti! — — Odnemario me, zamrzio na me! — A znaš zašto? Zato što mu rekoh, da ću pravovjernima reći, da će on postati kaurin.

— Pa je li je to istina, da bi on postao kaurin?

— Eto toliko sam iz njegova govora čuo. Al da on drži više sa rajom no sa Turcima, svjedoči to, što je on sam kazao, da se raji mora olakotiti breme, što ju tišti. Eto, pak da i mi nosimo iste terete s rajom, ona s nama ista prava da ima. Tko je to vidio, da je Turčin i raja isto!

Još časak razgovarali se raspravljajući o ravnopravnosti raje, a tad otišo tamničar na počinak. Do skora usnuo i Selim; zločin nije mu sna mutio.

Kad bi sjutra dan, razni se glas, da je Husein-paša ugušen. — Pitalo se i ovamo i onamo: tko je to pašu zagušio; ali izvjesna odgovora nije bilo ni otkale. Kad se ne zna za ubojicu, rekoše neprijatelji kršćana, nije drugi ubio pašu, van netko od raje. Tako opet bila kriva tužna raja!

— Raja ubila pašu! razlijegao se glas selom, a još i dalje. Tako raju još jače pritlačilo.

A raja dokazivala, da nije paši kidisala, jer je bio paša njojzi dosta dobar; ali njezinu dokazivanju nije se vjerovalo. Ona vapila: milost, milost; ali je nitko nije uslišao. Bog visoko, a car daleko!

Jedina im nada bila još u proljeće, dok prolista šuma, koja će ih zelenilom svojim sakriti, dok se svi na okupu ne nadju, pa da složno navale na dušmanina svoga.

I osvanulo je proljeće. Zakukala kukavica, procvao je grm i glog, a raja ustaje, da skine sa sebe teško breme.

Bake svojoj unučadi pričaju o davnoj slavi, o junačkim pradjedovima; sokole ih i bodre, dok opet djedovi u ruke im pružaju oštar mač i britki handjar, te pripovijedaju o borbama i pobjedama. Momčad sluša glas staraca; njime se hrabri. Sve što se krsti i križa, jednu miso misli, jedno čuvstvo goji; sve s nekim čeznućem u budućnost gleda i nada se dobru.

Ustala raja, planula je prva puška; ali ne da slavi pobjedu nad Turčinom, već da se ukopa u još teže ropstvo. — Uboga raja u mjesto da si je izvojevala žudjenu slobodu, još je u teže pala ropstvo. — Koliko li matera zacvililo, koliko li žena u crno se zavilo! Rijetke bile kuće, rijetke obitelji, gdje se nije kukalo ma bilo za kim od roda svoga. Cijelom Bosnom odjeknuo jauk i cvijel.

Čuvši Aćim-beg pod Stojinim prozorom za ustanak, koji se zasnivao, dojavi to veziru, ovaj opet obavijesti odmah sultana, te se sakupi velika vojska, kojoj nisu mogle hrabre ustaške čete odoljeti, ma da su se upravo zdvojno borile. Tako bi, te su pobijedili Turci. I poslije svršena boja navalili divlji janjičari na raju, ništeći i harajući sve, što im pod ruke došlo. Gdje im noga stupila, tuj se širio užas i zator. Tužnoj raji oduzelo se sve oružje. Taj

ustanak oslabio raju, te ona klonula posve duhom. Već nije mislila, da će ikada doći dan žudjene slobode. — No kad se i opet napunila čaša muke a zacijelile po malo rane neuspjeloga ustanka, stadoše opet junački sokolovi misliti i medju sobom govoriti o slobodi i o ustanku, koji bi im donio slobodu.

Poslije Husein-paše bio paša Izredin, koji je raji bio dušmanin. On je ubogu raju i radom i teškim haračem mučio do zla boga, te je bijedna raja skapavala pod tim teškim igom.

VIII.

Husein-pašin jedinac Jusuf ostao samac. Ogromni imetak mamio malomu Jusufu dosta odgojitelja; al zakon je odlučio, da mu bude skrbnik i odgojitelj stric njegov Hafis.

Kako mu nije bilo matere, da ga svojom ljubavlju ogrije, da ga svojom brigom tetoši, a niti dobra oca, koji bi ga mudrim savjetom na dobro putio, rasao on i bujao ko divljaka u šumi. Po vas Božji dan jašio bi svoga bijesnog konja i na njemu izvodio vratolomne skokove, a nikoga nije bilo, koji bi ga odvraćao od toga. Stricu nije bilo mnogo stalo za njegov život; ta on bi baštinio njegov imetak poslije njegove smrti.

Jusuf skitajući se poljem i šumom, znao bi češće nabasati do medje Smiljanićeve, i tuj bi se sastajao sa Todorovom djecom. Isprva bi ih tek iz daleka motrio, — a poslije prevladala njim djetinja ćud, pa bi im se primaknuo, te se i on s njima igrao. No na jednom dozna zato njegov stric Hafis, te ga ukori veleći:

— Jusufe, da mi se nisi više sigrao s onom kaurskom djecom. Pamti, raja ti je ubila oca. Kloni se svakoga, koji se krsti i križa; bjegaj od njega ko od kuge. Jesi li me razumio?

Jusuf si te riječi dobro upamtio, te odlučio nikad se više ne družiti sa Smiljanićevom djecom. Ali djetinja ćud nije mogla vjerna biti toj odluci: njega bi srce uvijek vuklo za tim dječim društvom. On bi se skoro svaki dan sastajao sa malim Smiljanićima unatoč stričevim opomenama, on ih je zavolio, te mu je bilo teško njih se kloniti.

Istina, bilo je časa, kad je u njemu uzavrela krv i sa najmanjih uzroka, te bi se tada sjetio stričevih riječi, i svom se silom oborio na svoju malu družbu. Svom žestinom znao bi navaliti na mališe, te ih istući; oni bi se tad pred njim razbjegali i sakrili ko pilići pred jastrebom. No to bilo danas, ali djeca ko djeca zaboravila na sve, te bi se opet sastajali kao da se nikad ni zavadili nisu.

Koliko je Jusuf znao ljut biti na svoje drugare, male Margarite nikad se nije dotaknuo, nju bi uvijek poštedio. Nju bi sobito volio i milovao ju kao brat seju! Njoj bi kriomce donosio poslastica, njoj bi donosio prvo dozrelo voće iz svoga vrta; za nju bi ubirao prvo i najljepše cvijeće, da ju njim okiti. Al i ona njemu bila dobra; često bi se znala odvrnuti od njega, te bi se na strani plakala, kad bi on bio krut s njenom braćom — djecom Smiljanićevom. U toj igri, zabavi, a i u plaču djeci prolazili dani i nizale se godine, dok nije odmaklo punih pet godina. Tada je Jusuf navršio trinaestu, a Margarita desetu godinu svoga života.

Kad su se djeca jednom opet igrala, upita Jusuf Margaritu:

— Margarito, voliš li me?

— Volim kad si dobar, ali kad mi tučeš braću, onda te ne volim.

— Onda na me mrziš?

— Ne, jer je baka kazala, da ne smijemo ni na koga mrziti, pa ni neprijatelja. Kaži mi: zašto si tako zao, te mi biješ braću?

— Eto, jer su raja, a raja ubila mi oca!

— I ti ih zato biješ? upita djevojčica, a suza za suzom obori joj se niz lica.

— Ti plačeš, Margarito, a zašto? pitao Jusuf, rastuživ se gledajući suze u djevojčinim očima.

— Sjetih se svoga oca, koga su mi ubili Turci. Sjećam se onog dana, kad me je baka povela k fra Luki, a ponjela je i mrtvu glavu moga oca. Ja onda nisam poimala bakin plač; al sada znadem, zašto je plakala, sad poimam suze, kojima je kvasila očevu glavu. Ah, mi ga ne ćemo više nikad vidjeti. Pa ipak, Jusufe, moja braća još ti nisu nikad ništa na žao učinila, ma da i oni znadu, da su mi Turci ubili oca. — A ti?

— Ja? Hm, to je posve drugo. Mi smo gospodari, a raja naš rob. Ja ako hoću, mogu i tvoju braću poubijati.

— O, toga ti ne ćeš, ni ne smiješ učiniti! Jer ubiješ li moju braću, a ti ubij i mene, meni bo nema života bez njih.

— Tebe Margarito, tebe da ubijem? Oh toga ne bih nikad mogo učiniti, ma da mi i sam stric zapovjedi.

— O tvoj stric mora da je vrlo zao! Ne, Jusufe, ti ne smiješ mojoj braći ništa na žao učiniti, jer inače ću se ja plakati. Znaš, Jusufe, moja baka uvijek veli: djeca moraju biti dobra, jer ih inače ne voli Bog!

— A je l' bi ti mene voljela, kad ja ne bih tvoju braću tuko?

— I te kako! Al nije dosta da ih ne tučeš, već ih ne smiješ ni ljutiti, nit im igračaka uzimati i kvariti. Nije lijepo, što na Stanu mrziš; ona je jako dobra; niti se svadjaj sa Milovanom i Marijanom.

— Ako ti tako želiš, ja ti obećajem, da ću se popraviti, ja se ne ću više ni s kojim svadjati. A znaš što? ti mi moraš za to nešto dati.

— A što?

— Ovo što imaš oko vrata! i kod tih riječi pokaza na blagoslovljenu medaljicu.

— To? to mi je poklonio časni otac fra Luka. Ako ti baš to želiš, a uza to mi obećaješ, da ćeš biti vazda dobar, evo ja ti dajem. Znaj, drugome ni pod živu glavu ne bih toga dala, jer je tuj slika Majke Božje. To moraju nositi samo dobra djeca. Al tko to nosi, toga i Božja mati čuva. Evo uzmi, al da nijesi izgubio! — reče mala i skine medaljicu s vrata, te ju pruži momčiću. Jusuf primi dar, zagleda se u nj, ogleda ga sa sviju strana, a tad reče:

— Margarito, al tko će tebe tad štititi, kad meni daješ ono, što svakoga štiti, koji to nosi?

— Mene? Mene će čuvati Blažena Djevica, jer ja joj se svaki dan molim, a moliti ću joj se i u buduće. A uza to moliti ću fra Luku, da mi drugu medaljicu pokloni. — Al pazi, da je ne bi izgubio!

— Paziti ću ko na oko u glavi! A što ćeš reći fra Luki, kad te zapita, kud ti ova medaljica?

— Eto što bih rekla van puku istinu. Reći ću mu, da sam ju tebi dala, da mi braće više ne tučeš.

Od sada bio Jusuf u istinu bolji, a Smiljanićeva djeca volila ga još više, kao da im je rodjeni brat. I stric je opazio tu promjenu, te stao misliti, kako je to, da mu je sinovac sada bolji. On vidi, da se Jusuf u prkos svim zabranama njegovim još uvijek sa Smiljanićevom djecom sigra, pače čuo je, gdje je jednom za malom Margaritom izgovarao neku malu molitvicu, koju ga je ona učila. Pobojao se za Jusufa, da mu se medju kršćanskom djecom ne odvrati od svoje vjere; s toga odluči maknuti dijete iz Jablanice.

Što odlučio to i izveo! Jednoga dana dozva Jusufa preda se, te mu reče:

— Jusufe! narasao si velik, a još se nisi ničemu naučio. Po vas dan skićeš se i vereš se po šumama i

poljima. Doba je, da već jednom misliš i na drugo. Sin si slavnoga paše, rod ti je velik i plemenit; treba dakle, da se i ti naučiš, kako ćeš danas sjutra moći doći do veće časti.

Jusuf slušao i sa strahom poimao, da mu je u školu poći. Naučan na slobodu, bojao se nauka. Pa da ostavi drago igralište i svoje drugove? Te i slične misli vrzle mu se u glavi, kad stric nastavi:

— Ti, moj Jusufe, moraš u Carigrad — —.

— U Carigrad? upade Jusuf i problijedi. Da će ga tako daleko maknuti iz drage Jablanice, o tom nije ni slutio.

— Da, moj sinko, u Carigrad! Već sam javio svome prijatelju, kod kojega ćeš bivati. Vidjeti ćeš nov život, nove običaje; vidjeti ćeš sav carski sjaj. Što više, ti ćeš vidjeti i samoga sultana, našega mogućega i milostivoga cara, cara svih pravovjernih. Budeš li valjan i poslušan, moći ćeš i u carsku vojsku stupiti, a tad ćeš često gledati licem u lice možnome caru.

— Ali striče, ostavi me tuj, ne tjeraj me od sebe; ne tjeraj me od mojih polja, od mojih livada i šuma —.

— Je l' i od tvojih suigrača, za koje sam ti toliko puta rekao, da se s njima ne igraš. Zagrmi stric.

— Ne ću se više s njima igrati, ali ostavi me samo ovdje.

— Ne, ne Beli, ti moraš u Carigrad; tebi treba nauke!

Znao Jusuf, da tuj molbe ne koriste, zato ako i tužan i na oko miran upita strica:

— Striče, a kad mi je otići?

— Za tri il četiri dana, moj Beli!

Jusufu kao da je odlanulo, jer se već u duši pobojao, da je stric odlučio možda već sjutranji dan za odlazak, te se ne bi mogao prostiti sa svojim mladim prijateljima.

Kad osvanuo drugi dan, i kad se ko navadno sastao sa Smiljanićevom djecom, opazila su ova, da im je Jusuf nekud sjetan i ne veseo. Salete ga pitanjima: što ti Jusufe? Ali ne zna on, kako da im isprića svoj jad, što mu se svalio na mladjahno srce. No ovi ne miruj, već pitaj i pitaj, dok im konačno ne ispripovjedi tužnim i plačnim glasom stričev nalog.

— Ao, braćo, teško li mi se dijeliti od vas!

— Vjeruj, Jusufe, i nama će biti pusto bez tebe! — odvrati Milovan.

— Al ti ćeš biti, Jusufe, vojnik, imati ćeš sjajna oružja; tješio ga Marijan, koji si je već i sam poželio biti vojnikom.

— On će biti vojnik, pa će ubijati raju! huknu preda se Margarita i oko joj sjevnu.

— Ne, ne ću, Margarito, gadjati na raju, jer — vas volim! Al zar me ne ćeš, Margarito, zato voljeti, što ću služiti caru?

— Ne, da te ne ću voljeti, što ćeš služiti caru, već se ja bojim, kad budeš vojnik, da ćeš i ti tada navaljivati na raju kao i ostali vojnici. — Oh, ja još i sad strepim, kad se sjetim onoga užasa, kad su carski ljudi obilazili selom.

— Al ja ne ću biti ko što drugi!

— A biti ćeš, biti, samo dok odrasteš! Oh, Jusufe, kad se sjetim, kako li smo se lijepo sigrali, kako smo se voljeli, a ti ćeš možda gadjati u naše grudi — —.

— Milovane, što to govoriš?

— Što govorim? Ono, čega se bojim. Znam, da će doći vrijeme, kad ćeš zaboraviti nas i naše, pa ćeš gadjati u ova srca, što su te toliko ljubila.

— Ne, ne, ne govorite mi o tom; do toga ne će nikad doći! A hoćete li i vi na mene misliti?

— Hoćemo, hoćemo! odvrate djeca u sav mah, a suze im orosile oči.

— A kad odilaziš, Jusufe? upita Stana.

— Za dan il dva!

— E, onda ćemo se još sastati! primijeti Margarita.

— Da, sastat ćemo se; ali samo na kratak čas.

Tuga, što se oborila na nedužna dječja srca bivala sve to veća, a vrhunac kao da je postigla, kad su se posljednji put na okupu našli.

Jusuf opraštao se sa svima, te je svakog napose zagrlio, a najteže oprostio se s Margaritom. On je bio posve nujan, suze mu navirale na oči, a srce mu je silno tuklo. Teško mu bilo s njom se rastati kao da mu je rodjena seka. Mala Margarita, kojoj su se oči suzama zalijale, mišljaše, da je taj trenutak najzgodniji, da Jusufa podsjeti na svoj dar, pa će mu:

— Jusufe, ti odilaziš u daleki, daleki Carigrad, pazi da putem ne izgubiš medaljice, jer ja ću te za nju pitati, kad nam se i opet vratiš.

— Oh, dotle ćeš zaboraviti na Jusufa!

— Ja? — nikada!

— Al ti ćeš biti onda već odrasla!

— Pak što za to? Ne ću zaboraviti da te pitam za nju. Čuvaj ju dobro, jer će tad i Majka Božja tebe štititi.

— Alah bio s vama! reče Jusuf, i još jednom oprosti se sa svima.

Jusuf ode, a djeca još uvijek stajala na istom mjestu, te gledala onamo, gdje se iza šikarja izgubio dragi im mladi drug.

Od sad nije gotovo prošo ni jedan dan, a da se nije spominjalo Jusufovo ime, i kako mu ide, što radi i kad će se vratiti itd.

IX.

Već se zemlja po dvanaesti put snijegom zaodjenula, i po dvanaesti put mladim životom uskrsnula poslije smrti Stojine. A kad bila na domaku ta dvanaesta jesen, započeli jesenski mrazovi obarati ljetnu krasotu, jesenski vihor rušiti nesmiljeno lišće, te uvelo lišće prikrilo zemlju, klonulo je i slabo staračko tijelo babe Janje, Stojine matere. Položili su ju u hladan grob, da se u njemu upokoji i smiri, dok ju ne pozove preda se vječni i pravedni sudac.

Sve što je samo moglo, sve je pohitilo da sprovede mrtvo tijelo vrijedne starice do posljednjeg počivališta.

Sirotica Margarita nije se mogla odijeliti od humka, koji krio tijelo njezine dobre, dobre bake. Sirotici bilo je sada sedamnaest godina, a bila je lijepa kao da su ju vile rosom umivale, mlijekom dojile a cvijećem kitile.

Dugo i dugo stajala Margarita na bakinu grobu, nijemo upirući svoj pogled u onaj svježi humak, koji joj je sakrio milo lice dobre starice. Naslonila se na drven križ, a suze su joj tokom tekle i kvasile hladnu grudu. Ona je sada osjećala, da je sama samcata na tom Božjem svijetu. Nema od svoga roda baš ni žive duše. Tužna Margarita ne bi se bila makla s groba dugo i dugo, da je nisu Smiljanići zvali, tješeći je ljubaznim riječima. Osobito Milovan primi ju pod ruku, pa ju povede, tješeći je, da je to sudba čovjeka, da jednom mora umrijeti.

Na njegove riječi odvrati mu ona: — Da, da Milovane, imaš pravo, svi ćemo umrijeti; ali pomisli: ja nemam više nikoga svoga. Baka mi je bila i otac i majka i sve!

Na to joj odvrati Milovan: — Ta nisi sama, ti si naša!

— Da, da, oprosti Milovane. Tvoji dobri roditelji prigrlili su me u vaš dom, pa ja sam u tome domu našla

i oca i majku, i vas braću dragu. Ali tuga me mori; jer kad nad tim grobom stojim, ćutim, kao da je u njemu sahranjeno sve moje blago, sve, sve moje.

Djevojka još jednom pogleda na bakin grob, i krene sa Milovanom kući.

Pošto su bili odmaknuli malo podalje od groblja, opaze, gdje im u susret jaše mlado Ture. Kako bio običaj, da se raja ugiblje Turčinu na putu, htjedoše i oni, da umaknu za hridinu; ali je bilo prekasno, jer u tren oka stvori se momče pred njima, sustavi dorata, mahne rukom da i oni stanu, pa reče:

— Stani momče! Nijesi li ti Smiljanićev sin? a kod tih riječi sjekne žarkim crnim onim okom čas Milovana, čas djevojku, koja se plaho stisla iza pobratima svoga.

— Jesam, Milovan mi ime! odvrati momče, te uroni pogledom u Turčina, kao da je hotio iz očiju mu pročitati, zašto ga je zaustavio.

— Milovane, jesi li ti? Je l' moguće, da me ne prepoznaješ? Zar je sedam godina bilo kadro, da izbriše iz pameti vaše svaki spomen na vašega druga? Upita blago mlado Ture.

— Jusufe! klikne Milovan.

— Jusufe! — šaptnu tiho i stidljivo Margarita.

Sada sjaši mladi Turčin, i baci se u naručaj Milanov. Grle se i ljube kao da ih jedna majka rodila.

— Jusufe, moj mili Jusufe! doista nikad te ne bih prepoznao. Odrasao si ma baš čitav momak! rekne Milovan, te se milo zagleda u druga iz djetinjih dana.

— Kao da si možda ti zaostao; ta evo i od tebe junačina! — A ti Margarito? — Je l' u mene bistro oko: ja sam i tebe umah prepoznao, ma da si se baš lijepo podigla. Ma baš si lijepa ko majska rosa i proljetni cvijet. No što si poniknula? Ah, u tvojim očima vidim suze; što to znači?

— Vraćamo se sa groblja! odvrati Milovan, a djevojče brizne u bolni plač.

— Sa groblja? Koga ste ukopali?

— Svu moju sreću, sve moje blago: moju dobru, dobru baku; — odvrati uz suze Margarita.

— Smiri se Margarito! Ta starost i sama za počinkom teži! Bilo je sudjeno, a nam se pokoriti! Nu kaži mi Milovane, kako je Marijan, kako Stana?

— E narasli i oni; ma razvili se ko prava bosanska djeca!

— Baš ih želim vidjeti! — Oh, sedam je godina jur projurilo, što vas nisam vidio.

— A kako ti, Jusufe? Kako to, da si nam tako iz nebuha banuo?

— Stric zatražio da dodjem, da se latim gospodarstva. Ostario on, hoće mu se mira; a ja jedva dočekao. Dva su dana, što sam se vratio. Jašem na okolo sve u nadi, da ću vas gdje vidjeti; ali vama ni traga.

— Eto bio mrtvac u kući, pa nas tuga držala na okupu.

— Bio sam i na igralištu, ali ono opustjelo.

— Odbacili smo jur davno djetinje igračke; naše igre sad su rad i borba; reče gorko Milovan. — Ti si bio, Jusufe, u dalekom Carigradu, bilo ti je lijepo, imao si svega, te se nisi starao, kako mi za svakidašnji hljeb —.

— Je l', ta ja sam Ture, — — a vi raja! htio si reći?

— Nu, pa što da tajim! — Bilo je doba, kad ti, moj Jusufe, nisi možda mislio na to, kad si u srcu ćutio ljubav do nas, svojih drugova iz dječje dobi.

— Jesam li se promijenio?

— Do sada eto nisi; ali tko zna, kako će biti poslije. Takva je sudbina naša. Ti ćeš biti gospodar, a mi sluge, robovi. Ti si evo dorasao — — pak — —

— Pak? — što si sustao u govoru; reci, nastavi Milovane! — Ili ne, ne; bolje je da šutiš, jer svaka tvoja riječ padala bi ko vruće olovo na bratsko mi srce. Muhamedanac sam, jer sam se u toj vjeri rodio, jer me u toj vjeri odgojiše. Jest, rekoše mi: Ti si Turčin; al svijest moja i pamet kažu mi i svjedoče, a ja tako i ćutim, da je krv, što u žilama mojim teče, srodna vašoj krvi, da smo mi jednoga istoga roda.

— Jusufe, Jusufe moj brate!

— Milovane! Svaki kucaj srca moga govori mi, da smo jedan, ali zlom kobi rascijepkan narod.

— Oh, Jusufe, to čuti iz tvojih usta tako je, kao grijati se na toplom pramaljetnom suncu. Istina je; ovdje bio nekoć jedan narod; narod moćan i slavan, al ga zla kob a i bratska nesloga razdijelila. Žalibože, da brat ne pozna brata, i da brat na brata podiže ubojničku ruku! Reče Milovan i bolni uzdah izvine mu se iz grudiju.

— Da, Milovane, moj pobratime! Muhamedanac sam, al ćutim da sam Bošnjak, da sam sin slavnog hrvatskoga naroda; a znadem još i to, da će doći doba, kad će se i ostala braća prenuti oda sna, kad će progledati i spoznati tu neoborivu istinu. Spoznat će i zaslijepljenici, da smo jedan narod — a s više vjera. Zar da nas vjera do vijeka dijeli?

— Dao Gospodin bilo tako!

— Oj Milovane moje milovanje! Ja sam bio u Carigradu; vidio sam i nagledao sam se svakojakoga sjaja i raskoši; al moje misli bile su ovdje u našoj Jablanici; bile su uz vas! Ja sam doznao za svakojake nepravde, što ih age i begovi čine raji. Oj, sve ja znam, ja i osjećam vaše boli, al im lijeka ne znam, niti pomoći mogu. Rekne Jusuf.

— Jusufe, brate! je l' moguće, da si se vratio s onim istim čuvstvom, kojim si se od nas odijelio? upita ga Milovan sretan i blažen.

— Jesam, brate, imena mi moga! Ta i u mojim grudima ima ljudsko srce. Ili zar misliš, da Ture ne zna osjećati? Oj Milovane, još i danas pamtim dan našega rastanka; spomen na njega pratio me i u bijeli Carigrad. I u najžešćoj borbi bio mi je naš djetinji rastanak na pameti i one tvoje bolne riječi, što si mi ih kazao: Jusufe, doći će doba, kad ćeš i ti podignuti pušku, da nišaniš u naša srca!

— Istina, Jusufe, ja sam to kazao, a ti mi odgovorio: Nikada! upade mu u riječ Milovan.

— Da, ja sam kazao: nikada! — i do sada održao sam riječ, a nadam se, da će tako biti i u buduće. Nema sile na tom svijetu, koja bi me prisilila, da prolijem bratsku krv!

— Jusufe, brate! usklikne Milovan i pade mladomu Turčinu oko vrata, a ovaj ga živo privinuo na svoje grudi.

Margariti s ove krasne Jusufove izjave srce i duša kliktala od sreće i blaženstva, sva se rastapala od milja, videći, kako se braća grle. Ruke joj se i nehotice na molitvu sklope, a usta joj tiho tihano šaptala molitvicu: Bože, koji sa svoga prestolja gledaš bijedu tužne raje, daj da već jednom bratski zagrljaj sve bosanske Hrvate u jedno stopi. Ustavi krv, što ju brat bratu iz srca cijedi; odriješi ropske okove, u kojima čamimo; ali ih skini i sa braće naše, da ih ne prieče vratiti se pod okrilje tvoje Bože.

Sunce prije no što će na počinak poći, još jednom sinu u potpunoj svojoj krasoti, i obasja ovo troje mladih, kao da je htjelo dati odgovor na Margaritinu molitvu, koji je glasio: I doći će dan, kad će prestati krvca teći, a zavladati u narodu: ljubav, sloga i jedinstvo!

— Ajde Milovane, vrijeme je da idemo! opomenu Margarita, i sama popoidje dalje.

— Pričekaj, Margarito, eto me za čas! — Jusufe, zdrav mi bio, do vidova! reče Milovan i oprosti se s Jusufom.

— Zdrav bio, brate; pozdravi Marijana i Stanu. Još sjutra potražiti ću vas.

— Evala, bit će nam radost pozdraviti te pod našim krovom.

— Margarito, laku noć! kliknu Jusuf.

— Laku noć, Jusufe, odazva se ona. Tko bi bio pazio na taj njen glas, opazio bi, da joj je podrhtavao.

Milovan će joj idući:

— Alaj je krasan taj Jusuf! Krasno mu obličje, a još krasnija mu duša!

Djevojka šuti, nit mu išta odgovara, već još dublje ponikne glavom, a rumen zalijala joj lica i bijeli vrat.

Vidio mladac, da djevojka šuti, umuknuo i on, pak tako mučeći primakli se i domu.

Margarita odmah sjela uz ognjište, zagledala se u plamen, te zaronila u duboke misli. Ukućani su ju pustili, da malo bude sama u svojim mislima. Pokojna Janja bila im je svima tako mila i draga, kao da ju je krvna sveza privezala uz njih; ali njojzi dobra baka bila najbolje u srcu upisana.

Milovanovo srce prepuno tek doživljele radosti pa nije mogo odoljeti, a da ne zovne na polje Marijana i Stanu, te im tuj u kratko ispriča Jusufov povratak. Braća pomnjivo slušala, a kad svršio, tad će Marijan:

— Dakle te on umah prepoznao?

— Da bome! I kad on ne bi bio nas prepoznao, ja njega ne bih nikada! Visok, vitak ko bor u gori, a lica? — ma krv i mlijeko. Pa tek oči? Oh, one žive i vatrene oči, rek bi prozorac su, na koji se vidi dò dna plemenita mu srca.

— A je l' upoznao Margaritu? upita Stana.

— Kako da nije? — Ta ona mu bila mezimicom još ko dječarcu! odvrati Milovan.

— Oh, da nam ju ne otme! — propenta sav u strahu Marijan.

— Kud samo to i pomisliti! Ta da ga vidiš i spoznaš, ti bi uvidio, da je dobar ko sunčani dan, a plemenit ko trs u gorici.

— Ne bi? — Ta on je Ture, a Ture ko jastreb, koji se baca za golubicom bijelom.

— Ne sumnjiči brate, prije no ga poznaš u dušu. Oh, da si ga čuo, kojom li je živom vatrom govorio i tumačio, kako smo mi i Muhamedovci jednorodna braća dviju vjera. S kojom ljubavlju je govorio o raji — —. Oh — ne, ne, on toga ne bi učinio. Pa najposlije ne bi na to privoljela ni Margarita!

— Ne bi privoljela? Kao da su dobrovoljno pošle sve one djevojke, što su sad raštrkane po turskim haremima. Ne pita se tuj: hoćeš li, ne ćeš li? već idi ili umri. Odvrati Marijan, te se zagleda u večerni suton.

Još časak braća razgovarala, a onda se konačno ipak složili, kako će rado pozdraviti svoga prijatelja, kad ih pohodi, a tad unidjoše u kuću.

Margarita još uvijek sjedila nijema i zamišljena, rekao bi još nije ni okom trenula, kad ju pozva majka Andja:

— Margarito, dušo, ajde, ne kini se, stresi te tužne misli, i dodji k nama, da se okrijepimo Božjim darom!

Djevojka šuti, kao da se kamenom stvorila. U to stupi do nje Stana, obavije joj ruke oko vrata, pak ju zovne najsladjim imenima, što no joj je ljubav u usta stavljala.

Sad tek kao da se Margarita prenula, kao da se probudila od teškoga i dugoga sna.

— Margarito, slatko milovanje! — čuj posluhni de majku i idi k stolu, da založimo, nutkala ju Stana.

— Hvala sejo, hvala maji, nije mi do hrane! odvraća djevojka, te se još bolje zgnjuri na svom mjestu.

— E, moje dijete, nije sad do tugovanja. Ti si mlada i moraš da živiš; a živjet ne možeš, ako tijelo hranom ne okrijepiš. I tuga ima svoje granice — odvrati Todor, kad je vidio da se djevojka k jelu ne miče.

— Oh oče, pustite me, pustite bar za danas! Bol me guši, te znam, da ne bi mogla ni mrvice progutati. Vaša je dobrota velika, vaša briga velika, ja vam je nikad, nikad vratiti ne ću. Reče djevojka, te se opet zagleda u plamen, što je ispod kotlića lizao na sve strane.

— Pusti je, Todore, pusti! Dok se smiri i utješi, narav će i sama tražiti svoje. — Oj ljute boli trpi to naše ubogo dijete; reče Andja, te si otare navrle suze.

Svi u sobi ušutjeli i tajnom tugom pozirali u ljubljenu djevojku, dijeleći u duši s njome žalost. Do mala shrva siroticu Margaritu san, te ona zadrijema. Stana se pozorno približi svojoj posestrimi, zirnu joj u lice, stavi prst na usta, pa tiho tihacno šapne: Ona spava.

— Bog ju utješio! reče Todor, te izadje sa Milovanom i Marijanom, da će na počinak.

— San će ju okrijepiti! primijeti Andja i stane pospremati po sobi.

Još čas, dva i sva se kuća smirila, sve je usnulo u dubok san pravednika.

Drugi dan Margarita se probudila svježija i bistrija, no što sinoćke bila. San ju okrijepio, te se latila svoga običnoga posla, ma bi i u poslu od časa na čas sustala, da otare suze, koje bi joj se za pokojnu baku potkrale oku.

Kad se sve razišlo svaki za svojim dnevnim radom, zaustavi Todor Margaritu, pa će joj: Margarito, kćerce, imam ti nešto kazati.

— Sto oče, kažite.

— Čuj me dakle, moje dijete! Dok ti je baka živjela, bila ti je ona čuvarica tvoga imetka.

— Moga imutka? upita u čudu djevojka.

— Da, moje dijete! Vidim, da ti baka o tom ništa govorila nije.

— U istinu, nikad ni riječice!

— Slušaj dakle. Evo u ovoj kesi dvijesta je dukata, što ih je pokojni-Husein paša poklonio tebi za miraz.

— Husein-paša; zar Jusufov otac? — Meni, meni da je on poklonio taj bogati miraz? A čemu?

— Da, moja kćeri, baš tebi! Kad su Turci tebe učinili siročetom, dirnule su pašu suze tvoje bake, te je on, da olakša bol i tužnu sudbu vašu, poklonio te žutake. Dvjesta ih bilo, dvjesta ih tebi predajem! Ti si bila onda još malahna, nisi poimala udesa svoga. Nu sad bake više nije! — Evo ti taj novac, koji je tvoja baka toli brižno čuvala za vjenčani dar.

— Čemu mi novac? Zar me vi tjerate od sebe? upita plačnim glasom djevojka.

— Sačuvaj Bože! samo to i pomisliti! Ta ti si uvijek naša, i bit ćeš vazda naša.

— Pak čemu, čemu mi onda taj novac?

— Evo zato, da ga negdje sahraniš na sigurnijem mjestu. Znaš bo, da u to burno doba nismo sigurni ni za vlastiti život, a kamo li još za novac, za kojim pohlepnici uvijek teže.

— Gdje može biti sigurnije i bolje mjesto no pod ovim dragim krovom, pod kojim smo obje: baka i ja našle zaklon. — Ne, ne oče! — Tuj neka ostane taj novac, ta meni ga ne treba!

— Hvala ti, moje dijete na tom povjerenju, ali zulum, koji nam se čini, mogao bi te jednim hipom lišiti tvoga imutka, a i toga krova. Tko zna, ne će li ti

još taj novac kada dobro doći; zato idem, da ga u fra Luke pohranim, neka ga samostanske zidine čuvaju do potrebe.

— Učinite, kako mislite da je dobro, al samo — —.

— Samo? — Što si ušutjela, Margarito? — Samo? — pitao Todor.

— Samo ga meni u pohranu ne nudjajte, jer bi me ubio strah, da mi tim novcem otkazujete taj pitomi dom!

— Ta ne kini se tim mislima, Margarito. Mila si nam i draga ko rodjena krv. — Margarito, bio sam drug i pobratim tvome pokojnome ocu. Tvoj otac bio je junak; a njegovo plemenito i dobro srce bilo je puno ljubavi za naš tužni narod; a tu svoju vruću, tu svoju žarku ljubav platio je svojim životom. Pak da te pustim ikada ispod svoga krova? — Oh ne, ne; jer s tobom otišao bi mi mir srca, s tobom, Margarito, ostavio bi me i sav Božji blagoslov.

— Oj sto put vam hvala, oče Todore, na tolikoj ljubavi, a najpače za dragi spomen, koji gojite za mojim dobrim pokojnim ocem!

X.

Jusuf nije propustio ni jedan dan, a da se ne bi sa Smiljanićevima sastao; samo Stana i Margarita nisu mu išle na oči. Nu desilo se, bilo to jednom baš u cik zore, kad je Margarita pošla do vrela, da crpa vode. Već ona kablićem zahvatila vode, te htjela da krene kući, kad joj najednom Jusuf zakrči put. Djevojka se zažarila, krv joj zalijala lica, i sve kao da će dalje; ali ju on sustavi.

— Margarito, gdje si ti? svih tih dana nisam te vidio? pitao Jusuf gledajući u stidnu djevojku.

— U poslu sam; odvrati djevojka, te se još više smete sa mladićeva pogleda.

— Zar si baš uvijek u poslu, kad ja do vas dodjem?

— Ta ti znaš, Jusufe, da nije adet, da se djevojka mojih godina sastaje sa tudjim momkom. Odvrati Margarita i htjede da podje.

— Sa tudjim momkom? Zar sam ja, Margarito, tebi tudj? Zar si zaboravila na ono doba, kad si me kao rodjena brata susretala?

— Nisam, Jusufe; al godine prolaze, a s njima i naše djetinje doba. Pa ti si još i Turčin, a ja kaurka!

— Margarito, Margarito! čemu spominješ tu razliku vjere naše? Pogledaj ovo, što si mi dala za uspomenu kao dijete, te zaboravi, ako možeš, na ono lijepo prijateljevanje naše. Reče mladić, te skine s vrata zlati lančić, hoteći da ga preda djevojci.

— Ah, moja medaljica! usklikne djevojka, spusti kablić s vodom na tle; prihvati medaljicu, te se zagleda u dragi predmet djetinjega spominjanja. Oči joj se od milja kresile, a grudi burnije nadimale. Kad se zadosti nagledala dragoga amaneta, pridigne medaljicu do usta, poljubi sveti lik Majke Božje, i zanosno usklikne: Jusufe, je l' moguće, da nisi odbacio taj djetinji dar?

— Je li bih ja to mogao učiniti? Nije li me taj tvoj nježni dar trebao spominjati na onaj čas, kad sam ti se zavjerio, da ne ću nikada dići ruke na tvoju braću? Ti znaš i sama, da sam te vazda milovao; tvoje molbe bile su meni uvijek svete. Suze, što su ti onda na oči navrle, zapekle me do u dno u srca, i ja se zavjerio, da ne ćeš nikad više sa jogunluka moga zaplakati.

— Jusufe! prozbori djevojka i još joj jača rumen obli lica.

— Ne obaraj, Margarito, svoga milog oka, već me gledaj, da mi iz njega sine jarko sunce. Čuj me, Mar-

garito! Ti si mi to poklonila na moj zahtjev. Ti si meni dala ovaj lik Božanske Matere, da me čuva. Ta sama si kazala, ma si i bila još malena, da tko nju na srcu nosi, toga ona štiti i brani. Pa mene je Majka Božja i čuvala, kad sam bio kao carski vojnik u okršaju. Uspomena na tebe odvratila me, da nisam ni gadjao, kako bih bio dužan, na tužnu raju, koja se borila za svoju slobodu i za pravo svoje. I hvalim Bogu, što sam ostavio vojništvo i kući se povratio.

— Dà, da, Jusufe, Majka očuvala te od taneta. Potvrdi Margarita, jednako upirući pogled u medaljicu.

— Tako jest. Tajna moć tvoga dara sačuva me, da sam čitav izašao iz boja.

— Jusufe, kad si već oćutio tu tajnu moć, zašto nisi prigrlio i svetinju, koja te vodi k spasu.

— Margarito, kako to govoriš. Zar misliš, da se vjera otaca odbacuje ko zastarjelo odijelo?

— Vjera otaca? Nisi li i sam kazao, da su se naši djedovi pocijepali u vjeri, te tim rascijepali narod jedne te iste krvi. Na tebi je, da to popraviš ti i tvoji vršnjaci, što su stari pogriješili. Odvrati odlučno Margarita.

— Ne, ne, to ne može biti! Odvrati mladić, i nježno izvine iz djevojačkih ruku zlatni lančić sa medaljicom, te si ga ovjesi oko vrata i sakrije u njedrima.

Margarita se u srcu radovala, što on još i poslije te izjave opet meće na se posvećen znak, te reče: Možda će ipak doći doba, kad ćeš ti, Jusufe, sam zatražiti zaklona pod ovim svetim znakom, kad ćeš i sam zaželjeti krst, jer u njemu tek je spas!

— Margarito, ne muči me! Čemu o onom bajati, što se ne će nikada ispuniti. Oh, Margarito, Margarito, zašto mi uljevaš u čašu meda i kap žuči?

— Ja te ne razumijem, Jusufe?

— Zar u istinu? Zar nisi opazila, zlato moje, da si samo ti, koja me vodiš, da si ti jedina put k mome spasu. Reče mladi Turčin i primi djevojku za ruku. Margarita se trznu, al nije imala jakosti, da mu ju trgne, niti da ga ostavi. Njegov pogled osvojio ju; srcem joj prodje slatki dosad još neosjećani trzaj, te ona osta ko prikovana.

— Margarito mila, samo ti si meni spas! Ljubim te ko cvijet rosu! milujem te ko proljetni zadah nježni cvijet. Biti ću ti robom, al me samo saslušaj i ne odbacuj mojih molba. Udji, dušo, u moje osamljene dvore, uresit ću ih svim mogućim sjajem, i ti ćeš mi biti prva i jedina ljuba. Ružama ću ti posuti mekani ležaj, Margarito, čuj me, Margarito dodji — — usliši me! — Tako govorio mladić upirući žarke svoje oči u drhćuću djevojku. Suza za suzom ronila se mladoj i gubila na uzrujanoj grudi.

— Jusufe, oh Jusufe! Opojan li je taj tvoj glas! Čini mi se ko slatki zadah bijele ruže, a u srce me dira ko nježni spjev slavulja; pa ipak ja strepim s tvoga glasa, ja drhćem s tvoga poziva. Da udjem u tvoje dvore, da ti budem ljuba? — Ne, ne Jusufe! Jer moja vjera meni to brani, Majka božja odbila bi me. Pa moja majka, moj otac, moja baka, sve te drage sjene, što su otišle pred Boga, morale bi me taj čas prokleti, u mjesto da mi svojim molbama isprose sreću. Ne, Jusufe, to ne može biti, dok si ti druge vjere. Vjeruj mi, Jusufe, ja bih pošla za tebe kao zakonita žena, pa da si ti sinja i gola sirota. Oh, sve, sve bih snosit mogla, sve bih trpjet htjela, ali tako Jusufe nikada. Privini Jusufe krst na svoje grudi, njim se okiti, i evo ja tvoja i Božja, evo me, da s tobom dijelim udes! — To reče, trgne ruku iz mladićeve, te se sagne po svoj kablić.

— Ne odlazi jošte, Margarito, ne puštam te, dok mi se ne zavjeriš! Odvrati Jusuf, te joj zakrči put.

— Pusti me, Jusufe! Razlika vjere dubok je jaz medju nama, koji se tek krstom premostit dade!

— Margarito, zumbule bijeli, saslušaj me, ne odbacuj me! Nemoj da mi tek svitajući dan za uvijek smrkne!

— Pusti me, Jusufe, jer ne mogu, ne mogu! — Usklikne djevojka bolno, te prije no ju je mogo suzdržati, pobježe ko lakonoga srna. — A Jusuf još dugo, dugo stajao na istom mjestu, te bolnim okom pozirao k onoj strani, kud mu zamakla ljubljena djevojka.

Sunce već visoko poskočilo i svojim sjajem obasjalo cijeli taj divni Jablanički kraj. Smrznuta rosa na uvelom lišću sjajila se od sunčanih traka, reko bi, alem je pravi. Veseli vrepci svojim jednoličnim cvrkutom oživjeli grmlje; al Jusufa se sve to nije doimalo. On nije nit što čuo, nit što vidio, tek u duši mu sjala slika Margaritina, a u ušima bolno zvučilo: Ne mogu, ne mogu! U srcu bijesnila mu bura ljubavi i srdžbe. Od časa na čas grčio bi pijesti, snovao osvetu. Uvrijedjen u svom ponosu, što je njega — bogata i ugledna odbila ta uboga kaurska djevojka, smišljao, kako da ju smrvi, kako da ju uništi. Al već za čas pokajao bi se, i hotio da strgne to bolno srce, u kojem se takovi osjećaji roje.

I Margariti bilo teško; i ona bila sav Božji dan smetena. Bilo joj tijesno u kući, a nesnosno u polju. Sve ju dušio zrak, koji ju je kružio. Čas je htjela, da sve otkrije posestrimi Stani, čas opet skrivala se, da joj sa lica ne uščitaju onu buru, što joj bijesni u izmučenim grudima. Bilo časa dapače, kad je korila samu sebe, što je odbila Jusufa; htjela bi, da ga potraži, da ga zovne, da mu reče: da se odriče svega, što joj je sveto i što joj je milo, da se odriče svega, svega, pa da će ga slijediti ma bilo i do na kraj svijeta. Ali to je bilo samo za čas, to je bila tek napast. To je Margarita dobro znala, pa kad joj po-

novno u ušima zazvučili slatki glasovi: dodji, dodji! tad bi se bacila pred sliku Nebeske Kraljice, te bi iz sve duše vapila: — O sveta Djevo, primi me pod svoje okrilje i odvrati od mene ovu napast! Oh čista i blažena Majko našega Spasa, upri svoje materinje oko na srce Jusufovo, te daj, da ga žar tvoga svetoga oka ogrije, da oćuti blagi struj tvoga milja i dobrote. Daj, da mu se srce probudi iz toga mrtvila. Daj, da se prene i progleda u novi bolji život! Prikaži mu krst, to drvo spasa u svom velebnom sjaju, ne bi li zaželio, da ga privine na svoje srce. — O Marijo, usliši me! O Marijo, čuvaj me!

Okrijepljena molitvom ćutila se jakom, te se nije bojala ničesa; al ujedno u srcu joj sine nada, blaga nada bolje budućnosti.

Od to doba sve više izbjegavala svaku priliku da se sastane s Jusufom. A kad joj slučajno niknula u srcu želja, da bi ga vidjela, tad bi sklopila ruke i usrdno šaptnula: — Ne uvedi nas u napast, nego oslobodi nas od zla, Amen!

XI.

Zulum turski nije dozlogrdio samo raji, već i onim Bošnjacima, koji su se dragovoljno skučili pod jaram turski, te koji su prigrlili i samu njihovu muhamedansku vjeru. Dizahu graju i oni na Turčina, koji je zagospodovao cijelom zemljom, što se baš bahato banio u lijepoj i pitomoj Bosni. Turčin gospodovao, a i u Bošnjaka bilo volje za gospodstvom. Još ih je više ljutilo, što su oni, poturice, morali služiti ko carski vojnici, te su gotovo uvijek stajali pod oružjem. Nezadovoljni svojim udesom i vjekovitim vojevanjem, iskalili bi često svoj jad nad ubogom rajom, tom svojom jednokrvnom braćom. Al bilo je često, da nisu poštedili ni Turaka, mnijući, da će se tako dočepati potpunoga gospodstva. Doseljenici Turci uvidješe,

da se palica okrenula. Nezadovoljnici mogli bi se konačno izmiriti sa svojom braćom, pak onda u zajednici s njima oteti im vlast iz ruku. Zato su postavljali na najvažnija mjesta takove paše i vezire, koji bi svojom čvrstom voljom i neumoljivom ćudi znali uzdržati mir i red u zemlji. Tim ljudima bez srca i ćudi bilo je sve dozvoljeno, tja i najveće nepravde. Njih je štitio car i zakon. U njihovim rukama bila je moć i sila, a toj se ili pokoriti ili umrijeti.

Tim načinom dočepao se vlasti u Sarajevu Hafis-paša, taj na glasu mučitelj uboge raje. Tko je i otkale je, nije se za pravo ni znalo, ali se nije ni pitalo, ta dosta je, da je u njega čvrsta i odlučna volja, kojom zapovijeda. Jao si ga onome, koji njegovih zapovijedi ovršio nije! Tu nije bilo istraga ni suda, tu je bila *tek* osuda, a ta je glasila: smrt!

Hafis-paša naložio, da se urede stare, a izvedu nove ceste, kako će moći u svako pojedino mjesto svoga pašaluka. Ta njegova volja svidjela se, te su i ostale paše stale isto izvoditi. Za te radnje treba raje i njenih ruku.

Nije se pitalo, što nije još zima odmakla, nit se pitalo, kako će raja prosjeći cestu kroz vrlet i kamen. Dosta je, da se je izdao nalog, a taj nalog morao se ovršiti. Kako će se to izvesti, to je stvar raje. Raja je i zbilja krvavim znojem kvasila onaj čvrsti kamen, te ga mrvicu po mrvicu lomila, da zadovolji želji gospodara svoga. Radilo se danju i noću, te se trošila i suviše životna snaga uboge raje. Kad bi raji dotešćao ovaj posao, a još većma kruto postupanje zaptija, potužila bi se kajmakamu, a kajmakam bi zlobno odgovorio:

— Budite spokojni; do skora biti će raja i mudiri i kadije, paše i veziri, pa će vam onda olakšati. Alaj će vam cvasti ruže; nit će vas moriti glad, nit žedja, nit će vam dodijati sunce ni zima. Bez muke i radnje

imati ćete svega i svačesa, a Turčin će vas klečeći dvoriti. Al dotle radite, radite! Pa najposlije vama je u prilog, da su vam glatke ceste. — I tako ostalo sve pri starom.

Selo za selom gonili na tu carsku rabotu; strah golemi zavladao medju rajom, jer raditi ob dan i noć, po buri i kiši, zimi i snijegu: bilo gotovo toliko, koliko skapavati, pa su u istinu mnogi i skapali pod tim teretom.

Obijajući turske zaptije selom da gone raju na rabotu, nisu mimoišli ni Smiljanićeva doma. Kad oni pod krov, a sva se obitelj prestravi, znajući, da će joj nekoga ispod krova otjerati. Djevojke se stisle u kut, da ih požudne oči ne zapaze, te sve jedna drugu suzom kvasi, jedna drugoj o jadu zbori. Zakukala i dobra Andja; znala je bo dobro, da će joj oteti sina jednoga ili obojicu. I doista, zaptije upisali oba mlada Smiljanića za rabotu. To im ne bijaše dosta, oni tražili, da ih dobro pogoste, tobož za to, što nisu upisali još i Todora. Sirota Andja dala se odmah na posao, te klala živad, a Todor iznio šljivovice, da pogosti nametnike goste. Zaptije prionule baš ljudski za jelo i pilo, te su od šljivovice omamljeni zaspali ko zaklani oko ognjišta. A kad se mamurni probudiše, tražiše opet i jela i pila. Tako ostaše njih šestorica punih pet dana. Sirota Andja sva se izlamala što od žalosti, što od kuvanja i pečenja. Nije joj bilo toliko za trošak, koliko više za uboge sinove, kojima će teška radnja slomiti mladenačku snagu. Odilazeći, povedoše sa sobom i dva Todorova sina. Rastajući se tužna Andja sa sinovima, lamala ruke, a točila gorke suze od velike žalosti, a Stana i Margarita gušile se u plaču. Todor stojao ko ukopan, tužno gledajući svoje sinove.

— Ne plačite, oh ne plačite; ne kidajte nam svojim suzama srca na rastanku! moljahu sinci; al i samima cijepala je bol grudi.

Odoše momci, a u kući stade jauk i cvijel, kao da su koga na ukop iznijeli. Sve se jedno drugomu ugiblje, da ne vidi suze u tudjem oku, a i da ne oda svoju vlastitu bol.

Još nije prošlo ni osam dana, kako su zaptije odveli Milovana i Marijana, kad najednom dobi Todor poziv kajmakamu. Začudi se, te sve sam sebe pita: čemu i zašto li ga zove. Bio si svijestan, da se nije ni o što ogriješio, a ipak je sav od straha protrnjavao. Da nije možda rad sinova? pitao se sam; ali kako, ta oni se pokoriše zaptijama. On je krio svoj strah pred ženom i djevojkama, a da njih prije reda ne izjeda strah i bol. Teškim srcem ode, da zadovolji pozivu.

Tek što stupi pred kajmakama, već ga on saleti pitanjem:

— Je l' i u tebe bilo ovih dana nekoliko Turaka?

— Jest, i odvedoše mi oba sina na carsku rabotu.

— Pak čim si pogostio te svoje goste?

— Moje goste? pitao Todor, a gorki posmjeh zatitra mu oko usta. — Eh onim što bilo u kući, i čim nas Bog nadijelio.

— A ti, kao da nisi baš suviše birao, čim da ih pogostiš?

— Kako da prebirem, ta oni su sami jeli i pili, što god im se moglo dati, ne zazirući baš ni od česa. A čemu ta pitanja? pita Todor.

— Čemu, je l'? Eto čuj, zašto: ti ćeš platiti 2500 groša kao odštetu, što si suzdržavao carske ljude toliko dana; a trideset dana odsjedit ćeš u hladu, da razmišljaš, čime ćeš u buduće podvoriti Turke, kad te svojim posjetom udostoje.

— Ja da sam ih pridržavao? Ta oni sami ostali u mojoj kući; ja ih nisam sustavljao. Meni bi bilo draže, da su umah otišli od mene. Za što da ja platim 2500

groša, za što da ni kriv ni dužan tamnujem trideset dana? Zar nisam bolan dao sve, što sam imao? Izjeli su mi svu kuću, odagnali mi djecu; pak zar sve to još nije dosta? pitao Todor, a u grudima mu bijesnila ljuta bura.

— Pa da je dva put toliko, još ne bi bilo odviše! Hvali Alahu, što si tako blago sudjen, jer što više razmišljam, to više uvidjam, da si velik krivac. Todor ciknu, kao da mu se ljuta guja uvukla u srce. Oko mu blijesnu, te on oštro zapita:

— Ta reci, što sam sakrivio? O što se ogriješih, da me toliko kazniš zdrava prava?

— Još si i drzak! zagrmi kajmakam. Treba da ti ja kažem, kao da ne znaš i sam, da si pohulio Muhameda i njegov zakon. — Je l', tebi je sve to ništa; suzdržavao si naše ljude od posla; silio si ih da ti pod krovom što dulje budu. Silio si ih, da jedu na svinjskoj masti pečene kokoši, a zaljevao ih rakijom! I to sve zar nije dosti?

— Pak zar me rad toga optužuju? pitao Todor.

— Zar nije možda vrijedno? Nu sad, kaurine, šuti i ne pitaj dalje, jer nije mi da ti odgovaram. Plati i tornjaj se u hlad!

— Oh, da mi prekapaš svu kuću od dna do tavana, ne bi našao 2500 groša. Smiluj se, te umanji bar globu. Molio bolan Todor.

— Nema tuj pogodbe! izdere se Ture.

— Imaj srca!

— Ajd u aps, a čime ćeš platiti, ne brini se puno! Čujem, da su u tebe dvije lijepe djevojke; valjat će one za 2500 groša. Znaj, Hafisov sin se ženi, treba mu robinjica da se popuni harem!

— Jao! ciknu bijedni otac. Krv mu navrla u glavu i zalijala mu oči. Žile mu nabrekle u sljepoočicama, a udarci srca zaglušili mu uši. Zgrčio već pijesti, htio bi

da se baci na silnika svoga, da ga jednim hipom ušutka za uvijek. Na mig kajmakamov priskočile ropske sluge i silom odvele nedužnoga Todora u tamnicu. Koliko ga otpratilo udaraca iz kajmakamove sobe, koliko krat pod tim udarcima posrnuo, toga on nije znao. Tužan ništa nije osjećao ni čuo, jer su mu u ušima zujile kajmakamove riječi: U tebe su dvije lijepe djevojke. — Oh, a ja ih ne mogu zaštititi — ja ih ne mogu obraniti! govorio sam sebi.

Kad je bio sam medju one četiri vlažne stijene, sleglo mu se bjesnilo, a podišla ga velika tuga. Želja ga vukla za domom, za ženom i djecom. Htio bi da glavom prodre čvrsti zid, pa da odleti k svome domu, da svojim životom zaštiti one tri bijedne sirotice, što su ostale bez obrane i zaštite. U svojoj tuzi vapio: Bože, je li još dugo, dok se svrše naše muke; je li još dugo do osvitka naše slobode? Oh, svemogući i pravedni Bože, štiti mi djecu moju Stanu i Margaritu! Ne daj ih neprijateljima u ruke. O Margarito, slab si zaklon našla u mene. Da te nisam nikada k sebi ni uzeo, možda bi bila gdje sigurniji zaklon našla!

Ubogi Todor kukao bolan i jadan; rukama si čupao kosu.

Stupajući od kraja na kraj svoga uskoga stana, spoticao bi se na trule kosti ubogih patnika, koji su tuj svršili svoj mukotrpni život. Pa trideset dana da sam tuj? A kad me puste, hoću li naći svoj kukavni dom čitav i u njemu kukajuće sirotice? A hoće li me i pustiti na slobodu poslije trideset dana? Ovake misli vrtile mu se mozgom.

Dok je Todor jadovao u tamnici, jadovala je Andja sa kćerima kod kuće. Željno su izgledale, hoće li se on skoro vratiti kući; al sve uzalud. — Već se zamračilo, a on se ne vrati. Kad je već crna noć pritisla zemlju,

stadoše zabrinuto govoriti: što je to, što nam se Todor ne vrati od kajmakama. Andja sirota svaki čas bi uzdahnula, i primijetila: A moj Todore gdje si, da ti se nije koje zlo desilo. Tako u strahu i brigi čuše sve do ponoći. Da je barem kod kuće Milovan i Marijan! Oni bi pošli tražit oca. U teškom očekivanju usnuše napokon.

Još nije ni zora pomolila svoga lica, a već se Margarita prenula i pogledala: je li se vratio dobri joj poočim. Vidjevši, da ga nema, pomisli: on mora da je zatvoren, srce joj pri tom silno zakucalo, a na pamet joj dodje Jusuf, plemeniti Jusuf. On bi mogao tu pomoći, te izbaviti Todora.

— Da, da, on će za stalno pomoći, govorila sama sebi. Ali kako će Jusuf saznati, da je Todor u zatvoru. Tko će mu to reći, tko će ga za pomoć zaprositi. Pri tom je bila nujna; jer je ona do sada izbjegavala svaku zgodu, kako se ne bi sastala sa Jusufom. Ali Jusuf je dobar, Jusuf je plemenit čovjek, ja ću ga toplo moliti za pomoć, pa će on pomoći. Njega vole sva gospoda. Tako sama sebi govorila Margarita. Ona se pomoli Bogu, odjene se, te pobrza sa kablićem niz strminu do vrela, nadajući se, da će ondje vidjeti Jusufa. Jusuf običavaše rano ustajati i uz vrelo šetati. Idući tako zamišljena, rekne sama sebi: a što, ako baš danas ne dodje? pogledavajući na onu stranu, odakle je mislila da bi on mogao doći. Do mala, ona zapazi, gdje zbilja ide. — Čas je kolebala, bi li ga zvala ili ne bi; djevičanski stid odvraćao ju je od toga; al nada u pomoć nutkala ju na to. Ona ga drhtavim glasom zovnu: Jusufe, Jusufe!

Premda je Margarita slabim drhtavim glasom doviknula: Jusufe, Jusufe, on je to čuo, prepoznao njezin glas, te umah krenuo k vrelu.

— Margarito! kliknu zanosno mladić, a djevojka obori oči i od stida ne smože ni jedne riječi, kojom da ispriča svoj poziv, nit da izreče svoju molbu.

— Margarito, je l' moguće, ti si me zvala? Je l', ti si se, srce, već jednom sklonula, da me saslušaš? — Reci, govori, učini me sretna!

— Jusufe, imaj samilosti sa mnom! propenta djevojka.

— Ja sam se prevario! Ti me dakle nisi zvala? To je bilo maštanje moga ugrijanoga mozga; reče jetko i htjede da ju ostavi.

— Jusufe, stani, ne ostavljaj me, dok me nisi saslušao! Ti si dobro čuo, ja sam te zbilja zvala, al ne — —

— Al ne da me uslišaš! Je l', Margarito, to si htjela da rečeš? Zašto me stavljaš na nove muke; zašto si toliko krasna, a bez srca?

— Bez srca, Jusufe? Oh, kad mi ga ne bi bilo u mojim grudima, kad bi mi mogao zamrijeti svaki osjećaj, ne bih bar trpjela toliko. Al čuj me, Jusufe, i ne oglusi se na moju molbu. Hoćeš li mi ju ispuniti? pitaše ga djevojka, uprvši u njega svoje žarke oči. S toga pogleda razdragan Jusuf, odvrati:

— Margarito, može li biti ikoja tvoja želja, a da je ja ne bih ispunio? Kad bih mogo, i same bih zvijezde skinuo s neba, te ih stavio tebi do nogu, da se s njima igraš, da im se veseliš!

— Oh, na što mi takove želje, kad mi srce s jada i čemera pogiba!

— Tebi, Margarito? Zar rad braće?

— I rad njih i rad oca!

— Zar je i on, sve onako star, morao na carsku rabotu? Pitao u čudu mladić.

— Nije, nije! Ali jučer poslao po nj kajmakam, pa se sve do danas nije vratio. Odvrati djevojka, a suze zaliju joj oči.

— A zašto ga je zvao kajmakam?

— Ej, tko bi znao!

— Možda se opro, da mu sinovi ne podju na rabotu?

— Ah, ta nije! Što bi mu to i koristilo! Ta ne samo da mu djecu otjeraše na rabotu, već nam jošte zaptije izjedoše sav dom, kad su po njih došli. Eto što uradiše ti carski ljudi, a još mimo to pritvoriše nam oca!

— Možda nisu!

— Kako da nisu, kad se evo sve do sada nije vratio! Al čuj, Jusufe, pomozi!

— Hoću, al kako?

— Idi do kajmakama i umoli ga za oca, da bi ga pustio iz zatvora; on će tebe uslišati, reče djevojka i sklopi ruke.

— Margarito, ti mene sada moliš, da te uslišam. Što bi bilo, kad bih ja tebi odbio sada tvoju molbu, kao što si ono ti odbila mene, kad sam te molio i zaklinjao, da budeš moja?

— Jusufe! ciknu djevojka, te htjede da ode.

— Stani, Margarito. Oprosti, što su mi izmakle ove riječi, koje te vrijedjaju. Da ti vidiš u moje srce, kako za tobom gine, ti bi imala samilosti sa mnom.

— Jusufe, gdje znadem, da mi dobrotvor čami u tamnici, a možda ga ne ću nikada više ni vidjeti, tad ne mogu ni misliti na svoje srce. S kolikom nadom pobrzah ovamo! Opojena tom nadom izgledala sam željno čas našega sastanka. Od tebe, Jusufe, nadala sam se pomoći; a ti, ti mi se rugaš molbi, rugaš se mojoj boli!

— Margarito, ne govori tako, već oprosti, ako sam te uvrijedio. Evo kunem ti se, Margarito, Ja idem umah kajmakamu, te ću izmoliti od njega milost za tvoga poočima. I što više, nastojati ću, ako uspijem, da ti se i braća što prije sa rabote vrate.

— Jusufe! usklikne djevojka uzbudjena od radosti te mu pruži obje ruke.

— Margarito, dao dobri Alah, da i ti jednom saslušaš glas moje molbe!

— Kada će mi Bog uslišati moje molbe, tad sam tvoja — tvoja!

— Kolike li sreće u tim tvojim riječima. I u čas rastadoše se.

Došavši Margarita kući, krila je svoju nadu i radost pred Stanom i Andjom, hoteći, da to bude njena tajna. Al badava, čista i nevina duša brzo je razgalila svoje srce. Sa nekoliko riječi ispričala sav razgovor sa Jusufom i njegovo obećanje. Tako ih je okrijepila nadom, da će se Todor vratiti; one bo su znale, da će Jusuf održati riječ. Sada im je bila kolibica pretjesna: one bi redom svaki čas istrčavale, da vide, da li dolazi njihov hranitelj. Djevojke bi u svojoj nestrpljivosti pobrzale pače i niz brdo, da vide, vraća li se dobri otac.

XII.

Jusuf održa riječ. Došavši kajmakamu, reče mu:

— More, u tebe je utamničen moj kmet Todor. Pusti mi ga, ako je iole moguće.

— Kakova Todora da ti pustim? Reci, Jusufe, jer ja te ne razumijem! govorio kajmakam, te se činio svemu nevješt.

— Ma nebore, Todora Smiljanića! On je moj kmet, a baš je jako potreban, da dovrši započeti jarak. Znaš, okopni li, zamuljit će mi Una najbolji dio moga zemljišta; govorio Jusuf. Tom se varkom poslužio, samo da sklone kajmakama, da Todora pusti kući.

— Al on je pohulio Muhameda i njegov zakon!

— Idi, imena ti; a kako to? pitao Jusuf.

— Eto, došli mu Turci pod krov, ma još i u poslu; a on, lukavac, suzdržavao ih što dulje pod svojim krovom, samo da mu lijenčine sinovi što dulje ostanu kod kuće. Napajao zaptije i rakijom, da si i pamet zapiše, a još ih i silio jesti jela svinjskom masti začinjena. Pa tako ja njega kaznio, da se nauči pameti.

— Sasma u redu! O gle ti njega! tko bi si to o njemu mislio, gdje se on tako pravedan drži!. Nu neka, neka, znati ću ga kazniti i ja! Al da ne časim! Pusti mi ga, more, a ja ću eto platiti, što se plaća; jer inače bit će mi velika šteta u polju.

— E Jusufe, tvoja kesa nije baš plitka! Ti možeš da isplatiš 2500 groša, što bi Todor trebao da plati.

— Ne marim, nadoknadit će mi ih on! No da i tebe, prijane, što zapane, evo ti deset dukata, pak nastoj, da mu se i djeca što prije vrate sa rabote; jer je on ostario te ne može mnogo da radi. Hoćeš li de? pitao Jusuf, pružajući mu zlato.

Kajmakam se blaženo nasmiješi; pusti dukate u čemer, te odvrati:

— Neka ti je, Jusufe; jer znaj, da ti volim ko svome. Još večeras biti će ti mladi kod kuće, a sjutra mogu ti rabotati.

— A Todor?

— Todor može odmah izaći! Hoćeš li ga vidjeti? pitao kajmakam u nadi, da će mu još koji dukatić kanuti u čemer.

— Ne ću, odvrati Jusuf, bojeći se, da se ne otkrije njegova varka, kojom se je poslužio. Sretan, što mu pošlo za rukom spasti Smiljaniće, jašio je k svome domu. I sam vranac kao da je osjećao gospodarevu sreću, jer bi i on veselo prebirao nogama i pobrzavao. Jusufa zanijele slatke i ugodne misli, te nije ni opazio, kako je brzo prispio kući. U kući mu nešto nije dalo mirovati;

on bi svaki čas izletao na polje, pače gonilo ga nešto i do vrela: on se nadao, da će ondje naći Margaritu. No nada ga prevarila: Margarita nije onamo došla.

Todor sav sretan, što je izašao na sunce iz one vlažne i smrdljive tamnice, odmicao je brzo i hrlio, da što prije stigne k svome domu. Kako je sretan udisavao zrak slobode; sretan i blažen dizao je svoj pogled k nebu, te mu hvalio za to čudno spasenje. Kad je ugledao svoj dom, srce mu tad zaplivalo od mile radosti; on je gotovo pružao spram njega ruke, kao da ga želi obuhvatiti. Činilo mu se, kao da se iza duga i preduga otsuća vraća pod okrilje svoga doma, u zagrljaj svoje žene i djece. Sav razdragan reče sam sebi:

— Alaj mi je bila duga ta noć, kad mi se evo čini, kao da nisam već mjesec dana vidio dragi svoj dom. A evo tek jučer ga ostavih! Sirota moja Andjo, koliko si se straha rad mene napatila. Ha, eno je baš na pragu; ona me izgleda! U takim mislima došao i kući.

— Todore! a gdje si bio? da nisi bio u zatvoru? kazuj! pitala ga Andja.

— Ah, sve je prošlo, ne pitaj me, samo kad sam se evo vratio, kad sam samo i opet pod ovim krovom.

— A rad šta te bacio u tamnicu kajmakam?

— Rad šta? — Eto tako sam i ja pitao. Tada ispripovijeda ženi sve, kako je bilo, a ona je sve to slušala otvorenih usta, prekidajući njegov govor čestim uzdasima. — Hvala Bogu, što sam opet na slobodi, što sam opet uz tebe i uz djecu, završi svoje pripovijedanje, pa naglo zapita: A gdje su djevojke?

— Bit će, da su potrkale niz brdo, da te što prije stignu.

Todoru na te riječi odlanulo, te reče:

— Ja ih nisam putem sreo, jer sam udario poprijeko, samo da što prije stignem k domu. A kako ste se vi mene danas nadale?

— Eto, jučer te nije bilo. Al Margarita sastala jutroske Jusufa; otkrila mu naše jade, te ga umolila, da obadje kajmakama, pa da isprosi tebi slobodu.

— Zar Jusuf? pitao sav u čudu Todor.

— Da, baš on! On obećao, da će nam pomoći, pa je svoju riječ i pošteno iskupio. Bog mu bio milostiv! Plemenit je to čovjek, a mi smo se i nadali, da će to njemu za rukom poći, jer je on ugledan i bogat aga.

— Ja se ne bih bio ni u snu nadao, da bi se Jusuf za mene zauzeo!

— Kako ne bi, kad nam voli djecu?

— Sada mi je tek jasno, zašto me kajmakam nije više zvao nit pitao za novac. E, red je i dužnost, da se Jusufu toplo zahvalim za veliku njegovu ljubav. Bog ga vazda vodio i svojom milošću prosvjetljivao!

Roditelji razgovarali još o ovom i onom, a djevojaka još uvijek nema. Svaki čas bi Todor izišao, te se nadvio daleko nad rub pećine i zvao, što ga grlo nosilo: Oj Stano, Stano! oj Margarito! ali njih nema, ni odziva njihova. Todor bivao sve to nemirniji, sve ga više podilazila tjeskoba, što dulje nije djevojaka. Sada je Todoru bilo jasno; sad je već slutio svu tužnu i gorku istinu. Blijed, izmučen i zdvojan stajao je, zabrinuto gledajući u daljinu, kao da i nije više onaj isti, koji još pred malo časaka sretan uživao vraćenu slobodu.

— Oh Bože! zar je moguće, da mi je sloboda kupljena ropstvom ovih dviju sirotica? To reče, te se zdvojan i satrven stade spremati da ih traži.

— Ta kud ćeš, čovječe? zapita ga sa strahom Andja.

— Idem, da ih tražim.

— Ta ne idi, vratit će se one! Istina, i sama sam za njih zabrinuta; pa nije ni u redu, da su se toliko udaljile. Mogle su te pred kućom dočekati; ali znaš, što

je mladost: vjetrenjasta, nestrpljiva. Ali ne uznemiruj se, vratit će se one.

— Oh, Andjo! One su daleko, daleko, i nikad se više pod taj krov vratiti ne će! odvrati Todor shrvan bolju i tugom.

— Na što ti te crne slutnje, da se još i prvo reda njima mučiš i ubijaš? Ta ne rekoh li ti, da su ti pošle u susret; a tko zna, kako su lude daleko odmakle. Izbij si te crne misli i daj da uživamo nepomućenu radost s tvoga dolaska. Nu što je tebi, Todore? Ti ti si blijed kao krpa; rekla bih, sad ćeš izdahnuti. Govori, što ti je?

— Oh! zavapi tužni otac, te se zahvati za grudi. Htio bi da govori, al kao da mu nestaje snage.

— Ta što se dogodilo? govori i ne muči mi materina srca!

— Oh Andjo, vjerna drugo moja, zlo je, veliko zlo!

— Kakovo zlo? Što se u ime Božje dogodi? pitala Andja.

— Zar se bolna još nisi dosjetila, da su nam ih za uvijek ugrabili! Nije mi uzaludu kajmakam kazao: Ne brini se, čim ćeš platiti, ta u tebe su dvije djevojke krasne kao dva mirisava pupoljka.

— Jao sveti Bože! — Šta je to zbilja istina, Todore? Ili se ti šališ? — Oj reci, da nije, da si me tek zastrašiti htio?

— Andjo, to će ti biti živa, ali gorka istina. Djevojke su nam ugrabljene. Ali da mi je znati, kojim su ih putem odveli, jer njima je u Sarajevo otići.

— U Sarajevo veliš, a otkale ti sve to znadeš?

— Sam se kajmakam odao, da treba robinjica za harem Hafis-pašina sina, koji se ženi u Sarajevu.

— Oh Stano, krvi moja, zar te zato rodih, da mi budeš tudja robinjica! I ti Margarito, rano moja, na što ti tva ljepota, kad će ju ruka bescútnika milovati? —

Jaoh, jaoh, što sam tužna doživjela? Jaoh, meni će srce pući s toga jada.

— Bijedna moja Andjo, smiri si srce; daj da se svjetujemo, što nam je činiti?

— Oh, što ti tužna svjetovati znadem, kad mi se mozag s boli muti. Oh jadna majko, što me rodi, kad me takvi jadi stižu? Ha evo čujem stupaje, to su one, one! Usklikne mati, a i otac sam pokroči do vrata. No koliko li se začude, kad se na pragu pojave oba im sina.

— Oče, majko! kakav je to jauk? Već smo na dvor čuli tvoje jecanje, majko! Za što plačeš, majko? Pitali sinovi.

— Milovane, Marijane! uskliknu roditelji, snebivajući se od čuda, što si vide svoje sinove, koji su istom bili pošli na rabotu, a s te se ne vraća toli brzo.

— Djeco, vi se vratiste sa rabote; šta to znači? Vi ste valjde krišom umakli?

— Oče, zar je ikada koji Smiljanić kukavno pobjegao od svoje dužnosti? zapita Milovan oca.

— Ne, ne sine moj! Smiljanići vazda su znali, da im se je dužnosti pokoriti. Ali recite nam, kako da se vratiste, kad još nije ovršen rad, koji zapada na naše selo?

— Tko bi znao zašto? Danas iznenada donjelo neko Ture pazitelju našemu neku vijest, i na to nas on dvojicu preda se zvao i — — otpustio kući.

— A što je to s vama, oče, majko? Čemu te suze, čemu to naricanje i zapomaganje? Zapita Milovan, obazirući se okolo po sobi, te zabrinuto nastavi pitati: A gdje su Stana i Margarita.

— Aoh, sine, ne pitaj za njih; mi ne znamo gdje su!

— Što, — što to reče? — — pitala oba brata u sav mah.

— Ugrabiše ih — a kuda ih odvedoše — tko bi znao!

— Sveti Bože, je l' moguće? — Oh — da nije Jusuf!

— Sinko, ne griješi, ne sumnjiči onoga, kome smo dužni — —.

— Ove suze, ove jadikovke je l'? odvrati zdvojno Milovan.

— Ne, već život moj, reče Todor.

— Kako, zašto? Zar su te mučili, zar nisu ni sijedu glavu poštedili? — Oh —!

Todor sada na brzo i u kratko ispriča svoje tamnovanje.

— Dakle što da učinimo, gdje da ih tražimo? pitao Marijan.

— Ajdmo u potjeru za otmičarima. Gonit ćemo ih ma do na kraj svijeta, upade u riječ Milovan, a krasno crno oko bljesnu mu sjajem, u kom je odsijevala srčanost.

— Al kuda da podjemo? U Sarajevo vode dva puta.

— Ajdmo — doda Milovan — onim boljim preko Banjaluke; jer su sigurno i otmičari tim putem krenuli.

Tako oba brata skoče umah na noge, da stignu otmičare.

— Aoh, sinci, zar da i vas jošte izgubim? Zar da nam kuća opusti? Ciknu uboga mati, a suza za suzom odmicala joj niz staračka lica.

XIII.

Umah se raznio glas o otmici djevojaka po svim selima, gdje je raje bilo. Svatko je žalio vrijednu i čestitu obitelj Smiljanićevu; jer su dobro znali za tužan udes bijednih robinjica. Te sirote nisu bile prve, kojima je bilo biti žrtvom požudne strasti. Ta crna vijest natjerala je u najveći strah i užas. Majke se sa strahom zaklanjale i skrivale sa svojim kćerima u šume i pećine, bojeći se, da im ih ne otkinu sa grudiju.

I fra Luka doznao za ljuti udes Smiljanićeva doma, te pohrli, da se glavom osvjedoči o istini, i da ucviljene utješi.

Srce mu se paralo od boli, dok se primicao k tužnome domu, oko kojega vladala mrtva tišina, kao da je sve izumrlo, samo u kući čuo se pridušeni jecaj i plač Andjin. Prošlo je bilo već punih četrdeset godina, što se je Luka sklonuo u samotni stan Franjevaca i nikad nije ostavljao taj svoj mirni i tihi dom, osim kad ga zvala dužnost, da pohiti u kukavne stanove bijedne raje, da ondje tare suze, da tješi jadna srca, il da umirućemu podijeli posljednju duhovnu pomoć. Odrasao on u bijedi; rodila ga majka Bošnjakinja, a s njezinim mlijekom usisao ljubav k svojoj rodjenoj grudi. Ostario je, a da nije vidio drugo no suze, a da nije čuo drugo no jecaj i jauk. I sada, kad je polazio k Smiljanićevu domu, znao je, da će i opet vidjeti samo suze, da će naći ucviljena srca. Kada je stupio na kukavni prag i čuo iz sobe pridušeni jecaj, podigne svoje oči k nebeskoj visini, tražeći ondje jakosti. — Duh mu se uzvinuo pred prestolje Gospodnje, znajući, da je samo Bog, koji čovjeku u nevolji pomaže i dijeli mu snagu, da ga tuga ne uništi. Njemu je i u istinu u taj tren trebalo duševne jakosti, ako je hotio ulijati utjehe u tudje srce. Ušavši u kuću, pozdravi ukućane sa: Hvaljen Isus i Marija! — Mir Gospodnji bio pod vašim krovom! Taj glas prenu Andju, a kad ugleda časnoga starca, sa suzom u oku odvrati:

— Uvijeke hvaljen! Oh, oče Luka, sam vas Bog poslao, utješite nas u našoj tuzi!

— Umiri se, kćeri moja; pomoć je u Božjoj ruci; odvrati fra Luka, a tad upita:

— A gdje ti je Todor!

— Za čas će doći! Nema mira nigdje. Svaki čas izlazi, da se poslom zabavi i da zaboravi na tugu; ali

kako ode, tako se i do skora vraća. Nije mu sad ni do rada, kad mu se oči otimlju u daljinu, te svedj traže ono, što nam se nikad više — oh, nikad ne će vratiti — naše kćeri.

— Ne klonite duhom, Bog je dobar i svemogući!

— Jest, Bog je dobar i svemogući; hvala mu i slava bila! Ali oče, recite, da l' se je ikoja djevojka vratila, za kojom je posegla osmanlijska ruka?

— Umiri se Andjo; Lazar je umro, a Gospod ga uskrisio! O ljubavi Gospodinovoj nikada ne dvoj. Bog kuša svoje mile, ali ih ne zaboravlja u bijedi.

— O mi smo dosta kušani, red bi bilo, da i nas u Bosni već jednom njegova ljubav ogrije i potpomogne.

— O moja Andjo, otjeraj tu tugu, da ti ne muti duha, da ti zloduh ne iščupa vjere i ufanja iz srca. Zar misliš, Andjo, da se ljubav Gospodinova odvratila od Bosne? Varaš se, kćeri! Kad Gospodin ne bi ljubio bijedne raje, već bi nas svih netragom nestalo. Ali njegovo oko bdije nad nama, te ne da, da nam se zametne trag. Doći će jednom doba, pa će ovdje oživjeti junačka hrvatska krv, i krst će zasjati novim sjajem, te će mu se pokloniti i oni, koji ga sad u svom sljepilu preziru.

— Oh, oče, ali kada, kada će doći to doba, zar onda, kad nas više na životu ne bude? Upade u riječ Todor, koji je taj čas unišao i čuo posljednje riječi.

— Pak zar i ti, Todore, dvojiš o tom? pitao starac.

— Ne dvojim, oče; znam da će doći to doba, o kome vi tolikim pouzdanjem govorite; ali što će meni onda sloboda, kad mi bude nad glavom rasla trava?

— Todore. Todore, grešne su ti riječi! Gospodin u svojoj ljubavi ne će dozvoliti, da se izbriše trag naše krvi; al u pravednom svojem gnjevu odredio je broj godina, u kojima nam je njegovu kaznu snositi. No re-

cite mi, djeco, jeste li već dobili kakav poruk od Milovana i Marijana?

— Ništa, baš ništa, oče Luka. — Oni su u poćeri za otmičarima, al da li je koja korist od toga — —.

— Oh, sveti Bože, da mi još i sinova nestane! Jaukala Andja.

— A jeste li sigurni, da su ih baš u Sarajevo odveli? pitao fra Luka.

— Mislim da jesmo, kad mi tako sam kajmakam kazo — —.

— Vi ih možda tražite koje kuda, a one su možda posve blizu!

— Moguće; ta i o tom smo već smišljali, ali što dulje o tom mislimo, sve smo više sigurni, da ih odvedoše u Hafisov harem.

— A pa nù, kazuj mi sinko sve potanko, što i kako je bilo, možda bih se ja domislio pravoj; jer više glava — više misli.

Sada ispripovijeda Todor sve potanko, počevši od časa, kad su ušli zaptije u kuću, pa sve do časa, kad se je on povratio kući iz tamnice, te završi:

— Eto vidite, oče Luka, kad sam izašao na slobodu, činio mi se sav život tako sretan, tako blažen, da bih bio zagrlio cijeli taj svijet Cutio sam se pomladjen; krv mi je nekud življe po žilama tekla. Ja sam brzao k svome domu, žudeći da sve svoje vidim i sve zagrlim; a kad tamo? Moradoh oćutjeti grozni i teški udarac udesa. Što sam prije osjećao snage, jednim me migom ostavila, te stojim pognut i satrven.

— A kako željno očekivale su ga djevojke! Uboga moja Stana, kako li izgledala svoga oca, koliko puta potrčala niz strminu, da ga što prije ugleda. A kad tamo — — —? uze opet naricati Andja.

Starac Luka pomno slušao i zadubio se u teške misli, a kad Todor dokrajčio tužnu priču o svojoj djeci, reče im:

— Avaj, bijedna moja djeco; tužan vas udes snašo! Al zato ne klonite, već podignite svoje oči k nebu, i ondje potražite utjehe svome jadu. — Molitva neka vas tješi; molitva neka vam ulije snage u vaša izmučena srca, è će vam biti laglje snositi bol. Neka vas krijepi nada u ljubav i dobrotu božansku. Star sam, te ćutim, gdje mi dogorjeva luč naporna života; al evo me, tuj vam svečano obećajem: da ne ću sve dotle mirovati, dok ne udjem u trag vašoj djeci, ma mi bilo poći baš i do samoga paše u Sarajevo!

— Oče Luka! — zavapi Andja, i tračak nade razvedri joj tužno lice.

— Oče Luka! — Hvala, i sto put hvala, na tim riječima; one nam uljevaju u srce novu nadu, one nas krijepe, one nas tješe! — reče Todor, i obaspe starčevu desnicu bezbrojem cjelova.

Fra Luka blagoslovi ih, te se oprosti s njima.

XIV.

Teške misli vrzle se u glavi čestitomu ocu Luki. Da se ohrabri, privine križić na svoje grudi, a staračka usta stala šaptati molitvicu. Dok se tako sve polako primicao k svome domu, pričini mu se, kao da ga netko zovnu. — Obazre se, stane; al videći da ga slijedi mlado tursko momče na konju, podje dalje. — Al za kratko i opet se oglasi taj zov, te starac stane da dočeka momče, što ga zvalo. Starac privine križić na uzbudjene grudi, te upita:

— Je l', ti si me zvao? A čemu?

— Znadem da si ti otac Luka, da si glavar jablaničkog samostana; no znadem i to, da si ti pravi tješitelj

raje, te zato te zaustavih, odvrati momče, i obori svoj pogled pred starcem.

— I zašto si me zaustavio? upita fra Luka, a oko usna zareza mu se bolni zarez. Boljelo ga u dno duše, što se morao sniziti, te on starac stati pred tim momčićem.

— Jest, oče Luka, ja te zaustavih, jer sam te rad nešto upitati, na što ćeš mi ti najbolje odgovoriti znati.

— Pitaj, a ja ću ti odgovoriti; al pitaj brzo i kratko, jer bih rad, da što prije udjem pod svoj krov, reče fra Luka.

— Vidio sam te, oče, kad si ovud prošao, vidio sam te, kad si zakrenuo puteljkom k Smiljanićevu domu; vidio sam te, kad si unišao pod njegov krov; al to meni nije dosta, ja bih htio znati, što se ondje dogadja; da li su šta saznali o djevojkama?

Časak stajao starac ko ukopan; nije znao, kako da si tumači mladićev upit. Omjeri ga, a tad živo mu se zagleda u oči, kao da mu želi zaviriti u dno srca. Činilo mu se taj čas, kao da ga mladićevo lice sjeća nekoga, koga je dobro poznavao; — ali koga? Časak mu kopala neka miso po duši, nu tad mahne rukom, kao da je rad otjerati onu tajnovitu slutnju, te odvrati mladiću:

— Zar si samo to htio doznati? Zar si samo rad toga zaustavio mene, sijeda starca, a da mi izmamiš sa ostarjelih usta odgovor, ne bi l' doznao: da li još krvari rana u roditeljskom srcu, koju si možda tja ti svojom rukom nanio. Pitaš mene, a možda znadeš i više i bolje od mene! — — Starcu zadrhtala riječ, i on grčevito pritisnu križić na uzburkane grudi.

— Oče, ti me sumnjičiš, no ja se tome ne čudim! Čudio bih se, kad bi me sa povjerenjem susretao. — Al ako sam i Turčin, ima i u mene srca i ćuti; ili misliš, da medju hiljadama mojih istovjernih ne može biti bar jedan, koji bi imao ljubavi i prijazni spram raje?

— Možda!

— Čuj me dakle, ujače, pa onda sudi! No prije no otpočnem svoje kazivanje, evo zajaši moga konja, a ja ću uz tebe koracati; ta rekao si, da ti se žuri pod tvoj krov.

— Momče, zar zbilja?

— Evo, da te osvjedočim, da je i u mene ćuti! Reče mladić, sjaši i pridrži konja pred fratrom.

— Uzjaši ujače!

— Tvoje riječi i taj tvoj čin, moje momče, kao da nisu imale svoj začetak u turskoj krvi. — Reci, tko si, i što te ponukalo, da odstupiš od musolmanskih običaja?

— Ja sam Jusuf!

— Jusuf? Je li sin pokojnog Husein-paše? pitao fratar, a oči mu počivale na stasitom momku.

— Da!

— O sad poimam sve; sad znadem sve! — I tvoj otac bio je mekane ćudi, i on je osjećao za ubogu raju, akoprem joj nije mogao ishoditi žudjene pravde. Čuo sam i o tebi; kazivao mi Todor. Ti da si ga spasao iz tamnice! — On te blagoslivlje!

— Da, ja sam ga spasao! Varkom sam se poslužio, te jednim migom ishodio, da njega puste a i njegove sinove sa carskoga posla; al nisam ni slutio grozni i teški udarac, koji se je oborio na njihov dom. — Znaj, oče, prijatelj sam Smiljanićevim momcima, a i djevojke volim, ma kao da su mi rodjene sestre. A što da ti tajim, Margarita — ona mi se uz srce prirasla; ja ju neizmjerno volim.

— Margaritu? pitao začudjeno fra Luka, a u glasu vidio se strah i uzbudjenost.

— Da, Margaritu! Što da pred tobom krijem, ta ti si joj osobiti štitnik. Ti jedini poimati ćeš moju tugu, koja me je svega zaokupila, od kada mi ju oteše klete

ruke. Kud se obazrem, sve mi je pusto; jer ja ju ljubim, ja ju volim, te niti bi mi bila teška ikoja žrtva, samo da ju smijem nazvati svojom. A evo, evo segla ruka i otkinula mi cvijet, za kojim sam toliko čeznuo.

— Zna li Margarita za tvoj osjećaj? pitao starac drhtavim glasom.

— Kako da ne zna? — Ta ja joj otkrih svoje srce; ja ju moljah, ja ju zaklinjah, da me sasluša; al ona me odbjegla; jer sam ja Ture — —. Ona me odbjegla, kao da ljubav pita za vjeru, za oca, mater ol domovinu; ona me odbila!

— O hvala ti o Bože! zavapi starac i pogleda na nebo.

— Ti hvališ Bogu, što me odbila? Ja bih bio dosta jak, da ju zaštitim, i prije bih bio smrvio pol svijeta, no bih dozvolio, da se je dotakne ma ičija ruka.

— Vjerujem ti, Jusufe; al ona ipak nije smjela da slijedi srce, pa da rad njega žrtvuje ono, što joj treba da bude najveća svetost, kojom ne smije, da se u ludo titra, a to je vjera njezinih otaca. Vjera, za koju je toliko proliveno krvi, da bi jedva našo pedalj ovog zemljišta, na kojem je po kap ne bi bilo.

— A sad?

— Sad? — Zar misliš, Jusufe, da će ona i sad popustiti? Zar misliš, da ima sile, koja bi bila kadra iz srca iščupati čuvstvo materinjim mlijekom usisano; ili da ima na svijetu moć, koja bi mogla izbrisati sa čela krst? — Oh ne, ne! Krstom Bog svoju djecu bilježi, a brisati taj znak znači: trgati svoje vlastito srce. — Jusufe, ta i tvoja je mati bila takovo Bogom označeno dijete.

— Moja mati? To nije moguće! Tko ti to reče, kazuj, govori ujače; jer ja želim da istinu znadem! —

Zar i ja da sam dijete robinje? — — Pitao mladić uzbudjeno, a oči mu se žarile.

— Tko mi reče? Ta evo ove su ju ruke krstile, ove moje staračke oči gledale ju ko nejačko dijete. Bujala je i rasla ko proljetan cvijet; bila sreća očeva, bila ponos materin. Ali došo hud vihor, satro cvijet, otkinuo ga sa majčinih grudiju i prebacio ga u dvor mladoga paše, tvcga oca! Silom ju obukli u tursko odijelo, nakitili ju zlatom i biserom; al to zlato i biser bili njoj teški okovi, kojima joj sputaše srce i slobodu. — Ona posta ženom tvome ocu. On ju ljubio; njoj ima raja zahvaliti, da je tvoj otac sto put smirio krv. Ona je bila obasuta svim obiljem ovoga svijeta, al je li bila sretna, tko bi znao? U tom svom okovanom sjaju rodi tebe, i mlada, lijepa pašinica volila je tebe nad sve. Njezina jedina ljubav, njezina briga bio si ti; ona te u srcu nosila, ona bi kradom šaptala molitvu nad tobom, da ti od Boga isprosi blagoslov. Ona umre, ostavi tebe još nejačka.

— Ujače, kad te slušam pričati o svojoj materi, čini mi se, kao da snivam, pa da ju u snu vidim; kao da u snu ćutim njezin dah, kao da osjećam cjelov sa dragih joj usta. Čini mi se, kao da slušam glas iz neznana i daleka svijeta, koji me zove; al kuda? — oh to ni ne znam.

— Sinko, tvoja je mati umrla prije nego te se za dosti nagrlila; no to znam, da joj je posljednji uzdisaj bio molba k Bogu za tvoju sreću.

— Uboga, uboga moja majko! Zašto si me toli brzo ostavila?

— Božja je bila volja, a toj se mora pokoriti sve, što živi! — Majka te ostavila prije, no što ti je mogla kazati svoje želje. Te njezine želje glas su onaj, koji ti, moj Jusufe, čuješ, i koji te zove.

— Što ona želi? što bi rada od mene?

— Dobro, slušaj taj glas i čuti ćeš, što ti govori. Razbi spone, što te sapinju, te udji u krilo one vjere, u kojoj se rodila tvoja majka!

— Ujače, što to govoriš? — Ja, ja da se odrečem svoje vjere? Da se odmetnem od vjere, u kojoj se rodih, pak da s njome odbacim i spomen na svoga oca, na djedove svoje? Oh, ne, ne; to nije moguće; pače ni ne vjerujem, da to mati od mene zahtijeva! Reče odrešito mladić, a oči mu sijevale, grudi mu se nadimale; a krv čas bi mu šinula u obraze, a čas opet slila se u srce.

Starac gledao tronut mladića; čitao mu na licu silnu borbu, koja mu se vila u nutrinji. Bio je tronut sa tvrde vjere, koja se duboko ucijepila u mladićevo srce. Dušu mu obadje bol rad one braće, koja su se rad prolažljive slasti i vlasti oglušila srcu svome, te iz njega iščupala vjeru svojih otaca. — Časak šutjeli obojica, a tad reče otac Luka:

— Sinko, u tvom srcu bijesni bura, ljut boj biju te dvije krvi. Štujem, sinko, tu tvoju borbu, jer mi je dokaz, da ako si i mlad godinama, zrio si kao muž. — Imaš pravo, odreći se vjere svojih otaca teško je. Ali, sinko, slušaj mene, koji sam tvomu dobru rad, koji sam s tobom jednoga roda i krvi. Vjera tvojih davnih i pradavnih otaca nije bila Muhamedova, već vjera Kristova. Kad su Osmanlije velikom silom navalili u Bosnu, te nju pod svoju vlast spravili, mnogi bosanski Hrvati, što od straha, što od želje za uživanjem i gospodovanjem, žalibože ostaviše vjeru svoju, te primiše Muhamedovu. Tako sinko, tko zna, nije li se još tvoj pradjed ili šukundjed djetetom molio kršćanskomu Bogu? Tko zna, nije li tvojoj prababi srce puklo od žalosti, kad je vidjela svoje dijete, gdje se bijesno baca na brata; kad ga je vidjela, gdje si bratovom krvlju ispire krst sa čela?

Mladić muče slušao starčeve riječi, upirući svoje sjajne crne oči u starca. Duboke i teške misli nicale mu u mozgu, te bi htio da se opre starčevim riječima, ali kao da ga ostavila snaga, a u duši mu odzvanjalo:

— Tko zna, — tko zna? Da, da, tko zna, nije li starac kazao živu istinu?'

Lagano, korak po korak stupalo konjče pod svojim teretom, lagano uz starca stupao mladić. Obojica šute, tko bi im znao misli. Na jednom stane Jusuf, zahvati za uzde, pogleda u starca te reče:

— Oče, u tvom glasu ima neka moć. Govorio si, a tvoj govor potresao mi srce. Baš tako govorila mi jednom Margarita; al je nisam saslušao. A ona mi je ipak draža od očinjega vida i od moga života. Sad istom, kad mi ju oteše, te kad nemam nade, da ju ikad više vidim, sad tek ćutim što mi je ona. Nju mi oteše, a meni tek osta ovaj dragi spomen! To reče, maši se u njedra i pruži starcu medaljicu.

— Medaljica, kako to došlo na tvoje grudi? zapita u čudu fra Luka.

— Poklonila mi ju je Margarita, dok bijasmo još djeca. I od onda, oče, od kada to nosim uza se, postao sam drugi. Sve dotle bio sam opak; nametao se gospodarom Smiljanićevoj djeci, tukao ih, a Margarita molila me za njih, plakala je rad njih, te joj obećah, da joj ne ću više braće tući, a za uzdarje zatražih od nje ovo. Taj spomen-dar čuvao me u boju, te me nije tane pogodilo, ali on me čuvao i od toga, da nisam ubio nikoga od tužne raje.

— Eto, sinko, to ti je moć vjere naše. E, dao dobri Bog, te ti spoznao i prigrlio Kristovu vjeru! — A onda bila uza te srećna i Margarita! Kako vidim, ti čezneš za djevojkom, a žacaš se premostiti onaj jaz, što vas dijeli. Ali, Jusufe, sada nije red ni vrijeme, da mi dulje

raspredamo, već je treba misliti: kako bi se Margarita našla i oslobodila. Ti si, Jusufe, ugledan, a imaš i prijatelja, uz to krepak, te gledji, da Margaritu i Stanu iz otmičarskih ruku izbaviš. Da, da, Jusufe, ti si to donekle i dužan učiniti, jer je tebi njezin otac Stojo spasao život, kad si bio utonuo u Uni. Daj, sinko, oduži se spomenu njegovu; spasi ti sad njegovo dijete, spasi mu ju od sramote, a molitve moje pratit će te.

— Pravo kažeš, ujače, idem i kunem ti se uspomenom svojih roditelja, da ne ću mirovati dotle, dok obje djevojke bilo žive bilo mrtve ne istrgnem otmičaru iz šaka!

— Bog te blagoslovio, sinko, i bio ti u tom u pomoći! Spaseš li ih, a ti ih vodi preko bosanske granice u Hrvatsku, a ja ću gledati, da im i roditelji onamo odu. Nu prije nego što ćeš na put, dodji do mene, da ti uručim novac — —.

— Čemu mi novac, tebi ga i tvojoj braći bolje treba.

— Nije to samostanski novac, već Margaritin, što joj ga je tvoj otac poklonio.

— Moj otac? zapita u čudu Jusuf.

— Jest, tvoj otac dao ga je pokojnoj Janji, kad je ostala bez sina, bez potpore u starosti; tvoj otac dao je taj novac, da bude miraz Margariti.

— Pak joj ga čuvaj, oče; meni ne treba novca, ta ja sam bogat. A, ujače, kuda da krenem?

Časni starina brzo ispripovjedi, što je od Todora doznao, tad nastavi:

— Mnijem, da su otmičari krenuli preko Banjaluke, jer je onuda bolji put; a njima biti će stalo, da djevojke što zdravije dopreme paši. Kreni dakle odmah put Banjaluke; tebi Turčinu ne će biti nigdje zapreka, a tvoji viloviti konji dostići će ih. Putem propitkuj za njih, tebi će ljudi kazati, pa ćeš doznati, a doznaš li, da ih više nema

u Banjaluci, udari umah prijekim putem u Sarajevo. Ja polazim preko Crvljivice planine do Jajca, a odanle ravno u Sarajevo.

Tako u razgovoru dodjoše do samostana, a tad pozva fra Luka Jusufa, da udje s njime unutar po novac. Ali se Jusuf kratio primiti novac, pa ga je primio tek na nagovor Lukin.

— Sinko, reče o. Luka, javi mi se što prije. Dao Gospodin, javio mi dobre vijesti! Na oproštaju izljubi Jusuf fra Luki časnu desnicu, a starac ganut, raširi ruke i privine mladića na svoje srce. Suze obima zasjale u očima. Fra Luka tronut položi ruku na Jusufovu glavu i reče: Idi, sinko, i oduži se uspomeni svoje majke, oduži se uspomeni pokojnoga Stoje, a svemogući Gospodin pratio te na putovima tvojim!

Tek što Jusuf dojašio kući, stade se spremati na put. Svome najvjernijem slugi naloži, da se opskrbi svim i svačim za put, osobito da odabere dva ponajbolja konja. Spremivši se brzo, krene Jusuf sa slugom na put.

XV.

Starcu fra Luki bile ure danima: tako je jedva očekivao glasove od Jusufa. I k Todoru je šiljao slugu, nije li on dobio kakovih vijesti o djeci. No Todor nije dobio nikakova glasa ni o kćerima ni o sinovima. Na jednom drugi dan, kako se je rastao s Jusufom, bane u sobu fra Luke kršan Bošnjak, te mu kaza, da se je baš taj čas vratio iz Sarajeva, i da se na putu onamo sastao sa mladim Smiljanićima, koji su išli u potjeru za svojim sestrama.

— Kazuj, Ivane, sve u potanko, rad bih sve znao! Jesu li im ušli u trag?

— U Banjaluci bile su djevojke kad i braća im, ali se ne vidiše. Kad su one pošle iz Banjaluke, zapu-

tiše se i oni za njima. Ja sam se žurio, da što prije stignem u Sarajevo, a Smiljanićevi sinovi odoše svojim putem, da traže sestre. Ja sam se u Sarajevu bavio svojim poslom tri dana, te prije no što ću otići čujem, da su Hafis-pašine sluge uapsile jednoga Smiljanićeva sina, a drugi da je ubijen rukom samoga Omira, sina Hafis-pašina.

— Uapšen jedan a drugi mrtav — zavapi prestravljeni fra Luka. A kako se dogodi?

— Mladići bili već Sarajevu na dogledu, pa se susreli s Omirom, pašinim sinom. U svojoj tuzi, koja im zaokupila sve misli, ne opaziše Turčina, te mu se ne makoše s puta, već odjezdiše mimo njega. Omir ljut sa toga neopreza, podbode svoga konja, pa kao da će za njima. Al se konj stao dizati u propanj, te malo da ne zbaci svoga gospodara. Omir na to još većma uzbijesni, podbode konja oštro, te za njima, dok ih ne stigne. Navali najprije na njih najogavnijim psovkama, kriveći njih, da su mu hotice preplašili konja. Mladim Smiljanićima uzrujana krv još jače uzavrije, pak riječ po riječ, a i Omir sve jače bijesni, dok na jednom ne zahvati za pištolj, odape i pogodi Marijana u srce. On bolan pade, da nikada više ne ustane.

— Isuse, Marijo i Josipe! zavapi fra Luka.

— Omiru nije bila ta žrtva dosta, već on pozva sluge, te oni sputaše Milovana i baciše u tamnicu. Što će biti od Milovana, to sam Bog znade.

— Možda već i njega medju živima nije? Oh, žalosna im majka! A jesi li, Ivane, već bio u Todora? Znade li on za sudbu svoje djece?

— Prvi korak bio mi je k vama, moj oče; a bojim se tu strašnu istinu kazati prijatelju i pobratimu.

— Jesi li doznao štogodj o djevojkama?

— Baš ništa, ma da sam propitkivao i ovamo i onamo!

— Oh Bože, Bože, budi im milostiv!

Još bila ova dvojica u riječi, kad udje mlad fratar i najavi ocu Luki, da ga traži neki starac, da je rad s njime govoriti.

— Dovedi ga amo! — Nosi li zle glase, a neka se puni čaša; nosi li nam dobre glase, neka su nam kap melema na ojadjeno srce!

Otvore se vrata a u sobu udje sijed pognut starac. Časak oba starca stala, gledala se, kao da si očima u dušu proniknuti žele; al će došljak: Oče Luka, zar me ne poznate? Zar su godine izbrisale svaki trag spominjanja na vašega djetinjega druga? Otac Luka stajao i mučke gledao došljaka, i sve miso za mišlju redao, ne bi li se dosjetio. Najednom mu se lice razvedri, raširi ruke, ogrli nadošloga, te zavapi:

— Mirone, moj dobri Mirone! Je l' moguće, da ću te još prije svoje smrti zagrliti?

— Je l' fra Luka, davno je tome, što nas je udes rastavio? Nisam se ni sam nadao, da ćemo se ikada još sastati!

— Sjedi Mirone, i kazuj mi, od kuda si iznenada niknuo?

— Mogu li pouzdano govoriti? pitao Miron, gledajući na Ivana.

— Možeš, brate; junak ti je ovo od oka! Odvrati fra Luka, koji je shvatio došljakov pogled.

— Pozdrav vam nosim od Margarite i posestrime njezine Stane!

— Bože, gdje su? Zar su spasene? zapitao fra Luka začudjeno.

— Da, spasene su!

— A braća njihova proganjala su otmičare! nadoveza Ivan.

— Ne znam, što je s braćom; al za djevojke znadem, da su spasene, da su zaklonjene — onamo preko — u Hrvatskoj!

— Je li to istina?

— Kako da nije, kad sam ih baš ja spasao!

— Oj, a mladići u ludo žrtvovali sebe! Zavapi fra Luka, te nastavi: A kako je sada djevojkama?

— Sada su u sigurnom mjestu; jedino žele, da im i roditelji što prije onamo dodju.

— A gdje si se ti, Mirone, na njih namjerio, i kako si ih spasao? zapita dalje zabrinuti fra Luka.

— Čuj me, kazivati ću ti redom onako, kako su mi kazivale same djevojke. — Kad su ono zatvorili Todora, a Jusuf obećao Margariti, da će joj spasti hranitelja, djevojke nisu mogle mirovati u kući, već bi svaki čas izlećale, da vide, da l' im se otac već vraća. Njihova nestrpljivost bila od časa do časa sve to veća, te podjoše niz strminu po daleko, ne bi li što prije pozdravile Todora; al u zao čas po se! Jer kad su se spustile niz brdo, banuše pred njih tri turska janjičara, sputaše im ruke, zatisnuše usta, posjedoše ih na konje, i u tren oka odjezdiše s njima.

— Oh sirote moje!

— Djevojke prestrašene hoće da viču; al ne mogu, kad su im usta zatisnuta. A da su i vikale, tko bi ih čuo, kad su ih otmičari vodili stranputicom. Krv im se ledenila od straha; ali njihovi pratioci nisu za to marili. Pošto su djevojke što od straha, što od puta bile iznemogle, ustaviše se u Banjaluci, da se malo odmore. U Banjaluci skrenuše u neku mehanu.

— Dakle ipak smo dobro nagadjali, da će ih kroz Banjaluku premiti.

— Pošto nisu otmičari bili sigurni u mehani, smjestiše ih u neku tursku kuću. Tuj su ih obukli u lijepo tursko odijelo; hranili ih po izbor jelima, napajali sladoračom i medom, da se što bolje oporave. Kako ih je strava i tuga izmučila, trebalo je, da dulje ostanu u Banjaluci, dok priberu snage za dalje putovanje. U toj kući, gdje su ih smjestili, nisu ničega stradale do jedine slobode. — U toj nevolji moliše se Bogu, da bi ih On k sebi uzeo ili oslobodio sramotna ropstva, u koje ih vode. Božja dobrota odlučila je ovo drugo. — Bilo nekako iza tri ili četiri dana, što su ih oteli, a one stojale uz guste rešetke svog prozorca, i gledale u nebesko modrilo; godio im je onaj slabašni sunčani trak, što se protiskivao kroz gusti zaslon do njih. Gledajući tako zdvojne, uzdrhta na jednom Stana, primi Margaritu za ruku, te reče:

— Pogledji der, nije li ono Jusuf?

— Jest, on je, odvrati Margarita, a srcem prodje joj neka ugodna struja.

— On je, on; eto i on nas gledje! Oh, sveti Bože, je li to slučaj, da je on ovamo došao, ili je čuo, da smo mi ovdje.

— Dašto, da je on doznao, da su nas ugrabili! On je valjda došao, da nas oslobodi. Kao da je to moguće, gdje se tako pozorno na nas pazi!

— Ja ću ga ipak zvati, reče Margarita.

— Oh, ako te tko čuje?

— Pa neka, gore ne može biti od smrti, a ta bi nam bila samo izbavljaj od sramote.

— Jusufe, Jusufe! zovnu Margarita tiho, ali ipak tako glasno, da je on mogao čuti.

Jusuf je zbilja čuo taj glas, te će pridušenim glasom:

— Margarito! Stano!

— Mi smo, Jusufe; spasi nas! vapila Margarita.

— Sadjite večeras u vrt, a dalje što Bog dade! Reče mladić, obazre se još jednom lijevo i desno, i ne stane ga.

Djevojke se tronuto bace jedna drugoj u naručje, a suze radosnice, suze nade stadoše im teći iz očiju. Svaki sat, što im je bilo čekati još do mraka, činio im se vječnost. Sunce zapalo, a one zatraže u janjičara, da ih pusti u vrtić na zrak. On to dozvoli; jer nije ni u snu snivao, da bi one mogle kako izmaći iz vrta, koji je bio visokim zidom opasan. Sišavši u vrt, vape tiho k Bogu za pomoć. Srce im je drhtalo i od nade i od straha; ta ako im udju u trag, čekaju ih još veće muke. Tako nujne i sjetne obilazile koji pol sata vrtom, a sve uz zid. Na jednom zamijete, da se nešto miče na zidu, one se stisnu, jedna uz drugu a sa zida zove ih tihim glasom Jusuf, neka se polagano penju ljestvama, što ih je on spustio preko zida.

Što bi dlanom o dlan udario, djevojke se popele ljestvama, Jusuf ih na zidu dočekao, te spustio na ulicu u ruke vjernoj si slugi Muji. Na brzim konjima jezdiše bez preduška preko polja i jaruga, da samo odmaknu što dalje od Banjaluke. Kad su već dobro daleko odmakli od Banjaluke prema Prijedoru, znaloradim djevojkama ispripovijeda u kratko Jusuf, kako je od fra Luke doznao za njihov udes, i kako ga je dobri fra Luka nutkao, da ih ide osloboditi. Pripovjedi im, kako je u Banjaluci doznao, da su u kući osmanlije Murata, s čijim sinom se bio u Carigradu upoznao. Jusuf potraži si druga, te svrne govor na otete Smiljanićeve djevojke. Stari Murat u brbljavosti svojoj ispripovjedi mu na dugo i široko sve, što je o tom znao, a njegov sin pokaže haremske prozore, iza kojih je Jusuf poslije opazio Margaritu i Stanu, te tako ih oslobodio.

— Jašući prispješe u sumračje drugoga dana do Prijedora — nastavi Miron. Jusuf zakloni Muju i djevojke izvan grada, a sam podje, da obadje šajkaše, ne bi li kojega sklonuo, da ih poveze do Novoga. Obašo je sve redom, al nijedan ne će, da na put krene prije, no si ladju natovari žitom. Tako se namjeri i na mene, pa me stane pitati:

— Starče, hoš me povesti do Novoga?

A ja tek što zapazih tursko momče, — već i odgovorih:

— Jok, momče! Jutros sam prispio, a sad da već krećem?

— Platiti ću ti što godj zatražiš? Molio on, a ja nit da čujem. Da me on što prije ostavi, izvadim lulicu, natrpam ju duhanom, potpalim, te zapušim, a na njega se ni ne obazirem više. Ali on me i iz nova stane moljakati:

— Starče, vjere ti tvoje, spasi nas! — Dvije su kršćanke djevojke u pogibli; s njima sam ja i moj sluga; povezi nas, da umaknemo sili!

Na te riječi usplamtim ja; htio bih, da se oborim na mladića, al on je na obali, a ja na ladji, za to mu samo zagrmim:

— Šta da ti ja pomognem, da ja pružim ruku pomoćnicu, tebi otmičaru? Zar da pripomognem slomiti srce, ma bilo ičije od moje braće? Ja sam kršćanin, te ne ću da razdirem kršćanske grudi.

— Čuj me, pa mi pomozi, rekne zabrinuti Jusuf, te mi brzo ispripovjedi sve: čije su djevojke i kako ih je on oslobodio, te bi ih rad prevesti u Hrvatsku na sigurno mjesto. Kad sam ja to čuo, da si ga ti, moj dobri Luka poslao, da spase djevojke, srce mi se omekšalo, te sam se sjetio onoga časa, kad sam i ja strepio za svoj porod. Ja mu umah doviknem: Dodji, dovedi

djevojke, a za dalje nije te briga. Onamo kod Karlovca ima selo Brdo; ondje su našla moja djeca jednoć zaklon pred nasiljem, ondje si osnovala dom; ondje će biti i za vas mjesta. — Ode Jusuf, i za kratko dovede djevojke i svoga slugu. — Nije mi bilo prvi put, što krišom prevažam koje čeljade, znao sam ja, kako mi je zahvatiti veslom, da što prije odmaknem. Djevojke se sretno ukrcale. — i baš hotio Jusuf i sluga na brod, kad navali rulja osmanlija, ščepaju slugu i gospodara, a htjedoše da navale i na sam brod.

— Otisni! — zavapi Jusuf, tad se još samo čulo Margarito! Stano! — a dalje nije se moglo ništa reći, jer su ga Turci silom odvukli.

— Ubogi moj mladiću, koja li te sudba čeka za tvoju toli silnu žrtvu! zavapi fra Luka.

— Snažne moje ruke otiskivale ladju niz brzi tok vode. Djevojke videći, kako sputaše Turci Jusufa i slugu mu, ciknuše ko ranjene košute:

— Oh, što ćemo jadne u tudjem svijetu? Ja sam ih mirio, da ću ih kod svoga roda skloniti; pripovijedao im ja o svojim jur prepaćenim mukama. Pripovijedao sam im o onoj dobi, kad sam i ja bjegao sa svojom djecom; kako sam ih zaklonio, kako sam si i sam ondje novi dom podignuo. — Pripovijedao im o neodoljivoj želji, koja me vukla ovamo za ovim dragim bosanskim krajem, u koji sam često znao krišom doći, da se nagledam rodne grude. Od vremena do vremena zalazio sam ovamo, dok nisam posto šajkašem, da mogu po miloj volji dolaziti i odlaziti, a da me ne priječi nikoja sila. Djevojke kao da se smirile mojim kazivanjem, a još više onda, kad sam im obećao potražiti roditelje, te i njih preko prevesti. — Pitao sam ih za rod i dom; a Luka, ima li riječi kojima da opišem čuvstvo, koje me obašlo, kad su spomenule, da im je Jablanica zavičaj,

Jablanica, taj moj mili rodni kraj. Doznah, da si ti osobiti skrbnik Margaritin, a da je Stana kći Todora Smiljanića, sina Nikolina, onog istog Nikole, našega druga, koga su Turci odvukli u ropstvo.

— I kojemu još do danas nema traga ni glasa!

— Varaš se Luka!

— Što to reče?

— Živu istinu! Ušlo ti se Nikoli u trag; al Nikola krenuo vjerom, pomamio se za zlatom, za čašću i lašću. Zaboravio on na svoga jedinca, zaboravio na spomen svoje pokojne žene; zaboravio na sve, ostavio sv. krst — i priljubio se našemu dušmaninu.

— Mirone! zar Nikola Smiljanić?

— Da, moj dobri Luka; — Nikola posto zvijer u ljudskom liku, od Nikole Smiljanića postao — Hafis-paša.

— Hafis — sarajevski paša? poviče fra Luka i Ivan u isti čas. — Je l' moguće?

— Eto, i ja sam pitao: je l' moguće? — i ja nisam vjerovao tome glasu, već odlučih osvjedočiti se sam o tome. — Krenuh jednom za poslom u Sarajevo, te doista vidih evo na ove svoje vlastite oči toga na glasu silnika, žedna bratske krvi.

— Oh, Mirone, Mirone, ljudsko oko često vara! — primijeti fra Luka, te strese glavom, kao de ne može vjerovati.

— Vara, Luka, vara; al oči u šajkaša bistre su kao i voda, po kojoj plovi. Možda bih bio još i svojim očima posumnjao; al Hafis paša progovori, a taj glas moj Luka i medju stotinom bih prepoznao. — Ta zar nismo nas trojica zajedno odrasli?

— Ta bijasmo u mladosti nerazdruživi, a sada?

— Čudne li igre u životu! Ti si se, moj Luka, stisnuo medj ove zidine, i ne ostavljaš ih, van ako ti je kome

patniku otrti suze. Ja, ja sam se morao otkinuti od ovih vrleti, od ove grude, koju sam toliko ljubio, te se otisnuti daleko i potražiti si nov zavičaj. A Nikola? Oh ne bilo ti spomena! On je zaboravio, da je bio raja, zaboravio, da je u suzama rodjen, suzom odgojen; on ožednio za kršćanskom krvlju, ne misleći na krv svoga jedinca. — Luka, kad sam čuo, da su djevojke bile odredjene, da dodju u harem njegova sina, oh taj čas usplamtio u meni bijes: smrvio bih tu neman ljudskog lika; al u isti čas veličah Boga, da ih je zaštitio. I opet je istinita ona: gori poturica od Turčina. U Jusufa bilo srca i osjećaja, te nije dao, da djevojke dopanu u harem, dočim Hafis-paša — —

— Jao, pa da je Stana, taj krasni pupoljak, uvenula u Omirovu haremu, da je uvenula zbog grijeha svog vlastitog djeda, koji si je možda već taj čas oprljao dušu još i krvlju svoga vlastitog unuka! — zavapi bolno fra Luka.

— A što je paša ubio i kojega sina Smiljanićeva? zapita Miron.

— Čuj grozote. Omir, pašin sin, ubio Marijana, a Milovan čami u tamnici djeda svoga. — A tko zna, nisu li već i njega ubili?

— Aoh, sveti Bože, kada li će biti tome kraj?

— Ja mislim — reče fra Luka — da Todoru ne kazujemo, što znamo o njegovu ocu Nikoli, već samo kazat ćemo mu, da su djevojke spasene, a za sinove dat ćemo mu nade, da će se i oni spasti. Vi ćete obojica otići do Todora, te mu to kažite. Ja pako idem u Sarajevo, da učinim, što mi je dužnost, na što me savjest goni.

— U Sarajevo? upitaše u jedan mah Miron i Ivan. Ti da kreneš na taj tegotni put?

— A kako da se ne odazovem glasu savjesti? Ta treba da pohitim, dok nije prekasno, te da spasem Milovana. Pa dužnost mi je, da potražim izgubljenu ovcu, te da ju privedem k stadu, od kojega se odbila. Govorio fra Luka, a glas mu podrhtavao. — Dok ja budem u Sarajevu, vi dotle lijepo uredite sa Todorom i Andjom, da se spreme, kako će iza moga povratka moći umah krenuti na put u Hrvatsku.

Poslije oproste se Miron i Ivan s časnim ocem, te odu k Smiljaniću.

Fra Luka, ostavši sam u svojoj ćelici, poklekne pred raspelo i zadube se u molitvu. Molio se Bogu, da bi mu on udijelio jakost i pomoć, kako bi sretno svršio svoj naum: da bi oslobodio Milovana i Hafis-pašu priveo na pokoru. Okrijepljen molitvom, stade se odmah spremati za tegotan put. Dugo je slagao, redio i pisao. — Neka je sve u redu, jer tko zna, da li ću se ikada vratiti, znao bi promrmljati preda se, kad bi naišao il se dosjetio čemu, što bi moglo biti od koristi ostaloj braći. Bilježio je mnogo, vrlo mnogo, — i to sve bilo kao posljednja želja pobožnoga starca.

Daleko odmakla noć, a starac još uvijek bdije i reda i sprema, tek negdje o ponoći legao na počinak.

XVI.

Istom što su zvijezde blijedit stale, a prvi pijet pjevali, već je bio starac sav opremljen za putovanje. Dva konja, na kojima će putovati s vjernim Kučom, stajala osedlana. I sva braća digla se na noge, da se oproste sa svojim dobrim starješinom. Teško se braća dijelila s dobrim ocem Lukom, jer im on bio tješitelj i savjetnik u svačem, a bojali su se za njega, hoće li se čitav vratiti. Odvažni otac Luka, koga je Bog jačio, lijepo bi ih tješio i sokolio, preporučivši sebe i svoj naum u njihove

pobožne molitve. Tako prekriživši se fra Luka, sjedne na konja, te se izgubi u jutarnjem mraku.

Kud godj je časni starac prolazio, svud ga raja susretala s najvećim počitanjem, i svatko se smatrao osobito počašćen, kad bi mu skrenuo pod krov, da otpočine. No ocu Luki nije do počinka, jer tek što bi malo založio, ol malo odmorio tijelo, već bi i krenuo dalje. U dva samostana izmijenio konje, te sretno stigao u Sarajevo.

Otpočinuvši ondje kod braće kroz noć, podje u jutru k paši. Paša bio star i nešto boležljiv, te ga sluge ne htjedoše da uvedu pred njega; ali starac znao, da je zlato svemožno, te zato stao dijeliti obilan bakšiš, pa ga tako puste pred pašu.

Hafis-paša sjedio podvitih nogu, a staro mu tijelo duboko uleglo medj mekane svilene jastuke. Bogato odijelo sjajilo se od dragoga kamenja, a sam paša blijed, upao i mrk, kao da i ne mari za sav taj sjaj.

Kad vidi paša unići fratra, namrči čelo, oči obori dolje, i nit da bi se maknuo. Fra Luka pak stojao ponosan i uspravan, a obim rukama privinuo križić na svoje grudi. Nastane časovit muk; samo se čulo teško pašino disanje. Kad bi paša podignuo svoje oči, umah bi ih i dolje oborio, tek što se sreo s oštrim Lukinim pogledom. Najednom progovori:

— Što želiš, fratre? — Kazuj brzo i u kratko; ja neću da te dugo slušam!

— Pašo! — započe fratar, a na glas ovih riječi podigne paša oči, te se živo zagleda u govornika, kao da mu želi zaviriti do dna srca. Pašo, u tvojim tamnicama čami momče nit krivo nit dužno; dodjoh te moliti, da ga pustiš na slobodu.

— Ha, tako mi govoriš? Ne znaš li, da jedna jedita riječ, i ti si obračunao sa životom — odvrati jarosno paša.

— Evo me goloruka starca; sijeci, pa se nasrči još i moje krvi, kad se zadosti nisi zasitio bratske krvi.

— Ha! — usplamti paša, te se pridignu tijelom, kao da se želi oboriti na časnoga starca; al ovaj nit da bi se trznuo, već nastavi:

— Da, da, evo ti tog staroga srca, iščupaj ga iz grudiju, bar će mi nestati za uvijeke spominjanja na mladovanje. Evo me, — ne bojim te se! — Sto put sam gledo smrti u oči, pak se je nisam plašio, a ne plašim se je ni sada!

Paša blijedio; disao brzo i teško, a ljut pogled upilio u fratra, te promrsi: — Bijedni i kukavni crve, što ti daje smjelosti, da ovako sa mnom, s mogućim pašom, zboriš?

— Pitaš što? — Uspomene moga djetinjstva, uspomene mog mladenačkog doba. To me nuka, da smijem zahtijevati, da mi vratiš mladića, što si ga zasužnjio.

— Da, vratit ću ti ga, — al na kolcu! — Odvrati paša.

— Vrati mi ga, pa ma bilo baš i na kolcu! Vrati mi ga, da mu bar mrtvo tijelo mogu ponijeti u rodni kraj, da ga mrtva položim pred tužne roditelje, te da mogu bijednomu ocu reći: Todore Smiljaniću, evo ti pozdravljaj — od tvoga oca Nikole Smiljanića!

Paša na te riječi problijedi, — reć bi mrtvac je živi; tijelo mu klonulo u dušeke, a prsi nadimale mu se burno. Čas je buljio ko lud preda se, čas opet gnječio pijesti, pa onda progovori:

— Što li to govoriš, fratre, — ja te ne razumijem!

— Ne razumiješ? Je l' moguće, pašo, da si zaboravio, da je bilo doba, kad si i sam kao uboga raja uzdisao za slobodom? — Je l' moguće, da ti je nestalo svake uspomene na ono doba, kad si žudio, da u Bosni uspostave nekadašnje pravice, što no ih je sam Bog do-

sudio; kad si i ti sam želio vidjeti svoju domovinu sretnu i slobodnu? — Je l' moguće, da si zaboravio na doba, kad si rascviljen stajao na grobu majke si kršćanke i oca kršćanina? Zar si zaboravio na čas, kad si bolan klonuo na grob vjerne si žene kršćanke? Zar se nisi nikada sjetio, da si u svojem naručaju ljuljao čedo, milo i nedužno, što ti ga je porodila pred Bogom i svećenikom zavjerena žena? — Zar se nisi nikada sjetio onog dragoga osmjeha, kojim te pozdravljalo tvoje dijete, kad si evo sada kadar, da mu za uzdarje njegove djetinje ljubavi pošlješ mrtva sina?

— Oh šuti, šuti; ja ne mogu, da te dulje slušam!

— Ne možeš Nikola Smiljaniću slušati istine? — Zar misliš, da sam se ja starac zato odvažio na taj daleki i tegotni put, a da sada šutim? O varaš se. Nije mene, Nikola Smiljaniću, ovamo vodila ni osveta ni mržnja, već jedino ljubav i spominjanje na ono doba, kad smo još obojica pasli ovce; na ono doba, kad smo odbacili djetinji opanak, te se obojica zavjerili, da ćemo raditi za naš ubogi, potlačeni narod. — Ja sam prihvatio za križ, da njim u ruci vojujem za vjeru naroda, da mu ju očuvam čistu i netaknutu; ti si prihvatio za diljku i handžar, da njima vojuješ za slobodu svoga doma. Nikola, ja sam održao riječ; eto me još uvijek s križem u ruci, a ti? — —

Paša trzao tijelom, a kadikada šaptnuo:

— Luka! Luka!

— Da, ja sam Luka; a ti? Ti si Hafis-paša! — I tebi je još uvijek u ruci diljka i handžar, al ti ne vojuješ za slobodu svoga roda, već ti gadjaš u srce svoje braće; ti prolijevaš onu krv, iz koje si i sam niko! Pomahnitao si za čašću, za slavom, odbacio si vjeru i krst.

— Luka, oh šuti, šuti!

— Zaboravio si na rod i krv, te posto strah i trepet ubogoj raji. Nikola Smiljaniću, u tvojoj tamnici čami krv tvoje krvi, tvoj unuk Milovan.

— Oh!

— A brat njegov Marijan poginuo od ubojite ruke tvoga nezakonitoga sina, što ti ga rodila bula.

— Luka! što mi to zboriš? Je li istina da je tako?

— Jest istina, tužna istina! — Oj kamo sreće, da nije. Za harem tvoga nezakonitog sina otkinuli sa srca tvoga kršćanskoga i zakonitoga sina Todora njegovu jedinicu Stanu. Braća pošla, da ju spasu; al evo jedan pogibe, a drugi? Drugoga mi na kolcu nudjaš.

— Šuti, šuti!

— Ne mogu da šutim, kad mi je srce puno jada s tvojih djela. — Nikola, Nikola, osvijesti se! Osveta Božja čeka na te!

Hafis oborio oči, čas šuti, a tad progovori: Luka, pogledaj me, vidi kako sam izmučen; vidi što trpim poštedi me svojim riječima. Tvoje riječi žegu, pale, lome mi izmrcvareno srce. To reče, pa obori glavu na prsi, te nasta šutnja, koju poslije nekoliko trenutaka prekine paša:

— Luka, čime i kako da okajem, čime da ispravim teške svoje grijehe.

— Imaš pravo kad pitaš, čime da okaješ, čime da ispraviš, kad si toliko zla počinio. Kud se svrneš, svud samo krv i suze, kojima si ti kriv. Ostavio si jedinca i odnemario ga; on je odrasao milosrdjem tudjih ljudi, al nije prestao tužiti za tobom, dok si ti milovao i mazio dijete nezakonito, koje je ubilo njegova sina. Ta tvoja krv segne za krvlju tvoje krvi.

Dok stari fratar tako govorio, poniknuo paša opet glavom, sakriv si lica i oči u drhtave ruke, a cijelo tijelo treslo mu se kao da ga lomi ljuta groznica. Otac Luka

videći ga onako potištena i smrvljena, podigne desnicom u vis križ, te reče:

— Nikola, gledji ovamo; upri svoj pogled na taj križ.

— Pusti me, fratre, pusti me — ne traži od mene ništa, nit mi išta savjetuj. Vodi sužnja kući, predaj ga njegovu ocu, predaj mu ga; ali šuti o meni. Ne daj da me moj vlastiti sin proklinje!

— Nikola, zar misliš, da sam se ja tako star i slab dao zato na taj naporni put, da jedino tvojoj tamnici otmem žrtvu? Zar jedino za to, da Todoru vratim sina? — — Ne, ja hoću da i tebe otmem kletim pandjama, što te vuku, da te konačno sunovrate u bezdno vječne propasti; ja hoću, da tebe privedem Kristu Gospodinu, da ti spasem dušu; ja hoću da i tebe vratim sinu, da ti on zaklopi oči, da te tvoj jedini zakoniti sin položi u blagoslovljenu grudu tvoga zavičaja. — Nikola, podigni svoje oči, zagledji se u taj križ, te se pokaji!

— Oh Luka, ne muči me! Idi, ostavi me, neka leži na meni prokletstvo raje, neka mi ostane ime krvlju zapisano; samo jedno ne daj, da mi ikada sin dozna, da mu je otac — —

— Je l' Nikola, ti se stidiš, da ti sin dozna, da si mu ti, strah i trepet raje, ti, mogući i krvožedni Hafis-paša, da si mu otae? Ti se stidiš i preda mnom, ti žališ, što sam baš ja taj, koji sam ti predočio svu golu i užasnu istinu, a ne pomišljaš, da je sve ovo ništa prema onomu groznomu času, kad će te trublja angjeoska na sudnji dan probuditi i pozvati, da stupiš pred lice Boga, kojega si se odrekao, pa da pred svim ljudima čuješ iz pravednih njegovih usta strašnu osudu! — Sve žrtve tvoje strasti, tvoga krvološtva tužiti će te s tvojih zločina, a vječni sudac strmoglaviti će te u vječne muke.

— Aoh, šuti, šuti!

— Ne, Nikola, ne mogu da šutim, jer mi srce, koje ne zna za mržnju, ne da da šutim. Još je doba, Nikola, da se pokaješ i da kajanjem utišaš srdžbu Gospodinovu. Kaj se, oh kaj se, dok nije prekasno!

— Ne, ne mogu! — Čuj me Luka! Bilo doba, kad sam ja pomišljao na kajanje; pekle su me suze raje, mučio me jauk patnika i ja htjedoh, da se vrnem sa te užasne staze; al mi nešto nije dalo natrag, već me svedj turalo dalje, dalje, te sam ja evo toli duboko u ponoru, da ne mogu više da ni okom zahvatim nebo!

— U teškim si grijesima i u dubokom ponoru; ali ne očajavaj. Gospodin je milosrdan, te prašta svakomu, koji se po pravoj pokori k njemu vrati. Pogledji de na ovaj križ, na taj znak neizmjerne i nesebične ljubavi božanske, te se sjeti one krvi, koja se tuj prolila, da ispere grijeh sa čovječanstva, da ga podigne, da ga spase! Nikola, ostario si, tebe ko i mene dijeli samo još časak od groba; tko zna od nas čas, kad će ga pokositi smrt. Ne oklijevaj dakle obratiti se! Ti si, Nikola, da se otmeš vremenitom ropstvu, odbacio sve, što ti je milo i sveto bilo; zaboravio si rod i dom i vjeru, te si posegnuo za čašću, slavom i sjajem. Što si postigao? Ništa, no da si posto još većim robom, jer sad si rob svoje vlastite strasti, rob svoga užasnog grijeha. — Prihvati za ovo drvo spasa, a odbaci prokleto zlato i čast. Vrati se k svojoj vjeri te čini pokoru, dok nije prekasno!

— Pravo veliš, Luka, da sam postao robom svojih strasti. Bilo je časova, kad me je neki nutarnji glas prekoravao s mojih nedjela, ali ja sam ga gledao ušutkati grešnim uživanjem. Koliko krat bi mi se u snu prikazala pokojna mati, otac i žena, te me korili! Koliko puta predoči mi se moje mladovanje u milom i ugodnom spominjanju! — Kad mi se rodio sin Omir, bila mi tad jedina skrb, da mu osnujem sretnu budućnost, da mu

stečem blaga i bogatstva, a do toga mogo sam tek doći otimačinom i nasiljem. Mogu li dakle, da okaljan tolikim grijesima, stupim pred lice onoga, koga mi ti predočuješ; mogu li očékivati, da me pomiluje, da mi oprosti i da me opet privine k sebi?

— Možeš, a i treba da dodješ k milosrdnomu Isusu Kristu. Zar si zaboravio, da je on iz same ljubavi baš za nas grješnike umro na križu? Ti znaš, da je on razbojniku na križu na pokajnu molitvu u zadnjem času oprostio grijehe, pa će tako i tebi. Kaj se dakle od srca za svoje grijehe, ispovjedi ih i čini pokoru, dok nije prekasno! — —

— Oh Luka, Luka, ima li za mene spasenja?

— Ne dvoj, ima, već se kaj i moli milostivoga Gospodina za oprost!

Paša u uzbudjenosti svojoj pritiskao si rukom grudi, što su mu se pod teškim disanjem dizale i spuštale, kao da su rade smrviti bolno srce. Iznemogao i satrven pridizao bi se sa sjedala svoga, tada bi opet odmah klonuo, jer ga izdavala tjelesna snaga. Najednom se trzne, zahvati se za srce, zajaukne i klone duboko u dušeke svoje.

Fra Luka prestraši se, pridigne oči k nebu i šaptne:

— Bože, budi mu milostiv, te ne daj da bude prekasno! pa se spusti do pašina uzglavlja, obuhvati ga nježno rukom, pridigne mu klonulo tijelo, te mu progovori:

— Nikola, pokaj se — — dok nije prekasno!

Paša otvorio oči, a pogled mu pao na križ, te zavapi bolno: O Bože! O milostivi Isuse Bože!

— Kaj se, brate, kaj, nutkao ga Luka, dok nije prekasno!

— Paša upro nepomično pogled u križ, a tad se strese, kao da mu je cijelim tijelom prošo munjeviti trzaj, a suza za suzom odmicala mu niz stara i uvela

lica. Sve jači bivao trzaj, sve jači jecaj, dok konačno ne zalama rukama, te bolno i očajno zavapi:

— Ako ima, Bože, u tebe još milosrdja — —

— Nikola, ne dvoj!

— A ti saslušaj moje kajanje i ne odvrati se Gospodine više od mene! — —

Još dugo iza toga vapaja razgovarao se fra Luka sa Nikolom — a što? to znade samo Bog. — Nikola se ispovjedio, a kad ovršio kajanje, tad zovnu sluge, te im zapovjedi, da umah tamnice isprazne i sužnje puste kućama njihovim, tek jedinog Milovana da preda nj dovedu.

Sluge se začudiše toj zapovijedi, al ju bez krzmanja ovršiše. Ta tko bi se usudio protiviti pašinu nalogu, taj bi se igrao vlastitim životom!

Domala stupi Milovan pred pašu, a kad ondje opazi fra Luku, srce mu zadrhta od milja, te se poufa, da će biti pušten na slobodu. Ali kad je čuo za sve, što je i kako je, odrveni i snebi se, ne mogavši ni riječi reći. Bijedni paša ogrlio unuka, a suze mu potokom niz lica tekle. Poslije dozva Omira. Oborene glave otkri otac svoje srce sinu, ispriča čudnu povjest svoga života, stideći se puno, što mu je bilo pred svojom vlastitom krvlju priznati grijeh i zabludu. Omir slušaše tu čudnu priču nijemo, upilivši svoj pogled u starca, i kao da mu se nije dalo vjerovati u nju. No ipak zapodjene se borba u njegovu srcu. Ljubio je sve do sada svoga oca, kako ljube razmažena djeca one, od kojih se nadaju samo dobru i od kojih su naučena samo u obilju primati. U Omira nije bilo pravoga plemenitoga osjećaja, koji bi satrvenu mu roditeljskomu srcu pokazao ljubavi, koja bi mu bila melem i okrepa u najbolnijem času. Sad u tren kao da su bile prekinute sve niti, koje su vezale sina s ocem; kao da je zamro sav topli i nježni osjećaj, a obašla ga tuga za nečim izgubljenim. U mjesto ljubavi, zrcalio se na Omirovu licu

prezir spram oca. Tužni otac opazio tu sinovu promjenu; al koliko ga ona i pekla i boljela, toliko joj se on nije čudio, ta on ga sam tako odgojio, on ga je sam naučio prezirati krst.

Otac isprva kušao, da Omira nagovori, da i on primi Kristovu vjeru; ali se Omir odlučno protivio tomu. Rugao se staroj glavi, što je poniknula od straha pred nečim, o čem još nije čuo, da može biti komu strah. S prezirom se odvratio sin od oca. Prezir i rug imao je biti nagrada ocu za onu silnu ljubav, kojom je on obasuo svoj porod. Nikola bio poražen, al nije više nijednom riječju nastojao Omira nagovoriti, da ga slijedi. Sav imetak ostavio Omiru, da ga uživa i da mu bude uspomena na očinu ljubav. Svršivši sa Omirom, rekne Luki:

— Oče Luka, vodi me u Jablanicu, vodi me k sinu, koji će me shvatiti, u kojega će biti srca i ljubavi za sjedoga oca. Sve ostavljam ovdje, ništa neka me ne sjeća mojih grijeha i opačina, hoću da kao siromah stupim onamo, odakle sam kao rob odveden. Cutim, da su mi odbrojeni dani; ja ću skoro pod tratinu. Gruda, na kojoj sam niknuo, ta gruda neka me i prikrije. Vodi me dakle k Todoru, momu sinu, neka mi on trudne oči zaklopi.

Dan iza toga čitao fra Luka svetu misu, a kod nje bio je Nikola s unukom. Tad se Nikola obuko u proste haljine, posjeo dva jaka konja, koja su njega i Milovana nosila put zavičaja.

Došavši k Smiljanićevu domu, zapazi Andja fra Luku i svoga sina, te pohiti na dvor. Milovana privine vruće na svoje grudi i srdačno izljubi. U prvoj svojoj radosti ni ne opazi, da joj nema drugoga sina, tek kad joj se slegla prva uzbudjenost, opazi, da joj nema Marijana, te zapita:

— Milovane, a gdje ti je Marijan?

Časak šutjeli svi; Nikola poniknuo glavom kao krivac pred sucem svojim, a tada Milovan na kratko ispripovjedi sav tužni dogadjaj. Bolna mati udari u jauk i naricanja

te je ni sve opomene Todorove i fra Lukine ne mogoše umiriti.

Todor zagleda se u nepoznana starca, pa se sam u duši pitao:

— Tko je to? Čemu suze u njegovim očima. Mora da je dobar, kad dijeli našu tugu. Još on u tim mislima, kad ga prene fra Luka, te mu reče:

— Todore, evo ti umjesto tvoga izgubljenog sina vodim oca!

Todor zurio u starca i već hotio, da mu se baci na grudi, kad izadje iz kuće Miron, koji poviče:

— Ha, Hafis-paša!

Na te riječi kao da je ljutica ujela Todora, on se trznu i odmakne od starca, a starac prikrije si rukama lice, i kroz plač bolno zavapi:

— Sinko, moj sinko!

Todor se na te riječi snebi, ustremivši izbuljene oči u iznemogla starca, te reče:

— Što je to? Kažite mi oče Luka, da li snivam il sam budan. Oj sveti Bože! ili sam lud?

— Todore, niti snivaš, niti ti je potamnio duh. — Pred tobom eto u istinu tvoj otac. Eto pogledji ga, skrušen vratio se u svoj zavičaj, shrvan od boli kuca na srce tvoje, da mu ga otvoriš; zaboravi, Todore, na prošlost! Odvrati fra Luka.

Na što će Nikola sav potresen:

— Todore, moj sine, bilo doba, kad su te ove ruke grlile, kad su te ova usta cjelivala, pa onda zaboravih na tebe. Oh Bože, evo me pred tobom postidjena, gdje se ne usudjujem podignuti ni svojih očiju do tebe, da ti ne zirnem u lice, što me podsjeća na tvoju mater. — Todore, oprosti, oprosti meni, svome ocu.

— Aoh sveti Bože, je li moguće, da je Hafis-paša, taj krvolok bijedne raje, moj toliko oplakivani otac?

— Sinko, zaboravi, oprosti! usklikne bijedni starac i klone bez svijesti do nogu svoga sina. Svi se prestravili sa toga usklika, te priskočili da pripomognu starcu. Todor pokleknuo do oca, pridignuo mu jednom rukom sijedu glavu, dok drugom pipao starčevo srce, da se osvjedoči, je li jošte kuca. Videći ga onako oslabljena, iznemogla; videći ono bolno strašću izrovano lice, osjeti duboku sućut s njime, te zavapi:

— Oče, oče moj!

Kao da je taj glas priveo starca k životu; on se prenu, otvori oči te se zagleda u sina i tad ponovno prošapta:

— Sinko, zaboravi, oprosti!

— Oče, Bog ti oprostio, kao što ti ja opraštam! reče Todor, te se sagne, da utisne na starčevo čelo cjelov mira i opraštanja. Starčeva ruka zadrhtala i posegla za sinom; al mu doskora klonula, te se on i opet onesvijestio.

— Todore, pomogni, da ga unesemo u sobu, da položimo na krevet tvog oca! Oslabio je, njemu treba brižne njege, jer su mu dani odbrojeni; još malo, pa će se smiriti za uvijeke. Rekne fra Luka.

Spremili starca u krevet i tetošili oko njega. Milovan ispripovjedio tužnim roditeljima svoje doživljaje, a fra Luka opet svoje. Prije nego što će otići fra Luka u svoj samostan, lijepe opomene dade Todoru, kako neka oprosti ocu i neka ga lijepo, ljubazno dvori. Na njegove opomene odvrati dobri Todor ovako:

— Oče Luka, uvijek sam držao četvrtu zapovijed Božju, pa ću se i sad nje držati. Sudba me bila rastavila s ocem, pa mi ga sada dobri Bog vratio. Nisam nikada prestao za njega se Bogu moliti, misleći da je umro. Hvalo Bogu; on je uslišao moje molitve, te je omekšao ocu srce i obratio ga, i mrtva uskrisio. Hvala zato i vama, časni oče, i Bog vam platio, što ste ga spasli.

Fra Luka ode, obećavši, da će još pohoditi oca Nikolu. Todor i Andja ušutkav ljutu tugu i bol, nastojali su, da onemoglu starcu što više i bolje ugode, ne bi li mu olakšali jad i muku. Nikola bio ponajviše besvijestan, samo na časove bi se osvijestio, te bi onda uzdisao k Bogu, da mu oprosti grijehe.

Starac patio tjelesne i duševne muke. Do skora klonu mu posvema životna snaga. Vidivši i sam, da mu dogorjeva luč života, zaželi, da bi došao još jednom k njemu dobri njegov prijatelj fra Luka. Čim Todor čuo tu očevu želju, podje umah k fra Luki, a ovaj umah ustade i dodje k bolesniku. Spokoreni Nikola skrušeno se ispovjedi i pokaja i sv. tijelom Kristovim pokrijepi. Ovako izmiren s Bogom upre svoj mutni pogled u raspelo, za pol sata presta disati te se smiri za uvijek.

Ukopavši oca Nikolu, stade se Todor i Andja spremati, da kriomce što brže umaknu i potraže zaklon u Hrvatskoj, gdje su ih željno očekivale Stana i Margarita.

XVII.

Selo Brdo, u koje je Miron zaklonio djevojke Stanu i Margaritu, rasprostrlo se na obronku uz desnu obalu Kupe blizu Karlovca. Žitelji mu bili su kmetovi kastelske gospoštije. Djevojke su našle u Mironova roda drugi svoj dom. Ukućani zavolili ih kano svoje rodjene, a one su tu ljubav i zavrijedile. One su bile zaposlene od jutra do mraka; bile što no riječ svagdje kućanici desna ruka. A ne samo da su ih svi ukućani volili, već u čitavom selu skoro nije bilo nikoga, koji ne bi bio poznavao mladih Bošnjakinja i koji ih ne bi rad imao.

Premda je djevojkama bilo dobro u tom novom domu, bile su one ipak sjetne i nevesele. Neprestano ih želja vukla za roditeljima, za braćom i za onom dragom kućicom, u kojoj su proživjele nestašno djetinjstvo, i za milim

zavičajem, za koji su znale, da ga više ne će vidjeti. Tješilo ih je to, što su se nadale, da će im Miron ovamo dovesti i roditelje, da se i oni zaklone u pokupskom kraju.

Nad selom bila šuma, a sried šume na najvišem vrhuncu stajalo staro hrastovo raspelo. Pobožne ruke postavile su ga onamo, da im bude utočište i utjeha. K tomu raspelu često bi dolazile Stana i Margarita, te pod nogama Raspetoga vruće i odano se molile za svoj bijedni rod i dom, čvrsto se nadajući, da će svemožni Gospodin svrnuti svoje blago oko i na bijedni bosanski narod. U djetinjoj odanosti vapile one k Bogu, da im spase roditelje i braću, te da ih što skorije privede u njihov naručaj.

Okrijepljene takovom molitvom, razgledale bi se sa toga brežuljka u divnu pokupsku ravan. Promatrale bi srebropjenu Kupu, što se poput prekrasna pâsa vijuga oko livada i polja; a razdragane oči zaokružile bi im i po onom plavetnom gorju, što ljupko kruži taj divni i pitomi kraj, te bi se mišlju svojom prenesle onamo daleko, daleko u svoj rodni kraj.

Tako u molitvi, u radu, tuzi, čeznuću i u nadi prolazili su im dani, gomilajući se u ćedne, dok najposlije i nije osvanulo proljeće sa svim svojim čarima, ali one su još uvijek odijeljene od svojih roditelja i braće.

Početkom travnja pošli ukućani svi do starca i djece na vlastelinsku rabotu, a Stana i Margarita ostale u kući, da pripaze na djecu i da vrše po kući posao. Kad se sunce primicalo k zapadu, bilo im je pripraviti večeru za ukućane kmetove. U kotlini šumskoj bilo vrelo, pa one pošle do toga vrela da nanose vode i uz put da naberu suvaraka.

Uz put k vrelu malo se razgovarale; činilo se kao da su obje sjetnije no ikada. Na jednom će Stana: Ao sejo, i opet evo zapada sunce, a s njim i naše nade!

— Istina, Stano, sunce zapada, al će sjutra i opet osvanuti. Budimo strpljive! Što nije danas, bit će možda sutra!

— Da, možda? Koliko li puta tješismo se tim tužnim „možda!" — Oh da znaš, Margarito, kako li mi je danas neobično teško oko srca; kakove su mi se zle slutnje svalile na nj.

— Da ti pravo kažem, i samoj mi je tako. Strepim i drhćem, a ni sama ne znam zašto.

— Bojim se, osvanuti će nam još i crni dani! Ta eto prolazi dan za danom, a nam još uvijek nikakva glasa ni poruke iz Bosne. Nit se vraća Miron, nit nam dovodi roditelje, a tko bi znao za udes naše braće. Jesu li živi, ili ih je ubila teška rabota na cesti.

— Oh, pa Jusuf! — huknu tiho i stidljivo Margarita, a laka rumen prikri joj lica i vrat, a da sakrije svoju zabunu, pobrza pred Stanom, ali ju ova kod vrela stigne, te suzom u oku zavapi:

— Aoh, sveti Bože, kad ćemo se već jednom prestati bojati! — — Al čuj, sejo — nije li nas netko zvao?

— U istinu i opet! — reče Margarita.

A za čas eto ti kod njih kum Pero.

— Dobar večer, kume; vi ste za cijelo žedni, evo vam vode! — reče Margarita, te se sagne, da što prije nacrpa u čupić vode.

— Hvala, Margarito, nisam žedan, nit sam vas rad toga zvao. Je li tko od zadrugara kod vas kod kuće?

— Jest, djed Tone, starica i djeca!

— A nitko od muških?

— Baš nitko! — Doba je da se prirđdi zemlja za kuruz, te su svi raštrkani u kašteljskom polju, reče Stana.

— Pa vratit će se do skora; evo sunce već tone; primijeti Margarita.

— Nije tuj do čekanja; treba umah pomoći.

— Evo nas, možemo li vam mi pomoći?

— Teško! Treba tuj jakih muških ruku!

— Za Boga, što se dogodilo? Da nije tko od vaših kume Petre nastradao?

— Nije, hvala Bogu, nitko od mojih; ali kod raspela leži neki strani bolesni mladić. Trebalo bi ga pod krov unesti.

— Mladić? A odakle je? zapitale djevojke u jedan mah.

— U kući mi je bolesnik, pa je došo župnik, da ga izmiri s Bogom. Vraćajući se, ode stari gospodin k raspelu, da se ondje pomoli, pa da se onda preveze na kaštelskom prevozu. Ja popratih župnika, a kad mi do na vrh, gle pod raspelom pružio se mladić blijed i iznemogao, teški okovi sputali mu noge i ruke, a lica mu bila izgrebena.

— Al odakle je?

— Tko bi znao! Po nošnji rekao bih: Turčin je; al odakle Ture na Brdo, pak još sputano?

— Jao, Isuse, Marijo! On je! zavapi Margarita, koja sve do sada blijeda slušala Perino pripovijedanje, te umah pohiti onim istim puteljkom, kojim je kum Petar došo.

— Stani, sejo, kamo ćeš? zvala Stana, a videći da se Margarita ne osvrće, pobrza i ona za njom.

Kum Petar začudjeno zaklima glavom, promrmlja nešto nerazumljivo, i ode sam u selo da potraži nekoga, koji bi mu pomogo stranca unjeti pod krov.

Djevojke zaduvane i gotovo bez daha prispjele na vrhunac, imajući obje istu misao: nije li to možda Jusuf ili koji od njihovih znanaca. Uz mlada Turčina klečao stari župnik, prisluškujući uhom, da li jošte živi. Zamijetivši, da se mlado Ture trza tijelom, podmetnu mu ruku pod glavu, da lakše srkne zraka. Margarita i Stana prikuče se znalorado i plaho, te spoznavši ga, poviknu: On je — on!

*

— Jao Jusufe! zavapi Margarita, i u tren oka spusti se na koljena uz ubogoga mladića, koji je u istinu bio Jusuf, njihov izbavitelj.

Župnik se tomu začudio, i htio bi da nešto upita, al u taj čas otvorio mladić oči.

— Jusufe, dobri moj Jusufe! zavapi Margarita, kad je opazila mladićev pogled, ali on već opet zaklopio oči i tiho, tihacko šaptnu:

— Margarito!

I opet nastao mir, nit jedan jedini trzaj nije odavao, da još ima u mladića života.

— Jao, oče duhovni! — pomozite — pomozite — zavapi Margarita, i sklopi ruke pram župniku.

— Ne moli se meni, Margarito, već svrni svoj pogled ovamo — u to drvo spasa, tu je pomoć, tu je lijek. Odvrati župnik i obrativši se k Stani, zapita ju:

— Stano, tko je taj mladić? Je li to vaš rodjak ili znanac?

— To je Jusuf, sin pokojnoga Husein-paše, rodom iz Jablanice, iz našeg sela. Drug nam je od djetinjstva, a prijatelj naše braće. — Pošten i plemenit od mladosti rane osto takav sve do danas. Život svoj stavio je na kocku, spasao nas iz ruku otmičara naših, te taj svoj plemeniti čin platio ropstvom, što mu i verige na nogama svjedoče. No kako je došao ovamo, toga ne znam. Župnik slušao djevojku, te se duboko zamislio, a tad sklopio ruke na molitvu, uprvši pogled pun nade u raspelo; što je molio, to znade samo Bog. Nu u to se i opet ganu mladić, rastvori oči, pogleda Margaritu, te bolno huknu preda se:

— Margarito! oglasi mi se još jednom, da se osvjedočim, da si to u istinu ti.

— Jusufe, Jusufe! ja sam; ja tvoja Margarita! — zavapi djevojka, te se stidljivo prikuči do njega.

— Margarito! je l' moguće, da su mi molbe i želje ispunjene. Oh te je sreće i suviše — no da joj vjerujem, no da ju snosit mogu! reče mladić, zahvati djevojku za ruku, ali se onesvijesti.

— Aoh Isuse, on umire! zavapi Margarita, pridigne mladićevu glavu te mu otiraše hladni znoj, što mu opsipao čelo; dočim je župnik nalijao na rubac vode iz čupića, što ga Margarita na tle stavila, i njim stao trti sljepočice, ne bi li se Jusufu povratila svijest. Do mala mladić u istinu opet progleda, a starac prikuči se do raspela, te se ponovno udubio u molitvu.

— Jusufe, hvala Bogu, što mi je ispunio molitve moje, te mi te dao i opet ugledati — tebe, moj dobri Jusufe. Al što to, na tvojim nogama okovi, a kako si dakle dospio ovamo? Reci, kazuj, što se dogodilo?

— Oh, nije mi do kazivanja; ćutim bo, gdje me ostavlja snaga. Još malo — pa me nema!

— Jusufe, po Bogu brate, ne govori tako! Sad kad si umakao pogibli, i kad te dobri Bog doveo dovle, nije moguće, da te sada izgubim. Sakupi svu svoju snagu, osloni se o moje rame, a evo ovdje i Stana, pa ćemo te povesti u naš dom. Nije daleko odavle; dobri su ondje ljudi — —.

— Daj, Jusufe, daj ustani, mi ćemo te lijepo dvoriti — primijeti Stana.

— Oh ne mogu, ne mogu! Odviše sam slomljen! Hvala dobrome Bogu, što me i dotle doveo. Sad kad sam te našo, moja Margarito, sad mi je umrijeti.

— Ne, ne, ti ćeš živjeti; dat će Bog!

Mladić dvojbeno zaklima glavom, rukom se zahvati srca, duboko uzdahnu i progovori:

— Margarito, već mi se primiče konac; valja da ovršim svoj zavjet.

— Kakav zavjet, Jusufe? zapitale obje djevojke.

— Kad nas ono na silu rastavili, sputali mene i moga Muju, okovali nas obojicu i bacili u tamnicu. Poslije su mi oduzeli sve oružje i novac; ali se ne dosjetiše, da mi pretraže čalmu, u kojoj bjehu sakriveni tvoji dukati. Kolajnica, koju si mi dala, još je uvijek na grudima, pa me neka ona i u grob prati. — Margarito, ti si kazala, tko taj sveti znak nosi, da ga blažena Djevica čuva! — Te tvoje riječi dolazile su mi u pamet, te mi i za najvećih mojih muka i patnja uljevale nadu.

— Je l' moguće, Jusufe!

— Da! ja sam vapio k svetoj Materi, ja sam ju molio da me sačuva, da me spase, te me dovede u selo, gdje ste se vas dvije sklonile. Moleći obećao sam, da ću se spasen odreći svoga zakona i poprimiti vjeru, u kojoj si se ti Margarito rodila.

— Jusufe, Bog ti je saslušao tvoju zavjeru!

— Uvidjam i sam, jer u istinu to je bila jedino svrhunaravna moć, koja me izbavila iz tamnice. Čvrste straže pozaspale, i nisu se probudile ni onda, dok sam se ja iz njih kradomice odšuljao. Verao sam se šumom i šikarom, sakrivao se s velikom mukom. U bjegu sprečavali su me ovi teški okovi, htjedoh ih se riješiti, ali kako bih bio mogao slomiti to čvrsto željezo. Hvala Bogu i Materi Božjoj, što sam evo uza te.

— Vodila te za cijelo ruka Božja.

— Priznajem, jer inače nikad mi ispunjenih željâ. Došo sam ovamo, našao tebe Margarito i tebe Stano, — al dalje — reče mladić, te izmučen od duga govora, klone blijed i iznemogao!

— Jao, Isuse i Marijo, pomozite! — Jao, župniče, pomozite, — on umire; — oh ne daj da umrè, — da ga izgubim, — a bez nade, da ga bar na drugom svijetu vidim. Isuse, pomozi, pomozi! — vapila Margarita, i pružala sklopljene ruke pram raspelu.

Dobri svećenik i sam vapio: Isuse pomozi! Ulij mu u tijelo snage, dok mu spasem dušu!

Mladić rastvorio i opet oči, pogleda milo i bolno Margaritu i Stanu, a tad hukne tiho:

— O majko, zar mi je umrijeti, a da ne udovoljim tvojoj želji! — Jao — Isuse — pomozi!

Starac župnik duboko ganut s tolike vjere i pouzdanja mladićeva, još jednom zavapi:

— Isuse pomozi! Pogleda na raspelo, zahvati čupić s vodom, prikuči se k mladiću, te će mu blagim glasom:

— Sinko — Jusufe, Božja je volja, ti ne ćeš bez krsta umrijeti!

Jusuf začudjeno promotri starca, pa zapita djevojke: Tko je to?

Margarita reče: Jusufe, ufaj se u Boga, to je sluga Gospodnji, koji će te privesti k spasu; to je župnik iz Hrnetića.

A starac župnik nastavi:

— Sinko, upri svoj pogled ovamo u to raspelo, u taj vidljivi znak našega spasa, te sakupi svu snagu, pa mi odgovori na moja pitanja.

— Jusufe, vjeruješ li u jednog Boga?

— Vjerujem, vjerujem! odvrati toplo mladić.

— Jusufe, odričeš li se zakona svoga?

— Odričem!

Kod tih riječi nadošli su ljudi iz sela, što ih doveo Petar, te čudom motrili taj prizor. A kad je župnik pitao dalje, tad otkriše svi glave na počast svečanomu činu, koji će se obaviti. — Kum Petar, videći da će se mladić krstiti, pristupi bliže, pridigne mladićevu glavu i otkrije ju, te se ponudi za kuma. Župnik pitao dalje:

Jusufe, hoćeš li se krstiti? — Hoćeš li poprimiti ime svoga kuma — Petar?

— Hoću! — odvrati mladić, a na licu zasja mu trag radosti, trag blaženstva, dok župnik polijevao vodom glavu i pobožno izgovarao:

— Petre, ja te krstim u ime Oca, i Sina, i Duha Svetoga!

— Amen! reknu sakupljeni.

— Amen! ponove i djevojke, koje su sklopljenih ruku klečale do mladića.

Tek što župnik ovršio sveti krst, te izgovorio posljednje riječi, padoše okovi sa mladićevih nogu. Mladićevo oko zasjalo divnim žarom, i on pridigne svoje izmučene ruke pram raspelu, te reče:

— O hvala ti svemogući i vječni Bože! Skinuo si mi s nogu teške okove, kao da si hotio tim vidljivo pokazati, da si mi skinuo i sa duše teške okove, te je ona sad slobodna, ona je spasena. — — O majko, moja mila majko, ti si sada zadovoljna! — — Nakon kratke stanke prihvati Margaritinu ruku, zagleda joj se u oči, pak joj slabim glasom reče:

— Margarito, — tvoj me otac jednom spasao od smrti, a — sad — evo — uz tebe i rad tebe spasen sam od vječne smrti. — Oh oče duhovni — hvala i vama — hvala, što ste me priveli k spasu!

— Sinko, vjera te je spasla!

— Poslije toga nasta šutnja. Jusuf ili Petar zatvorio oči, te se zadubio u misli. Na jednom stale mu suze same od sebe teći, i od velike uzbudjenosti i ganuća grudi vidljivo talasati. Okolo stojeći upirahu svoje poglede sad u njega, sad uzdišući i šaptajući molitve u raspelo. Jusuf se kao od sna prene, te rekne: Meni je poći!

— Ne, ne, još ne, dobri Jusufe, zajecale djevojke.

— Moram; ta majka me željno čeka, da si ogrli — — spaseno dijete! — Margarito! Stano — s Bogom!

— Isuse, Marijo, budite mu u pomoć; zavapi Margarita, te stala škropiti vodom mladićevo lice, na kojem se već stala razlijevati smrtna bljedoća. Ubogi mladić na taj bolni vapaj i jecaj još jednom otvori oči, pogleda milo obje djevojke i raspelo, pa se za uvijek smiri.

— Oj on je mrtav! zajecaju djevojke, dočim starac župnik, otirući si suze reče:

— Svršeno je! Pomolimo se za pokoj čiste mu duše!

Svi pali ničice, sviju usta šaputala molitvu, i u svačijem oku titrale suze.

Obuzela ih sućut za mladićem, kojega tvrda vjera i pouzdanje u Boga ukrijepi ih u vjeri, a i jače jošte utvrdi čudni prolom i pad teških okova.

Sunce utonulo za obzorje, još samo crven na zapadnom nebu posljednji bio pozdrav zemlji, po kojoj već se rasprostirao sumrak, a na suprotnom mahičanskom zaravanku oglasilo se zvono Gospi na pozdrav, te mu se ljupki zvuk razlijegao po divnoj pokupskoj dolini, da se ondje slije u jedan zvuk sa zvucima hrnetićkoga, karlovačkoga i dubovačkog zvona. Svud zavladao mir, samo na brežuljku pod raspelom još se čuje šapat molitava, i bolni jecaj ucviljenih srdaca. — I tko zna kako bi dugo tako potrajalo, da nije starac župnik opomenuo;

— Ajdmo, djeco, doba je! Ponesite pokojnika u selo, a sutra otpremit ćemo ga na vječni počinak.

I tako bi. Ljudi ga pridigoše, smjestiše ga na nosila, te ga unesoše u kuću Mironova roda.

Drugi dan sakupi se mnoštvo ljudi, željnih da vide mladića Turčina, kojeg je tvrda vjera dovela u taj kraj; svaki želio da što dozna o čudu, kojim mu otpadoše okovi, i o životu srčanoga toga mladića. — Sve je dirnuo tužni mu udes, svim je bilo žao, što je toli rano morao svršiti svoj mladi život. Stana i Margarita plakahu kao

za rodjenim bratom. Ukopaše ga pod raspelom, da mu ondje počiva tijelo, kako reče župnik, gdje mu je duša našla mir i spas.

* * *

Poslije uruči Margarita župniku dukate, što joj ih bio Jusuf-Petar dao, te reče:

— Gospodine župniče! evo vama predajem ove dukate, što sam ih dobila od Jusufa. Ja ih ne znam bolje upotrebiti, van da se za njih na ovom brežuljku sagradi crkvica, koja bi bila spomen na ubogoga Jusufa-Petra. Crkvica neka nosi ime moje zaštitnice sv. Margarite, a jedan žrtvenik u njoj neka bude posvećen na čast sv. Ane, zaštitnice moje dobre bake.

Zupnik prihvati ponudu, te se do skora vidjela na brežuljku lijepa kapelica. Nije dugo potrajalo, a i Miron prispio sretno sa obitelju Smiljanićevom.

Uminulo iza toga mnogo i mnogo godina, već se i davno zaboravilo na ubogoga Jusufa, samo u staroj knjizi krsnoj matici župe hrnetićke još se spominje, da je 6. travnja 1687. kršten Turčin imenom Petar, komu je kumovao Petar Hranilović. — To napisala staračka ruka župnika Ivana Radmila. Al kad toga i ne bi spominjale knjige, a to bi bio ipak spomen na nj — crkvica sv. Margarite, što se još i sad bijeli na brežuljku desne obale Kupe. Kad stupiš na prag te crkvice, oko ti zapne o okove tik pročelnoga žrtvenika, koji su sapinjali onog patnika, a i srce ti tad samo od sebe vapi: Bože, skini i nam naše okove!

Da, da, uminulo iza toga mnogo i mnogo godina; nad Bosnom projurilo bezbroj ljutih bura, što su prijetile, da

satru bijedni narod; al taj čelični i jaki narod znao je odoljeti svemu, pak evo iza godišta i godišta probudio se i progledao. Braća se osvijestila, spoznala se, da su jedne majke sinci, da im je nekoć jedna loza i jedna vjera bila, pa se sada stali i bratski gledati i paziti.

Potoci i rijeke nekoć nabujale sa bratske krvi sad mirno i lagano svojim tokom teku, i romonom svojim pričaju tudjincu, kako se braća bratski paze i u medjusobnoj ljubavi i slozi svoj spas traže i nalaze.

PUČKA KNJIŽNICA
IZDAVANA
DRUŠTVOM SVETOJERONIMSKIM.

KNJIGA CXLV.

S LIČKIH VRLETI.

CRTICE.

NAPISAO IVAN DEVČIĆ.

ZAGREB.
TISAK DIONIČKE TISKARE.
1906.

SADRŽAJ.

S LIČKIH VRLETI.

CRTICE.

NAPISAO IVAN DEVČIĆ.

NA SVIJET IZDALO
DRUŠTVO SV. JERONIMA

ZAGREB.
TISAK DIONIČKE TISKARE.
1906.

AMERIKANAC MARKO.

Bila je lijepa, da joj nije bilo premice u tri djevojačka kola. Milo ju pogledalo seljačko i gospodsko oko, kad bi nedjeljom pred crkvom zaigrala u kolu. Bila u roditelja jedino žensko dijete, pa ju razmazili. Ništa joj nije smjelo manjkati, a svaka njezina željica morala se ispuniti. Tako ju naučiše od malih nogu, pa je to tjerala i kad se zadjevojčila. — Majka računala, da će ju zbog njezine ljepote kakav gospodin uzeti, pa ju kitila što bolje mogla. A išlo to, jer se u kući dosta dobro živjelo. — Majka ju nije nikakovu seljačkom poslu privikivala; jedino je znala čipkati i plesti.

Kad joj navršila osamnaesta, bàne u kuću momak Joso Svetić u prosce, ali se povrati pokunjen, jer ga ona naprosto odbi.

— Nije mi se dalo za nj poći, jer je iznakažen od kozica, — pripovijedala Anica svojim drugaricama, kad su je zapitale, zašto odbi Svetića, koji stoji dobro na kući.

Oko Božića iste godine dodje u selo Marko Tonković, razvodnik kod Jelačićeve pukovnije, da kod tetke božićuje. Marko bio rodom iz susjednoga sela, gdje su mu roditelji bili namrli kuću i nekoliko lanca zemlje.

To on s nikim nije morao dijeliti, jer je bio jedinak. A bio pristalo momče od kojih dvadeset i pet godina, pa su djevojke rado za njim kradomice pogledale.

Na sam Božić uoči on pred crkvom Anicu, pa naskoro udari s njome u razgovor. Svidi mu se djevojka, i on se sasta s njome nekoliko puta. Pripovijedao joj, kako će naskoro kući, jer mu otac nedavno umro, pa ga vojnička oblast mora pustiti. Naspomenu joj, da će se tada oženiti, pa doda šaljivo, da će i ona biti na piru.

Kad polazio na svoje mjesto, navrati se u njezinu kuću, da tobože metne ugljen u lulu. Ona ga isprati do ceste, a on ju tom prilikom upita, bi li htjela za nj poći. Anica, kojoj se pristali razvodnik bio uhavatio (svidjeo), odvrati mu bez okolišanja, da bi se rado njegovom nazvala.

Kad se je Marko nakon dva mjeseca povratio, dodje k Anici u prosce. Prista djevojka, pristadoše njezini roditelji. Obavi se prsten (zaruke), a poslije Uskrsa pavenka*) i vjenčanje.

Ne proteče od toga ni godina dana, a u selu počeše bake govorkati, da Markovo gospodarstvo počelo ići rakovim tragom.

A ma se nijesu prevarile! Anica bila nevješta seljačkom poslu, pa se ne moglo naprijed; Marko se za vrijeme vojništva od posla odbio, pa mu bilo mučno zemlju težati. Osim toga se bješe naučio zaći u društvo, pa s prijateljima koju čašicu vina iskapiti. Uza sve to Anica se kitila, a Marko zamićao nedjeljom poslije podne u krčmu.

Udari uzastopce nekolike godine nerodica, pa Marko ne mogao kraj s krajem sastaviti. Još oko poklada ponestalo bi žita, a Marko morao novac posuditi, da kupi potrebnu hranu. Dok Aničina majka bila

---

*) Uoči vjenčanja dodju k udadbenici njezine drugarice, pletu joj vijenac od pavenke i pripijevaju, a ona ih pogosti. To se zove »pavenka«.

živa, slala ona vidom i nevidom žita, omrska i drugo; ali kad ona ode Bogu račune polagati, a otac se oženi, prestaše i pošiljke i milošte. Marku i Anici trebało novca; njoj više nego njemu, jer ona morala zadovoljiti »selskoj modi«. Na njoj se nije vidio komad odijela ili preoblačila, koje bi bile seljačke ruke satkale: sve bilo iz gradskoga dućana. On joj nije prigovarao, jer ga znala svojim čarima uza se čvrsto privezati; a ona mu nije kratila nedjeljom u krčmu otići, da se malko proveseli.

Diže Marko malo po malo dvije stotine kruna, a vjerovnik mu sjede na kućno sljeme (uknjiži se na kuću). Plaćao on mastan većak (kamate), a kada ga stisnu vjerovnik za dug, morade prodati zemlju. Osta mu samo potkućnica, a ta je bila mnogo vrijedna, jer je davala i u nerodnim godinama obilno runo (prihod). Sada se tek otvoriše Marku oči.

— Mi ćemo naskoro u prosjake, — on će jedne večeri ženi.

— Kako to misliš? — upita ga ona i zagrli.

— A o čemu ćemo živjeti, kad smo zemlju prodali? Što je novca preteklo, lako će se potrošiti. A onda?

— Mene radi toga ne boli glava, — ona će Marku. — Ako smo onu prljugu (neplodnu oranicu) prodali, kupit ćemo drugu, koja će davati bolje runo. A imamo još potkućnicu.

— A otkuda novac za to? Marko će u čudu. Oranica se šale ne stiče.

— Ti ćeš otići u Ameriku, pa ćeš u dvije godine zaslužiti dvije hiljade forinata.

— U Ameriku? — Marko će, pa razrogači oči i otvori usta.

— Toliki su otišli tamo, pa sada šalju novac kući. Zašto ne bi i ti otišao. Stojan Došen poslao je ženi preko pet stotina forinata. A vidje li ti, kako se ona nosi? Nije ju sram, da je udana za plaćnika. A bio se je uvalio u dug do vrata, pa je sve povratio. — I mi bi mogli bezbrižno živjeti, kad bi ti tamo...

— Na Ameriku nijesam nikada pomišljao. A odkuda novac za put? — odvrati Marko i zamisli se.

— Digni na kuću! I Stojan je digao, pa je već sve otplatio. Štediona daje svakom, koji ima kakova imetka. — Meni nešto govori, da bi mi srećni postali, kada bi ti u Ameriku otišao.

— A ti ne bi sa mnom pošla?

— Ta ne ćeš se tamo stalno nastaniti! A što da ja radim u tudjem svijetu? Ja ću ostati ovdje; ne će mi ništa manjkati, jer će me otac pomagati, dok ti ne pošalješ novca.

Marko je otišao nakon toga razgovora u dućan, da si kupi duhana. Namjeri se na znanca Ratkovića, s kojim služio kod pukovnije, i oni odoše u krčmu na čašicu razgovora. Ratković ispripovjedi Marku, da za dva mjeseca odilazi njih petorica u Ameriku. Kad treća politrica stala na stolu prazna, kaza Marko prijatelju, kako ga žena nagovara, da i on podje u Ameriku. Ratković odobravao Aničinu namisao, pa pripovijedao naširoko i nadaleko, kako se dade tamo lijep novac zaslužiti. Kad krčmar donesao šestu politricu, obreče Marko prijatelju, da će i on s njima poći.

Popilo se na račun putovanja i sreće u Americi toliko, da je jedan i drugi došao teturajući kući.

— Ja ću u Ameriku! — vikao Marko, kad se primaknuo svojem domu. Anica ga ču i dočeka na vratima.

— Znala sam ja, da ćeš ti poslušati svoju golubicu, — govorila mu dragajući ga.

Sjutradan razgovarali jedino o Americi. Marko :azivao ono, česa se od jučerašnjeg razgovora sjećao, ›a dokrajčio:

— Ima tamo novca kô blata. Za dvije godine nogu čiste dvije hiljade zaslužiti. Eto onda oranice i :ošanice! Da sam znao, što sada znam, bio bih već ›tišao.

On diže na kuću četiri stotine kruna, nešto ostavi :eni, a ostalo uze sobom.

— Ja ću ti slati novac, a ti najprije podmiri štelionu; ostalo, što budem slao, meći tamo na većak. Nemoj mnogo na se trošiti, nego štedi svaki novčić. Kad tamo kašnje zamožemo, moći će se lakše trošiti. Za ovogodišnju zimnicu ustavi si pedeset forinata, pa time kupi drva, žita i omrska. Štedi, i ja ću štedno živjeti.

I on se jednoga dana oprosti sa ženom, pa ode sa petoricom drugova put Amerike.

II.

Protekoše četiri mjeseca od odlaska Markova u Ameriku. Jedne nedjelje zovnuše Anicu u općinu i rekoše joj, da je na nju stigao novac iz Amerike, koga može podići u poštanskom uredu. Marko joj bješe poslao četiri stotine kruna. Kad je primila toliki novac u svoje ruke, bila je kô u devetome nebu, jer toliko novca nije nikad imala. Marko joj pisao, da tri stotine kruna vrati štedioni, a jednu stotinu zadrže za se, pa time zimnicu kupi. Pisao joj nadalje, da ima lijepu zaradu u tvornici, pa da će joj opet naskoro poslati, da sasvim otplati dug u štedioni.

Čim je Anica izišla iz poštanskog ureda, ode u dućan, gdje nakupova raznih stvari za se.

Kad je buduće nedjelje došla pred crkvu, obučena u novo odijelo od finoga sukna, s cipelama na nogama — a tada ih prvi put u svom životu nazula na noge — ogledavale ju njezine prijateljice sa svih strana.

— Skupo li to sukno? Koliko te čizmice? Stoje li mnogo ti koralji? — pitale one Anicu. Ona im odgovarala na sva pitanja, a glavnom stvari bilo joj, da im kaže, koliko Marko poslao.

— Blago tebi, posestrimo, kad imaš muža, koji za te mari! — nekako će tugaljivo njezina susjeda Mara, kojoj muž bio otišao u Prusku pred godinu dana, ali joj poslao samo jednom novca, i to stotinu kruna.

— Iz ljubavi smo se uzeli, pa kako ne bi za me mario?! — A gle! Da ja ne budem na nj navalila, ne bi bio danas u Americi, nego bi prljao lug kod kuće, a ja bih morala nositi suknju i opančine.

Poslije podne dodje k Anici njezin vjenčani kum Mićo Došen, za ovim njegova žena, a onda dvije tetke, pa stric sa strinom. Svi se radovali, što je Marko poslao novca.

— Ne daji ti sada u štedionu, — govorio kum Došen, kad pročitao Markovo pismo. A moreš otplatiti stotinu kruna, ali ne više; štediona će čekati. Tebi će ostati tri stotine kruna, a to ti je upravo dosta, da nabaviš drva, kupiš žita i krumpira i uzmeš jedno svinjče od uboja. A onda moraš platiti porez; a trebat će ti i kuću popraviti. Ja ti velju, da otplatiš stotinu kruna.

Kumu lugaru povladjivali i ostali, a i sama Anica sprijateljila se s tom mišlju, jer joj bilo žao davati toliki novac iz ruku.

Slijedećega sajmenoga dana ode Anica u grad, da otplati u štedioni stotinu kruna na račun duga. Ovisok,

suhonjav činovnik, pomno obrijana lica, zirkao na lijepu Anicu i frkao svoj brk, kad se ona primakla k stolu.

— Otplatit ću stotinu kruna, — reče i pruži činovniku novac.

— Vaš je muž u Americi? — on će njoj i primi novac.

— Otišao je pred četiri mjeseca.

— Koliko vam je poslao?

— Četiri stotine kruna.

— Pa zašto ne platite sav dug?

— Treba mi novca u kući. Eto zime, pa se mora uzeti zimnica.

— Najbolje bi bilo, da sve platite, jer .. jer... Medjutim radite po svojoj volji.

Kad Anica izišla iz štedione, susretne se sa svojom znanicom Katom Vumićkom, koje muž bio s Markom u Ameriku otišao. Čavrljale su neko vrijeme, a tad ju pozva Kata u krčmu, da zajedno objeduju.

— Ne ću ići u krčmu, jer u njoj nijesam nikad bila. A Marko mi je prije odlaska prikričao, da se čuvam krčme.

— Ti idješ s menom, sa svojom prijateljicom, pa se ne trebaš ničesa bojati.

— Istina je, ali nije lijepo, da mi ženske glave zalazimo same u krčmu. Ne ću ja, a ti možeš.

— Kako si čudnovata! A gdje ćeš jesti? Krčma je, da se u nju svratiš, kad nemaš gdje drugdje. Jest ćemo, popiti čašu vina, pa kući. I Kata uze Anicu za ruku, pa ju uvuče silom u neku krčmu nedaleko štedione.

Tu su objedovale, porazgovorile se o muževima, pa krenule kući. Nadomak sela susreti ih Mara Šuperka.

— Upravo sam htjela večeras k tebi, — ona će Anici. Moja kći Matija dobila je sina, pa odlučila, da mu ti budeš kuma. Znam, da joj to ne ćeš odbiti.

Anica se je nato odazvala, te je sjutradan pošla na kumstvo. Kum bio općinski bilježnik Bakić. Kad mu je Anica za večerom kazivala o mužu i poslanome novcu, upita ju bilježnik, da li je sav dug štedioni povratila. Ona sve kaza.

— Nijesi pametno uradila, kad si samo stotinu kruna povratila. Mogla si otplatiti tri stotine kako ti Marko pisao, a tebi bi bilo dosta stotinu kruna za zimnicu. Tko zna, što se može . . .

— A zašto je Marko otišao u Ameriku? — uplete mu se Anica u besjedu. A što je stotina kruna? Tim se ne da sve za zimu uzeti. — I ona zaveka.

— Nijesam zlo mislio. Vidim, da se srdiš, pa ćemo o čem drugom razgovarati.

Ali Anica ne htjede nastaviti razgovora s bilježnikom. Kad je ovaj pošao kući, reče kuće gospodaru u kuhinji:

— Vidiš li, radi česa se je na me rasrdila! Bojim se, da će se Marko klepati po nosu, što je uzeo tu mazunicu.

To kumstvo stajalo Anicu kakovih tridesetak kruna; ali ona nije žalila, jer bila time odlikovana.

Ona je češće odlazila u grad, pa bi kupila sad ovo, sad ono. — Prije nego li je zima stisla zube, bješe ona zimnicu u kuću spremila.

Jednoga dana dodje k njoj otac, pa ju zatraži, da mu posudi do na proljeće stotinu kruna.

— Ako mi Marko pošalje, dat ću ti; ovo novca, što još imam, ne mogu od sebe davati, jer moram kupiti obuće i odjeće za zimu.

Otac se srdnu zbog toga, pa ode mrmljajući nešto.

Kad Anica vidjela na ženi Stojana Došena zimsko odijelo, prohtjede se i njoj takova, pa puk u grad, gdje kupi sve potrebno i dade šivačici da sašije.

Oko Božića je imala dvadesetak kruna u škrinji. .adi toga ju nije glava boljela. Računala je, da će Iarko poslati, pa se ne prevari, jer on opravi oko ogojavljenja dvije stotine kruna. Pisa joj, kako će ovcem raspoložiti. Anica je pošla u grad, podigla ovac, svratila se u ovaj i onaj dućan, a tada otišla krčmu, da što založi. Nije se više sjećala Markovih ječi, da ne dolazi u krčme. Nadošao kum lugar, a se njih dvoje pozabavilo do sumraka, a tada kreuli kući u lugarovim saonama. Kad je ona došla u uću, pa htjela novac u škrinju spremiti, obli ju leden noj, jer rupca, u kome bio novac zavezan, nije bilo džepu. Deset puta je sve džepove pretražila, ali sve ilo u zalud. Pretraži sobu i kuhinju, pa kada ga ni tu ie nadje, uze svjetiljku i podje prtinom do lugarove uće, a u nadi, da je možda rubac pao na snijeg. Kad došla pred kuću, zovnu kuma, pa mu kaza, što joj se đogodilo. Pretražiše saone i dvorište, ali rupca ne nadjoše.

— Mora da ti je u krčmi ispao, — kum će. — E, uda glavo, zašto ga nijesi u njedra vrgla! Nikom ie kazuj, jer će biti bruke po selu. Reći će ti, da si se opila i novac izgubila.

Tužna i žalosna vrati se ona kući. Prvi put osjeti u duši kajanje, što je prešla prag krčme. Kad bi pomislila, da će Marko možda doznati danas sutra, kako je novac izgubila u krčmi, stresla bi se, kao da ju je groznica spopala. Lugar kaza ženi, što se Anici dogodilo, pa joj prikriča, da nikom ne kazuje. Medjutim je za dva dana znalo čitavo selo, da je Anica bila u krčmi, i tamo izgubila oko dvije stotine kruna. Zli jezici znali kazivati, da joj novac istegao neki momak, s kojim da je bila u krčmi. — Anica je vidjela onoga kobnoga dana nekoga momka, koji je upravo pred njom unišao u krčmu; ali taj nije bio niti u onoj sobi,

gdje ona sjedila s kumom, kamo li da je s njima zajedno objedovao. Zla duša vidjela nju za njim ući, pa sada o njoj najgadnije po selu raznijela.

Kada za to čuo njezin otac, dodje kô bijesan k njoj, pa diže viku i buku. Anica mu kaza kako bilo, pa ga posla do lugara, koji mu isto pripovjedi. To umiri Aničina oca i on ode.

III.

Dodje Uskrs, a od Marka nikakova glasa. Nasta košnja trave, a on se ne javlja. Anica zapade u stotinu briga. Tumačila si njegovo mučanje na razne načine. U prvom se redu bojala, da mu je tko pisao, kako je novac u krčmi izgubila. Onda ju opet poče moriti misao, da je obolio, a možda i umro.

Silne brige tjerale joj san s očiju, i ona bi tek pred zoru zaspala; ali ni tada nije imala mira, jer bi ju čudnovati i gadni sni morili.

Najviše se je bojala Markova povratka. Da je bila novac ne zna se zašto potrošila, ne bi ju bilo strah to mužu kazati. On bi se srdio neko vrijeme, pa naskoro na to zaboravio. Ali se ona bojala, da će Marko doznati, kako je bila u krčmi i tamo novac izgubila. Strepila je, da će zli jezici onu osvadu opet iznijeti, kad se Marko povrati. Kad bi na to pomislila, došlo bi joj, da sama sebi sudi.

Potvorili su me dušmani, da sam s nekim momkom bila u krčmi, od Boga im teško došlo. A nikada se, otkako Marko otišao, ne sastadoh s ni jednim... Pravo je imao Marko, kad me svjetovao, da se ne usudim u krčmu zaći.

Naskoro se skruži žito u hambaru. Novca ne bilo, da se drugo kupi, pa Anica proda svoje koralje krč-

marici u selu. Za ovima odoše naušnice, a tada dodje red na prteninu i sukneninu. Selo govorilo, da je Anica ispraznila svoje škrinje. Jedni su je žalili; drugi su govorili, da bi joj Marko morao svaki dan ledja ravnati, kad ne znala s novcem raspolagati.

* * *

Jedne večeri poslije Velike Gospojine sjedila Anica uz ognjište. Mozgom joj se vrzle svakojake misli, a ni jedna od njih ne bila lijepa i vesela.

Kućna se vrata otvoriše, a u kuhinju stupi čovjek, kome desni rukav od haljinca visio prazan.

Anica se okrenu i povika: »Marko!« pa skoči i htjede muža zagrliti, ali ju on ljevicom odrinu od sebe.

— Grli onoga, s kojim si se u gradskoj krčmi sastajala! — supijanim će glasom Marko. — On je odnesao novac, što sam ga krvavo u dalekome svijetu zaslužio. U poslu sam izgubio desnu ruku, a ti u krčmi svoj obraz. Proklet bio onaj čas, kad sam te pod svoj krov doveo!

— Izgubila sam novac, ali nijesam bila s nikim, nego sa kumom Došenom, — Anica će dršćućim glasom.

— Lijepim su me kolačem u krčmi Milinoj susreli. Moja žena, pa se povlači u gradu po krčmama i . . . Marko izusti besjedu, koja rani Anicu u srce poput britkoga noža.

— Sve mi reci, ali to nemoj! — povika ona, zdvojno lamajuć rukama. — Nedužna sam, to Bog zna. Dušmani su iznijeli, da sam bila . . .

— Zaveži, jer ću se zaboraviti! — upade joj muž u besjedu, pa pograbi ljevicom cjepanicu.

— Ubij me, ali ne ponovi više ono, što si mi rekao!

Marko izusti kletvu i htjede udariti ženu cjepanicom preko veza, ali ona dočeka udarac rukom, i — prije nego li je Marko drugi put mogao zamanuti — pobježe iz kuće.

On je vikao neko vrijeme, a tada ode u krčmu, da u vinu utopi jad i tugu. Malo poslije unidje Anica u kuću, pobra što imala rubenine i odjeće, zaveza sve u svežanj i ode nekamo u noć.

Sjutradan se pripovijedalo po selu, da je Marko došao kući, a bez desne ruke, koju mu stroj u tvornici smrvio, te su mu je morali odrezati. Pripovijedalo se, da je Marko doznao, kako je Anica bila u krčmi s nekim momkom, valjda svojim dragim, koji joj odnesao novce, pa ju je za to Marko nemilice izdevetao, a ona zatim pobjegla nekamo.

Anice ne bilo ni u selu, ni kod oca, a Marko za nju nije pitao.

Kad kum lugar doznao, da je Anica nekamo pobjegla, podje do Marka, te mu htjede kazati, da je sve laž, što se govori o njoj i momku, ali ga Marko istjera iz kuće.

Odsada je on zalazio svaki dan u krčmu i tamo pio. Dok teklo novca, što ga bio sobom donesao, plaćao je gotovim; kasnije poče na dug piti. Netko u selu reče jednom prilikom: »Amerikanac Marko svaki je dan nakresan«, pa mu taj prišvarak osta. Drugim imenom nijesu ga u selu zvali.

Jednoga dana srete ga prijatelj Mile Stilinović, pa će mu onako po prijateljski: »Ti si, prijane, zlo ubrdio! Tebe će nesretna »špira« urediti.« Marko mu otresito odvratio: »I ti bi pio, da si u mojoj koži! Ja sam nesretan, pa me se prodji ti i svatko drugi.«

Kad se nabralo duga, zatraži krčmar, da mu Marko sve plati. Dodje do tužbe, a sud ga odsudi, da

mora dug namiriti, inače da će mu se prodati potkućnica. Tuži ga i štediona za tri stotine kruna, a kamate mu oprosti. Na dražbi ode potkućnica za pet stotina kruna, a kupi ju sam krčmar Mile, jer medjašila s njegovom oranicom. Namiriše dugove, a preteklu svotu dadoše Marku. Duševniji seljaci zamijerali krčmaru Mili, što je Marku davao na račun i tako ga lišio potkućnice.

Medjutim je Amerikanac Marko pio i nadalje, ali ne u Milinoj krčmi, nego u nekoj na kraj sela.

Uslijed silnoga užitka rakije i vina oboli i pade na prostirač; ali se ni tada ne okani pića. Onako bolna dvorila ga susjeda Mara, rodjakinja mu po materi. Kad mu jednom donijela nešto jela, pograbi ju on ljevicom za prsa, sruši na tle i poče ju tući. Mara zapomaga. Na njezinu viku dotrča u kuću neki drvar, koji taj čas mimo išao, pa oslobodi Maru iz neugodnoga položaja. — Marko bješe poludio. Strpaše ga u bolnicu, gdje je nakon nekoliko mjeseci umro.

Anica bješe pobjegla k svojoj rodjakinji na Zavalje, koja ju ustavi kod sebe, jer joj trebalo za poljske poslove jako žensko čeljade. Anica nije bila vješta ni srpu ni motiki, pa se teškom mukom privikla raznim poljskim poslovima. U zimsko doba privikla ju rodjakinja raznim kućnim poslovima. Vidjela Anica, kako se u toj kući trijezno i štedno žive, pa ju boljelo u duši, što nije i ona tako radila, a žalila na roditelje, što su je od posla zaklanjali. U njezinoj duši nasta preokret. Ona je tražila posao, u njem nalazila neko zadovoljstvo i veselje.

Kad joj je javio kum Došen, da je Marko uslijed neumjerenoga pića poludio bio i umro, plakala je i kajala se, jer je dobro znala, da je ona tome mnogo kriva.

Poslije jedne godine i nekoliko mjeseca udala se za seljaka Tomu Bilena iz Skočaja. Odsada poslovala i stjecala sa svojim mužem. U njezinoj kući svi su zadovoljni i srećni, a ona medju njima ponajbolje.

BOG SE BRINE ZA SIROTE.

I.

Na podnožju Velebita, gdje šumeći gorski potočić izalzi iz šumske polutame na usku ravnicu, stajala pred sedamdeset godina kućarica seljaka Ivana Sankovića. Kukavna bila to kućarica: da si ju mlijekom polio, bili bi ju psi izjeli. A stajala je sama u onom podvelebitskom zakutku, udaljena od Brušana dobar četvrt sata.

Seljak Ivan Sanković, čiji su predji bili doselili iz Kranjske u Liku, bio čovjek u najljepšim godinama, a krupan i jak. Otac mu ostavi na samrti onu drvenjaru, dva lanca zemlje i jaram volova. Mučio se on i kinio iz dana u dan, po lijepu i po ružnu, ne bi li se oteo potrebi. Kad nešto prigospodario, dovede u kuću planinku.

Ivka bila kršna goranka s Oštarija na Velebitu, vikla muškom i ženskom poslu, a zdrava ko drenovina. Njih dvoje osuči raditi. Kad bi s proljeća ono zemlje obradili, prihvatili bi se teškoga posla: sječnje drvâ. I danas bave se podvelebitska sela tim poslom, mučno i krvavo zaslužujući novac. Tko nije vidio, kako se u gorskim stranama priprema drvo za gradju i gorivo, taj ne zna, kako je to težak i opasan posao a uza sve to veoma loše plaćen.

Kad bi godj vrijeme dopuštalo, radio je Ivan sa Ivkom u Velebitu, samo da što više pripravi drva za skladište, koje za onda bilo u Gospiću.

Nakon druge godine bračnoga života darova im Bog sina, kome dadoše ime Josip.

— Taj će mi, požive lí ga Bog, pomagati pri poslu. Tada ti ne ćeš morati sa mnom u Velebit, — govorio Ivan ženi.

— Dat će Bog, pa će ti se želje ispuniti, — odvratila bi mu ona sva sretna i zadovoljna.

— Danas sjutra, kada skucamo nešto gotovine, sagradit ću novu kuću. Ova se evo naherila, a da je gdje na udarcu vjetru, bila bi se već odavna na rpu složila.

— Bilo bi dobro, da novu načinimo. Mene je strah, da će nas ova stara jednom potrpati.

— Bi to, da nije ispodbočana. A davna je ona sagradjena, pa se čudim, da se ovoliko dugo drži. — Da mi se nije u dug zavaljivati, brzo bi kuća bila gotova — Ivan će zamišljeno.

— Gradja te ne bi mnogo stala, jedino bi težaci zagrdili. A mogli bi za dvije godine vratiti novac, ako bi nam tko htio vjerovati i novac posuditi.

— Lako za to! Ivan će. U selu je Mile Pavičić, koji daje novac na većak (kamate). On bi meni posudio, jer mi je neki rodjak.

— Ja bih najvoljela, da novu kuću načinimo. Možda nam ne bi trebalo više od dvije stotine forinata. Pedeset imamo u škrinji, a ostalo bi ti mogao posuditi taj tvoj rodjak.

— Vagnut ću dobro prije, nego se na taj posao dadem. Najgore je, kada se čovjek u dug uvali, a ne može vratiti.

— Ne silim te, da nešto naprečac učiniš; dobro prokosuri sve, a tada se odluči.

* * *

Mile Pavičić bio najbogatiji seljak u Brušanima. Kad mu otac umro, ostala mu kuća i dvadeset dana oranja, pa lijep broj rogate stoke. A Mile bio vrijedan, imao — što se veli — zlatne ruke, pa uvećao svoj posjed. Nakon dvadeset godina imao do tri tisuće gotovine. Novac mu nije ležao mrtav, nego ga je davao na većak. Ljudi su rado k njemu u posudbu dolazili, jer on nije tražio velik dobitak.

Jedne nedjelje sasta se on s Ivanom Sankovićem pred brušanskom crkvom. Ivan onako izdaleka nabaci, da bi morao novu kuću načiniti, jer se ona, u kojoj stanuje, može svaki čas srušiti.

— To sam ti davna htio reći, — Mile će. Nedavno sam mimo prolazio, pa sam se čudio, kako se ono krova još drži. Ako nemaš novaca, ja ću ti dati. Tolikima sam u nuždi pomogao, pa zašto i tebi da ne pomognem, kad smo rodjaci.

— Moram se dogovoriti sa ženom. Razgovarali smo doduše o tom, ali se nijesmo još odlučili — na to će Ivan.

— Dogovor kuće ne obara, — veli naša poslovica. Bude li trebalo novca, a ono ga možeš kod mene dobiti.

Kad Ivan došao kući, sjede na tronožnjak na ognjište.

— Bio sam s Milom Pavičićem. Spomenuo sam mu radi kuće, a on mi se odmah ponudi, da će mi posuditi novca. Ja ti već nekoliko dana mozgam, što bi najbolje bilo učiniti; a danas kad sam išao iz crkve kući, smislio sam sve u jednu: gradit ću kuću, a novac će mi posuditi Mile.

— To će biti najbolje! veselo će Ivka. Ako zadužimo stotinu i pedeset forinata, moći ćemo i vratiti za dvije godine.

Ti se pobrini, da ti otkažu gradju čim prije. Sve ćemo pripremiti ove godine, a na proljeće, ako Bog da zdravlja, otpočet će se graditi.

II.

Mjesec dana poslije toga ode Ivan u šumu, da posiječe nekolike bukve, koje će kasnije ispiliti i strugom svlakati dolje. Ivka nije mogla s njime, jer mali Josip nešto poboljevao.

— Da li ćeš o podne kući? — upita Ivka muža, kad se spremao na polazak.

— Doći ću, da vidim kako je malome. A sada mi ostaj s Bogom!

— S Bogom pošao! — odvrati Ivka.

Ivan izidje iz kućarice i zamače u šumu. Kad došao do mjesta, gdje mu bile otkazane bukve za sječnju, prisloni sjekiru na drvo i sjede na kamen.

— Danas prije podne moram barem tri posjeći i okresati. Okasnio sam jutros . . . Brige mi zadaje gradnja kuće. Moram to učiniti, jer je skrajnje vrijeme. Jutros sam morao rožnike na tavanu ispodbačati. Samo da još jednu zimu istraje ta stara drvenjara! Druge zime bit ćemo u novoj kući. I on sam sebi nabrajao, što će i kako će, kada osvane proljeće.

Kad otpočinuo, svuče haljinac i dohvati sjekiru.

— Pomozi Bože! — reče, a tada poče bukvu podsijecati. Nadodje lugar.

— Pazi, da te ne prevari! — ovaj će Ivanu.

— Nije mi prva, gospodine, — posmjehom će on i skide ćepicu pred lugarom.

Kad Ivan oborio prvu bukvu, sjede da otpočine.

— S ovom sam brzo gotov bio. Upravo je pala onamo, kamo sam želio.

A sad ćemo po drugoj! — I on nastavi svoj posao.

Obori on četiri omašne bukve, pa poče i petu podsijecati. Išlo laganije, jer se bješe umorio.

Otpočivao je svaki čas i brisao znoj s lica.

— Teška li života, Bože dragi! A koliko dobijemo za hvat drva? Ni više ni manje od četiri forinta. Pa još se tuže oni u gradu, da su drva skupa! Istina je, da šumarski ured računa osam forinti; ali nama plaća četiri za izradbu i dovoz u skladište. Da mi je nekoliko rali zemljišta, valaj se ne bih ovud potucao i mučio iz dana u dan. A možda će i to Bog dati!

Ivan bješe podsjekao bukvu na jednoj strani, pa ju poče na drugoj podsijecati. Sjekao je i sjekao, a mislio svedjer na novu kuću, kako će ju sagraditi i urediti. Nije ni vidio, da će drvo naskoro pasti, nego je udarao sjekirom, da su isječci na sve strane vrcali. Praskot ga trže iz dubokih misli, on htjede odskočiti od stabla, koje se počelo rušiti, ali mu noga zape za kamen i on pade, a po njemu se složi ogromna bukva. Zdrobi ga, što naši vele, kô miša.

* * *

Podne bješe davna prošlo, a Ivana ne bilo kući. Žena izišla nekoliko puta pred kuću, pogledala prema šumi, ali Ivana ne bilo. Nekakva slutnja ušulja joj se u dušu, i ona joj se nije mogla otresti.

— Čudim se, što već ne dolazi! Sunce je dobrano odmaklo od polovice neba. Strah me je, da mu se je kakova nesreća dogodila . . . Ne bude li ga još neko vrijeme kući, morat ću otići u šumu.

Proteče dobrano vremena, a Ivana ne bilo natrag. [vka htjede upravo poći, kad prodje mimo kuću lugar.

— Možda ste vidjeli, gospodine, moga Ivana? — ona će lugaru.

— Vidio sam ga! — smeteno će lugar.

— Da li će skorim natrag?

— Valjda, — odvrati lugar i ode žurno prema selu.

— Vratit će se, pa čemu da idem po nj, — zaključi Ivka i udje u kućaricu.

Lugar bješe našao Ivana pod bukvom. Kad vidio, da je mrtav, požuri se niz planinu, da u selu nadje ljude, koji će kukavca ispod bukve izvući i kući donijeti. Ivki to ne htjede kazati. — Naskoro ode s njime nekoliko ljudi, ali ne mimo Sankovićevu kuću, nego drugim putem.

U selu puče glas, da je Ivana bukva zdrobila. Nekolike žene potekoše do Ivke, da ju utješe. Nijesu slutile, da ona za ništa ne zna.

Kad dodjoše k Ivki i vidješe, da ona ne nariče, dosjetiše se, da joj nije poznato, što se dogodilo, pa ni one ne htjedoše ništa reći.

— A koja sreća nosi vas pod moj krov? — Ivka će im.

— Podjosmo u šumu, da naberemo suvaraka, — slăga jedna.

— I moj Ivan otišao jutros u šumu, pa sam čisto skrbna, što ga još ne ima natrag; a rekao je, da će se u podne povratiti.

— Istina li, što se govori po selu? — javi se na vratima Ivanov rodjak Martin Sanković.

— A što se govori? — zabezeknuto će Ivka.

— Ti za ništa ne znaš, rdjo moja? — Martin će u čudu.

Ivka pogleda Martina pa žene, koje briznuše u plač.

— Jao meni kukavici! Valjda mu se je nesreća dogodila, kako ste vi ovamo došle . . .

— Jest, Ivka moja, — kroz plač će one. Zdrobila ga bukva.

— Mrtav! Majko moja, tužne li i žalostne mene! Ajme Ivane, sunce moje! . . . I ona u plač i naricanje. Žene ju tješile, a ona čula i ne čula njihove riječi.

Oko popasno doba donesoše seljaci Ivana u kućaricu. Ivka pade po njemu, pa ga poče dozivati. Nijesi mogao od žalosti gledati i slušati, što tužna žena radi. Dodje svećenik, pa ju poče tješiti, kako najbolje znao.

Ona bi se na čas smirila, a tada opet udarila u bugarku.

Sjutradan otprati cijelo selo Ivana do njegova vječnog prebivališta. Svećenik je progovorio sakupljenima, te im na dušu stavio, da ne zapuste pokojnikove udovice i djeteta.

— Ne ćemo, gospodine! — javi se mnogo glasova. — Pokojnik je bio poštena duša, te se nije nikome u selu zamjerio! — nadoveza Mile Pavićić. — Mi ćemo za njegove skrbiti!

— Tako valja, braćo moja! — župnik će, a vrela suza ukra mu se iz oka i puznu niz lice.

III.

Nakon nekoliko dana dodje Mile Pavičić k Ivki.

— Znam, da si imala potroška oko pokopa. Ja sam sakupio po selu trideset forinata. Darovaše to dobre duše. Evo ti novca, pa podmiri potrošak.

— Bog dobri neka ti za to naplati! — Ivka će kroz plač. — Bog neka naplati svim onima, koji se sjetiše mene kukavice i moga mravka u kolijevci!

— Mi ne ćemo na vas dvoje zaboraviti. Bude li ti kada do nevolje, uteci se k meni pod moj krov.

Ti znaš, da mi je Bog dao dosti svega, budi mu hvala i slava, pa ću ti rado pomoći svakom prilikom. Kada ti dijete poodraste, onda ćemo se ozbiljno glede njega porazgovoriti.

Ivka je zahvaljivala Mili na njegovoj dobroti. Nije ni u misli imala, da bi joj itko pomogao, jer bila siromašna, a sađa prepuka sirota udovica.

Kad bi u večer legla dijete na počinak, sjela bi uz kolijevku, pa se molila Bogu za pokoj duše Ivanove, za sreću i zdravlje svoga djeteta, pa za sve one, koji su joj pomagali prigodom smrti muževljeve. U molitvi je nalazila utjehu svojoj teškoj tugi; u njoj nalazila nadu, da Gospod ne će nju i dijete njezino zapustiti.

Roditelji joj htjedoše, da preseli k njima na Oštarije, ali ona ne htjede to učiniti.

— I sami ste siromašni, a još je nepreskrbljene djece u kući, — ona će im. — Meni ne će ništa biti, dok imam dvije zdrave ruke. Bog me ne će zapustiti. Meni se ne da ispod krova, gdje sam srećno otpočela obiteljski život.

Prela je i tkala ženama u selu, obavljala poslove na polju, kad bi ju seljaci zovnuli, pa tako zasluživala za se i za dijete. A svi su je rado na poslu vidjeli, jer je znala onako raditi, kako to od nje tražili.

Nadodje zima. Oko sv. Martina poče snježiti. Toga se je Ivka najviše bojala, jer znala, da su rožnici od krova buşivi, pa da bi snijeg, ako pošteno zatrpa, mogao krov srušiti.

Kad se je sjutradan ustala i otvorila vrata, bilo snijega do pojasa.

— Odjuži li, ode krov! — pomisli ona. Šta ću početi!? . . . Ona je časak mozgala, a tada dokrajči, da će snijeg ogreblicom s krova skinuti.

— Čim prestane sniježiti, moram na posao. I ona u kuću, da metne ogreblicu na dulju motku.

Medjutim snijožilo neprestance. Cijeli dan sipao snijeg u onom gorskom zakutku, pa bio već zatvorio onaj mali prozorak na udovičinoj kućarici. Kad smračilo, presta sniježiti

— Samo da jugovina ne udari! — govorila Ivka sama sebi. Sjutra zorom moram na posao. I ona spremi dijete na počinak, a tada uzme preslicu i vreteno, da poprede do neko doba noći

Od časa do časa učinilo bi joj se, da se čuje šum vjetra. Ona bi tada odložila preslicu i otvorila kućna vrata pa zirnula u noć.

— Čini mi se samo, da vjetar puše, — utješila bi se i opet nastavila posao. Kad se prvi pijetli oglasili, ode Ivka na počinak. Pomoli se Bogu, kako to uvijek običavala činiti, i naskoro zaspi.

Pred zoru je trže iza sna nekakova pucnjava i štropot. Ona se skoči iz ložnice i osjeti, kako se je kućarica potresla. Kad je pošla u kuhinju, da na upretu luč zapali, udari glavom o nešto tvrda. Ona ispruži ruku i napipa rožnik, pa daščice, kojima bio krov pokrit. Težak uzdah vinu joj se iz grudi.

— Snijeg je zdrobio ono krova! Šta će sada biti sa mnom? Bože dobri, kako me nesmiljeno zao udes progoni! — Ivka se povrati u sobu i sjede na ložnicu, pa se zaveze u tužne misli.

Naskoro se ču opet lomljava, a za tim udarac, da je lijep sa stropa u sobi počeo otpadati.

Ivka zaplaka ko ljuta godina, zaplaka iz svega glasa.

Kad se počelo za dan poznavati, provuče se ona ispod porušenoga krova u kuhinji i izidje pred kućaricu. Zalamala je rukama i zakukala, jer vidjela, da je sav krov bio porušen.

— Šta ću sada? — pitala se od časa do časa, pa udarila u plač. — A ipak je Bog dobar, pa nas je sačuvao od većega zla. Da su brvna popustila, bila bi nas težina krova i greda zgnječila. U nesreći je i sreće. — Pomisao na to umiri ju.

— Sad ću morati k roditeljima otići. A kako će mi biti teško ostaviti ognjište, gdje sam mislila srećno i zadovoljno sa svojim Ivanom živjeti.

IV.

Sjutradan ode Ivka u selo, ne bi li našla gdje sobicu, u koju bi se s djetetom i ono sirotinje pristranila, dok ne pukne prtina na Oštarije.

Ču župnik, kakova se neprilika dogodila udovici, pa zareda od kuće do kuće, ne bi li joj našao kutic gdje bi se mogla na nekolika dana smjestiti.

Dodje i do Mile Pavičića, pa mu sve kaza.

— U mojoj kući su dvije sobe. Meni i ženi dosta je jedna. Ivka može pod moj krov, — on će župniku. Kad osvane proljeće, cijelo će selo pomoći Ivki kuću načiniti. Netko brvno, netko rožnik; jedan ovo, drugi ono od gradje, pa će se kuća lako sastaviti. Bit će moja skrb, da Ivka kuću dobije. A sramota bi bila, da ona iz našega sela ode.

Župnik ogrlio Milu i poljubio ga kao brata rodjenoga.

Još isti dan preseli se Ivka pod Milin krov.

— Možeš u mojoj kući ostati, dok ti selo novu kuću ne načini, — Mile će udovici.

— Ne ću, da ti od napasti budem, — ona će zahvalnim pogledom. Čim se prtina prokine, otići ću k roditeljima.

— Nije ti sile! Ostani ti lijepo pod mojim krovom. Pomoći ćeš mojoj Mariji pri poslu. Krivo ti ne će biti s nama.

— Dragovoljno ću sve raditi, što mi godj rečete naučna sam tako, pa bih bez posla bila kô mrtva.

— Ja ću poraditi, da ti što kuće sastavimo. Ima gradje u selu, pa će to lako ići. A težake ću ja platiti. Ti ćeš mi dug malo po malo vraćati, nešto u gotovu, a nešto ćeš odraditi na mojim njivama.

Ivka bila srećna, što će moći opet sjesti na ono kućišta. Ona je pomagala Mariji pri svakome poslu, koji se obavlja u zimsko doba u seljačkoj kući. Prela je, tkala, bojadisala vunu, prala pranje i nastojala oko blaga. Kad Mariju zaboljelo, Ivka se je za cijelo kućanstvo brinula. — Nakon dnevnoga posla, kad bi otišla u svoju sobu, molila bi se Bogu i zahvaljivala mu, što ju nije u nevolji zaboravio.

Mariji krenu bolest na gore. Ivka ju je njegovala u bolesti, veći dio noći prosjedila uza njezin krevet.

— Bog neka ti plati za sve dobro, koje meni činiš! — znala Marija reći.

— Učinila si ti meni mnogo više, a činiš i dan današnji — odvratila bi Ivka i pogladila Mariju po licu.

— Bojim se, da se bolesti ne ću moći odrvati. Svakim danom ćutim se slabijom, a kašalj me počima mučiti.

— Dat će Bog, pa ćeš ozdraviti. Bolest nikoga ne krijepi. Morala si se negdje prehladiti, pa od toga kašalj naskočio.

Po selu se počelo govoriti, da Marija ne će ostati, jer da boluje od sušice. Našlo se dobrih duša, koje su stale ženiti Milu, ma da mu žena bila na životu. Razumije se, da su Ivku bile Mili namijenile. Ču udovica za te govorotine, pa joj bi teško pri duši. Da joj ne bude zbog bolesnice, bila bi odmah sprtila na Oštarije k roditeljima.

V.

Kad se počeo razvijati list na gori, ode Marija Bogu na istinu.

Uoči smrti zovnu k sebi muža, koji radio nešto u dvorištu.

— Izidji, Ivko, samo na čas iz sobe, — ona će udovici.

Kad bila sama s Milom, uze ga za ruku i reče mu:

— Ja ću umrijeti naskoro. Mi imamo veliko gospodarstvo, a da to ne ode po ludu, morat ćeš se oženiti.

Mile htjede nešto reći, ali ga žena spriječi.

— Slušaj me samo, dragi moj Mile! Ti ćeš se morati oženiti. Ako želiš steći dobru kršćansku dušu i radljivu ženu, uzmi Ivku. Poznam ju dobro, a zamilovala sam ju ko rodjenu sestru. Još ću nešto da ti kažem. Čim iz mene duša, neka Ivka odmah iz kuće ode na Oštarije. Ti znaš, zašto to govorim.

Mile tješio Mariju, da joj se ne će ništa dogoditi, ali ona uprla jedno te jedno: »Ja ću umrijeti, a ti, kad bude doba, vodi Ivku pod svoj krov.«

Sjutradan ležala Marija medju četiri voštanice. Čim su pokojnicu uredili i na odar vrgli, ode Ivka s djetetom iz Miline kuće, ode ucviljenim srcem i suznim okom na Oštarije k roditeljima.

Nekoje od Milinih susjeda odvraćale ju, da to ne čini. Mile da je njoj mnogo dobra učinio, pa kako da ga ostavi u najgore doba.

— Znam, da mi je on učinio više nego otac, ali ja ne mogu pod njegovim krovom ostati. Nitko pametan ne će mi to zamjeriti ili kazati, da sam nezahvalna. Bog neka obilno naplati, što je Mile meni i djetetu dobra učinio; ja mu nikada, da stotinu godina još živem, ne ću to moći vratiti.

— Ne ću te ustavljati, kada si namislila otići, — reko Mile udovici. — Ti si mi mnogo valjala u kući; a ono, što si mojoj pokojnoj Mariji, dok je bolna ležala, s draga srca činila, nikada ti ne ću zaboraviti. Obećao sam, da ću gledati, kako bi opet svoj krov stekla, pa ću to i ispuniti. Ta znaš, da je obećanje za poštena čovjeka dug, i da Mile nije vičan od jezika lopatu graditi. Samo se strpi. A sada podji s Bogom i pozdravi roditelje.

* * *

Umače proljeće, za ovim se izvi ljeto i nastupi jesen. Narod se nije hvalio ljetinom, jer proljeće bilo hladno i vlažno, a ljeto sušno. Oranice i košanice bacile slabo runo. Pogotovo bila slaba žetva na Oštarijama, pa je narod nekako sa strahom očekivao zimu. Ivkin otac, starina Martin Brkljačić, bio u stotinu neprilika. Puna kuća čeljadi, a na tavanu malo žita, u podrumu slabo krumpira.

Tro starac glavu, što će i kako će, ali ne mogao pametne smisliti.

— Nosit ću svaki dan breme drva u Bag i tamo prodavati; zaslužit će se tako koji groš, — Ivka će ocu, kad su jedne večeri sjedili oko vatre u kuhinji i razgovarali o nevoljama, koje će ih snaći u najgore doba.

— Znam, kćeri, da ćeš ti to činiti, ali moraš računati, da će ove godine rano zazimiti; a kako je onda sa hodom u Bag, ne trebam ti kazivati.

— Dat će Bog, pa će biti sve dobro! Ivka će nekim samopouzdanjem. — Majka je, dok ju godine nijesu k zemlji pritegle, znala po najgoroj mećavi sanijeti breme drva u Bag.

— I ja ću s tobom nositi drva! — povika Ivkin brat Franjo, momče od kojih šesnaest godina, pravi

kremeniti goranin. Svi ćemo raditi, pa e nam Bog davati svakidanji kruh.

— U Boga se moramo ufati, njemu se moliti i raditi, — na to će otac, kome se svidjele Franjine riječi. Radišu Bog pomaže. Samo se bojim, da će biti zavalita zima, a tada će se slabo moći u Bag.

VI.

Kad vrijeme dopuštalo, otišla bi Ivka s Franjom u Bag, da tamo prodadu drva, koja bi na sebi donijeli. Težak je to posao, krvava zaslužba; ali nužda goni, pa moraš i to činiti. Uza sve to nije njih dvoje nikad reklo, da bi im taj posao bio težak, da im je možda dodijao. Oni su veselo naprtili breme na svoja ledja, pa prignuti k crnoj zemlji odmicali poprečacima niz kamenito Podgorje; a vesela srca vraćali bi se uz Velebit, da donesu krvavo zasluženi novac roditeljima.

Osvanu najveći blagdan kršćana — Božić. — Martin bješe za taj dan odlio desetak boca vina u Bagu, kupi nekoliko funta govedine, da na taj dan ne bude bez boljega stola. Našlo se u kući kupusa suhoga mesa, pa svi bili zadovoljni.

Oko prvoga zvona stadoše saone pred Martinovom kućom.

— Netko će k nama! — povika Martin Ivki, koja spremala objed.

— Možda tko putuje u Bag, pa će na čas unići i ogrijati se, — odvrati Ivka.

— Hvaljen budi Isus i Marija, i tebi sretan i čestit Božić! — javi se pred kućnim pragom Mile Pavičić.

— Vazda budi hvaljen Isus i Marija, i tebi sretan i čestit Božić! — odvratiše Martin i Ivka zajedno.

— Evo me do vas na današnji sveti god; valjda me ne ćete iz kuće istjerati, — veselo će Mile, pa se ruči s Martinom i Ivkom.

— Radostan sam, što vidim na današnji sveti god najvećeg prijatelja svoje kuće, a pogotovo prijatelja i dobrotvora svoje kćeri. — I on odvede Milu u sobu, gdje ga svi Martinovi primiše raskriljenih ruku.

— Momče! — Mile će Franji, — uvezi saone u dvorište, konje ispregni i spremi u štalu. U saonama ima sijena i zobi. Pobrini se, da ne budu gladni i žedni. Onda unesi u kuću onu bačvicu, pa tovariju i bisage.

— Ne će ti, prijatelju, biti suproć, ako zajedno božićujemo; uvjeren sam, da ne će.

— Nitko miliji nije mi mogao na dan Boga i Božića pod moj krov doći. Upravo ti hvala!

Kad Franjo spremio konje i dao im jesti, unese stvari iz saona u kuću.

— Ti se ne ćeš, prijatelju, srditi, što sam donesao nešto vina i rakije. Ivko! U bisazima je pršut (šunka), pa ga vrzi u kotao. Naći ćeš još nekih sitnarija u njima . . . A kako mi boravite svi skupa?

— Do volje Božije dobro, — odvrati Martin. Slabo se opoštenila ova godina ljetinom, pa ne znam, što će biti u zadnju ruku. Do poklada ćemo dokrušiti, a onda . . . Martin ne htjede dokrajčiti

— Pomoći će Bog, kome se molimo! — Mile će.

— Neka nam bude u pomoći sveto današnje narodjenje Njegovo! — Martin će i pogleda prema slici Spasa.

— Svi ćemo u crkvu, da se pomolimo Bogu, — Mile će.

— Takov je običaj kod nas, — odvrati Martin.

Prije trećega zvona odoše svi iz kuće Martinove u crkvu.

Obavili svoju kršćansku dužnost, pa se vesela i zadovoljna srca vratili kući.

Kad su Martinovi sjeli k stolu i Franjo nažgao božićnu svijeću, koja bila utaknuta u čašu punu raznovrsnoga žita, diže se Mile te će:

— Dragi moj prijatelju Martine! Važna i zamašna dogna me na ovaj sveti god pod tvoj pošteni krov. Primiste me raskriljenim rukama, primio i vas sve danas sjutra Gospodin Bog u svoje rajske dvore. — Uoči svoje smrti zovnu me moja Marija, Bog joj dao rajsko stanje, te mi reče po prilici ovo: »Ja ću umrijeti. Ti ćeš se morati oženiti. Želiš li dobiti dobru kršćansku dušu za ženu, a ti uzmi Ivku. Ja nju dobro poznam, a zamilovala sam ju kô rodjenu sestru«. Tako ona; a ja sam danas potegao ovamo, da upitam Ivku, hoće li se odazvati posljednjoj želji pokojnice i biti mojom drugaricom. Ti znaš, Ivko, kako je u mojoj kući i s mojim gospodarstvom, a poznaš ponešto i moju ćud. Obećao sam, da ću ti prirediti kuću, pa ti sada nudjam svoju, da u njoj budeš gazdaricom. Reci, da li pristaješ ili ne?

Ivka bješe oborila pogled nice i mijenjala se u licu —.

— Ako roditelji pristanu, ja ne imam ništa suprot, — ona će skromno.

— Moje dijete, što da mi rečemo?! Voljna li si dati ruku ovom poštenjaku, mi smo zadovoljni. A ti si bila već udana, pa znaš, kakove te dužnosti ko gazdaricu čekaju.

— Sada je do tebe, da svoju rečeš, — Mile će.

— Kad je tvoja volja, da se nazovem tvojim imenom, . . . Ona nije htjela doreći. — Ali samo jedno još! Primit ćeš i moje dijete, jer, — i ona skvrsi plakati.

— Tvoje dijete primam i za nj ću se brinuti skupa s tobom. On pristupi k Ivki i dade joj ruku, a tada

će: »Dao Bog i njegov današnji sveti god, da ne požali ni jedno ni drugo do lopate i motike, što smo danas utanačili. Poznam te, pa se nadam, da ću uza te biti sretan, i da ćemo u miru i blagoslovu Božjem provádjati dane na ovome svijetu.«

— Čuo te, prijatelju, Onaj, kojega porodjenje danas slavimo! — tronutim će glasom Martin. Njegova je sveta volja, da budete svoji. On neka vam svoje desnice nikada ne uskrati.

— I tvoje molbe neka dodju pred njegovo prijestolje! — A sad mi bio još stotinu godina živ i zdrav zajedno sa svojom planinkom i dječicom!

Svi se redom izljubiše s Milom, a tada sjedoše, da užiju ono, što Bog darovao.

Veselje vladalo u skromnom Martinovu domu. Starina nije sam sebi vjerovao, da je bogataš Mile izprosio njegovu kćerku; ali kad bi bacio pogled na nj i na nju, radosno bi se osmjehnuo. »Bog se brine za svakoga!« — uskliknuo bi u duši svojoj. »Strah me bilo, što će se ove gladne godine s nama dogoditi; sad sam smiren, jer mi Mile ne će uskratiti pomoćnice ruke. Lakše je u nuždi kod svoga na vrata pokucati, nego li da idješ k tudjemu milost moliti«.

Prije noći krenu Mile kući. Ustanoviše, da se zaruke obave druge nedjelje poslije Svijećnice, a vjenčanje u nedjelju iza Uskrsa.

— Tko bi mi bio kada rekao, da će Mile Pavičić biti mojim zetom, bio bih ga medju ludjake otpremio! — Martin će, kad Mile otišao. — Ma čudni su puti Boga jedinoga!

— Govorilo se, da će uzeti neku Svetićku iz Novoga, — javi se Martinova žena. — Poručivali su mu ukućani njezini, da će dobiti s njome jaram volova i . . . .

— Mani se toga, moja ženo! — upade joj u besjedu Martin. Ta nijesu na to spali, da nekome silom narivavaju djevojku. A čut ćeš, što će o Ivki govoriti. Nama, da ti po duši reknem, osvanu svečan Božić.

— Dao Bog, pa osvitali i unapredak! — zaželi Martinova žena.

Ivka je sjedjela zamišljeno uza prozor i gledala sniježnu okolicu. Pogled na silne namete, koje bila bura na raznim mjestima načinila, oživi joj u duši uspomenu na onu trošnu kućaricu, u kojoj kratko vrijeme bila sretna uza svoga muža. Ona se nadje u onoj niskoj potleušici trošnih brvana i sprhla krova. Gleda kukavni namještaj u sobici, gdje ne bilo poda od dasaka nego od ilovače, pa ono malo raspelo, jedini ures zida. Vidi uza stol svoga muža, kako nakon teškoga rada u šumi slasno troši glotni krušac i zalijeva vodom iz zemljanoga vrča. Minu i ta slika ispred njezine duše i namače se druga. U kuću donesoše mrtva joj muža. Nehotice povika ona: »Jao, Ivane!«

— Bog s tobom, dijete moje! — otac će. Šta ti se dogodi?! Pusti mrtve, da u miru Božjem počivaju. Dodji ovamo k stolu, da se porazgovorimo.

Ivka posluša oca i sjede k stolu, pa se njih troje zaveze u dugi ozbiljan razgovor, o Ivkinim zarukama i vjenčanju.

VII.

Nakon nekolika dana stigoše Ivki tužni glasi, da je njezin budući na smrtnoj postelji. Vozeći se na Božić kući, bješe se prehladio i dobio upalu pluća. — U kući Martinovoj bilo sve kô probodeno. Starac štokao, nije nigdje mogao mira naći.

— Moram poći do Mile, da vidim kako mu je, — on će ženi i kćeri.

— Ne idi tamo, dragi oče, — Ivka će. Ti znaš, da bi selo tvoj pohod krivo tumačilo, pa eto onda naklapanja. A onda opet nije Mile po te poručio, pa čemu da dolaziš kojekakovim brbljavicama na jezik.

Starac je časak razmišljao, a tada odvrati:

— Imaš pravo, kćeri moja. Mile nije po me poručio. A možda mu i nije tako zlo, kako onaj rekao.

Prodjoše dva dana nakon toga, a Ivka ne ču ništa o Mili. Nešto joj govorilo, da s njime ne će biti dobro.

— Čudna me slutnja obilazi, — ona će materi, kad svrnule govor na Milu. Čim je on spomenuo, da me kani svojom nazvati, nešto mi se je tužna i nespokojna oko srca savilo. Od to doba nemam mira, sve se nečesa plašim.

Nadodje u kuću Martin. Na licu mu se vidjelo, da je morao nešto neugodna čuti.

— Nije dobro s Milom, on će i sjede na klupu, pa se zagleda u jedan kut sobe. Danas se je izmirio s Bogom . . . Reče mi to njegov susjed Peterlić.

Ivka drhtnu i svrnu pogledom na sliku Bogorodice. Usne su joj se micale — ona je molila.

— Čudim se, da nije poručio po te, — Martin će kćeri.

— A što sam ja njemu sada? — ona će nesigurnim glasom.

— Ma znam to, ali se čudim . . . A možda je i poručio, ali njegov rod nije htio poruke javiti, — zamišljeno će Martin.

Nitko ne reče na to ni besjede.

— Boji se njegov sinovac, da bi on mogao tebi što na samrti ostaviti, pa . . . . Martin valjda nije ni sam znao dalje, s toga ne dovrši.

Ivka se diže i izidje u kuhinju, da bude sama sa svojim mislima.

— Dogodi li mu se što, ti ne ćeš mene, o Bože, zapustiti! U tebe se jedino ufam! — ponavljala ona od časa do časa tihim glasom.

Pred noć poče sniježiti i sniježilo je cijelu noć, a kad osvanuo dan, bilo snijega čovjeku do pojasa.

— Pade slota na zemlju, — mrmljao Martin. Trebat će dva dana, dok se prtina prekine do Brušana. Ne ćeš moći doznati, kako je Mili. Žao mi je, što nijesam onda otišao k njemu. Dok pukne išto prtine, ja ću poći, jer . . . . makar rekli što mu drago. Drugi dan poslije podne moglo se sa Oštarija niz Takalice, ali Martin nije pošao u Brušane; javio mu Milin sinovac, da je strica jučer pokopao.

— Rodila si se bez sreće, kćeri moja! — govorio Martin jadovito Ivki, pa turkao nogama tronožne stolce po kuhinji. Kome se sirotinja nàdâ, toga ne pušta do lopate i motike.

Ivka je mučala i zurila u oganj na kuhinji. Usne su joj podrhtavale, a krupne suze osmicale niz lice. Starac je sveudilj govorio o lošoj sreći svoje kćeri i turkao nogama stolce.

— Nemoj tako, oče! — najednom će Ivka, — kojoj bilo neugodno, što otac to govori. — Bog je tako odredio, a ispod Božje volje ne može nitko umaknuti.

— A što će biti od tebe i djeteta? — Martin će skoro srdito.

— Radit ću i mučiti se, pa nam ne će ništa biti, — ona će sigurnim glasom.

— Radit ćeš, kukavico moja! A na čemu ćeš raditi? Na ono komad zemlje, što leži u Brušanima? Taj te ne će hraniti. A gdje ćeš stati? Da imaš kuću, hajde de! . . . Ah!

— Dok osvane proljeće, ja ću sobom upraviti nekamo. Znam, da me kina i muka čeka, ali se ne plašim, samo ako mi Bog udijeli zdravlja.

Martinu bi žao, što ono rekao, pa će:

— Ja te ne gonim iz kuće. Nijesi mi za napast. Možeš biti s nama i raditi.

— Znam, da me ne tjeraš ispod svoga krova, da ti nijesam teška; ipak bih najvoljela, da se mogu sama o sebi baviti.

Martin ne htjede razgovora nastavljati. Sjutradan javi se u njegovoj kući sinovac Milin.

— Čudit ćeš se, što me nosi pod tvoj čestiti krov, — on će Martinu.

— Pošten čovjek uvijek mi je dobro došao, — odvrati ovaj.

— Poručio sam ti, da mi je stric umro.

— Bog mu dao duši lako! Brzo on svrši.

— Kad sam vidio, da ne će preboljeti, upitam ga, bi li mu bilo s voljom, da pošaljem po Ivku.

— Ne šalji po nju! — on će i uze me za ruku. Ako nju vidim, bit će mi teže umrijeti. A zašto da joj ostane pred očima slika čovjeka, koji je blizu groba? Dosta je njoj siroti, da je vidjela svog Ivana mrtva... Ne šalji po nju . . . Poruči po gospodina plovana i učitelja neka dodju.

Poslušao sam ga. Kad su došli, on je načinio oporuku. Ostavio je sve meni, ali uz uvjet, da moram dati crkvi sv. Martina dvije stotine forinata za vjekovječne mise, koje će se čitati za nj i ženu mu; Ivki da sam dužan načiniti kućicu na onome mjestu, gdje stala ona, što ju snijeg srušio, a zatim da joj imam dati kravu i dvanaest ovaca. Radi toga sam došao, da to Ivki kažem.

— Pošteno je mislio i radio, Bog mu dao duši rajsko stanje! Martin će i prijedje dlanom preko lica.

— Ivke nije kod kuće; jutros je odnijela s bratom drva u Bag.

— Reci joj, da ću — čim svane proljeće — početi s gradnjom kuće. Ima gradje, pa će ići brzo. Kravu i ovce iskrmit ću joj i na proljeće poslati. — Znam, da je kod tebe slabo sa žitom, pa ti — nadam e — ne će biti ništa suprot, ako ti opravim koju kvartu.

Martin nije ništa odvratio, samo je stiskao Petru ruku.

— Pošten mu je bio otac, pošten stric, a on se a njih uvrgao, — govorio Martin ženi, kad Petar tišao.

— Drugi ne bi tako učinio, kao što je pokojni Mile. Tugo moja, kako bi lijepo bilo, da je ostao a životu i uzeo Ivku! — žena će i otre pregačom uzne oči.

— Bilo bi, bilo; a i nama bi drugač uza njih... li smrt sve poremeti.

VIII.

Polovicom ljeta useli se Ivka s djetetom u novu ućicu. Plakala je, kad stupila preko kućnoga praga.

— Ivane, tugo moja nikad neprežaljena, kako si disao za novom kućom! Veselio si se, da ćemo ukom i trudom dočepati se nova krova, ali ti ne sudjeno, da to doživeš, — zabugari udovica. A og me nije zapustio, pa se nadam, da ne će ni budućе. Poštena ona duša, pokojni Mile, koji me o namislio svojom nazvati, sastavi me s ovo kućice, tavi mi blašca, pa mi ne će uz Božju pomoć ništa anjkati.

— Ivka se podade poslu. Kad je obradila ono zemlje, išla je na tudji posao. Svoju najmladju sestru, djevojčicu od deset godina, bješe k sebi uzela, da joj pazi na maloga Josipa, kad bi ona otišla na posao, pa da prigleda za blagom, koje paslo po pašnjaku nedaleko kuće. U zimsko doba našlo se opet posla. Bogatije seljakinje davale joj predivo i vunu presti, a župnik joj takodjer znao naći posla u svojem domu. U kući njezinoj nije se gladovalo. Ona se je molila Bogu i radila, a rad joj bio blagoslovljen.

Išlo tako iz godine u godinu, a svake sve bolje i ljepše. Kad joj dijete znalo govoriti, učila ga je Bogu se moliti, privikavala ga na sve ono, što je dobro. Nagovorom župnika dade ga u školu. Mali Josip napredovao je u naucima jako dobro, pa donosio kući svake godine na dan ispita nagradu. Svi su ga u selu voljeli, jer je bio dobar i uljudan dječak. Petar Pavičić, Milin sinovac, volio ga je ko rodjeno svoje dijete, pa bi ga često k sebi svratio, da mu čita Kačićeve pjesme.

— Šteta moj sinko, ako ne odeš na daljnje nauke, — znao Petar dječaku reći.

— Da moja majka ima novaca, ona bi me dala. Ja ću, kad navršim škole, poći u trgovinu, — odvraćao bi Josip.

Kad on dovršio nauke u pučkoj školi, otpremi ga Petar k svome rodjaku na Rijeku, da izuči trgovinu. Ubrzo ga zamilovao njegov gospodar i svi njegovi, jer Josip sve brzo poimao, bio pošten i uljudan, a nada sve pobožan. Gospodar i gospodarica mnogo su puta slušali pred vratima njegove sobice, kako se on prije počinka Bogu preporučuje, moli za majku, za dobročinitelje, za sve ljude.

— Iz seljačke je kuće, a mogao bi zastidjeti vojim vladanjem i svojim dobrim svojstvima tolike i əlike, koji su odrasli u bogatstvu, — znao tada gopodar svojoj drugarici prišapnuti.

— Uzgajala ga je čestita majka, a pomagao joj aljan svećenik i dobar učitelj. A gdje to troje složno adi oko uzgoja, tu se i opazi naskoro krasan uspjeh, – odvratila bi ona.

O Božiću dobi Ivka od Josipova gospodara pismo deset forinata. U pismu stajalo medju inim i ovo: Ostane li ovakov, kakov je sada, ja se ne bojim za jegovu budućnost. On će moći kod mene ostati, dok am svoj posao ne započme. A i tada ću ga u svem omagati.«

Kad je Ivka razumjela, što u listu stoji, sklopila e ruke i rekla:

— U Boga sam se uvijek ufala, pa on ne će ni ene ni moga djeteta zapustiti. — Kad je na poloćki u crkvi boravila, vruće je molila Novorodjenoga pasitelja, da joj čuva i štiti dijete, ravna stazom njeova života po svojoj svetoj volji.

Svake godine o Božiću dobila bi ona list od Jopova gospodara, a listu bi bilo priloženo nekoliko ›rinata; a svaki list obradovao bi Ivku, jer svaki bio un hvale za njezina sina.

Nakon četvrte godine posta Josip trgovačkim poıoćnikom. Gospodar mu dozvolio, da pohodi svoju ıajku.

U maloj seljačkoj kućici podno Velebita, gdje šuıeći gorski potočić izlazi iz šumske polutame na usku ıvnicu, vladalo neopisivo veselje: sin boravio uza voju majku.

Josip je pohodio vrijednoga župnika i učitelja, ošao u kuću Petra Pavičića, navratio se k nekojim

seljacima, a svi su se radovali, što je on okrenuo lijepom stazom.

— Ne žalimo truda, što smo ga uložili oko tvoga uzgoja u školi, — rękoše mu župnik i učitelj. — Moli se Bogu, radi, budi pošten, pa ćeš biti sretan i zadovoljan, — bile su riječi, što ih župnik rekao Josipu, kad je ovaj došao k njemu u oči svoga odlaska.

A on je tako i radio, pa je uvidio, da se sreća i zadovoljstvo u životu samo onda može postići, ako se čovjek iz pravoga uvjerenja pouzda u Boga i njemu se moli; ako vrši svoje dužnosti zdušno, pa uza to gleda, da ničim ne okalja svoga obraza.

Blago onima, koji slijede nauke crkve, koji slušaju upute svojih učitelja! Takovi ne mogu poći s puta krjeposti.

* * *

Josip je služio osam godina kod svoga gospodara kao pomoćnik, a tada otvori svoju trgovinu. Njegov gospodar pomagao ga u svem, jer ga u dušu poznavao. Sam ga je nagovorio, da započme svoj vlastiti posao. Josip je poslovao neumorno, a kad bi zatvorio u večer vrata trgovine, uzeo bi u ruke knjigu, pa si proširivao svoje znanje, a poslije toga bi večerao, pa se pomolio Bogu i otišao na počinak. Znao je on zaći i u društvo ali ne dan na dan, nego kad bi se za to desila zgodna prilika. U društvu se je uvijek ponašao pristojno i razborito.

Jedne večeri sastade se s nekim trgovcem iz Zadra, dobrim poznancem svoga bivšega gospodara. Taj ga trgovac ponudi, bi li htio primiti u svoje ruke njegovu trgovinu, koja da je dosta znatna. Josip se je najprije obratio na svoga bivšega gospodara, pa kad mu je ovaj svjetovao, da ponudu prihvati

Josip se je odlučio, da preuzme u svoje ruke onu trgovinu.

Tako dospi Josip u Zadar, gdje mu je vrlo lijepo posao napredovao. Nakon tri godine nagodi se sa onim trgovcem, pa prenese trgovinu na svoje ime.

Uminu dvadeset godina od onoga dana, kad je Josip prvi put pohodio svoju majku. I njih dvoje vidje se tečajem tolikih godina samo dva puta: kad Josip polazio u Zadar, i kad bješe došao pohoditi bolesnoga djeda. Tom prilikom povede sobom najmladjega majčina brata, da ga izuči trgovinu.

Josip nije zaboravljao na svoju majku. Župnik bi joj uručio svaki mjesec po desetak forinata, koje mu Josip za nju slao. Nije on zaboravio ni crkve u rodjenom si mjestu, koja se pomoću njegove darežljive ruke domože lijepa misničkoga odijela i svijećnjaka.

Jednoga ljetnoga dana stadoše kola pred Ivkinom kućom, a iz njih izidje Josip. Majka i sin nadjoše se u čvrstom zagrljaju.

— Došao sam, majko draga, da podješ sa mnom u moj vlastiti dom. Bog mi nije uskratio svoje milosti, pa sam eto postigao toliko, da se zla ne bojim. Sretan sam i zadovoljan, a bit ću još zadovoljniji, kada ti budeš uza me. Dosta si pretrpjela u životu, pa je došlo doba, da i ti otpočineš i riješiš se brigâ.

Ivka ogrli ponovno sina, a tada se spusti na koljena pred ono malo raspelo.

— Bože, ti me nijesi nikad zapustio! Ti si se brinuo za nas dvoje. Budi nama i u buduće dobrim ocem, — molila Ivka skrušeno.

Drugi dan ode ona sa svojim sinom, a u njihovu kućaricu useli se njezina najmladja sestra sa svojim mužem, kojem oni darovali ono svoga posjeda podno Velebita.

Ivka je ponijela sobom ono malo raspelo, pred kojim se je i nadalje molila isto onako skrušeno kao i u svojoj kućarici.

Doživjela je duboku starost i spokojno zaklopila svoje oči na vječni počinak.

MOĆ SAVJESTI.

I.

Bilo je početkom siječnja 1840.

Na Ličkoj visočini bilo snijega najvećem čovjeku do pasa, a u podvelebitskim stranama bio i veći.

Narod je tužnim pogledom gledao tu slotu na zemlji, a ponajviše oni, koji oskudno živjeli.

Podno jedne panoge Velebita, što se izpružila u Rizvanuško polje, stajala potleušica, koja već davna bila svoj vijek izvila. Odmakla se od ostalih kuća u selu medju litice, pa joj se vidio samo sprhli slamnati krov.

U toj potleušici stanovala udovica Mara Šuper sa svojim sinom Petrom, momkom od kojih dvadeset godina. Bila to najsiromašnija obitelj u Rizvanuši. Radilo jedno i drugo iz dana u dan, ali zarada nedostajala, da se potrepštine tečajem cijele godine namire. Kad se Petar opasao ljudskom snagom, odilazio bi u Slavoniju na posao, gdje bi priličnu svoticu novca zaslužio. U zimsko doba, kad ne bi bilo svježine, radio je drugome u šumi, pa nešto zasluživao.

Mara bi cijeloga ljeta drugome radila, svaki novčić brižno štedjela, samo da može uzeti za zimu žita. Imala ona podalje kućice komad zemlje, ali s njega skinula malo runa, jer prošlo ljeto bilo sušno. Usljed nerodice

nastala skupoća žita i krumpira, pa su siromašnije obitelji samo jednom na dan pristavljale obrok k vatri: a bilo ih, koje su jele na broj krumpir. Tako je bilo i u Marinoj kućarici. A da se je ona mogla i jednom na dan do sita najesti, ne bi bila ni kazala.

Da ne zatapa snijeg onako goropadno, bio bi Petar našao gdje zarade; tako nikud nikamo, nego sjedi uz ognjište i podaj se tužnim mislima.

— Još osam dana imat ćemo brašna, a s krumpirom ćemo potegnuti do Kandelore (Svijećnice), a onda . . . Mara ne dokrajči.

— Da se digne ova slota sa zemlje, našlo bi se posla. Reko mi je Lovre Rukavina, da ću imati kod njega zarade kroz cio mjesec dana. Svlakao je svu silu trupaca, koje mora ispiliti i iscijepati. Obećao mi je, da će me, čim okopni, zovnuti na posao. A onda ima i Staniša . . .

— Onaj?! uteče mu se majka u besjedu. On je kriv, da je moj Marko izgubio glavu. Voljela bih od gladi poginuti, nego da ti ideš njemu raditi.

— Znam da je kriv, ali . . .

— Što ali! On mi je krvav pred očima. Neka se dobru ne nada. Bog nikome dužan ne ostaje, pa će i Stanišu stići njegova desnica.

Petar ne reče na to ni besjede.

* * *

Marko, muž Marin, bio je čovjek dobra srca, ali bi znao planuti kô živa žeravica za svaku njemu nepoćudnu malenkost.

Jednoga jesenskoga dana — a bilo to pred deset godina — sjedio on i njegov poznanac Mile u seoskoj krčmi. Ispočetka su lijepo razgovarali, ali odjedared udariše u druge žice i posvadiše se, a da bi zašto,

nego radi naviljka bujadi. Mile tvrdio, da je Marko odvezao bujad, koja nije bila njegova. Ovaj planuo na to ko živa žeravica, pa došlo do krupna. Preganjali se, psovali, a vino im pri tome pomagalo. Desio se u krčmi Pavinoj Staniša, bogati seljak u selu, pa mjesto da ih umiri, počeo on još gore medju njima svadju zapodijevati.

— Gadno ti reče, moj Marko, — on će. — Ne mogu vjerovati, da ti po polju tudju bujad kradeš!

— On je tat, a ne ja! — Marko će, pa razrogači oči.

— A što sam tebi, a što selu ukrao?! Reci . . . reci! sram te bilo! A ti si naviljak moje bujadi natrpao u kola i kući odvezao. A što je to nego li kradja?!

— Još će te prozvati u selu »bujadjarom«! — povika Staniša i nasmija se.

— Pa i nije ništa drugo! — Mile će.

Marko se promijeni u licu, stišće zube, a tad skoči k njemu, ali ga Mile dočeka, a oni se pograbiše oko plećiju. Nasta hrvačina u sobi. Počeše padati stolci, odmicati se stolovi uslijed hrvačine. Dotrča u sobu krčmar Pave, pa htjede njih dvojicu rastaviti, ali mu ne dade Staniša.

— Pusti da vidimo, tko će koga nadjačati! — on će Pavi.

Zapjenila njih obojica, izvalila oči, stisla zube, pa se naganjaju po sobi. Jedan drugoga hoće da prevari i o tle baci; a jao onda onome, koji dodje poledjice ležati. Mile bio mladji i jači, pa odjedared omanu s Markom, izdiže ga i baci svom silom na ugao škrinje pred krevetom. Marko ajmeknu. Skoči Pave i pograbi Milu, da ne bi zlo učinio, pa ga istura napolje. Marko se teškom mukom diže i uhvati se za krsta.

— Probio sam se na ugao! — izusti stišćuć od muke zube. To je i htio onaj bezdušnjak. — I on se

odvuče kući. Ženi ne htjede ništa kazati, nego ode u staju i leže u jasla.

Mara dozna od Pavine žene, što se dogodilo u krčmi.

— Tvoja pržljivost mogla te je glave stati, — rekla ona mužu. — Za svaku malicu planeš. Kada ti je rekao, da si mu odvezao naviljak bujadi, mogao si mu odvratiti: »Odvezi ti drugi put moju bujad«.

— Mani me se! — bolno će Marko. — Da sam znao, što danas znam, ne bih bio nikad u krčmu unišao. Sad je kasno.

Marko se je povlačio oko kuće kô prebijeno pseto, a tada pade na prostirač, s koga ne ustade više. Liječnik mu nije mogao pomoći.

Mara je klela i proklinjala Stanišu, koji je Marka na Milu nadraškao, mjesto da umiri jednoga i drugoga. Osta ona bez hranitelja i branitelja, osta sa sinom u tuzi i nevolji. Kukavno se životarilo u njezinoj kući. Krvavo se zasluživao novac, a i to nije katkada išlo, pa bilo dana, kad se u Marinoj kući nije zavatrilo na ognjištu. Tada bi znala jadna udovica prosuziti, preklinjajući svoj zao udes.

— Ne plači, majko! Bog nas ne će zapustiti, — znao joj reći sin, kad bi vidio majčine suze.

Kad mu bilo sedamnaest godina, ode s nekim seljacima u Slavoniju na posao. Slao je majci što više mogao, a donesao bi opet sobom toliko, da su mogli uzeti žita za zimu. Tako je činio nekolike godine. Kad obolio i ne mogao na posao, uvuče se bijeda u njihovu kućaricu.

II.

Nakon nekoliko dana dunu jugo, koji pobra snijeg sa zemlje.

Petar ode k Lovri na posao, pa je radio neumorno iz dana u dan. Zaradjivao je toliko, da je mogao kupovati žita i krumpira; na što drugo nije ni pomišljao. Kad bio s poslom kod Lovre gotov, zovnu ga seoski starješina, da mu pomože sjeći bukve u njegovoj šumi.

Petar se spremi slijedećega jutra i ode na posao. Kada došao do podnožja Velebita, opazi Stanišu, koji se verao izmedju litica uz planinu. Vidio je, da Staniša ima pušku uza se.

— Taj će u lov, — Petar će, pa zakrenu desno i poče se uspinjati.

Uspinjao se je dobra pol sata, dok nije došao na sljeme gorske panoge. Tu sjede na kamen, da časak otpočine. Nije više mislio na Stanišu, nego kako će podsijecati bukve. Odatlen krenu nizbrdice na malu ravan, gdje bio starješinov gaj. Upravo htjede posao otpočeti, kad ču neku viku, a tada zapomaganje. Petar baci sjekiru, pa potrča na kraj gaja. Opazi, kako se Staniša i njegov susjed Rade natežu za pušku, a bila to Stanišina.

— Ja ću ti dati po mojoj zemlji ovce pasti! — vikao Staniša. — A sada hoćeš da mi pušku otmeš!

Rade je mučao, pa od časa do časa pokušao istrgnuti iz Stanišinih ruku pušku. Petar je stajao neodlučno, a bojao se, da će jedan od njih zlo proći. Rade potegnu opet za pušku, a tada ju naglo pusti. Staniša, koji se bio opro nogama o zemlju, dobi prevagu i sruši se poledjice na tle. Rade mu kleče na prsa i pograbi ga desnom za vrat.

— U pomoć! — kričao Staniša.

Petar bio u par skokova kod njih, pa pograbi snažnim rukama Radu i svuće ga s protivnika.

Kad se Staniša isporavio, pograbi pušku za cijev i htjede Radu udariti preko glave, ali Petar povika:

— Mir, jer će sada biti druga! — pa stade pred Radu. — Ako vam je što krivo, izravnajte pred gospodom u »kumpaniji«, a nemojte se tu ko dva psa klati. — A ti, Staniša, hvali Bogu, da sam se ja tu desio; ovaj bi te bio životom rastavio.

Ni jedan ni drugi ne rekoše ništa, nego udari svaki svojim putem. Petar krenu sa Stanišom u gaj, da otpočne svoj posao.

— Hvala ti, Petre, što si me iz šaka onoga kavadžije oslobodio! — Staniša će. — A pametno si uradio, što si spriječio, da ga nijesam udario kundakom preko glave.

— Tako si ti morao uraditi, kad se ono moj pokojni otac pograbio s Milom. Ali da! Ti si ih još bolje zavadio, a tada si htio vidjeti, tko će koga na zemlju baciti. Nijesi se ljudski ponio; a duša te mora peći, jer si ti kriv, da mi otac pod ledinom leži, — govorio jadovito i prikorno Petar, pa gledao Stanišu mrkim pogledom.

— Nije sve tako bilo, — poče se izvinjavati Staniša. Pave i njegova žena potvorili su me, a ja . . .

— Nemoj se praviti! — presiječe ga u besjedi Petar. Znamo svi, da si zle ćudi. A s kime se slažeš u selu? Nijesi mogao s rodjenim ocem, kamo li bi s kim drugim. Velju ti: nemoj se praviti!

— Ne tako, Petre!

— Okani me se, pa idi za svojim poslom.

I on dohvati sjekiru, pa poče bukvu podsijecati. Staniša je stajao čas dva, a tada podje.

— Ne ću ti današnje ljubavi zaboraviti, — reče momku. Dodje li ti kada do kakove nužde, pokucaj samo na moja vrata.

III.

Minuše od toga dogodjaja nekolika mjeseca.

Jednoga dana puče glas po selu, da je Staniša opasno obolio, pa da će morati umrijeti.

— Nema djece, pa mu ne će biti teško na dušu zinuti, — rekla Mara, kad joj Petar kazao, da je zlo sa Stanišom. Žena mu je mlada, pa će se udati.

Kad je bolest sve više napredovala, poslaše po liječnika u satniju. Ovaj dodje, pregleda bolestnika i izjavi, da mu ne može pomoći, jer su se oba krila pluća upalila. Ljutio se je, što nije po njeg odmah poslano.

— A mislili smo, da će to proći, pa nijesmo htjeli po vas slati, — žena će Stanišina.

— Bar vi nijeste siromašni, da bi ste se troška bojali.

— A nijesmo, ali . . . a držali smo tu bolest za šalu.

Jedne večeri sjedio Petar uz ognjište i razgovarao s majkom. Bješe odlučio poći u Slavoniju, kamo ga pozivao neki njegov poznanac, pa o tome raspravljao i radovao se, kako će moći lijep novac zaslužiti. Najednom se ču kucanje na kućnim vratima.

— Tko je Božji? — upita Mara.

— Petre! — javi se izvana glas.

— Što je?

— Otvori!

Petar odmandali vrata, a u kuhinju stupi Stanišin kum Gajo i nazva Božju pomoć. — Njih dvoje mu odvrati na pozdrav, a tada će Petar:

— Što tebe nosi k nama u ovo doba?

— Važna me goni do vas dvoga. Nijesam došao od svoje, nego me posla Staniša.

— Staniša?! — začudi se Petar.

Da, on. Teško je obolio i ne će se moći oteti. Liječnik reče, da ima upalu pluća, a samo milost Gospodinova da ga može spasti. — Kasno je po liječnika poslao. — Večeras se je izmirio s Bogom . . . A mora umrijeti!

— Eto na! — Mara će. Tko bi reko, da će on tako naglo umrijeti!

— E, a nu! On želi tebe, Maro, vidjeti i s tobom govoriti; ne budeš li ti mogla doći, neka dodje Petar. Živim te Bogom zaklinjem, da mu ne odbiješ prošnje!

— Rad šta zove majku k sebi?

— Ne znam, ali mi je rekao, da se bez jednoga od vas ne vraćam.

— Znam, zbog česa me zove, — Mara će. Peče ga duša, jer je on kriv, da je moj Marko onako jadno svršiti morao.

— To će i biti, — Gajo će.

— Radi toga će on Bogu odgovarati. A ti, moj sinko, otidi k njemu, pa mu oprosti u moje i u svoje ime; a i dragi Bog neka mu oprosti.

Petar ogrne haljinac i ode s Gajom do Staniše. Ovaj je ležao zatvorenih očiju — gotov mrtvac.

— Evo Petra! — javi se Gajo. Staniša otvori oči, pogleda momka, pa će slabim glasom:

— Petre, moj pošteni Petre . . . Ja moram umrijeti. Izmirio sam se s Bogom . . . Priznajem, da sam kriv . . . što tvoj otac pod ledinu . . . onako rano leže. Bog će mi oprostiti, ako ti i tvoja majka . . . Ucvilio sam vas . . . oboje ljuto ucvilio . . . — Staniša će dršćućim glasom, a niz lice mu potekoše suze . . . — Ti si me proljetos . . . kad ono Rade . . . — On nije dalje mogao, jer ga bješe slabost spopala.

Nakon duljeg mučanja nastavi:

— Želim u nekoliko popraviti ono zlo, pa sam ... naredio pred svjedocima, da ti bude ... ona oranica, što medjaši s tvojom. I moja žena pristala je na to ... Samo mi oprosti ... oprosti radi Boga!

— Ja i moja majka opraštamo ti, a neka ti i Bog oprosti! — ganuto će Petar.

Staniša ga primi za ruku.

— Pošten si ... Bog ti dao svako dobro! ...

Pred zoru izdahnu Staniša.

* * *

Petar je i nadalje radio, mučio se i Bogu molio, pa se je uz njegov blagoslov odhrvao siromaštvu i bijedi. Oženio se s vrijednom djevojkom, s kojom je dobio nešto blašca, pa su njih dvoje poslovali od uranka do kasno u noć. Za nekoliko godina načini Petar novu kuću, ali ne medju liticama, nego na početku oranice. Zametnu rogatoga blaga lijep broj, pa kupi košanicu od Stanišine žene. Nakon petnaest godina ubrajao se on medju imućnije seljake.

Oboje pazilo staricu majku, koja se svakim danom molila Stvoritelju za svoju dobru djecu, a na samrti ih blagoslovila i Bogu preporučila.

Provadjali su srećne dane, okruženi lijepim porodom, molili se Bogu i poslovali, dok ih ne izmijenila njihova djeca, osladjujuć im njihove dane svojim lijepim ponašanjem, neumornim radom i odanošću spram Boga.

Njih dvoje doživi radost, da su mogli gledati svoje dvije kćeri u srećnom braku, a uz dva im sina dvije vrijedne snaše.

OBRATIO SE.

I.

Pavao Perčević bio prilično imućan seljak. Imao lijepu drvenjaru, iza ove gospodarske zgrade pa voćnjak, a podno gorske kose oranicu i sjenokošu. avio na pašu oko pedeset ovaca i petero goveda, a vozio se u grad na dva ljepušna zečka.

Pavao nije znao za nikakovu oskudicu. Drugi bi bio uvijek vedar i vesela lica, da je imao ono, što e Pavao nazivao svojim. Imao je kuću punu svega — ali mu u njoj bilo sve pusto i neveselo, jer ga žena ne obradova od srca porodom. Radi toga bio on uvijek mučaljiv i smrknuta čela, kao da će iz njega kiša udariti. Tek u desetoj godini bračnoga života razvedri se njegovo lice: on se nazva ocem. Tko sretniji od Pavla i njegove planinke!

Rastao mali Ante, kao da ga tko za kose vuče, a veselje roditelja uvećavalo se svaki dan. Čuvali ga i pazili ko zjenicu oka svoga, ne dali na nj — što se veli — ni muhi pasti. Čuvali ga od sunca i kiše, a u zimi nije smio preko praga u snijeg.

— Prehladit će se i umrijeti, — govorila Klara, kad bi joj tkogod rekao, zašto ne pusti dijete van.

Što bi god Ante zaželio, to su mu roditelji učinili. Ako bi se o što udario i zaplakao, oni su udarili onaj predmet govoreći: »Mi ćemo mu dati! Ne će on više tebe tući.« — U igri s ostalom selskom djecom zaplakao često Ante, a roditelji nijesu pitali da li je on možda kriv, nego bi počeli grditi njegove suigrače, pa tako često puta došli u prepirku sa susjedima. Ako je Ante što razbio, nijesu ga opomenuli, da drugi put to ne učini, nego bi obično rekli: »Razbio Ante, ćaća će drugo kupiti«.

Poče Klara učiti jedinka Bogu se moliti: Naučila ga prekrižiti se, a dalje nije uspjela. Jedne večeri, kad ga učila Očenaš, a sinak ne mogao nikako zapamtiti prve prošnje, dodje Pavao u kuću.

— Ne može da zapamti početka, — ona će mužu.

— Pusti ga na miru! — ovaj će. Zašto je škola, nego da se u njoj djeca uče molitve i ostalo. Neka se on igra, a župnik i učitelj su plaćeni, da ga — kô i ostalu djecu — nauče što treba.

Kad ga upisalo u školu, pa on došao u sobu punu djece, pograbi se majki za opravu i udari u plač, da on ide kući. Muke bilo, dok se priviknuo na školu.

Kad župnik došao, pitao novake, da li znadu prekrižiti se i Očenaš moliti, pa je zaredao od jednog do drugoga. Dodje i do Ante, a on ni beknuti; zaboravio i križanje. Župnik je mislio, da se je dijete uplašilo; nije niti pomišljao, da je tome kriv baš kućni uzgoj. Kad se je slijedeće nedjelje sastao s Klarom, pripovjedi joj, kako se je njezin mali uplašio, pa nije znao ni prekrižiti se, a ni Očenaša započeti.

— Naučit će on u školi, gospodine plovane, — odvrati Klara.

Župnik ju čudno pogleda pa će:

— Nijeste ga učili nikakove molitve?

— A nijesam. Naučit će on brzo, jer je otvorena glava.

— Kad zine, — na to će župnik, pa spočitnu Klari, što je zanemarila prvu i najsvetiju materinsku dužnost.

— A bila bih ga ja naučila, ali je moj Pava rekao, da će to Ante u školi naučiti, — ispričavala se Klara.

— Žalosti me, što vaše dijete zaostaje za onim najvećeg siromaka u selu. Sin Tome Patkovića zna Očenaš, Zdravo Marijo i Vjerovanje, a vaš se ne zna ni prekrižiti.

Kad Klara došla kući, kaza mužu, što joj župnik rekao.

— Neka se ljuti! On je za to namješten, da uči djecu molitve. Da je meni ono rekao, ja mu ne bih dužan ostao.

Ante je nakon šest godina dovršio četiri razreda pučke škole, a tečajem svoga školovanja zadao je dosta brige roditeljima. Tužio se na nj župnik, tužio učitelj, vikali roditelji djece, koja s njime bila u istom razredu. Slabo je učio, a bio pustopašan i svojeglav.

— Da se može već jednom te nesretne škole riješiti, govorio bi Pavao, kad bi mu žena kazala, kako se na Antu tuži župnik i učitelj. — Dosta mu je, da se zna potpisati. A što će njemu sve te mudrolije školske?! Imat će o čem živiti, pa da ne zna ni perom potegnuti.

I Ante dokrajči svoje nauke, a bilo mu tada trinaest godina. Ma da su njegovi roditelji onako lijep imetak marljivošću svojom stekli i po tom znali, da se samo onaj, koji revno posluje, može otresti siromaštvu i bijedi, ipak oni ne htjedoše svoga jedinka poslu pričavati. Slijepa ljubav nije im dozvoljavala to. Oni su bili tako glupi, pa su vjerovali, da će se on kasnije na sve priviknuti, kad odraste i dozove se pameti, kako naši vele.

Ante je pako mislio, da kada njegov otac radi, da njemu nije nužno.

Pustili su ga da spava dokle ga je volja, da ide kud samo zaželi.

Dječak bi poslije ručka otišao iz kuće, pa bi se povratio oko podne. Kad bi se dovršio objed, on bi se iz kuće izgubio i tek pod noć vratio.

Roditelji ga nijesu pitali, gdje i s kim je bio.

Kad se zamomčio, počeo nešto poslu prigledati, ali mu se nije mogao priviknuti; milije mu bilo leći u hlad drveta, pa gledati, kako se otac muči na polju i na košanici. Kad bi noć pala na zemlju, otišao bi u prelo, pa se oko ponoći povratio. Počeše ga momci draškati, da ga nikad nije u krčmi na momačkom sastanku.

— Ćaća ti je bogat, a ti ne smiješ potrošiti za litru vina — dobacio bi jedan.

— Ne dadu mu roditelji, jer bi se od čaše vina opio, — dodao bi drugi.

— Nije on za momačko društvo, — javio bi se treći.

Jedne nedjelje poslije podne Ante će materi:

— Daj mi, draga majko, nešto srebriša.

— Kamo smjeraš? — ona će vadeći iz škrinje novac.

— Rugaju mi se moji parnjaci, da me nije nikad u momačkome društvu u krčmi. Vele mi, da me ne ćeš da pustiš ti i ćaća.

— Rugaju se? Vidi si toga posla. A pokaži im, da smiješ i da imaš čim otići. Kupili bi ih u mekinjama (posijama), sve te selske momke, a oni se rugaju. Kukavelji!

Ode Ante u krčmu, gdje se već bilo skupilo nekoliko momaka, pravih danguba. Dočekaše ga s poklicima:

— Živio naš Ante! Ti si naš! Tako valja! — čulo se vikati. Hvalili ga, nazdravljali mu, a to njemu go-

dilo, pa nešto to, a nešto opet vino učini, da je Ante zvao litru za litrom. Pred noć dotetura kući i leže.

Vidje to otac, pa se srdnu na ženu.

— Muči, žalostan ne bio! Ta mora i on zaći medju svoje parnjake. A kada može u društvo sin gladnoga Mijata, može i tvoj, — Klara će mužu.

— Poda li se pijanstvu, zlo i naopako po nas i po njega samoga, — na to će Pavao. Posao mu nekako ne miriše pa . . . .

— Bit će on dobar težak; ta nije od rdjavih roditelja.

— Bit će, bit će, ali kad će! Ako se ne nauči raditi, dok sam ja na životu, kasnije lje ne će.

— Ti nijesi tako do danas govorio. I sam si ga od posla odklanjao. Ne može to sve najednom ići. A što bi bilo, da od teškoga rada oboli i umre! Na to ne smijem niti pomisliti. Ja bih živa za njim u grob skočila.

— Ma ne silim ja njega, da on po cio dan radi, — blažim će glasom Pavao. A ne dao Bog, da mu se što dogodi.

Ante nastavio svoj dojakošnji život i slabo mario za poslove. Čudili se ljudi u selu, kako mu to pusti otac, koji bio valjan i dobar težak, ma da je bio imućan.

— Razmazili su ga, jer im je jedino dijete, — čuo bi se odgovor, kad bi tko spomenuo, kako Ante ne zna niti pluga zanijeti, niti kose naklepati.

II.

Godine 1873. haračila je kolera po ličkim stranama. Zavuče se i u pitomi Mušaluk, gdje negda lički Kapistran, svećenik Marko Mesić svoje dvore imao. Izmedju tolikih u selu, koje nemila bolest pobrala, bili

i Antini roditelji. Ode jedno za drugim Bogu na istinu, a u kući osta sam Ante.

Neko je vrijeme tužio za roditeljima, vrludao okolo ko bez pameti, dok mu vrijeme ne izliječi teške rane.

Osta mu lijep imutak, ali pade i sljeme na tjeme. On je bio gospodar svega, što mu roditelji stekli.

— Oženi se, moj sinko, reče mu jednoga dana župnik, kad ga susreo. Ne učiniš li to, brzo će nestati svega, što ti roditelji namrli. Samo pazi, da uzmeš vrijedno čeljade, pravu kućanicu, a ne kakovu kaćiperku i namigušu.

— Ima i za to vremena, gospodine plovane, — odvrati mu Ante.

— Za te će biti najbolje, da se čim prije oženiš. Poslušaj mene, pa se ne ćeš pokajati.

— Nijesam još zagledao djevojke. Ne bih rado na brzu ruku oženiti se, A nijesam ostario.

Župnik nije htio dalje nastaviti, jer vidio, da momak ne misli još na ženidbu.

U kući mu gospodarila služavka, a ostale poslove obavljala dva služaka. Kako je bio naučan lastovati, malo se je brinuo za sve. Sluge su radile po svojoj miloj i dragoj volji, pa kad su dobro upoznale svoga gospodara, obavljali su poslove samo da je broj.

Blago nije imalo valjane hrane i nastora (stelje), pa ološalo. Ovce i krave nijesu davale onoliko i onakovo mlijeko, kakovo se znalo donijeti u muzlicama, dok je Klara bila živa. Konji se ogubali i omršali. Po voćnjaku porasla trava, a voćke pokrila mahovina i lišaj. O peradi u dvorištu nije bilo ni spomena. Povrtnjak, gdje pokojna Klara znala nasaditi lijepa povrća, bio pun koprive i drugoga korova (drača) Žita bijaše toliko u žitnici, da se je mogla polovica

prodati, ali ga nestade prije druge žetve. Ante nije nadzirao sluge, a kad su i to one vidjele, počeše potajno prodavati žito. A u tome bilo sve troje složno. Prodavali su žito, sijeno, a služavka znala, kad bi se gospodar vratio kući napit i zaspao ko zaklan, uzeti ključe od sanduka, pa sad ovo, sad ono ukrasti i na sajmu u Gospiću prodati.

Jedne nedjelje poslije podne sjedio Ante u krčmi i zabavljao se sa svojim prijateljima. — U sobu unidje neki daljnji njegov rodjak, pa kad opazi Antu, ovako će mu:

— Sada sam prošao mimo tvoje kuće, pa sam mislio, da su kod tebe gosti.

— A kako to? — upita Ante i nasloni se na ruku.

— U kući se pjeva sve u šesnaestu, a iz nje miriše po prženoj svinjetini. Valjda se časte tvoje sluge na tvoj račun, kako si ti tu.

— Čudiš se, da u mojoj kući ima svinjetine? A možda ti žao, što ja mogu u društvo zaći?!

— Ni jedno, ni drugo! Žao mi je, da te sluge rasiplju, — odvrati skoro uvredljivo Ivan.

— Žali ti koga drugoga, a nemoj mene. Neka prže! Nek se zna, čija je kuća masna!

— Istina je! — potvrdiše njegovi prijatelji.

— Istina je, — velju i ja, — Ivan će. Ali je i to istina, da rdjave sluge ne dižu gospodarstva.

— A rad šta su moje sluge rdjave? — Ante će i ustade.

— Kad bi ih potajice nadzirao, uvjerio bi se, da su takove. Ja ti to velju, jer ti zla ne želim, a što tebi želim, neka se meni izvrši.

— Nema Ivan krivo! — javi se seljak Martin Lenić.

— Eto i tebe! — Petar će.

Prošloga petka vidio sam tvoju služavku Anu na sajmu. Prodavala je smotak sukna. A otkuda njoj onakovo sukno, ako ne iz škrinje (sanduka) tvoje.

— A u mene su ključi! — Ne tupi zubi poput kak ve babe.

— U tebe su ključi, to je istina, ali pripazi dobro na Anine prste, jer su joj predugački. A kad ti nije s voljom, da se o tome govori, ja ne ću zubi tupiti, imaš pravo i živio mi.

— Pravo reče, prijatelju Martine, — Ivan će. — Ante pozna svoje sluge, pa ne dá, da tko o njima rdjavo govori.

— Poznam ih bolje nego ti i Martin. Kod mene su otkako mi roditelji umrli, pa nijesam ništa takova vidio, da bi ih mogao rdjavima nazvati.

— Nijesi vidio, jer ih ne nadgledaš, — Ivan će na pô usta, da ga Ante ne čuje.

Oko Lučinje nagovoriše Antu njegovi prijesni prijatelji, da isprosi udovicu Milku Asančaićku iz Perušića. Rekoše mu, da je ona mlada i pristala, nema djece, a da će se u njezinoj škrinji naći i gotova novca. — Ante se odluči, pa njih nekoliko odoše s njime do udovice. — Na prvi pogled svidi mu se ona, ma da nije bila osobito lijepa, ali je na njoj bilo nešto, što je Antu privlačilo. Ona ih primi i ponudi vinom. Kazaše joj, radi česa su došli. Ona, pametno čeljade, ne htjede reći »da«.

— Moram najprije upitati svoje roditelje, posavjetovati se s bratom, — rekla im. Kad su je stali nagovarati, da može bez straha poći za Antu, odvrati im ozbiljno: »Rekla sam samo ono prvo, a sada čujte dalje! Kad se dvoje uzimlje, onda se vežu do smrti jednoga ili drugoga, a ne za dan — dva. Važan je to korak! Ja ne poznam momka, on ne pozna mene.«

— Ti govoriš ko kakov »advokat«! — povika Martin Ratković.

— Govorim li krivo? A ja sam sve to čula od pametnih žena.

Ante se diže. Vidjelo mu se na licu, da ga je udovičino razlaganje rasrdilo.

— Ne zamjeri, što smo došli, — on će. — Pomisli, što ćeš učiniti, a i ja ću to isto učiniti. A sada mi ostaj s Bogom!

— To je prava nadžak-baba! — on će, kad su izišli iz udovičine kuće. — Žalim, što sam joj kućni prag prekoračio. To nije za me. Ona bi mi svaki dan prodikala, a ja ne bih smio zaći u društvo, da čašu vina ispijem. Takova je upravo Luja moga strica Tade.

Oni u krčmu, gdje su pili do kasno u noć, a tada pošli kući. Vani je bila ciča zima, da je pucala šimla (daščice) na krovu. Pripijevali su cijelim putem od Perušića do Mušaluka. Kad su došli do Antine kuće, pozva ovaj svoje prijatelje na rakiju. Zasjedoše, pa pij kô za okladu. U svanuće razidjoše se. Joso Butković, rodom iz Budaka, utetivi kući preko polja. Nedaleko groblja svlada ga rakija i on sjede na liticu. Sjutradan oko podne nadjoše ga ukućani i odvedoše kući. Deveti dan ode Bogu na istinu. Bješe se dostao boljetice, kojoj ne mogaše odoljeti, ma da je bio čvrst i jak.

III.

Antino gospodarstvo udarilo rakovim tragom. K tome zaredaše nekoliko nerodne godine, pa je Ante morao kupovati krmu i žito. Da namakne potrebiti novac, proda konje, za koje dobi malu svotu, jer su bili ološali uslijed nereda i slabe hrane. Druge jeseni morade prodati ovce. Te godine jedva dokruši do

žetve, a kako je ova bila rdjava, morade posuditi novca. Plaćao je masne kamate. — Uza sve to on zalazio u krčmu, gdje bi znao lijep novac potrošiti.

S proljeća morade prodati kravu, da namiri kamate za drugu polovicu godine. Dobi za nju četrdeset forinata. Ode u krčmu, da što založi. Za jednim stolom sjedjela trojica i igrali na tri karte. Jedan od njih imao je pred sobom lijep kupić novca. Onaj, koji je tri karte miješao, psovao je na svoju lošu sreću. Ante se primaknu k njihovu stolu, da vidi, kako oni na tri karte igraju. Onaj, koji dobivao, stavi na stol petaču.

— Crvena dobiva, — reče igrač, pa poče karte iz ruke u ruku premetati, pokazujući drugu uvijek crvenu i govoreći: „Ova dobiva« — Tad ih brzo okrenu, pokaza još jednom crvenu, pa ih stavi na stol licem dolje. »Koje je crvena?« — tad će suigraču. Onaj je tobože gledao u karte, a tada diže jednu, ali ta bila crna.

— Ode petača! — Ante će. A mogao si pogoditi, da si pazio.

— A bi li ti pokušao sreću? — upita ga ovaj.

— A nu! Nijesam nikada igrao na karte.

— Nije to nikakova muka, — sad će drugi, koji karte miješao. I on mu stade tumačiti tu igru.

— Pa ću pokušati! — odluči se Ante i sjede. Deset put pogodio je crvenu i svaki put dobio forintu.

— Ja ne ću s tobom igrati, jer si ti majstor u kartanju, — izjavi njegov suigrač. Ja sam danas izgubio tridesetak forinta, a s tobom bi još i više. Ne, ja ne ću s tobom igrati.

— Ta ja ti danas prvi put igram! — Ante će na to. — Ali ja dobro pazim na karte i tvoju ruku.

— Evo desetka, da ne ćeš sada pogoditi crvene! — onaj će, pa nastavi igru.

Ante dobi i taj desetak. U duši se radovao, kako
e za čas dobio dvije desetače. Prati me sreća! po-
nisli, pa vrže na stol desetaču, ali ju izgubi. Vrže i
lrugu, pa i ovu izgubi. Posegnu u ćemer, pa izvadi
voj novac. Vrže petaču on, vrže onaj drugi. Sreća
nu se nasmija i on dobi.

— Plati bocu vina, kad dobivaš, — reče suigrač
jegov.

— Mogu i dvije. A velju ti, da me ne ćeš više
admudriti.

Krčmar donese vino i oni se kucnuše.

Ante dobivao svaki čas, sad petak, sad opet de-
etak, pa radosno trusio čašicu za čašicom.

— Izgubio sam tamo trideset, a ovdje trideset i
et forinti. Znaš što?! Vrzi ti sav novac, što ga imaš.
'ribroj!

Ante pribroji. Imao je osamdeset forinta.

— Vrzi ti osamdeset, a evo ja stavljam toliko, pa
a vidimo, tko će dobiti. — I on pogleda značajno
voga druga, s kojim kockao, kad Ante unišao bio
sobu. Onaj se diže i izidje.

— Vrzi! Ta znam, da ću ja izgubiti, jer si ti
udne sreće.

— Pa evo! — Ante će napokon i stavi novac
a stol.

Polećeše karte iz lijeve u desnu. Ante je po-
ovno motrio onu crvenu. Kad ih onaj položio na
ol, Ante jednu diže, ali to ne bila crvena. Smrče
u se pred očima. Njegov drug pokupi novac.

— Bila je šala! — Ante će. — Daj mi moj novac!

— Eto oružnika, pa će nas svu četvoricu oda-
nati u zatvor! — onaj će, što bio iz sobe izišao.

— Bježimo! Bježi i ti! — on će, pa umače na
rata, a za njim njegova dva prijatelja. Potrča Ante za

njima nadajući se, da će mu povratiti njegov novac. Kad došao u hodnik, one trojice ne bilo već. On u dvorište, ali ih ni tamo nema. Istrča na ulicu, ali njih ni tu ne vidje. Vrati se u krčmu, pa upita krčmara, kamo su oni umakli.

— Ja ne pazim kamo ljudi iz moje krčme odilaze. Plati vino, pa ih potraži. Valjda su te operušali?

— Odnese mi jedan lopov sav novac! — jadovito će Ante, plati vino, pa ih podje tražiti.

Medjutim su oni bili odmaglili. Iz hodnika umakli su u drugu sobu, iz ove u vrt, pa onda ulicom dalje.

Potuži se Ante poznatom mu časniku.

— Moj dragi! Ne trebaš ih tražiti. To su ti prevejani lopovi. Nesreća te je naputila s njima igrati. Oni su već u drugom selu. A poznaš li ih?

— Danas sam ih prvi put vidio, — snuždeno će Ante.

— Drugi put ne ćeš se dati na šupalj most navesti, — časnik će i udalji se.

— Nikad više ne će ovaj za karte sjesti! — mrmljao Ante idući neveselo kući.

Slijedećega petka dogna on drugu kravu na sajam, proda ju i plati kamate.

IV.

Jednoga popodneva sjedio Ante pred kućom i razmišljao, kako bi smogao novca, da prekrije kuću, popravi krov na staji i kolnici.

Iz misli ga trže župnikov pozdrav. Ante se diže i odzdravi.

— Što je s tobom, moj sinko? — župnik će i sjede na klupu. — U crkvi te rijetko kada vidjam, a već su protekle tri godine, da se nijesi ispovjedio i svetu pričest primio.

Anti bi neugodno, što mu je to župnik spomenuo. jede se ispričati, ali za to nije mogao riječi smoći.

— Ne valja ti posao! Ti radije zadješ u krčmu go li u crkvu. A čuo sam da si se počeo kartati. lim te, vjeruj, žalim. Roditelji tvoji krvavo su stekli ličan imutak i tebi ga ostavili, a ti si ga počeo nelice rasipati. Sjedeći u krčmi uz pune boce ne stiče bijeli novac za crne dane. A znaš li ti što je krčma? ti je, moj dragi, ulaz u pakao. Krčma je za putka, da se u njoj odmori i okrijepi. — A što si pogao ulazeći u nju? — Nastaviš li posjećivati ju, izbit ćeš ne samo očinstvo, nego i dušu svoju!

Ante je iskreno priznao, da je na krivome putu. ı ne bijaše tako pokvarena srca, da ga se ne bi snule župnikove riječi.

— Ja znam, da ti je gospodarstvo nazad trglo. Tome si kriv ti, ali su mnogo krivi i tvoji pojni roditelji, Bog im dao vječni pokoj. Nijesu te ako uzgojili, kako su to morali učiniti. Medjutim se e može popraviti. — Da si mene poslušao i oženio , sve bi danas drugačije bilo. Gdje u kući nema goodarice, i to valjane gospodarice, to odlazi sve niz du, što pako niz vodu ode, to se uz vodu ne vrati.

— Imam u kući služavku, koja mi drži ovo goodarstvo.

— Da, da! Imaš služavku, ali ta za se gleda. e ću o njoj ništa zloga reći, samo ti velju, da se n prije oženiš; ne učiniš li to, ti ćeš za koju gonu na prosjački štap spasti. Nemoj riječi moje zlo mačiti, nego ih dobro vagni, ne ćeš se pokajati, o to učiniš.

Župnik se diže, pozdravi Antu i ode niza selo. Gledao momak za njim, a tada sjede i zaveze u ozbiljne misli.

— Nijesam vičan nikakovu poslu. Staja mi se skoro ispraznila, a na kućnom sljemenu sjedi mi vjerovnik. I sam Bog me je valjda ostavio, jer sam od njega bježao. Da sam župnika poslušao, kad mi ono govorio pred nekolike godine da se oženim, druge bi mi ptice danas pjevale; tako mi se počima više kuće kukavica javljati. Nastavim li ovako, naskoro će mi sve otići netragom. Ante, dozovi se pameti, jer još nije kasno! — Tako razgovarao momak u po glasa sam sobom.

Sjutradan, a bila sveta nedjelja, ode Ante u crkvu. Župnik je u svojoj propovjedi tumačio Spasiteljevu priču »O izgubljenom sinu.« Krasno je on tumačio, a kad došao do onog mjesta u priči, gdje se govori o sastanku oca sa sinom, pa ovaj potonji pokajničkim glasom ocu kaže: »Oče, sagriješih nebu i tebi i već nijesam dostojan nazvati se sin tvoj« — Antu je zazeblo oko srca, osjetio je u duši, da je i on takov izgubljeni sin; tiho je ponovio one riječi za župnikom, udario se u prsa i odlučio, da će se popraviti poput izgubljenoga sina.

Veselim srcem izišao je Ante iz hrama Božjega, pa pošao niz cestu kući. Opaziše ga dva njegova prijatelja, pa ga zovnu, da ide u krčmu. Ante im odvrati ovako; »Od danas počamši ne će ovaj tamo«.

— Smjeraš li se zakaludjeriti?! — doviknuše i udariše u smijeh.

Ante na to ne odvrati, nego ode do svoga strica Tade. Dugo su njih dvojica razgovarali u voćnjaku, a tada ode Ante kući.

Poslije podne uputi se stric do kuće Petra Šušića u Budaku, da zapita, bi li njegova Marica htjela za Antu poći.

Marica je bila pristala djevojka, dobro i marljivo čeljade. Svi su je u selu voljeli, jer je bila djevojka kako treba. Bila ona vješta muškom i ženskome poslu na polju i u vrtu. S materom je u zimsko doba tkala platno i sukno, kličala torbe i bisage za prodaju.

Tu djevojku namisli Ante pod svoj krov dovesti, ali se bojao, da ona ne će htjeti za nj poći; s toga je nestrpljivo očekivao povratak stričev.

Kad se ovaj povratio vesela lica i kazao Anti, da Marica i njezini pristaju, da podje za nj, momak je ogrlio strica.

— Bit će sve dobro! — uskliknuo je.

— Nadam se, moj sinko, da hoće. Podješ li očevim tragom, u dobar čas po te. Mlad si, pa ćeš sve ono popraviti, što si s lude pameti pokvario. A ja i moji sinovi ćemo te u svemu pomagati.

* * *

Nakon mjesec dana dovede Ante Maricu pod svoj krov. Dobi s njome nešto blaga, a i gotova novca; dobi marljivo i dobro čeljade, koje se nije bojalo poći za čovjeka, koga je gospodarstvo počelo propadati.

Njih dvoje otpoče raditi i Bogu se moliti. Ante se je priviknuo poslu, pa je neumorno radio. U radu postade zadovoljnim. Za nekolike godine podigoše svoje gospodarstvo do one visine, na kojoj bilo, kad Antini roditelji umrli. — Sreća se udomi u njihovoj kući. Poštene duše radovale se tome, ponajviše starina župnik. Radovao se, što su njegove riječi našle odziva u Antinoj duši, pa on krenuo dobrom stazom.

ZAO JEZIK ZLO POČINI.

I.

Njih oba bila su iz istoga sela. Petar bio u tridesetoj, krupan, prkosljiv i planut. Na kući bio prilično jak. Oženio se od bogata, pa mislio, da se sav svijet mora oko njega kretati. Žena mu bila bezdjetka, jezičava, pa s toga nerado gledana u selu.

Ivan onizak a plećat, bio prevalio dvadesetu, a bio snagom prvi u selu. Bio vrlo pržljiv. Oženio krčmarevu kćerku, koja bila najljepša medju svim djevojkama u selu.

Ivan i Petar bili u selu svakim danom na jeziku. Nije se dan prekinuo, da nije jedan ili drugi kome zapaprio, ali se na to bili navikli seljani, pa nijesu mislili da i oni njima zasole.

— Mani se pržljivaca! — znali reći, kad bi se zapodjeo govor o toj dvojici.

Namjeri se jednoga dana Ivan na Petra, pa se porječkaše i ljuto zavadiše. A zavadili se i zamrzili za malenkost. Sastalo se njih desetak na čistini nedaleko porušenoga čardaka. Desio se tu Ivan i Petar. Posjeli na ledinu, pa udarili u razgovor. Jedan ovu, drugi onu, pa se spomenuše kubura i junačkoga megdana.

— Ja ne bih ove svoje dao za pô našega sela! — Petar će pokazujući kuburu.

— Baš ti valja! — upade mu u besjedu Ivan. — Moja kubura vrijedi onoliko zlata koliko je teška. Vidiš li ju?

— Ta mani se toga, nebore! Nijesi iz nje ispalio od badnjaka. Baš je kô kakova . . . .

— A tvoja ko da je tri godine u zemlji ležala, — uteče mu se u besjedu Ivan.

— Vrzi kapu na stotinu koraka, pa ne ćeš po nju trebat ići — otpovrnu Petar.

— Pristajem! Ali ćeš i ti meni svoju kapu na toliko koraka vrći, pa da vidimo, što će se dogoditi. — Ivan odbroji žurno stotinu koraka, a tada vrže kapu na trn.

Petar rastegnu kuburu, namjeri i odape. Kapa osta na trnu.

— Baci ti svoju kuburu u trnje! De, da vidimo, što će se dogoditi tvojoj novoj kapi.

Petar ode do trna i vrže na nj svoju čepicu, a tada se povrati i sjede k ostalima. — Ivan nanese, kubura planu, a kapa vrci s trna.

— Ne trebaš po nju ići! — porugljivo će Ivan, kad Petar pošao po kapu. Riječ po riječ, pa dodje do pravde. Petar planu, pograbi nekakav štap, pa oplete Ivana preko ledja. Da ne bi ostalih — pade krv; tako ih rastaviše i umiriše.

Od to doba gledao jedan drugoga kroz krvavu ponjavu.

Petrova žena razvezala, pa o Ivanu i ženi mu Franjki sve i sva, samo ne dobro.

— Ta znaš li sestra moja, — Franjka će jednoga dana Petrovoj ženi Mariji, kad ova osučila grditi Ivana, — da su obojica pržljivci. Ti bi morala tu nesretnu zadjevicu stišavati, a ne podjarivati; ta znaš li, da može biti velika zla.

Kad bi ti ko i ja, moglo bi biti sve dobro; tako će — bojim se — biti zla na pretek.

A Marija udari u još krupnije diple, pa malo osta, da Franjka ne dobi po glavi.

II.

Ušla kosa u livadu. U Plješivici je, podobar sat hoda od sela Skočaja, mala ravnica, nazvana Luka, na kojoj raste pitomina, baš blagu po zubu. Iz dva sela ima ih, koji tu kose.

 *

Milota je pogledati po onoj poljani, kad je košnja! Naokolo krasna šuma, a na njezinim rubovima plamsa tridesetak vatara, oko kojih sjede kosci i kupljačice. Pjesma zaori sad s jednoga, sad opet s drugoga kraja. Tko na kući bolje stoji, taj primakao k vatri janjca na ražnju, da mu kosci ne budu željni slasne laje, a nadje se i po koja čutura vina i rakije, pa ide veselo u onoj Božjoj prirodi.

Na maloj čistini, otkuda vodi staza preko Lisine do u selo, plamsa veselo vatra, a kraj nje okreće Petar janjca na ražnju. Žena mu Marija zasukala rukave, pa se vrti oko vatre pripremajući večeru.

Pade i noć na zemlju. Mjesec se uspinje sve više pa rasvjetljuje vršeljak više klanca Škripine. S drugoga kraja Luke razliježe se vesela pjesma.

— Čuješ li onoga, kako je razglavio? — promusi Marija kroza zube.

— Koga? — prenu se Petar iz svojih misli.

— Ta tvoga prijatelja Ivana! — žena će. Pa što drži do sebe ta njegova Franjka! Vile ju odnijele! kao da ne znamo, čija je.

— Mlada, lijepa, pa je ponosna, — odvrati Petar.

— Da, da! Mlada, lijepa. Vikne se i tebi, kad se počne šepiriti kao paunica. Šteta, što ne živeš s njezinim mužem u prijateljstvu, — ujedljivo će Marija.

— A nije li istina, da je Franjka najljepša mlada u selu? — jačim će glasom Petar. Ti si od nje tri godine starija, a mislio bi čovjek, e ti je sada četrdeset.

— Tako? Znam ja, da sam za te stara. A bila sam ti mila i draga . . . A nu! — progunda ona, pa ode po drva.

Na drugoj strani poljane, gdje bio Ivan s Franjkom, bilo veselo. Jelo se i pilo, orila se pjesma, tjerala bezazlena šala. I oko drugih vatara bilo sve živo i veselo, jer se dovršio posao na Luki.

Kad mjesec obasjao svojim blijedim svjetlom poljanu, počeše mnogi seljaci odlaziti, goneći vozove sijena k svojim kućama.

Pogna i Petar, pa se nadje s Ivanom nedaleko putine, koja vodi niz tako zvane Šiške u selo. Mučala obojica. kao da se nikad u životu nijesu vidjeli.

— Ti li si to, lijepa moja! — javi se Marija, kad spazila Franjku, koja je išla iza voza. — A znaš li, što moj Petar o tebi govori.?

— Ništa zloga! odvrati Franjka.

— Šteta, da on nije udovac, a ti udovica! Svidjaš mu se vrlo. Mirna si, ali .... Zasukat ćeš ti mozgom mome Petru. Nego se ti mani toga, jer ću ti oba oka iskopati noktima.

— Bog s tobom, Marijo! — Franjka će, kad joj se ova unijela u oči. — Imam ja svoga muža, a za tvoga me lava ne boli.

— Da, da! Mudrica si ti velika. Ne reče on badave da si najljepša mlada u selu.

— Ne griješi duše, Marijo! Da si me poslušala, mogla su se njih dvojica izmiriti, pa živjeti u slozi ko do nedavno.

— Izmiriti se, veliš? Da ti možeš lakše s mojim mužem očijukati. A?

— Umukni jezičko! — Ivan će, koji slušao razgovor.

— Ti si slijepac kraj očiju kad ne vidiš, kako ti žena ....

— Ti to mojoj ženi, a Ivane? Ona da je jezička?!

— Pa da! To ti je prava nadžak-baba, — Ivan će i ustavi volove.

— A što je tvoja Franjka? A?

— Jadnica! — Marija će, pa stisnu šake. — To ti je tvoja najljepša mlada u selu! Srami se svoga osjena!

— Ivan skoči, pa prilijepi Mariji poštenu na obraz.

— Ubi me lopove! — povika ona.

— Budi pametan, Ivane! — Franjka će i stade pred muža.

— Pa ti vrže ruku na moju ženu? A, lopove — planu Petar.

— Lopov si i od lopova potekao!

Petar za kuburu, rastegnu je i smjeri u Ivana. Kubura štrocnu, ali ne sastavi. Ivan priskoči, grunu Petra u prsa, da se je srušio poledjice. Kad se htjede na noge skočiti, udari ga Ivan oštracem sjekire, koju imao u ruci, te mu rascijepi lubanju.

Nasta vriska i pomaganje žena. Dotrčaše seljaci, ali prekasno, jer Petar bio mrtav. Kad Ivan vidje svoje zlo djelo, ostavi voz i umače u šumu.

Videći Marija mrtva muža, baci se ko bijesna zvijer na Franjku, obori ju na zemlju, pa ju poče daviti.

Svukoše ju s jadne žene, koja bila od straha premrla.

Tako se dovrši košnja trave na onoj vispoljani.

III.

Ivan se povlačio dva dana po planini, a kad jedne noći bio došao u kuću, uhvatiše ga oružnici i odvedoše u zatvor. Za pô godine puče osuda, i on ode u Lepoglavu na šest godina.

Selo sažaljivalo Franjku, koja pade u nesreću zbog Marijina zla jezika. Kad bi tko prikorio Mariju, što učinila, ona bi odbrusila: »Neka sam, neka! Ako sam ja bez muža, i ona je, ta najljepša u selu. Teže njoj nego meni. A onaj neka leži pod ledinom, kad nije htio onoga lopova ubiti.«

Slijedeće jeseni planu Franjkina kuća i sprži se. Govorilo selo, da je to Marijino maslo. Zatvoriše ju pa i spustiše, jer ne bilo svjedokâ, da je to učinila.

Franjka se preseli k svome ocu na drugi kraj sela, gdje je bila od Marijina jezika na miru.

Pet godina poslije toga umrije Ivan u lepoglavskoj kaznioni.

Proteče nešto više od godine dana nakon Ivanove smrti, i Franjka se uda za Marijina rodjaka, čestita i vrijedna momka.

Selo se čudilo, kada vidjelo, da je i Marija na piru. — Ona se bješe sasvim promijenila. Nije protekao dan, a da ona ne bi k Franjki došla. Pomagala bi joj pri poslu, donosila joj razne milošte. Živjele su ko dvije sestre.

— Peče ju duša, — znali reći seljani — s toga ona tako čini.

Iza zaposjednuća Bosne ode u Bišće k nekoj rodjakinji, gdje proboravi tri godine, a tada se povrati kući. Oko Uskrsa oboli i leže logom. Franjka ju je dvorila u teškoj bolesti.

Dva dana prije smrti reče Franjki ovo: »Govorilo se, da sam ja podmetnula vatru pod krov tvoje kuće. U oči sutrašnje nedjelje evo ti se kunem, da to nijesam učinila, da šta takova nijesam nikad ni pomislila. Kriva sam, i za to ću Bogu odgovarati, što se ono dogodilo u Plješivici. Da ne bude mene tada, mogla su obojica i sada po suncu hodati. Imala sam zao jezik, a taj je zlo počinio.

Nemam nikoga od roda do li vas, pa ću vam ostaviti ovo moje sirotinje. Poštenom je mukom sve stečeno, pa će vam biti blagoslovljeno. A dadne li vam Bog djece, uzgojite ih tako, da nikad nikome ne učine što na žao, bilo to besjedom ili djelom.

Marija leže pod ledinu, a za njom je plakala Franjka ko za rodjenom sestrom.

KAKOV ŽIVOT, TAKOVA I SMRT.

Zimski je dan poslije Ivanje.

Stisla zima zube, pa na ulici ni živa stvora osim gladnih ptica, koje sa drveća slijeću na prtinu, da si hrane nadju.

Ivan Jakovljević sjedi uz prozor i čita neku knjigu. U drugoj sobi igraju se njegova djeca, njih petero na broju. Ivan kao da i ne čuje njihove vesele krike, jer se zadubio u pripovijest.

— Upravo tako! — ote mu se preko zubi. — Tako je bilo i s mojim očinstvom. Ali je Bog pravedan, pa ne dopušta, da nedužan čovjek nastrada. — I on odloži knjigu i ode u drugu sobu k djeci.

Malo poslije pokuca netko na kućnim vratima. Služavka ih otvori, te htjede upitati došljaka što želi, kad ovaj prousti: »Je li ovo kuća Ivana Jakovljevića.«

— Jest, ovo je njegova kuća, — odvrati služavka.

Onaj stupi u hodnik te će:

— Studeno je, da ti srce u grudima taršće. A je li Jakovljević u kući?

— Čini mi se, da je u sobi na lijevo, — odvrati služavka i pokaza rukom na vrata.

Stranac bijaše krupan čovjek, pravi Podgorac, kakovih možeš i danas u onom vrletnome kraju naći. Bijaše obučen u trošno odijelo od darovca. Na licu njegovu vidjelo se, da mu je život buran, i da nije neprijatelj piću. Ovo posljednje posvjedočavao je njegov crvenkasti nos.

On pokuca na vratima i unidje u sobu. Jakovljević motrio čudnim pogledom nepoznata mu čovjeka.

— Što tražite od mene? — upita ga on prijazno.

— Ti mene ne ćeš poznavati, — reče stranac. Bio si dječačić, kad sam ovo mjesto ostavio. Ja sam, da ne duljim, tvoj stric Joso.

— Stric Joso?! — uprepašćeno će Ivan.

— Jesam, sinovče. Spao sam na niske grane. Ludo sam život provadjao, pa me evo sada na prosjačkome štapu. Da sam na ovo spao, sam sam si kriv u nekoliko; veći dio krivnje leži na mojoj majki, maćuhi tvoga pokojnoga oca, koja me nije znala tako uzgojiti, da postanem čestitim čovjekom.

— Pa što sada? — Ivan će, pozorno motreći svoga strica, na koga su išle one riječi, što ih bio izustio, kad dočitao pripovijetku.

— Što sada?! — Il' u goru il' u vodu — druge mi nije. Imao sam lijepu službu, ali je nijesam znao cijeniti, pa sam ostao sada bez svega. Da se ne budem naučio kartati i piti, danas bi mi sreća pjevala; tako sam nesretnjak, pa ću najzad pod tudjim plotom svoj ludi život dokrajčiti.

Pustimo tu dvojicu da razgovaraju, a mi se povratimo za tridesetak godina natrag.

* * *

Seljak Blaž, djed Jakovljevićev, imao je svoju kuću u istome mjestu i lijep komad oranice nedaleko ovoga. Ženio se dva puta. Od prve mu žene ostalo sedmero djece: šest kćeri i sin Jakov. Kad se drugi put oženio, privela mu žena kćer iz prve sreće, a nakon godine dana obradovala ga sinom Josom.

Blažu bilo pedeset godina, kad se drugi put oženio. Susjedi mu se rugali, kada doznali, da on smjera udovicu uzeti. A nijesu imali krivo, jer njegovoj najstarijoj kćeri iz prve sreće bilo tada osamnaest godina, pa je bila vješta kućanica i marljiva ra-

dilja. Medjutim Blaž nije mario za poruge, nego je doveo udovicu pod svoj krov. — Ali se naskoro pokaja, što je počinio tu ludoriju.

Druga mu žena ne bila vješta seljačkome poslu, ali bila za to vična iskapljivati čaše.

Naučan svakome redu s prvom ženom, a ne imajući ga s drugom, znao se je razgoropaditi, a tada bio red na ženi da bježi. Kad bi se opet udobrovoljio, pošao bi ju tražiti, pa bi se s njome izmirio. Ti neugodni prizori ponavljali bi se često.

Kćeri iz prve sreće poudaše se, jer su bile rukate i ruvate, a sin Jakov ode cara služiti i sastavi se s kruhom. U kući osta Joso i sestra mu Mara. Još iz malena priuči se jedno i drugo vinu i rakiji, a kad Joso odrastao, udari u karte. Dok je išao u školu, bio je medju zadnjima prvi. U šesnaestoj godini dade ga otac u satnijsku pisarnu, gdje osta punih osam dana. Tada ode nekamo u službu, ali se brzo povrati. Klatio se je po mjestu dangubeći. Otac ga posla u Zadar k nekom rodjaku. Tamo je bio kočijaš. Nakon godinu dana osvanu Joso pred očevom kućom. Starac skoči, pa da će na sina, ali ga ustavi žena. Počeše se natezati po sobi. U tom natezanju udari on ženu šakom u sljepočnicu. Od udarca obneznani se ona i pade. Kad to Blaž vidje, poče povraćati ženu k svijesti.

— Primit ću ga u kuću i gledati s kruhom sastaviti, — obećivao joj on, kad se osvijestila.

Joso bio nekoliko dana u kući, a tada ga netragom nestade, a s njime i očeve gotovine od stotinu dvadeset forinata. Od to doba stvori se pakao u kući. Iz dana u dan bilo psovke i pravde, a žena mu znala češće pod vedrim nebom prenoćiti.

Smrt učini kraj toj obiteljskoj nesreći, jer jednoga dana udari Blaža kap i on svrši nenadano.

Ženi mu odlanu i ona se poda potpunom lastovanju. Trošila, dok teklo ono nešto gotovine, a kasnije zalagala zlatninu, koju nije mogla iskupiti. Napokon poče praviti dugove, ali ne za dugo, jer od silnoga pića pomiješa joj se u mozgu i ona dodje u bolnícu. Njezin pastorak Jakov morao za nju plaćati bolničkoj upravi, a to potraja kakovih pet godina, kad i ona svrši svoj kukavni život.

Njezinu kćer iz prve sreće namjesti Jakov kod neke trgovkinje u službu. Poslije godinu dana ode nekamo u svijet, otkuda se nikad ne povrati. Za nju nije mogao Jakov doznati, ma da su mu u tom i vojničke oblasti pomagale.

* * *

Za svoga brata po ocu nije Jakov punih deset godina ništa čuo. Mislio je, da se je opametio i da uredno živi. — Jednoga dana javi se Joso u bratovoj kući. Bio gospodski odjeven; na prstima svakojaka prstenja, a o zlatnu lancu zlatan sat u džepu.

— Vidiš, ja sam ti gospodin! Ne bi vjerovao, kako mi se sreća smije! Novca uvijek ko blata. Živem ti ko kakov grof.

— U kakovoj si službi? upita Jakov.

— Ja? Ja sam slobodan čovjek. Meni gospodari samo Bog.

— Valjda si se bogato oženio, kad živeš tako gospodski?

— He, he! Nijesam i ne ću. »Ferbel«, »Makao« i t. d.*) pune mi kesu. A srećan sam u igri!

Jakov ne reče na to niti besjede. Treći dan nakon Josina dolaska dodjoše k njemu neki njegovi poznanci iz mladjih dana. Ode on s njima u gostionu, pa sje-

Vrsti igara na karte.

doše za karte. Opukaše ga pošteno: ode novac, nesta prstenja, zlatnoga lanca i sata. U svanuće dodje kući, sprti i pobježe. S Jakovom se nije ni oprostio. Nakon nekolika mjeseca eto Jose kući. Taj put bio u odrpanu odjelu; bio prava slika i prilika protuhe.

Prisizao bratu, da ne će nikada više uzeti karte u ruke, samo neka mu nadje kakovu službu. Jakov oko gospode, pa isposlova, da su ga primili u satnijsku pisarnu. Kasnije mu izvadiše »feljbabiju« a bilo mu obećano, da će postati lugar, ako bude valjano živio.

Joso kao da se je opametio: nikad ne zaviri u krčmu, otkako se je bio povratio. Išlo lijepo, ali za kratko vrijeme. Jednoga dana digao Jakov pet stotina forinata iz pukovnijske blagajne, da isplati poduzetnicima za popravke nekih vojničkih zgrada. Taj novac bješe spremio u ladicu od stola, a tada otišao na polje, da vidi kako težaci rade.

Kad je drugi dan otvorio ladicu, skoro da se nije srušio, jer novca ne bilo, ali i Jose bilo nestalo.

Jakov mučao, posudio novac u trgovca i dao poduzetnicima. Kad narastao dug s kamatama do sedam stotina, proda on svoj dio očinstva i namiri trgovca. Osta jadnik bez svega, a radi nesretnoga brata. Kukavan je život provodio uz malu plaću.

* * *

Od toga dogadjaja proteče više godina.

Jakov i žena mu Jela zamijeniše ovaj svijet boljim. Njihov sin Ivan dobio lijepu službu i oženio se. Žena mu donijela dvije tisuće gotovine, pa on tim novcem sagradio kućicu i kupio komad oranice.

Često se on sjetio strica, koga nije pravo poznavao, ali znao za njegov rdjavi život iz očeva pripovijedanja.

Nije mogao vjerovati, kako može čovjek biti sam sebi neprijatelj, pa se ne brinuti za svoju budućnost. Nadao se je, da je stric dobio negdje službu, kad je prodao svoj dio očinstva. S toga se je silno uplašio, kad ugledao pred sobom strica, a ma skoro onakova, kakova si je u svojoj duši slikao.

Kad mu je stric rekao, da će ostati kod njega preko zime, Ivanu je bilo da poludi; sjetio se je loših svojstava stričevih, pa se pobojao za svoju obitelj.

Joso se ugnijezdi u sinovčevoj kući. Prvih dana živio je razborito; kasnije, kad se okućio, poče zapovijedati i zatraži od Ivana, da mu dade novac jer da nije naučio sjediti uz ognjište i lug prljati, nego zaći medju ljude i zabavljati se. Ivan je bio u stotine neprilika. Dokazivao je stricu, da mu nije od potrebe zalaziti u društvo, kad ima sve u kući, a u društvu da se može na zlo namjeriti. On mu je sve lijepo dokazivao, na što planu stric.

— Što zvoniš toliko! Tvoj otac je mene prevario. jer je krivo podijelio očinstvo. Podmitio je gospodu, pa su mu dopitala bolju polovicu. Odnesao je sve, što imala moja majka zlatnine i srebrnine, pa sve pokućstvo. Ja ću znati sebi pravicu naći! On je kriv, da se ja po svijetu potucam! — razglavio Joso, da se je u susjedstvo čulo.

Planuo i sinovac.

— Pošteno je pukovnija podijelila medju vas dvojicu ono očinstva! Majka ti je založila, što imala za vino i rakiju! Otac moj bio te je s kruhom sastavio, ali ti nisi znao čuvati ga. A tko je njemu ukrao iz ladice od stola pet stotina forinata?! — Tko? — Onaj, koji je nakon toga umaknuo bez traga iz njegove kuće. A moj otac mučao je na to, samo da ne osramoti svoga brata. Pa ti ideš još govoriti, da te je moj

otac prevario! Miči mi se ispred očiju, jer ću se zaboraviti.

Na te riječi Joso se očito zbuni. Držao je, da sinovac ne zna za onu gadnu kradju. Poniknu nikom, a kad Ivan dalje nastavio, izidje on iz kuće i ode k svome rodjaku Sekuliću.

Sjutradan pisa sinovcu, da mu opravi nešto putnoga troška, jer da namjerava u Dalmaciju.

Da se riješi napasti i neprilike, posla mu Ivan u listu dvadeset forinata. Zaklinjao ga živim Bogom, neka se okani rdjava života, pa nastoji kakovu službu steći, da ne bude morao pod stare dane zlo patiti.

Joso ode.

Protekoše opet nekolike godine, a Ivan ne ču ništa o stricu.

Jednoga dana dobi on list od prijatelja iz Zadra. List glasio ovako:

Dragi moj Ivane!

Iznenadit će te vijest, da je tvoj stric Joso ovih dana u bolnici umro. A i bolje je, da je svršio. On je bio podvornik u uredu, u kome sam i ja namješten. S početka je služio kako treba. Ja sam se tome radovao, jer sam znao, da je Joso prije pustopašno živio. Ali od neko doba poče on pijančovati i kartati se. Opominjao sam ga ko zemljaka, da to ne čini, jer će nastradati. On bi se nakon toga opet dozvao pameti, ali samo na kratko vrijeme, a tad bi opet udario u stare žice. Jedne noći sjede opet s nekim kartašima za igru. Posvadiše se žestoko. Joso skoči, pa kako je bio jak, pograbi jednoga s lijevom, a drugoga s desnom rukom, pa ih baci napolje; treći umače i odnese sa stola novac. Kad to Joso opazio, natisnu se za njim, ali u zao čas po se. Nedaleko krčme napadoše ga

ona dvojica iza ledja, oboriše na tle i izraniše bodežima. Na njegovo zapomaganje dotrčaše dva stražara, na što napadači umakoše. Josu odnesoše u bolnicu. Pred zoru podijeli se on s dušom. Tako je dovršio nesretnjak svoj život. Držao sam, da te moram o tome obavijestiti. Nerado to činim, ali mi je to dužnost."

Tvoj

Marko.

— Izgubljen život! uskliknu Ivan, kad pročitao list. — Bojao sam se, da ne će najzad s njime dobro biti, pa se je moja bojazan obistinila i ona zlatna hrvatska poslovica: »Kakov život, takova i smrt.«

IZLIJEČILO GA.

Umirovljeni satnik Mile pripovijedao je jedne večeri svojim prijateljima, kako su seljaci odučili jednoga svoga suseljanina od kradje.

— Dok sam služio kao poručnik u kordunskom selu Kupirevu, bio se k meni u pisarnu navrgao neki isluženi lugar. Nije prošao dan, a da ne bi Martin došao, pa raspitkivao i za ovo i za ono, te mi dosadjivao raznim novostima iz sela. Znao on, kako tko jede i na čemu spava. Kad bi od mene otišao, uputio bi se do svećenika u Srb, od ovoga do umirovljenoga natporučnika Milića, pa dalje redom, da čuje koju novost, pa ju dalje pripovjedi. Momci mu nadjeli ime »Njuškalo«, jer ga nijesu trpjeli; znao on i o njihovim skokovima kazivati, pa uvijek primetnuo i više, nego li istina bila. A nijesu ga trpjele ni babe, jer i o njima svašta po selu govorio.

Meni je bio dosadio, pa sam se spremao, kako ću ga jednoga dana iz pisarne isprašiti; medjutim nijesam to učinio, jer sam vidio, da mu je raspitki-

vanje, ogovaranje i njuškanje za novostima bilo u krv prešlo.

Martin bio onizak, zdepast čovjek, kratka vrata, na kom bila glava poput bundeve (tikve misirače). Lice mu bilo crveno poput krvava mjeseca. Kad bi išao ili s kime razgovarao, uvijek se je popadao za nos, koji se bio zaodjeo u modrikastu odoru.

Martin bio momak, ma da mu je bilo tada pedeset godina. Govorilo se po selu, da se nije oženio radi toga, što ga ne htjela ni jedna ženska za muža, jer se bojala uz njega gladovati; on da svakoga ponedjeljka skuha lonac graha (pasulja), pa mu to mora one nedjelje istrajati. Možda su zli jezici u tom pretjerivali.

Zašto se nije oženio, pripovijedao mi sam jedne nedjelje, ali ja ne ću to da spominjem.

Kako je Martin po lijepu i po mirnu vremenu do kasno u noć selom obilazio, znao je vraćajući se kući ponijeti po koju cjepanicu drva, koju bi zausput uzeo ispred čije kuće. Na taj način naslagao bi on lijep kup drva, pa se preko zime bezbrižno grijao u svojoj sobi.

Taj njegov novi izum, da se na lak način dočepa goriva, nije ostao tajnom u selu. Znali svi, da Martin rado ponese cjepanicu, kad se vraća po noći kući svojoj.

Kako je bio momcima trn u oku, oni se dogovoriše, kako će se Martinu osvetiti, a ujedno ga izliječiti od spremanja tudjih cjepanica na svoj tavan.

Dva dana pred Sve Svete dodje Martin k meni u pisarnu, pa poče po starom običaju raspitivati što »cajtunge« (novine) pišu, da li će biti rata i t. d.

— Sinoć mi baba Staka pripovijedala, — otpoče Martin svojim novostima — da bi udovica Mara, znate ona bogata na kraju sela, rado pošla za me.

— Pa ženi se, žalostan ne bio! — ja ću. Mara je vrijedna ženska glava, a ima i nešto gotovine u škrinji.

— He, he, he! Možda bih to i učinio, ali je Mara nadžak-baba. Ona bi mene izdevetala, kao što je to znala pokojnome mužu učiniti. A ja se ne dam tući, jer sam ja, znate i ne zamjerite, slabušan čovjek, pa bi me prije reda nestalo. — — A čuo sam, da će se plaćati »štajer« (porez) od svake badže na krovu. Da li će to biti?

— Nijesam za to čuo, — odvratim.

— Ako se bude od badže plaćalo, ja ću načiniti dimnjak na kući. Pred dva dana uzidao sam novu peć. Morao sam, jer se prva bila počela rušiti. Sad mi je red od usta otkidati, samo da vratim dug, u koji sam upao zbog nove peći.

Bilo mi je da se nasmijem na te Martinove riječi.

— Ne će mi zimus dimiti u sobi. A imam, gospodine dragi, drva, a suha su ko prah. I za njih sam potrošio lijep groš. A morao sam! Nijesi pseto, da možeš cijele zime u hladnoj sobi boraviti. Tako on neku s koca, neku s konopca, a ja sam koma dočekao, da je izišao iz pisarne.

— Taj dodija svaki dan! — reče stražmeštar Torbica, kad Martin otišao.

— A šta bi mu čovjek? Istjeraj ga na jedna vrata, a on će na druga unići, kao da mu se nije ništa dogodilo.

* * *

Osvanu dan Svih Svetih. Morao sam neke službene stvari riješiti i dati prepisati, pa sam bio rekao Torbici, i da dodje u pisarnu oko osam sati, pa da ćemo za dva sata sve urediti.

Cijelu noć lijevala kiša s bure, pa bješe nekako zastudilo. Zapovjedim momku, da naloži u peć u pisarni. Torbice još nije bilo. Čudio sam, što on okasnio, jer to ne običavao činiti. Oko osam i četvrt eto ti njega.

— Oprostite mi, gospodine poručniče, što sam zakasnio, — on će, a na licu mu titrao vragoljast posmjeh.

— Vama se je nešto ugodna dogodilo, kad se smješkate, — ja ću Torbici.

— Ma jest, gospodine. Da nijesam došao u odredjeno doba u pisarnu, kriv je Martin. — I on udari u glasan hihot.

— Koja vam je nevolja? Kazujte, što vam se je dogodilo, da se morate smijati!

— Kazat ću vam, gospodine, odmah. Podjem u pisarnu i dodjem do Martinove kuće, kad li čujem u njoj nekakovu bugarku. Stanem, pa ću da poslušam, tko to bugari u kući.

— Jao meni, što se dogodi! — čuo se Martinov glas. Nešto me gonilo, da udjem u kuću, pa da doznam, što se Martinu dogodilo. Ja unutar. Kad sam stupio preko praga u sobu, imam što i vidjeti! Petnjaci, meljta, opeke, sve to ležalo po sobi razbacano, a Martin stajao, zurio u pod i naricao: »Jao meni, što se dogodi!«

— A što se je dogodilo? — upitam Martina.

On me sada tek opazi, pa zarida još žalosnije: »Jao meni — peći moja. Nijesam se uza te ni ogrijao, pa te već nestade . . .

— Ma što se je dogodilo?

— Jao meni! Crni su mi osvanuli Svi Sveti! — naricao Martin plješćući rukama. — Evo, što mi lopovi

učiniše! Rastaviše me na pragu zime s mojom novom peći — od Boga im teško došlo.

— Ma tko? Kako se je peć porušila? — Kad se Martin razabrao, poče mi kazivati.

— Bilo mi sinoć ohladno, pa se uspnem na tavan i skinem nekoliko cjepanica, da malko stoplim sobu. Kad sam bio suvarcima dobro zavatrio u peći, turnem u nju dvije omašne cjepanice, a tada udjem u sobu i sjednem uza peć. U njoj grmjelo, kao da se kola vozaju. Veselio sam se tome, jer sam znao, da je dobro uzidana, kad u njoj tako grmi. Sjedeći tako zadrijema mi se mrvičak i ja sanjam, da sam u ratu.

Gadno nastalo kreševo, kad li odjedared puče lubarda (top) i ja se svalim na zemlju. Prenem se. Ležao sam na podu. Soba puna dima, a po podu se razasula žeravica. Brzo se razaberem i upalim luč. Kad tamo — kamena mi majka! — peć se rasprsnula na sitne komadiće. Pukla ko lubarda usred ljuta boja. Sreća i Bog, da se u kući našlo vode, jer već počela bila posteljina gorjeti od žeravice, koja na nju bila pala. Evo vidi, što se dogodilo! Jao meni, peći moja.

— Pa kako se razleti peć?

— Ne pitaj me, tužna i žalosna! Lopovi uvrtali u cjepanice rupe, u ove nasuli puščanoga praha, pa ih zatvorili čepom. Kada do praha dogorjelo, ovaj planuo, rasprskao cjepanice i peć.

Osta Martin kukajući, a ja van, pa sam se voljko nasmijao, kako on nariče.

— A tko se dosjetio, da stavi u cjepanice prah?

— Tko će znati! Valjda onima, kojima Martin odnosio po noći drva. Oni su tako priredjene cjepanice stavili na zgodno mjesto, da ih Martin odnese.

A pravo mu budi, da je ostao bez peći, kad se nepoštenim načinom drvario.

O Martinu i njegovoj peći nasta u selu pjesma i popijevka. Kad bi se gdje pokazao, momci bi zapjevali tugaljivim glasom: »Jao meni, peći moja! Rano li mi jadna svrši!« Srdilo to Martina, pa bi rijetko kada iz kuće izišao.

Od to doba presta dolaziti u pisarnu k meni. Seljaci se nijesu više tužili, da im Martin odnosi drva; oni ga izliječiše od te gadne pogrješke, izliječiše sasvim.

PUČKA KNJIŽNICA

IZDAVANA

DRUŠTVOM SVETOJERONIMSKIM.

KNJIGA LXXXXI.

FABIJOLA

ILI

DREVNI KRSĆANI.

PREVEO

IVAN GOJTAN.

ZAGREB

TISAK DIONIČKE TISKARE

1893.

FABIJOLA

ILI

DREVNI KRŠĆANI.

PREVEO

IVAN GOJTAN.

NA SVIJET IZDALO

DRUŠTVO SV. JERONIMA.

ZAGREB

TISAK DIONIČKE TISKARE

1893.

POGLAVLJE I.

Mati i sin.

Bijaše prekrasno rujansko veče 302. godine poslije rodjenja Hristova. Sunce tek što je zapadalo nad gradom Rimom. Lucinija, vremešna Rimljanka sjedela je kod kuće za poslom i čekala sina. On je za posljednji put pošao u školu učiti se i nešta se dugo nije vraćao — to je majku malo uznemirilo. Nu eto napokon začuše se poznati koraci, a u sobu unidje lijep mališ od petnaest godina; visok i strojan. Poljubi majku i sjedne kraj nje, kod njezinih nogu.

Lucinija reče: — Ti si danas zakasnio, Pankracije. Nije li se šta zla dogodilo?

Sin odgovori: — Jest, dogodilo se, majko. Zlo ili dobro, ne znam kako bi kazao. Prosudi sama.

I poče pripovijedati, da je učitelj svima njima, koji su svršavali školu, zadao napisati razmatranje na ove riječi: »Pravi mudrac ne boji se smrti«. Pankracije čim je počeo pisati, sjeti se na svog oca kršćanina, koji je radosno umro za svoju vjeru.

— Nijesam mogao podnijeti, majko, počeo sam pisati baš za kršćane, da se oni eto ni mučenja ni smrti ne boje, jer je za njih Hristova nauka — prava mudrost, a stajat će uz nju do posljednje kapi krvi. Čim sam počeo po tome na glas čitati to, što sam napisao, začujem —

da mi je naš učitelj Kasanije šapnuo: »Čuvaj se, izdat ćeš se«.

— Ja sam mislila, da ti se prijeti — reče majka. A on za tebe?

— Da. I znaš, već mi je nekoliko puta sunulo u glavu, da e on tajni kršćanin.

— Može lako biti. Nije me zabadava srce vuklo k njemu i njegovoj školi; za to sam ja tebe k njemu i dala. Sada su teška vremena: ne može se odjedared vidjeti, tko je Kristov učenik. Rimski progoni su strašni; ljudi se od njih skrivaju; Hrist razapet, i njegove učenike čeka ta ista sudbina. Kada će to proći! . . . A ne znaš li ti, od koga ti je rekao Kasanije, da se čuvaš?

— Do mala sam doznao. Svim drugovima svidjelo se što sam ja napisao; oni nijesu zapazili, da sam ja kršćansku nauku pravom mudrošću označio i stadoše hvaliti, da lijepo pišem. Samo je jedan mučao: Korvinije, sin Tertulija suca. S prva gledao me poprijeko, a za tim, tek što smo izašli iz škole, odjedared mi poče govoriti, da sam ja oholica i da se smatram boljim od sviju i da će on mene na rastanku već izudarati. Drugi se skupili oko nas, da vide — obradovali se, da ćemo se smjesta počupati . . .

— Tukao si se? — zapita zbunjena majka.

— Nijesam, majko! Moram reći, s prva sam i ja planuo. Htjeo sam mu pokazati, da ja nijesam kukavica...

— No ti si se suzdržao?

— Da, sjetio sam se Hristovih riječi: »Činite dobro onima, koji na vas mrze«. . . . Korvinije me udari! . . .

Lice mladićevo zali se rumenilom; on doda: — Bilo je veoma teško pretrpljeti . . . Po tom doviknu mi oš Korvinije: »Ja tebe dobro poznam? znat ćeš ti od mog oca!«

— A šta si ti na to? — upita opet Lucinija.

— Ja sam rekao samo: »Bog ti prosti!« Tada Kasanije mora da je uvidio, da kod nas nije dobro, pa izidje k nama; svi se razbježaše, ja takodjer podjoh kući. A sada ne znam ni sam, da li je to, što se tako dogodilo dobro ili zlo?

Sin s pouzdanjem podigne svoje prekrasne oči na majku. Ona ga milo zagrli i reče:

— A što je u tom zlo? Tako i dalje djelaj! Kad god ti se prohtije u slavu imena Hristova govoriti, govori uvijek, ne plaši se! I s neprijateljem tako isto postupaj. Ti si ga htjeo udariti, a nijesi ga udario, — oprostio si mu. Tako i treba.

— Majko moja, ti si me uvijek opraštati učila, a ne zlo zlim plaćati.

— Ne učim ja, to nas uči evangjelje. Njegova slova govore. Kad i mene ne bude bilo, ono će s tobom ostati; po njemu i živi. U njemu je rečeno: »Neka svijetli vaše svjetlo pred ljudima, da vide vaša dobra djela slave Oca vašega nebeskoga«. Tvoj pokojni otac uvijek je to govorio.

— Sjećam se, majko.

— Znam, da se sjećaš. I znam, da si ti u dnu duše svoje kršćanin. Hristove riječi nijesu u tebe samo na jeziku; to je baš ono što me i raduje; i oca bi ti to radovalo, da je živ.

POGLAVLJE II.

Bogata ljepota djevojka.

Baš toga dana dogodilo se nešto drugo u nekoj drugoj rimskoj kući. U njoj se spremala gozba. Često su u njoj bivale gozbe; gazda Fabij, bogati udovac volio ih je. Voljela ih i kćerka mu, jedinica baštinica divna i ohola Fabijola. U tome je bilo samo sličnosti medju

ocem i kćerkom, inače bili u njih običaji različiti. Otac nije nikad nikoga tlačio; a bome se nije nikada brinuo ni za koga, a i ni za što, osim za svoje dobro jelo i za druge svoje užitke. Na oko bio to čovjek mek, dobrodušan, veseo; al ipak nije ljubio nikoga osim samoga sebe. Kćerka mu je za to bila na oko naduvena, surovo je postupala s robinjama, ni od koga nije dopustila ni jedne na se; ali srce bilo u nje plamno; ona je mnoge ljubila, osobito svoju nekadašnju dojilju, koja ju je gojila i mazila, a onda još i svoju mladu sestričnu Agnezu.

Približio se sat gozbe. Fabijola se odijevala. Dvije se robinje mučile oko nje, a i treća nešta došivala.

— Da u cijelom Rimu poištiš, ne bi našao ljepše i ukrašenije od naše gospodje! — laskavo reče crna Afra, jedna od robinjica. — Ta ja mislim sve će zanijeti, kad ona stupi tamo med goste. Da me ne vide htjela bih ondje prosjediti, pa da vidim.

— A gdje ćeš ti tamo ići! Ja bih samo kroz škulju! reče Greka druga robinja. — Kako se ne bi divili takovoj krasoti!

Fabijola se zadovoljno nasmiješi i obrati k Siri, trećoj robinji: — A šta ti mene ne ćeš da hvališ?

— Ja mislim, da ti nijesi željna mojih pohvala — reče Sira. Moja je dužnost tebe služiti, i ja te služim, a za što da te hvalim?

— Za što? — ponovi Fabijola. Za to, jer ja to želim! Ja ne volim, da mi se zanoveta. Velim li ti, da šiješ, a ti šij; velim li ti, da hvališ, a ti hvali! Ti si robinja! Što hoću, to ću s tobom i učiniti.

— Moj život jest u tvojim rukama — tiho reče Sira.

— Znam da je u mojim rukama. Kad sam te kupila, tad si moja. U tebe nema ništa tvojega. Razumiješ li ti to?

— Jest duša — opet tiho progovori Sira.

— U robinje duša! — — — nasmjehnuv se i s nekim začudjenjem vikne nakićena ljepotica. — Kaži mi molim te, šta to po tvojem znači?

— Može biti ja ne znam dobro reći — odgovori djevojka. — To je moja unutrašnjost — to je ono, što mi nitko ne može oduzeti, ni sama smrt nije kadra oduzeti! U meni gori luč, i dok ona gori, ja ne mogu biti u tami, ne mogu svoja usta skvrnuti lažju.

Afra i Greka slušale su s udivljenjem, trseći se pojmiti, što ona govori. Fabijola stane neodlučna pred nju, a zatim u isti čas gnjevno zaviče: — Odkale si ti skupila tu mudrost? Kakovi su to razgovori! Čini mi se, da ja nijesam malo čitala, a ipak ne mogu da se domislim, gdje si ti te gluposti nabrala!

— To je istina! Ja sam to ponijela iz mojega rodnoga kraja. Kod nas uče, da je duša u svakoga i da pred Bogom nema ni »Barbara ni Grka, ni roba ni slobodnoga«.

— To jest, da si ti isto takav čovjek kao i ja? To prvi puta čujem. Ti sebe isporedjuješ sa mnom? Govori odma!

Sira reče:

— Po tvojem blagu ti si mnogo viša od mene; i po umu i po ljepoti; ali duša je u tebe ista kao i u mene.

Fabijola dohvati tanak oštar nož i od zlobe baci ga na Siru. Djevojka se sagne, zaslonivši rukom glavu. Struja rujne krvce briznu iz ruke; nož se duboko zabo.

U taj čas sabra se Fabijola; bilo je stid te reče:

— Idi brže Eufrasiji, neka ti poveže. Uzmi ovo, to ti je od mene.

Siroti robinjici curkom tekle suze od bola. Ona mučke uze dani joj prsten na dar i podje iz sobe držeći ranu.

Nedaleko od vrata sretne ju mlado djevojče sve u bjelini, koja ju u hodu brzo i čvrsto ogrli, poljubi i šaptne joj: — »Slušala sam i vidjela sam!« a za tim ta ljepušna gošća unidje k Fabijoli, nu ne zamijeti, da si je ogrlivši Siru zaprljala krvlju svoje odijelo.

Fabijola se veoma obradova i odma otpremi iz sobe druge robinje.

— To je divno, Agnezo, da si došla! Kod nas ruča danas jedan novi gost, Fulvij. Govore, da je veoma lijep, uman i bogat.

— Fabijola! Nijesam ja tvojim gostima došla, već k tebi — odgovori Agneza s milim smiješkom.

— Znam, znam, moja ljepotice! I ti dovijek u svojoj bijeloj opravi, bez ikakova nakita! . . . Tu, čekaj . . . šta ti je to? Krv na rukavu, na plećima . . .

— Dä, dä gle mrlje . . . Ta pusti! Sjećam se, sjećam . . . To je krv robinjice.

Fabijola pocrveni i reče s prijekorom:

— Sjećaš se moje zlobe?

— Ne! O ne! Sjećam se nje; onoga što nije ona htjela, da se pretvara, pa da ti ma šta slaže.

Ta znam ja, Agnezo, da ti veòma čudno govoriš o robovima. Uvijek si spremna da ih braniš. A po mojem nije vrijedno ni misliti o njima.

— Kako to ni ne misliti? I oni su ljudi kao i mi; a često su i bolji od nas. Čuj me, Fabijolo, prodaj mi molim te Siru. Ja mislim, tebi je neugodno imati je?

— A za što? Naprotiv! Ona mi se dopada. U nje ima »nešto« osobito, česa u drugih robinja ja nijesam vidjela.

— Ti je voliš?

— Ne da je volim, već sam zadovoljna s njome. Ona se brine a radi dobro; kad sam bolesna bila, ona je uvijek brižno oko mene hodila. U opće služi pre-

krasno i to ne za darove. Baš ih nije željna Govore, da sve svoje dijeli med siromake. Čudna ti je ona!

— Prodaj mi je, Fabijolo! Ja bih se tako radovala! Daj mi taj užitak!

— Ako baš hoćeš — izvoli! Ti znaš, da te ja volim razveseliti, moja golubice bijela! Moje dobro dijete! . . . De poljubi me! I podjimo gostima, već je vrijeme.

— Zaboravila si metnuti narukvice svoje i ogrlicu.

— Ne, nijesam zaboravila, ja ih ne trebam; ni ti ih nemaš, a ni meni ih se ne će.

POGLAVLJE III.

Pri objedu kod Fabija.

Tek što udjoše mlade djevojke u jestvionicu, opazi Fabije, da mu kćerka nema nikakva uresa; i to ga je začudilo. Podje im u susret: — Vi zakasnile? Tako ste se dugo cifrale? A ipak ste se zlo opravile. Na tebi, Fabijolo, nema ni uresa ni narukvica.

Fabijola ne reče ništa. Njoj samoj bilo je već neugodno, da se je baš tako jednostavno obukla. Agneza malko porumenivši, reče mjesto nje:

— Ona je htjela tako da ostane, da se ne bi strani meni čudili. Ja ne nosim zlata.

— Pa baš to je i čudno, moja drugo, — reče Fabije. — Ti nijesi sada dijete. Doba ti je misliti na cifranje pa i mladoženju poiskati. Kaži mi po duši: nije li ti još ni za koga oko zapelo?

— Jest, ujače.

— Jest? Eto gle! Nijesam li pogodio? . . . Je l' bogat? Je li ti šta već poklonio?

Agneza pogleda svojim jasnim očima nekamo gore; pomisli na svoga nebeskoga mladoženju Isusa Hrista i

odgovori, smješkajući se: — On mi je natako na moj prst najbožanstveniji prsten i oko vrata objesio skupocjeni djerdan!

Fabije nije pojmio, o kome ona govori. Mislio je, da se je zaručila s jednim od bogatih Rimljana.

— Nijesam znao, nijesam znao! Čestitam — dobrodušno reče on. — Ljubopitan sam, a tko je to tvoj mladoženja. Treba, treba, a hoćeš li do mala da kažeš? — Želim ti svu sreću. Živite, al ne svadjajte se.

— Ne ćemo se posvaditi, ne ćemo — veselo reče Agneza i podje da sjedne uz Fabijolu, koja nije slušala cijeo ovaj razgovor, a da je slušala, to bi je za sigurno bolilo: za što joj njena ljubimica ni jednoć ni jednim slovom ne spomenu svoga mladoženju?

Fulvije, glavni gost, toga dana nije se baš davno prije toga pojavio u Rimu. Nitko nije znao otkuda je rodjen. Vidjeli su samo, da on bogato živi, jede i odijeva se lijepo, i vodi sobom puno robova. Za to su ga svi uvažavali i pozivali ga na gozbe. Fabijola je čula, da ga mnogo hvale, no vidjevši ga svojim očima, opazi da joj nije prijatan. U njega bijaše licemjerstva. Govorio je slatkim i laskavim glasom kao da nije njegov pravi glas; smijao se ne iskreno; svemu je pozorno prisluškivao, a kad i kad se kradom i obzirao izpod oka.

— Može li se on isporediti sa Sebastijanom?! — pomislila Fabijola, pogledavši na drugoga gosta, koji je sjedio po redu. Sebastijana je ona već odavna poznavala i odavna je vidjela, da nema medju mladjim rimskim ljudima ni jednoga od njega pametnijega, boljega i pravednijega. Kad bi ju Sebastijan htjeo uzeti za svoju ženu, ona bi radosno pošla za nj; prosaca je bilo u nje mnogo, nu na žalost njezinu, on nije bio med njima.

Za objedom zapodjene se razgovor med ostalim i o tom, kako se u Rimu gradi novo ogradjeno mjesto

za predstave. Iz najtoplijih krajeva dovažaju lavove i tigrove i na tom će ih trgu puštati na kršćane narodu na užitak.

Sam car obećao je, da će biti na toj svečanosti — pripovijedao je jedan izmedju gostiju po imenu Prokulije — Divno će to biti!

Agneza, da drugi nijesu ni opazili, sagleda se sa Sebastijanom, koji je sjedio njoj na prijeko.

Prokulije produlji: — Alaj ćemo se nagledati! Samo da bi što prije trg sagradili, kako bi i trebali! Meni je netko govorio, da grozno oštro napreduje.

— Morali bi se dosjetiti, da postave te kršćane na posao — primijeti Fulvije. Dok se zvjeri njima ne nahrane, divno bi rabotali! Nad njima ne treba čovjek nikada paziti batinom i bičevima i — oni svim silama uvijek rade kao da nema boljega užitka! Kad se dogodi, da ih a ma baš ni za što izlupaju, oni ne ropću ni ne puntaju se. — —

— Čudni ljudi! — reče Fabijola. — Otkuda u njih toliko strpljenja?

Niko joj ne dade odgovora.

Fulvije se obrati susjedu svome Sebastijanu:

— Ja sam čuo, da svi mladi Rimljani vole krvave bojeve; ti ih takodjer sigurno nestrpljivo iščekuješ?

Sebastijan reče:

— Ne, naprotiv: meni je teško kad gledim te krvave naslade. Zar je to ugodno gledati, kaka zvijer trza čovjeka ili kako čovjek kolje zvijer.

— Je li moguće, da te mi ne ćemo vidjeti na tim narodnim praznicima? — podrugljivo upita opet Fulvije.

— Ako baš i budem slučajno tamo, to prije s onima, koji ginu, nego s onima, koji će doći, da se nasladjuju tudjom propašću.

Fabijola lupnuvši rukama reče:

— Sebastijan je uvijek takav! On uvijek krasno govori!

Fulvije ugrizne se za usnicu od potajna jala, a Fabije pogledavajući medju tim Fulvija, premišljao je: — Nije li si Agneza njega odabrala za mladoženju? Samo gdje su se oni to već upoznali?

Pričinilo mu se, da je njegov novi gost nekoliko puta veòma pozorno gledao njegovu rodjakinju.

POGLAVLJE IV.

Robinjica.

U to kako je Fabijola sjedjela s gostima, oprala je i povezivala je njezina dojilja Eufrazija Sirinu ranu. Ona je bila dobro žensko čeljade i žalila je mladu djevojku, ma da nije nikada ni u čemu okrivila svoju obljubljenu gospodju.

— Kako te je jako udarila; — govorila je Eufrazija — mora da si je strašno razljutila?

— Pokušala sam, da se prepirem s njome — odgovori Sira smješkajući se.

— No eto! Prepirati se! Kako si se mogla sa svojom gospodjom prepirati! Pa u čem bi mi njoj i mogli protivasloviti? Ona je umna i učena. A ti si mislila! — — — Ipak, znaš, da mi preko veza povežemo ti ruku rupcem (maramom), pa da se ne vidi. To kao da bi bio ures. Potražimo, naći ćemo; valjda ćemo naći šta lijepa u tebe u sanduku. Da istina, ti ne mariš za takova šta, ne spremaš si. Nijesi kao što su druge mlade — — —

Eufrazija prekapala je sumnjajući i od zdola izvuče ljepušnu maramu svilom iširenu.

— Molim te ne vadi to! — molila Sira, no dadilja je ne posluša. Ona je htjela sigurno da prikrije grijeh svoje ljubimice i omota bolesnu ruku šarenim rupcem.

Nakon dva ili tri sata dvorila je Sira u jednom samotnom uglu kuće slijepu prosjakinju djevojku od jedno 16 ili 17 godina, govoreći:

— Cecilijo, danas sam ti donijela slasnoga jela; gospodja mi poslala sa svojega stola.

— I ti misliš da mi je njezin zalogaj sladji? — reče prosjakinja. — Baš ni najmanje. Ona daje od suviška svojega, dočim ti daješ od oskudice svoje. A u tome e baš i slatkoća za me.

— Pa ako hoćeš, ja ću ti odma donijeti juhe od svog objeda — veselo reče Sira i potrči preko dvorišta. Vraćajući se malo da ne naleti na jednoga od Fabijevih gosti i odjedared problijedi i prisloni se na stup. To ijaše Fulvij. Mora da joj se je pričinio rad nešta strašan; ona ga jedan tren posmatravala, otvorivši oči, a za tim se tiho kradom prekrsti i protrči kraj njega. Fulvije gledao je dolje, pa je nije ni zapazio. Ali za to prošavši nekoliko koračaja, zapazi ono drugo. Baš kod onoga stupa, na koji se je na čas prislonila Sira, ležala je šarena marama, koja se skliznula s njezine ruke; on podigne i prestraši se kako se malo prije i Sira prestrašila. Na nekoliko mjesta bila je svježa krv na marami, koja je probila kroz povez Eufrazijin.

Fulvije uzdrhtavši, stisne u ruku nadjeno, izadje brzo iz dvorišta i krene kući. Kod kuće, zaprevši se na samo, počne opet razmatrati i nije si mogao razjasniti, otkuda se taj rubac tu djeo.

— Sjećam se — govoraše sâm sebi — moja ga je sestra nosila. No sestre već odavna nema. Ona mi je smetala; i ja sam se je riješio. Toliko je već poslije toga prohujilo godina! Odakle svježa krv?

Kad je išao spavati to veče, pozove Fulvije najpouzdanijeg od svojih robova i zapovjedi mu, nek se legne na pod kraj postelje; on se nije odlučio, da ostane

sam, a i cijele noći imao je bespokojan san; snila mu se ubijstva; i on se bacao i vikao je.

A kad je Eufrazija vidjela, da Sira nema marame i da je prevez sasma krvlju premočen, ispsuje ju i reče joj: — Alaj vetrenjaste glave! A uzmimo nek se nadje tvoja marama, što si je izgubila — eto nesreće! Pa i krvi ne može toliko samo od sebe iscuriti. Za što diraš u ranu?

Sira je šutala i mislila u sebi, samo da se ne nadje izgubljena marama; ona je držala da je onaj čovjek, koji ju je sreo, morao maramu spaziti i podići. Na ruku svoju nije Sira ni mislila, a nije namjeravala je ni čuvati.

I čim ju je Eufrazija pustila nakon što joj je novi prevez ovila, ona se vrnu svojoj prosjakinji s obećanom juhom, a zatim poslije večere stala joj rasčešljavati kosu. U tom poslu zastala ih Agneza, došavši radosnim licem i svečanom izjavom:

— Siro znaš li, ti ćeš k nama prijeći!

— Kako prijeći? — upita nezadovoljno robinjica.

— Ja ću te prekupiti. Kako te ja volim! Cecilijo, zar ne kako je to lijepo? — obrne se ona prosjakinji, takodjer svojoj poznatoj. — Živjet ćemo kao tri sestre!

Cecilija se zajedno s njome radovala.

— Nego, to je vrlo lijepo, vrlo lijepo!

Ali Sira naprotiv nije se radovala, već reče: — Mila Agnezo ja to baš ne želim! Ja želim da ovdje ostanem. Vjeruj mi, da mi je ovdje mnogo bolje!

— A za što bolje? — upita Agneza.

— Prije svega za to, što ja ovdje živim u radu, a Bog ljubi rad.

— Ako hoćeš, ti možeš i kod nas u kući ostati robinja; raditi ćeš takodjer.

— Molim te, ne uzmi me? Ja sam se ovdje navikla, meni se ne će mijenjati.

Agneza ju nagovarala.

— Ali Siro, ja te želim sebe radi, da ti budeš kod nas. Meni je nuždan kad i kad tvoj savjet, tvoj primjer. Zar ćeš me zbilja odbiti?

— Ne govori mi toga; primjer i savjet mogla biti meni sama dati. Nu to nije glavno. Treba misliti i na Fabijolu; ti ju poznaš; ona je umna i učena; ona je pravedna i plemenita srca. Ne bi li se u nje luč Hristova razgorjela!

— Ti se nadaš, da će Fabijola postati kršćankom? — brzo i radosno upita Agneza.

— Ne da se nadam, nego tak iz dna duše želim. Postarat ću se napokon. Može biti, da će se to i ispuniti.

— O da se samo to ispuni. Najposlije ja te više ne ću zvati, mila sestro moja! Ostani. Pomozi joj, da izidje na pravi put!

— Kako je naša Sira dobra — reče Cecilija.

Agneza žarko izljubi obadvije svoje druge; i mlade se kršćanke rastanuše.

POGLAVLJE V.

Razgovor.

Nekoliko dana poslije toga veoma kasno u veče bio je Pankracije, sin Lucinijin kod Sebastijana. Oni sjedjeli pri otvorenom prozoru i tiho razgovarali medjusobno o tom, što se spremaju strašni progoni protiv kršćana. Pankracije govoraše, da će rado na muke kao na kako željeno veselje. On je govorio, da hoće poći rado slijedom oca svojega, da će ga mati za to blagosiljati i da je sada nužno što prije porazdijeliti vaskoliki svoj imetak sirotinji. Na njegovu molbu i Sebastijan obeća pomoći u tom razdavanju. On bijaše za jedno deset godina stariji od Pankracija i imadjaše mnogo više is-

kustva. Boriti se na smrt on ne svjetova Pankraciju; govoraše, da nam život dade Otac naš nebeski i da će nam On sam poslati i smrt, kad dodje doba. Živjeti u ljubavi prama Bogu i u ljubavi prama bližnjemu — to nam je naša dužnost! Mi smo dužni uvijek s radošću umrijeti za slavu Božju, kako se to samo i dolikuje i što mi samo time možemo podržavati istinu i ukrijepit druge na pravome putu; nu smrti željeti, kad je Bog još ni ne pošilja, znači protiviti se njegovoj svetoj volji . . .

— Čekaj! — odjedared prekinu Pankracije razgovor. — Čiji su to glasovi? . . Ne ide li tko ovamo? Može biti k nama?

— Može biti ovamo. Ovdje je mjesto pusto, ovuda malo prolaze — odgovori Sebastijan.

Oni poglede kroz prozor i spaze u tmini dvojicu gdje se razgovaraju, muško i žensko; po licu ih ne mogoše raspoznati. Neznanici stadoše za stijenu prijeko prozora.

— U Fabijole silno boga tstvo — reče žensko čeljade

— Za njim ja i težim — odgovori muškarac.

— To je možno učiniti, al samo vračanjem, a valjano je vračanje skupo; razumiješ me! Treba kupiti indijskih trava i puno još toga drugoga!

— Samo mi ti udesi svadbu, a onda ću ti ja već platiti.

— E onda nije moguće, treba prije.

— To ne. Odakle mi prije novaca?

— A odakle ima Fulvije?

— A šta ja znam, odakle mu.

— Domisli se.

— Čemu da se domislim, kaži mi ti.

— Divljač lovi.

— Kakvu divljač?

— A kakve sve nema! Sada kršćane. On otkriva njihove zločinske namisli protiv rimskoga cara. Za to dobiva njihov imetak.

— Eto gle! To nijesam čuo. A mora da i ti takodjer ne voliš kršćana?

— A za što da ih volim!

— A voliš li zemljake svoje? Ja bar mislim. Vidio sam ih danas mnogo.

— Gdje? Kakove zemljake?

— Afrikance: lavove, tigre. Mnogo su ih dovezli.

— Hvala, hvala; sa zvjerima me isporedjuješ.

— A nijesi li ti zvijer, crni izrode? No ne srdi se: daj ruku: ja sam se šalio. Ja ne volim kršćana, a o tvojem savjetu promislit ću. Može biti da ću ga prihvatiti. Z Bogom, drugi put ćemo se još više razgovarati. Glavno je znaš, da mi nevjestu nadješ.

On ode, a žensko se čeljade vrati natrag i progundja:
— Čekaj bit će nevjeste, al samo daj novaca.

To bijaše Afra Fabijolina crna robinja. Ni Sebastijan ni Pankracije nijesu je upoznali, no obojica uzmogoše razmotriti muškarca, koji s njom razgovaraše. To bijaše Korvinije, onaj isti, koji je izazivao Pankracija na tučnjavu onoga dana, kada su iz škole izašli — sin veòma uvaženog rimskoga suca u dalekom rodu s carem. Korvinije dobivao je od oca mnogo novca, ali još više je prorajtao i uvijek je tražio, gdje bi još mogao dobiti. Za to se on i htjede oženiti bogatom djevojkom, nu na njegovu nesreću ne htjedoše bogate djevojke za njega poći.

— Treba da izvijestimo Fabijolu — reče Sebastijan — Misle ju trovati raznim travama, a može ju još i otrovati.

— A je si li čuo, što su govorili o kršćanima? — reče Pankracije — kao da su u kršćana zločinske na-

misli. Za što ih kleveću? Bolje bi bilo da ih iz bliže poglede, pa bi ih onda i pojmili.

— Svi ih ni ne će da pojme — odgovori Sebastijan. — Falviju je na primjer ugodnije klevetati. Tužan ti je to stvor. Traži koga bi pogubio i time da živе. A Korvinije čini mi se da zavidja takvome životu! Nije li to čudnovato? — — —

POGLAVLJE VI.

Kurjaci i ovce.

Sutra dan u jutro poslije razgovora s Afrom pojavi se Korvinije u domu Fulvijevu i najavi, da želi lično s njim govoriti. Fulvije, opazivši pred sobom njegovo odvratno, nateklo lice, držao ga za neku pijanicu — prosjaka i za to ga i upita prezirno:

— Šta ćeš?

— Da ti predložim neki hasnoviti posao.

— Oho! Vrijedi da te poslušam. Predmnijevam, da se ne brineš za mene, već za sebe.

— Naš je jedan put — produži Korvinije — Ti si na njem obogatio, a eto i ja hoću da obogatim.

Fulvije pocrveni i povikne:

— O čemu ti to govoriš?

— Ne žesti se, ne gvrči pesnice! Ili ti to samo radiš, da prstenje jače bliješti? Krasno prstenje. I ja ću se brinuti, da se takoga domognem i ja.

— Govori, šta hoćeš?

— Šta hoću! . . . Ti živiš od klevetanja (denuncijacija) . . .

— Kako ti to smiješ tako govoriti?

— Smijem, jer znam.

— A tko si ti? Kako se zoveš?

— Korvinije, sin suca Tertulija.

Fulvije ču i prije za nj, a znao je, da to nije opasan čovjek za njega, pa se i umiri.

— Dodji sutra k meni malo ranije; — prijateljski reče on — a sada nemam kada — gosti me čekaju.

Korvinije ode zadovoljan. Vidio je, da nije teško dogovoriti se.

Drugoga dana obojica kao prijatelji stajahu naprotiv jedne bogate kuće pazeći kako tuda idjahu slijepi, hromi, slabašni — vas ubogi narod.

— Kome oni to zalaze? Čija je to kuća? — upita Fulvije.

— Zar ne znaš? — reče Korvinije. — A još stanuje ovdje neka bogata djevojka, Agneza po imenu.

— Fabijolina sestrična?

— Nu da. To joj je kuća.

— Dakle i ona prianja uz kršćanstvo! — pomisli Fulvije. — To treba da se potanje sazna.

— Hajde da unidjemo — predloži on Korviniju. — Ja sam se već sretao s Agnezom, malo sam poznat s njome Pitat ću, mogu li je vidjeti, a ti podji drugim ulazom za prosjacima.

Korvinije se nasmjehne.

— Na lov ćemo. Jedan sprijeda, drugi izotraga.

Fulvije okrene i podje na velika vrata. Za pragom, mjesto vratara sretne neočekivana gosta, djevojče od kojih dvanaest godina, odjeveno na seljačku. On pomisli, da će od nje lako doznati pa ju upravo upita: — Djevojko ti li si kršćanka?

Umjesto odgovora ona na široko razkolači oči i ustavi na njemu, a tada reče »ne«. Fulvije zamijeti, da ona mora da nije razumjela njegova pitanja. I odista ona nije poznavala te riječi. Sinoć su ju baš sirotu dovezli sa sela, gdje joj je nedavno mati umrla.

Fulvije htjede da upita za Agnezu, al odjedared opazi, da Agneza ide sama preko dvorišta. U taj par podje k njoj, počne joj govoriti umilne riječi, da je i opet veoma želi vidjeti, da je došao nju posjetiti i tome slično. Agneza ga slušala, ne domislivši se, šta on hoće, no Sebastijan, koji je za Agnezom izišao, shvatio je odma, da se to grabežljivi vuk krade u stado i pokuša ga otpraviti: — Idi s Bogom! ti nijesi ovdje zvan — reče on.

— A ti si zvan? — drsko upita Fulvije.

— Da, ovdje žive moji drugovi; ti si im sasvijem tudj.

Fulvije pun stida ode, ničesa ne doznavši.

Kada se je poslije toga sreo s Korvinijem na ulici ne prozbori ni slova o svojoj neprilici, a Korvinije je takodjer premučao svoju; ne reče kako se je pretvorio bogaljem i unišao zajedno s drugim prosjacima, kako su ga svi u čudu gledali i kako je k njemu došao Pankracije govoreći: — Ti si sin rimskoga suca. Korvinije ti bi morao dobro znati, da sud po rimskom zakonu kazni strogo svakoga, tko se šulja po tudjim kućama bez dozvole gospodareve. Sreća tvoja, što naša vjera nalaže nam opraštati neprijatelju. Mi te ne ćemo tužiti; idi s Bogom samo ne govori nikome za nas. Tebi će biti zlo, ako doznaju, što si ti učinio. Sam otac tvoj ne će te pohvaliti, jer on strogo vrši zakone rimske.

Korvinije znao je, da otac ne samo, da ga ne će pohvaliti, nego da će ga još i kazniti pa se je veoma prestrašio, misleći . . . da bi to ipak njegov otac mogao ma kako doznati.

On se brzo pokupi bez ikakova razgovora i bijaše veseo, što mu Fulvije ništa ne napominje.

POGLAVLJE VII.

Nauka Sirina.

Mjesec listopad provodili su odličniji Rimljani obično na svojim zaseokima s krasnim vrtovima, gdje je ljetom previše žarkim suncem sve izgorjelo, ali gdje je za to jeseni bilo veoma krasno za udoban život. Fabijola je takodjer obično otišla u to doba na svoj zaselak. Ona je rada čitala, a za to je uvijek i nosila sobom iz grada puno knjiga.

Poslije onoga slučaja, kada je ona nožem udarila Siru, a Sira ipak nije si zaželila da ode od nje, postade joj ta robinjica odjedared milija; ona je približi k sebi, uze je sobom na zaselak; a jednom sjedeći u svojem vrtu naloži Siri da na glas čita. Djevojka otpočela bila, no ni ne pročitavši baš mnogo, stane i reče:

— Ne će mi se više čitati. U toj knjizi nema ništa osim zla.

— A tko bi to još uz tebe pristao! — nasmije se Fabijola.

— Dobra knjiga daje nam dobru i zdravu misao, a zla knjiga ostavlja nam u pameti zlu misao.

— Pa kakva je to nesreća? Treba samo, da se ne čine zla djela, a što mi i mislimo, to je sve jedno.

— O ne, nije svejedno; ako ja na primjer mislim, da je to dobro ubiti čovjeka, ili ga okrasti, ili ga obmanuti — znači ja sam suglasna s time, znači kao da ja to i činim samo ne na očigled sviju, već u svojoj duši.

Fabijola se zamislila.

— Ta to je istina — reče ona. — Ali znaš šta . . . ako ja koga god mu drago ubijem, okradem ili obmanem to sam ja sakrivila tim ljudima i skrivila sam protiv zákônâ, koji zabranjuju kradju i ubijstvo, a ako li sam ja

šta zla samo pomislila, šta to komu škodi i pred kime sam ja tada kriva?

— Pred Bogom — krotko, ali odlučno reče Sira.

— Pred našim bogovima, pred kamenitim Jupitrom? Pred zlatnom Junonom ili srebrenom Minervom? — zahihotala Fabijola. — Zar ti u nje vjeruješ, Siro? Ta to su sve bajke.

— Ja ne govorim o bogovima i božicama. Ja govorim o jednom istinskom Bogu.

— Pa nazovi mi ga barem.

— On nema drugoga imena. Bog! Svjetlo posvudaro, kojemu nema ni početka ni konca; neiscrpivo blago ljubavi, mudrosti i pravde! Svevideći, svevišnji!

— Kako ona to govori silno vjerujući u njega! — pomisli Fabijola i upita ju: — Ako li je on jedan za vaskoliki svijet, zar on ima kada i može li se on zanimati za svakoga pojedinog čovjeka, pa još i sa tajnim ljudskim mislima?

— On jest svjetlo — ponovi Sira. — Zar se mogu izbrojiti traci sunčani ili kapi u moru? Kada je more osvijetljeno suncem, tad u svakoj kapi igra se trak! I u svakoj ljudskoj duši jest takodjer trak Božji, pa zar je onda moguće predočiti si, da ne doseže do koje mu drago duše trak?

— Siro, u tvojim riječima čini mi se, jest istina; nu samo znaš: to je strašno. Svagda biti na očima nečijim!

Sira se nasmjehnu i reče:

— To nije strašno, već radosno; svagda osjećaš, da te netko jači.

— Čudno — reče Fabijola, ja još nijesam nikada ništa takova čula. Čekaj, ponovit ću ti, da li ja to pojimam. Ti misliš, da je mnogo više nas svih ljudi vječno Dobro, koje mjeri ljudske misli i djela ne našim

ljudskim mjerama, već drugima — vječnima. Njemu je malo do toga da je vanjski život bez ljaga, već treba da je i nutrašnji čist. Obmanuti tog nepodmitljivog sudiju, pretvoriti se pred njim nije moguće, jer on sve vidi. On je u jedno te isto doba i nad nama i u nama. Pa za što da ga i obmanjujemo, nije li bolje starati se da budemo njega dostojni? Tako li se ima tvoja misao shvatiti?

— Da tako, posvema tako – potvrdi Sira.

— I eto gle, pred licem tog višnjega Dobra »nema Barbara ni Helena, roba ni slobodnoga«, kako si mi ti ono jedared kazala. Sjećaš li se, kako sam se razljutila na te?

— A za što da se toga sjećam?

— Jesi li mi oprostila, Siro?

Umjesto odgovora, uhvati ju djevojka za ruku, da ju poljubi; a Fabijola istrgne ruku i prvi puta u životu obujmi snažno robinju kao svoju drúgu kao sestru.

— Drugi put ćemo se još o tom razgovarati. Ja to sve još posvema ne pojimam — reče Fabijola.

POGLAVLJE VIII.

Susjed.

Drugoga dana uputila se Fabijola jednome od svojih susjeda, poštenome i bogatome starcu Hromatiju, kojega je ona već odavna poznavala i kojega je htjela za nešta da umoli. Ujedno je bila ljubopitna, da vidi na svoje oči, je li to istina što se pogovara da starac od nekog doba žive veoma čudnovato, a baš ni najmanje kao prije.

Kad ju on srete veoma udvorno i povede da se prošeta po njegovu vrtu, upita ga ona medju inim:
— Je li istina, Hromatije, što se govori o tebi? Kao

da si sada ostavio svoje dojakošnje drugove, druguješ s nekakim nepoznatim ljudima, a gozbe nikada ni ne daješ?

— Istina je, moja drugo — odgovori starac.

— A odakle ta promjena?

— Odatle, što mi se to svidja. Čini mi se, da ja sada bolje živem, nego što sam dosad živio.

— Pa kako ti to živeš? Možeš li mi kazati?

— Kazati nije teško. Nijesam ja jedini, koji tako živem: mnogi žive tako. Sa zorom ustajemo, radimo sobstvenim rukama, obradjujemo zemlju (a i za zemlju je rad mnogo korisniji od najmljenoga rada) hranimo se hljebom, mlijekom, jajima, zelenjem, a mesa ni ne jedemo.

— Pa to je sve ugodno — šaljivo dometne Fabijola. — Mora da novce sgrćete?

— Ne, ne sgrćemo. Mi samo jednu želju imamo može biti da će se ona i ispuniti: »da ne bude gladnih neodjevenih i neštićenih«. To što mi saberemo, dobivaju oni, sirotani, da ne trpe oskudice u tom bogatstvu svijeta, koje Bog dade za sve ljude.

— To je divna misao, ali veoma neobična. Svi će vam se početi smijati; i ne samo smijati, nego će i vrlo zlo misliti. Ja sam već jednoć čula, kako o vama govore.

— A što si ti čula?

— Ne boj se, Hromatije, ja samo tudje riječi ponavljam. Tebe nazivlju kršćanom. Ja sam te da bome branila. Kolika kleveta!

Hromatije se usmjehne.

— A za što kleveta?

— Tà zar da te jà ne poznam! Ti si razborit muž, ne ćeš se podati izmišljotinama.

— Čekaj malko, Fabijolo, jesi li ti kad čitala kršćanske knjige?

— Ni jedne. A ne ću nikada ni gubiti vrijeme na takove gluposti. Ja znam, da se kršćani svagdje progone, a to znači, da oni to i zaslužuju.

— Ja sàm ì sâm prije tako mislio. Sada pako mislim, da se mogu i varati.

— Ipak, kad si ti bio sudac, sigurno je bilo slučajeva, da si vidio kršćane iz bliza. Može biti, da si ih i sam ne jednoć osudio na kazan?

Starčevo se lice naoblačilo, a suze zasjale u očima.

— Šta ti je? Jesam li te čime dirnula? — upita Fabijola i pokuša o nečem drugom govoriti.

— Gle ja ti još nijesam ni kazala, za što sam baš došla. Hoću da znam ne ide li tko od vas u Rim? Pisala bih ocu svome.

— Mogu ti odma dozvati jednoga mladog čovjeka, Torkvata; on se sprema sutra na put. Ajdemo u kuću; tamo ćeš napisati pismo, pa ćeš mu uručiti. On će tvome ocu predati.

POGLAVLJE IX.

Kušnja.

U ta vremena ne bijahu još ustrojene pošte; za to su se za dostavljanje pisama pošiljali vjesnici ili se je tražila koja druga prilika.

Kada je Fabije dobio pismo od svoje kćerke, bio je vrlo zadovoljan, pa pozove smjesta Torkvata na ručak znajući, da je to znanac Hromatijev. U Fabija bijaše takav običaj, da je uvijek objedovao s nekolikim gostima, pozvavši ovoga i onoga bez ikakove razlike. Taj put osim tri četiri gospodina, koji su bili postojani posjetioci i osim Torkvata, dodje još i Fulvije s Korvinijem. Fabije susrevši se s njima toga jutra na ulici, ukori silno Fulvija što već davna ne bijaše kod njega, pa

ujedno pozove sada i Korvinija premda ga nije ni poznavao.

Kada se je već za objedom mnogo pojelo i popilo, razgovori postali vatreniji i bučniji. Taknuli se kršćanstva i kršćana; stali ih napadati, stali pripovijedati o njima razna čudesa — pripovijedali kao da oni pri svojem bogoslužju ubijaju djecu i piju njihovu krv.

Torkvato je takodjer pio malo više, pa je i u njegovoj glavi već šumilo. On udari svom snagom šakom po stolu i vikne:

— To su bestidne klevete!

— A tko to može za sigurno znati? — reče Fulvije svojim slatkim glasom.

— Ja mogu znati! Ja sam kršćanin!

To je porazilo sve, i domaćin se veoma smutio. Kakovim se on to čovjekom okrstio?! Jedini se Fulvije malo posprdno nasmjehnuo i nešta Fabiju šaptnuo, umirivajući ga. Na Torkvata ne htjedoše više pozornosti obraćati, držeći da je on to kazao u pijanstvu i da nije ni sam znao, šta to znači.

Kada su se podizali od stola, prvi stupi Fulvije Torkvatu, prijateljski ga odvede u stranu i reče: — Molim te oprosti, ja ni ne misleći izazvao sam te na takav odgovor, za koji bi ti mogao postradati.

— Ja se nikoga ne bojim — vikne Torkvat pijanom odvažnošću. — Šta ti misliš? Ja ću se svoje vjere krepko držati! Ne odstupam!

Fulvije ga je gledao i mislio! — Baš takoga kao što si ti, golube moj, ja već odavna tražim.

I tada ga neopazice odvede u drugu sobu; namignuvši Korviniju, da i on takodjer podje. Fabije se medju tijem pozabavio s drugima i bio je veseo, što je bespokojni gost isčeznuo mu s očiju.

— Igraš li na kocke? — upita Fulvije Torkvata kao slučajno.

— Igrao sam prije.

Ali on ne reče, da se je samo igrao, nego da je proigrao sve do pošljednje krajcare i bio u zatvoru radi dugova, odakle ga je Sebastijan otkupio.

— Ajde da igramo — predloži Korvinije.

— Ne ću sada. A u ostalom — molim te, ta jeared valja da ne će bit nesreće.

Sjeli. Iznajprije Torkvato dobivao. Fulvije se divio ovoreći: — Kraj takove sreće pa ne htjeti igrati se!

Iznajprije Torkvato dobivao, a kasnije počeo gubiati. Proigrao dobiveno, za tijem i sve svoje, a najpoije segnuo i za novcima Hromatija, koje je on dobio a preda raznim osobama. I nje proigra. On se sve še i više raspaljivao i stao igrati za dug.

— E sada je dosta — reče najposlije Fulvije. Torvato se odjedared otrijezni i razabra u kakovu nesreću pade.

Fulvije ga počeo draškati: — No, kakav si ti ršćanin! Piješ, igraš se! Ajde idi kršćanima, da čujemo o će ti reći?

Torkvato s užasom pomišljao na to. Što će mi ći? Oprostit će mi za sigurno, ali samo stid! — — — n nije osjetio snage u sebi da se vrati. A Fulvije oduži:

— Hoćeš li, da ja kažem sutra kojemu god mu ago od vaših, kako si ti veče sproveo? Ili će može ti bolje za tebe biti, da Korvinije izvijesti oca svoga, a se je eto jedan kršćanin otkrio? Što izabireš?

— Ništa ne izabirem; okanite me se!

— Okanite se! Ne, ne računaj na to! Uz korist!

— Šta hoćete od mene?! — očajno krikne Torkvato.

Fulvije zasjedne k njemu, uze ga za ruku i progovori mu laskavo kao da mu je prijatelj: — Znaš, što ću ti ja savjetovati. Budi mi na uslugu, pa te ja ne ću nikome odati. I novce ću ti povratiti, koje si proigrao. Ostani kod svojih kršćana kao da nije ništa ni bilo, samo ćeš mi pripovijedati bez sakrivanja sve, što god se kod njih radi. To je jedini uvjet.

— Veliku mi podlost predlažeš!

— Kako hoćeš. Odluči brže. Ili smrt ili taj put.

— Ne, ja hoću smrt!

— No pa lijepo.

Fulvije i Korvinije odoše, a Torkvato ostade sam i poče plakati. Bilo mu je teško, stidno i strašno. Ne dugo iza toga vrnuo se Fulvije i potreptavši ga po ramenima reče:

— Zar se nijesi još odlučio?

POGLAVLJE X.
Strana nauka.

Poslije toga prodje nekoliko nedjelja i odjedared nenadano Fabije umre. Fabijola se vrati u Rim i bijaše u velikoj žalosti. Jednom dodjoše reći, da ju Sebastijan traži. Ona se čudila i u sebi mislila, da li se ispunja njezina želja i da li ju je on došao prositi. No u njega ne bijahu te misli; on je došao samo da je požali rad nesreće njene i ujedno da predupredi namisao Korvinijevu.

— Ja znam — govorio je on smješkajući se — da Korvinije želi tebe začarati (magijama); slučajno mi se desilo, da sam čuo njegove vlastite riječi o tome, da se dobavi tvojega bogatstva i da toga radi treba tebe opojiti ma čim. On hoće da te opčara, al te opčarati ne će, toga se ja ne bojim, no gledaj ipak da te ne podvori ma čim škodljivim. Pazi i čuvaj se!

Fabijola odgovori:

— Ja se s njime ne susrećem i ne će mi on moći
z sobstvenih ruku ništa ni podati. Može biti da će po-
kušati robinje potkupiti. U mene je crna Afra, koje se
a i bez toga vrlo čuvam. Ona je neobično već od na-
avi slatka i lažljiva, a ja sam ju tome još više priučila,
er mi se to prije svidjalo. Osim nje, ja sam o drugima
ıvjerena. Mislim da mi i ona uvijek samo laže, al ne
eli nikad zla. Za svaki slučaj veoma sam ti blago-
larna, Sebastijane, za tvoju brigu.

— Na što da mi blagodariš! Uvijek i svakoga ću
a rado od nesreće očuvati, ako mogu.

— Svakoga od sudrugâ, dometni!

— Ne, meni je sve jedno.

— Ne može ti biti sve jedno. Ako navali nesreća
ıa kojeg mu god drago tvojega neprijatelja, ne ćeš ga
oći spasavati.

— Hoću ipak. I sam Bog zapovijeda suncu svo-
emu da ogrije i dobre i zle, a kakovo onda imam ja
ravo da razbiram?!

Kada je bila Fabijola posljednji put kod Hromatija,
apisala je sjetivši se nečije ime na krpi pergamene,
oja joj dopade ruku.

Pergamena jest tanka, izdjelana koža, na kojoj su
ada pisali; papira još ne bijaše. Vrativši se kući, spazi
abijola na obratnoj strani ote krpe nekoliko porazba-
anih slova i pročita ih:

— A ja vam kažem: Ljubite neprijatelje svoje, či-
ite dobro onima, koji na vas mrze, i molite se za one,
oji vas progone i opadaju, da budete sinovi Oca svo-
ega nebeskoga, koji čini da sunce njegovo izilazi nad
lobrima i zlima i daje dažd pravednima i nepravednima.

Ota slova sjetiše Fabijolu na naučanje Sirino, a sada gle opet i Sebastijan ponavlja to isto.

— Kako se podudaraju u ljudi takove krasne misli! — pomisli Fabijola.

Njoj nije išlo u glavu, šta su i Sira i Hromatij i Sebastijan — kršćani. Njihove riječi svidjale su joj se; o kršćanstvu mislila je ona, da u njem ne može biti ništa osim glupo i odurno.

Nekoliko dana poslije Sebastijanova pohoda dodje Fabijoli neka njezina prijateljica, koju su smatrali veoma umnom. Fabijola joj pokaže pergamenu Hromatija.

— Ona se odjedared nasmije! — sinulo joj u glavi; al ona nije to pokazala, jer ne htjede, da se nad tim smiju.

— Porazgovorit ću se sa Sirom — odluči ona i sama se začudi, osjetivši, da joj robinja Sira postaje milijom od njezinih znatnih prijateljica.

POGLAVLJE XI.

U špiljama.

Fabijola je mogla govoriti po tudjim riječima, da u kršćanstvu nema ništa osim glupa i odurna — jer ona nije kršćanstva poznavala. No Torkvato je poznavao kršćanstvo i znao je, koliko u njemu ima dobra; znao je, ali nije imao još vjere u Hrista. Fulvije ga tako zastraši i tolike mu koristi obeća, da je nesretni čovjek podlegao i prodao dušu svoju.

— Sada će mi posao poći za rukom kao po loju — radovao se u sebi Fulvije.

Njemu bijaše poznato, da je u Rimu mnogo kršćana On je računao prije svega, da će po Torkvatu na tanko saznati, gdje i kako se oni sakupljaju, a zatijem da će moći odjedared napasti svukoliku rpu. U kratko

loba pobudila se u njemu tvrda nada za to. Torkvato e vrlo dobro sprijatelji s mladim Pankracijem i saznade od njega, da će se rimski kršćani na skoro sastati na opću molitvu u podzemnim špiljama, koje su im služile za crkvu. Takove se špilje nazivale »katakombe«.

Torkvato ne bijaše nikada u tim špiljama te mojaše Pankracija, da ga odvede onamo. Pankracije i sam već odavna htjede pobliže da promotri mnoge mogile i njihove natpise; on se je veselio drugu, a za to mu obeća za stalno to udesiti; i sutra dan odista podje starome Dioniziju, stražaru špilja. Dionizije visoko je cijenio uspomenu njegova oca, a ljubio je i njega samoga; napokon dade mu odgovor, da će ga rado provoditi.

— Ja ću sudruga povesti sa sobom — reče Pankracije.

— Povedi; a tko je on?

— Torkvato, kojega je Hromatije ovamo poslao.

Jedan od dvajuh sinova Dionizijevih, Severije, izrezavao je natpis na nadgrobnom kamenu. On podigne glavu od svoga posla i reče:

— Budi ti s Torkvatom oprezniji. On nije siguran.

— A za što da nije siguran? — upita Pankracije.

— Ja sam ga jučer vidio zajedno s Korvinijem, koji se je sjećaš li se kao bogalj k nama ušuljao. Nešta su vrlo prijateljski razgovarali.

— Torkvato je tek nedavno primio kršćanstvo — reče Pankracije. — Teško je čovjeku odjedared preporoditi se, i sve svoje staro odbaciti. Po slabosti se višeputa i slučajno sagriješi.

— Tako je — potvrdi Dionizije. — Dodji, dodji, s tobom ću pustiti svakoga.

* * *

Drugi dan došao Pankracije s Torkvatom. Spustivši se po strmim isječenim u kamenu skalinama, Dionizije

i Severije zapališe baklje (baš za to priugotovljene štapove sa zasmoljenim krajevima) i podjoše da pokazuju. Dionizije podje s Pankracijem, a Severije s Torkvatom.

Pod zemljom u pećinama bijaše čitav grad; svagdje putovi kao ulice; uske, tijesne al ipak dvojica u poredo mogoše prolaziti; vodile su k trgovima, od kojih idjahu dalje i opet drugi putovi. Pokojnici bijahu ukopani u stijenama; u stijeni bi isklesali mjesto i otpjevavši metnuli pokojnika u nutra; zatim su kamenu ploču navalili i zazidali ju. A da se zna, gdje je tko sahranjen, urezali bi natpis na kamenu ili bi kakovu god mu drago znamenku zajedno s pločom zazidali kao monetu, medalju, šareni kamen ili što takovo.

Pred mnogim mogilama stade Dionizije i pripovijedaše, da su ovdje sahranjeni mučenici: — jedan dvanaestih godina, drugi četrdesetih, a treći sedamdesetijeh. Pripovijedao je, kako su im bile časti i bogatstvo obećano, ako se odreknu nauke Hristove i kako se oni nijesu htjeli odreći.

— Zadivljujem vam se, što hodate tuda i ne zabludite — reče Torkvato Severiju, kada već prodjoše mnogo ulica.

— Mä oči da nam se zavežu, našli bi put, navikli smo se — odgovori Severije i zamjećivaše, da je Torkvato na svakom zavoju postajkivao i oštrom palicom kao ne zamjetno činio svoje znamenke u stijeni.

Mjestimice na pokrovcima bijaše slikano; Dionizije rasvjetljivaše svojom bakljom govoreći:

— Tu ima mnogo veoma starinskoga iz onoga doba, kada još ne bijaše kršćanstva; a mnogo šta ima, koje bijaše i kasnije naslikano. Eto na primjer slika dobroga pastijera — i pokaže na jednu sliku.

— Sjećam se te priče — reče Torkvato.

— Krasna priča — reče Dionizije. Zabludila ovca; pastijer podje je tražiti i našavši ju, nosaše ju na svojim ramenima i radovaše se, što nadje i što ona ne pogibe. Tako se isto i Otac naš nebeski raduje jednome grešniku, koji se pokaje.

— A ako li su grijesi, koji se ne opraštaju, od kojih se ne može vratiti? — upita Torkvato i glas zadršće njegov.

— A kakovi bi to bili grijesi? Takovih grijeha nema. Od svakoga grijeha moguće je osloboditi se: samo treba upamtiti, da što dalje ideš po zločestom putu, to je gore; za to je uvijek bolje sa zločestoga puta vratiti se što prije na pravi put.

Torkvatu se srce stislo. On bijaše spreman, da zavikne: — »Ja sam na zlom putu! Pomozite mi!« Ali stid ga uzdrža; on se učini spokojnim i reče:

— Mi ne bijasmo još u crkvi. Htjeo bih da ju razgledam. Na dane svečane sabrat ćemo se tamo svi, ali sada je ne možeš razglédati.

Starac htjede ih povesti onamo, nu Severije ga suzdrža.

— Kasno je danas — reče on. — Posao nas čeka. Crkvu ćemo drugi put pokazati.

Istina da je bolje drugi put — reče Dionizije.

Oni stajahu na raskršću, s kojega se razilažahu mnogi putovi. Starac pokaže na jedan od njih i doda: — Eto taj vodi crkvi; iznajprije upravo, upravo, a za tijem treba da zavrneš desno.

— Otac i nemisleći ništa pokazivaše, a ja vidim, da će se iz toga zlo izleći — govoraše Severije u veče bratu svojemu. — Torkvata se trebamo dobro čuvati.

I da im ne bude Torkvato mogao škoditi, dogovore se braća, kako će navući kamenja i pijeska na put koji mu je Dionizije pokazao, i zasuti ga, a sve vjerne

tajno izvijestiti, da dodju s drugoga kraja. Osim toga zameli su trag svakoj znamenki, koju je Torkvato ostavio.

POGLAVLJE XII.

Na lovu.

Fulvije bijaše potpunoma uvjeren, da će mu sada lov poći za rukom. A jer je imao za to ukaz samoga cara, zatražio je u pomoć vojnički odjel.

U odredjeni dan, kada su već kršćani imali biti svi na okupu, povede Torkvato potjeru na njih.

Fulvije s dvanaest vojnika ostade ulaz da straži, a Korvinija s osam vojnika i Torkvata posla u unutrine pećina.

— A za što da mi pod zemlju silazimo! — progundja jedan vojnik. — Još bi mogli ma gdje tamo dolje zabluditi i ostati.

— Njih ima može biti na stotine naroda, a nas samo šačica — progovori drugi.

— A molim te ne će nas ni prstom taknuti, nego će sve čarolijom izvesti — dometne treći. — Ta kršćani su poznati . . . čarobnjaci!

Fulvije čuvši oto stade ih uvjeravati, da se tamo ne trebaju ničesa plašiti, da će se kršćani od njih kao zecevi razbježati i da ima u podzemnoj crkvi zlata i srebra sve na rpe i dometne još: »i grabi koliko god hoćeš«.

Upalili baklje, spustili se i pošli jedan za drugim Išli dugo i skretali iz prolaza u prolaz, dok napokon jedan ne progovori:

— Slušajte, pjevaju!

Stadoše da slušaju.

Mlado i snažno grlo pjevalo je:

— Gospode prosvjetitelju i spasitelju moj, koga da se bojim; Gospode zaštitniče života mojega pred kime da dršćem . . ?

Podjoše i opet. Torkvato nije samo znao, zaokreću li onamo, kamo treba. Tražio je svoje znakove, ali ih nije mogao naći.

Glas se u daljini izgubio.

— Hoćeš li nas ti još dugo voditi? — stali oni Torkvata zapitkivati. — I braćo, kakova je to ovdje duha! Ta gle i baklja se već gasi!

Torkvato se mučio, da razmotri stijene; činilo mu se, da su mu poznate, da je tuda s Dionizijem prolazio; po tome dakle treba samo naprijed poći.

I odjedared na jednom mjestu, gdje je on računao, da će zaokrenuti, stvori se pred njim glatki kamen; dalje ne vodjaše put. Vojnici i Korvinije stadoše psovati: — Za sprdnju li si nas ovamo doveo?

I stadoše se groziti: — Sad ćemo te tu sahraniti! Htjelo ti se šaliti!

On se prestraši i stade ih moleći tješiti: — Braćo draga, ta nije moja krivnja! Ja sam se malo pobunio! Čekajte da vidim moramo li ovamo poći!

Na lijevo zamakne u neki prolaz, pa se i izgubi. Htjedoše za njim u potjeru, ali mu ni baklje ne vidješe.

— U zemlju propade — rekoše vojnici. — I on je jedan od čarobnjaka, sigurno je i nas baš naročito zaveo. A hoćemo li mi sada izaći odavle?

Tegnuše natrag. Nije im bilo više do kršćana. Pred njima se odjedared nešto ukaže. Dodjoše bliže i opaze, gdje neka djevojka sjedi s svjetiljkom, a u svjetiljci mali plamečak gori.

Iznajprije se prepadoše pomislivši: nije li to duh kakav; nu za tijem vidješe, da je to živi stvor i uhvatiše je.

— Tko si ti?

— Kršćanka — kratko odgovori ona.

— Utuci je! — zapovjedi Korvinije.

I već je htjedoše natezati. Fulvije vidje to i razgnjevi se: — A na što to? Kakav li je to plijen?

Korvinije reče, da se je Torkvato skrio, a bez njega ne mogu dalje puta naći. Fulviju puče misao, ne bi li se okoristio uhvaćenom djevojkom, da ih ona umjesto Torkvata do crkve dovede.

— Pogledaj me — reče on djevojci.

Ona se osmjehnu.

— Gledati ja ne mogu. Ja sam slijepa.

— Šta slijepa?

To bijaše slijepa Cecilija. Ona je napipavajući poznavala sve putove i izlaze u špiljama i navlaš je išla onamo sa svjetiljkom, da posvijetli i izvede, ako bi tko od njihovih zabludio; a kada joj govorahu, da mogu njezinom pomoći neprijatelja napasti, ona im odgovori: — Tada neka mene uzmu.

— To je grozno! — bijesnio je Fulvije. — Šta ćemo samo sa slijepicom?

Nu dadoše ju ipak pred sud. Suci počeli ju ispitavati, rekoše da će ju rezati na komadiće, ne bi li se samo odrekla Hristove vjere. Mučili ju, mučili, no ništa ne postigli. Pod veče umrije Cecilija u mukama, ali se ne odreče Hrista.

Silan se narod zgrnuo, da vidi, kako će ju mučiti. Kada bješe javljeno, da je već mrtva, jedar i silan glas zaklikta iz svjetine:

— Mučitelji! Slijepa vas ubogarka pobijedi! Hrist ju potpomagaše!

— To je Pankracije! Glas mu poznajem! — poviče Korvinije i poleti med svjetinu, ali mu ipak ne podje za rukom naći Pankracija u toj vrevi.

Sebastijan stajaše blizu mjesta, gdje su Ceciliju mučili kraj mučitelja. On turne kesu novaca u ruku jednome od onih šaptnuvši mu:

— Dostavite tijelo u dom Lucijin.

— Dostavit ćemo — šaptne mučitelj.

POGLAVLJE XIII.

Oproštenje.

Torkvato se skrio i ne nadajući se. On htjede samo da poišče kuda treba ići, a načinivši jedno deset koraka štropošta se naglavce dolje ne videći pred sobom skaline. Nije dospio ni da zavikne: tako se je ubio. Dugo je ležao izvan sebe, dok se i opet ne osvijesti. Baklja da bome da se ugasila, a ni od kuda baš ni tračka svjetla.

— Šta se to dogodi? — Torkvato se sâm upita.

On se nije više sjećao, kako je preletio preko skalina, a nije znao ni to, da su pećine bile više i niže. Puzajući malo, stade opipavati na okolo, a napokon se digne i podje na sreću. Skaline mu ostadoše izotraga.

Idjaše držeći se stijene; na zaokretu je zaokretao, nadajući se da će ipak jednoć doći do izlaza.

Već ga je počeo strah spopadati, a glad mučiti. Spomenu se pokojnika, koji su ovdje pogrebeni. A gle on je već za živa pogreben! Sâm se je ovamo doveo!

Zvao je, al nitko mu se ne odazva. Išao je, išao je sve dalje i dalje, al ga napokon sile ostavile. Pruži se pa umiri! Niko ne će znati, nitko ga ne će ni požaliti. Kosti ostavljene gnjiti će, a i nadje li ih tko god, reći će samo: to su kosti odmetnika i izdajice! A rad šta on postade odmetnik i izdajica? A ima li šta gore nego li kad koga savjest muči? I još prije smrti svoje patiti toliko! . . . Baci se licem o zemlju i lupaše glavom.

— Oj al mi je teško, teško! . . . Eto sramotne smrti! . . .

Odjedared mu se pričini kao da čuje ljudski glas. Napne uši. I gle — glas kao da je čitao nešta.

Torkvato svom silom digne se i poče se micati onoj strani, pridržavajući se rukama za stijenu. Usred tišine čulo se čitanje sve jasnije i jasnije. Torkvato postajkivaše, trseći se da razbere slova.

— Dva su puta, jedan — života, a drugi — smrti . . . dopalo mu do ušiju.

— To su se kršćani ujedno sabrali i jedan od njih čita — pomisli on.

Poče se opet micati prema glasu i napokon mogaše već sve jasno razabirati; samo ipak nije nikoga vidio. Čitanje je moralo biti negdje za stijenom; odjekivalo se medju kamenitim svodovima.

— Put života zahtijeva prvo ljubiti Boga svojega svim srcem svojim i svom dušom svojom i svim umom svojim i svom snagom svojom, drugo ljubiti bližnjega svojega kao samoga sebe, a osim toga, što ne ćeš, da se tebi učini, ne čini ni ti drugome. Ova se nauka završuje još slijedećim riječima: Ljubite neprijatelje svoje, činite dobro onima koji na vas mrze; i molite se za one, koji vas progone i opadaju. Jer ako ljubite one koji vas ljube, kakvu ćete plaću imati? Ne čine li to i carinici? Ali ljubite vi one, koji na vas mrze i ne ćete imati neprijatelja. Otresi se od putenih i svjetskih pohota. Ako li te tko udari po desnome obrazu, okreni mu i drugi i bit ćeš savršen. Ako li te tko prisili, da s njime ideš jednu vrstu idi dvije; i ako li ti tko uzme kabanicu, podaj mu i košulju. A svakome koji ište u tebe podaj; i koji tvoje uzme, ne išti natrag: jer Otac naš nebeski želi, da svi

uživaju od njegovih blagodatnih darova. Blago onomu, koji daje po zapovijedi . . .

Druga propovijed nauke. Ne ubij, ne čini preljubočinstva, ne živi razuzdano, ne kradi, ne vračaj, ne truj, ni ne želi to, da se dogodi bližnjemu tvomu. Ne kuni se, ne svjedoči krivo, ne kleveći, ne spominji se zla. Ne dvoji i ne govori dvolično, da ne budu riječi tvoje lažne ni isprazne, nego da budu sa djelom suglasne. Ne budi pohlepan, ni tat, ni licemjer, ni zloban, ni ohol. Ne poduzmi zle namjere protiv bližnjega svoga Ne mrzi ni na koga čovjeka, nego jedne raskrinkaj, za druge se moli, a ostale ljubi od sve duše svoje . . .«

— O sve to ogriješio sam se ja — mislio Torkvato. — Riječi moje bijahu lažljive, namjere moje bijahu opake, ja sam poveo jedne ljude, da ubiju druge . . . .

Glas medju tijem nastavi čitanje:

— Dijete moje, bježi od svakoga zla i od svega, što mu je podobno! Ne gnjevi se, jer gnjev navodi na ubijstvo; ne budi ljubomoran, ni svadljivac ni napržica, jer iz toga svega radja se ubijstvo! Dijete moje, ne budi pohotljiv, jer pohota dovadja do bluda; ne budi sramotan, jer se iz toga radjaju preljubočinstva! Dijete moje, ne vračaj, jer te to vodi na idolopoklonstvo, ne proriči, ne čini čarobije, ne čini uroke i ne vjeruj u slične čine, jer je to sve — idolopoklonstvo! Dijete moje, ne budi lažljiv, jer laž radja kradju, ne teži za novcem, ne budi slavičan, jer se iz toga svega lako poradja lopovština! Dijete moje, ne budi bundžija, jer te to navodi na huljenje Boga, ne budi zloban ni drzak, jer te i to sve navodi na huljenje Boga! Ali budi krotak, jer samo krotki nasljedjuju zemlju. Budi strpljiv i milostiv, blag i smjeran i dobar, i uvijek pazi na riječi, koje čuješ. Ne precjenjuj se i ne budi u duši svojoj ohol. I neka ne bude duša tvoja sklona oholima, nego druži

se samo s poniznima, s pravednicima. I što god ti se dogodi, primi kao dobro, znajući, da bez Boga ništa ne biva — — — Dijete moje! Ne razvadjaj nego miri one, koji se svadjaju! Ne pružaj ruke, kada se daje, i ne usteži ih kada daješ! Ne skanjuj se davati i davši ne ropći, jer ćeš vidjeti tek, tko je dobar platac. Ne odvraćaj se od onoga, koji treba, i dijeli s bratom svojim svoje, jer ako li ste sadionici neprolazna, treba da budete i prolazna! Od mladosti uči djecu svoju strahu Božjemu. U gnjevu svome ne zapovjedi robovima svojim. Ne prestani se bojati Boga, koji bivstvuje nad nama svima, jer On neće doći da zove po osobama sudeći, nego će on pozvati one, koje je Duh pripravio . . .

— I mene je On zvao, ali ja sam otišao od njega, odrekao sam se spasenja — strašeći se govorio je samome sebi Torkvato, a onda i opet poslušao dalje.

— A put smrti jest ovaj: Prije svega on je zao i ispunjen je prokletstvom. Tu su ubijstva, preljubočinstva, pohote, blud, kradje, idolopoklonstvo, vračanje, trovanje, grabež, krivo svjedočanstvo, licemjerstvo, dvoličnost, himba, gordost, zloba, oholost, pohlepa, ogavnost, zavist, drskost, nadutost i slavičnost. Tu su gonioci dobrih, mrzitelji istine, ljubitelji laži; tu su oni, koji ne priznaju platu za pravednost i oni koji nijesu skloni dobru ni pravednome sudu, budni ne u dobru, već u zlu, od kojih je daleko blagost i trpljenje. Tu su oni, koji ljube svijet, oni koji se otimlju za platu, oni koji nemaju sućuti za bijednika, oni koji ne rade za utrudjene, oni koji ne poznaju Tvorca svoga, ubojice djece, oskvrnitelji slike Božje, tlačitelji potlačenih, nepravedni suci sirotinje, potpuni grešnici! Čuvajte se, djeco, svih takovih ljudi!

— Ta to sam ja na putu smrti! — htjede Torkvato da zavikne, no glas mu zamrije u prsima. Daha mu ne-

stade od plača, u glavi mu zaglavinjalo i on shrvan klone na zemlju ne osjećajući ništa.

Dugo li kratko li doba proležao je on tako, dok se napokon i opet ne osvijesti. I opet sjeti se svega. Čitanje se više nije čulo.

— To se je sigurno sve mene ticalo — pomisli Torkvato. — Da li će na skoro doći moja smrt?

I odjedared zasvjetluca u daljini plamečak. Zasvjetlucao plamečak i doletio skladan, zategnuti zvuk. Torkvato se trže, podigne glavu, naćuli uši i upre očima.

— Plamečak se micao i ne jedan, već mnogo plamečaka. Grla tiho pjevala.

— Pokoj vječni . . . — razabrao napokon Torkvato.

— Šta je to, mene sahranjuju? – i pomislivši poče hladnjeti, nu u taj par posta mu sve jasno.

— Ne, ne mene. Ja sam otpadnik, mene ne bi opjevali; to sigurno sahranjuju vjernoga kršćanina.

Podići se nije mogao; ležao je nemoćan i samo je gledao.

Rpa naroda dodje i do njega, a vidivši ga podigoše ga.

— Nesretniče! Tko si ti? Kako si dopao ovamo?

— Koga sahranjuju? — promumlja on.

– Ceciliju, blaženu mučenicu. Pogani ju uhvatiše u pećinama i mučiše ju.

— Ja sam njezin ubojica! Ja sam doveo pogane ovamo!

I opet pade licem na zemlju. Plačući se kajao i nije se mogao upokojiti, i nije znao kako da povjeruje tome, da njegova duša nije ipak do kraja poginula.

I obradovaše se njemu kao i otac izgubljenome sinu.

— Bog ti prosti, sine moj! — reče nad njim sijedi starac, podižući ga.

— Bog ti prosti! — rekoše i ostali.

Kada sahraniše Ceciliju, Dionizije uvede Torkvata k sebi i reče sinovima svojim:

— Za rodjenoga brata primite ga.

I od tog doba naselio se Torkvato kod grobnih pećina i postade grobarom.

POGLAVLJE XIV.

Pozorište.

Rimski car označi dan davno iščekivanoga narodnoga praznika. Tertulije poruči svome sinu, neka podje u tamnice i nek odabere jedno dvadesetak ljudi, koji će se predati zvjerima. Trebalo je samo, da ti ljudi budu silni i zdravi, koji ne bi podlegli od prvoga maha, nego bi se mogli upustiti u borbu sa zvjerima. Ta u tom se baš i sastojalo glavno udovoljstvo, da se vidi, kako se čovjek i zvijer bore i jedan drugome ne popušta.

— Starce ne trebam — reče Korvinije tamničarima. — Starca nek se lav samo šapom dotakne, on je već gotov. Nek se mlada krvca lije!

Mnoge već odabrali. Odjedared spazi Korvinije na drugom kraju uzničkog dvorišta neku visoku i strojnu ljudinu.

— Gle još onaj je dobar — reče on. — Onaj tamo što nam je okrenuo ledja.

— To je slobodni gradjanin — odgovori tamničar. — Ovamo dodje samo da posjeti svoje poznate. Njega ne možemo uzeti.

— A baš ću da vidim — reče Korvinije i podje onamo.

Na njegov glas okrene se posjetilac

— Hvataj ga! Veži ga! — bijesno zavikne Korvinije. — Dakle ćemo ipak napokon obračunati!

To bijaše Pankracije.

Svezaše ga i povedoše ga zajedno s ostalima odabranicima zvjerima za hranu.

— Kršćane vode! Udri ih! . . . — urlao narod po ulicima.

I letjele su batine i kamenje na njih.

— Napokon sam te ipak dobio! — ponovi Korvinije zlobnom radošću.

— Ja ti ne zaželjeh nikada zla, a za što ti meni želiš? Pa ipak se ja ne srdim na tebe; ta ti ne znaš ni sâm šta činiš! — odgovori mu Pankracije

Na to mu Korvinije ne reče ništa, već samo otide. Ali mu za to odjedared bude kao da se stidio toga čina i on odluči na dan praznika da se napije ko batina, samo da ne mora ići gledati kako će zvjeri trzati ljude. I kada je otac došao po njega, da ga sa sobom povede na pozorište, nije ga mogao probuditi i uputi se sâm.

*
* *

Visoka ograda od kamena okružavala je veći trg, a u na okolo ograde nad njom redale se klupe za klupama. I u tim klupama na dan praznika nije ostalo ni jedno mjesto prazno. Sve bijaše puno; naroda se na hiljade nabralo; kričalo se, pljeskalo se.

Na trg unutar ograde puštahu kršćane ili jednoga po jednoga ili nekoliko zajedno. Jedne su privezivali na stupove, a druge su ostavljali tako slobodne. Tada bi dovukli velike krletke, iz kojih iskakivahu lavovi i tigri. Zvjeri da bome nijesu po nekolike dane hranili, samo da budu goropadnije i da ih plijen više zamamljuje.

Upravo pred ulazom na trg pošlo je za rukom Sebastijanu i dovede Pankraciju njegovu majku.

— Dijete moje! — reče ona. — Spomeni se Hrista, koji je za nas pretrpio smrt na križu. Spomeni se i oca svojega. Ne boj se onih, koji tijelo ubijaju, jer duše ti ne mogu pogubiti!

— Ne bojim se, majko moja, Hrist mi podaje snage!

— Nije kada ovdje da se razgovara! — izdere se na njih neki čovjek.

Pankracije udje na trg s prekrštenim rukama. Mnogo vjernih bijaše već poginulo, dodje eto i na njega red. Dva medvjeda podjoše na njega, obidjoše ga mumljajući, a onda okrenuše natrag. Divlji bik pustivši glavu, s krvlju zalivenim očima rikao je, počeo kopati zemlju i podiže silnu prašinu.

— A što ne ćeš da ga bocneš? Kukavice! Bubni ga! — vikahu gledaoci.

Pankracije dotrča biku i zamaše rukama. Bik se uplašivši odjedared okrene, poleti natrag, dohvati rogovima nekoga slugu, koji se je baš ondje desio i zavitla njime u zrak.

— Ta to je čarobnjak. Ne će zvijer ni da ga se takne! — vikao narod.

— Kako ne će da se takne! Počekajte, mora da nijesu medvjedi gladni! — dovikne im za odgovor Pankracije.

Izvukoše krletku s panterom. Krasan prugasti panter iskoči van, leže i zamaše repom. Njegove zelene oči zasjale poput žive vatre. Čas po lukavo promatraše svoju žrtvu, zatim zaskoči sa svim četirijem šapama Pankraciju na prsa i stade mu panžama i zubima derati grlo.

Krvca ga oblila. Mladić zaglavinja i upade umirući. Lucinija, koja je iz daljega gledala, potajno se prekrsti pod svojim gustim velom.

POGLAVLJE XV.

Jedan za drugim.

Teži i teži nadodjoše dani po kršćane. Progoni preoteli mah. Car Dioklecijan zapovjedi, da se iskorijeni kršćanstvo. I stotine i stotine ljudi umiralo je danomice u najgroznijim mukama. Rubili im glave, palili ih žive, rezali ih na komadiće, rastezali ih na kolesima i ubijali ih kamenjem.

Udjoše u trag Hromatiju Fabijolinu susjedu i Kasaniju učitelju Pankracijevu. Hromatiju podje ipak za rukom pa se sakri, a kasnije pobježe po dalje od Rima. Kada su kršćani nagovarali Kasanija, nek učini to i to, odlučno im odgovori stari učitelj, da se on ne će sakrivati. Nije mario: nek dodju pa neka ga odvedu.

— Vascijeli svoj život žrtvovao sam za to, da služim dobrim primjerom svojim učenicima. Za cijeloga svoga života nastojao sam, da posijem dobro sjeme; samo sam malo plodova opazio. I strani ljudi a i sami roditelji gazili su po mojem sjemenu, podavajući zle primjere. Pa ako li sam riječima malo učinio, to će sigurno moja smrt učiniti. Na meni je red

Tako on govoraše u jutro, a u veče bane Korvinije u školu s vojnicima.

— Znam ja već odavna, kakova si ti ptica! — po-vikne Korvinije i zapovjedi vojnicima, da ga tu s mjesta do smrti išibaju. — Je li ga vrijedno u sud dovući? Sve jedno je; samo bi jednoga kršćana manje bilo.

Padoše udarci batina na Kasanija: povališe ga, ogluši ga, obliše krvlju i nakaziše ga. Nekoji od kršćana, našavši zorom k njemu, nadjoše samo mrtvo truplo i brzo ga zakopaše uz molitvu u njegovu vrtu.

Malo za tijem prijavi Fulvije Sebastijana, da je on bio pri smrtnome času Pankracijevu kao najbliži mu

drug. I Sebastijana uhvatiše i vrgnuše ga u okove. Bijaše kazano, da će ga strijeljati, ali samo tako, da ne umrije odjedared, nego da se postepeno zabadaju stotine strjelica u nj, zatežući tako čas smrti.

U to doba bijaše u Rimu odjel crnih Afrikanaca, oboružan najboljim strjelicama. Njima bijaše zapovjedjeno, da strijeljaju Sebastijana.

Fabijola doznavši to od Sire, bijaše spremna sve učiniti samo, da spase Sebastijana. Ona je već shvaćala kršćanstvo, shvaćala, da su i Sira i Sebastijan i Hromatije kršćani i ne samo da se nije od njih odvrnula, nego ih je još jače zavoljela. Pa jer bijaše crna Afra vrlo dobra prijateljica svojih zemljaka u afrikanskom odjelu, odluči se Fabijola zamoliti u nje pomoći i obeća joj veliku platu, ako ona spase Sebastijana od smrti. Skupim novcem potkupi Afra Hifaksa, Afrikanca četovodja, a on dade mig svojima, da Sebastijan mora ostati živ.

Privezaše mučenika uz drvo i odapinjahu nebrojeno mnoštvo strjelica u nj; sve tijelo su nabadali strjelicama; napokon, kada se glava kao mrtva objesila i tijelo spustilo na uža, javi Hifaks, da je Sebastijan umro, akoprem su ga oni samo zavremeno umrtvili. Crna Afra šaptnu onima, koji su truplo odvezivali, da ga ponesu, kud im ona pokaže.

Strijele izvukoše, a rane povezaše. Kada se Sebastijan osvijesti, začudi se, al se i ražljuti.

I kada se je posvema oporavio i prohodao, nije se više skrivao, nego je govorio, da je on kršćanin kao što je i prije bio i neka ga slobodno ubiju.

Ali ovaj put ne strijeljaše ga, nego ga ubiše teškim kijačama.

Fabijola vidje svojim očima, kako ga utukoše, i prebolnim srcem ode kući.

— Za što čine ljudi toliko grozota? — nebrojena puta pitala se ona sama.

POGLAVLJE XVI.

Agnezina smrt.

Onoga dana baš kad je Sebastijana nestalo, doletili su od kuće Agnezine Fabijoli reći, da su i Agnezu odveli u tamnice.

— A za što? — ciknu Fabijola.

— Za to, što je kršćanka.

— Ta zar i ona, golubica moja, tako da zaglavi?!

Fabijolu obliše suze i ona odma pohrli u tamnice. Pa jer bijaše u nje mnogo novaca, svaka se vrata za novac pred njom otvarahu.

Agneza ju veselo sretne, čvrsto ogrli i reče:

— Ne plači za me, ja idem na gozbu.

— A za što mi nijesi kazala, da si ti kršćanka? — prekori ju Fabijola. — Ja bih te sakrila, nitko te ne bi našao!

— Ja nijesam htjela, da me ti sakrivaš. Čekala sam da i ti do mala postaneš kršćankom. Zar ne poznaješ sada kršćanstva?! -- — — Fabijolo?!

Jest, jest, Fabijola je poznavala kršćanstvo; ona ga je visoko cijenila i nije se mogla dosta nadiviti ljudima, koji trpe muke i praštaju mučiteljima.

— To ja ne bih mogla — reče ona. — Ja vidim, da je to lijepo, ali ja to ne bih mogla. Kako da ljubim zlotvora svoga?!

— Niko nesretniji od njih - odgovori Agneza. — Ne znaju što čine.

I ona joj stade pripovijedati, kako je Isus Hrist umirao na križu, i kako su ga vrijedjali i kako su mu se rugali. A zar su znali što su činili?

— Fabijolo, ti nijesi nikada čitala evangjelja? — upita ju Agneza.

— Ne, nijesam čitala. O Hristu mi je mnogo pripovijedala Sira.

— Znaš šta, ispuni moju molbu; uzmi poslije mene moju knjigu evangjelja i pročitaj ju.

— Sve ću ja rada učiniti, golubice moja . . . ali ja to ne mogu pomisliti, da ti ne ćeš biti sa mnom! . . . Otimlju mi moje blago!

— Ne plači. Sutra ćemo se još vidjeti. Dodji još sutra k meni — tješila ju Agneza.

Rano u jutro spremila se Fabijola i opet u tamnicu. Začudila se, što su bila vrata Agnezina malko otvorena. Iza vratiju čuo se je muški glas gdje šapuće:

— Ja te žalim. Baš za to sam i došao . . .

— Čini mi se, da je to Fulvijev glas — pomisli Fabijola začudivši se vrlo.

— Ja znam, — produži on — da si ti kršćanka. Reći ću ti istinu: ja sam te prijavio. Ali sad mi te je žao; cijele noći nijesam mogao zaspati. Zar je doba da ti umriješ — ta tek što si se raspupala? Ti treba da živiš! Ja sam te pogubio, ja ću te i spasti. Podji sa mnom, već sam sve udesio. Sakrit ćemo se, nitko nas ne će naći. S novcima je to možno, a u tebe je mnogo novaca. Ti ćeš mi ih dati i mi ćemo daleko daleko otići, ta i onako sam rad ostaviti Rim, on mi je dodijao. Oženit ćemo se onda — — —

— Idi od mene — reče Agneza.

— Zar me tjeraš, milovanje moje? Razumij me, ja ne ću da te ubiju!

— Ja volim smrt.

— A za što, kad možeš još živjeti?

— Življeti s izdajicom? — reče Fabijola, unilazeći i postavivši se pred Fulvija.

A on ne nadajući se nje zlobno ju upita:

— A zar ti voliš, da ona umre?

— Jest, volim da umre. Odlazi!

— Odlazi! — ponovi Agneza. — Ostavi nas!

— Pa umrijte! — vikne Fulvije i zalupi vratima.

Pošljednji put bijahu na samu Fabijola i Agneza. I stade Agneza ponovno Fabijoli govoriti o Hristu i o sretnom živovanju po njegovoj nauci.

Nekoliko sati iza toga, unidje sudac Tertulije s vojnicima.

— Agnezo — reče on — požali svoju mladost! Pokori se carskoj zapovijedi i prinesi žrtvu bogovima; to ti i ja svjetujem. Odreci se kršćanstva, ono te vodi put smrti.

— Ne kušaj me! — odgovori Agneza. — Moja je duša vjerna Hristu i ne će mu se iznevjeriti.

— Je li to pošljednja tvoja?

— Više nemam.

— To znači: badava nam i vrijeme trošiti ..... Odrubi joj glavu! — okrene se on vojnicima.

— Kada i gdje? — upitaše ga ovi.

— Ovdje, odma! — vikne Tertulije gnjevno.

I odrubiše glavu »bijeloj golubici« Fabijolinoj.

— Je si li i ti kršćanka? — upita Tertulije Fabijolu, videći kako neutješno plače ohola kćerka pokojnoga Fabija.

— Ne — promuca ona.

Ali ona je osjetila u sebi, da joj se je htjelo reći »da«, jer bi onda ona bila složna s čistom i milom Agnezom; a ovako kao da je bila složna s mučiteljima.

POGLAVLJE XVII.

Ubijstvo.

I Sebastijana i Agnezu i još mnoge druge dovede Fulvije k smrti.

I njemu je već dodijao njegov zanat i on je htjeo da ga se mani, samo htjede prije da se obogati, a on

mjesto toga sve je više i više upadao u dugove. Na račun budućega bogatstva živio je vrlo raskošno i dalje, da su mu već prestali u bankama davati, a počeli se groziti, da će ga u tamnicu baciti zbog dugova.

Suci mu obećavahu nekoliko puta, da će sav imutak kršćana, koje on prijavi, u njegovo vlasnišvo prijeći, ali to se zaista nije dogodilo, i zlato se uvijek skliznulo kraj njegovih ruku.

Znajući, da je Agneza vrlo bogata i da je sama, vrebao je na nju kao na obilni plijen i tvrdo je računao, da će se on ma na koji način domoći njezina bogatstva. Ili ona pristane da podje za-nj i on je tada sakrije; ili ne pristane na to, svakako će na nj prijeći njezin vaskoliki imetak. Odjedared dopre mu do ušiju, da po zakonu na temelju davne djedove oporuke za slučaj, ako se Agneza uda i ne bude imala djece, vas imetak baštini sestrična joj Fabijola.

Fulvije pobijesni: zar ne će biti konca? i za što se on toliko i toliko mučio i muči se još? i za što on svoju dušu gubi?

Kod Korvinija je posve drugo: otac mu je doduše strog, al ipak se brine za njega, da plati dugove, pa naći će mu i bogatu nevjestu. Korviniju nije nužda!

U tom bjesnilu svome podje Fulvije Fabijoli, reče vrataru, da je poslan od cara, i unidje ne pitajući je li sklona pustiti ga preda se. Živo i besavezno stade ju prekoravati toga radi, što ga je ona orobila.

— Zar ti je malo tvoje? — govoraše on. — Ti još i tudje grabiš! Ja ti kažem: ja sam Agnezu prijavio! A za što sam ju prijavio? Za to da se domognem novaca! Da na mene prijedje našljedstvo poslije nje! Pa tko šta badava čini? A meni sada vele, da ti imaš pravo na baštinu. Tko ima jače pravo: ja ili ti? Ja sam zločin prijavio, ja sam ljude pod kazan vodio i sve to ni za

što? A ti . . . rodjakinja njena! prijateljica! veselila si se . . . je li?! Zgrćeš, a čim si zaslužila? Ja sam i savjest svoju za to prodao, a šta si ti? Ne dam se ja orobiti! Daj mi odma! Napiši i potpiši se, da je imetak moj!

Fabijola je iznajprije mislila, da je on poludio, no videći da je samo svoju savjest izgubio, vikala je gnjušajući se od njega:

— Odlazi od mene! Odlazi odma!

— Otići ću, kada mi našljedstvo dadeš! Inače ne, ne mogu, ja trebam svoje! I ja sam čovjek. Nije ni meni baš tako lako ubijati ljude! Ti ne znaš, šta su to nesnene noći, a ja znam. Znam i za nesnene noći, al znam i kako ih sprovodim kada me savjest peći stane! Sve sam ja to prepatio! Treba da se za to i naplatim!

— Šuti! Hoćeš li ići!

— Prije mi daj moje, ja sam ti kazao!

— Odlazi! — ponovi Fabijola.

— Šta ne ćeš? . . . Sad ćemo obračunati! . . .

I bljesne nož u njegovoj ruci. On htjede da ubije Fabijolu i da je orobi.

— Orontije, predragi brate, — cikne Sira, dotrčavši iz susjedne sobe.

Fulvije se obrne na njezin krik i u razjarenosti svojoj zatjera joj nož u grudi, koji je bio namijenjen Fabijoli, i pobježe.

Fabijola se baci k Siri i pomoću Eufrazije, koja je takodjer dotrčala, pokuša povratiti ju u život, ali Sira bijaše već mrtva.

POGLAVLJE XVIII.

Pravi put.

Prošlo dvadeset godina poslije toga. Mnogo se promijenilo. Dioklecijana ne bijaše više medju živima; ca-

revao je car Konstantin, a on i sam prijedje na kršćanstvo, i prestadoše proganjati kršćane.

Fabijola življaše kao i prije u Rimu. I jednom podje da posjeti grobove Agneze i Sire, koje bijahu sahranjene jedna kraj druge. Grobar bijaše Torkvato, i baš je radio u blizini. On pristupi k njoj i reče:

— Jučer je došao ovamo neki stranac. Mora da je iz daleka. Sav izgorio, poderan s dugačkom bradom Tražio je grobove: Agnezin i Sirin.

— Jesi li mu ih pokazao?

— Jesam.

— A šta on?

— On se je ondje dugo molio i plakao. Za tim upita za tebe, da li ja znam, gdje si ti i šta je s tobom. Ja sam mu kazao, da si ti već odavna kršćanka, on je baš za to i pitao.

— Je li rekao da će opet doći?

— Ništa mi ne reče. Nego on me sjeća na nekoga, samo ne znam na koga.

— Čuj me Torkvate, dodje li on opet ovamo, a ti mu kaži. da ga ja zovem k sebi. Čini mi se, da će to biti Fulvije, ako li je za Siru pitao.

— Fulvije? Može biti! Ja nijesam baš na njega mislio, ali lako je on; samo kako se je strašno promijenio!

— Pa i mi smo se promijenili, Torkvate. A je si li čuo, da je Korvinije nedavno umro?

— Čuo sam. Kažu da je pobijesnio.

— Jest, nedavno je došao pijan zvjerima, gdje ih pokazuju u krletkama. Pred krletkom pantera stade se smijati vičući: »Pankracija pojede, a mene ne ćeš!« U to se potepe i upade na krletku. Panter skoči, pomolji

šapu i ščepa ga za prsa; ruku mu uvuče u krletku i izjede. Jedva ga odnijeli. Panter mora da je pobijesnio, a od toga onda i na Korvinija prešlo bjesnilo.

— Grozna smrt! Sačuvaj nas Bože od takove!

— Sačuvaj nas Bože!

— Kada se Fabijola vratila kući, nadje već tamo Fulvija. On se je doista strašno promijenio, ali ona ga je ipak odma upoznala, samo u njemu ne bijaše ni sjene od prijašnjega Fulvija.

— Orontije? — nagovori ga Fabijola tim imenom. kojim ga je sestra tamo negdje prije kod nje viknula.

— Jest, Orontije — odgovori on — Došao sam k tebi, da te molim za oproštenje. Ne proklinji me!

— A za što? Zar sam ja bila bolja od tebe?

— Uzmi me za roba svojega. Fabijolo! Tebe sam htjeo da ubijem, a sada hoću da te služim.

On joj se pokloni do crne zemlje, a ona zaplače i reče:

— Sira bijaše negda moja robinja, a kasnije postade mi kao rodjena sestra. I ti si mi brat po Isusu, a ne rob. Je si li kršćanin?

— Jesam.

Orontije ispripovjedi Fabijoli sav svoj život. On i sestra bijahu bogata roda, nu otac im polovinu imetka protepe a zatijem umrije; za njim umrla i majka. Nešto prije smrti svoje primila je kršćanstvo, a za njom i sestra. Sin pako slušao je u svem svoga strica, čovjeka pohlepna i opaka. Oni se dogovoriše, da ne će Siri ništa dati od baštine i prijevarom prodaše ju u ropstvo, znajući, da će ona sve pretrpjeti, a ne će uložiti tužbe. Tako nestade Sire s njenih očiju, a glas dopre do njih, da je ona poginula, da se utopila. Orontije se obradovao, što je ne će više nikada vidjeti, no ipak mu se ona često u snu javljala po noći kao da ju on guši i ne mogaše je nikako izbiti iz glave. Novčane prilike okrenuše kod

njega na gore. Stric mu savjetova, da se lati denuncijacije (doušivanja), sada podje u Rim, gdje se takim poslom može mnogo privrijediti. On ga poslušao i pošao. U Rimu jednoć naidje Orontije u Fabijevu dvoru na okrvavljeni rubac. Po vezivu upozna on omiljeli rubac svoje majke, koji je sestra dobila poslije njene smrti. Ne mogaše pojmiti otkuda ova stvar ovamo dodje.

— A tada — produži — kada sam ovdje u ovoj kući opazio Siru, ja već nijesam znao, što se je sa mnom dogodilo. Samo znadem da je nijesam htjeo ubiti, nego sam htjeo savjest svoju da ubijem, a time da ne uzmognem nikada više čuti glasa njezina. Medju tim se baš to ne dogodi. Sestru sam ubio, a savjesti ne ubio. Pobjegao sam odavle osjećajući, da mi bogatstvo nije nužno, za koje sam se ja toliko borio i toliko grijeha na dušu svoju naprtio. I ne samo da mi nije nužno, već protivno: ono mi posta odurno. Ja sam ostavio sve, što god sam imao — u ostalom pograbiše sve za dugove — i pobjegao sam iz Rima. Od tada sam u šumama živio, živio tegobno. A sada mi se eto prohtjelo, da nadjem samo tebe, Fabijolo, i sve one, kojima sam ja puno sagriješio. I gle ti si jedina medju živima.

— Orontije, ne govori o svom grijehu preda mnom! Ti si zamahnuo nožem na mene, ali ja sam još mnogo prije mahnula nožem na Siru. Ja sam ju ranila, a ona mjesto gnjevna na mene, ostala je sa mnom, da me privede putu istine. Dobrim za zlo platiti — o kako se to meni prije čudno činilo, a sada, sada kako mi je jasno, i ja vidim, da baš tako i treba činiti! Bez toga bi ljudi postali — zvjeri.

3 0000 112 354 646